มิลินทปัญหาปกรณ์แปล

เล่ม ๑

ถาม-ตอบปัญหาในพระไตรปิฎก
ระหว่างพระเจ้ามิลินท์ กับพระนาคเสนเถระ

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ
แปล

มิลินทปัญหาปกรณ์แปล

เล่ม ๑

ถาม - ตอบปัญหาในพระไตรปิฎก

ระหว่างพระเจ้ามิลินท์ กับ พระนาคเสนเถระ

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

แปล

ชื่อหนังสือ : **มิลินทปัญหาปกรณ์แปล เล่ม ๑**

ISBN : 978-616-577-093-4

แปลและเรียบเรียง : พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

คอมพิวเตอร์/จัดรูปเล่ม : พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

ตรวจทาน : พระมหาพิเชษฐ์ เตชธมฺโม
พระมหาจรุณ จารุวณฺโณ
คุณวิไล สีสรรพ์
คุณพรพิมพ์ กิจสิริพันธ์
คุณปกรณ์ เจ็ดคัมภีร์
คุณสุพาณี สุพงศ์พัฒนกิจ

ออกแบบปก : คุณชัยโย ทองหมื่นไวย์

วัน/เดือน/ปีพิมพ์ : ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
โดย คุณแม่สุวรรณ ตันตระเธียร
จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน

พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๔๔/๑๓๒ หมู่ ๖ ถ.กำนันแม้น แขวงบางขุนเทียน
เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ 0-2802-0377, 0-2802-0379
โทรสาร 0-2802-0379 มือถือ 08-1566-2540

คำนำ

จากประวัติของคัมภีร์มิลินทปัญหาที่กล่าวไว้ในบุพพโยคกัณฑ์ ตอนว่าด้วยพาหิรกถา ว่า “สามเณรก็ร้องไห้ เพราะความกลัว จึงหอบขยะไปทิ้ง ได้ตั้งความปรารถนาเป็นครั้งแรก ว่า “ด้วยบุญกรรมคือการทิ้งขยะนี้ เรายังไม่บรรลุพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีเดชมาก เหมือนอย่างดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเถิด” พอทิ้งขยะเสร็จแล้ว ก็ไปยังท่าน้ำคงคาเพื่อสรงน้ำ พอเห็นระลอกคลื่นในแม่น้ำคงคาที่หมุนเป็นเกลียวมาอยู่ ก็ตั้งความปรารถนาแม้เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “เรายังไม่บรรลุพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณอุบัติขึ้นโดยสมควรแก่เหตุ มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นนี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเถิด”

แม้ภิกษุรูปนั้น พอวางไม้กวาดไว้ที่โรงเก็บไม้กวาด ก็เดินไปยังท่าน้ำที่แม่น้ำคงคา เพื่อต้องการจะสรงน้ำเช่นกัน ได้ยินคำปรารถนาของสามเณรเข้า จึงคิดว่า “สามเณรรูปนี้ แม้ถูกเราใช้ก็ยังปรารถนาอย่างนี้ก่อน ก็ความปรารถนานั้น จักไม่สำเร็จแก่เราบ้างหรือ” ดังนี้แล้ว ก็ได้ตั้งความปรารถนาว่า “ในระหว่างกาลที่เรายังไม่ได้บรรลุพระนิพพานนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นในแม่น้ำคงคานี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดแล้ว และขอเราพึงเป็นผู้สามารถที่จะแก้ ที่จะเปลื้องปัญหาปฏิภาณที่สามเณรรูปนี้ถามได้ทุกอย่างด้วยเถิด”

จากข้อความข้างต้นดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การทำบุญ ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุสามเณร หรือฆราวาสญาติโยมทั้งหลาย เมื่อทำบุญแล้ว สามารถตั้งความปรารถนาได้ และสำเร็จดังความปรารถนาทุกราย ถ้าพิจารณาแล้ว ก็จะได้ข้อคิดอีกอย่างที่ว่า บุญที่ทำ แบบไม่อยากจะทำด้วยซ้ำไป ยังสำเร็จประโยชน์ตามที่ปรารถนาได้และอำนวยผลให้มากมายถึงเพียงนี้

นี้เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาและคำตอบที่ทั้งละเอียดและลึกซึ้งยิ่งนักในคัมภีร์มิลินท-ปัญหา ยากที่สามัญชนคนทั่วไป จะเข้าถึงได้ เข้าใจได้ ท่านกล่าวไว้ว่า แม้แต่พระอรหันต-ขีณาสพจำนวนมากที่ถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามแล้ว ก็ไม่สามารถตอบคำถามของท้าวเธอได้ จนต้องหลีบหนีออกนอกเมืองไป

ในชาติสุดท้าย น้องสามเณร มาเกิดเป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่เกรียงไกร ปกครองประเทศที่มั่งคั่ง ร่ำรวย สงบสุข มีเดชมาก มีอานุภาพมาก มีนามว่า “พระเจ้ามิลินท์” ผู้ฝักใฝ่สนใจ

ในพระศาสนา ศึกษาหลักธรรม จนแตกฉานในพระไตรปิฎก และอรรถกถา สมดังความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้ ส่วนพระภิกษุ กลับมาเกิดเป็นพระภิกษุผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันตขีณาสพ และปฏิสัมภิทา ๔ จึงเป็นที่มาของปัญหาที่ทั้งยากทั้งลึกซึ้งและคำตอบที่ลึกซึ้งที่ประกอบด้วยอุปมา เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจในปัญหานั้นๆ ได้แจ่มแจ้งชัดเจน เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น จึงขอเชิญชวนพุทธศาสนิกชนได้ศึกษาทำความเข้าใจในคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ของนักปราชญ์ทั้ง ๒ ท่าน คือ พระเจ้ามิลินท์ และพระนาคเสนเถระ เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาและความเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับตน และดำรงไว้ซึ่งคำสอนพระพระพุทธเจ้าที่สุขุมลุ่มลึกคัมภีรภาพไว้ตราบนานเท่านาน

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

คำปรารภของผู้แปล

เมื่อเวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. เช้าของวันพุธที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๐ คุณโยม สุวรรณ ตันตระเธียร คุณเนาวรัตน์ รัตนสุนทร ซึ่งเป็นน้องสาว พร้อมกับคุณพลอยทิพย์ ตันตระเธียร ซึ่งเป็นหลานของสามี ได้มาเยี่ยมที่วัดจากแดง หลังจากถามสารทุกข์สุขดิบแล้ว คุณโยมได้ปรารภว่า อยากจะทำหนังสือ “มิลินทปัญหา” ไว้แจกในงานศพ เป็นการเตรียมตัวก่อนตาย โดยได้บอกวัตถุประสงค์ว่า เป็นหนังสือเกี่ยวกับ “ปัญญา” อยากให้ผู้รับได้ไปศึกษาอ่านเพื่อให้เกิดปัญญา โดยคุณโยมเอง ก็บอกว่า เคยศึกษาคัมภีร์นี้ แล้วเกิดความชอบ ข้าพเจ้าก็ได้ถามคุณโยมไปว่า ต้องการแบบไหน หมายความว่า หนังสือมิลินทปัญหานี้ แปลแบบเรียบเรียงเป็นภาษาไทยให้คนทั่วไปอ่านได้ หรือแปลคงรูปบาลีไว้เป็นต้น คุณโยมบอกว่าประสงค์จะให้คนทั่วไปอ่านได้ แล้วก็มีการพูดคุยกันว่า คนมีอายุมากกว่า ใช่ว่าจะตายก่อนเสมอไป แต่ก็เป็นการดีที่คุณโยมมีสติ มีการเตรียมความพร้อมก่อนจะจากโลกนี้ไปจริงๆ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความประสงค์ดังนี้ ก็คิดวางแผนว่าจะทำหนังสือออกมาในรูปแบบไหน ถึงจะตรงตามวัตถุประสงค์ของคุณโยมและมีประโยชน์กับผู้ศึกษาภาษาบาลีด้วย ก็เลยคิดจะทำแนวของหนังสือ “ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินิจฉัยสิกขาบท” ซึ่งได้จัดพิมพ์ไปแล้วก่อนหน้านี้

ในเบื้องแรก ได้ให้คนไปช่วยหาหนังสือมิลินทปัญหาฉบับต่างๆ มา เท่าที่จะหามาได้ เพื่อนำมาศึกษา ก่อนสรุปว่า จะเอาฉบับไหนเป็นต้นฉบับสำหรับการนำมาแปล รวมทั้งสำนวนภาษาไทย ว่าฉบับไหน อ่านง่าย เป็นสำนวนแบบพื้นๆ ไม่คงภาษาบาลีไว้มากนัก จนมาสรุปได้ว่า จะใช้ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้งหมด ทั้งภาษาบาลี และไทย เป็นต้นฉบับในการแปล เพราะมีครบทั้งฉบับภาษาบาลี อรรถกถา และฎีกา และแปลเป็นไทย จึงเหมาะอย่างยิ่งที่จะนำมาเป็นต้นฉบับ

บัดนี้ การแปลและพิมพ์ต้นฉบับมิลินทปัญหา ใช้เวลามามากพอสมควร ก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงขออนุโมทนาต่อคุณโยมสุวรรณ ตันตระเธียร ผู้เป็นต้นบุญ ที่มีความประสงค์จะทำบุญด้านปัญญา ด้วยการเป็นเจ้าภาพพิมพ์คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ แจกเป็นธรรมทานให้กับชาวพุทธท่านอื่นๆ ได้มีโอกาสศึกษาคัมภีร์มิลินทปัญหานี้เหมือนกับท่าน

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

คำปรารภของเจ้าภาพ

แรกทีเดียวข้าพเจ้าได้ปรารภกับท่านพระอาจารย์มหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ (พระอาจารย์ต่วน ผู้เป็นศิษย์ก้นกุฏิของพระภัททันตธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอและเจ้าสำนักเรียนบาลีใหญ่ จังหวัดลำปาง) ว่าอยากพิมพ์หนังสือที่ระลึกเพื่อแจกในงานฌาปนกิจของข้าพเจ้า อันเป็นการบูชาธรรมครั้งสุดท้ายที่สามารถจะทำได้ด้วยเมตตาของท่านพระอาจารย์ ท่านก็รับคำขอร้องของข้าพเจ้า และช่วยดำเนินการจนหนังสือเล่มนี้สำเร็จเรียบร้อย และเมื่อหนังสือเสร็จเรียบร้อยก่อนเวลามรณกาลของข้าพเจ้าเจตนาเดิมของข้าพเจ้าก็เปลี่ยนไปเพราะคิดว่า หนังสือที่มีประโยชน์เช่นนี้จะเก็บไว้ก่อน ก็อาจทำให้ผู้ศึกษาและสนใจภาษาบาลีพลาดโอกาสค้นคว้าเรียนรู้ไป จึงมีความประสงค์จะจัดส่งหนังสือชุดนี้ไปถวายตามสำนักเรียนบาลีทั่วประเทศตามที่ตั้งใจไว้ ท่านพระอาจารย์ก็เห็นดีด้วยว่าสมควรแจกในกาลนี้เลย

ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณท่านพระอาจารย์ต่วนที่เมตตาช่วยดำเนินการตามคำขอร้องไว้ ณ ที่นี้ด้วย และด้วยความรอบรู้เชี่ยวชาญในพระบาลี (ท่านสอบได้อันดับที่ ๑ ของสำนักเรียน)กอร์ปกับความทุ่มเทแรงกายแรงใจของท่านพระอาจารย์ อันเป็นจริยาปกติของท่านพระอาจารย์หนังสือทุกเล่ม(มิใช่เฉพาะเล่มนี้เท่านั้น)ที่พระอาจารย์จัดทำขึ้นจึงนับว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระบาลีอย่างมากมาย

สาธุ สาธุ สาธุ

สุวรรณ ตันตระเธียร

คำชี้แจง

คัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์แสดงความลึกซึ้งของปัญหาและคำตอบ ทั้งผู้ถามเองก็แตกฉานในพระไตรปิฎก ในบุพพโยคกัณฑ์ของคัมภีร์มิลินทปัญหาได้เล่าไว้ว่า แม้พระอรหันตขีณาสพจำนวนมาก เมื่อถูกพระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาดังกล่าว ก็ยังไม่สามารถที่จะตอบปัญหาต่างๆ เหล่านี้ได้เลย ยังต้องหลีกหนีออกเมืองไป เพื่อไปหาที่พำนักใหม่ให้ห่างไกลจากพระเจ้ามิลินท์ และผู้ตอบ นอกจากพระเป็นอรหันตขีณาสพแล้ว ยังได้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ อีกด้วย ปฏิสัมภิทา ๔ คือ (๑) **อัตถปฏิสัมภิทา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในอรรถ คือในผลที่เกิดจากเหตุ (๒) **ธัมมปฏิสัมภิทา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในธรรม คือในเหตุที่ทำให้ผลเกิดขึ้น (๓) **นิรุตติ-ปฏิสัมภิทา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในนิรุตติ คือในภาษาโดยเฉพาะในภาษามคธอันเป็นมูลภาษา และ (๔) **ปฏิภาณปฏิสัมภิทา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในปฏิภาณ คือในความแจ่มแจ้งเกี่ยวกับอารมณ์ที่ปฏิสัมภิทา ๓ อย่างข้างต้นรู้อยู่ และเกี่ยวกับกิจแห่งปฏิสัมภิทา ๓ อย่างข้างต้นนั้น นั่นแหละ นี่แหละ เป็นสาเหตุที่จะกล่าวได้ว่า คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ เป็นคัมภีร์ชั้นยอด เพราะยอดเยี่ยมทั้งปัญหาและยอดเยี่ยมทั้งคำตอบ เหตุทั้งท่านผู้ถาม ก็แตกฉานในพระไตรปิฎก ทั้งท่านผู้ตอบ ก็เป็นทั้งพระอรหันต์ และบรรลุปฏิสัมทาดังกล่าว

นอกจากนั้น คัมภีร์นี้ ยังเป็นคัมภีร์ที่มีตัวละคร และสถานที่ต่างๆ ที่ระบุแน่ชัดว่ามีอยู่จริง ทั้งคำถามคำตอบ ก็อิงอาศัยหลักจากพระไตรปิฎกอรรถกถา พระไตรปิฎก ฉบับฉัฏฐสังคายนา ของเมียนมาร์ ยอมรับนับถือว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่ง ถึงขนาดจัดอยู่ในกลุ่มหนังสือพระไตรปิฎกเลย ประเทศที่นับถือพุทธ เถรวาทที่เหลือนอกเมียนมาร์แล้วจัดคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ อยู่ในชั้นอรรถกถา

คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ มีแปลเป็นภาษาไทยไว้แล้วหลายสำนวน ดังนี้

๑. ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. ๒๕๕๙
๒. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, พ.ศ. ๒๕๕๖
๓. ฉบับ ส ธรรมภักดี แปลโดย ปุ้ย แสงฉาย, ชำระโดย พระธรรมมหาวีรานุวัตร
๔. ฉบับ มูลนิธิปราณี สำเริงราชย์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, พ.ศ. ๒๕๖๐

สำหรับการแปลฉบับนี้ ได้นำ “มิลินฺทปญฺหปกรณ์” ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย มาเป็นต้นฉบับในการแปล เพราะเห็นว่ามีฉบับภาษาบาลี ฉบับแปล และฉบับ

“มิลินฺทปญฺหอฏฺฐกถา-ฏีกา” ครบถ้วนสมบูรณ์ และยังสามารถที่จะเทียบเคียงกับฉบับฉัฏฐ-สังคายนา ของเมียนมาร์ได้อีกด้วย

และการแปลในฉบับนี้ มีทั้งบาลี และภาษาไทย วัตถุประสงค์ก็เพื่อว่า ท่านที่ต้องการจะฝึกแปลหรือต้องการจะดูเทียบเคียงกับภาษาบาลี ก็จะได้ดูตามไปด้วย จะได้รู้ทั้งบาลีและไทย ถ้าตรงไหน อ่านแล้วยังไม่เข้าใจ หรือสงสัยในประเด็นใดๆ ก็สามารถอ่านจากต้นฉบับภาษาบาลี อาจจะช่วยให้เข้าใจได้ดียิ่งขึ้น และเป็นการเพิ่มอรรถรสสำหรับการอ่านทั้งบาลีทั้งไทยด้วย

โดยการแปลในครั้งนี้ ยังได้แบ่งมิลินทปัญหาปกรณ์แปล ออกเป็น ๒ เล่มอีกด้วย คือ เล่มแรก ตั้งแต่ปุพพโยคกัณฑ์ ถึงเมณฑกปัญหกัณฑ์ วรรคที่ ๔.๓ ปมาณิตวรรค เล่ม ๒ ยังเป็นเมณฑกปัญหกัณฑ์ แต่เป็นวรรคที่ ๔.๔ สัพพัญญุตญาณวรรค เป็นต้นไป จนจบคัมภีร์ เพื่อให้หนังสือเล่มไม่ใหญ่เกินไป สะดวกในการหยิบนำมาอ่านศึกษาของท่านผู้สนใจ

จุดเด่นของคัมภีร์มิลินทปัญหา ก็คือคำตอบ ที่นอกจากจะอ้างจากพระพุทธพจน์แล้ว ยังมีอุปมาเปรียบเทียบ บางคำตอบ มีอุปมาตั้ง ๕ ถึง ๖ ครั้ง เพื่อให้คำตอบชัดเจนที่สุด เท่าที่ผู้ถาม หรือผู้ตอบจะพึงพอใจ ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของคัมภีร์เล่มนี้เลยก็ว่าได้ ซึ่งตามหลักในคัมภีร์สุโพธาลังการกล่าวว่า การใช้อุปมา ถือว่า เป็นอลังการที่ยอดเยี่ยมอีกอย่าง ที่นักพูดหรือนักประพันธ์ใช้ประดับคำพูดหรือข้อเขียนของตน เพื่อแสดงความสามารถของตนให้ประจักษ์ และทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจในสิ่งที่ตนต้องการจะสื่อได้เข้าใจตรงกัน

ฉะนั้น จึงหวังว่า มิลินทปัญหาปกรณ์แปล ฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อพุทธศาสนิกชนผู้สนใจธรรมะที่ลึกซึ้ง ที่ยากต่อความเข้าใจ ให้เข้าใจในหลักธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อเสริมสร้างสติปัญญาความเข้าใจในพระพุทธศาสนายิ่งๆ ขึ้นไป และนำไปเป็นประโยชน์ต่อการประพฤติปฏิบัติให้เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในชีวิต สมกับเป็นพุทธศานิกชนที่นับถือศาสนาด้านปัญญาสืบต่อไป

คำอนุโมทนา

ผลของบุญ ซึ่งเรียกว่า “วิบาก” สามารถที่จะให้สมบัติอันน่าใคร่ทุกประการตามที่ปรารถนาได้ เว้นความปรารถนา หาสำเร็จไม่ ข้อความนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้กล่าวไว้ในมังคลัตถทีปนี ภาค ๑ หน้า ๙๔ ว่า “ปฏฺฐนาย ตำ ตสฺส สพฺพกามททตฺตำ โหติ, น วินา ปฏฺฐนำ” นี้เป็นการแสดงผลของบุญพิเศษ แต่ถ้าเป็นผลของบุญตามปกติสามัญนั้น สามารถที่จะให้ผลได้ เช่น ผลของทาน เป็นเหตุให้มีโภคทรัพย์ ไปสู่สุคติภูมิ แต่ไม่สามารถทำให้หลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ได้ แต่ถ้าทำบุญให้ทานแล้ว ตั้งความปรารถนา ก็สามารถเป็นเหตุนำสัตว์ผู้ปรารถนานั้นๆ ออกจากวัฏฏทุกข์ได้

จากประวัติของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนเถระนั้น ท่านเล่าไว้ว่า “ในอดีตเป็นภิกษุหนุ่มผู้เคร่งคัดในข้อวัตรกับสามเณรน้อย เช้าของวันหนึ่ง พระหนุ่มลุกขึ้นแต่เช้า แล้วทำการปัดกรวดบริเวณเสนาสนะ เสร็จแล้วก็บอกให้สามเณรช่วยเก็บขยะ แต่สามเณรทำเป็นหูทวนลม เหมือนไม่ได้ยิน พระท่านก็เลยเอาด้ามไม้กรวดตีสามเณร สามเณรร้องไห้พลางเก็บขยะไปพลาง เพราะกลัวจะโดนตีอีก เมื่อเก็บขยะเสร็จ น้องสามเณรก็เตรียมตัวไปสรงน้ำที่แม่น้ำคงคา ในขณะนั้น น้องสามเณรก็เปล่งวาจาตั้งความปรารถนาขึ้นว่า “ตราบใดที่ยังไม่บรรลุพระนิพพาน ก็ขอให้เป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีเดชมาก ดุจพระอาทิตย์เที่ยงวัน ในทุกที่ที่บังเกิด” นี้เป็นความปรารถนาครั้งที่ ๑ หลังจากนั้น น้องสามเณรน้องลงไปยังแม่น้ำคงคาเหลือบไปเห็นระลอกคลื่น จึงตั้งความปรารถนาเป็นครั้งที่ ๒ ว่า “ขอให้เป็นผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด ดุจระลอกคลื่นในทุกที่ที่บังเกิด”

ส่วนพระหนุ่มนั้น ก็ได้เดินมาที่แม่น้ำคงคา เพื่อจะสรงน้ำเช่นเดียวกัน ได้ยินเสียงน้องสามเณรเปล่งเสียงตั้งความปรารถนาดังนั้น ก็คิดว่า “ความปรารถนาที่น้องสามเณรปรารถนานั้น จะไม่สำเร็จ ไม่มี คือต้องสำเร็จแน่นอน” จึงได้ตั้งความปรารถนาเองบ้างว่า “ตราบใดที่ยังไม่บรรลุพระนิพพาน ขอให้เป็นผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด สามารถที่จะแก้ปัญหาที่น้องสามเณรนี้ถามแล้วได้ทุกข้อ ในทุกที่ที่บังเกิด”

หลังจากอัตภาพนั้น ทั้งคู่ก็ท่องเที่ยวไปในสุคติภูมิยาวนาน ชาติสุดท้าย น้องสามเณรมาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์ผู้เกรียงไกร ประเทศมั่นคงมั่งคั่งร่ำรวย มีความสนใจในศาสนา ศึกษาหาความรู้ในหลักธรรม แล้วเที่ยวไปสนทนาธรรมกับพระภิกษุมากมาย ถามปัญหาที่ลึกซึ้ง

ในศาสนา เป็นเหตุให้ภิกษุที่ถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามปัญหา แล้วไม่สามารถตอบได้ ก็ได้หลีกหนีไปอยู่ยังสถานที่อื่น

ส่วนพระภิกษุ ก็กลับมาเกิดเป็นพระภิกษุอีกเช่นเคย โดยมีนามว่าพระนาคเสนเถระ เป็นพระอรหันตขีณาสพ ผู้มีปฏิภาณไหวพริบมาก สามารถตอบทุกปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามได้ตามพระพุทธาธิบาย จนเป็นที่พอพระทัยของพระราชา

จะเห็นได้ว่า ความเป็นพระราชาที่เกรียงไกร ผู้มีปัญญาแตกฉานในหลักธรรม ของพระเจ้ามิลินท์ และผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุดของพระนาคเสนเถระ สำเร็จด้วยความปรารถนาสมัยที่เป็นภิกษุกับสามเณร ที่ทั้งคู่ทำบุญด้วยการกวาดขยะกับเก็บขยะ และผู้เก็บขยะ ก็ทำบุญ ด้วยถูกบังคับให้ทำ ยังสามารถที่จะให้ผลได้อย่างยิ่งใหญ่ขนาดนี้ ไม่ต้องพูดถึงว่า ถ้าพวกเราและท่านๆ ทั้งหลาย พากันทำบุญด้วยความตั้งใจและเต็มใจแล้ว ผลบุญจะมากมายขนาดไหน

ฉะนั้น จึงขออนุโมทนาบุญกับคุณโยมสุวรรณ ตันตระเธียร ที่ตนเองก็ได้สะสมบุญกุศลที่เป็นฝ่ายปริยัติ คือ ลงมือศึกษาพระอภิธรรม จนจบอภิธรรม และศึกษาพระบาลี จนสำเร็จบาลีศึกษา บ.ศ. ๓ เป็นมหาอุบาสิกา และปรารถนาจะให้ผู้อื่นได้มีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้มีความรู้ในศาสนาบ้าง จึงปรารภที่จะเป็นเจ้าภาพพิมพ์มิลินทปกรณ์แปล เพื่อแจกเป็นธรรมทาน ขอให้ความปรารถนาขอคุณโยมจงสำเร็จดังมโนรถทุกประการเทอญ

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ

๒๖ พย. ๒๕๖๓

สารบัญ

หน้า

คำนำ ..... (ก)
คำปรารภของผู้แปล ..... (ค)
คำปรารภของเจ้าภาพ ..... (ฆ)
คำชี้แจง ..... (ง)
อนุโมทนากถา ..... (ฉ)
นิทานกถา ๑
๑. ปุพพโยคกัณฑ์ ๕
พาหิรกถา ๕
๒. มิลินทปัญหกัณฑ์ ๕๑
๒.๑ มหาวรรค ๕๑
๑. ปัญญัติปัญหา ๕๑
๒. วัสสคณนปัญหา ๖๐
๓. วีมังสนปัญหา ๖๑
๔. อนันตกายปัญหา ๖๓
๕. ปัพพัชชาปัญหา ๖๘
๖. ปฏิสนธิปัญหา ๗๑
๗. โยนิโสมนสิการปัญหา ๗๒
๘. มนสิการลักขณปัญหา ๗๓
๙. สีลลักขณปัญหา ๗๔
๑๐. สัมปสาทนลักขณสัทธาปัญหา ๗๘
๑๑. สัมปักขันทนลักขณสัทธาปัญหา ๘๐
๑๒. วิริยลักขณปัญหา ๘๒
๑๓. สติลักขณปัญหา ๘๓
๑๔. สมาธิปัญหา ๘๗
๑๕. ปัญญาลักขณปัญหา ๘๙
๑๖. นานาธัมมานังเอกกิจจอภินิปผาทนปัญหา ๙๑

๒.๒ อัทธานวรรค ๙๓
๑. ธัมมสันตติปัญหา ๙๓
๒. ปฏิสันทหนปัญหา ๙๗
๓. ญาณปัญญาปัญหา ๙๘
๔. ปฏิสันหทนปุคคลเวทิยนปัญหา ๑๐๕
๕. เวทนาปัญหา ๑๐๗
๖. นามรูปเอกัตตนานัตตปัญหา ๑๐๙
๗. เถรปฏิสันทหนาปฏิสันทหนปัญหา ๑๑๖
๘. นามรูปปฏิสันทหนปัญหา ๑๑๘
๙. อัทธานะปัญหา ๑๑๙
๒.๓ วิจารวรรค ๑๒๑
๑. อัทธานมูลปัญหา ๑๒๑
๒. ปุริมโกฏิปัญหา ๑๒๒
๓. โกฏิปัญญายนปัญหา ๑๒๕
๔. สังขารชายมานปัญหา ๑๒๗
๕. ภวันตสังขารชายมานปัญหา ๑๒๘
๖. เวทคูปัญหา ๑๓๔
๗. จักขุวิญญาณาทิปัญหา ๑๔๐
๘. ผัสสลักขณปัญหา ๑๔๗
๙. เวทนาลักขณปัญหา ๑๔๙
๑๐. สัญญาลักขณปัญหา ๑๕๑
๑๑. เจตนาลักขณปัญหา ๑๕๒
๑๒. วิญญาณลักขณปัญหา ๑๕๓
๑๓. วิตักกลักขณปัญหา ๑๕๔
๑๔. วิจารลักขณปัญหา ๑๕๕
๒.๔ นิพพานวรรค ๑๕๖
๑. ผัสสาทิวินิพภุชนปัญหา ๑๕๖
๒. นาคเสนปัญหา ๑๕๘

๓. ปัญจายตนกัมมนิพพัตตปัญหา ๑๖๐
๔. กัมมนานากรณปัญหา ๑๖๑
๕. วายามกรณปัญหา ๑๖๓
๖. เนรยิกัคคิอุณหภาวปัญหา ๑๖๖
๗. ปถวีสันธารกปัญหา ๑๗๑
๘. นิโรธนิพพานปัญหา ๑๗๑
๙. นิพพานลภนปัญหา ๑๗๓
๑๐. นิพพานสุขชานนปัญหา ๑๗๔
๒.๕ พุทธวรรค ๑๗๖
๑. พุทธัสสอัตถินัตถิภาวปัญหา ๑๗๖
๒. พุทธัสสอนุตตรภาวปัญหา ๑๗๘
๓. พุทธัสสอนุตตรภาวชานนปัญหา ๑๗๙
๔. ธัมมทิฏฐปัญหา ๑๘๐
๕. อสังกมนปฏิสันทหนปัญหา ๑๘๑
๖. เวทคูปัญหา ๑๘๓
๗. อัญญกายสังกมนปัญหา ๑๘๓
๘. กัมมผลอัตถิภาวปัญหา ๑๘๕
๙. อุปปัชชติชานนปัญหา ๑๘๖
๑๐. พุทธนิทัสสนปัญหา ๑๘๗
๒.๖ สติวรรค ๑๘๙
๑. กายปิยายนปัญหา ๑๘๙
๒. สัพพัญญุภาวปัญหา ๑๙๑
๓. มหาปุริสลักขณปัญหา ๑๙๓
๔. ภควโตพรหมจารีปัญหา ๑๙๖
๕. ภควโตอุปสัมปทาปัญหา ๑๙๗
๖. อัสสุเภสัชชาเภสัชชปัญหา ๑๙๘
๗. สราควีตราคนานากรณปัญหา ๑๙๙
๘. ปัญญาปติฏฐานปัญหา ๒๐๐

๙. สังสารปัญหา ๒๐๑
๑๐. จิรกตสรณปัญหา ๒๐๒
๑๑. อภิชานันตสติปัญหา ๒๐๔
๒.๗ อรูปธัมมววัตถานวรรค (ววตฺถนวคฺค) ๒๐๖
๑. สติอุปปัชชนปัญหา ๒๐๖
๒. พุทธคุณสติปฏิลาภปัญหา ๒๑๒
๓. ทุกขัปปหานวายมปัญหา ๒๑๓
๔. พรหมโลกปัญหา ๒๑๘
๕. ทวินนังโลกุปปันนานังสมกภาวปัญหา ๒๒๐
๖. โพชฌงคปัญหา ๒๒๒
๗. ปาปปุญญานังอัปปานัปปภาวปัญหา ๒๒๔
๘. ชานันตาชานันตปาปกรณปัญหา ๒๒๕
๙. อุตตรกุรุกาทิคมนปัญหา ๒๒๖
๑๐. ทีฆัฏฐิปัญหา ๒๒๘
๑๑. อัสสาสปัสสาสนิโรธปัญหา ๒๒๙
๑๒. สมุททปัญหา ๒๓๐
๑๓. สมุททเอกรสปัญหา ๒๓๑
๑๔. สุขุมปัญหา ๒๓๒
๑๕. วิญญาณนานัตถปัญหา ๒๓๓
๑๖. อรูปธัมมววัตถานทุกกรปัญหา ๒๓๔
มิลินทปัญหปุจฉาวิสัชชนา ๒๓๖
๓. ลักขณปัญหกัณฑ์ ๒๔๑
๑. อัฏฐวัตตปัญหา ๒๔๑
๒. อัฏฐมันตปริวัชชนียัฏฐานปัญหา ๒๔๓
๓. อัฏฐมันตวินาสกปุคคลปัญหา ๒๔๖
๔. นวคุยหมันตวิธังสกปุคคลปัญหา ๒๔๗
๕. อัฏฐปัญญาปฏิลาภการณปัญหา ๒๔๙
๖. ปัญจวีสติอาจริยคุณปัญหา ๒๕๐

๗. ทสอุปาสกคุณปัญหา ๒๕๓
๔. เมณฑกปัญหกัณฑ์ ๒๕๕
๔.๑ อิทธิพลวรรค ๒๕๕
๑. กตาธิการสผลปัญหา ๒๕๕
๒. พุทธสัพพัญญุภาวปัญหา ๒๖๙
๓. เทวทัตตปัพพัชชปัญหา ๒๘๐
๔. ปถวีจลนปัญหา ๒๙๑
๕. สิวิราชจักขุทานปัญหา ๓๐๑
๖. คัพภาวักกันติปัญหา ๓๐๙
๗. สัทธัมมันตรธานปัญหา ๓๒๓
๘. อกุสลัจเฉทนปัญหา ๓๓๐
๙. อุตตริกรณียปัญหา ๓๓๙
๑๐. อิทธิพลทัสสนปัญหา ๓๔๔
๔.๒ อเภชชวรรค ๓๔๘
๑. ขุททานุขุททกปัญหา ๓๔๘
๒. อัพยากรณียปัญหา ๓๕๑
๓. มัจจุภายนาภายนปัญหา ๓๕๔
๔. มัจจุปาสมุตติปัญหา ๓๖๔
๕. พุทธลาภันตรายปัญหา ๓๗๒
๖. อปุญญปัญหา ๓๘๐
๗. ภิกขุสังฆปริหรณปัญหา ๓๘๒
๘. อเภชชปริสปัญหา ๓๘๔
๔.๓ ปณามิตวรรค ๓๘๗
๑. เสฏฐธัมมปัญหา ๓๘๗
๒. สัพพสัตตหิตผรณปัญหา ๓๙๒
๓. วัตถคุยหนิทัสสนปัญหา ๓๙๙
๔. ผรุสวาจาภาวปัญหา ๔๐๕
๕. รุกขอเจตนาภาวปัญหา ๔๐๙

๖. ปิณฑปาตมหัปผลปัญหา ๔๑๒
๗. พุทธปูชนปัญหา ๔๑๗
๘. ปาทสกลิกาหตปัญหา ๔๒๐
๙. อัคคัคคสมณปัญหา ๔๒๔
๑๐. วัณณภณนปัญหา ๔๒๘
๑๑. อหิงสานิคคหปัญหา ๔๓๑
๑๒. ภิกขุปณามิตปัญหา ๔๓๕

มิลินทปัญหาปกรณ์แปล
เล่ม ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

นิทานกถา

[๑] มิลินฺโท นาม โส ราชา สาคลายํ ปุรุตฺตเม
อุปคญฺฉิ นาคเสนํ คงฺคา จ ยถา สาครํ ฯ
อาสชฺช ราชา จิตฺรกถึ อุกฺกาธารํ ตโมนุทํ
อปุจฺฉิ นิปุเณ ปญฺเห ฐานาฏฺฐานคเต ปุถู ฯ
ปุจฺฉา วิสฺสชฺชนา เจว คมฺภีรตฺถูปนิสฺสิตา
หทยงฺคมา กณฺณสุขา อพฺภุตา โลมหํสนา ฯ
อภิธมฺมวินโยคาฬฺหา สุตฺตชาลสมตฺถิตา
นาคเสนกถา จิตฺรา โอปมฺเมหิ นเยหิ จ ฯ
ตตฺถ ญาณํ ปณิธาย หาสยิตฺวาน มานสํ
สุณาถ นิปุเณ ปญฺเห กงฺขาฏฺฐานวิทาลเนติ ฯ

กถาว่าด้วยเหตุเกิดของปัญหา

[๑] พระราชาพระนามว่ามิลินท์พระองค์นั้น ได้เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสน ณ สาคลราชธานี ดุจแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย มีแม่น้ำคงคาเป็นต้นไหลไปยังมหาสมุทร ฉะนั้น พระราชาผู้มีพระดำรัสอันวิจิตร ครั้นประทับนั่งแล้ว ตรัสถามปัญหาที่ละเอียดอ่อนอันดำรงอยู่ในเหตุ และมิใช่เหตุ หลายปัญหากับท่านพระนาคเสนผู้เป็นดุจทรงไว้ซึ่งคบเพลิง บรรเทาความมืดมนอนธการ ทั้งปุจฉาและวิสัชนาล้วนอิงอาศัยอรรถที่ลึกซึ้ง จับใจ เสนาะโสต

น่าอัศจรรย์ ทำให้เกิดโลมชาติขนลุกชูชัน
คำของพระนาคเสนหยั่งลงในพระอภิธรรมและพระวินัย
ประกอบด้วยพระสูตรซึ่งเป็นดุจข่าย วิจิตรด้วยอุปมาและนัย
ทั้งหลาย
ขอท่านทั้งหลายจงตั้งญาณ ทำใจให้ร่าเริง ฟังปัญหาที่ละเอียด
อ่อน อันเป็นเครื่องทำลายฐานะที่น่าสงสัย ในมิลินทปัญหา
ปกรณ์นั้นเถิด

[๒] ตำ ยถานุสฺสูยเต – อตฺถิ โยนกานำ นานาปุฏเภทนำ สาคลำ นาม นครำ นที-ปพฺพตโสภิตำ รมณียภูมิปฺปเทสภาคำ อารามุยฺยาโนปวนตฬากโปกฺขรณิสมฺปนฺนำ นทีปพฺพต-วนรามเณยฺยกำ สุตวนฺตนิมฺมิตำ นิหตปจฺจตฺถิกำ ปจฺจามิตฺตานุปปีฬิตำ วิวิธวิจิตฺรทพฺหมฏฺฏาล-โกฏฺฐกำ วรปวรโคปุรโตรณำ คมฺภีรปริขาปณฺฑรปาการปริกฺขิตฺตนฺเตปุรำ สุวิภตฺตวีถิจจฺจร-จตุกฺกสิงฺฆาฏกำ สุปฺปสาริตาเนกวิธวรภณฺฑปริปูริตนฺตราปณำ วิวิธทานคฺคสตสมุปโสภิตำ หิม-คิริสิขรสงฺกาสวรภวนสตสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิตำ คชหยรถปตฺติสมากุลำ อภิรูปนรนาริคณานุจริตำ อากิณฺณชนมนุสฺสำ ปุถุขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทำ วิวิธสมณพฺราหฺมณสภาชนสงฺฆฏิตำ พหุวิธ-วิชฺชาวนฺตนรจิรนิเสวิตำ กาสิกโกฏฺฏมฺพริกาทินานาวิธวตฺถาปณสมฺปนฺนำ สุปฺปสาริตรุจิรพหุวิธ-ปุปฺผคนฺธาปณำ คนฺธคนฺธิตำ อาสีสนียพหุรตนปริปูริตำ ทิสามุขสุปฺปสาริตาปณำ สิงฺคารวาณิช-คณานุจริตำ กหาปณรชตสุวณฺณกำสปตฺถรปริปูรำ ปชฺโชตมานนิธินิเกตำ ปหูตธนธญฺญวิตฺตูป-กรณำ ปริปุณฺณโกสโกฏฺฐาคารำ พหุวนฺนปานำ พหุวิธขชฺชโภชฺชเลยฺยเปยฺยสายนียำ อุตฺตรกุรุ-สงฺกาสำ สมฺปนฺนสสฺสำ อาพกมนฺทา วิย เทวปุรำ ฯ

[๒] ตามที่ได้สดับต่อ ๆ กันมานั้น มีเรื่องเล่าว่า มีนครชื่อว่าสาคละ เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ ของพวกโยนก[๑] เป็นเมืองที่สวยงามด้วยแม่น้ำและภูเขา มีภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ เต็มไปด้วยวัด อุทยาน ชายป่า ตระพังน้ำ และสระโบกขรณี มีแม่น้ำ ภูเขา ป่าที่น่ารื่นรมย์ มีแต่สิ่งที่ผู้มีความรู้สร้างสรรค์ไว้ ปราศจากข้าศึกรบกวน ศัตรูไม่เข้าไปเบียดเบียน มีป้อมและซุ้มประตูที่มั่นคงวิจิตรหลากหลาย มีป้อมเชิงเทินที่เลิศหรูยอดเยี่ยม มีคูเมืองลึกและ

[๑] พวกโยนกในที่นี้ หมายถึงพวกกรีกที่เข้ามาอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ในแคว้นปัญจาปของอินเดีย ครั้งที่อเล็กซานเดอร์มหาราชพิชิตแคว้นนี้ได้ มิได้หมายถึงชาวไทยแถบล้านนา

กำแพงขาวรายรอบล้อมเมืองภายในไว้ มีถนน ตรอกซอย ทางสี่แพร่ง ตัดแบ่งไว้อย่างดี ระหว่างตลาดเต็มไปด้วยสินค้าดี ๆ หลายอย่างตั้งเสนอขายเป็นอย่างดี สวยงามด้วยโรงทานหลากหลายนับเป็นร้อยแห่ง ประดับด้วยที่อยู่อาศัยอย่างดีนับเป็นแสน ๆ คล้ายกับยอดเขาหิมาลัย พลุกพล่านไปด้วยช้าง ม้า รถ คนเดินเท้า มีหมู่ชายหญิงที่ทั้งหล่อทั้งสวยเที่ยวสัญจรไปมา มีผู้คนอยู่กระจัดกระจายไปทั่ว มีทั้งพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และพวกศูทย์มากมาย ภาชนะของสมณพราหมณ์หลากหลายเบียดเสียดกัน เป็นที่อยู่ของคนมีวิชาความรู้มากมายอยู่กันมาอย่างช้านาน ถึงพร้อมด้วยตลาดผ้านานาชนิด มีผ้าทอจากแคว้นกาสี และแคว้นโกฏุมพร เป็นต้น มีตลาดค้าดอกไม้และของหอมหลากหลายสวยงามที่วางขายไว้เป็นอย่างดี ฟุ้งไปด้วยกลิ่นหอม เพียบพร้อมด้วยรัตนชาติหลายอย่างที่น่าปรารถนา มีตลาดตั้งเสนอขายหันหน้าตรงทิศ เป็นที่หมู่พ่อค้าแต่งกายงามหรูเที่ยวไป แพร่หลายบริบูรณ์ด้วยกหาปณะ เงิน ทอง ทองแดง มีธงปักโบกไสว มีทรัพย์สิน ธัญญาหาร อุปกรณ์เครื่องปลื้มใจมากมาย บริบูรณ์ด้วยยุ้งฉางและคลังสินค้า มีข้าวน้ำมากมาย มีของเคี้ยว ของกิน ของเลีย ของดื่ม ของลิ้มหลากหลาย มีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์คล้ายกับอุตตรกุรุทวีป ประดุจเทพนคร ชื่อว่า อาฬกมันทา ฉะนั้น

ตตฺถ ฐตฺวา เตสํ ปุพฺพกมฺมํ กเถตพฺพํ, กเถนฺเตน จ ฉธา วิภชิตฺวา กเถตพฺพํ ฯ เสยฺยถิทํ – ปุพฺพโยโค มิลินฺทปญฺหา ลกฺขณปญฺหา เมณฺฑกปญฺหา อนุมานปญฺหา โอปมฺม-กถาปญฺหนฺติ ฯ

บัณฑิตผู้ดำรงอยู่ในสาคลนครนั้น กล่าวถึงบุพกรรม (กรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อน) ของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเหล่านั้น และเมื่อจะกล่าว ก็ควรกล่าวแบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ก่อน ๖ กัณฑ์ดังนี้ คือ

๑. ปุพพโยค ว่าด้วยบุพกรรมของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน
๒. มิลินทปัญหา ว่าด้วยปัญหาเงื่อนเดียว
๓. ลักขณปัญหา ว่าด้วยปัญหาลักษณะแห่งธรรมต่าง ๆ
๔. เมณฑกปัญหา ว่าด้วยปัญหา ๒ เงื่อน
๕. อนุมานปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่รู้โดยอนุมานรู้
๖. โอปัมมกถาปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่พึงทราบด้วยการเปรียบเทียบ

ตตฺถ มิลินฺทปญฺโห ลกฺขณปญฺโห, วิมติจฺเฉทนปญฺโหติ ทุวิโธ ฯ เมณฺฑกปญฺโหปิ มหาวคฺโค, โยคิกถาปญฺโหติ ทุวิโธ ฯ

ใน ๖ กัณฑ์นั้น มิลินทปัญหา มี ๒ ประการ คือ

๑. ลักขณปัญหา ว่าด้วยปัญหาลักษณะแห่งธรรมต่างๆ

๒. วิมติเฉทนปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่ถามเพื่อจะตัดความสงสัย

แม้เมณฑกปัญหา ก็มี ๒ ประการ คือ

๑. มหาวรรค ว่าด้วยความยิ่งใหญ่แห่งหมวดธรรมบางอย่าง

๒. โยคิกถาปัญหา ว่าด้วยพระโยคาวจรควรปฏิบัติตนให้เหมือนอย่างลา เป็นต้น

---

๑. ปุพฺพโยคกณฺฑ กณฺฑ์ปุพฺพโยคะ

พาหิรกถา

พาหิรกถา ว่าด้วยเรื่องภายนอก

ปุพฺพโยคาทิ

ว่าด้วยเรื่องกรรมในชาติปางก่อนเป็นต้น

[๓] **"ปุพฺพโยโค"**ติ เตสํ ปุพฺพกมฺมํ ฯ

[๓] คำว่า **"ปุพฺพโยค"** ได้แก่ กรรมในชาติปางก่อนของชนเหล่านั้น (คือพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเถระ)

อตีเต กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน วตฺตมาเน คงฺคาย สมีเป เอกสฺมึ อาวาเส มหาภิกฺขุสงฺโฆ ปฏิวสติ, ตตฺถ วตฺตสีลสมฺปนฺนา ภิกฺขู ปาโตว อุฏฺจาย ยฏฺจิสมฺมชฺชนิโย อาทาย พุทฺธคุเณ อาวชฺเชนฺตา องฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา กจวรพฺยูหํ กโรนฺติ ฯ อเถโก ภิกฺขุ เอกํ สามเณรํ "เอหิ สามเณร, อิมํ กจวรํ ฉฑฺเฑหี"ติ อาห, โส อสุณนฺโต วิย คจฺฉติ, โส ทุติยมฺปิ...เป.... ตติยมฺปิ อามนฺติยมาโน อสุณนฺโต วิย คจฺฉเตว ฯ ตโต โส ภิกฺขุ "ทุพฺพโจ วตายํ สามเณโร"ติ กุทฺโธ สมฺมชฺชนิทณฺเฑน ปหารํ อทาสิ ฯ ตโต โส โรทนฺโต ภเยน กจวรํ ฉฑฺเฑนฺโต "อิมินา กจวรฉฑฺฑนปุญฺญกมฺเมน ยาวาหํ นิพฺพานํ น ปาปุณามิ, เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺจาเน มชฺฌนฺหิกสูริโย วิย มเหสกฺโข มหาเตโช ภเวยฺยนฺ"ติ ปจฺมํ ปตฺถนํ ปฏฺจเปสิ ฯ กจวรํ ฉฑฺเฑตฺวา นหานตฺถาย คงฺคาติตฺถํ คโต คงฺคาย อูมิเวคํ คคฺครายมานํ ทิสฺวา "ยาวาหํ นิพฺพานํ น ปาปุณามิ, เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺจาเน อยํ อูมิเวโค วิย ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาโน ภเวยฺยํ อกฺขยปฏิภาโน"ติ ทุติยมฺปิ ปตฺถนํ ปฏฺจเปสิ ฯ

เล่ากันมาว่า ในครั้งอดีตชาติ เมื่อพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะยังเป็นไปอยู่ ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่อาศัยอยู่ที่อาวาสแห่งหนึ่ง ใกล้แม่น้ำคงคา. บรรดาภิกษุเหล่านั้น พวกภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรและศีล ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถือไม้กวาดด้ามยาว นึกถึงพุทธคุณ ปัดกวาดลาน แล้วรวมขยะไว้เป็นกอง ๆ. ทีนั้น ภิกษุรูปหนึ่งพูดกับสามเณรรูปหนึ่งว่า "นี่แนะสามเณร เธอจงมา จงเอาขยะนี้ไปทิ้ง". สามเณรนั้นก็เดินไปทำเหมือนไม่ได้ยิน. ภิกษุจะเรียกอยู่ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง สามเณรนั้นก็เดินไป ทำเป็นเหมือนไม่ได้ยิน. แต่นั้น ภิกษุนั้นโกรธขึ้นว่า

“สามเณรรูปนี้ว่ายากจริงหนอ” ดังนี้ จึงใช้ด้ามไม้กวาดตีเอา. แต่นั้น สามเณรก็ร้องไห้ เพราะความกลัว จึงหอบขยะไปทิ้ง ได้ตั้งความปรารถนาเป็นครั้งแรกว่า “ด้วยบุญกรรมคือการทิ้งขยะนี้ เรายังไม่บรรลุพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีเดชมาก เหมือนอย่างดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเถิด พอทิ้งขยะเสร็จแล้ว ก็ไปยังท่าน้ำคงคาเพื่อสรงน้ำ พอเห็นระลอกคลื่นในแม่น้ำคงคาที่หมุนเป็นเกลียวมาอยู่ ก็ตั้งความปรารถนาแม้เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “เรายังไม่บรรลุพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณอุบัติขึ้นโดยสมควรแก่เหตุ มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นนี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเถิด”

โสปิ ภิกฺขุ สมฺมชฺชนิสาลาย สมฺมชฺชนึ ฐเปตฺวา นหานตฺถาย คงฺคาติตฺถํ คจฺฉนฺโต สามเณรสฺส ปตฺถนํ สุตฺวา “เอส มยา ปโยชิโตปิ ตาว เอวํ ปตฺเถติ, มยฺหํ กึ น สมิชฺฌิสฺสตี”ติ จินฺเตตฺวา “ยาวาหํ นิพฺพานํ น ปาปุณามิ, เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน อยํ คงฺคาอูมิเวโค วิย อกฺขยปฏิภาโน ภเวยฺยํ, อิมินา ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ สพฺพํ ปญฺหปฏิภานํ วิชเฏตุํ นิพฺเพเฐตุํ สมตฺโถ ภเวยฺยนฺ”ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิ ฯ

แม้ภิกษุรูปนั้น พอวางไม้กวาดไว้ที่โรงเก็บไม้กวาด ก็เดินไปยังท่าน้ำที่แม่น้ำคงคาเพื่อต้องการจะสรงน้ำ ได้ยินคำปรารถนาของสามเณรเข้า จึงคิดว่า “สามเณรรูปนี้ แม้ถูกเราใช้ก็ยังปรารถนาอย่างนี้ก่อน ก็ความปรารถนานั้น จักไม่สำเร็จแก่เราบ้างหรือ” ดังนี้แล้ว ก็ตั้งความปรารถนาว่า “ในระหว่างกาลที่เรายังไม่ได้บรรลุพระนิพพานนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นในแม่น้ำคงคานี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดแล้ว ขอเราพึงเป็นผู้สามารถที่จะแก้ ที่จะเปลื้องปัญหาปฏิภาณที่สามเณรรูปนี้ถามได้ทุกอย่างเถิด”

เต อุโภปิ เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สํสรนฺตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปสุ ฯ อถ อมฺหากํ ภควตาปิ “ยถา โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถโร ทิสฺสติ, เอวเมเตปิ ทิสฺสนฺติ, มม ปรินิพฺพานโต ปญฺจวสฺสสเต อติกฺกนฺเต เอเต อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, ยํ มยา สุขุมํ กตฺวา เทสิตํ ธมฺมวินยํ, ตํ เอเต ปญฺหปุจฺฉนโอปมฺมยุตฺติวเสน นิชฺชฏฺฐ นิคฺคุมฺพ กตฺวา วิภชิสฺสนฺตีติ นิทฺทิฏฺจา ฯ

บุคคลแม้ทั้ง ๒ นั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สิ้นไปพุทธันดรหนึ่ง ต่อมา แม้พระผู้มีพระภาคของพวกเราก็ได้ทรงแสดงไว้ว่า “บุคคลทั้ง ๒ แม้นี้ จักปรากฏขึ้น เหมือนอย่างที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระปรากฏขึ้น ฉะนั้น เมื่อกาลล่วงไป ๕๐๐ ปี นับแต่กาลปรินิพพานของเรา บุคคลทั้ง ๒ นี้จักเกิดขึ้น บุคคลทั้ง ๒ นี้จักจำแนกธรรมและวินัยที่เราแสดง

ไว้อย่างสุขุม ให้หายยุ่งเหยิง หมดเงื่อนงำ ด้วยอำนาจแห่งคำถาม อุปมา และยุติในปัญหา”

[๔] เตสุ สามเณโร ชมฺพุทีเป สาคลนคเร มิลินฺโท นาม ราชา อโหสิ ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี ปฏิพโล อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานำ มนฺตโยควิธานกิริยานำ กรณกาเล นิสมฺมการี โหติ, พหูนิ จสฺส สตฺถานิ อุคฺคหิตานิ โหนฺติ ฯ เสยฺยถิทำ, สุติ สมฺมุติ สงฺขฺยา โยคา นีติ วิเสสิกา คณิกา คนฺธพฺพา ติกิจฺฉา จตุพฺเพทา ปุราณา อิติหาสา โชติสา มายา เหตุ มนฺตนา ยุทฺธา ฉนฺทสา พุทฺธวจเนน เอกูนวีสติ, วิตณฺฑวาที ทุราสโท ทุปฺปสโห ปุถุติตฺถกรานำ อคฺคมกฺขายติ, สกลชมฺพุทีเป มิลินฺเทน รญฺญา สโม โกจิ นาโหสิ, ยทิทำ ถาเมน ชเวน สูเรน ปญฺญาย, อฑฺโฒ มหทฺธโน มหาโภโค อนนฺตพลวาหโน ฯ

[๔] ในบุคคลทั้ง ๒ นั้น สามเณรได้เกิดเป็นพระราชาทรงพระนามว่า มิลินท์ ที่สาคลนครในชมพูทวีป ทรงเป็นบัณฑิต ผู้เฉลียวฉลาด เป็นนักปราชญ์ มีความสามารถ มีปกติใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำทุกคราวที่ทรงทำสิ่งควรทำ ด้วยการวางแผนและลงมือทำ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ทั้งได้ทรงเรียนศาสตร์ทั้งหลายเป็นอันมาก ศาสตร์เหล่านี้มีอะไรบ้าง ได้แก่

๑. สุติ ศัพทศาสตร์ คือ รู้ภาษาเสียงสัตว์ มีนกร้อง เป็นต้น ว่าดีหรือร้าย
๒. สัมมุติ ธรรมศาสตร์ ว่าด้วยหลักเกณฑ์การวินิจฉัยอรรถคดีของราชการ
๓. สังขยา สังขยาศาสตร์ ว่าด้วยหลักการนับเลขจำนวน
๔. โยคะ โยคศาสตร์ ว่าด้วยการใช้ของขลังเป็นเครื่องประกันว่าจะไม่เกิดภัยอันตรายขึ้นในอนาคต
๕. นีติ นิติศาสตร์ ว่าด้วยข้อที่พระราชาและชาวโลกพึงประพฤติ
๖. วิเสสิกา ศาสตร์ว่าด้วยการใช้เครื่องมือมีเครื่องชั่ง เป็นต้น วิชาก่อสร้าง
๗. คณิกา คณิตศาสตร์
๘. คันธัพพา วิชาดนตรี การฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลง
๙. ติกิจฉา แพทยศาสตร์
๑๐. จตุพเพทะ ได้แก่ เวท ๔ คือ อิรุเวท สามเวท ยชุรเวท อาถรรพณเวท
๑๑. ปุราณะ ชื่อคัมภีร์ในศาสนาฮินดู
๑๒. อิติหาสะ วิชาประวัติศาสตร์
๑๓. โชติสา พยากรณ์ศาสตร์
๑๔. มายา มายาศาสตร์

๑๕. เหตุ วิชาว่าด้วยลางบอกเหตุดีหรือร้าย

๑๖. มันตนา ศาสตร์ของพวกวิทยาธร ทำนายสิ่งที่ต้องการรู้

๑๗. ยุทธะ ยุทธศาสตร์ ว่าด้วยตำราพิชัยสงคราม

๑๘. ฉันทสะ ฉันทศาสตร์ ว่าด้วยกิจที่จะพึงทำสำหรับพวกผู้หญิงมีการปั่นด้ายเป็นต้น กิจที่พึงทำสำหรับพวกผู้ชายมีการไถนาเป็นต้น ที่พึงทำได้ตามความพอใจของตน

พร้อมทั้งพระพุทธพจน์ รวมเป็น ๑๙ ศาสตร์ ทรงเป็นวิตัณฑวาที (มีวาทะที่ทำให้จิตใจของบุคคลอื่นหวั่นไหว) เป็นผู้ที่ใคร ๆ เข้าใกล้ได้ยาก (ไม่มีใครกล้าเผชิญหน้า) ข่มได้ยาก นับว่าเป็นยอดแห่งบรรดาเจ้าลัทธิแต่ละลัทธิ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ไม่มีใคร ๆ ที่จะเสมอกับพระเจ้ามิลินท์ ด้วยพละกำลัง เชาว์ ความกล้าหาญ และปัญญา ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก มีไพร่พลและพาหนะหาที่สุดมิได้

[๕] อเถกทิวสํ มิลินฺโท ราชา อนนฺตพลวาหนํ จตุรงฺคินึ พลคฺคเสนาพฺยูหํ ทสฺสนกมฺยตาย นครา นิกฺขมิตฺวา พหินคเร เสนงฺคทสฺสนํ กตฺวา สาเรตฺวา โส ราชา ภสฺสปฺปวาทโก โลกายตวิตณฺฑชนสลฺลาปปฺลวจิตฺตโกตูหโล วิสารโท วิชมฺภโก สูริยํ โอโลเกตฺวา อมจฺเจ อามนฺเตสิ “พหุ ภเณ ตาว ทิวสาวเสโส กึ กริสฺสาม, อิทาเนว นครํ ปวิสิตฺวา อตฺถิ โกจิ ปณฺฑิโต สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สงฺฆี คณี คณาจริโย อปิ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปฏิชานมาโน, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ์ สกฺโกติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ์, ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสาม, กงฺขํ ปฏิวินยิสฺสามา”ติ ฯ

[๕] อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ามิลินท์ เสด็จออกจากพระนครไป เพราะทรงประสงค์จะตรวจดูกำลังพลและพาหนะซึ่งหาที่สุดมิได้ จัดเป็นกระบวนทัพประกอบด้วยพล ๔ เหล่า ครั้นทรงสิ้นสุดการตรวจดูเหล่าทัพที่ภายนอกพระนครแล้ว พระราชาผู้ทรงชอบการโต้คารม แกล้วกล้า คล่องแคล่ว ผู้มีพระทัยวุ่นวายอยู่ในการสนทนากับพวกวิตัณฑชนเรื่องโลกายต์ (กำเนิดโลก) พระองค์นั้น ก็ทรงแหงนพระพักตร์ดูพระอาทิตย์ ตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลายมา รับสั่งว่า “นี่แน่ะพนาย วันเวลายังเหลืออยู่มาก พวกเรากลับเข้าเมืองเวลานี้ แล้วจะทำอะไร สมณะหรือพราหมณ์บางท่านที่เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นอาจารย์ประจำคณะ ผู้เป็นบัณฑิต แม้ที่ยืนยันว่า ‘ตนเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อกำจัดความสงสัยก็มีอยู่ พวกเราจักเข้าไปถามปัญหากับสมณะหรือพราหมณ์ผู้นั้น จักบรรเทาความสงสัยเสียละ”

เอวํ วุตฺเต, ปญฺจสตา โยนกา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจุ๎ “อตฺถิ มหาราช ฉ สตฺถาโร ปูรโณ กสฺสโป มกฺขลิ โคสาโล นิคณฺโฐ นาฏปุตฺโต สญฺชโย เพลฏฺฐปุตฺโต อชิโต เกสกมฺพโล ปกุโธ กจฺจายโน, เต สงฺฆิโน คณิโน คณาจริยกา ญาตา ยสสฺสิโน ติตฺถกรา สาธุสมฺมตา พหุชนสฺส, คจฺฉ ตฺวํ มหาราช เต ปญฺหํ ปุจฺฉสฺสุ, กงฺขํ ปฏิวินยสฺสู”ติ ฯ

เมื่อรับสั่งอย่างนี้แล้ว พวกข้าหลวงโยนกจำนวน ๕๐๐ คน ก็ได้กราบทูลความข้อนี้กับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช ศาสดา ๖ ท่าน คือ ท่านปูรณกัสสปะ ท่านมักขลิโคศาล ท่านนิคัณฐนาฏบุตร ท่านสัญชัยเพลัฏฐบุตร ท่านอชิตเกสกัมพล ท่านปกุธกัจจายนะ ก็มีอยู่ ศาสดา ๖ ท่านเหล่านั้น เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นอาจารย์ประจำคณะ เป็นผู้รู้ เป็นผู้มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนจำนวนมากนับถือกันว่าเป็นคนดี ขอเดชะพระมหาราช ขอพระองค์จงเสด็จไปถามปัญหากับศาสดาทั้ง ๖ ท่านนั้น ขอจงทรงกำจัดความสงสัยเสียทีเถิด พระเจ้าข้า”

[๖] อถ โข มิลินฺโท ราชา ปญฺจหิ โยนกสเตหิ ปริวุโต ภทฺรวาหนํ รถวรมารุยฺห, เยน ปูรโณ กสฺสโป, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปูรเณน กสฺสเปน สทฺธึ สมฺโมทิ, สมฺโมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ ฯ

[๖] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ แวดล้อมด้วยข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน เสด็จขึ้นรถทรงอันเป็นพาหนะที่งดงาม เข้าไปหาท่านปูรณกัสสปะ ณ ที่พำนัก แล้วทรงยินดีร่วมกับท่านปูรณกัสสปะ ตรัสสัมโมทนียกถา พอเป็นเครื่องให้ระลึกถึงกันจบแล้ว ทรงประทับนั่งลง ณ ที่สมควร

เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา ปูรณํ กสฺสปึ เอตทโวจ “โก ภนฺเต กสฺสป โลกํ ปาเลตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ ครั้นทรงประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ก็ได้ตรัสความข้อนี้กับท่านปูรณกัสสปะว่า “ท่านกัสสปะผู้เจริญ อะไรรักษาโลกอยู่เล่า ?”

“ปถวี มหาราช โลกํ ปาเลตี”ติ ฯ

ท่านปูรณกัสสปะกล่าวตอบว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร แผ่นดินรักษาโลกอยู่”

“ยทิ ภนฺเต กสฺสป ปถวี โลกํ ปาเลติ, อถ กสฺมา อวีจินิรยํ คจฺฉนฺตา สตฺตา ปถวึ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺตี”ติ ?

พระราชาตรัสว่า “ท่านกัสสปะผู้เจริญ ถ้าหากแผ่นดินรักษาโลกอยู่ไซร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร สัตว์ผู้จะไปอเวจีนรก จึงล่วงแผ่นดินไปได้เล่า”

เอวํ วุตฺเต, ปูรโณ กสฺสโป เนว สกฺขิ โอคิลิตุ, เนว สกฺขิ อุคฺคิลิตุ, อโธมุโข ปตฺตกฺขนฺโธ ตุณฺหีภูโต ปชฺฌายนฺโต นิสีทิ ฯ

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านปูรณกัสสปะก็กลืนไม่เข้าคลายไม่ออก นั่งก้มหน้า คอตก นิ่งเฉย เก้อเขินอยู่

[๗] อถ โข มิลินฺโท ราชา มกฺขลึ โคสาลํ เอตทโวจ "อตฺถิ ภนฺเต โคสาล กุสลา-กุสลานิ กมฺมานิ, อตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก"ติ ?

[๗] ต่อจากนั้น พระเจ้ามิลินท์ จึงตรัสถามความข้อนั้นกับท่านมักขลิโคสาละว่า "ท่านโคสาละผู้เจริญ กรรมที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล มีอยู่หรือ ผลของกรรมดีและกรรมชั่วทั้งหลายเป็นวิบาก มีอยู่หรือ ?"

"นตฺถิ มหาราช กุสลากุสลานิ กมฺมานิ, นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก ฯ เย เต มหาราช อิธ โลเก ขตฺติยา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน ขตฺติยาว ภวิสฺสนฺติ, เย เต พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสาว ภวิสฺสนฺติ, กึ กุสลากุสเลหิ กมฺเมหี"ติ ?

ท่านมักขลิโคสาละกล่าวตอบว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร กรรมที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศลไม่มีหรอก ผลของกรรมดีกรรมชั่วทั้งหลาย ที่เป็นวิบาก ก็ไม่มี ขอถวายพระพรมหาบพิตร พวกที่เป็นกษัตริย์ในโลกนี้ แม้ไปยังโลกหน้า ก็คงเป็นกษัตริย์นั่นแหละอีก พวกที่เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นจัณฑาล เป็นคนเก็บขยะ แม้ไปยังโลกหน้า ก็คงเป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นจัณฑาล เป็นคนเก็บขยะนั่นแหละอีก จะมีประโยชน์อะไรด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลายเล่า"

"ยทิ ภนฺเต โคสาล อิธ โลเก ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสาว ภวิสฺสนฺติ, นตฺถิ กุสลากุสเลหิ กมฺเมหิ กรณียํ ฯ เตนหิ ภนฺเต โคสาล เย เต อิธ โลเก หตฺถจฺฉินฺนา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน หตฺถจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติ ฯ เย ปาทจฺฉินฺนา, เต ปาทจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติ ฯ เย หตฺถปาทจฺฉินฺนา, เต หตฺถปาทจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติ ฯ เย กณฺณจฺฉินฺนา, เต กณฺณจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติ ฯ เย นาสจฺฉินฺนา, เต นาสจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติ ฯ เย กณฺณนาสจฺฉินฺนา, เต กณฺณนาสจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺตี"ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “ท่านโคสาละผู้เจริญ ถ้าหากว่า คนที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพทย์ เป็นศูทร เป็นจัณฑาล เป็นคนเก็บขยะในโลกนี้ แม้ไปยังโลกหน้าแล้ว ก็คงเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพทย์ เป็นศูทร เป็นจัณฑาล เป็นคนเก็บขยะอยู่อย่างนั่นแหละ สิ่งที่สัตว์ทำโดยเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรมไม่มีไซร้ ถ้าอย่างนั้น ท่านโคสาละผู้เจริญ คนมือด้วนในโลกนี้ แม้ไปยังโลกหน้าแล้ว ก็คงเป็นคนมือด้วนนั่นแหละอีก คนเท้าด้วน ก็คงเป็นคนเท้าด้วนนั่นแหละอีก คนที่ทั้งมือทั้งเท้าด้วน ก็คงเป็นคนทั้งมือทั้งเท้าด้วนนั่นแหละอีก คนหูแหว่ง ก็คงเป็นคนหูแหว่งนั่นแหละอีก คนจมูกวิ่น ก็คงเป็นคนจมูกวิ่นนั่นแหละอีก คนทั้งหูแหว่งจมูกวิ่น ก็คงเป็นคนทั้งหูแหว่งทั้งจมูกวิ่นนั่นแหละอีกละซิ”

เอวํ วุตฺเต, โคสาโล ตุณฺหี อโหสิ ฯ
เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้ ท่านโคสาละก็ได้นิ่งเฉย

อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ เอตทโหสิ “ตุจฺโฉ วต โภ ชมฺพุทีโป, ปลาโป วต โภ ชมฺพุทีโป, นตฺถิ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๋ สกฺโกติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทรงเกิดพระดำริข้อนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ชมพูทวีปว่างเปล่าไปเสียแล้วหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชมพูทวีปเหลวไหลหนอ ใคร ๆ ไม่ว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อจะบรรเทาความสงสัยให้หายได้ ไม่มีเลย”

อถ โข มิลินฺโท ราชา อมจฺเจ อามนฺเตสิ “รมณียา วต โภ โทสินา รตฺติ, กึ นุ ขฺวชฺช สมณึ วา พฺราหฺมณึ วา อุปสงฺกเมยฺยาม ปญฺหํ ปุจฺฉิตุ๋, โก มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๋ สกฺโกติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุนฺ”ติ ?

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลาย รับสั่งว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ราตรีเดือนหงายน่ารื่นรมย์จริงหนอ ไฉนวันนี้ เราน่าจะเข้าไปหาสมณะหรือว่าพราหมณ์ไร ๆ เพื่อจะถามปัญหา ใครเล่าที่สามารถเพื่อจะสนทนากับเรา เพื่อจะบรรเทาความสงสัยเสียได้”

เอวํ วุตฺเต, อมจฺจา ตุณฺหีภูตา รญฺโญ มุขํ โอโลกยมานา อฏฺ๋ สุ ฯ
เมื่อทรงรับสั่งอย่างนี้แล้ว พวกอำมาตย์ก็ได้แต่พากันนิ่ง ได้ยืนมองดูพระพักตร์ของพระราชาอยู่

เตน โข ปน สมเยน สาคลนครํ ฑฺวาทส วสฺสานิ สุญฺญํ อโหสิ สมณพฺราหฺมณ-คหปติปณฺฑิเตหิ ฯ “ยตฺถ สมณพฺราหฺมณคหปติปณฺฑิตา ปฏิวสนฺตีติ สุณาติ, ตตฺถ คนฺตฺวา ราชา เต ปญฺหํ ปุจฺฉติ, เต สพฺเพปิ ปญฺหวิสฺสชฺชเนน ราชานํ อาราเธตุํ อสกฺโกนฺตา เยน วา เตน วา ปกฺกมนฺติ ฯ เย อญฺญํ ทิสํ น ปกฺกมนฺติ, เต สพฺเพ ตุณฺหีภูตา อจฺฉนฺติ ฯ ภิกฺขู ปน เยภุยฺเยน หิมวนฺตเมว คจฺฉนฺติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล สาคลนครกลายเป็นพระนครที่ว่างจากสมณะ พราหมณ์ และคฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตไปถึง ๑๒ ปี, พระราชาทรงสดับว่า “สมณะพราหมณ์และคฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตอาศัยอยู่ ณ สถานที่แห่งใด” ก็เสด็จไป ณ สถานที่แห่งนั้น ตรัสถามปัญหากับบัณฑิตเหล่านั้น, บัณฑิตเหล่านั้นแม้ทุกท่าน ไม่สามารถที่จะให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ด้วยการตอบปัญหา จึงหลีกไปเสีย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง, พวกที่ไม่ยอมหลีกไปยังทิศอื่น ก็ได้แต่อยู่นิ่งเฉยกันทั้งหมด, ส่วนพวกภิกษุ โดยมากจะพากันไปยังภูเขาหิมพานต์

[๘] เตน โข ปน สมเยน โกฏิสตา อรหนฺโต หิมวนฺเต ปพฺพเต รกฺขิตตเล ปฏิวสนฺติ ฯ อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ทิพฺพาย โสตธาตุยา มิลินฺทสฺส รญฺโญ วจนํ สุตฺวา ยุคนฺธรมตฺถเก ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา ภิกฺขู ปุจฺฉิ “อตฺถาวุโส โกจิ ภิกฺขุ ปฏิพโล มิลินฺเทน รญฺญา สทฺธึ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏิวิเนตุน”ติ ?

[๘] ก็ในสมัยนั้นแล มีพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ อาศัยอยู่ที่รักขิตตลวิหาร บนภูเขาหิมพานต์. ครั้งนั้น ท่านพระอัสสคุต ได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้ามิลินท์ด้วยทิพยโสตธาตุญาณ (ญาณคือหูทิพย์) แล้วให้ประชุมภิกษุสงฆ์ที่ยอดเขายุคันธร ถามภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีภิกษุผู้สามารถเพื่อจะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อจะบรรเทาความสงสัยอยู่บ้างหรือไม่ ?”

เอวํ วุตฺเต, โกฏิสตา อรหนฺโต ตุณฺหี อเหสุ ฯ ทุติยมฺปิ... ตติยมฺปิ ปุฏฺฐา ตุณฺหี อเหสุ ฯ อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ เอตทโวจ “อตฺถาวุโส ตาวตึสภวเน เวชยนฺตสฺส ปาจีนโต เกตุมตี นาม วิมานํ, ตตฺถ มหาเสโน นาม เทวปุตฺโต ปฏิวสติ, โส ปฏิพโล เตน มิลินฺเทน รญฺญา สทฺธึ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏิวิเนตุน”ติ ฯ

เมื่อท่านพระอัสสคุตกล่าวอย่างนี้แล้ว พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ได้แต่พากันนิ่งเฉย. พระอัสสคุตถามแม้เป็นครั้งที่ ๒ แม้เป็นครั้งที่ ๓ ก็ได้แต่พากันนิ่งเฉย. เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านพระอัสสคุตจึงได้กล่าวความข้อนั้นกับภิกษุสงฆ์ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ที่ภพดาวดึงส์มีวิมานชื่อเกตุมดี อยู่ทางด้านทิศปราจีน แห่งเวชยันต์ปราสาท เทพบุตรชื่อว่า มหาเสน อาศัย

อยู่ที่วิมานนั้น เทพบุตรนั้น สามารถที่จะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์พระองค์นั้น เพื่อบรรเทาความสงสัยได้”

อถ โข โกฏิสตา อรหนฺโต ยุคนฺธรปพฺพเต อนฺตรหิตา ตาวตึสภวเน ปาตุรเหสุ ฯ อทฺทสา โข สกฺโก เทวานมินฺโท เต ภิกฺขู ทูรโตว อาคจฺฉนฺเต, ทิสฺวาน เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ, เอกมนฺตํ ฐิโต โข สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ “มหา โข ภนฺเต ภิกฺขุสงฺโฆ อนุปฺปตฺโต, อหํ สฆสฺส อารามิโก, เกนตฺโถ, กึ มยา กรณียนฺ”ติ ?

ลำดับนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ได้อันตรธานหายตัวไปบนยอดภูเขายุคันธร มาปรากฏตัวที่ภพดาวดึงส์. ท้าวสักกะจอมเทพได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุเหล่านั้นมาแต่ไกลทีเดียว ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปหาท่านพระอัสสคุต กราบท่านพระอัสสคุต แล้วทรงยืนอยู่ ณ ที่ สมควร, ท่านท้าวสักกะจอมเทพ ครั้นประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ก็ได้ตรัสความข้อนั้นกับท่านพระอัสสคุตว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระภิกษุหมู่ใหญ่แลมาถึงแล้ว โยมก็เป็นคนวัดของสงฆ์ พระสงฆ์มีความต้องการด้วยเรื่องอะไร มีอะไรที่โยมจะต้องทำหรือ ?”

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต สกฺกํ เทวานมินฺทํ เอตทโวจ “อยํ โข มหาราช ชมฺพุทีเป สาคลนคเร **มิลินฺโท** นาม ราชา วิตณฺฑวาที ทุราสโท ทุปฺปสโห ปุถุติตฺถกรานํ อคฺคมกฺขายติ, โส ภิกฺขุสงฺฆํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิฏฺฐิวาเทน ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเจตี”ติ ฯ

ลำดับนั้น ท่านพระอัสสคุต จึงได้ถวายพระพรแจ้งความข้อนั้นกับท้าวสักกะจอมเทพว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ที่สาคลนครในชมพูทวีป มีพระราชาพระนามว่ามิลินท์ ทรงเป็นผู้มีวาทะทำให้ผู้อื่นให้หวั่นได้ เป็นผู้ที่ใคร ๆ เข้าใกล้ได้ยาก ใคร ๆ ข่มขี่ได้ยาก กล่าวได้ว่าทรงเป็นยอดแห่งบรรดาเจ้าลัทธิจำนวนมาก พระองค์ได้เสด็จเข้าไปหาภิกษุสงฆ์ใช้ทิฏฐิวาทะถามปัญหา เบียดเบียนภิกษุสงฆ์”

อถ โข สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ “อยํ โข ภนฺเต มิลินฺโท ราชา อิโต จุโต มนุสฺเสสุ อุปฺปนฺโน, เอโส โข ภนฺเต เกตุมติวิมาเน มหาเสโน นาม เทวปุตฺโต ปฏิวสติ, โส ปฏิพโล เตน มิลินฺเทน รญฺญา สทฺธึ สลฺลปิตุ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ, ตํ เทวปุตฺตํ ยาจิสฺสาม มนุสฺสโลกูปปตฺติยา”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพได้รับสั่งความข้อนั้นกับท่านพระอัสสคุตว่า “พระคุณเจ้า พระเจ้ามิลินท์องค์นี้ ทรงเป็นผู้ที่เคลื่อนจากภพนี้ไปอุบัติในหมู่มนุษย์ พระคุณเจ้า เทพบุตรชื่อมหาเสนนี้ อาศัยอยู่ที่เกตุมดีวิมาน เทพบุตรตนนั้นสามารถที่จะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อบรรเทาความสงสัยได้ โยมจะขอร้องเทพบุตรตนนั้นเพื่อให้อุบัติในมนุษยโลก”

อถ โข สกฺโก เทวานมินฺโท ภิกฺขุสงฺฆ ปุรกฺขตฺวา เกตุมติวิมานำ ปวิสิตฺวา มหาเสนำ เทวปุตฺตำ อาลิงฺคิตฺวา เอตทโวจ “ยาจติ ตำ มาริส ภิกฺขุสงฺโฆ มนุสฺสโลกูปปตฺติยา”ติ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงให้ภิกษุสงฆ์นำหน้า เสด็จเข้าไปยังเกตุมดีวิมาน ทรงสวมกอดมหาเสนเทพบุตร ตรัสบอกความข้อนั้นว่า “นี่แน่ะท่านผู้นิรทุกข์ ภิกษุสงฆ์มาขอร้องท่านเพื่อให้ไปอุบัติในมนุษยโลก”

“น เม ภนฺเต มนุสฺสโลเกนตฺโถ กมฺมพหุเลน, ติพฺโพ มนุสฺสโลโก, อิเธวาหำ ภนฺเต เทวโลเก อุปรูปรูปปตฺติโก หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามี”ติ ฯ

มหาเสนเทพบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีความต้องการด้วยมนุษยโลกที่มีการงานมากมายเล่า พระเจ้าข้า มนุษยโลกหยาบช้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักขออุบัติในเทวโลกนี้ชั้นสูงต่อ ๆ ไป จนกว่าจะปรินิพพาน พระเจ้าข้า”

ทุติยมฺปิ...เป.... ตติยมฺปิ โข สกฺเกน เทวานมินฺเทน ยาจิโต มหาเสโน เทวปุตฺโต เอวมาห “น เม ภนฺเต มนุสฺสโลเกนตฺโถ กมฺมพหุเลน, ติพฺโพ มนุสฺสโลโก, อิเธวาหำ ภนฺเต เทวโลเก อุปรูปรูปปตฺติโก หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามี”ติ ฯ

ท้าวสักกะจอมเทพทรงขอร้องแม้เป็นครั้งที่ ๒ แม้เป็นครั้งที่ ๓ มหาเสนเทพบุตรก็ยังคงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีความต้องการด้วยมนุษยโลกที่มีการงานมากเล่า พระเจ้าข้า มนุษยโลกหยาบช้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักขออุบัติในเทวโลกนี้ชั้นสูงต่อ ๆ ไป จนกว่าจะปรินิพพาน พระเจ้าข้า”

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต มหาเสนำ เทวปุตฺตำ เอตทโวจ “อิธ มยำ มาริส สเทวกำ โลกำ อนุวิโลกยมานา อญฺญตฺร ตยา มิลินฺทสฺส รญฺโญ วาทำ ภินฺทิตฺวา สาสนำ ปคฺคเหตุำ สมตฺถำ อญฺญำ กญฺจิ น ปสฺสาม, ยาจติ ตำ มาริส ภิกฺขุสงฺโฆ, สาธุ สปฺปุริส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทสพลสฺส สาสนำ ปคฺคณฺหาหี”ติ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท่านพระอัสสคุตจึงได้กล่าวความข้อนั้นกับมหาเสนเทพบุตรว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ พวกเราเมื่อตรวจดูโลกพร้อมทั้งเทวโลกอยู่ ก็ไม่เห็นใครอื่นที่สามารถเพื่อจะทำลาย

วาทะของพระเจ้ามิลินท์ ยกย่องพระศาสนาได้ ยกเว้นแต่ท่าน ท่านผู้นิรทุกข์ ภิกษุสงฆ์ขอร้องท่าน ดูก่อนสัตบุรุษ ขอได้โปรดบังเกิดในมนุษยโลก ยกย่องพระศาสนาของพระทศพลเถิด”

เอวํ วุตฺเต, มหาเสโน เทวปุตฺโต “อหํ กิร มิลินฺทสฺส รญฺโญ วาทํ ภินฺทิตฺวา พุทฺธสาสนํ ปคฺคเหตุ สมตฺโถ ภวิสฺสามี”ติ หฏฺฐปหฏฺโฐ อุทคฺคุทคฺโค หุตฺวา “สาธุ ภนฺเต มนุสฺสโลเก อุปฺปชฺชิสฺสามี”ติ ปฏิญฺญํ อทาสิ ฯ

เมื่อท่านอัสสคุตกล่าวขอร้องอย่างนี้ มหาเสนเทพบุตร คิดว่า “เพิ่งทราบว่า เราจะเป็นผู้สามารถทำลายวาทะของพระเจ้ามิลินท์ ยกย่องพระพุทธศาสนาได้” ดังนี้แล้ว ก็เป็นผู้ร่าเริงบันเทิง ยินดีปรีดา ได้ให้คำปฏิญาณว่า “ได้ครับพระคุณเจ้า โยมจักไปอุบัติในมนุษยโลก”

[๙] อถ โข เต ภิกฺขู เทวโลเก ตํ กรณียํ ตีเรตฺวา เทเวสุ ตาวตึเสสุ อนฺตรหิตา หิมวนฺเต ปพฺพเต รกฺขิตตเล ปาตุรเหสุ ฯ

[๙] ครั้งนั้นแล พวกภิกษุเหล่านั้น ครั้นเสร็จกรณียกิจนั้นในเทวโลกแล้ว ก็อันตรธานหายตัวไปที่เทวโลกชั้นดาวดึงส์ มาปรากฏตัวที่รักขิตตลวิหาร ใกล้ภูเขาหิมพานต์

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ เอตทโวจ “อตฺถาวุโส อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ โกจิ ภิกฺขุ สนฺนิปาตํ อนาคโต”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระอัสสคุต ได้กล่าวความข้อนั้นกับภิกษุสงฆ์ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ในหมู่ภิกษุนี้ มีภิกษุรูปไรๆ มิได้มาประชุมอยู่บ้างหรือ ?”

เอวํ วุตฺเต, อญฺญตโร ภิกฺขุ อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ “อตฺถิ ภนฺเต อายสฺมา **โรหโณ** อิโต สตฺตเม ทิวเส หิมวนฺตํ ปพฺพตํ ปวิสิตฺวา นิโรธํ สมาปนฺโน, ตสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหถา”ติ ฯ

เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้กล่าวความข้อนั้นกับท่านพระอัสสคุตว่า “มีครับ ท่านผู้เจริญ เมื่อ ๗ วันก่อนจากนี้ ท่านโรหณะ ได้เข้าไปยังภูเขาหิมพานต์เข้านิโรธ ขอท่านจงส่งตัวแทนไปที่สำนักของท่านเถิด”

อายสฺมาปิ โรหโณ ตงฺขณญฺเญว นิโรธา วุฏฺฐาย “สโฆ มํ ปฏิมาเนตี”ติ หิมวนฺเต ปพฺพเต อนฺตรหิโต รกฺขิตตเล โกฏิสตานํ อรหนฺตานํ ปุรโต ปาตุรโหสิ ฯ

ฝ่ายท่านโรหณะได้ออกจากนิโรธในขณะนั้นนั่นเอง คิดว่า “พระสงฆ์เรียกหาเรา” จึงหายตัวที่ภูเขาหิมพานต์ ไปปรากฏตัวที่รักขิตตลวิหาร ที่เบื้องหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ ‘‘กินฺนุ โข อาวุโส โรหณ, พุทฺธสาสเน ภิชฺชนฺเต, น ปสฺสสิ สฑฺฒสฺส กรณียานี’’ติ ฯ

ลำดับนั้น ท่านพระอัสสคุตได้กล่าวความข้อนั้นกับท่านโรหณะว่า “ท่านโรหณะ เมื่อพระพุทธศาสนากำลังจะแตกทำลาย ทำไมหนอ ท่านจึงไม่เหลียวแลกิจที่ควรทำของสงฆ์เล่า”

‘‘อมนสิกาโร เม ภนฺเต อโหสี’’ติ ฯ
พระโรหณะกล่าวว่า “กระผมไม่ทันได้ใส่ใจครับ ท่านผู้เจริญ”

‘‘เตน หาวุโส โรหณ ทณฺฑกมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ
พระอัสสคุตกล่าวว่า “ท่านโรหณะ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านจงทำทัณฑกรรม”

‘‘กึ ภนฺเต กโรมี’’ติ ?
พระโรหณะถามว่า “จะให้ผมทำอะไรหรือขอรับ ท่านผู้เจริญ”

‘‘อตฺถาวุโส โรหณ หิมวนฺตปพฺพตปสฺเส **คชงฺคลํ** นาม พฺราหฺมณคาโม, ตตฺถ **โสณุตฺตโร** นาม พฺราหฺมโณ ปฏิวสติ, ตสฺส ปุตฺโต อุปฺปชฺชิสฺสติ **‘นาคเสโน’**ติ นาม ทารโก, เตนหิ ตฺวํ อาวุโส โรหณ ทสมาสาธิกานิ สตฺต วสฺสานิ ตํ กุลํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา นาคเสนํ ทารกํ นีหริตฺวา ปพฺพาเชหิ, ปพฺพชิเตว ตสฺมึ, ทณฺฑกมฺมโต มุจฺจิสฺสสี’’ติ ฯ

พระอัสสคุตกล่าวว่า “นี่แน่ะท่านโรหณะ ที่ข้างภูเขาหิมพานต์ มีหมู่บ้านพราหมณ์อยู่แห่งหนึ่ง ชื่อว่า คชังคละ พราหมณ์ชื่อว่า โสณุตตระ อาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนั้น เด็กน้อยชื่อว่านาคเสน ผู้เป็นบุตรของเขาจักเกิดขึ้น ถ้าอย่างนั้น ท่านโรหณะ ท่านจงเข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลนั้น ตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน แล้วชักนำเด็กน้อยนาคเสนให้บวช เมื่อเขาบวชแล้วเท่านั้น ท่านจึงจะพ้นจากทัณฑกรรมได้”

อายสฺมาปิ โข โรหโณ ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิ ฯ
ฝ่ายพระโรหณะก็ตอบรับว่า “ได้ครับ”

[๑๐] มหาเสโนปิ โข เทวปุตฺโต เทวโลกา จวิตฺวา โสณุตฺตรพฺราหฺมณสฺส ภริยาย กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิ, สห ปฏิสนฺธิคฺคหณา ตโย อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา ปาตุรเหสุ, อาวุธภณฺฑานิ ปชฺชลึสุ, อคฺคสสฺสํ อภินิปฺผนฺนํ, มหาเมโฆ อภิปฺปวสฺสิ ฯ

[๑๐] ฝ่ายมหาเสนเทพบุตร เคลื่อนจากเทวโลก ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของภรรยาของ

โสณุตตรพราหมณ์ สิ่งน่าอัศจรรย์ น่าประหลาดใจ ได้มีปรากฏขึ้น ๓ อย่าง พร้อมกับการถือปฏิสนธิ คือ อาวุธยุทธภัณฑ์ทั้งหลาย ก็เรืองแสงขึ้น ข้าวกล้าที่ดีเลิศ ก็เผล็ดผล เมฆฝนใหญ่ก็ตกหนัก

อายสฺมาปิ โข โรหโณ ตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ทสมาสาธิกานิ สตฺต วสฺสานิ ตำ กุลำ ปิณฺฑาย ปวิสนฺโต เอกทิวสมฺปิ กฏฺฐจฺฉุมตฺตำ ภตฺตำ วา อุพฺพุงฺกมตฺตำ ยาคุำ วา อภิวาทนำ วา อญฺชลิกมฺมำ วา สามีจิกมฺมำ วา นาลตฺถ, อถ โข อกฺโกสญฺเญว ปริภาสญฺเญว ปฏิลภติ, ‘‘อติจฺฉถ ภนฺเต’’ติ วจนมตฺตมฺปิ วตฺตา นาม นาโหสิ, ทสมาสาธิกานำ ปน สตฺตนฺนำ วสฺสานำ อจฺจเยน เอกทิวสำ ‘‘อติจฺฉถ ภนฺเต’’ติ วจนมตฺตำ อลตฺถ ฯ

ฝ่ายท่านพระโรหณะ ตั้งแต่มหาเสนเทพบุตรนั้นถือปฏิสนธิแล้ว ก็เข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลนั้น ตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน แม้สักวันเดียว ข้าวต้มสักกระบวย ข้าวสวยสักทัพพีหนึ่ง ก็ไม่เคยได้ การอภิวาท การทำอัญชลี หรือสามีจิกรรม ก็ไม่เคยได้ ทว่า ได้รับแต่การด่า การบริภาษเท่านั้น ไม่มีผู้พูดด้วยแม้เพียงคำว่า “โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า”, แต่เมื่อผ่านไป ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน วันหนึ่ง ท่านได้เพียงคำว่า “โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า”

ตำ ทิวสเมว พฺราหฺมโณปิ พหิ กมฺมนฺตา อาคจฺฉนฺโต ปฏิปเถ เถรำ ทิสฺวา ‘‘กึ โภ ปพฺพชิต อมฺหากำ เคหำ อคมิตฺถา’’ติ อาห ฯ

ในวันนั้นเอง ฝ่ายพราหมณ์ขณะกำลังเดินทางกลับมาจากการทำงานที่ข้างนอกบ้าน พบพระเถระตรงที่สวนทางกัน ก็ถามว่า “ท่านบรรพชิตผู้เจริญ ท่านได้ไปยังเรือนของพวกเรา หรือ ?”

‘‘อาม พฺราหฺมณ อคมมฺหา’’ติ ฯ
พระเถระกล่าวว่า “ใช่ พราหมณ์ อาตมาได้ไปมา”

‘‘อปิ กิญฺจิ ลภิตฺถา’’ติ ฯ
พราหมณ์ถามว่า “ท่านได้อะไรๆ บ้างหรือ ?”

‘‘อาม พฺราหฺมณ ลภิมฺหา’’ติ ฯ
พระเถระกล่าวว่า “เจริญพรพราหมณ์ อาตมาได้”

โส อนตฺตมโน เคหำ คนฺตฺวา ปุจฺฉิ ‘‘ตสฺส ปพฺพชิตสฺส กิญฺจิ อทตฺถา’’ติ ฯ
พราหมณ์นั้นไม่พอใจ พอไปถึงเรือนก็ถามว่า “พวกเธอได้ให้อะไร ๆ แก่นักบวชผู้นั้น

หรือ ?”

“น กิญฺจิ อทมฺหา”ติ ฯ

คนในเรือนตอบว่า “ไม่ได้ให้อะไร ๆ เลย”

พฺราหฺมโณ ทุติยทิวเส ฆรทฺวาเรเยว นิสีทิ “อชฺช ปพฺพชิตํ มุสาวาเทน นิคฺคเหสฺสามี”ติ ฯ

ในวันที่ ๒ พราหมณ์นั่งอยู่ที่ประตูเรือนนั่นแหละ คิดว่า “วันนี้ เราจักข่มนักบวชด้วยเรื่องพูดเท็จ”

เถโร ทุติยทิวเส พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวารํ สมฺปตฺโต ฯ

ในวันที่ ๒ พระเถระก็ไปถึงประตูเรือนของพราหมณ์

พฺราหฺมโณ เถรํ ทิสฺวาว เอวมาห “ตุมฺเห หิยฺโย อมฺหากํ เคเห กิญฺจิ อลภิตฺวาว ‘ลภิมฺหา’ติ อโวจุตฺถ, วฏฺฏติ นุ โข ตุมฺหากํ มุสาวาโท”ติ ฯ

พราหมณ์พอเห็นพระเถระก็กล่าวอย่างนี้ว่า “เมื่อวาน ท่านไม่ได้อะไร ๆ เลย ที่เรือนของโยม ก็บอกว่า ‘อาตมาได้’ การกล่าวเท็จสมควรหรือหนอสำหรับพวกท่าน ?”

เถโร อาห “มยํ พฺราหฺมณ ตุมฺหากํ เคเห ทสมาสาธิกานิ สตฺต วสฺสานิ ‘อติจฺฉถา’ติ วจนมตฺตมฺปิ อลภิตฺวา หิยฺโย ‘อติจฺฉถา’ติ วจนมตฺตํ ลภิมฺหา, อเถตํ วาจา-ปฏิสนฺถารํ อุปาทาย เอวมโวจุมฺหา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “นี่แน่ะพราหมณ์ ตลอด ๗ ปี ๑๐ เดือน ที่อาตมาเข้าไปที่เรือนของพวกท่าน อาตมาไม่เคยได้แม้เพียงคำว่า ‘โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า’ เมื่อวานนี้ ถึงจะได้เพียงคำว่า ‘โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า’ เมื่อเป็นเช่นนั้น อาตมาก็หมายเอาวาจาปฏิสันถารนี้ จึงกล่าวอย่างนี้”

พฺราหฺมโณ จินฺเตสิ “อิเม วาจาปฏิสนฺถารมตฺตมฺปิ ลภิตฺวา ชนมชฺเฌ ‘ลภิมฺหา’ติ ปสํสนฺติ, อญฺญํ กิญฺจิ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ลภิตฺวา กสฺมา นปฺปสํสนฺตี”ติ ปสีทิตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปฏิยาทิตภตฺตโต กญฺจุฉฺภิกฺขํ, ตทุปิยญฺจ พฺยญฺชนํ ทาเปตฺวา “อิมํ ภิกฺขํ สพฺพกาลํ ตุมฺเห ลภิสฺสถา”ติ อาห ฯ

พราหมณ์ คิดว่า “สมณะพวกนี้ได้แม้เพียงวาจาปฏิสันถารเท่านั้น ก็ยังสรรเสริญในท่ามกลางหมู่ชนว่า ‘อาตมาได้’ ถ้าท่านได้ของเคี้ยวหรือของฉันอะไร ๆ อย่างอื่นบ้าง ไฉนจะ

ไม่สรรเสริญเล่า” ดังนี้แล้ว ก็เลื่อมใส สั่งให้เขาแบ่งข้าวทัพพีหนึ่ง และกับข้าวอย่างละนิดอย่างละหน่อยพอสมควรแก่ข้าวนั้น จากอาหารที่เขาเตรียมไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน ถวาย จึงกล่าวกับท่านว่า “ท่านจักได้ภิกษานี้ตลอดไป”

โส ปุนทิวสโต ปภุติ อุปสงฺกมนฺตสฺส เถรสฺส อุปสมํ ทิสฺวา ภิยฺโยโส มตฺตาย ปสีทิตฺวา เถรํ นิจฺจกาลํ อตฺตโน ฆเร ภตฺตวิสฺสคฺคกรณตฺถาย ยาจิ ฯ

นับตั้งแต่วันรุ่งขึ้นเป็นต้นไป พราหมณ์นั้นเห็นความสงบเสงี่ยมของพระเถระผู้เข้าไป (ในเรือน) แล้วก็เลื่อมใสยิ่งขึ้นไปอีก จึงขอร้องพระเถระให้ตนได้กระทำการถวายภัตตาหารในเรือนของตนตลอดกาลเป็นนิตย์

เถโร ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสตฺวา ทิวเส ทิวเส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา คจฺฉนฺโต โถกํ โถกํ พุทฺธวจนํ กเถตฺวา คจฺฉติ ฯ

พระเถระรับคำนิมนต์โดยดุษณีภาพ หลังทำภัตกิจเสร็จแล้วในแต่ละวัน เมื่อจะกลับก็จะกล่าวพระพุทธพจน์วันละนิดวันละหน่อยแล้วจึงกลับไป

สาปิ โข พฺราหฺมณี ทสมาสจฺจเยน ปุตฺตํ วิชายิ ฯ
ฝ่ายนางพราหมณีนั้นแล ล่วงไป ๑๐ เดือน ก็คลอดบุตร

“นาคเสโน”ติสฺส นามมกํสุ ฯ
สองผัวเมียได้ตั้งชื่อให้แก่บุตรนั้นว่า “นาคเสน”

โส อนุกฺกเมน วฑฺฒนฺโต สตฺตวสฺสิโก ชาโต ฯ
เด็กนั้นเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ จนมีอายุได้ ๗ ขวบ

[๑๑] อถ โข นาคเสนสฺส ทารกสฺส ปิตา นาคเสนํ ทารกํ เอตทโวจ “อิมสฺมึ โข ตาต นาคเสน พฺราหฺมณกุเล สิกฺขานิ สิกฺเขยฺยาสี”ติ ฯ

[๑๑] ครั้งนั้นแล บิดาของนาคเสนเด็กน้อย ได้กล่าวกับนาคเสนเด็กน้อยว่า “นี่แน่ะลูกนาคเสน ในสกุลพราหมณ์นี้ เจ้าต้องศึกษาศาสตร์ที่ควรศึกษาทั้งหลายนะ”

“กตมานิ ตาต อิมสฺมึ พฺราหฺมณกุเล สิกฺขานิ นามา”ติ ?
นาคเสนถามว่า “คุณพ่อ ชื่อศาสตร์ที่ควรศึกษาในสกุลพราหมณ์นี้ คืออะไร ?”

“ตโย โข ตาต นาคเสน เวทา **สิกฺขานิ** นาม, อวเสสานิ สิปฺปานิ **สิปฺปี** นามา”ติ ฯ

พราหมณ์กล่าวว่า “ลูกนาคเสน ไตรเพทและ ชื่อว่า ศาสตร์ที่ควรศึกษา, วิชาศิลปะที่เหลือทั้งหลาย ชื่อว่า ศิลปะ”

“เตนหิ ตาต สิกฺขิสฺสามี”ติ ฯ

นาคเสนกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น คุณพ่อ ลูกจักศึกษา”

อถ โข โสณุตฺตโร พฺราหฺมโณ อาจริยพฺราหฺมณสฺส อาจริยภาคํ สหสฺสํ ทตฺวา อนฺโตปาสาเท เอกสฺมึ คพฺเภ เอกโต มญฺจกํ ปญฺญเปตฺวา อาจริยพฺราหฺมณํ เอตทโวจ “สชฺฌาเปหิ โข ตฺวํ พฺราหฺมณ อิมํ ทารกํ มนฺตานีติ ฯ

ลำดับนั้นแล โสณุตตรพราหมณ์ ได้มอบเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ อันเป็นส่วนบูชาอาจารย์แก่พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ แล้วให้เขาจัดเตียงไว้ข้างหนึ่ง ในห้องหนึ่งภายในปราสาท ได้กล่าวข้อความนี้กับพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ว่า “ท่านพราหมณ์ ขอท่านจงสอนให้เด็กคนนี้สาธยายมนต์ทั้งหลายเถิด”

“เตนหิ ตาต ทารก อุคฺคณฺหาหิ มนฺตานี”ติ ฯ

พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ กล่าวกับนาคเสนเด็กน้อยว่า “ถ้าอย่างนั้น พ่อเด็กน้อย ขอพ่อจงเรียนมนต์ทั้งหลายเถิด”

อาจริยพฺราหฺมโณ สชฺฌายติ นาคเสนสฺส ทารกสฺส เอเกเนว อุทฺเทเสน, ตโย เวทา หทยงฺคตา วาจุคฺคตา สูปธาริตา สุววตฺถาปิตา สุมนสิกตา อเหสุ, สกิเมว จกฺขุ อุทปาทิ ตีสุ เวเทสุ สนิฆณฺฑุเกฏุภสุ สากฺขรปฺปเภเทสุ อิติหาสปญฺจเมสุ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย อโหสิ ฯ

พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์สาธยายมนต์ไป โดยยกขึ้นแสดงเพียงคราวเดียวเท่านั้นแก่นาคเสนเด็กน้อย, นาคเสนเด็กน้อย ก็มีอันเข้าใจไตรเพทได้ ท่องได้ขึ้นปาก ทรงจำไว้ด้วยดี กำหนดไว้ด้วยดี ใส่ใจด้วยดี, เพียงคราวเดียวเท่านั้น ก็เกิดดวงตาเห็นชัดในไตรเพท เป็นผู้รู้บท ชำนาญการอธิบายในคัมภีร์สณิฆัณฑุศาสตร์และเกฏุภศาสตร์ ในคัมภีร์สากขรัปปเภท-ศาสตร์ ในศาสตร์ทั้งหลายอันมีอิติหาสะเป็นที่ ๕ ไม่ขาดตกบกพร่อง ในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ

อถ โข นาคเสโน ทารโก ปิตรํ เอตทโวจ “อตฺถิ นุ โข ตาต อิมสฺมึ พฺราหฺมณกุเล อิโต อุตฺตริมฺปิ สิกฺขิตพฺพานิ อุทาหุ เอตฺตกาเนวา”ติ ฯ

ต่อมา นาคเสนเด็กน้อยได้กล่าวข้อความนี้กับบิดาว่า “คุณพ่อ ศาสตร์ที่ควรศึกษาในสกุลพราหมณ์นี้ที่ยิ่งไปกว่านี้ มีอยู่หรือ หรือว่ามีเพียงเท่านี้เท่านั้น”

“นตฺถิ ตาต นาคเสน อิมสฺมึ พฺราหฺมณกุเล อิโต อุตฺตรึ สิกฺขิตพฺพานิ, เอตฺตกาเนว สิกฺขิตพฺพานี”ติ ฯ

บิดากล่าวว่า “ลูกนาคเสน ศาสตร์ที่ควรศึกษาในสกุลพราหมณ์นี้ ที่ยิ่งไปกว่านี้ ไม่มีอีกแล้ว ศาสตร์ที่ควรศึกษามีเพียงเท่านี้แหละ”

อถ โข นาคเสโน ทารโก อาจริยสฺส อนุโยคํ ทตฺวา ปาสาทา โอรุยฺห ปุพฺพวาสนาย โจทิตหทโย รโหคโต ปฏิสลฺลีโน อตฺตโน สิปฺปสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ โอโลเกนฺโต อาทิมฺหิ วา มชฺเฌ วา ปริโยสาเน วา อปฺปมตฺตกมฺปิ สารํ อทิสฺวา “ตุจฺฉา วต โภ อิเม เวทา, ปลาปา วต โภ อิเม เวทา อสารา นิสฺสารา”ติ วิปฺปฏิสารี อนตฺตมโน อโหสิ ฯ

ครั้งนั้นแล นาคเสนเด็กน้อย ซักไซร้อาจารย์แล้วก็ลงจากปราสาทไป เป็นผู้ที่วาสนา (การอบรมจิต) ในภพก่อน คอยกระตุ้นเตือนจิตใจ ไปยังสถานที่ลับ ได้หลีกเร้นอยู่ ตรวจดูเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งวิชาศิลปะของตนอยู่ ก็มองไม่เห็นสาระแม้แต่น้อย ในเบื้องต้นก็ดี ท่ามกลางก็ดี ที่สุดก็ดี จึงเกิดความเดือดร้อนใจ ขัดเคืองใจ รำพึงอยู่ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระเวทเหล่านี้ เปล่าหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระเวทเหล่านี้ เหลวไหลหนอ ไม่มีสาระ ไร้สาระ”

[๑๒] เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา โรหโณ วตฺตนิเย เสนาสเน นิสินฺโน นาคเสนสฺส ทารกสฺส เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย วตฺตนิเย เสนาสเน อนฺตรหิโต คชงฺคลพฺราหฺมณคามสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ ฯ

[๑๒] ก็ในสมัยนั้นแล ท่านพระโรหณะกำลังนั่งอยู่ที่เสนาสนะวัตตนิยะ กำหนดรู้ปริวิตกแห่งจิตของนาคเสนเด็กน้อยด้วยจิต แล้วก็นุ่งห่ม ถือบาตรและจีวร อันตรธานหายตัวที่เสนาสนะวัตตนิยะ ไปปรากฏตัวที่เบื้องหน้าหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า คชังคละ

อทฺทสา โข นาคเสโน ทารโก อตฺตโน ทฺวารโกฏฐเก จิโต อายสฺมนฺตํ โรหณํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน อตฺตมโน อุทคฺโค ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต ‘‘อปฺเปว นามายํ ปพฺพชิโต กญฺจิ สารํ ชาเนยฺยา’’ติ, เยนายสฺมา โรหโณ, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ ‘‘โก นุ โข ตฺวํ มาริส เอทิโส ภณฺฑุกาสาววสโน’’ติ ฯ

นาคเสนเด็กน้อย ยืนอยู่ที่ซุ้มประตู(บ้าน)ของตน ได้เห็นท่านพระโรหณะกำลังเดินมาแต่ไกลทีเดียว ครั้นเห็นแล้ว ก็เกิดพอใจ ดีใจ บันเทิงใจ เกิดปีติโสมนัสว่า “ท่านผู้นี้เป็นบรรพชิต ถ้ากระไร พึงรู้สิ่งที่เป็นสาระบ้างเป็นแน่” ดังนี้แล้ว ก็เข้าไปหาท่านพระโรหณะจนถึงที่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระโรหณะว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นใครกันเล่าหนอ จึงมีศีรษะโล้น นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์เช่นนี้”

‘‘ปพฺพชิโต นามาหํ ทารกา’’ติ ฯ

พระเถระตอบว่า “เด็กน้อย เราชื่อว่าเป็นบรรพชิต”

‘‘เกน ตฺวํ มาริส ปพฺพชิโต นามาสี’’ติ ?

นาคเสนกล่าวว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุไร ท่านจึงมีชื่อว่าเป็นบรรพชิตเล่า”

‘‘ปาปกานิ มลานิ ปพฺพาเชติ, ตสฺมาหํ ทารก ปพฺพชิโต นามา’’ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เพราะขับไล่มลทินที่ชั่วช้าทั้งหลายออกไป เพราะฉะนั้น เด็กน้อย เราจึงชื่อว่าเป็นบรรพชิต”

‘‘กึการณา มาริส เกสา เต น, ยถา อญฺเญสนฺ’’ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุไร ผมของท่าน จึงไม่เป็นเหมือนอย่างคนเหล่าอื่น”

‘‘โสพฺภิเม ทารก ปลิโพเธ ทิสฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา ปพฺพชิโต ฯ ‘‘กตเม โสพฺภ’’? ‘‘อลงฺการปลิโพโธ มณฺฑนปลิโพโธ เตลมกฺขนปลิโพโธ โธวนปลิโพโธ มาลาปลิโพโธ คนฺธปลิโพโธ วาสนปลิโพโธ หรีฏกปลิโพโธ อามลกปลิโพโธ รงฺคปลิโพโธ พนฺธนปลิโพโธ โกจฺฉปลิโพโธ กปฺปกปลิโพโธ วิชฏนปลิโพโธ อูกาปลิโพโธ, เกเสสุ วิลูเนสุ โสจนฺติ กิลมนฺติ ปริเทวนฺติ อุรตฺตาฬึ กนฺทนฺติ สมฺโมหํ อาปชฺชนฺติ,

อิเมสุ โข ทารก โสพฺภสุ ปลิโพเธสุ ปลิคุณฺฐิตา มนุสฺสา สพฺพานิ อติสุขุมานิ สิปฺปานิ นาเสนฺตี’’ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เด็กน้อย เราเห็นปลิโพธ (เหตุกังวลใจ) ๑๖ อย่างนี้ จึงปลงผมและหนวด แล้วบวชเสีย ปลิโพธ ๑๖ อย่างอะไรบ้าง คือ

๑. อลังการปลิโพธ ปลิโพธในเครื่องประดับ

๒. มัณฑนปลิโพธ ปลิโพธในการประดับ

๓. เตลมักขนปลิโพธ ปลิโพธในการทาน้ำมัน

๔. โธวนปลิโพธ ปลิโพธในการสระล้าง

๕. มาลาปลิโพธ ปลิโพธในพวงดอกไม้

๖. คันธปลิโพธ ปลิโพธในของหอม

๗. วาสนปลิโพธ ปลิโพธในการอบกลิ่น

๘. หรีฏกปลิโพธ ปลิโพธในผลสมอสำหรับใช้สระ

๙. อามลกปลิโพธ ปลิโพธในผลมะขามป้อมสำหรับใช้สระ

๑๐. รังคปลิโพธ ปลิโพธในสีย้อม

๑๑. พันธนปลิโพธ ปลิโพธในผ้าโพก

๑๒. โกจฉปลิโพธ ปลิโพธในหวี

๑๓. กัปปกปลิโพธ ปลิโพธในช่างตัดผม

๑๔. วิชฏนปลิโพธ ปลิโพธในการหวี

๑๕. อูกาปลิโพธ ปลิโพธในการหาเหา

๑๖. เมื่อผมเสียหายไป คนทั้งหลายก็เศร้าโศก คือ ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอก ร้องไห้ถึงความลุ่มหลง

เด็กน้อย คนทั้งหลายผู้วุ่นวายใจ ในเพราะปลิโพธ ๑๖ อย่างเหล่านี้ ย่อมทำวิชาศิลปะทั้งหลายทั้งปวงที่ละเอียดยิ่งให้เสียหายไป”

“กึการณา มาริส วตฺถานิปิ เต น, ยถา อญฺเญสนฺ”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุไร แม้ผ้าของท่านก็ไม่เหมือนอย่างของคนเหล่าอื่นเขาเล่า”

“กามนิสฺสิตานิ โข ทารก วตฺถานิ, กามนิสฺสิตานิ คิหิพฺยญฺชนภณฺฑานิ, ยานิ กานิจิ โข ภยานิ วตฺถโต อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ กาสาวสนสฺส น โหนฺติ, ตสฺมา วตฺถานิปิ เม น, ยถา อญฺเญสนฺ”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เด็กน้อยเอ๋ย ผ้าทั้งหลายกามอาศัยได้ สิ่งของเครื่องใช้ของพวกคฤหัสถ์กามอาศัยได้ ภัยเหล่าใดเหล่าหนึ่งเกิดได้จากผ้า ภัยเหล่านั้นย่อมไม่มีแก่ผู้นุ่งผ้ากาสาวพัสตร์ เพราะฉะนั้น แม้ผ้าของเราจึงไม่เหมือนอย่างของคนเหล่าอื่น”

“ชานาสิ โข ตฺวํ มาริส สิปฺปานิ นามา”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านรู้วิชาศิลปะทั้งหลายหรือ”

“อาม ทารก ชานามหํ สิปฺปานิ, ยํ โลเก อุตฺตมํ มนฺตํ, ตมฺปิ ชานามี”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “ใช่ เด็กน้อย เรารู้วิชาศิลปะทั้งหลาย, มนต์ที่สูงสุดอันใด มีอยู่ในโลก แม้มนต์นั้น เราก็รู้”

“มยฺหมฺปิ ตํ มาริส ทาตุํ สกฺกา”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านสามารถที่จะมอบมนต์นั้นให้กับกระผมได้หรือไม่”

“อาม ทารก สกฺกา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “ได้ เด็กน้อย เราสามารถที่จะมอบให้กับเธอได้”

“เตนหิ เม เทหี”ติ ฯ

นาคเสนถามว่า “ถ้าอย่างนั้น ก็ขอจงมอบให้กระผมด้วยเถิดครับ”

“อกาโล โข ทารก, อนฺตรฆรํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐมฺหา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “มิใช่กาลที่สมควร เด็กน้อย, เรากำลังเข้าไปบิณฑบาตในระหว่างบ้านเรือน”

อถ โข นาคเสโน ทารโก อายสฺมโต โรหณสฺส หตฺถโต ปตฺตํ คเหตฺวา ฆรํ ปเวเสตฺวา ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา อายสฺมนฺตํ

โรหณํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ เอตทโวจ “เทหิ เม ทานิ มาริส มนฺตนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล นาคเสนเด็กน้อย รับบาตรจากมือของท่านพระโรหณะมา นิมนต์ท่านให้เข้าไปยังเรือน เลี้ยงดูท่านให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวและของฉันอันประณีตด้วยมือของตนเอง ได้กล่าวความข้อนี้กับท่านพระโรหณะผู้ฉันเสร็จแล้ว วางมือจากบาตรแล้วว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ บัดนี้ ขอท่านจงมอบมนต์ให้แก่กระผมเถิด”

“ยทา โข ตฺวํ ทารก นิปฺปลิโพโธ หุตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา มยา คหิตํ ปพฺพชิตเวสํ คณฺหิสฺสสิ, ตทา ทสฺสามี”ติ อาห ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เด็กน้อย เราจะมอบให้ในเวลาที่เธอเป็นผู้ไม่มีปลิโพธ มารดาบิดาอนุญาตให้ถือเพศบรรพชิตที่เราถืออยู่”

อถ โข นาคเสโน ทารโก มาตาปิตโร อุปสงฺกมิตฺวา อาห “อมฺมตาตา อยํ ปพฺพชิโต ‘ยํ โลเก อุตฺตมํ มนฺตํ, ตํ ชานามี’ติ วทติ, น จ อตฺตโน สนฺติเก อปพฺพชิตสฺส เทติ, อหํ เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตํ อุตฺตมํ มนฺตํ อุคฺคณฺหิสฺสามี”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล นาคเสนเด็กน้อย ได้เข้าไปหามารดาบิดา กล่าวว่า “แม่ พ่อ นักบวชท่านนี้พูดว่า ‘ในโลกมีมนต์อันสูงสุดอันใดอยู่ เรารู้มนต์อันนั้น’ แต่ท่านจะไม่ให้มนต์แก่ผู้ที่ไม่ได้บวชในสำนักของตน ผมจักบวชในสำนักของท่านแล้วเรียนมนต์ที่สูงสุดนั้น”

อถสฺส มาตาปิตโร “ปพฺพชิตฺวาปิ โน ปุตฺโต มนฺตํ คณฺหตุ, คเหตฺวา ปุน อาคจฺฉิสฺสตี”ติ มญฺญมานา “คณฺห ปุตฺตา”ติ อนุชานึสุ ฯ

ลำดับนั้น มารดาบิดาของเขาเมื่อสำคัญว่า “ลูกของพวกเรา แม้บวชแล้วจงเรียนมนต์ เรียนจบแล้ว ก็จะกลับมา” ดังนี้ จึงอนุญาตว่า “ขอจงถือเพศบรรพชิตเถิด ลูก”

[๑๓] อถ โข อายสฺมา โรหโณ นาคเสนํ ทารกํ อาทาย, เยน วตฺตนิยํ เสนาสนํ, เยน วิชมฺภวตฺถุ, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา วิชมฺภวตฺถุสฺมึ เสนาสเน เอกรตฺตํ วสิตฺวา, เยน รกฺขิตตลํ, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา โกฏิสตานํ อรหนฺตานํ มชฺเฌ นาคเสนํ ทารกํ ปพฺพาเชสิ ฯ

[๑๓] ครั้งนั้นแล ท่านพระโรหณะได้พานาคเสนเด็กน้อย เข้าไปยังเสนาสนะวัตตนิยะ เข้าไปยังวิชัมภวัตถุวิหาร ครั้นเข้าไปหาแล้ว ก็พักอยู่ที่เสนาสนะวิชัมภวัตถุวิหารได้คืนหนึ่ง ก็เข้าไปยังรักขิตตลวิหาร แล้วให้นาคเสนเด็กน้อยบวชท่ามกลางพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

ปพฺพชิโต จ ปนายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ “คหิโต เม ภนฺเต ตว เวโส, เทถ เม ทานิ มนฺตนฺ”ติ ฯ

ก็ท่านนาคเสนผู้บวช (เป็นสามเณร) แล้ว ได้กล่าวความข้อนี้กับท่านพระโรหณะว่า “ท่านผู้เจริญ เพศของท่าน กระผมได้ถือแล้ว บัดนี้ ขอท่านจงมอบมนต์ให้แก่กระผมเถิด”

อถ โข อายสฺมา โรหโณ “กิมฺหิ นุ โขหํ นาคเสนํ วิเนยฺยํ ปฐมํ วินเย วา สุตฺตนฺเต วา อภิธมฺเม วา”ติ จินฺเตตฺวา “ปณฺฑิโต โข อยํ นาคเสโน, สกฺโกติ สุเขเนว อภิธมฺมํ ปริยาปุณิตุนฺ”ติ ปฐมํ อภิธมฺเม วิเนสิ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระโรหณะ คิดว่า “เราควรแนะนำสามเณรนาคเสนในอะไรก่อนดี ในพระวินัย พระสูตร หรือว่าในพระอภิธรรม” ดังนี้แล้ว ครั้นเห็นว่า “นาคเสนนี้เป็นผู้ฉลาด ย่อมสามารถที่จะเรียนพระอภิธรรมได้โดยง่ายเทียว” จึงแนะนำในพระอภิธรรมก่อน

อายสฺมา จ นาคเสโน “กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา”ติ ติกทุกปฏิมณฺฑิตํ ธมฺมสงฺคณีปกรณํ, ขนฺธวิภงฺคาทิ อฏฺฐารสวิภงฺคปฏิมณฺฑิตํ วิภงฺคปฺ-ปกรณํ, “สงฺคโห อสงฺคโห”ติอาทินา จุทฺทสวิเธน วิภตฺตํ ธาตุกถาปกรณํ, “ขนฺธปญฺญตฺติ อายตนปญฺญตฺตี”ติอาทินา ฉพฺพิเธน วิภตฺตํ ปุคฺคลปญฺญตฺติปฺปกรณํ, สกวาเท ปญฺจ-สุตฺตสตานิ ปรวาเท ปญฺจสุตฺตสตานีติ สุตฺตสหสฺสํ สโมธาเนตฺวา วิภตฺตํ กถาวตฺถุปฺปกรณํ, “มูลยมกํ ขนฺธยมกนฺ”ติอาทินา ทสวิเธน วิภตฺตํ ยมกปฺปกรณํ, “เหตุปฺปจฺจโย อารมฺมณปฺ-ปจฺจโย”ติอาทินา จตุวีสติวิเธน วิภตฺตํ ปฏฺฐานปฺปกรณนฺติ สพฺพํ ตํ อภิธมฺมปิฏกํ เอเกเนว สชฺฌายเยน ปคุณํ กตฺวา “ติฏฺฐถ ภนฺเต, น ปุน โอสาเรถ, เอตฺตเกเนวาหํ สชฺฌายิสฺสามี”ติ อาห ฯ

ก็ ท่านนาคเสนทำพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด คือ คัมภีร์ธรรมสังคณีที่ประดับด้วยติกะและทุกะอย่างนี้ว่า “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา” เป็นต้น, คัมภีร์วิภังค์ที่ประกอบด้วยวิภังค์ ๑๘ มีขันธวิภังค์เป็นต้น, คัมภีร์ธาตุกถาที่จำแนกไว้ ๑๔ ประการ มีว่า “สงฺคโห อสงฺคโห” เป็นต้น, คัมภีร์ปุคคลบัญญัติที่จำแนกไว้ ๖ ประการ มีว่า “ขนฺธปญฺญตฺติ อายตนปญฺญตฺติ” เป็นต้น, คัมภีร์กถาวัตถุที่ประมวลจำแนกไว้ถึง ๑,๐๐๐ สูตร คือ สกวาทะ (วาทะฝ่ายตน) ๕๐๐ สูตร ปรวาทะ (วาทะฝ่ายอื่น) ๕๐๐ สูตร, คัมภีร์ยมกที่จำแนกไว้ ๑๐ ประการ คือ มูลยมก, ขันธยมก เป็นต้น, คัมภีร์ปัฏฐานที่จำแนกไว้ ๒๔ ประการ คือ เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้น ดังนี้นั้น ให้คล่องแคล่วได้โดยการสาธยายเพียงคราวเดียวเท่านั้น

แล้วกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ขอจงหยุดไว้เท่านี้ก่อนเถิด อย่าได้สวดต่ออีกเลย กระผมจะสาธยายเนื้อหาเพียงเท่านี้ก่อน”

[๑๔] อถ โข อายสฺมา นาคเสโน, เยน โกฏิสตา อรหนฺโต, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา โกฏิสเต อรหนฺเต เอตทโวจ “อหํ โข ภนฺเต ‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา’ติ อิเมสุ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา สพฺพํ ตํ อภิธมฺมปิฏกํ วิตฺถาเรน โอสาเรสฺสามี”ติ ฯ

[๑๔] ครั้งนั้นแล ท่านนาคเสนได้เข้าไปหาพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวข้อความนี้กับพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย กระผมจะขอสวดสาธยายพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดที่บรรจุไว้ในบท ๓ บทเหล่านี้ที่ว่า ‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา’ ดังนี้นั้นโดยพิสดาร”

“สาธุ นาคเสน โอสาเรหี”ติ ฯ

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิกล่าวว่า “สาธุ ท่านนาคเสน ขอท่านจงสวดสาธยายเถิด”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน สตฺต มาสานิ สตฺต ปกรณานิ วิตฺถาเรน โอสาเรสิ, ปถวี อุนฺนทิ, เทวตา สาธุการมทํสุ, พฺรหฺมาโน อปฺโผเฏสุ, ทิพฺพานิ จนฺทนจุณฺณานิ ทิพฺพานิ จ มนฺทารวปุปฺผานิ อภิปฺปวสฺสึสุ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท่านนาคเสนได้สวดสาธยายคัมภีร์ ๗ คัมภีร์โดยพิสดารตลอด ๗ เดือน แผ่นดินบันลือลั่น เทวดาทั้งหลายก็ได้พากันให้สาธุการ พรหมทั้งหลายก็ปรบมือ จุรณจันทน์ที่เป็นทิพย์ และดอกมณฑารพที่เป็นทิพย์ ก็โปรยปรายลงมา

[๑๕] อถ โข โกฏิสตา อรหนฺโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ปริปุณฺณวีสติวสฺสํ รกฺขิตตเล อุปสมฺปาเทสุ ฯ

[๑๕] ในลำดับนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ให้ท่านนาคเสนผู้มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ได้อุปสมบทที่รักขิตตลวิหาร

อุปสมฺปนฺโน จ ปนายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อุปชฺฌาเยน สทฺธึ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺโต เอวรูปํ ปริวิตกฺกํ อุปฺปาเทสิ “ตุจฺโฉ วต เม อุปชฺฌาโย, พาโล วต เม อุปชฺฌาโย, จเปตฺวา อวเสสํ พุทฺธวจนํ ปจมํ มํ อภิธมฺเม วิเนสี”ติ ฯ

ก็แลท่านพระนาคเสนผู้อุปสมบทแล้ว เมื่อล่วงราตรีนั้นผ่านไป ในเวลาเช้า ก็นุ่ง(สบง) ถือบาตรและจีวร เข้าไปยังหมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตกับพระอุปัชฌาย์ เกิดความปริวิตกเห็นปานนี้ขึ้นว่า “พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนเปล่าหนอ พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนโง่หนอ ท่านแนะนำเราในพระอภิธรรมก่อน ยกเว้นพระพุทธพจน์ที่เหลือ (คือพระวินัยและพระสูตร)”

อถ โข อายสฺมา โรหโณ อายสฺมโต นาคเสนสฺส เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “อนนุจฺฉวิกํ โข นาคเสน ปริวิตกฺกํ วิตกฺเกสิ, น โข ปเนตํ นาคเสน ตวานุจฺฉวิกนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระโรหณะทราบความปริวิตกที่เกิดขึ้นในใจของท่านพระนาคเสนด้วยใจ จึงกล่าวความข้อนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “นี่แน่ะท่านนาคเสน คุณปริวิตกถึงเรื่องที่ไม่สมควรคิด ความปริวิตกของคุณนี้ ไม่สมควรเลยนะ ท่านนาคเสน”

อถ โข อายสฺมโต นาคเสนสฺส เอตทโหสิ “อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, ยตฺร หิ นาม เม อุปชฺฌาโย เจตสา เจโตปริวิตกฺกํ ชานิสฺสติ, ปณฺฑิโต วต เม อุปชฺฌาโย, ยนฺนูนาหํ อุปชฺฌายํ ขมาเปยฺยนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล พระนาคเสน ได้เกิดความคิดข้อนี้ขึ้นว่า “น่าอัศจรรย์จริงหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าประหลาดจริงหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ในการที่พระอุปัชฌาย์ของเรา ทราบความปริวิตกที่เกิดขึ้นในใจด้วยใจได้ พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นบัณฑิตหนอ ไฉนหนอ เราพึงขอขมาพระอุปัชฌาย์”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ “ขมถ เม ภนฺเต, น ปุน เอวรูปํ วิตกฺเกสฺสามี”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระโรหณะว่า “ท่านผู้เจริญขอท่านจงอดโทษให้แก่กระผมเถิด กระผมจะไม่คิดเรื่องเห็นปานนี้อีกแล้ว”

อถ โข อายสฺมา โรหโณ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “น โข ตฺยาหํ นาคเสน เอตฺตาวตา ขมามิ, อตฺถิ โข นาคเสน สาคลํ นาม นครํ, ตตฺถ มิลินฺโท นาม ราชา รชฺชํ กาเรติ, โส ทิฏฺฐิวาเทน ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเจติ, สเจ ตฺวํ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ราชานํ ทเมตฺวา พุทฺธสาสเน ปสาเทสฺสสิ, เอวาหํ ตํ ขมิสฺสามี”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระโรหณะได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “นี่แน่ะท่าน

นาคเสน ผมจะไม่อดโทษให้ท่าน ด้วยเหตุเพียงว่าท่านมาขอขมาเท่านี้หรอก ท่านนาคเสน มีเมืองอยู่เมืองหนึ่งชื่อว่าสาคละ พระราชาพระนามว่ามิลินท์ ทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองนั้น พระราชาพระองค์นั้นทรงใช้ทิฏฐิวาทะถามปัญหาเบียดเบียนพระภิกษุสงฆ์ ถ้าหากว่าท่านไปถึงที่เมืองสาคละนั้นแล้ว ทรมานพระราชาพระองค์นั้น ทำให้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้อย่างนี้แหละ ผมจึงจะอดโทษให้ท่าน”

“ติฏฺฐตุ ภนฺเต เอโก มิลินฺโท ราชา; สเจ ภนฺเต สกลชมฺพุทีเป สพฺเพ ราชาโน อาคนฺตฺวา มํ ปญฺหํ ปุจฺเฉยฺยุ, สพฺพํ ตํ วิสฺสชฺเชตฺวา สมฺปทาเลสฺสามิ, ‘ขมถ เม ภนฺเต’ติ วตฺวา, ‘น ขมามี’ติ วุตฺเต ‘เตนหิ ภนฺเต อิมํ เตมาสํ กสฺส สนฺติเก วสิสฺสามี’ติ อาห” ฯ

พระนาคเสนกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระเจ้ามิลินท์พระองค์เดียวจงยกไว้เถิด ท่านผู้เจริญ ถ้าหากว่า พระราชาทุกพระองค์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จะพึงเสด็จมาถามปัญหากับกระผม กระผมจักถวายวิสัชนาทำลายปัญหานั้นให้หมด แล้วกล่าวว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอจงอดโทษให้แก่กระผมเถิด’ ดังนี้แล้ว เมื่อท่านพระโรหณะยังคงกล่าวว่า ‘เราจะยังไม่อดโทษให้หรอก’ ดังนี้ จึงกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ตลอดไตรมาสนี้ กระผมจะอยู่ในสำนักของใครครับ ?”

“อยํ โข นาคเสน อายสฺมา อสฺสคุตฺโต วตฺตนิเย เสนาสเน วิหรติ, คจฺฉ ตฺวํ นาคเสน, เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต, เตนุปสงฺกม; อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน อายสฺมโต อสฺสคุตฺตสฺส ปาเท สิรสา วนฺท, เอวญฺจ นํ วเทหิ ‘อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต ตุมฺหากํ ปาเท สิรสา วนฺทติ, อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉติ, อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต อิมํ เตมาสํ ตุมฺหากํ สนฺติเก วสิตุํ มํ ปหิณี’ติ, ‘โกนาโม เต อุปชฺฌาโย’ติ จ วุตฺเต, ‘โรหณตฺเถโร นาม ภนฺเต”ติ วเทยฺยาสิ, ‘อหํ โกนาโม’ติ วุตฺเต, เอวํ วเทยฺยาสิ ‘มม อุปชฺฌาโย ภนฺเต ตุมฺหากํ นามํ ชานาตี”ติ ฯ

ท่านพระโรหณะกล่าวว่า “นี่แน่ะท่านนาคเสน ท่านอัสสคุตนี้ อยู่ที่เสนาสนะวัตตนิยะ เธอจงไป จงเข้าไปหาท่านอัสสคุต ณ ที่ท่านพำนักอยู่เถิด ครั้นเข้าไปหาแล้ว จงกราบเท้าของท่านอัสสคุตด้วยเศียรเกล้า และจงกล่าวกับท่านตามคำของฉันอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผมกราบเท้าของท่านด้วยเศียรเกล้า ขอถามถึงความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ความคล่องแคล่ว มีกำลัง ความอยู่ผาสุกของท่านด้วย ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผม ส่งกระผมมาเพื่อจะให้อยู่ในสำนักของท่านตลอดไตรมาสนี้’ ดังนี้เถิด

และเมื่อท่านถามว่า ‘พระอุปัชฌาย์ของเธอชื่ออะไร ?’ ก็ควรตอบท่านว่า ‘ชื่อว่า พระโรหณเถระ ท่านผู้เจริญ’ เมื่อท่านถามว่า ‘ฉันละ ชื่ออะไร ?’ ก็ควรตอบอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผมรู้จักชื่อของท่าน” ดังนี้เถิด

“เอวํ ภนฺเต”ติ โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ โรหณํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อนุปุพฺเพน จาริกํ จรมาโน, เยน วตฺตนิยํ เสนาสนํ, เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ ฯ

ท่านพระนาคเสนรับคำว่า “ครับ ท่านผู้เจริญ” ดังนี้แล้ว ก็กราบไหว้ท่านพระโรหณะทำประทักษิณ ถือบาตรและจีวร เที่ยวจาริกไปตามลำดับ ได้เข้าไปทางที่เสนาสนะวัตตนิยะตั้งอยู่ ได้เข้าไปหาท่านอัสสคุตตเถระ กราบไหว้ท่านพระอัสสคุตแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร

เอกมนฺตํ ฐิโต โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ “อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต ตุมฺหากํ ปาเท สิรสา วนฺทติ, เอวญฺจ วเทติ ‘อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉติ, อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต อิมํ เตมาสํ ตุมฺหากํ สนฺติเก วสิตุํ มํ ปหิณี”ติ ฯ

ท่านพระนาคเสน ขณะยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวข้อความข้อนี้กับท่านพระอัสสคุตว่า “ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผม ขอกราบเท้าของท่านด้วยเศียรเกล้า แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระอุปัชฌาย์ของกระผม ขอถามถึงความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีความคล่องแคล่ว มีกำลัง ความอยู่ผาสุกของท่านด้วย ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผมส่งกระผมมาเพื่อขออยู่ในสำนักของท่านตลอดไตรมาสนี้”

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ตฺวํ กินฺนาโมสี”ติ ฯ
ทีนั้น ท่านพระอัสสคุต ได้กล่าวคำนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “ท่านมีชื่อว่าอะไร ?”

“อหํ ภนฺเต นาคเสโน นามา”ติ ฯ
พระนาคเสนกราบเรียนว่า “กระผมมีชื่อว่านาคเสน ครับ”

“โกนาโม เต อุปชฺฌาโย”ติ ?
ท่านพระอัสสคุตถามว่า “พระอุปัชฌาย์ของท่านมีชื่อว่าอะไร”

“อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต โรหโณ นามา”ติ ฯ
พระนาคเสนกราบเรียนว่า “ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผม ชื่อว่าโรหณะ ครับ”

“อหํ โกนาโม”ติ ฯ
ท่านพระอัสสคุตถามว่า “ฉันละ มีชื่อว่าอะไร ?”

“อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต ตุมฺหากํ นามํ ชานาตี”ติ ฯ
พระนาคเสนกราบเรียนว่า “ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผมย่อมรู้จักชื่อของท่าน”

“สาธุ นาคเสน ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมหี”ติ ฯ
ท่านพระอัสสคุตกล่าวว่า “ดีแล้ว ท่านนาคเสน จงเก็บบาตรและจีวรเสียเถิด”

“สาธุ ภนฺเต”ติ ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา ปุนทิวเส ปริเวณํ สมฺมชฺชิตฺวา มุโขทกทนฺตโปณํ อุปฏฺเปสิ ฯ
ท่านพระนาคเสน ก็รับว่า “ขอรับกระผม” แล้วก็เก็บบาตรและจีวร วันรุ่งขึ้น ก็ปัดกวาดบริเวณ ตั้งน้ำล้างหน้า ไม้ชำระฟันไว้

เถโร สมฺมชฺชิตฏฺฐานํ ปฏิสมฺมชฺชิ, ตํ อุทกํ ฉฑฺเฑตฺวา อญฺญํ อุทกํ อาหริ, ตญฺจ ทนฺตกฏฺฐํ อปเนตฺวา อญฺญํ ทนฺตกฏฺฐํ คณฺหิ, น อาลาปสลฺลาปํ อกาสิ, เอวํ สตฺต ทิวสานิ กตฺวา สตฺตเม ทิวเส ปุน ปุจฺฉิตฺวา, ปุน เตน ตเถว วุตฺเต, วสฺสวาสํ อนุชานิ ฯ
ฝ่ายพระเถระ ก็ยังคงปัดกวาดบริเวณที่ท่านพระนาคเสนปัดกวาดไว้แล้ว เททิ้งน้ำนั้นเสีย นำน้ำอื่นมา แล้วนำไม้ชำระฟันนั้นออกไป ถือเอาไม้ชำระฟันอันอื่น ไม่ได้ทำการพูดจาสนทนาด้วย พระเถระทำอย่างนี้อยู่ ๗ วัน ในวันที่ ๗ จึงถามอีกครั้ง เมื่อพระนาคเสนตอบเหมือนเดิมนั่นแหละอีก ท่านจึงอนุญาตให้อยู่จำพรรษาได้

[๑๖] เตน โข ปน สมเยน เอกา มหาอุปาสิกา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ ตึสมตฺตานิ วสฺสานิ อุปฏฺฐาสิ ฯ
[๑๖] ก็ในสมัยนั้นแล มีมหาอุบาสิกาคนหนึ่ง คอยอุปัฏฐากบำรุงท่านพระอัสสคุตมาตลอด ๓๐ ปีเต็ม

อถ โข สา มหาอุปาสิกา เตมาสจฺจเยน, เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ ‘‘อตฺถิ นุ โข ตาต ตุมฺหากํ สนฺติเก อญฺโญ ภิกฺขู’’ติ ฯ

ครั้นผ่านไปได้สามเดือน มหาอุบาสิกาผู้นั้นได้เข้าไปหาท่านพระอัสสคุต ณ ที่พำนักอยู่ เมื่อเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระอัสสคุตว่า “หลวงพ่อ ในสำนักของท่านมีพระภิกษุรูปอื่นหรือไม่ ?”

‘‘อตฺถิ มหาอุปาสิเก อมฺหากํ สนฺติเก นาคเสโน นาม ภิกฺขู’’ติ ฯ

ท่านพระอัสสคุตกล่าวว่า “มี มหาอุบาสิกา ในสำนักของอาตมามีภิกษุอยู่รูปหนึ่ง ชื่อว่าพระนาคเสน”

‘‘เตนหิ ตาต อสฺสคุตฺต อธิวาเสหิ นาคเสเนน สทฺธึ สฺวาตนาย ภตฺตนฺ’’ติ ฯ

มหาอุบาสิกากล่าวว่า “หลวงพ่ออัสสคุต ถ้าอย่างนั้น ขอหลวงพ่อพร้อมกับท่านพระนาคเสน จงรับภัตตาหารในวันพรุ่งนี้เถิดเจ้าค่ะ”

อธิวาเสสิ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ตุณฺหีภาเวน ฯ

ท่านพระอัสสคุตยอมรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อายสฺมตา นาคเสเนน สทฺธึ ปจฺฉาสมเณน, เยน มหาอุปาสิกาย นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิ ฯ

ต่อจากนั้นแล เมื่อผ่านราตรีนั้นไปแล้ว ในเวลาเช้า ท่านพระอัสสคุตนุ่ง(สบง) ถือบาตรและจีวร เข้าไปยังสถานที่อยู่ของมหาอุบาสิกา พร้อมกับท่านพระนาคเสนผู้เป็นปัจฉาสมณะ (พระติดตาม) แล้วนั่งลงบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้

อถ โข สา มหาอุปาสิกา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อายสฺมนฺตญฺจ นาคเสนํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปสิ สมฺปวาเรสิ ฯ

ครั้งนั้นแล มหาอุบาสิกาผู้นั้นได้เลี้ยงดูท่านพระอัสสคุต และท่านพระนาคเสนให้อิ่มหนำ ให้เพียงพอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยมือของตน

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ตฺวํ นาคเสน มหาอุปาสิกาย อนุโมทนํ กโรหี”ติ อิทำ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท่านพระอัสสคุตได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนผู้ฉันเสร็จแล้ววางมือจากบาตรแล้วว่า “ท่านนาคเสน ขอท่านจงทำการอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกาเถิด” ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ก็ลุกขึ้นจากอาสนะหลีกไป

อถ โข สา มหาอุปาสิกา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “มหลฺลิกา โขหำ ตาต นาคเสน, คมฺภีราย ธมฺมกถาย มยฺหำ อนุโมทนำ กโรหี”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล มหาอุบาสิกาผู้นั้น ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “คุณพ่อนาคเสน โยมแก่แล้ว โปรดทำอนุโมทนาให้แก่โยม ด้วยธรรมกถาที่ลึกซึ้งเถิด”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา มหาอุปาสิกาย คมฺภีราย ธมฺมกถาย โลกุตฺตราย สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตาย อนุโมทนำ อกาสิ ฯ

ต่อจากนั้น ท่านพระนาคเสน ได้ทำการอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกาผู้นั้น ด้วยธรรมกถาที่ลึกซึ้ง ที่เป็นโลกุตตระ เกี่ยวข้องกับสุญญตา (ความว่างเปล่า)

อถ โข ตสฺสา มหาอุปาสิกาย ตสฺมึเยว อาสเน วิรชำ วีตมลำ ธมฺมจกฺขุ๋ อุทปาทิ “ยำ กิญฺจิ สมุทยธมฺมำ, สพฺพำ ตำ นิโรธธมฺมนฺ”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ธรรมจักษุ (ดวงตาเห็นธรรม คือ โสดาปัตติมรรคญาณ) ที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ก็ได้เกิดขึ้นแก่มหาอุบาสิกานั้น บนอาสนะนั้นนั่นแหละว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”

อายสฺมาปิ โข นาคเสโน ตสฺสา มหาอุปาสิกาย อนุโมทนำ กตฺวา อตฺตนา เทสิตำ ธมฺมำ ปจฺจเวกฺขนฺโต วิปสฺสนำ ปฏฺฐเปตฺวา ตสฺมึเยว อาสเน นิสินฺโน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ ฯ

แม้ท่านพระนาคเสน พอทำอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกานั้นแล้ว ก็พิจารณาธรรมที่ตนได้แสดง เริ่มตั้งวิปัสสนา ยังคงนั่งอยู่บนอาสนะนั้นนั่นแหละ ก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต มณฺฑลมาเฬ นิสินฺโน ทฺวินฺนมฺปิ ธมฺมจกฺขุปฏิลาภํ ญตฺวา สาธุการํ ปวตฺเตสิ ‘‘สาธุ สาธุ นาคเสน, เอเกน กณฺฑปฺปหาเรน เทฺว มหากายา ปทาลิตา’’ติ ฯ

ครั้งนั้น ท่านพระอัสสคุตนั่งอยู่ที่โรงกลม ทราบว่าบุคคลแม้ทั้งสองได้ธรรมจักษุแล้ว ก็ให้สาธุการไปว่า “สาธุ สาธุ นาคเสน ด้วยการใช้ลูกศรประหารคราวเดียว เธอก็ทำลายกิเลสหมู่ใหญ่ได้ทั้ง ๒ ฝ่าย”

อเนกานิ จ เทวตาสหสฺสานิ สาธุการํ ปวตฺเตสุ ฯ
ทั้งเทวดาจำนวนหลายพัน ก็ได้ให้สาธุการเป็นไป

[๑๗] อถ โข อายสฺมา นาคเสโน อุฏฺฐายาสนา, เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต, เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ ฯ

[๑๗] ต่อจากนั้น ท่านนาคเสนลุกจากอาสนะ เข้าไปหาท่านพระอัสสคุต ณ ที่ท่านพำนักอยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ก็กราบไหว้ท่านพระอัสสคุต แล้วนั่ง ณ ที่สมควร

เอกมนฺตํ นิสินฺนํ โข อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อายสฺมา อสฺสคุตฺโต เอตทโวจ ‘‘คจฺฉ ตฺวํ นาคเสน ปาฏลิปุตฺตํ, ปาฏลิปุตฺตนคเร อโสการาเม อายสฺมา ธมฺมรกฺขิโต ปฏิวสติ, ตสฺส สนฺติเก พุทฺธวจนํ ปริยาปุณาหี’’ติ ฯ

ท่านพระอัสสคุตได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนผู้นั่ง ณ ที่สมควรว่า “นี่แน่ะนาคเสน ขอเธอจงไปยังเมืองปาฏลีบุตร ท่านพระธัมมรักขิตะอาศัยอยู่ที่วัดอโสการามใกล้เมืองปาฏลีบุตร เธอจงเรียนพระพุทธพจน์ในสำนักของท่านพระธัมมรักขิตะนั้นเถิด”

‘‘กีว ทูโร ภนฺเต อิโต ปาฏลิปุตฺตนครนฺ’’ติ ?
ท่านพระนาคเสนถามว่า “เมืองปาฏลีบุตรอยู่ไกลจากนี้ไปสักเท่าไร ขอรับ”

‘‘โยชนสตานิ โข นาคเสนา’’ติ ฯ
พระอัสสคุตกล่าวว่า “หลายร้อยโยชน์แหละ นาคเสน”

‘‘ทูโร โข ภนฺเต มคฺโค, อนฺตรามคฺเค ภิกฺขา ทุลฺลภา, กถาหํ คมิสฺสามี’’ติ ?
ท่านพระนาคเสนถามว่า “ท่านผู้เจริญ หนทางก็ไกล ในระหว่างทาง ภิกษาก็หาได้ยาก กระผมจะไปได้อย่างไร”

“คจฺฉ ตฺวํ นาคเสน, อนฺตรามคฺเค ปิณฺฑปาตํ ลภิสฺสสิ สาลีนํ โอทนํ วิคตกาฬกํ อเนกสูปํ อเนกพฺยญฺชนนฺ”ติ ฯ

พระอัสสคุตกล่าวว่า “เธอจงไปเถิด นาคเสน ในระหว่างทาง เธอจะได้บิณฑบาตข้าวสวยข้าวสาลีที่ปราศจากกาก แกงและกับข้าวมากมาย”

“เอวํ ภนฺเต”ติ โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย, เยน ปาฏลิปุตฺตํ, เตน จาริกํ ปกฺกามิ ฯ

ท่านนาคเสนรับคำว่า “ขอรับ กระผม” แล้วก็กราบลาท่านพระอัสสคุต ทำประทักษิณถือบาตรและจีวร หลีกจาริกไปทางเมืองปาฏลีบุตรตั้งอยู่

[๑๘] เตน โข ปน สมเยน ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ปาฏลิปุตฺต-คามิมคฺคํ ปฏิปนฺโน โหติ ฯ

[๑๘] ก็ในสมัยนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรคนหนึ่ง กำลังเดินทางไปเมืองปาฏลีบุตรพร้อมกับเกวียน ๕๐๐ เล่ม

อทฺทสา โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา “กุหึ คจฺฉสิ ตาตา”ติ อาห ฯ

เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรได้เห็นท่านพระนาคเสนผู้กำลังเดินมาแต่ไกล พอเห็นเข้าก็เข้าไปหาท่านพระนาคเสน ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กราบไหว้ท่านพระนาคเสน ถามว่า “หลวงพ่อจะเดินทางไปไหนครับ”

“ปาฏลิปุตฺตํ คหปตี”ติ ฯ

ท่านพระนาคเสนกล่าวว่า “อาตมภาพจะไปเมืองปาฏลีบุตร ท่านคฤหบดี”

“สาธุ ตาต, มยมฺปิ ปาฏลิปุตฺตํ คจฺฉาม, อมฺเหหิ สทฺธึ สุขํ คจฺฉถา”ติ ฯ

ท่านเศรษฐีกล่าวว่า “ดีจริงครับ หลวงพ่อ แม้พวกกระผมก็จะไปยังเมืองปาฏลีบุตรด้วยเช่นกัน ขอท่านจงไปพร้อมกับพวกกระผมตามสบายเถิด”

อถ โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมโต นาคเสนสฺส อิริยาปเถ ปสีทิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ อญฺญตรํ นีจํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘กินฺนาโมสิ ตฺวํ ตาตา’’ติ ฯ

ลำดับนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรเลื่อมใสในอิริยาบถของท่านพระนาคเสน จึงเลี้ยงดูพระนาคเสนให้อิ่มหนำ ให้เพียงพอ ด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยมือของตน ถือเอาอาสนะอันใดอันหนึ่งซึ่งเตี้ยกว่าไปนั่ง ณ ที่สมควร เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวความข้อนี้กับท่านพระนาคเสนผู้ฉันเสร็จแล้ว ผู้วางมือจากบาตรแล้วว่า “หลวงพ่อครับ ท่านมีชื่อว่ากระไร”

‘‘อหํ คหปติ นาคเสโน นามา’’ติ ฯ
พระนาคเสนกล่าวว่า “ท่านคฤหบดี อาตมภาพชื่อพระนาคเสน”

‘‘ชานาสิ โข ตฺวํ ตาต พุทฺธวจนํ นามา’’ติ ?
ท่านเศรษฐีถามว่า “หลวงพ่อ ท่านรู้พระพุทธพจน์หรือเปล่าครับ”

‘‘ชานามิ โขหํ คหปติ อภิธมฺมปทานี’’ติ ฯ
พระนาคเสนกล่าวว่า “อาตมภาพรู้บทพระอภิธรรม ท่านคฤหบดี”

‘‘ลาภา โน ตาต, สุลทฺธํ โน ตาต, อหมฺปิ โข ตาต อาภิธมฺมิโก, ตฺวมฺปิ อาภิธมฺมิโก, ภณ ตาต อภิธมฺมปทานี’’ติ ฯ

ท่านเศรษฐีกล่าวว่า “หลวงพ่อ เป็นลาภของพวกเราหนอ พวกเราได้ดีแล้วหนอ, ที่ว่าแม้โยมก็เป็นนักเรียนพระอภิธรรม แม้ท่านก็เป็นนักเรียนพระอภิธรรม หลวงพ่อ ขอท่านจงกล่าวบทพระอภิธรรมเถิด”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ปาฏลิปุตฺตกสฺส เสฏฺฐิสฺส อภิธมฺมํ เทเสสิ, เทเสนฺเตเยว ปาฏลิปุตฺตกสฺส เสฏฺฐิสฺส วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุ อุทปาทิ ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ’’ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้แสดงพระอภิธรรมแก่เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตร, เมื่อท่านยังแสดงอยู่นั่นแหละ ท่านเศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรก็ได้เกิดธรรมจักษุ อันปราศจากธุลี

ปราศจากมลทินขึ้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”

อถ โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ ปุรโต อุยฺโยเชตฺวา สยํ ปจฺฉโต คจฺฉนฺโต ปาฏลิปุตฺตสฺส อวิทูเร เทฺวธาปเถ ฐตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “อยํ โข ตาต นาคเสน อโสการามสฺส มคฺโค, อิทํ โข ตาต อมฺหากํ กมฺพลรตนํ โสพฺภสฺสหตฺถํ อายาเมน, อฏฺฐหตฺถํ วิตฺถาเรน, ปฏิคฺคณฺหาหิ โข ตาต อิทํ กมฺพลรตนํ อนุกมฺปํ อุปาทายา”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรส่งเกวียน ๕๐๐ เล่มไปข้างหน้าก่อนแล้ว ตนเองเดินตามหลังไป หยุดยืนอยู่ที่ทางสองแพร่งในที่ไม่ไกลจากเมืองปาฏลีบุตร แล้วกล่าวกับท่านพระนาคเสนว่า “หลวงพ่อนาคเสน นี้คือเส้นทางไปวัดอโสการาม หลวงพ่อ นี้คือผ้ากัมพลสีแดงของพวกกระผม ยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก ขอจงอนุเคราะห์รับผ้ากัมพลสีแดงผืนนี้เถิด”

ปฏิคฺคเหสิ โข อายสฺมา นาคเสโน ตํ กมฺพลรตนํ อนุกมฺปํ อุปาทาย ฯ
ท่านพระนาคเสน รับผ้ากัมพลแดงผืนนั้น เพื่ออนุเคราะห์

อถ โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อตฺตมโน อุทคฺโค ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ ฯ

คราวนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตร ก็พอใจ ดีใจ บันเทิงใจ เกิดความปีติโสมนัส กราบไหว้ท่านพระนาคเสน ทำประทักษิณ เสร็จแล้วก็หลีกไป

[๑๙] อถ โข อายสฺมา นาคเสโน, เยน อโสการาโม, เยนายสฺมา ธมฺมรกฺขิโต, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ ธมฺมรกฺขิตํ อภิวาเทตฺวา อตฺตโน อาคตการณํ กเถตฺวา อายสฺมโต ธมฺมรกฺขิตสฺส สนฺติเก เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ เอเกเนว อุทฺเทเสน ตีหิ มาเสหิ พฺยญฺชนโส ปริยาปุณิตฺวา ปุน ตีหิ มาเสหิ อตฺถโส มนสากาสิ ฯ

[๑๙] ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้เข้าไปหาท่านพระธรรมรักขิตะ ถึงที่วัดอโสการาม ครั้นเข้าไปถึงแล้ว ก็กราบไหว้ท่านพระธรรมรักขิตะ บอกถึงเหตุผลที่ตนมา แล้วก็เรียนพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกในสำนักของท่านพระธรรมรักขิตะ ใช้เวลา ๓ เดือน เรียนจบโดยพยัญชนะ โดยการแสดงเพียงคราวเดียวเท่านั้น ใช้เวลาอีก ๓ เดือน ทำไว้ในใจโดยอรรถ

อถ โข อายสฺมา ธมฺมรกฺขิโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “เสยฺยถาปิ นาคเสน โคปาลโก คาโว รกฺขติ, อญฺเญ โครสํ ปริภุญฺชนฺติ ฯ เอวเมว โข ตฺวํ นาคเสน เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ธาเรนฺโตปิ น ภาคี สามญฺญสฺสา”ติ ฯ

ต่อจากนั้น ท่านพระธรรมรักขิตะ ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “นี่แน่ะนาคเสน คนเลี้ยงโค ก็ได้แต่รักษาโค แต่คนเหล่าอื่น (คือเจ้าของโค) กลับได้บริโภคโครส แม้ฉันใด, นาคเสน ตัวเธอ แม้ทรงจำพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกได้ ก็หาเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญญผลไม่ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“โหตุ ภนฺเต อลํ เอตฺตเกนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ท่านผู้เจริญ พอทีละ ด้วยการเรียนพระไตรปิฎกเพียงเท่านี้”

เตเนว ทิวสภาเคน เตน รตฺติภาเคน สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิ, สห สจฺจปฺปฏิเวเธน อายสฺมโต นาคเสนสฺส สพฺเพ เทวา สาธุการมทํสุ, ปถวี อุนฺนทิ, พฺรหฺมาโน อปฺโผเฏสุ, ทิพฺพานิ จนฺทนจุณฺณานิ ทิพฺพานิ จ มนฺทารวปุปฺผานิ อภิปฺปวสฺสึสุ ฯ

พระนาคเสนบรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลายในส่วนแห่งราตรีนั้น ในส่วนแห่งวันนั้นนั่นเอง พร้อมกับการรู้แจ้งแทงตลอดสัจจะ เทวดาทั้งหลายก็ได้ให้สาธุการแก่ท่านพระนาคเสน แผ่นดินก็บันลือลั่น พวกพรหมก็ปรบมือ ผงจุรณจันทน์อันเป็นทิพย์ และดอกมณฑารพอันเป็นทิพย์ก็โปรยปรายลงมา

[๒๐] เตน โข ปน สมเยน โกฏิสตา อรหนฺโต หิมวนฺเต ปพฺพเต รกฺขิตตเล สนฺนิปติตฺวา อายสฺมโต นาคเสนสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหสุ “อาคจฺฉตุ นาคเสโน, ทสฺสนกามา มยํ นาคเสนนฺ”ติ ฯ

[๒๐] ก็ ในสมัยนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ประชุมกันที่รักขิตตลวิหาร บนภูเขาหิมพานต์ แล้วได้ส่งทูตไปที่สำนักของท่านพระนาคเสน บอกว่า “พระนาคเสนจงมา พวกเราต้องการพบพระนาคเสน”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ทูตสฺส วจนํ สุตฺวา อโสการาเม อนฺตรหิโต หิมวนฺเต ปพฺพเต รกฺขิตตเล โกฏิสตานํ อรหนฺตานํ ปุรโต ปาตุรโหสิ ฯ

ลำดับนั้น ท่านพระนาคเสนได้ฟังคำของทูตแล้ว ก็อันตรธานหายตัวที่วัดอโสการาม

ไปปรากฏตัวที่รักขิตตลวิหาร บนภูเขาหิมพานต์ เบื้องหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

[๒๑] อถ โข โกฏิสตา อรหนฺโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจุ๎ “เอโส โข นาคเสน มิลินฺโท ราชา ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเจติ วาทปฺปฏิวาเทน ปญฺหปุจฺฉาย, สาธุ นาคเสน คจฺฉ ตฺวํ มิลินฺทํ ราชานํ ทเมหี”ติ ฯ

[๒๑] ครั้งนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “คุณนาคเสน พระเจ้ามิลินท์พระองค์นี้ ทรงเบียดเบียนภิกษุสงฆ์ด้วยการใช้วาทะโต้วาทะถามปัญหา ได้โปรดเถิดคุณนาคเสน ขอท่านได้โปรดไปทรมานพระเจ้ามิลินท์ด้วยเถิด”

“ติฏฺจตุ ภนฺเต เอโก มิลินฺโท ราชา; สเจ ภนฺเต สกลชมฺพุทีเป ราชาโน อาคนฺตฺวา มํ ปญฺหํ ปุจฺเฉยฺยุ๎, สพฺพํ ตํ วิสฺสชฺเชตฺวา สมฺปทาเลสฺสามิ, คจฺฉถ โว ภนฺเต อจฺฉมฺภิตา สาคลนครนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระเจ้ามิลินท์พระองค์เดียวจงยกไว้เถิด ถ้าหากว่าพระราชาทั้งหลายในชมพูทวีปทั้งสิ้น จะพึงเสด็จมาถามปัญหากับกระผม กระผมจักแก้ปัญหานั้นทำลายเสียให้หมด, ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านจงไปสู่เมืองสาคละอย่าได้กลัวไปเลย”

อถ โข เถรา ภิกฺขู สาคลนครํ กาสาวปฺปชฺโชตํ อิสิวาตปฏิวาตํ อกํสุ ฯ

ลำดับนั้นแล พระภิกษุเถระทั้งหลาย ได้ทำเมืองสาคละให้รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ ให้มีลมพัดตลบไปด้วยลมแห่งฤาษี

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา อายุปาโล สงฺเฆยฺยปริเวเณ ปฏิวสติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล ท่านพระอายุปาละ อาศัยอยู่ที่สงไฆยบริเวณ

อถ โข มิลินฺโท ราชา อมจฺเจ เอตทโวจ “รมณียา วต โภ โทสินา รตฺติ, กนฺนุ ขฺวชฺช สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกเมยฺยาม สากจฺฉาย ปญฺหปุจฺฉนาย, โก มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๎ อุสฺสหติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุนฺ”ติ ฯ

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ได้กล่าวข้อความนี้กับพวกอำมาตย์ทั้งหลายว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ราตรีแจ่มกระจ่างน่ารื่นรมย์จริงหนอ วันนี้ เราพึงเข้าไปเพื่อสนทนาถามปัญหากับสมณะหรือพราหมณ์ท่านใดหนอ ใครหนอสามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อจะบรรเทาความสงสัยได้”

เอวं วุตฺเต, ปญฺจสตา โยนกา ราชานं มิลินฺทं เอตทโวจุ๎ ‘‘อตฺถิ มหาราช อายุปาโล นาม เถโร เตปิฏโก พหุสฺสุโต อาคตาคโม, โส เอตรหิ สงฺเฆยยฺยปริเวเณ ปฏิวสติ; คจฺฉ ตฺวं มหาราช อายสฺมนฺตं อายุปาลं ปญฺหं ปุจฺฉสฺสู’’ติ ฯ

เมื่อรับสั่งอย่างนี้แล้ว พวกข้าหลวงโยนกประมาณ ๕๐๐ ก็ได้กราบทูลความข้อนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อว่า พระอายุปาละ ทรงพระไตรปิฎก เป็นพหูสูต ชำนาญปริยัติ เวลานี้ ท่านอาศัยอยู่ที่สังไขยบริเวณ ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงเสด็จไปตรัสถามปัญหากับท่านอายุปาละเถิด พระเจ้าข้า”

‘‘เตนหิ ภเณ ภทนฺตสฺส อาโรเจถา’’ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “พนาย ถ้าอย่างนั้น พวกเธอจงไปแจ้งพระคุณเจ้าเถิด”

อถ โข เนมิตฺติโก อายสฺมโต อายุปาลสฺส สนฺติเก ทูตं ปาเหสิ ‘‘ราชา ภนฺเต มิลินฺโท อายสฺมนฺตं อายุปาลं ทสฺสนกาโม’’ติ ฯ

ครั้งนั้นแล เนมิตติกอำมาตย์ได้ส่งทูตไปที่สำนักของท่านอายุปาละ กราบเรียนท่านว่า “ท่านผู้เจริญ พระเจ้ามิลินท์มีพระประสงค์จะพบท่านอายุปาละ”

อายสฺมาปิ โข อายุปาโล เอวมาห ‘‘เตนหิ อาคจฺฉตู’’ติ ฯ

แม้ท่านพระอายุปาละ ก็ได้กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าอย่างนั้น ขอพระราชาจงเสด็จมาเถิด”

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปญฺจมตฺเตหิ โยนกสเตหิ ปริวุโต รถวรมารุยฺห, เยน สงฺเฆยยฺยปริเวณं, เยนายสฺมา อายุปาโล, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมตา อายุปาเลน สทฺธึ สมฺโมทิ, สมฺโมทนียं กถं สารณียं วีติสาเรตฺวา เอกมนฺตं นิสีทิ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ แวดล้อมด้วยข้าหลวงโยนกประมาณ ๕๐๐ คน ได้เสด็จขึ้นรถทรงอันประเสริฐ เข้าไปถึงสังไขยบริเวณ ณ ที่ท่านพระอายุปาละพำนักอยู่ ครั้นแล้ว ได้ทรงบันเทิงกับท่านพระอายุปาละ แล้วจึงตรัสสัมโมทนียกถาอันเป็นเครื่องทำให้ระลึกถึงกัน แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร

เอกมนฺตं นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตं อายุปาลं เอตทโวจ ‘‘กิมตฺถิยา ภนฺเต อายุปาล ตุมฺหากं ปพฺพชฺชา, โก จ ตุมฺหากं ปรมตฺโถ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ประทับนั่ง ณ ที่สมควร แล้วได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระอายุปาละว่า “พระคุณเจ้าอายุปาละ การบวชของพวกท่านมีประโยชน์อะไร และอะไรเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ของพวกท่าน ?”

เถโร อาห “ธมฺมจริยสมจริยตฺถา โข มหาราช ปพฺพชฺชา, สามญฺญผลํ โข ปน อมฺหากํ ปรมตฺโถ”ติ ฯ

พระเถระกล่าวถวายคำตอบว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร การบวชมีการประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอเป็นประโยชน์ สามัญญผล เป็นประโยชน์อย่างยิ่งของพวกอาตมา”

“อตฺถิ ปน ภนฺเต โกจิ คิหีปิ ธมฺมจารี สมจารี”ติ ?

พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอบางคน แม้ที่เป็นคฤหัสถ์ ก็มีอยู่มิใช่หรือ”

“อาม มหาราช อตฺถิ คิหีปิ ธมฺมจารี สมจารี, ภควติ โข มหาราช พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตนฺเต อฏฺฐารสนฺนํ พฺรหฺมโกฏีนํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, เทวตานํ ปน ธมฺมาภิสมโย คณนปถํ วีติวตฺโต, สพฺเพเต คิหิภูตา, น ปพฺพชิตา ฯ

พระเถระตอบว่า “ขอถวายพระพร ใช่ ผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ แม้ที่เป็นคฤหัสถ์ ก็มีอยู่ ขอถวายพระพร เมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี พวกพรหม ๑๘ โกฏิ ก็ได้มีการบรรลุธรรม ส่วนการบรรลุธรรมของพวกเทวดาทั้งหลาย เหลือที่จะคณานับได้ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเป็นคฤหัสถ์ หาเป็นบรรพชิตไม่

“ปุน จปรํ มหาราช ภควตา โข มหาสมยสุตฺตนฺเต เทสิยมาเน, มหามงฺคลสุตฺตนฺเต เทสิยมาเน, สมจิตฺตปริยายสุตฺตนฺเต เทสิยมาเน, ราหุโลวาทสุตฺตนฺเต เทสิยมาเน, ปราภวสุตฺตนฺเต เทสิยมาเน, คณนปถํ วีติวตฺตานํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, สพฺเพเต คิหิภูตา, น ปพฺพชิตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ข้ออื่นยังมีอยู่อีก เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงมหาสมัยสูตร เมื่อทรงแสดงมหามงคลสูตร เมื่อทรงแสดงสมจิตตปริยายสูตร เมื่อทรงแสดงราหุโลวาทสูตร เมื่อทรงแสดงปราภวสูตร เทวดาเหลือที่จะนับ ได้บรรลุธรรม บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเป็นคฤหัสถ์ หาเป็นบรรพชิตไม่

“เตนหิ ภนฺเต อายุปาล นิรตฺถิกา ตุมฺหากํ ปพฺพชฺชา, ปุพฺเพ กตสฺส ปาปกมฺมสฺส นิสฺสนฺเทน สมณา สกฺยปุตฺติยา ปพฺพชนฺติ ธุตงฺคานิ จ ปริหรนฺติ ฯ เย โข เต ภนฺเต อายุปาล ภิกฺขู เอกาสนิกา, นูน เต ปุพฺเพ ปเรสํ โภคหารกา โจรา, เต ปเรสํ โภเค อจฺฉินฺทิตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺเทน เอตรหิ เอกาสนิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ กาเลนกาลํ ปริภุญฺชิตุํ, นตฺถิ เตสํ สีลํ, นตฺถิ ตโป, นตฺถิ พฺรหฺมจริยํ ฯ เย โข ปน เต ภนฺเต อายุปาล ภิกฺขู อพฺโภกาสิกา, นูน เต ปุพฺเพ คามฆาตกา โจรา, เต ปเรสํ เคหานิ วินาเสตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺเทน เอตรหิ อพฺโภกาสิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ เสนาสนานิ ปริภุญฺชิตุํ, นตฺถิ เตสํ สีลํ, นตฺถิ ตโป, นตฺถิ พฺรหฺมจริยํ ฯ เย โข ปน เต ภนฺเต อายุปาล ภิกฺขู เนสชฺชิกา, นูน เต ปุพฺเพ ปนฺถทูสกา โจรา, เต ปเรสํ ปถิเก ชเน คเหตฺวา พนฺธิตฺวา นิสีทาเปตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺเทน เอตรหิ เนสชฺชิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ เสยฺยํ กปฺเปตุํ, นตฺถิ เตสํ สีลํ, นตฺถิ ตโป, นตฺถิ พฺรหฺมจริยนฺ”ติ อาห ฯ

พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้าอายุปาละ ถ้าอย่างนั้น การบวชของพวกท่านก็เป็นของไร้ประโยชน์ พวกสมณศากยบุตรทั้งหลายย่อมบวช และประพฤติธุดงค์ เพราะเป็นผลแห่งบาปกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน พระคุณเจ้าอายุปาละ ภิกษุผู้ถือการฉันมื้อเดียว ในภพก่อน เป็นโจรปล้นโภคทรัพย์ของคนเหล่าอื่นหรือไร ในบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้นจึงต้องเป็นพระฉันมื้อเดียว ย่อมไม่ได้ฉันตามกาลอันควร เพราะเป็นผลแห่งกรรม ที่ปล้นโภคทรัพย์ของคนอื่นนั้น ภิกษุเหล่านั้นจะได้มีศีลก็หาไม่ จะได้มีตบะก็หาไม่ มีพรหมจรรย์ก็หาไม่, พระคุณเจ้าอายุปาละ ส่วนว่า ภิกษุพวกที่ถือแต่การอยู่ในที่โล่งแจ้ง ในภพก่อน ล้วนเป็นโจรปล้นบ้านหรือไร ในบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้น จึงต้องเป็นผู้อยู่แต่ที่โล่งแจ้ง ไม่ได้ใช้สอยเสนาสนะ เพราะเป็นผลแห่งกรรมที่ทำเรือนของคนอื่นให้พินาศนั้น ภิกษุเหล่านั้นจะได้มีศีลก็หาไม่ จะได้มีตบะก็หาไม่ จะได้มีพรหมจรรย์ก็หาไม่, พระคุณเจ้าอายุปาละ ส่วนว่า ภิกษุพวกที่เป็นเนสัชชิกะ (ถือการนั่งเป็นวัตร) ในภพก่อน ล้วนเป็นโจรปล้นคนเดินทางหรือไร ในบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้น จึงต้องเป็นเนสัชชิกะ ไม่ได้การนอนหลับ เพราะผลแห่งกรรมที่จับคนเดินทางมามัดให้นั่งนั้น ภิกษุเหล่านั้น จะได้มีศีลก็หาไม่ จะได้มีตบะก็หาไม่ จะได้มีพรหมจรรย์ก็หาไม่”

เอวํ วุตฺเต, อายสฺมา อายุปาโล ตุณฺหี อโหสิ, น กิญฺจิ ปฏิภาสิ ฯ

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้ ท่านพระอายุปาละก็ได้เป็นผู้นิ่งเฉย ไม่กล่าวตอบอะไรๆ

อถ โข ปญฺจสตา โยนกา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจุ๎ “ปณฺฑิโต มหาราช เถโร, อปิจ โข อวิสารโท น กิญฺจิ ปฏิภาสตี”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พวกข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ได้กราบทูลความข้อนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช พระเถระเป็นบัณฑิตอยู่หรอกพระเจ้าข้า แต่ว่าเป็นผู้ไม่แกล้วกล้า จึงไม่กล่าวตอบอะไร ๆ”

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ อายุปาลํ ตุณฺหีภูตํ ทิสฺวา อปฺโผเฏตฺวา อุกฺกุฏฺฐึ กตฺวา โยนเก เอตทโวจ “ตุจฺโฉ วต โภ ชมฺพุทีโป, ปลาโป วต โภ ชมฺพุทีโป, นตฺถิ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๎ อุสฺสหติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุน”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ พอทรงเห็นว่าท่านพระอายุปาละนิ่งเฉยไป ก็ทรงปรบพระหัตถ์ โห่ร้อง รับสั่งความข้อนี้กับข้าหลวงโยนกทั้งหลายว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชมพูทวีปว่างเปล่าหนอ ชมพูทวีปเหลวไหลหนอ ใคร ๆ ผู้เป็นสมณะหรือพราหมณ์ ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อบรรเทาความสงสัย ไม่มีเลย”

[๒๒] อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ สพฺพํ ตํ ปริสํ อนุวิโลเกนฺตสฺส อตีเต อมงฺกุภูเต โยนเก ทิสฺวา เอตทโหสิ “นิสฺสํสยํ อตฺถิ มญฺเญ อญฺโญ โกจิ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๎ อุสฺสหติ, เยนิเม โยนกา น มงฺกุภูตา”ติ ฯ

[๒๒] ครั้งนั้นแล เมื่อพระเจ้ามิลินท์ทรงเหลียวดูบริษัททั้งปวง ทอดพระเนตรเห็นข้าหลวงโยนกผู้ไม่เก้อเขินแล้วในกาลที่ผ่านมา ก็ทรงเกิดพระดำริข้อนี้ขึ้นมาว่า “เห็นทีว่าภิกษุบางรูปอื่นซึ่งเป็นบัณฑิต ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา จะต้องมีอยู่เป็นแน่ อย่างไม่ต้องสงสัย พวกข้าหลวงโยนกเหล่านี้ จึงไม่เป็นผู้เก้อเขิน”

อถ โข มิลินฺโท ราชา โยนเก เอตทโวจ “อตฺถิ ภเณ อญฺโญ โกจิ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๎ อุสฺสหติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุน”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์รับสั่งกับพวกข้าหลวงโยนกว่า “นี่แน่ะพนาย ภิกษุบางรูปอื่นซึ่งเป็นบัณฑิตผู้สามารถที่จะสนทนากับเราเพื่อบรรเทาความสงสัย จะต้องมีอยู่”

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน สมณคณปริวุโต สงฺฆี คณี คณาจริโย ญาโต ยสสฺสี ติตฺถกโร สาธุสมฺมโต พหุชนสฺส ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี นิปุโณ วิญฺญู วิภาวี วินีโต วิสารโท พหุสฺสุโต เตปิฏโก เวทคู ปภินฺนพุทฺธิมา อาคตาคโม ปภินฺน-

ปฏิสมฺภิโท นวงฺคสตฺถุสาสเน ปริยตฺติธโร ปารมิปฺปตฺโต ชินวจเน ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธกุสโล อกฺขยวิจิตฺรปฏิภาโน จิตฺรกถี กลฺยาณวากฺกรโณ ทุราสโท ทุปฺปสโห ทุรุตฺตโร ทุราวรโณ ทุนฺนิวารโย, สาคโร วิย อกฺโขภโ, คิริราชา วิย นิจฺจโล, รณญฺชโห ตโมนุโท ปภงฺกโร มหากถี ปรคณิคณมถโน ปรติตฺถิยมทฺทโน ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ ราชูนํ ราชมหามตฺตานํ สกฺกโต ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺโต วุทฺธานํ วิญฺญูนํ โสตาวธาเนน สมนฺนาคตานํ สนฺทสฺเสนฺโต นวงฺคํ ชินสาสนรตนํ อุปทิสนฺโต ธมฺมมคฺคํ ธาเรนฺโต ธมฺมปฺปชฺโชตํ อุสฺสาเปนฺโต ธมฺมยูปํ ยชนฺโต ธมฺมยาคํ ปคฺคณฺหนฺโต ธมฺมทุธชํ อุสฺสาเปนฺโต ธมฺมเกตุํ ธเมนฺโต ธมฺมสงฺขํ อาหนนฺโต ธมฺมเภรึ นทนฺโต สีหนาทํ คชฺชนฺโต อินฺทคชฺชิตํ มธุรคิรคชฺชิเตน ญาณวรวิชฺชุชาลปริเวจิเตน กรุณาชลภริเตน มหตา ธมฺมามตเมเฆน สกลโลกมภิตปฺปยนฺโต คามนิคมราชธานีสุ จาริกํ จรมาโน อนุปุพฺเพน สาคลนครํ อนุปฺปตฺโต โหติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล พระนาคเสนแวดล้อมด้วยหมู่สมณะ เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นอาจารย์ประจำคณะ เป็นผู้ที่คนทั้งหลายรู้จัก เป็นผู้มียศ เป็นเจ้าลัทธิ คนทั้งหลายเป็นอันมากนับถือว่าเป็นพระดี เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา เป็นวิญญูชนผู้ละเอียด รู้แจ่มแจ้ง ฝึกแล้ว แกล้วกล้า สดับตรับฟังมาก ทรงพระไตรปิฎก บรรลุเวท มีความรู้แตกฉาน ชำนาญพระปริยัติธรรม มีปฏิสัมภิทาญาณแตกฉาน ทรงปริยัติในคำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ บรรลุบารมีญาณฉลาดในการแสดง รู้แจ่มแจ้งในธรรมและอรรถในพระดำรัสของพระชินเจ้า มีปฏิภาณวิจิตรไม่รู้จบสิ้น มีคำพูดวิจิตร แต่งคำพูดได้งดงาม ใคร ๆ โจมตีได้ยาก ใคร ๆ ข่มขี่ได้ยาก หาผู้เหนือกว่าได้ยาก ป้องกันได้ยาก ใคร ๆ ขัดขวางได้ยาก ไม่กำเริบดุจทะเล ไม่หวั่นไหวดุจพญาภูเขา เป็นผู้ละข้าศึก บรรเทาความมืดได้ สร้างแสงสว่าง กล่าวได้มาก บดขยี้คณะแห่งเจ้าคณะอื่นได้ ย่ำยีวาทะลัทธิอื่นได้ เป็นผู้ที่หมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชาและราชมหาอำมาตย์ทั้งหลาย สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม มีปกติได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ถึงความเป็นเลิศด้วยลาภและยศ เป็นผู้ชี้แจงแสดงคำสอนของพระชินวรพุทธเจ้าอันประกอบด้วยองค์ ๙ แก่วิญญูชนผู้มีความรู้ ผู้ประกอบด้วยการเงี่ยโสตสดับ เป็นผู้นำทางธรรม เป็นผู้ส่องแสงสว่างคือพระธรรม เป็นผู้ประกอบเสาหลักคือพระธรรม บูชายัญคือพระธรรม โบกธงคือพระธรรม ยกธงคือพระธรรม เป่าสังข์คือพระธรรม ลั่นกลองคือพระธรรม บันลือสีหนาทคือพระธรรม เปล่งเสียงดุจเสียงพระอินทร์ เป็นผู้ทำ

โลกทั้งสิ้นให้อิ่มเอิบ ด้วยเมฆฝนอมตธรรมห่าใหญ่ ซึ่งส่งเสียงลั่นไพเราะ มีสายฟ้าแลบคือญาณประเสริฐซ่อนอยู่ เทียบด้วยน้ำคือกรุณา เที่ยวจาริกไปตามหมู่บ้านชนบท และราชธานีทั้งหลาย จนถึงเมืองสาคละตามลำดับ

ตตฺร สุทำ อายสฺมา นาคเสโน อสีติยา ภิกฺขุสหสฺเสหิ สทฺธึ สงฺเฆยยฺปริเวเณ ปฏิวสติ ฯ

ทราบมาว่า ครั้งนั้น ท่านพระนาคเสนอาศัยอยู่ที่สังไฆยบริเวณพร้อมกับภิกษุประมาณ ๘๐,๐๐๐ รูป

เตนาหุ โปราณา –

“พหุสฺสุโต จิตฺรกถี นิปุโณ จ วิสารโท
สามยิโก จ กุสโล ปฏิภาเน จ โกวิโท ฯ
เต จ เตปิฏกา ภิกฺขู ปญฺจเนกายิกาปิ จ
จตุเนกายิกา เจว นาคเสนำ ปุรกฺขรุ ฯ
คมฺภีรปญฺโญ เมธาวี มคฺคามคฺคสฺส โกวิโท
อุตฺตมตฺถำ อนุปฺปตฺโต นาคเสโน วิสารโท ฯ
เตหิ ภิกฺขูหิ ปริวุโต นิปุเณหิ สจฺจวาทิภิ
จรนฺโต คามนิคมำ สาคลำ อุปสงฺกมิ ฯ
สงฺเฆยยฺปริเวณสฺมึ นาคเสโน ตทา วสิ
กเถติ โส มนุสฺเสหิ ปพฺพเต เกสรี ยถา”ติ ฯ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงได้กล่าวไว้ว่า

“ท่านพระนาคเสนเป็นพหูสูต มีคำพูดวิจิตร ละเอียดอ่อน แกล้วกล้า ฉลาดรู้ลัทธิ และเฉลียวฉลาดในปฏิภาณ
ก็ ภิกษุทั้งหลายผู้ทรงพระไตรปิฎก ชำนาญในนิกาย ๕ และนิกาย ๔ ได้ตั้งพระนาคเสนเป็นหัวหน้า
พระนาคเสนผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์ ฉลาดในสิ่งที่เป็นทางและมิใช่ทาง ผู้บรรลุประโยชน์สูงสุด ผู้แกล้วกล้า ผู้ที่ภิกษุผู้มีปัญญาละเอียดอ่อน เป็นสัจจวาทีบุคคลทั้งหลายแวดล้อม ได้เที่ยวไปในบ้านและนิคมเข้าไปจนถึงเมืองสาคละ

คราวนั้น พระนาคเสน พักอาศัยอยู่ที่สังไขยบริเวณ ท่านพระนาคเสนนั้น ได้กล่าวกับพวกคนทั้งหลาย ดุจพญาไกรสรสีหราชบันลือสีหนาทอยู่บนภูเขา ฉะนั้น”

[๒๓] อถ โข เทวมนฺติโย ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจ “อาคเมหิ ตฺวํ มหาราช; อตฺถิ มหาราช นาคเสโน นาม เถโร ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี วินีโต วิสารโท พหุสฺสุโต จิตฺรกถี กลฺยาณปฏิภาโน อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิภานปฏิสมฺภิทาสุ ปารมิปฺปตฺโต, โส เอตรหิ สงฺเฆยฺยปริเวเณ ปฏิวสติ, คจฺฉ ตฺวํ มหาราช อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ปญฺหํ ปุจฺฉสฺสุ, อุสฺสหติ โส ตยา สทฺธึ สลฺลปิตุ๎ กงฺขํ ปฏิวิเนตุนฺ”ติ ฯ

[๒๓] ครั้งนั้นแล เทวมันติยะอำมาตย์ ได้กราบทูลข้อความนี้กับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช ขอพระองค์ทรงรอสักหน่อยเถิดพระเจ้าข้า ขอเดชะพระมหาราช ยังมีพระเถระรูปหนึ่งชื่อว่าพระนาคเสน เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา ฝึกดีแล้ว แกล้วกล้า เป็นพหูสูต มีคำพูดวิจิตร มีปฏิภาณงดงาม บรรลุบารมีในอรรถปฏิสัมภิทา ธรรมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา บัดนี้ พระเถระรูปนั้นพักอาศัยอยู่ที่สังไขยบริเวณ พระเจ้าข้า ขอเดชะพระมหาราช ขอพระองค์จงเสด็จไปถามปัญหากับท่านพระนาคเสนเถิด พระเจ้าข้า พระนาคเสนนั้นย่อมสามารถที่จะสนทนากับพระองค์ เพื่อบรรเทาความสงสัยได้”

อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ สหสา “นาคเสโน”ติ สทฺทํ สุตฺวาว อหุเทว ภยํ, อหุเทว ฉมฺภิตตฺตํ, อหุเทว โลมหํโส ฯ

ลำดับนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทันทีที่ทรงสดับเสียงว่า “พระนาคเสน” เท่านั้น ก็ทรงเกิดความกลัวขึ้นมาทันที เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาทันที เกิดพระโลมชาติชูชันขึ้นมาทันที

อถ โข มิลินฺโท ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “อุสฺสหติ โภ นาคเสโน ภิกฺขุ มยา สทฺธึ สลฺลปิตุนฺ”ติ ?

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ ก็รับสั่งความข้อนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “พ่อมหาจำเริญ พระนาคเสนย่อมสามารถที่จะสนทนากับเราได้หรือ”

“อุสฺสหติ มหาราช อปิ อินฺทยมวรุณกุเวรปชาปติสุยามสนฺตุสิตโลกปาเลหิปิ ปิตุ-ปิตามเหน มหาพฺรหฺมุนาปิ สทฺธึ สลฺลปิตุ๎, กิมงฺคํ ปน มนุสฺสภูเตนา”ติ ฯ

เทวมันติยะอำมาตย์กราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหาราชเจ้า พระนาคเสนสามารถสนทนาแม้กับท้าวโลกบาลทั้งหลายคือ พระอินทร์ พญายม ท้าววรุณ ท้าวกุเวร ท้าวปชาบดี

ท้าวสุยามะ ท้าวสันดุสิต แม้กับท่านท้าวมหาพรหมผู้เป็นปู่ของพ่อ จะป่วยกล่าวไปใยถึงการสนทนากับผู้เป็นมนุษย์เล่า พระเจ้าข้า”

อถ โข มิลินฺโท ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “เตนหิ ตฺวํ เทวมนฺติย ภทนฺตสฺส สนฺติเก ทูตํ เปเสหี”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ รับสั่งข้อความนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “เทวมันติยะอำมาตย์ ถ้าอย่างนั้น เธอจงส่งตัวแทนไปที่สำนักของพระคุณเจ้าเถิด”

“เอวํ เทวา”ติ โข เทวมนฺติโย อายสฺมโต นาคเสนสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหสิ “ราชา ภนฺเต มิลินฺโท อายสฺมนฺตํ ทสฺสนกาโม”ติ ฯ

เทวมันติยะอำมาตย์ ทูลสนองพระราชโองการว่า “พระเจ้าข้า” ดังนี้แล้ว จึงส่งตัวแทนไปที่สำนักของท่านพระนาคเสน แจ้งท่านว่า “ท่านผู้เจริญ พระเจ้ามิลินท์ทรงพระประสงค์จะพบท่าน”

อายสฺมาปิ โข นาคเสโน เอวมาห “เตนหิ อาคจฺฉตู”ติ ฯ

ฝ่ายท่านพระนาคเสน กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าอย่างนั้น ก็จงเสด็จมาเถิด”

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปญฺจมตฺเตหิ โยนกสเตหิ ปริวุโต รถวรมารุยฺห มหตา พลกาเยน สทฺธึ, เยน สงฺเฆยฺยปริเวณํ, เยนายสฺมา นาคเสโน; เตนุปสงฺกมิ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์แวดล้อมด้วยข้าหลวงโยนกประมาณ ๕๐๐ คน เสด็จขึ้นรถทรงคันประเสริฐ เข้าไปยังสังไฆยบริเวณ เข้าไปหาท่านพระนาคเสนถึงที่พำนัก พร้อมทั้งไพร่พลหมู่ใหญ่

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน อสีติยา ภิกฺขุสหสฺเสหิ สทฺธึ มณฺฑลมาเฬ นิสินฺโน โหติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล ท่านพระนาคเสนนั่งอยู่ที่โรงกลม พร้อมกับภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป

อทฺทสา โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมโต นาคเสนสฺส ปริสํ ทูรโตว, ทิสฺวาน เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “กสฺเสสา เทวมนฺติย มหตี ปริสา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ได้ทอดพระเนตรเห็นบริษัทของท่านพระนาคเสนแต่ที่ไกลทีเดียว ครั้นทอดพระเนตรแล้ว รับสั่งความข้อนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “นี่แนะท่านเทวมันติยะ บริษัทใหญ่นี่ของใครกัน”

“อายสฺมโต โข มหาราช นาคเสนสฺส ปริสา”ติ ฯ

เทวมันติยะอำมาตย์กราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหาราช บริษัทของท่านพระนาคเสน พระเจ้าข้า”

อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ อายสฺมโต นาคเสนสฺส ปริสํ ทูรโตว ทิสฺวา อหุเทว ภยํ, อหุเทว ฉมฺภิตตฺตํ, อหุเทว โลมหํโส ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรเห็นบริษัทของท่านพระนาคเสนแต่ไกลเทียว ก็ทรงเกิดความกลัวขึ้นมาทันที เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาทันที เกิดพระโลมชาติชูชันขึ้นมาทันที

อถ โข มิลินฺโท ราชา ขคฺคปริวาริโต วิย คโช, ครุฬปริวาริโต วิย นาโค, อชครปริวาริโต วิย โกตฺถุโก, มหึสปริวุโต วิย อจฺโฉ, นาคานุพนฺโธ วิย มณฺฑูโก, สทฺทูลานุพนฺโธ วิย มิโค, อหิตุณฺฑิกสมาคโต วิย ปนฺนโค, มชฺชารสมาคโต วิย อุนฺทูโร, ภูตเวชฺชสมาคโต วิย ปิสาโจ, ราหุมุขคโต วิย จนฺโท, ปนฺนโค วิย เปฬนฺตรคโต, สกุโณ วิย ปญฺชรนฺตรคโต, มจฺโฉ วิย ชาลนฺตรคโต, วาฬวนมนุปฺปวิฏฺโฐ วิย ปุริโส, เวสฺสวณา-ปราธิโก วิย ยกฺโข, ปริกฺขีณายุโก วิย เทวปุตฺโต ภีโต อุพฺพิคฺโค อุตฺรสฺโต สํวิคฺโค โลมหฏฺฐชาโต วิมโน ทุมฺมโน ภนฺตจิตฺโต วิปริณตมานโส “มา มํ อยํ ปริชโน ปริภวี”ติ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “มา โข ตฺวํ เทวมนฺติย อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ มยฺหํ อาจิกฺเขยฺยาสิ, อนกฺขาตญฺเญวาหํ นาคเสนํ ชานิสฺสามี”ติ ฯ

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ ทรงกลัว หวาดหวั่น หวาดเสียว สลด เกิดพระโลมชาติชูชัน มีพระทัยวิปริตไป มีพระทัยเสียไป มีพระทัยพล่านไป มีพระทัยแปรปรวนไป ดุจช้างที่ถูกขอสับรุมล้อม ดุจนาคที่ถูกพวกครุฑรุมล้อม ดุจสุนัขจิ้งจอกที่ถูกงูเหลือมรัด ดุจหมีที่ถูกฝูงควายรุมล้อม ดุจกบที่ถูกงูเลื้อยตาม ดุจเนื้อที่ถูกเสือเหลืองไล่ตาม ดุจงูที่เจอหมองู ดุจหนูที่เจอแมว ดุจปีศาจเจอหมอผี ดุจพระจันทร์ที่ปากราหู ดุจงูที่ติดอยู่ในลุ้ง ดุจนกที่ติดอยู่ในกรง ดุจปลาที่ติดอยู่ในข่าย ดุจคนที่หลงเข้าไปในป่าที่มีสัตว์ร้าย ดุจยักษ์ผู้มีความผิดต่อท้าวเวสสุวรรณ ดุจเทพบุตรกำลังจะสิ้นอายุ ทรงดำริว่า “ขอชนผู้เป็นบริวารนี้ อย่าดูหมิ่นเราได้เลย” ทรงตั้งสติ (แข็งพระทัย) รับสั่งข้อความนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “นี่แน่ะเทวมันติยะอำมาตย์ เธออย่าเพิ่งบอกกับเราว่าพระคุณเจ้ารูปไหนเป็นท่านพระนาคเสนนะ เราจะขอรู้ว่าพระคุณเจ้ารูปไหนเป็นพระนาคเสน อย่างไม่ต้องบอกเลย”

“สาธุ มหาราช, ตฺวญฺเญว ชานาหี”ติ ฯ

เทวมันติยะอำมาตย์กราบทูลว่า “ดีแล้ว พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงทรงทราบเองเทียว พระเจ้าข้า”

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา ภิกฺขุปริสาย ปุรโต จตฺตาลีสาย ภิกฺขุสหสฺสานำ นวกตโร โหติ ปจฺฉโต จตฺตาลีสาย ภิกฺขุสหสฺสานำ วุฑฺฒตโร ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล ในภิกษุบริษัทนั้น ท่านพระนาคเสนมีพรรษาอ่อนกว่าภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูป ที่อยู่ข้างหน้า มีพรรษาแก่กว่าภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูปที่อยู่ข้างหลัง

อถ โข มิลินฺโท ราชา สพฺพำ ตำ ภิกฺขุสงฺฆำ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ มชฺฌโต จ อนุวิโลเกนฺโต อทฺทสา โข อายสฺมนฺตำ นาคเสนำ ทูรโตว ภิกฺขุสงฺฆสฺส มชฺเฌ นิสินฺนำ เกสรสีหำ วิย วิคตภยเภรวำ วิคตโลมหำสำ วิคตภยสารชฺชำ, ทิสฺวาน อากาเรเนว อญฺญาสิ “เอโส โข เอตฺถ นาคเสโน”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์เหลียวดูภิกษุสงฆ์นั้นทั้งปวง ทั้งเบื้องหน้า เบื้องหลัง และท่ามกลาง ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระนาคเสนผู้นั่งอยู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ผู้ปราศจากความกลัว ความหวั่นเกรง ปราศจากโลมชาติชูชัน ปราศจากความขลาดกลัว ดุจไกรสรราชสีห์แต่ที่ไกลเทียว ก็ทรงทราบโดยอาการนั่นแหละว่า “ในหมู่พระสงฆ์นี้ ท่านผู้นี้แหละ คือ พระนาคเสน”

อถ โข มิลินฺโท ราชา เทวมนฺติยำ เอตทโวจ “เอโส โข เทวมนฺติย อายสฺมา นาคเสโน”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ จึงรับสั่งข้อความนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “นี่แน่ะ เทว-มันติยะ ท่านผู้นี้แหละ คือ ท่านพระนาคเสน”

“อาม มหาราช เอโส โข นาคเสโน, สุฏฺฐุ โข ตฺวำ มหาราช นาคเสนำ อญฺญาสี”ติ ฯ

เทวมันติยะอำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า ถูกต้องแล้วพระเจ้าข้า ท่านผู้นี้แหละ คือ พระนาคเสน พระองค์ทรงทราบพระนาคเสนดีแล้ว พระเจ้าข้า”

ตโต ราชา ตุฏฺโฐ อโหสิ “อนกฺขาโตว มยา นาคเสโน อญฺญาโต”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระราชาก็ทรงยินดีว่า “ใคร ๆ ไม่ต้องบอกเลย เราก็รู้จักพระนาคเสนได้”

อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ทิสฺวาว อหุเทว ภยํ, อหุเทว ฉมฺภิตตฺตํ, อหุเทว โลมหํโส ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรเห็นท่านพระนาคเสนเท่านั้น ก็เกิดความกลัวขึ้นมาทันที เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาทันที เกิดพระโลมชาติชูชันขึ้นมาทันที

เตนาหุ –

“จรเณน จ สมฺปนฺนํ สุทนฺตํ อุตฺตเม ทเม
ทิสฺวา ราชา นาคเสนํ อิทํ วจนมพฺรวิ ฯ
กถิตา มยา พหู ทิฏฺฐา สากจฺฉา โอสฏา พหู
น ตาทิสํ ภยํ อาสิ อชฺช ตาโส ยถา มม ฯ
นิสฺสํสยํ ปราชโย มม อชฺช ภวิสฺสติ
ชโย จ นาคเสนสฺส ยถา จิตฺตํ น สณฺฐิตนฺ”ติ ฯ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

“เพราะทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ ผู้ฝึกดีแล้วในการฝึก (อินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น) อันสูงส่ง พระราชาจึงได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า ‘เราเคยได้พบเห็นสมณะและพราหมณ์ที่เราพูดด้วยมากมาย สมณะและพราหมณ์ที่เราเคยร่วมสนทนาด้วยก็มากมาย เราไม่ได้เกิดความกลัวเช่นนั้นเหมือนอย่างที่เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาในวันนี้เลย วันนี้ เราจักมีความพ่ายแพ้แน่ อย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนพระนาคเสนจักมีชัย เพราะว่าจิตของเราไม่นิ่งเลย”

พาหิรกถา นิฏฺฐิตา ฯ
จบพาหิรกถา

ปุพฺพโยคกณฺโฑ นิฏฺฐิโต ฯ
จบปุพพโยคกัณฑ์

———

๒. มิลินฺทปญฺหกณฺฑ กัณฑ์มิลินทปัญหา

๒.๑ มหาวคฺค

๒.๑ มหาวรรค วรรคว่าด้วยความยิ่งใหญ่แห่งหมวดธรรมบางอย่าง

๑. ปณฺณตฺติปญฺห

๑. ปัญญัตติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยบัญญัติ

[๑] อถ โข มิลินฺโท ราชา, เยนายสฺมา นาคเสโน, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมตา นาคเสเนน สทฺธึ สมฺโมทิ, สมฺโมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ ฯ

[๑] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ได้เสด็จเข้าไปหาท่านพระนาคเสน ณ ที่ท่านพำนักอยู่ แล้วได้ทรงบันเทิงกับท่านพระนาคเสน ตรัสสัมโมทนียกถาอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้ว ก็ทรงประทับนั่ง ณ ที่สมควร

อายสฺมาปิ โข นาคเสโน ปฏิสมฺโมทนียเยเนว มิลินฺทสฺส รญฺโญ จิตฺตํ อาราเธสิ ฯ

แม้ท่านพระนาคเสนได้ทำพระหทัยของพระเจ้ามิลินท์ให้ทรงยินดีด้วยสัมโมทนียกถา ตอบนั่นแหละ

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ "กถํ ภทนฺโต ญายติ, กินฺนาโมสิ ภนฺเต"ติ ?

ลำดับนั้นพระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า "พระคุณเจ้า คนทั้งหลายรู้จักท่านอย่างไร พระคุณเจ้ามีชื่อว่ากระไรครับ ?"

"นาคเสโน"ติ โข อหํ มหาราช ญายามิ, "นาคเสโน"ติ โข มํ มหาราช สพฺรหฺมจารี สมุทาจรนฺติ, อปิจ มาตาปิตโร นามํ กโรนฺติ "นาคเสโน"ติ วา "สูรเสโน"ติ วา "วีรเสโน"ติ วา "สีหเสโน"ติ วา, อปิจ โข มหาราช สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามมตฺตํ, ยทิทํ 'นาคเสโน'ติ, น เหตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร คนทั้งหลายรู้จักอาตมภาพว่า พระนาคเสน เพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์เรียกอาตมภาพว่า 'พระนาคเสน' ก็แต่ว่า มารดา

บิดาตั้งชื่อเรียกอาตมภาพว่า ‘นาคเสน’ บ้าง ว่า ‘สูรเสน’ บ้าง ว่า ‘วีรเสน’ บ้าง ว่า ‘สีหเสน’ บ้าง, ขอถวายพระพร ก็แต่คำว่า ‘นาคเสน’ นี้ เป็นเพียงคำกล่าวถึง เป็นเพียงสมญานาม เป็นเพียงบัญญัติ เป็นเพียงโวหาร เป็นเพียงชื่อเท่านั้น ความจริง ชื่อว่า ‘นาคเสน’ นี้ หามีบุคคลอยู่ไม่”

อถ โข มิลินฺโท ราชา เอวมาห ‘‘สุณนฺตุ เม โภนฺโต ปญฺจสตา โยนกา อสีติ-สหสฺสา จ ภิกฺขู, อยํ นาคเสโน เอวมาห ‘น เหตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’ติ, กลฺลํ นุ โข ตทภินนฺทิตุนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทั้งพวกข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ทั้งภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ขอจงฟังโยม พระนาคเสนนี้ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ความจริงในชื่อ ‘นาคเสน’ นี้ หามีบุคคลอยู่ไม่ ควรหรือหนอที่พระนาคเสนจะเปล่งคำนั้นออกมา”

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘สเจ ภนฺเต นาคเสน ปุคฺคโล นูปลพฺภติ, โก จรหิ ตุมฺหากํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ เทติ, โก ตํ ปริภุญฺชติ, โก สีลํ รกฺขติ, โก ภาวนมนุยุญฺชติ, โก มคฺคผลนิพฺพานานิ สจฺฉิ-กโรติ, โก ปาณํ หนติ, โก อทินฺนํ อาทิยติ, โก กาเมสุมิจฺฉาจารํ จรติ, โก มุสา ภณติ, โก มชฺชํ ปิวติ, โก ปญฺจานนฺตริยกมฺมํ กโรติ, ตสฺมา นตฺถิ กุสลํ, นตฺถิ อกุสลํ, นตฺถิ กุสลากุสลานํ กมฺมานํ กตฺตา วา กาเรตา วา, นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก, สเจ ภนฺเต นาคเสน โย ตุมฺเห มาเรติ, นตฺถิ ตสฺสาปิ ปาณาติปาโต, ตุมฺหากมฺปิ ภนฺเต นาคเสน นตฺถิ อาจริโย, นตฺถิ อุปชฺฌาโย, นตฺถิ อุปสมฺปทา ฯ “นาคเสโน”ติ มํ มหาราช สพฺรหฺมจารี สมุทาจรนฺตี’ติ ยํ วเทสิ, ‘กตโม เอตฺถ นาคเสโน? กินฺนุ โข ภนฺเต เกสา นาคเสโน”ติ ?

ต่อจากนั้น พระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้านาค-เสน ถ้าหากว่า ไม่มีบุคคลไซร้ ใครเล่า ถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเครื่องบริขารคือยาที่เป็นปัจจัยบำบัดไข้ แก่พวกท่าน ใครใช้สอยจีวรเป็นต้นนั้น ใครรักษาศีล ใครบำเพ็ญภาวนา ใครทำมรรคผลและพระนิพพานให้แจ้ง ใครฆ่าสัตว์ ใครลักสิ่งของที่เขามิได้ให้ ใครประพฤติผิดในกาม ใครกล่าวเท็จ ใครดื่มน้ำเมา ใครทำอนันตริยกรรม ๕ เพราะเหตุนั้น กุศลก็ไม่มี อกุศลก็ไม่มี ผู้ทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมก็ดี ผู้ใช้ให้ทำก็ดี ก็ไม่มี ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งเป็นวิบากก็ไม่มี พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดฆ่าท่าน แม้ผู้นั้นหาชื่อว่ามีการทำปาณาติบาต

ไม่ พระคุณเจ้านาคเสน แม้แต่ตัวท่านก็ไม่มีอาจารย์หรอก ไม่มีอุปัชฌาย์ ไม่มีการอุปสมบท คำที่ท่านกล่าวว่า ‘ขอถวายพระพรมหาบพิตร เพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์เรียกอาตมภาพว่า ‘นาคเสน’ ดังนี้ ใด ในคำนี้ อะไรเป็นนาคเสนเล่า เส้นผมหรือเป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้หรอก มหาบพิตร”

“โลมา นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “ขนหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“นขา...เป.... ทนฺตา...เป.... ตโจ...เป.... มำสำ...เป.... นฺหารู...เป.... อฏฺฐิ...เป.... อฏฺฐิมิญฺชำ...เป.... วกฺกำ...เป.... หทยำ...เป.... ยกนำ...เป.... กิโลมกำ...เป.... ปิหกำ...เป.... ปปฺผาสำ...เป.... อนฺตำ...เป.... อนฺตคุณำ...เป.... อุทริยำ...เป.... กรีสำ...เป.... ปิตฺตำ...เป.... เสมฺหำ...เป.... ปุพฺโพ...เป.... โลหิตำ...เป.... เสโท...เป.... เมโท...เป.... อสฺสุ...เป.... วสา...เป.... เขโฬ...เป.... สิงฺฆาณิกา...เป.... ลสิกา...เป.... มุตฺตำ...เป.... มตฺถเก มตฺถลุงฺคำ นาคเสโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “เล็บหรือ... ฟันหรือ... หนังหรือ... เนื้อหรือ... เอ็นหรือ... กระดูกหรือ... เยื่อในกระดูกหรือ... ไตหรือ... หัวใจหรือ... ตับหรือ... พังผืดหรือ... ม้ามหรือ... ปอดหรือ... ไส้ใหญ่หรือ... ไส้น้อยหรือ... อาหารใหม่หรือ... อาหารเก่าหรือ... ดีหรือ... เสมหะหรือ... น้ำหนองหรือ... เลือดหรือ... เหงื่อหรือ... มันข้นหรือ... น้ำตาหรือ... มันเหลวหรือ... น้ำลายหรือ... น้ำมูกหรือ... ไขข้อหรือ... ปัสสาวะหรือ.. มันสมองหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“กินฺนุ โข ภนฺเต รูปำ นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “รูปหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“เวทนา นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “เวทนาหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“สญฺญา นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สัญญาหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“สงฺขารา นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สังขารทั้งหลายหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“วิญฺญาณํ นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “วิญญาณหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“กึ ปน ภนฺเต รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ นาคเสโน”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณหรือเป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“กึ ปน ภนฺเต อญฺญตฺร รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ นาคเสโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ก็อื่นไปจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“ตมหํ ภนฺเต ปุจฺฉนฺโต ปุจฺฉนฺโต น ปสฺสามิ นาคเสนํ ฯ นาคเสนสทฺโทเยว นุ โข ภนฺเต นาคเสโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า โยมถามแล้วถามเล่า ก็ยังไม่พบนาคเสนนั้นเลย เสียงที่เปล่งว่านาคเสนหรือ เป็นนาคเสน พระคุณเจ้า ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“โก ปเนตฺถ นาคเสโน, อลิกํ ตฺวํ ภนฺเต ภาสสิ มุสาวาทํ, นตฺถิ นาคเสโน”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ก็ในคำว่า ‘นาคเสน’ นี้ ไหนนาคเสนเล่า ท่านพูดจาเหลาะแหละเป็นมุสาวาทนะพระคุณเจ้า นาคเสนไม่มีหรอก”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ “ตฺวํ โขสิ มหาราช ขตฺติย-สุขุมาโล อจฺจนฺตสุขุมาโล, ตสฺส เต มหาราช มชฺฌนฺหิกสมยํ ตตฺตาย ภูมิยา อุณฺหาย วาลิกาย ขราย สกฺขรกถลิกาย มทฺทิตฺวา ปาเทนาคจฺฉนฺตสฺส ปาทา รุชฺชนฺติ, กาโย กิลมติ, จิตฺตํ อุปหญฺญติ, ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, กินฺนุ โข ตฺวํ ปาเทนาคโตสิ, อุทาหุ วาหเนนา”ติ ?

ลำดับนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้ถวายพระพรพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติละเอียดอ่อนเสียเหลือเกิน เมื่อพระองค์เสด็จดำเนินมาด้วยพระบาทในตอนเที่ยงวัน ทรงเหยียบไปบนพื้นที่แดดแผดเผา บนทรายร้อน บนแผ่นกรวดแข็ง พระบาททั้งสองก็ระบมไป พระวรกายก็ย่อมลำบาก พระทัยก็เดือดร้อน กายวิญญาณที่สหรคตด้วยทุกข์ก็ย่อมเกิดขึ้น พระองค์เสด็จมาด้วยพระบาทหรือ หรือว่าด้วยยานพาหนะเล่า”

“นาหำ ภนฺเต ปาเทนาคจฺฉามิ, รเถนาหำ อาคโตสฺมี”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ข้าพระเจ้ามิได้ใช้เท้าเดินมาหรอก โยมมาด้วยรถ”

“สเจ ตฺวำ มหาราช รเถนาคโตสิ, รถำ เม อาโรเจหิ, กินฺนุ โข มหาราช อีสา รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่า พระองค์เสด็จมาด้วยรถแล้วละก็ขอจงบอกรถให้อาตมภาพทราบด้วยเถิด ขอถวายพระพร งอนรถหรือเป็นรถ”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“อกฺโข รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพลาหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“จกฺกานิ รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ล้อทั้งหลายหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“รถปญฺชรำ รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ประทุนหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“รถทณฺฑโก รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ไม้คานรถหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“ยุคํ รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “แอกหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“รสฺมิโย รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เชือกหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“ปโตทลฏฺฐิ รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ไม้ปฏักหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช อีสาอกฺขจกฺกรถปญฺชรรถทณฺฑยุครสฺมิปโตทา รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพร งอน เพลา ล้อ ประทุนรถ ไม้คานรถ แอก เชือก ไม้ปฏักหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“กึ ปน มหาราช อญฺญตฺร อีสาอกฺขจกฺกรถปญฺชรรถทณฺฑยุครสฺมิปโตทา รโถ”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็อื่นไปจาก งอน เพลา ล้อ ประทุนรถ ไม้คานรถ แอก เชือก ไม้ปฏักหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“ตมหำ มหาราช ปุจฺฉนฺโต ปุจฺฉนฺโต น ปสฺสามิ รถำ, รถสทฺโทเยว นุ โข มหาราช รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพถามแล้วถามเล่า ก็ยังไม่พบเห็นรถนั้นเลย เสียงที่เปล่งว่ารถหรือ เป็นรถ มหาบพิตร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“โก ปเนตฺถ รโถ, อลิกำ ตฺวำ มหาราช ภาสสิ มุสาวาทำ, นตฺถิ รโถ, ตฺวำสิ มหาราช สกลชมฺพุทีเป อคฺคราชา, กสฺส ปน ตฺวำ ภายิตฺวา มุสาวาทำ ภาสสิ, สุณนฺตุ เม โภนฺโต ปญฺจสตา โยนกา อสีติสหสฺสา จ ภิกฺขู, อยำ มิลินฺโท ราชา เอวมาห ‘รเถนาหำ อาคโตสฺมี’ติ, สเจ ตฺวำ มหาราช รเถนาคโตสิ, รถำ เม อาโรเจหี’ติ วุตฺโต สมาโน รถำ น สมฺปาเทติ, กลฺลำ นุ โข ตทภินนฺทิตุน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ในคำว่า ‘รถ’ นี้ ไหนรถเล่า ขอถวายพระพร พระองค์ตรัสเหลาะแหละเป็นมุสาวาท รถไม่มีหรอก ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ก็จัดว่าเป็นพระราชายอดเยี่ยมในชมพูทวีปทั้งสิ้น ทรงกลัวใครกันเล่า จึงได้ตรัสมุสาวาท ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทั้งข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ทั้งพระภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ขอจงฟังโยม พระเจ้ามิลินท์พระองค์นี้ตรัสอย่างนี้ว่า “โยมมาด้วยรถ ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่า พระองค์เสด็จมาด้วยรถ ก็ขอจงบอกรถให้อาตมภาพทราบ ดังนี้แล้ว พระราชาไม่ทรงสามารถยืนยันถึงสิ่งที่ชื่อว่ารถได้ ควรหรือหนอที่พระองค์จะทรงเปล่งรับสั่งเช่นนั้น”

เอวำ วุตฺเต, ปญฺจสตา โยนกา อายสฺมโต นาคเสนสฺส สาธุการำ ทตฺวา มิลินฺทำ ราชานำ เอตทโวจุำ “อิทานิ โข ตฺวำ มหาราช สกฺโกนฺโต ภาสสฺสู”ติ ฯ

เมื่อท่านพระนาคเสนกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ก็ได้ให้สาธุการแก่ท่านพระนาคเสน แล้วกราบทูลข้อความนี้กับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช บัดนี้พระองค์เมื่อทรงสามารถ ก็ขอจงรับสั่งเถิด พระเจ้าข้า”

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตำ นาคเสนำ เอตทโวจ “นาหำ ภนฺเต นาคเสน มุสา ภณามิ, อีสญฺจ ปฏิจฺจ อกฺขญฺจ ปฏิจฺจ จกฺกานิ จ ปฏิจฺจ รถปญฺชรญฺจ ปฏิจฺจ รถทณฺฑกญฺจ ปฏิจฺจ ‘รโถ’ติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามมตฺตำ ปวตฺตตี”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ ได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า

นาคเสน โยมมิได้กล่าวมุสา อาศัยงอนรถด้วย อาศัยเพลารถด้วย อาศัยล้อรถด้วย อาศัยประทุนรถด้วย อาศัยคานรถด้วย จึงมีคำกล่าวถึง มีสมัญญา มีบัญญัติ มีโวหาร มีเพียงชื่อเป็นไปว่า รถ แล”

“สาธุ โข ตฺวํ มหาราช รถํ ชานาสิ, เอวเมว โข มหาราช มยฺหมฺปิ เกเส จ ปฏิจฺจ โลเม จ ปฏิจฺจ...เป.... มตฺถเก มตฺถลุงฺคญฺจ ปฏิจฺจ รูปญฺจ ปฏิจฺจ เวทนญฺจ ปฏิจฺจ สญฺญญฺจ ปฏิจฺจ สงฺขาเร จ ปฏิจฺจ วิญฺญาณญฺจ ปฏิจฺจ ‘นาคเสโน’ติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามมตฺตํ ปวตฺตติ, ปรมตฺถโต ปเนตฺถ ปุคฺคโล นูปลพฺภติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ดีจริงที่พระองค์รู้จักรถ ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ แม้อาตมภาพ อาศัยเส้นผมด้วย อาศัยขนด้วย ฯลฯ อาศัยมันสมองด้วย อาศัยรูป อาศัยเวทนา อาศัยสัญญา อาศัยสังขาร อาศัยวิญญาณ จึงมีคำกล่าวถึง มีสมัญญา มีบัญญัติ มีโวหาร มีเพียงชื่อเป็นไปว่า นาคเสน ก็ในชื่อว่า นาคเสนนี้ หามีบุคคลโดยปรมัตถ์ไม่

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช วชิราย ภิกฺขุนิยา ภควโต สมฺมุขา –

“ยถา หิ องฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท ‘รโถ’ อิติ
เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ โหติ ‘สตฺโต’ติ สมฺมุตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระวชิราภิกษุณีได้กล่าวคำนี้เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ศัพท์ว่า ‘รถ’ ย่อมมี เพราะมีองค์ประกอบ ฉันใด เมื่อขันธ์
ทั้งหลายมีอยู่ ก็ย่อมมีสมมุติว่า ‘สัตว์’ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ ภนฺเต นาคเสน, อติจิตฺรานิ ปญฺหปฏิภานานิ วิสฺสชฺชิตานิ, ยทิ พุทฺโธ ติฏฺเฐยฺย สาธุการํ ทเทยฺย ‘สาธุ สาธุ นาคเสน อติจิตฺรานิ ปญฺหปฏิภานานิ วิสฺสชฺชิตานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “น่าอัศจรรย์จริง พระคุณเจ้านาคเสน น่าแปลกจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ท่านวิสัชนาปัญหาปฏิภาณที่วิจิตรยิ่งได้ ถ้าหากพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ก็คงประทานสาธุการว่า ‘สาธุ สาธุ นาคเสน เธอแก้ปัญหาปฏิภาณที่วิจิตรยิ่งได้’ ดังนี้แน่แท้

ปญฺญตฺติปญฺโห ปฐโม ฯ
จบปัญญัตติปัญหาข้อที่ ๑

———

๒. วสฺสคณนปญฺห

๒. วัสสคณนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการนับพรรษา

[๒] ‘‘กติวสฺโสสิ ตฺวํ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ?

[๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านบวชมากี่พรรษาครับ ?”

‘‘สตฺตวสฺโสหํ มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพ ๗ พรรษา”

‘‘เก เต ภนฺเต สตฺต, ตฺวํ วา สตฺต, คณนา วา สตฺตา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “อะไรของท่านเล่า ๗ พรรษา ตัวท่านเองหรือชื่อ ๗ พรรษา หรือการนับชื่อว่า ๗ พรรษา ?”

เตน โข ปน สมเยน มิลินฺทสฺส รญฺโญ สพฺพาภรณปฏิมณฺฑิตสฺส อลงฺกตปฏิยตฺตสฺส ปถวิยํ ฉายา ทิสฺสติ, อุทกมณิเก จ ฉายา ทิสฺสติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล พระฉายา (เงา) ของพระเจ้ามิลินท์ผู้ทรงประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวงติดเครื่องยศ ทอดปรากฏอยู่ที่พื้นดิน พระฉายายังปรากฏอยู่ที่อ่างน้ำด้วย

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ ‘‘อยํ เต มหาราช ฉายา ปถวิยํ อุทกมณิเก จ ทิสฺสติ, กึ ปน มหาราช ตฺวํ วา ราชา ฉายา วา ราชา’’ติ ?

ทีนั้น ท่านพระนาคเสนได้ถวายพระพรถามข้อความนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระฉายาของพระองค์นี้ ทอดปรากฏอยู่ที่พื้นดินและที่อ่างน้ำ ขอถวายพระพร พระองค์เองชื่อว่าเป็นพระราชา หรือพระฉายาชื่อว่าเป็นพระราชาเล่า”

‘‘อหํ ภนฺเต นาคเสน ราชา, นายํ ฉายา ราชา, มํ ปน นิสฺสาย ฉายา ปวตฺตตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมชื่อว่าเป็นพระราชา เงานี้หาชื่อว่าเป็นพระราชาไม่ แต่ว่า เงาเป็นไปเพราะอาศัยโยม”

‘‘เอวเมว โข มหาราช วสฺสานํ คณนา สตฺต, น ปนาหํ สตฺต, มํ ปน นิสฺสาย สตฺต ปวตฺตติ, ฉายูปมํ มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ การนับชื่อว่า ๗ พรรษา ตัวอาตมาเองหาชื่อว่า ๗ พรรษาไม่ แต่การนับ ๗ พรรษานี้ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยอาตมภาพ จึงมีอุปมาเหมือนเงา ขอถวายพระพร”

“อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ ภนฺเต นาคเสน, อติจิตฺรานิ ปญฺหปฏิภานานิ วิสฺสชฺชิตานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “น่าอัศจรรย์จริง พระคุณเจ้านาคเสน น่าประหลาดจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ท่านวิสัชนาปัญหาปฏิภาณที่วิจิตรยิ่งได้”

วสฺสคณนปญฺโห ทุติโย ฯ
จบวัสสคณนปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. วีมํสนปญฺห

๓. วีมังสนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยพิจารณาไตร่ตรอง

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สลฺลปิสฺสสิ มยา สทฺธินฺ”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะสนทนากับโยมได้หรือไม่”

“สเจ ตฺวํ มหาราช ปณฺฑิตวาทํ สลฺลปิสฺสสิ, สลฺลปิสฺสามิ, สเจ ปน ราชวาทํ สลฺลปิสฺสสิ, น สลฺลปิสฺสามี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าพระองค์จะตรัสแต่คำพูดอย่างที่บัณฑิตใช้พูดสนทนากัน อาตมภาพก็จะสนทนาด้วย แต่ถ้าหากรับสั่งแต่คำพูดอย่างที่พระราชารับสั่ง อาตมภาพก็จะไม่ขอสนทนาด้วย”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน ปณฺฑิตา สลฺลปนฺตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เหล่าบัณฑิตสนทนากันอย่างไร ?”

“ปณฺฑิตานํ โข มหาราช สลฺลาเป อาเวฐนมฺปิ กยิรติ, นิพฺเพฐนมฺปิ กยิรติ, นิคฺคโหปิ กยิรติ, ปฏิกมฺมมฺปิ กยิรติ, วิสฺสาโสปิ กยิรติ, ปฏิวิสฺสาโสปิ กยิรติ, น จ เตน ปณฺฑิตา กุปฺปนฺติ, เอวํ โข มหาราช ปณฺฑิตา สลฺลปนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีการสนทนากัน บัณฑิตทั้งหลายย่อมผูกปัญหาขึ้นบ้าง ย่อมแก้คำพูดเขาบ้าง ย่อมข่มเขาบ้าง ย่อมโต้ตอบบ้าง ย่อมทำทีว่าเป็นคำกล่าวชัดดีบ้าง ย่อมทำทีว่าเป็นคำกล่าวชัดดีกว่าบ้าง ก็บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ขุ่นเคืองกันเพราะวาทะนั้น ขอถวายพระพร บัณฑิตทั้งหลายสนทนากันอย่างนี้”

“กถ ปน ภนฺเต ราชาโน สลฺลปนฺตี”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกพระราชาสนทนากันอย่างไร ?”

“ราชาโน โข มหาราช สลฺลาเป เอกं วตฺถุ ปฏิชานนฺติ, โย ตं วตฺถุ วิโลเมติ, ตสฺส ทณฺฑ อาณาเปนฺติ ‘อิมสฺส ทณฺฑ ปเณถา’ติ, เอวं โข มหาราช ราชาโน สลฺลปนฺตี”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีการพูดจากัน พระราชาทรงยืนยันเรื่องหนึ่ง ผู้ใดไม่คล้อยตามเรื่องที่ทรงยืนยันนั้น ก็จะรับสั่งให้ลงทัณฑ์ผู้นั้นว่า ‘จงลงโทษผู้นี้’ ขอถวายพระพร พระราชาทั้งหลายทรงสนทนากันอย่างนี้”

“ปณฺฑิตวาทาหं ภนฺเต สลฺลปิสฺสามิ, โน ราชวาทं วิสฺสฏฺโ ภทนฺโต สลฺลปตุ ยถา ภิกฺขุนา วา สามเณเรน วา อุปาสเกน วา อารามิเกน วา สทฺธึ สลฺลปติ, เอวं วิสฺสฏฺโ ภทนฺโต สลฺลปตุ มา ภายตู”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมจักสนทนาแต่คำที่เป็นบัณฑิตวาทะ ไม่ใช้ราชวาทะ ขอพระคุณเจ้าจงวางใจที่จะสนทนากับโยมเถิด เหมือนอย่างที่สนทนากับพระภิกษุ สามเณร อุบาสก หรือกับคนวัดเถิด จงอย่ากลัวไปเลย”

“สุฏฺ มหาราชา”ติ เถโร อพฺภานุโมทิ ฯ
พระเถระอนุโมทนาอย่างยิ่งว่า “สาธุ ขอถวายพระพรมหาบพิตร”

ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ปุจฺฉิสฺสามี”ติ ฯ
พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมจักถามปัญหาละ”

“ปุจฺฉ มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขอจงตรัสถามเถิด”

“ปุจฺฉิโตสิ เม ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมได้ถามแล้ว”

“วิสฺสชฺชิตํ เม มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพก็ได้ถวายวิสัชนาแล้ว”

“กึ ปน ภนฺเต ตยา วิสฺสชฺชิตนฺ”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ท่านวิสัชนาว่ากระไร ?”

“กึ ปน มหาราช ตยา ปุจฺฉิตนฺ”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ ขอถวายพระพร พระองค์ตรัสถามว่ากระไรเล่า”

วีมํสนปญฺโห ตติโย ฯ
จบวีมังสนปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. อนนฺตกายปญฺห

๔. อนันตกายปัญหา

ปัญหาว่าด้วยอนันตกายอำมาตย์

[๔] อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ เอตทโหสิ “ปณฺฑิโต โข อยํ ภิกฺขุ ปฏิพโล มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ, พหุกานิ จ เม ฐานานิ ปุจฺฉิตพฺพานิ ภวิสฺสนฺติ, ยาว อปุจฺฉิตานิเยว ตานิ ฐานานิ ภวิสฺสนฺติ, อถ สูริโย อตฺถํ คมิสฺสติ, ยนฺนูนาหํ เสฺว อนฺเตปุเร สลฺลเปยฺยนฺ”ติ ฯ

[๔] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทรงเกิดพระดำริข้อนี้ขึ้นมาว่า “ภิกษุรูปนี้ เป็นบัณฑิต มีความสามารถพอที่จะสนทนากับเราได้หนอ ก็เรื่องที่เราควรจะถามมีมากมาย เรื่องเหล่านั้นยังมิได้ถามเลย แต่ว่า ดวงอาทิตย์จะอัสดงคต ถ้ากระไรพรุ่งนี้เราควรได้สนทนากันในเมือง”

อถ โข ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “เตนหิ ตฺวํ เทวมนฺติย ภทนฺตสฺส อาโรเจยฺยาสิ ‘เสฺว อนฺเตปุเร รญฺญา สทฺธึ สลฺลาโป ภวิสฺสตี”ติ ฯ

ทีนั้น พระราชาจึงรับสั่งข้อความนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “นี่แน่ะเทวมันติยะ ถ้าอย่างนั้น เธอพึงไปกราบเรียนพระคุณเจ้าเถิดว่า ‘วันพรุ่งนี้ ท่านจะมีการสนทนากับพระราชาภายในเมือง”

อิทำ วตฺวา มิลินฺโท ราชา อุฏฺฐายาสนา เถรำ นาคเสนำ อาปุจฺฉิตฺวา รถำ อภิรูหิตฺวา ‘‘นาคเสโน นาคเสโน’’ติ สชฺฌายำ กโรนฺโต ปกฺกามิ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ครั้นรับสั่งความข้อนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะ ตรัสลาพระนาคเสนเถระ เสด็จขึ้นรถหลีกไป ทรงพลางพึมพำว่า “ท่านนาคเสน ท่านนาคเสน”

อถ โข เทวมนฺติโย อายสฺมนฺตำ นาคเสนำ เอตทโวจ ‘‘ราชา ภนฺเต มิลินฺโท เอวมาห ‘เสฺว อนฺเตปุเร รญฺญา สทฺธึ สลฺลาโป ภวิสฺสตี’’ติ ฯ

ต่อจากนั้น เทวมันติยะอำมาตย์ก็ได้ไปกราบเรียนความข้อนั้นกับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า พระเจ้ามิลินท์รับสั่งอย่างนี้ว่า ‘วันพรุ่งนี้ ท่านจะมีการสนทนากับพระราชาภายในเมือง ขอรับ”

‘‘สาธู’’ติ เถโร อพฺภานุโมทิ ฯ

พระเถระอนุโมทนาอย่างยิ่งว่า “ดีละ”

อถ โข ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เทวมนฺติโย จ อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ สพฺพ-ทินฺโน จ, เยน มิลินฺโท ราชา, เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ราชานำ มิลินฺทำ เอตทโวจุำ ‘‘อาคจฺฉตุ มหาราช ภทนฺโต นาคเสโน’’ติ ?

ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว เทวมันติยะอำมาตย์ อนันตกายอำมาตย์ มังกุระ-อำมาตย์ และสัพพทินนะอำมาตย์ ได้พากันไปเฝ้าพระเจ้ามิลินท์ ณ ที่ประทับ แล้วกราบทูลข้อความนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช พระคุณเจ้านาคเสนจงมาได้หรือยัง พระเจ้าข้า”

‘‘อาม อาคจฺฉตู’’ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “เออ ขอท่านจงมาได้แล้วละ”

‘‘กิตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ ?

พวกอำมาตย์กราบทูลถามว่า “จะทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนสักกี่รูป พระเจ้าข้า”

‘‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ต้องการเถิด”

อถ โข สพฺพทินฺโน อาห ‘‘อาคจฺฉตุ มหาราช ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธินฺ’’ติ ฯ

ลำดับนั้น สัพพทินนะอำมาตย์จึงกราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหาราช ขอจงทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับภิกษุจำนวน ๑๐ รูปเถิด พระเจ้าข้า”

ทุติยมฺปิ โข ราชา อาห ‘‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ ฯ

พระราชาจึงรับสั่งแม้เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ท่านต้องการเถิด”

ทุติยมฺปิ โข สพฺพทินฺโน อาห ‘‘อาคจฺฉตุ มหาราช ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธินฺ’’ติ ฯ

สัพพทินนะอำมาตย์ก็ยังคงกราบทูลแม้เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอจงทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนเพียง ๑๐ รูปเท่านั้นเถิด พระเจ้าข้า”

ตติยมฺปิ โข ราชา อาห ‘‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ ฯ

พระราชารับสั่งแม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า “ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับภิกษุจำนวนตามที่ท่านต้องการเถิด”

ตติยมฺปิ โข สพฺพทินฺโน อาห ‘‘อาคจฺฉตุ มหาราช ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธินฺ’’ติ ฯ

สัพพทินนะอำมาตย์ก็ยังคงกราบทูลแม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า “ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ขอจงทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนเพียง ๑๐ รูปเท่านั้นเถิด พระเจ้าข้า”

‘‘สพฺโพ ปนายํ สกฺกาโร ปฏิยาทิโต, อหํ ภณามิ ‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’ติ ฯ อยํ ภเณ สพฺพทินฺโน อญฺญถา ภณติ, กินฺนุ มยํ นปฺปฏิพลา ภิกฺขูนํ โภชนํ ทาตุนฺ’’ติ ?

พระราชาตรัสว่า “ก็เครื่องสักการะทุกอย่างนี่ เราก็ได้ตระเตรียมไว้แล้ว ทั้งเราก็กล่าวอยู่ว่า ‘ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ท่านต้องการเถิด’ นี่แน่ะพนายสัพพทินนะอำมาตย์ผู้นี้กลับกล่าวโดยประการอื่น เราไม่มีความสามารถพอที่จะถวายอาหารแก่พระภิกษุทั้งหลายได้หรือไร”

เอวํ วุตฺเต, สพฺพทินฺโน มงฺกุ อโหสิ ฯ

เมื่อรับสั่งอย่างนี้แล้ว สัพพทินนะอำมาตย์ก็ได้แต่เก้อเขินไป

อถ โข เทวมนฺติโย จ อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ, เยนายสฺมา นาคเสโน, เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจุ๎ ‘‘ราชา ภนฺเต มิลินฺโท เอวมาห ‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ ฯ

ต่อจากนั้น เทวมันติยะอำมาตย์ อนันตกายอำมาตย์ และมังกุระอำมาตย์ ได้เข้าไปหาท่านพระนาคเสน ณ ที่ท่านพำนักอยู่ แล้วได้เรียนข้อความนั้นกับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า พระเจ้ามิลินท์รับสั่งอย่างนี้ว่า ‘ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ท่านต้องการเถิด”

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อสีติยา ภิกฺขุสหสฺเสหิ สทฺธึ สาคลํ ปาวิสิ ฯ

ลำดับนั้น พระนาคเสนนุ่ง(สบง) ในเวลาเช้า ถือเอาบาตรและจีวร เข้าไปยังเมืองสาคละ พร้อมกับภิกษุสงฆ์จำนวน ๘๐,๐๐๐ รูป

อถ โข อนนฺตกาโย อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ นิสฺสาย คจฺฉนฺโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘นาคเสโน’ติ, กตโม เอตฺถ นาคเสโน’’ติ ?

ครั้งนั้นแล อนันตกายอำมาตย์ ผู้เดินใกล้ชิดท่านพระนาคเสน ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ‘นาคเสน’ นี้ ใด ในคำนี้มีอะไรที่เป็นนาคเสนอยู่หรือ ?”

เถโร อาห ‘‘โก ปเนตฺถ ‘นาคเสโน’ติ มญฺญสี’’ติ ?

พระเถระกล่าวว่า “ก็ในคำว่า ‘นาคเสน’ นี้ ท่านสำคัญว่า อะไรเป็นนาคเสนเล่า”

‘‘โย โส ภนฺเต อพฺภนฺตเร วาโต ชีโว ปวิสติ จ นิกฺขมติ จ, โส ‘นาคเสโน’ติ มญฺญามี’’ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์ กล่าวตอบว่า “พระคุณเจ้า ชีวะคือลมในภายใน ย่อมเข้าและออกอยู่นั้นใด โยมสำคัญว่าลมนั้นนั่นแหละว่า ‘เป็นนาคเสน’

‘‘ยทิ ปเนโส วาโต นิกฺขมิตฺวา นปฺปวิเสยฺย, ปวิสิตฺวา น นิกฺขเมยฺย, ชีเวยฺย นุ โข โส ปุริโส’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ก็ถ้าหากว่า ลมนั้น ออกไปแล้ว ไม่กลับเข้ามา เข้าไปแล้ว ไม่ออกมา บุคคลนั้นจะพึงเป็นอยู่ได้หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์กล่าวว่า “มิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เย ปนิเม สงฺขธมกา สงฺขํ ธเมนฺติ, เตสํ วาโต ปุน ปวิสตี”ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “นักเป่าสังข์ ย่อมเป่าสังข์ ลมเป่าของคนเหล่านั้น จะกลับเข้าไปอีกหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์กล่าวตอบว่า “มิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เย ปนิเม วสธมกา วสํ ธเมนฺติ, เตสํ วาโต ปุน ปวิสตี”ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “พวกนักเป่าปี่ ย่อมเป่าปี่ ลมเป่าของคนเหล่านั้นจะกลับเข้าไปอีกหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์ตอบว่า “มิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เย ปนิเม สิงฺคธมกา สิงฺคํ ธเมนฺติ, เตสํ วาโต ปุน ปวิสตี”ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “พวกคนเป่าเขาสัตว์ ย่อมเป่าเขาสัตว์ ลมเป่าของคนเหล่านั้น จะกลับเข้าไปอีกหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์ตอบว่า “มิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“อถ กิสฺส ปน เต น มรนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถามว่า “ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร คนเหล่านั้นจึงไม่ตายเล่า ?”

“นาหํ ปฏิพโล ตยา วาทินา สทฺธึ สลฺลปิตุ, สาธุ ภนฺเต อตฺถํ ชปฺเปหี”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์กราบเรียนว่า “โยมไม่มีความสามารถเพื่อจะสนทนากับท่านผู้เป็นเจ้าวาทะได้ พระคุณเจ้าขอได้โปรดอธิบายเนื้อความด้วยเถิด”

“เนโส ชีโว, อสฺสาสปสฺสาสา นาเมเต กายสงฺขารา”ติ เถโร อภิธมฺมกถํ กเถสิ ฯ

พระเถระได้กล่าวอภิธรรมกถาว่า “ชื่อว่าลมหายใจเข้า และหายใจออกนี้ หาใช่ชีวะไม่ นี้ชื่อว่ากายสังขาร” ดังนี้เป็นต้น

อถ อนนฺตกาโย อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสีติ ฯ
ลำดับนั้น อนันตกายอำมาตย์ได้ประกาศตนว่าเป็นอุบาสก

อนนฺตกายปญฺโห จตุตฺโถ ฯ
จบอนันตกายปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. ปพฺพชฺชปญฺห

๕. ปัพพัชชปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการบวช

[๕] อถ โข อายสฺมา นาคเสโน, เยน มิลินฺทสฺส รญฺโญ นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิ ฯ

[๕] ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้ามิลินท์ แล้วก็นั่งบนอาสนะที่เจ้าพนักงานได้ปูลาดไว้

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ สปริสํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา เอกเมกํ ภิกฺขุ เอกเมกเกน ทุสฺสยุเคน อจฺฉาเทตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ติจีวเรน อจฺฉาเทตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ "ภนฺเต นาคเสน ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อิธ นิสีทถ, อวเสสา คจฺฉนฺตู"ติ ฯ

ทีนั้น พระเจ้ามิลินท์ก็ได้ทรงเลี้ยงดูท่านพระนาคเสนพร้อมทั้งบริษัทให้อิ่มหนำเพียงพอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แล้วทรงให้ภิกษุครองผ้ารูปละหนึ่งคู่ นิมนต์ให้พระนาคเสนครองไตรจีวร แล้วตรัสถามข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ขอนิมนต์ท่านพร้อมกับภิกษุ ๑๐ รูป นั่งอยู่ ณ ที่นี่เถิด ภิกษุที่เหลือขอนิมนต์กลับไปก่อน"

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ วิทิตฺวา อญฺญตรํ นีจํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ พอทรงทราบว่าท่านพระนาคเสนฉันเสร็จ วางมือจากบาตร พระองค์ก็ทรงยึดเอาอาสนะที่ต่ำกว่าแห่งใดแห่งหนึ่ง ประทับนั่ง ณ ที่สมควร

เอกมนฺตๆ นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตๆ นาคเสนๆ เอตทโวจ ‘‘ภนฺเต นาคเสน กิมฺหิ โหติ กถาสลฺลาโป’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ประทับนั่งลง ณ ที่สมควรแล้ว ก็ได้รับสั่งข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จะมีการพูดคุยสนทนากันในเรื่องอะไรบ้าง ?”

‘‘อตฺเถน มยๆ มหาราช อตฺถิกา, อตฺเถ โหตุ กถาสลฺลาโป’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พวกเรามีความต้องการด้วยประโยชน์ ขอจงมีการพูดจาสนทนากันในเรื่องที่มีประโยชน์เถิด”

ราชา อาห ‘‘กิมตฺถิยา ภนฺเต นาคเสน ตุมฺหากๆ ปพฺพชฺชา, โก จ ตุมฺหากๆ ปรมตฺโถ’’ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน การบวชของท่านมีประโยชน์อะไร ก็ประโยชน์อย่างยิ่งของพวกท่านคืออะไร ?”

เถโร อาห ‘‘กินฺติ มหาราช อิทๆ ทุกฺขๆ นิรุชฺเฌยฺย, อญฺญญฺจ ทุกฺขๆ น อุปฺปชฺเชยฺยาติ ฯ เอตทตฺถา มหาราช อมฺหากๆ ปพฺพชฺชา, อนุปาทา ปรินิพฺพานๆ โข ปน อมฺหากๆ ปรมตฺโถ’’ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ประโยชน์อะไรหรือ ขอถวายพระพร พวกอาตมภาพบวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้ คือ ทุกข์นี้ พึงดับไปเสีย และทุกข์อื่นก็ไม่พึงเกิดขึ้น ขอถวายพระพร การบวชของพวกอาตมภาพ ก็มีข้อที่กล่าวมานี้ เป็นประโยชน์ ก็แลอนุปาทาปรินิพพาน เป็นประโยชน์อย่างยิ่งของพวกอาตมภาพ”

‘‘กึ ปน ภนฺเต นาคเสน สพฺเพ เอตทตฺถาย ปพฺพชนฺตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกภิกษุทุกรูปล้วนบวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้หรือ ?”

‘‘น หิ มหาราช เกจิ เอตทตฺถาย ปพฺพชนฺติ, เกจิ ราชาภินีตา ปพฺพชนฺติ, เกจิ โจราภินีตา ปพฺพชนฺติ, เกจิ อิณฏฺฏา ปพฺพชนฺติ, เกจิ อาชีวิกตฺถาย ปพฺพชนฺติ, เย ปน สมฺมา ปพฺพชนฺติ, เต เอตทตฺถาย ปพฺพชนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “หามิได้ ขอถวายพระพร บางพวกก็บวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้ บางพวกเป็นผู้ที่พระราชามีรับสั่งให้จับตัวไป ก็บวช (บวชหนีพระราชา) บางพวกกลัว

พวกโจรจับไป ก็บวช บางพวกก็บวชหนีหนี้ บางพวกก็บวชเพื่อประโยชน์แก่การเลี้ยงชีพ ส่วนภิกษุเหล่าใดบวชโดยชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมบวชเพื่อประโยชน์ข้อนี้”

“ตฺวํ ปน ภนฺเต เอตทตฺถาย ปพฺพชิโตสี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านบวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้หรือเปล่า ?”

“อหํ โข มหาราช ทหรโก สนฺโต ปพฺพชิโต, น ชานามิ อิมสฺส นามตฺถาย ปพฺพชามีติ, อปิจ โข เม เอวํ อโหสิ ‘ปณฺฑิตา อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา, เต มํ สิกฺขาเปสฺสนฺตี’ติ, สฺวาหํ เตหิ สิกฺขาปิโต ชานามิ จ ปสฺสามิ จ ‘อิมสฺส นามตฺถาย ปพฺพชฺชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพบวชตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ยังไม่ทราบว่า เราบวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้ ก็แต่ว่า อาตมภาพเกิดความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า ‘สมณศากยบุตรเหล่านี้เป็นบัณฑิต ท่านเหล่านั้นจักให้เราได้ศึกษา’ อาตมภาพนั้น พอท่านเหล่านั้นให้ศึกษาแล้ว จึงรู้ และจึงเห็นว่า ‘การบวชย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปพฺพชฺชปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบปัพพัชชปัญหาข้อที่ ๕

———

๖. ปฏิสนฺธิปญฺห

๖. ปฏิสนธิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปฏิสนธิ

[๖] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ โกจิ มโต น ปฏิสนฺทหตี’’ติ ฯ

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บางคนตายแล้วไม่ปฏิสนธิ (ไม่เกิดอีก) มีอยู่หรือ”

เถโร อาห ‘‘โกจิ ปฏิสนฺทหติ, โกจิ น ปฏิสนฺทหตี’’ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “บางคนปฏิสนธิ บางคนไม่ปฏิสนธิ”

‘‘โก ปฏิสนฺทหติ, โก น ปฏิสนฺทหตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “ใครปฏิสนธิ ใครไม่ปฏิสนธิ”

‘‘สกิเลโส มหาราช ปฏิสนฺทหติ, นิกฺกิเลโส น ปฏิสนฺทหตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ผู้มีกิเลส ย่อมปฏิสนธิ ผู้ไม่มีกิเลส ย่อมไม่ปฏิสนธิ”

‘‘ตฺวํ ปน ภนฺเต นาคเสน ปฏิสนฺทหิสฺสสี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะปฏิสนธิหรือไม่”

‘‘สเจ มหาราช สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากว่าอาตมภาพเป็นผู้มีอุปาทาน อาตมภาพก็จะปฏิสนธิ ถ้าหากว่า อาตมภาพเป็นผู้ไม่มีอุปาทาน อาตมภาพก็จะไม่ปฏิสนธิ”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปฏิสนฺธิปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบปฏิสนธิปัญหาข้อที่ ๖

———

๗. โยนิโสมนสิการปณฺห

๗. โยนิโสมนสิการปัญหา

ปัญหาว่าด้วยโยนิโสมนสิการ

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน โย น ปฏิสนฺทหติ, นนุ โส โยนิโสมนสิกาเรน น ปฏิสนฺทหตี’’ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลใดไม่ปฏิสนธิ บุคคลนั้นย่อมไม่ปฏิสนธิ เพราะมีโยนิโสมนสิการใช่หรือไม่ ?”

‘‘โยนิโส จ มหาราช มนสิกาเรน ปณฺฑาย จ อญฺเญหิ จ กุสเลหิ ธมฺเมหี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลย่อมไม่ปฏิสนธิ เพราะมีโยนิโสมนสิการ เพราะมีปัญญา และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น”

‘‘นนุ ภนฺเต โยนิโสมนสิกาโรเยว ปณฺฑา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยนิโสมนสิการนั่นแหละ ก็เป็นปัญญามิใช่หรือ ?”

‘‘น หิ มหาราช อญฺโญ มนสิกาโร, อญฺญา ปณฺญา, อิเมสํ โข มหาราช อเชฬก-โคณมหึสโอฏฺฐคทฺรภานมฺปิ มนสิกาโร อตฺถิ, ปณฺญา ปน เตสํ นตฺถี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “หามิได้ มหาบพิตร โยนิโสมนสิการก็อย่างหนึ่ง ปัญญาก็อย่างหนึ่ง ขอถวายพระพร แม้พวกสัตว์เหล่านี้ คือ แพะ แกะ โค กระบือ อูฐ ลา ก็มีโยนิโส-มนสิการได้ แต่สัตว์เหล่านั้น หามีปัญญาไม่”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

โยนิโสมนสิการปณฺโห สตฺตโม ฯ

จบโยนิโสมนสิการปัญหาข้อที่ ๗

———

๘. มนสิการลกฺขณปญฺห

๘. มนสิการลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยมนสิการมีอะไรเป็นลักษณะ

[๘] ราชา อาห ‘‘กึลกฺขโณ ภนฺเต นาคเสน มนสิกาโร, กึลกฺขณา ปญฺญา’’ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน มนสิการ มีอะไรเป็นลักษณะ ปัญญา มีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘อูหนลกฺขโณ โข มหาราช มนสิกาโร, เฉทนลกฺขณา ปญฺญา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร มนสิการมีการตรึก เป็นลักษณะ ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ”

‘‘กถํ อูหนลกฺขโณ มนสิกาโร, กถํ เฉทนลกฺขณา ปญฺญา, โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “มนสิการมีการตรึก (การจับไว้) เป็นลักษณะอย่างไร ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะอย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ทีเถอะ”

‘‘ชานาสิ ตฺวํ มหาราช ยวลาวเก’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ทรงรู้จักคนเกี่ยวข้าวบ้างหรือไม่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต ชานามี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมรู้จัก”

‘‘กถํ มหาราช ยวลาวกา ยวํ ลุนนฺตี’’ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “ขอถวายพระพร พวกคนเกี่ยวข้าว เขาเกี่ยวข้าวกันอย่างไร ?”

‘‘วาเมน ภนฺเต หตฺเถน ยวกลาปํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ทาตฺตํ คเหตฺวา ทาตฺเตน ฉินฺทนฺตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกเขาใช้มือซ้ายจับมัดข้าวไว้ ใช้มือขวาถือเคียว แล้วเกี่ยว(ข้าว)ด้วยเคียว”

“ยถา มหาราช ยวลาวโก วาเมน หตฺเถน ยวกลาปึ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ทาตฺตึ คเหตฺวา ยวึ ฉินฺทติ, เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร มนสิกาเรน มานสึ คเหตฺวา ปญฺญาย กิเลเส ฉินฺทติ, เอวึ โข มหาราช อูหนลกฺขโณ มนสิกาโร, เอวึ เฉทนลกฺขณา ปญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร คนเกี่ยวข้าวใช้มือซ้ายจับมัดข้าวไว้ ใช้มือขวาถือเคียวเกี่ยวข้าว ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรก็ย่อมใช้มนสิการจับจิตไว้แล้วใช้ปัญญาตัดกิเลสทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร มนสิการมีการตรึก (มีการจับไว้) เป็นลักษณะ ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แหละ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

มนสิการลกฺขณปญฺโห อฏฺฐโม ฯ

จบมนสิการลักขณปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. สีลลกฺขณปญฺห

๙. สีลลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของศีล

[๙] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยึ ปเนตึ พฺรูสิ ‘อญฺเญหิ จ กุสเลหิ ธมฺเมหี’ติ, กตเม เต กุสลา ธมฺมา”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า ท่านกล่าวคำนี้ว่า ‘และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น’ ดังนี้ใด กุศลธรรมเหล่านั้น เป็นไฉน ?”

“สีลึ มหาราช สทฺธา วีริยึ สติ สมาธิ, อิเม เต กุสลา ธมฺมา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศีล ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศลธรรมเหล่านั้น”

“กึลกฺขณึ ภนฺเต สีลนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ศีลมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“ปติฏฺฐานลกฺขณํ มหาราช สีลํ, สพฺเพสํ กุสลานํ ธมฺมานํ อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺค-มคฺคงฺคสติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สีลํ ปติฏฺฐํ, สีเล ปติฏฺฐิโต โข มหาราช โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺติ, สพฺเพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ศีลมีความเป็นที่ตั้งเป็นลักษณะ คือ ศีลเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ได้แก่ อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ องค์มรรค สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้ตั้งอยู่ในศีล อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ได้ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงย่อมไม่เสื่อมไป”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช เย เกจิ พีชคามภูตคามา วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ, สพฺเพ เต ปถวึ นิสฺสาย ปถวิยํ ปติฏฺฐาย วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพืช ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม ความไพบูลย์ พืชต้นไม้เหล่านั้นล้วนอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดินแล้วก็ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้ ฉันใด ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระโยคาวจรอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ก็ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “กรุณาท่านช่วยอุปมาให้อีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เย เกจิ พลกรณียา กมฺมนฺตา กยิรนฺติ, สพฺเพ เต ปถวึ นิสฺสาย ปถวิยํ ปติฏฺฐาย กยิรนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนคนทั้งหลาย ย่อมทำการงานที่ต้องทำด้วยกำลังเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คนทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนอาศัยแผ่นดิน ยืนหยัดบนแผ่นดิน แล้วก็ย่อมทำการงานเหล่านั้นได้ ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจร อาศัยศีล ดำรงอยู่แล้วในศีล ก็ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ท่านโปรดช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช นครวฑฺฒกี นครํ มาเปตุกาโม ปฐมํ นครฏฺฐานํ โสธาเปตฺวา ขาณุกณฺฏกํ อปกฑฺฒาเปตฺวา ภูมึ สมํ การาเปตฺวา ตโต อปรภาเค วีถิจตุกฺกสิงฺฆาฏกาทิ-ปริจฺเฉเทน วิภชิตฺวา นครํ มาเปติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ช่างสร้างเมือง ต้องการจะสร้างเมือง ทีแรกก็ให้เขาชำระที่ตั้งเมือง กำจัดตอและหนามออกไป ปรับพื้นที่ให้เสมอ ต่อมาหลังจากนั้น ก็จำแนกโดยการตัดแบ่งเป็นถนน เป็นทางสี่แพร่งเป็นต้น สร้างเมืองขึ้นมา ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล ก็ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ลงฺฆโก สิปฺปึ ทสฺเสตุกาโม ปถวึ ขณาเปตฺวา สกฺขรกถลํ อปกฑฺฒาเปตฺวา ภูมึ สมํ การาเปตฺวา มุทุกาย ภูมิยา สิปฺปึ ทสฺเสติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนนักแสดงกายกรรมต้องการจะแสดงศิลปะ ก็ย่อมให้เขาถางพื้นดิน ขจัดก้อนกรวดและกระเบื้องออกไป ปรับพื้นที่ให้ราบเรียบแล้ว จึงแสดงศิลปะบนพื้นที่นุ่มได้ ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน”

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา –

“สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺ”ติ ฯ

“อยํ ปติฏฺฐา ธรณีว ปาณินํ
อิทญฺจ มูลํ กุสลาภิวุฑฺฒิยา
มุขญฺจิทํ สพฺพชินานุสาสเน
โย สีลกฺขนฺโธ วรปาติโมกฺขิโย”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

“นรชนผู้เป็นภิกษุ มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีลแล้ว อบรมจิตและปัญญา เป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ฉลาด ผู้นั้นจะพึงถางชัฏคือตัณหานี้ได้”

“อนึ่ง ศีลนี้ เป็นรากเหง้าแห่งความเจริญยิ่งแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดุจแผ่นดินนี้ เป็นที่รองรับสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น ในศาสนาของพระชินเจ้าทุกพระองค์ ก็มีศีลนี้ เป็นประธาน ได้แก่ กองศีลอันมีในพระปาติโมกข์อันประเสริฐ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สีลกฺขณปญฺโห นวโม ฯ

จบสีลลักขณปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. สมฺปสาทนลกฺขณสทฺธาปญฺห

๑๐. สัมปสาทนลักขณสัทธาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสเป็นลักษณะ

[๑๐] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณา สทฺธา’’ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ศรัทธามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘สมฺปสาทนลกฺขณา จ มหาราช สทฺธา สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา จา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสเป็นลักษณะ และมีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ”

‘‘กถํ ภนฺเต สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ศรัทธาชื่อว่ามีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะอย่างไร ?”

‘‘สทฺธา โข มหาราช อุปฺปชฺชมานา นีวรเณ วิกฺขมฺเภติ, วินีวรณํ จิตฺตํ โหติ อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ ฯ เอวํ โข มหาราช สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิวรณ์ทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ เป็นจิตที่ใส ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ขอถวายพระพร ศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ด้วยเถิด”

‘‘ยถา มหาราช ราชา จกฺกวตฺตี จตุรงฺคินิยา เสนาย สทฺธึ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน ปริตฺตํ อุทกํ ตเรยฺย, ตํ อุทกํ หตฺถีหิ จ อสฺเสหิ จ รเถหิ จ ปตฺตีหิ จ ขุภิตํ ภเวยฺย อาวิลํ ลุฬิตํ กลลีภูตํ ฯ อุตฺติณฺโณ จ ราชา จกฺกวตฺตี มนุสฺเส อาณาเปยฺย ‘ปานียํ ภเณ อาหรถ, ปิวิสฺสามี’ติ, รญฺโญ จ อุทกปฺปสาทโก มณิ ภเวยฺย ฯ ‘เอวํ เทวา’ติ โข เต มนุสฺสา รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ปฏิสฺสุตฺวา ตํ อุทกปฺปสาทกํ มณึ อุทเก ปกฺขิเปยฺยุ, ตสฺมึ อุทเก ปกฺขิตฺตมตฺเต สงฺขเสวาลปณกา วิคจฺเฉยฺย, กทฺทโม จ สนฺนิสีเทยฺย, อจฺฉํ ภเวยฺย อุทกํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ ฯ ตโต รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ปานียํ อุปนาเมยฺยุ ‘ปิวตุ เทว ปานียนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิผู้เสด็จดำเนินทางไกล พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่า ต้องเสด็จข้ามแอ่งน้ำไป แอ่งน้ำนั้นก็มีอันต้องกระเพื่อมขุ่นมัว กลายเป็นน้ำโคลนไป เพราะเหล่าช้าง เหล่าม้า เหล่ารถ และเหล่าพลเดินเท้าทั้งหลาย ก็พระเจ้าจักรพรรดิผู้เสด็จข้ามไปแล้ว พึงรับสั่งคนทั้งหลายว่า ‘แน่ะพนาย จงนำน้ำดื่มมา เราจะดื่มน้ำละ’ ก็พระราชาทรงมีแก้วมณีที่ทำน้ำให้ใสได้ คนทั้งหลายทูลรับพระบัญชาของพระเจ้าจักรพรรดิว่า ‘พระเจ้าข้า’ ดังนี้แล้ว (ก็ตักน้ำใส่ภาชนะมา) ใส่แก้วมณีที่ใช้ทำน้ำให้ใสนั้นลงไปในน้ำ เมื่อเพียงแต่ใส่แก้วมณีลงไปในน้ำนั้นเท่านั้น บรรดาโคลน สาหร่าย จอก แหน ก็พึงปราศนาการไป และเปลือกตมก็สงบนิ่งไปเทียว น้ำก็กลายเป็นน้ำใส ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ต่อจากนั้น ก็จะพึงน้อมนำถวายให้เป็นน้ำเสวยแก่พระเจ้าจักรพรรดิ กราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ขอจงเสวยน้ำดื่มเถิด พระเจ้าข้า”

“ยถา มหาราช อุทกํ, เอวํ จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, ยถา เต มนุสฺสา, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ, ยถา สงฺขเสวาลปณกํ กทฺทโม จ, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพา ฯ ยถา อุทกปฺปสาทโก มณิ, เอวํ สทฺธา ทฏฺฐพฺพา, ยถา อุทกปฺปสาทเก มณิมฺหิ อุทเก ปกฺขิตฺตมตฺเต สงฺขเสวาลปณกํ วิคจฺเฉยฺย, กทฺทโม จ สนฺนิสีเทยฺย, อจฺฉํ ภเวยฺย อุทกํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ, เอวเมว โข มหาราช สทฺธา อุปฺปชฺชมานา นีวรเณ วิกฺขมฺเภติ, วินีวรณํ จิตฺตํ โหติ อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ, เอวํ โข มหาราช สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ผู้เป็นบัณฑิตพึงเห็นจิตว่าเป็นดุจน้ำ พึงเห็นพระโยคาวจรว่าเป็นดุจคนเหล่านั้น พึงเห็นกิเลสทั้งหลายว่าเป็นดุจสาหร่าย จอก แหน และตะกอน พึงเห็นศรัทธาว่าเป็นดุจแก้วมณีที่ช่วยทำน้ำให้ใส เปรียบเหมือนว่า เมื่อเพียงแต่วางแก้วมณีที่ทำให้น้ำใสลงไปในน้ำเท่านั้น สาหร่าย จอก แหน ก็พึงปราศนาการไป และตะกอนก็สงบนิ่ง น้ำเปลี่ยนเป็นน้ำใส ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ฉันใด ขอถวายพระพร ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิวรณ์ทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ ย่อมเป็นจิตที่ใส ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ศรัทธาชื่อว่ามีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมฺปสาทนลกฺขณสทฺธาปญฺโห ทสโม ฯ

จบสัมปสาทนลักขณสัทธาปัญหาข้อที่ ๑๐

๑๑. สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณสทฺธาปญฺห

๑๑. สัมปักขันทนลักขณสัทธาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยศรัทธามีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ

[๑๑] ‘‘กถํ ภนฺเต สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา สทฺธา’’ติ ?

[๑๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ศรัทธา ชื่อว่ามีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะอย่างไร ?”

‘‘ยถา มหาราช โยคาวจโร อญฺเญสํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ ปสฺสิตฺวา โสตาปตฺติผเล วา สกทาคามิผเล วา อนาคามิผเล วา อรหตฺเต วา สมฺปกฺขนฺทติ โยคํ กโรติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยาย ฯ เอวํ โข มหาราช สมฺปกฺขนฺทน-ลกฺขณา สทฺธา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพระโยคาวจร พอเห็นจิตที่หลุดพ้นของท่านผู้อื่นแล้ว ก็ย่อมแล่นไปด้วยดีในพระโสดาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามิผลบ้าง ในพระอนาคามิผลบ้าง ในพระอรหัตตผลบ้าง ย่อมกระทำความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศรัทธา ชื่อว่ามีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ทีเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช อุปริปพฺพเต มหาเมโฆ อภิปฺปวสฺเสยฺย, ตํ อุทกํ ยถานินฺนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพตกนฺทรปทรสาขา ปริปูเรตฺวา นทึ ปริปูเรยฺย, สา อุภโต กูลานิ สํวิสฺสนฺทนฺตี คจฺเฉยฺย, อถ มหาชนกาโย อาคนฺตฺวา ตสฺสา นทิยา อุตฺตานตํ วา คมฺภีรตํ วา อชานนฺโต ภีโต วิตฺถโต ตีเร ติฏฺเจยฺย, อถญฺญตโร ปุริโส อาคนฺตฺวา อตฺตโน ถามญฺจ พลญฺจ สมฺปสฺสนฺโต คาพฺหํ กจฺฉํ พนฺธิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ตเรยฺย, ตํ ติณฺณํ ปสฺสิตฺวา มหาชนกาโยปิ ตเรยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร อญฺเญสํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ ปสฺสิตฺวา โสตาปตฺติผเล วา สกทาคามิผเล วา อนาคามิผเล วา อรหตฺเต วา สมฺปกฺขนฺทติ โยคํ กโรติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยาย ฯ เอวํ โข มหาราช สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา สทฺธาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ฝนห่าใหญ่พึงโปรยปรายลงมาเบื้องบนภูเขา น้ำฝนนั้นก็จะไหลไปตามที่ราบลุ่ม ทำซอกเขา ระแหง ห้วย ให้เต็มแล้วก็ไปทำแม่น้ำให้เต็ม แม่น้ำนั้น (เต็มเปี่ยมแล้ว) ก็จะไหลเซาะฝั่งทั้ง ๒ ข้างไป ต่อมาหมู่มหาชนมาถึงแล้ว เมื่อไม่รู้ว่าแม่น้ำนั้นตื้นหรือลึก ก็กลัว จึงยืน (รีรอ) อยู่ที่ฝั่งอันกว้างลำดับนั้น มีบุรุษคนหนึ่งมาถึง เมื่อพิจารณาเห็นความเข้มแข็ง และกำลังของตนอยู่ ก็ผูกชายพกไว้แน่น แล่นข้ามไปได้ด้วยดี แม้หมู่มหาชน ครั้นเห็นเขาข้ามได้ ก็พึงข้ามบ้าง ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจร พอเห็นจิตที่หลุดพ้นของท่านผู้อื่นแล้ว ก็ย่อมแล่นไปด้วยดี ในพระโสดาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามิผลบ้าง ในพระอนาคามิผลบ้าง ในพระอรหัตตผลบ้าง ย่อมทำความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ศรัทธา ชื่อว่า มีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา สํยุตฺตนิกายวเร –

“สทฺธาย ตรตี โอฆํ อปฺปมาเทน อณฺณวํ
วีริเยน ทุกฺขมจฺเจติ ปญฺญาย ปริสุชฺฌตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ในสังยุตต-นิกายที่ประเสริฐว่า

“บุคคลย่อมข้ามห้วงน้ำได้ ด้วยศรัทธา ย่อมข้ามห้วงมหรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ย่อมล่วงทุกข์ได้ ด้วยความเพียร ย่อมบริสุทธิ์ได้ ด้วยปัญญา”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณสทฺธาปญฺโห เอกาทสโม ฯ

จบสัมปักขันทนลักขณสัทธาปัญหาข้อที่ ๑๑

---

๑๒. วีริยลกฺขณปญฺห

๑๒. วีริยลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเพียรมีอะไรเป็นลักษณะ

[๑๒] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณํ วีริยนฺ’’ติ ?

[๑๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิริยะมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘อุปตฺถมฺภนลกฺขณํ มหาราช วีริยํ, วีริยูปตฺถมฺภิตา สพฺเพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิริยะมีการค้ำจุนเป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้วนั้น ย่อมไม่เสื่อมไป”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

‘‘ยถา มหาราช ปุริโส เคเห ปตนฺเต อญฺเญน ทารุนา อุปตฺถมฺเภยฺย, อุปตฺถมฺภิตํ สนฺตํ เอวํ ตํ เคหํ น ปเตยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช อุปตฺถมฺภนลกฺขณํ วีริยํ, วีริยูปตฺถมฺภิตา สพฺเพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเรือนจะพัง บุรุษ (ผู้เป็นเจ้าของเรือน) ก็จะพึงใช้ไม้ท่อนอื่นค้ำไว้ เรือนนั้นถูกไม้ค้ำอยู่อย่างนี้แล้ว ก็พังลงไม่ได้ ฉันใด, ขอถวายพระพร วิริยะมีการค้ำจุนไว้เป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมไป ฉันนั้นเหมือนกัน”

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกเถิด”

‘‘ยถา มหาราช ปริตฺตกํ เสนํ มหตี เสนา ภญฺเชยฺย, ตโต ราชา อญฺญมญฺญํ อนุสฺสาเรยฺย อนุเปเสยฺย อตฺตโน ปริตฺตกาย เสนาย พลํ อนุปทํ ทเทยฺย, ตาย สทฺธึ ปริตฺตกา เสนา มหตึ เสนํ ภญฺเชยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช อุปตฺถมฺภนลกฺขณํ วีริยํ, วีริยูปตฺถมฺภิตา สพฺเพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กองทัพ

ใหญ่อาจจะตีกองทัพเล็กกว่าได้ เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงสมทบ ทรงหนุนเข้าไป ประทานกำลังพลแก่กองทัพเล็กของพระองค์ไปเรื่อย ๆ กองทัพเล็กพร้อมทั้งกำลังสมทบและกำลังหนุนนั้น ก็จะพึงตีกองทัพใหญ่ได้ ขอถวายพระพร วิริยะ มีการค้ำจุนไว้เป็นลักษณะ ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้ ย่อมไม่เสื่อมไป ฉันนั้นเหมือนกัน

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – ‘วีริยวา โข ภิกฺขเว อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ ฯ สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ ฯ สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี’’ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มีความเพียร ย่อมละอกุศลได้ ย่อมเจริญกุศลได้ ย่อมละธรรมที่มีโทษได้ ย่อมเจริญธรรมที่ไม่มีโทษได้ ย่อมบริหารตน ให้หมดจดได้ ดังนี้แล”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วีริยลกฺขณปญฺโห ทุวาทสโม ฯ

จบวีริยลักขณปัญหาข้อที่ ๑๒

---

๑๓. สติลกฺขณปญฺห

๑๓. สติลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสติมีอะไรเป็นลักษณะ

[๑๓] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณา สตี’’ติ ?

[๑๓] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สติมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘อปิลาปนลกฺขณา มหาราช สติ อุปคฺคณฺหนลกฺขณา จา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติมีความไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) เป็นลักษณะ และมีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะ”

‘‘กถํ ภนฺเต อปิลาปนลกฺขณา สตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า สติชื่อว่ามีความไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะอย่างไร ?”

“สติ มหาราช อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชหีนปฺปณีตกณฺหสุกฺก-สปฺปฏิภาคธมฺเม อปิลาเปติ ‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, อิเม จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, อิเม จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พลานิ, อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา, อยํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, อยํ สมโถ, อยํ วิปสฺสนา, อยํ วิชฺชา, อยํ วิมุตฺตี’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร เสวิตพฺเพ ธมฺเม เสวติ, อเสวิตพฺเพ ธมฺเม น เสวติ ฯ ภชิตพฺเพ ธมฺเม ภชติ, อภชิตพฺเพ ธมฺเม น ภชติ ฯ เอวํ โข มหาราช อปิลาปนลกฺขณา สตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) ซึ่งธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล ธรรมที่มีโทษ ธรรมที่ไม่มีโทษ ธรรมที่เลว ธรรมที่ประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่มีส่วนเปรียบ. ย่อมไม่เลอะเลือนธรรมทั้งหลายว่า นี้ คือ สติปัฏฐาน ๔, นี้ คือ สัมมัปปธาน ๔, นี้ คือ อิทธิบาท ๔, นี้ คือ อินทรีย์ ๕, นี้ คือ พละ ๕, นี้ คือ โพชฌงค์ ๗, นี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘, นี้ คือ สมถะ, นี้ คือ วิปัสสนา, นี้ คือ วิชชา, นี้ คือ วิมุตติ ดังนี้. เพราะลักษณะที่ไม่เลอะเลือนนั้น พระโยคาวจร จึงเสพแต่ธรรมที่ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ คบแต่ธรรมที่ควรคบ ไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะ อย่างนี้แล”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านช่วยทำอุปมาให้หน่อยทีเถอะ”

“ยถา มหาราช รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ภณฺฑาคาริโก ราชานํ จกฺกวตฺตึ สายํ ปาตํ ยสํ สราเปติ ‘เอตฺตกา เทว เต หตฺถี, เอตฺตกา อสฺสา, เอตฺตกา รถา, เอตฺตกา ปตฺตี, เอตฺตกํ หิรญฺญํ, เอตฺตกํ สุวณฺณํ, เอตฺตกํ สาปเตยฺยํ, ตํ เทโว สรตู’ติ รญฺโญ สาปเตยฺยํ อปิลาเปติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สติ อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชหีนปฺปณีต-กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคธมฺเม อปิลาเปติ ‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, อิเม จตฺตาโร สมฺมปฺ-ปธานา, อิเม จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พลานิ, อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา, อยํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, อยํ สมโถ, อยํ วิปสฺสนา, อยํ วิชฺชา, อยํ วิมุตฺตี’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร เสวิตพฺเพ ธมฺเม เสวติ, อเสวิตพฺเพ ธมฺเม น เสวติ ฯ ภชิตพฺเพ ธมฺเม ภชติ, อภชิตพฺเพ ธมฺเม น ภชติ ฯ เอวํ โข มหาราช อปิลาปนลกฺขณา สตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่าขุนคลังของพระเจ้าจักพรรดิ ย่อมไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) ย่อมกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิให้ทรงระลึกถึงพระราชอิสริยยศ ในเวลาเย็น ในเวลาเช้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์มีช้างอยู่เท่านี้ มีม้าอยู่เท่านี้ มีรถอยู่เท่านี้ มีพลเดินเท้าอยู่เท่านี้ มีเงินอยู่เท่านี้ มีทองอยู่เท่านี้ มีสิ่งของของพระองค์อยู่เท่านี้ ขอสมมติเทพจงทรงระลึกถึงพระราชทรัพย์นั้นเถิด ดังนี้ ย่อมไม่เลอะเลือนพระราชทรัพย์ ฉันใด ขอถวายพระพร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) ซึ่งธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล ธรรมที่มีโทษ ธรรมที่ไม่มีโทษ ธรรมที่เลว ธรรมที่ประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่มีส่วนเปรียบ. ย่อมไม่เลอะเลือนว่า นี้ คือ สติปัฏฐาน ๔, นี้ คือ สัมมัปปธาน ๔, นี้ คือ อิทธิบาท ๔, นี้ คือ อินทรีย์ ๕, นี้ คือ พละ ๕, นี้ คือ โพชฌงค์ ๗, นี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘, นี้ คือ สมถะ, นี้ คือ วิปัสสนา, นี้ คือ วิชชา, นี้ คือ วิมุตติ ดังนี้. เพราะลักษณะที่ไม่เลอะเลือนนั้น พระโยคาวจรจึงเสพแต่ธรรมที่ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ คบแต่ธรรมที่ควรคบ ไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะ อย่างนี้แล”

“กถं ภนฺเต อุปคฺคณฺหนลกฺขณา สตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า สติมีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะอย่างไร ?”

“สติ มหาราช อุปฺปชฺชมานา หิตาหิตานํ ธมฺมานํ คติโย สมนฺเวติ ‘อิเม ธมฺมา หิตา, อิเม ธมฺมา อหิตา ฯ อิเม ธมฺมา อุปการา, อิเม ธมฺมา อนุปการา’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร อหิเต ธมฺเม อปนุเทติ, หิเต ธมฺเม อุปคฺคณฺหาติ ฯ อนุปกาเร ธมฺเม อปนุเทติ, อุปกาเร ธมฺเม อุปคฺคณฺหาติ ฯ เอวํ โข มหาราช อุปคฺคณฺหนลกฺขณา สตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมรับรู้ด้วยดี ซึ่งคติแห่งธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลและที่ไม่เกื้อกูลว่า ธรรมเหล่านี้เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้ไม่เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้มีอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่มีอุปการะ ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระโยคาวจร ก็ย่อมขจัดธรรมที่ไม่เกื้อกูลเสียได้ เข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่เกื้อกูล. ขจัดธรรมที่ไม่มีอุปการะเข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่มีอุปการะ. ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ปริณายกรตนํ รญฺโญ หิตาหิเต ชานาติ ‘อิเม รญฺโญ หิตา, อิเม อหิตา ฯ อิเม อุปการา, อิเม อนุปการา’ติ ฯ ตโต อหิเต อปนุเทติ, หิเต อุปคฺคณฺหาติ ฯ อนุปกาเร อปนุเทติ, อุปกาเร อุปคฺคณฺหาติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สติ อุปฺปชฺชมานา หิตาหิตานํ ธมฺมานํ คติโย สมนฺเวติ ‘อิเม ธมฺมา หิตา, อิเม ธมฺมา อหิตา ฯ อิเม ธมฺมา อุปการา, อิเม ธมฺมา อนุปการา’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร อหิเต ธมฺเม อปนุเทติ, หิเต ธมฺเม อุปคฺคณฺหา’ติ ฯ อนุปกาเร ธมฺเม อปนุเทติ, อุปกาเร ธมฺเม อุปคฺคณฺหาติ ฯ เอวํ โข มหาราช อุปคฺคณฺหนลกฺขณา สติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ปรินายกแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมรู้จักบุคคลผู้ที่เกื้อกูลและผู้ที่ไม่เกื้อกูลแก่พระราชาว่า ‘คนเหล่านี้เกื้อกูลแก่พระราชา คนเหล่านี้ไม่เกื้อกูล คนเหล่านี้มีอุปการะ คนเหล่านี้ไม่มีอุปการะ’ ดังนี้ เพราะเหตุนั้น ย่อมขจัดคนที่ไม่เกื้อกูล เข้าไปถือเอาแต่คนที่เกื้อกูล, ขจัดคนที่ไม่มีอุปการะ เข้าไปถือเอาแต่คนที่มีอุปการะ ฉันใด ขอถวายพระพร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมรับรู้ด้วยดีซึ่งคติแห่งธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลว่า ‘ธรรมเหล่านี้เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้ไม่เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้มีอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่มีอุปการะ’ ดังนี้. เพราะลักษณะที่เข้าไปถือเอานั้น พระโยคาวจรก็ย่อมขจัดธรรมที่ไม่เกื้อกูล เข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่เกื้อกูล ขจัดธรรมที่ไม่มีอุปการะ เข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่มีอุปการะ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะอย่างนี้แล

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – ‘สติญฺจ ขฺวาหํ ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามี”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอกล่าวถึงสติว่าเป็นธรรมที่จำปรารถนาในกิจทั้งปวงแล” ดังนี้

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สติลกฺขณปญฺโห เตรสโม ฯ

จบสติลักขณปัญหาข้อที่ ๑๓

---

๑๔. สมาธิปณฺห

๑๔. สมาธิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสมาธิ

[๑๔] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขโณ สมาธี’’ติ ?

[๑๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สมาธิมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘ปมุขลกฺขโณ มหาราช สมาธิ, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สพฺเพ เต สมาธิปมุขา โหนฺติ สมาธินินฺนา สมาธิโปณา สมาธิปพฺภารา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สมาธิมีความเป็นประมุขเป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมทั้งหมดเหล่านั้นล้วนมีสมาธิเป็นประมุข น้อมไปสู่สมาธิ โอนไปสู่สมาธิ เงื้อมไปสู่สมาธิ”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอความกรุณาท่านช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช กูฏาคารสฺส ยา กาจิ โคปานสิโย, สพฺพา ตา กูฏงฺคมา โหนฺติ กูฏนินฺนา กูฏสโมสรณา, กูฏํ ตาสํ อคฺคมกฺขายติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สพฺเพ เต สมาธิปมุขา โหนฺติ สมาธินินฺนา สมาธิโปณา สมาธิปพฺภาราติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนไม้กลอนหลังคา (จันทัน) ทั้งหลาย แห่งเรือนยอดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม้กลอนหลังคาทั้งหมดเหล่านั้น ล้วนมีอันไปสู่ยอด น้อมไปสู่ยอด รวมกันอยู่ที่ยอด บรรดาไม้กลอนหลังคาเหล่านั้น ยอดเรือนกล่าวได้ว่ายอดเยี่ยม ฉันใด ขอถวายพระพร กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมทั้งหมดเหล่านั้นล้วนมีสมาธิเป็นประมุข น้อมไปสู่สมาธิ โอนไปสู่สมาธิ เงื้อมไปสู่สมาธิ ฉันนั้นเหมือนกัน”

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิ ราชา จตุรงฺคินิยา เสนาย สทฺธึ สงฺคามํ โอตเรยฺย, สพฺพาว เสนา หตฺถี จ อสฺสา จ รถา จ ปตฺตี จ ตปฺปมุขา ภเวยฺยุ ตนฺนินฺนา ตปฺโปณา ตปฺปพฺภารา ตเยว อนุปริยาเยยฺยุ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สพฺเพ เต สมาธิปมุขา โหนฺติ สมาธินินฺนา สมาธิโปณา สมาธิปพฺภารา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงหยั่งลงสู่สงคราม พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่า กองทัพทั้งปวงเทียว คือ พลช้างก็ดี พลม้าก็ดี พลรถก็ดี พลเดินเท้าก็ดี ล้วนมีพระราชาพระองค์นั้นเป็นประมุข น้อมไปยังพระราชาพระองค์นั้น โอนไปยังพระราชาพระองค์นั้น เงื้อมไปยังพระราชาพระองค์นั้น จะพึงคล้อยตามพระราชาพระองค์นั้นเท่านั้น ฉันใด ขอถวายพระพร กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดล้วนมีสมาธิเป็นประมุข น้อมไปสู่สมาธิ โอนไปสู่สมาธิ เงื้อมไปสู่สมาธิ ฉันนั้นเหมือนกัน”

เอวํ โข มหาราช ปมุขลกฺขโณ สมาธิ ฯ

ขอถวายพระพร สมาธิ ชื่อว่ามีความเป็นประมุขเป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – “สมาธึ ภิกฺขเว ภาเวถ, สมาหิโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเจริญสมาธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงได้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมาธิปญฺโห จุทฺทสโม ฯ

จบสมาธิปัญหาข้อที่ ๑๔

———

๑๕. ปญฺญาลกฺขณปญฺห

๑๕. ปัญญาลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปัญญามีอะไรเป็นลักษณะ

[๑๕] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณา ปญฺญา’’ติ ?

[๑๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญญามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘ปุพฺเพว โข มหาราช มยา วุตฺตํ ‘เฉทนลกฺขณา ปญฺญา’ติ, อปิจ โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพได้กล่าวในคราวก่อนแล้วว่า ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญามีความส่องสว่างเป็นลักษณะ”

‘‘กถํ ภนฺเต โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ปัญญา ชื่อว่ามีความส่องสว่างเป็นลักษณะอย่างไร ?”

‘‘ปญฺญา มหาราช อุปฺปชฺชมานา อวิชฺชนฺธการํ วิธเมติ, วิชฺโชภาสํ ชเนติ, ญาณาโลกํ วิทํเสติ, อริยสจฺจานิ ปากฏานิ กโรติ ฯ ตโต โยคาวจโร ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืดคืออวิชชา ย่อมทำความสว่างคือวิชชาให้เกิดขึ้น ย่อมส่องแสงสว่างคือญาณ ย่อมกระทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ เพราะลักษณะที่ส่องสว่างนั้น พระโยคาวจรจึงเห็นได้ด้วยปัญญาชอบว่า ไม่เที่ยงบ้าง ว่าเป็นทุกข์บ้าง ว่าเป็นอนัตตาบ้าง”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช ปุริโส อนฺธกาเร เคเห ปทีปํ ปเวเสยฺย, ปวิฏฺโ ปทีโป อนฺธการํ วิธเมติ, โอภาสํ ชเนติ, อาโลกํ วิทสฺเสติ, รูปานิ ปากฏานิ กโรติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ปญฺญา อุปฺปชฺชมานา อวิชฺชนฺธการํ วิธเมติ, วิชฺโชภาสํ ชเนติ, ญาณาโลกํ วิทสฺเสติ, อริย-สจฺจานิ ปากฏานิ กโรติ ฯ ตโต โยคาวจโร ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ ฯ เอวํ โข มหาราช โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุคคลพึงนำประทีปเข้าไปในเรือนที่มีแต่ความมืด ประทีปที่นำเข้าไปนั้น ย่อมกำจัดความมืด ย่อมทำความสว่างให้เกิดขึ้น ย่อมส่องแสงสว่าง ย่อมทำรูป (ภาพ) ทั้งหลายให้ปรากฏ ฉันใด ขอถวายพระพร ปัญญาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมกำจัดความมืดคืออวิชชา ย่อมทำความสว่างคือวิชชาให้เกิดขึ้น ย่อมส่องแสงสว่างคือญาณ ย่อมกระทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ ฉันนั้น เพราะลักษณะที่ส่องสว่างนั้น พระโยคาวจรจึงเห็นได้ด้วยปัญญาชอบว่าไม่เที่ยงบ้าง ว่าเป็นทุกข์บ้าง ว่าเป็นอนัตตาบ้าง ขอถวายพระพร ปัญญา ชื่อว่า มีความสว่างเป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปญฺญาลกฺขณปญฺโห ปนฺนรสโม ฯ

จบปัญญาลักขณปัญญาข้อที่ ๑๕

———

๑๖. นานาธมฺมานำ เอกกิจฺจอภินิปฺผาทนปญฺห

๑๖. นานาธัมมานัง เอกกิจจอภินิปผาทนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยธรรมทั้งหลายต่าง ๆ กันให้สำเร็จกิจอย่างเดียวกัน

[๑๖] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกำ อตฺถำ อภินิปฺผาเทนฺตี’’ติ ?

[๑๖] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ธรรมทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกันหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกำ อตฺถำ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลเส หนนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือ กำจัดกิเลสทั้งหลายได้”

‘‘กถำ ภนฺเต อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกำ อตฺถำ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลเส หนนฺติ ? โอปมฺมำ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ธรรมทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือกำจัดกิเลสทั้งหลายได้อย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

‘‘ยถา มหาราช เสนา นานา สนฺตา หตฺถี จ อสฺสา จ รถา จ ปตฺตี จ เอกำ อตฺถำ อภินิปฺผาเทนฺติ, สงฺคาเม ปรเสนำ อภิวิชินนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกำ อตฺถำ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลเส หนนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กองทัพทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กัน คือ กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพพลเดินเท้า ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือชนะกองทัพฝ่ายอื่นในการสงครามได้ ฉันใด ขอถวายพระพร ธรรมทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ก็ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือกำจัดกิเลสทั้งหลายได้ ฉันนั้นเหมือนกันแล

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นานาธมฺมานํ เอกกิจฺจอภินิปฺผาทนปญฺโห โสฬสโม ฯ
จบนานาธัมมานัง เอกกิจจอภินิปผาทนปัญหาข้อที่ ๑๖

มหาวคฺโค ปจฺโม ฯ
จบมหาวรรคที่ ๑

อิมสฺมึ วคฺเค โสฬส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๑๖ ข้อ

๒.๒ อทฺธานวคฺค

๒.๒ อัทธานวรรค วรรคว่าด้วยกาลนาน

๑. ธมฺมสนฺตติปญฺห

๑. ธัมมสันตติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความสืบต่อแห่งธรรม

[๑] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน โย อุปฺปชฺชติ, โส เอว โส อุทาหุ อญฺโญ’’ติ ?

[๑] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดจะเกิด เขาผู้นั้นนั่นแหละเกิด หรือว่าผู้อื่นเกิดเล่า ?”

เถโร อาห ‘‘น จ โส, น จ อญฺโญ’’ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ผู้นั้นเกิดก็ไม่ใช่ ผู้อื่นเกิดก็ไม่ใช่”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ ทหโร ตรุโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก อโหสิ, โสเยว ตฺวํ เอตรหิ มหนฺโต’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทำสำคัญความข้อนั้นอย่างไร พระองค์ทรงเคยเป็นเด็กอ่อนนอนแบเบาะมาก่อน มาบัดนี้ พระองค์ผู้เคยทรงเป็นเด็กอ่อนนอนแบเบาะนั้นนั่นแหละ กลายเป็นผู้ใหญ่หรือไร ?”

‘‘น หิ ภนฺเต อญฺโญ โส ทหโร ตรุโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก อโหสิ, อญฺโญ อหํ เอตรหิ มหนฺโต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า เด็กอ่อนนอนแบเบาะนั้นก็เป็นคนหนึ่ง โยมเป็นผู้ใหญ่ในบัดนี้ ก็เป็นอีกคนหนึ่ง”

‘‘เอวํ สนฺเต โข มหาราช มาตาติปิ น ภวิสฺสติ, ปิตาติปิ น ภวิสฺสติ, อาจริโยติปิ น ภวิสฺสติ, สิปฺปวาติปิ น ภวิสฺสติ, สีลวาติปิ น ภวิสฺสติ, ปญฺญวาติปิ น ภวิสฺสติ ฯ กินฺนุ โข มหาราช อญฺญา เอว กลลสฺส มาตา, อญฺญา อพฺพุทสฺส มาตา, อญฺญา เปสิยา มาตา, อญฺญา ฆนสฺส มาตา, อญฺญา ขุทฺทกสฺส มาตา, อญฺญา มหนฺตสฺส มาตา, อญฺโญ

สิปฺปี สิกฺขติ, อญฺโญ สิกฺขิโต ภวติ, อญฺโญ ปาปกมฺมํ กโรติ, อญฺญสฺส หตฺถปาทา ฉิชฺชนฺตี''ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ผู้ที่บุตรเรียกว่า มารดา ก็จะไม่มี แม้ผู้ที่บุตรเรียกว่า บิดา ก็จะไม่มี แม้ผู้ที่ศิษย์เรียกว่า อาจารย์ ก็จะไม่มี แม้ผู้ที่เขาเรียกว่า ผู้มีศิลปะ ก็จะไม่มี แม้ผู้ที่เขาเรียกว่า ผู้มีศีล ก็จะไม่มี แม้ผู้ที่เขาเรียกว่า ผู้มีปัญญา ก็จะไม่มี ขอถวายพระพร มารดาของผู้ที่ยังเป็นกลละ(น้ำใส)อยู่ ก็เป็นคนหนึ่งต่างหาก มารดาของผู้ที่เป็นอัพพุทะ(น้ำสีแดงขุ่น) ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อ) ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นฆนะ(ก้อนเนื้อ) ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นเด็กเล็ก ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นเด็กโต ก็เป็นอีกคนหนึ่ง คนหนึ่งเรียนศิลปะ แต่ผู้ที่เรียนจบวิชาศิลปะ เป็นอีกคนหนึ่ง คนหนึ่งทำกรรมชั่วไว้ แต่อีกคนหนึ่งถูกตัดมือ ตัดเท้า หรือไรหนอ ?"

''น หิ ภนฺเต, ตฺวํ ปน ภนฺเต, เอวํ วุตฺเต, กึ วเทยฺยาสี''ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "มิใช่หรอก พระคุณเจ้า ก็เมื่อโยมกล่าวไปแล้วอย่างนี้ ตัวท่านพึงกล่าวว่าอย่างไรเล่า ?"

เถโร อาห ''อหญฺเญว โข มหาราช ทหโร อโหสึ ตรุโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก, อหญฺเญว เอตรหิ มหนฺโต, อิมเมว กายํ นิสฺสาย สพฺเพ เต เอกสงฺคหิตา''ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร อาตมภาพก็จะขอกล่าวว่า อาตมภาพนั่นแหละเคยเป็นเด็กอ่อนนอนแบเบาะ อาตมภาพคนเดียวกันนั่นแหละ เป็นผู้ใหญ่ในบัดนี้ ทุกคนเหล่านั้นรวมเข้าเป็นคนเดียวกันได้ เพราะอาศัยกายเดียวกันนี้แหละ"

''ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด"

''ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปํ ปทีเปยฺย, กึ โส สพฺพรตฺตึ ปทีเปยฺยา''ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุคคลบางคนพึงตามประทีปไว้ ประทีปนั้นพึงส่องไปตลอดทั้งคืนหรือไม่"

''อาม ภนฺเต สพฺพรตฺตึ ปทีเปยฺยา''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ใช่ พระคุณเจ้า ประทีปพึงส่องไปตลอดทั้งคืน"

“กินฺนุ โข มหาราช ยา ปุริเม ยาเม อจฺจิ, สา มชฺฌิเม ยาเม อจฺจี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปลวไฟในยามต้น มาเป็นเปลวไฟในยามท่ามกลางหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“ยา มชฺฌิเม ยาเม อจฺจิ, สา ปจฺฉิเม ยาเม อจฺจี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เปลวไฟในยามท่ามกลาง มาเป็นเปลวไฟในยามสุดท้ายหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช อญฺโญ โส อโหสิ ปุริเม ยาเม ปทีโป, อญฺโญ มชฺฌิเม ยาเม ปทีโป, อญฺโญ ปจฺฉิเม ยาเม ปทีโป”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ประทีปในยามต้นก็เป็นดวงหนึ่ง ประทีปในยามท่ามกลาง ก็เป็นอีกดวงหนึ่ง ประทีปในยามสุดท้าย ก็เป็นอีกดวงหนึ่งหรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต ตำเยว นิสฺสาย สพฺพรตฺตึ ปทีปิโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า แสงประทีปส่องอยู่ตลอดทั้งคืนได้ เพราะอาศัยประทีปดวงเดียวกันนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โข มหาราช ธมฺมสนฺตติ สนฺทหติ, อญฺโญ อุปฺปชฺชติ, อญฺโญ นิรุชฺฌติ, อปุพฺพำ อจริมำ วิย สนฺทหติ, เตน น จ โส, น จ อญฺโญ, ปุริมวิญฺญาเณ ปจฺฉิมวิญฺญาณำ สงฺคหำ คจฺฉตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ธรรมที่สืบต่อกัน ย่อมสืบต่อกันไป คนหนึ่งเกิดขึ้น อีกคนดับไป สืบต่อกันไปราวกะว่าไม่ก่อนไม่หลัง เพราะเหตุนั้น จะเป็นคนเดียวกันนั้นก็มิใช่ จะเป็นคนละคนกันก็มิใช่ วิญญาณอันมีในภายหลังย่อมถึงความรวมกันเข้าในวิญญาณอันมีในดวงก่อนๆ”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ขีรํ ทุยฺหมานํ กาลนฺตเรน ทธิ ปริวตฺเตยฺย, ทธิโต นวนีตํ, นวนีตโต ฆตํ ปริวตฺเตยฺย, โย นุ โข มหาราช เอวํ วเทยฺย ‘ยํเยว ขีรํ ตเยว ทธิ, ยเยว ทธิ ตเยว นวนีตํ, ยเยว นวนีตํ ตเยว ฆตนฺ’ติ, สมฺมา นุ โข โส มหาราช วทมาโน วเทยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นมสดที่เขารีดไว้ ในกาลต่อมาเปลี่ยนเป็นนมส้ม จากนมส้มก็กลายเป็นเนยใส จากเนยใสก็ลายเป็นเปรียง มหาบพิตร ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า นมสดอันใด นมส้มก็อันนั้นนั่นแหละ นมส้มอันใด เนยใสก็อันนั้นนั่นแหละ เนยใสอันใด เปรียงก็อันนั้นนั่นแหละ ดังนี้ มหาบพิตร ผู้ที่กล่าวนั้นชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต ตเยว นิสฺสาย สมฺภูตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรอก พระคุณเจ้า คือมันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยนมสดอันเดียวกันนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โข มหาราช ธมฺมสนฺตติ สนฺทหติ, อณฺโณ อุปฺปชฺชติ, อณฺโณ นิรุชฺฌติ, อปุพฺพํ อจริมํ วิย สนฺทหติ, เตน น จ โส, น จ อณฺโณ, ปุริมวิญฺญาเณ ปจฺฉิมวิญฺญาณํ สงฺคหํ คจฺฉตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ธรรมสันตติย่อมสืบต่อกันไป คนหนึ่งเกิดขึ้น อีกคนหนึ่งดับไป สืบต่อกันไปราวกะว่าไม่ก่อนไม่หลังกัน เพราะเหตุนั้น จะเป็นคนเดียวกันก็มิใช่ จะเป็นคนละคนกันก็มิใช่ วิญญาณอันมีในภายหลัง ย่อมถึงความรวมกันเข้าในวิญญาณอันมีในดวงก่อนๆ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ธมฺมสนฺตติปญฺโห ปจฺโม ฯ

จบธัมมสันตติปัญญาข้อที่ ๑

---

๒. ปฏิสนฺทหนปญฺห

๒. ปฏิสันทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการปฏิสนธิ

[๒] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน โย น ปฏิสนฺทหติ, ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติ ?

[๒] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านผู้ไม่ปฏิสนธิ ย่อมรู้หรือว่า ‘เราจักไม่ปฏิสนธิ ?”

‘‘อาม มหาราช โย น ปฏิสนฺทหติ, ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ ท่านผู้ไม่ปฏิสนธิ ย่อมรู้ว่า เราจักไม่ปฏิสนธิ”

‘‘กถํ ภนฺเต ชานาตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “รู้ได้อย่างไร พระคุณเจ้า ?”

‘‘โย เหตุ โย ปจฺจโย มหาราช ปฏิสนฺทหนาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหตุใด ปัจจัยใด พึงมีเพื่อปฏิสนธิ เพราะระงับเหตุนั้น ปัจจัยนั้นได้ ท่านจึงรู้ว่า ‘เราจักไม่ปฏิสนธิ”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

‘‘ยถา มหาราช กสฺสโก คหปติโก กสิตฺวา จ วปิตฺวา จ ธญฺญาคารํ ปริปูเรยฺย, โส อปเรน สมเยน เนว กสฺเสยฺย น วปฺเปยฺย, ยถาสมฺภตญฺจ ธญฺญํ ปริภุญฺเชยฺย วา วิสฺสชฺเชยฺย วา ยถาปจฺจยํ วา กเรยฺย, ชาเนยฺย โส มหาราช กสฺสโก คหปติโก ‘น เม ธญฺญาคารํ ปริปูเรสฺสตี’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คฤหบดีชาวนาไถและหว่านแล้ว ก็พึงทำยุ้งฉางให้เต็มได้ สมัยต่อมา เขาไม่ไถเลย ไม่หว่านเลย ได้แต่บริโภคข้าวที่มีบ้าง จำหน่ายไปบ้าง ทำไปตามสมควรแก่ปัจจัยบ้าง ขอถวายพระพร คฤหบดีชาวนาผู้นั้น อาจรู้หรือไม่ว่า ‘ยุ้งฉางของเราจักไม่เต็ม (พร่อง) เสียแล้ว”

“อาม ภนฺเต ชาเนยฺยา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ สามารถรู้ได้ พระคุณเจ้า”

“กถํ ชาเนยฺยา”ติ ?
พระนาคเสนถามว่า “เขาจะพึงรู้ได้อย่างไร ?”

“โย เหตุ โย ปจฺจโย ธญฺญาคารสฺส ปริปูรณาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ ‘น เม ธญฺญาคารํ ปริปูเรสฺสตี”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า “เหตุใด ปัจจัยใด พึงมีเพื่อความเต็มแห่งยุ้งฉาง เพราะระงับเหตุนั้น ปัจจัยนั้นเสีย จึงรู้ว่า ‘ยุ้งฉางของเราจักไม่เต็มเสียแล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช โย เหตุ โย ปจฺจโย ปฏิสนฺทหนาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เหตุใด ปัจจัยใด พึงมีเพื่อปฏิสนธิ เพราะระงับเหตุนั้น ปัจจัยนั้น ท่านจึงรู้ว่า ‘เราจักไม่ปฏิสนธิ’

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปฏิสนฺทหนปญฺโห ทุติโย ฯ
จบปฏิสันทหนปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. ญาณปญฺญาปญฺห

๓. ญาณปัญญาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยญาณและปัญญา

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยสฺส ญาณํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปญฺญา อุปฺปนฺนา”ติ?
[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดมีญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่ามีปัญญาเกิดขึ้นแล้วหรือไร ?”

“อาม มหาราช ยสฺส ญาณํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปญฺญา อุปฺปนฺนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถูกต้อง ผู้ใดมีญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่ามีปัญญาเกิดขึ้นแล้ว”

‘‘กึ ภนฺเต ยญฺเญว ญาณํ สาเยว ปญฺญา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ญาณอันใด ปัญญาก็อันนั้นหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช ยญฺเญว ญาณํ สาเยว ปญฺญา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใช่ ญาณอันใด ปัญญาก็อันนั้น”

‘‘ยสฺส ปน ภนฺเต ตญฺเญว ญาณํ สาเยว ปญฺญา อุปฺปนฺนา, กึ สมฺมุยฺเหยฺย โส อุทาหุ น สมฺมุยฺเหยฺยา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็แต่ว่า ผู้ใดมีญาณนั้นนั่นแหละ มีปัญญานั้นนั่นแหละเกิดขึ้นแล้ว เขานั้นก็ยังอาจหลง (คือไม่รู้) ได้ หรือว่าไม่อาจหลงได้เลยเล่า ?”

‘‘กตฺถจิ มหาราช สมฺมุยฺเหยฺย, กตฺถจิ น สมฺมุยฺเหยฺยา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ยังอาจหลงได้ในบางสิ่งบางอย่าง ไม่อาจหลงได้เลยในบางสิ่งบางอย่าง”

‘‘กุหึ ภนฺเต สมฺมุยฺเหยฺยา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังอาจหลงได้ในอะไรบ้าง พระคุณเจ้า ?”

‘‘อญฺญาตปุพฺเพสุ วา มหาราช สิปฺปฏฺฐาเนสุ, อคตปุพฺพาย วา ทิสาย, อสฺสุต-ปุพฺพาย วา นามปญฺญตฺติยา สมฺมุยฺเหยฺยา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ยังอาจหลงในวิชาศิลปะที่ไม่เคยรู้บ้าง ในทิศที่ไม่เคยไปบ้าง ในชื่อหรือบัญญัติที่ไม่เคยได้ยินบ้าง”

‘‘กุหึ น สมฺมุยฺเหยฺยา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจหลงในอะไรบ้าง ?”

‘‘ยํ โข ปน มหาราช ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตหึ น สมฺมุยฺเหยฺยา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยงก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ใด ไม่อาจหลงในกิจที่ทำแล้วนั้น”

“โมโห ปนสฺส ภนฺเต กุหึ คจฺฉตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็ความหลงของเขาไปไหนเสีย ?”

“โมโห โข มหาราช ญาเณ อุปฺปนฺนมตฺเต ตตฺเถว นิรุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อเพียงแต่ญาณเกิดขึ้นเท่านั้น ความหลง ก็ย่อมดับไปในที่นั้นนั่นแหละ”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อนฺธการเคเห ปทีปํ อาโรเปยฺย, ตโต อนฺธกาโร นิรุชฺเฌยฺย, อาโลโก ปาตุภเวยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช ญาเณ อุปฺปนฺนมตฺเต โมโห ตตฺเถว นิรุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุคคลบางคนพึงตั้งประทีปไว้ในเรือนมืด เพราะเหตุนั้น ความมืดก็พึงดับไป ความสว่างก็พึงมีปรากฏ ฉันใด ขอถวายพระพร เมื่อเพียงแต่ญาณเกิดขึ้นเท่านั้น ความหลงก็ย่อมดับไปในที่นั้นนั่นแหละ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ปญฺญา ปน ภนฺเต กุหึ คจฺฉตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ส่วนปัญญาเล่า จะไปไหน พระคุณเจ้า”

“ปญฺญาปิ โข มหาราช สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร แม้ปัญญาพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจที่ได้ทำไว้นั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยงก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ใด กิจที่ได้ทำไว้แล้วนั้นหาได้ดับไปไม่”

“ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี’ติ, ตสฺส โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านกล่าวคำใดที่ว่า ‘แม้ปัญญาพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจที่ได้ทำไว้นั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่

เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ใด กิจที่ได้ทำไว้แล้วนั้นหาได้ดับไปไม่, ขอท่านจงช่วยอุปมาสำหรับคำนั้นเถิด”

“ยถา มหาราช โย โกจิ ปุริโส รตฺตึ เลขํ เปเสตุกาโม เลขกํ ปกฺโกสาเปตฺวา ปทีปํ อาโรเปตฺวา เลขํ ลิขาเปยฺย, ลิขิเต ปน เลเข ปทีปํ วิชฺฌาเปยฺย, วิชฺฌาปิเตปิ ปทีเป เลขํ น วินสฺเสยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช ปณฺฑา สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปณฺฑาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุคคลบางคนต้องการจะส่งหนังสือไปในตอนกลางคืน จึงเรียกนักเขียนมา ตั้งประทีปไว้แล้ว ให้เขาเขียน เมื่อเขาเขียนหนังสือเสร็จ ก็ดับประทีปเสีย แม้เมื่อประทีปถูกดับไปแล้ว ตัวหนังสือ (ที่เขียนไว้แล้ว) ก็หาพินาศไปไม่ ฉันใด ขอถวายพระพร ปัญญาพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจที่ได้ทำไว้นั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี หาดับไปไม่ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ปุรตฺถิเมสุ ชนปเทสุ มนุสฺสา อนุฆรํ ปญฺจ ปญฺจ อุทกฆฏกานิ ฐเปนฺติ อาลิมฺปนํ วิชฺฌาเปตุํ, ฆเร ปทิตฺเต ตานิ ปญฺจ อุทกฆฏกานิ ฆรสฺสูปริ ขิปนฺติ, ตโต อคฺคิ วิชฺฌายติ, กินฺนุ โข มหาราช เตสํ มนุสฺสานํ เอวํ โหติ ‘ปุน เตหิ ฆเฏหิ ฆฏกิจฺจํ กริสฺสามา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า พวกมนุษย์ในชนบททางทิศตะวันออก ตั้งโอ่งน้ำไว้ตามลำดับเรือน เรือนละ ๕ ใบ เพื่อใช้ดับไฟ เมื่อเรือนหลังหนึ่งถูกไฟไหม้ พวกเขาก็ย่อมเทโอ่งน้ำทั้ง ๕ ใบเหล่านั้นไปเบื้องบนของเรือน ไฟย่อมดับไปเพราะเหตุนั้น ขอถวายพระพร ผู้คนเหล่านั้น ย่อมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘พวกเราจะใช้โอ่งทั้ง ๕ ใบเหล่านั้น ทำกิจที่ควรทำด้วยโอ่งอีก’ หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต อลํ เตหิ ฆเฏหิ, กึ เตหิ ฆเฏหี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า พอทีละด้วยโอ่งน้ำทั้งหลายเหล่านั้น ประโยชน์อะไรด้วยโอ่งน้ำเหล่านั้นอีกเล่า”

“ยถา มหาราช ปญฺจ อุทกฆฏกานิ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ ฯ ยถา เต มนุสฺสา, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา อคฺคิ, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพา ฯ ยถา ปญฺจหิ อุทกฆฏเกหิ อคฺคิ วิชฺฌาปียติ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริเยหิ กิเลสา วิชฺฌาปียนฺติ, วิชฺฌาปิตาปิ กิเลสา น ปุน สมฺภวนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พึงเห็นอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เป็นดุจโอ่งน้ำทั้ง ๕ ใบเถิด, พึงเห็นพระโยคาวจรเป็นดุจพวกมนุษย์เหล่านั้น พึงเห็นกิเลสทั้งหลายเป็นดุจไฟ. พวกมนุษย์ทั้งหลายย่อมใช้น้ำ ๕ โอ่ง ดับไฟ ฉันใด พระโยคาวจรก็ย่อมใช้อินทรีย์ ๕ ดับกิเลสทั้งหลาย แม้กิเลสทั้งหลายถูกดับไปแล้ว ก็ย่อมไม่เกิดอีก ฉันนั้น. ขอถวายพระพร ปัญญาชื่อว่าพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจนั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี กิจที่ทำไว้แล้วนั้น หาดับไปไม่ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เวชฺโช ปญฺจมูลเภสชฺชานิ คเหตฺวา คิลานกํ อุปสงฺกมิตฺวา ตานิ ปญฺจมูลเภสชฺชานิ ปิสิตฺวา คิลานกํ ปาเยยฺย, เตหิ จ โทสา นิทฺธเมยฺยุ, กินฺนุ โข มหาราช ตสฺส เวชฺชสฺส เอวํ โหติ ‘ปุน เตหิ ปญฺจมูลเภสชฺเชหิ เภสชฺชกิจฺจํ กริสฺสามี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า แพทย์ถือเอาเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ อย่างไปหาคนไข้ บดเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้นละลายให้คนไข้ดื่ม ก็โทษ (โรค) ทั้งหลายพึงหายไปเพราะเครื่องยาเหล่านั้น ขอถวายพระพร แพทย์ผู้นั้นย่อมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราจักใช้เครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้นทำกิจที่ควรทำด้วยยาอีก’ ดังนี้หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต อลํ เตหิ ปญฺจมูลเภสชฺเชหิ, กึ เตหิ ปญฺจมูลเภสชฺเชหี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า พอทีด้วยเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้น ประโยชน์อะไรด้วยเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้นอีกเล่า”

“ยถา มหาราช ปญฺจมูลเภสชฺชานิ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ, ยถา เวชฺโช, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา พฺยาธิ, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพา ฯ ยถา พฺยาธิโต ปุริโส, เอวํ ปุถุชฺชโน ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา ปญฺจมูลเภสชฺเชหิ คิลานสฺส โทสา นิทฺธนฺตา, โทเส นิทฺธนฺเต คิลาโน อโรโค โหติ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริเยหิ กิเลสา นิทฺธมียนฺติ, นิทฺธมิตา จ กิเลสา น ปุน สมฺภวนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พึงเห็นอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เป็นดุจเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเถิด พึงเห็นพระโยคาวจรเป็นดุจแพทย์ พึงเห็นกิเลสทั้งหลายดุจความเจ็บป่วย พึงเห็นผู้เป็นปุถุชนเป็นดุจบุรุษผู้เจ็บป่วย, โทษ(โรค)ทั้งหลายของคนไข้หายไปเพราะแพทย์ใช้เครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิด เมื่อโทษ(โรค)ทั้งหลายดับไปแล้ว คนไข้ก็เป็นอันหายโรค ฉันใด พระโยคาวจรก็ย่อมใช้อินทรีย์ ๕ ทำกิเลสทั้งหลายให้ดับไป และกิเลสทั้งหลายที่ถูกทำให้ดับไปแล้ว ย่อมไม่เกิดอีก ฉันนั้น

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาชื่อว่าพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจนั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ย่อมไม่ดับไป ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช สงฺคามาวจโร โยโธ ปญฺจ กณฺฑานิ คเหตฺวา สงฺคามํ โอตเรยฺย ปรเสนํ วิเชตุํ, โส สงฺคามคโต ตานิ ปญฺจ กณฺฑานิ ขิเปยฺย, เตหิ จ ปรเสนา ภิชฺเชยฺย, กินฺนุ โข มหาราช ตสฺส สงฺคามาวจรสฺส โยธสฺส เอวํ โหติ ‘ปุน เตหิ กณฺเฑหิ กณฺฑกิจฺจํ กริสฺสามี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นักรบผู้คร่ำหวอดในสงครามคว้าเอาลูกธนูได้ ๕ ลูก แล้วก็หยั่งลงสู่สงคราม เพื่อเอาชนะกองทัพข้าศึก นักรบผู้นั้นไปถึงสนามรบแล้ว พึงยิงลูกธนู ๕ ลูกนั้น และข้าศึกก็แตกพ่ายไป เพราะลูกธนูเหล่านั้น ขอถวายพระพร นักรบผู้คร่ำหวอดในสงครามผู้นั้น พึงเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราจักใช้ลูกธนู ๕ ลูกเหล่านั้น ทำกิจที่ควรทำด้วยลูกธนูอีก’ ดังนี้หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต อลํ เตหิ กณฺเฑหิ, กึ เตหิ กณฺเฑหี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า พอทีละด้วยลูกธนูเหล่านั้น ประโยชน์อะไรด้วยลูกธนูเหล่านั้นอีกเล่า”

“ยถา มหาราช ปญฺจ กณฺฑานิ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ ฯ ยถา มหาราช สงฺคามาวจโร โยโธ, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา ปรเสนา, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพา ฯ ยถา ปญฺจหิ กณฺเฑหิ ปรเสนา ภิชฺชติ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริเยหิ กิเลสา ภิชฺชนฺติ, ภคฺคา จ กิเลสา น ปุน สมฺภวนฺติ ฯ

เอวเมว โข มหาราช ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พึงเห็นอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เป็นดุจลูกธนู ๕ ลูก พึงเห็นพระโยคาวจรเป็นดุจนักรบผู้คร่ำหวอดอยู่ในสงคราม พึงเห็นกิเลสทั้งหลายเป็นดุจกองทัพข้าศึก กองทัพข้าศึกแตกพ่ายไป เพราะลูกธนู ๕ ลูก ฉันใด กิเลสทั้งหลายย่อมแตกหักไปเพราะอินทรีย์ ๕ และกิเลสที่แตกหักไปแล้ว ก็ไม่เกิดอีก ฉันนั้น

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาชื่อว่าพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ดับไปในกิจนั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ย่อมไม่ดับไป ก็ฉันนั้นนั่นแหละ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ญาณปญฺญาปญฺโห ตติโย ฯ

จบญาณปัญญาปัญหาข้อที่ ๓

———

๔. ปฏิสนฺทหนปุคฺคลเวทิยนปญฺห

๔. ปฏิสันทหนปุคคลเวทิยนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการเสวยเวทนาของบุคคลผู้ปฏิสนธิ

[๔] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน โย น ปฏิสนฺทหติ, เวเทติ โส กิญฺจิ ทุกฺขํ เวทนนฺ’’ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านผู้ใดจะไม่ปฏิสนธิ ท่านผู้นั้นยังจะเสวยทุกขเวทนาอะไร ๆ อยู่บ้างหรือเปล่า ?”

เถโร อาห ‘‘กิญฺจิ เวเทติ, กิญฺจิ น เวเทตี’’ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ท่านยังเสวยทุกขเวทนาบางอย่าง จะไม่เสวยทุกขเวทนาบางอย่าง”

‘‘กึ เวเทติ, กึ น เวเทตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “จะเสวยทุกขเวทนาอะไร จะไม่เสวยทุกขเวทนาอะไร ?”

‘‘กายิกํ มหาราช เวทนํ เวเทติ, เจตสิกํ เวทนํ น เวเทตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร จะเสวยทุกขเวทนาทางกาย จะไม่เสวยทุกขเวทนาทางใจ”

‘‘กถํ ภนฺเต กายิกํ เวทนํ เวเทติ, กถํ เจตสิกํ เวทนํ น เวเทตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ท่านจะเสวยทุกขเวทนาทางกายอย่างไร จะไม่เสวยทุกขเวทนาทางใจอย่างไร ?”

‘‘โย เหตุ โย ปจฺจโย กายิกาย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติยา, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อนุปรมา กายิกํ ทุกฺขเวทนํ เวเทติ, โย เหตุ โย ปจฺจโย เจตสิกาย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติยา, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา เจตสิกํ ทุกฺขเวทนํ น เวเทติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เหตุใด ปัจจัยใด ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุกขเวทนาทางกาย เพราะการไม่ระงับไปแห่งเหตุนั้น แห่งปัจจัยนั้น ท่านจึงเสวยทุกขเวทนาทางกาย เหตุใด ปัจจัยใด ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุกขเวทนาทางใจ เพราะการระงับไปแห่งเหตุนั้น แห่งปัจจัยนั้น ท่านจึงไม่เสวยทุกขเวทนาทางใจ

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – ‘โส เอกํ เวทนํ เวเทติ กายิกํ น เจตสิกนฺ”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตแม้ข้อความนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุรูปนั้นย่อมเสวย(ทุกข)เวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่เสวย(ทุกข)เวทนาทางใจ”

“ภนฺเต นาคเสน โย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, กสฺมา โส น ปรินิพฺพายตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านผู้ใดยังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะเหตุอะไร ท่านผู้นั้น จึงไม่ปรินิพพานเสียเล่า ?”

“นตฺถิ มหาราช อรหโต อนุนโย วา ปฏิโฆ วา, น จ อรหนฺโต อปกฺกํ ปาเตนฺติ ปริปากํ อาคเมนฺติ ปณฺฑิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ความยินดีหรือความยินร้าย ย่อมไม่มีแก่ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ อนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นบัณฑิต จะไม่ทำขันธ์ที่ยังไม่สุกงอมให้ตกไป รอคอยความสุกงอมอยู่

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา –

“นาภินนฺทามิ มรณํ นาภินนฺทามิ ชีวิตํ
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ นิพฺพิสํ ภตโก ยถา ฯ
นาภินนฺทามิ มรณํ นาภินนฺทามิ ชีวิตํ
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ สมฺปชาโน ปติสฺสโต”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ได้ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

“เราไม่ยินดีความตาย เราไม่ยินดีความเป็นอยู่ ทว่า เราได้แต่เฝ้ารอเวลา ดุจผู้รับจ้างหวังค่าจ้างอยู่ ฉะนั้น เราไม่ยินดีความตาย เราไม่ยินดีความเป็นอยู่ ทว่า เรามีสติเฉพาะหน้า มีสัมปชัญญะ ได้แต่รอเวลาอยู่เท่านั้น”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปฏิสนฺทหนปุคฺคลเวทิยนปญฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบปฏิสันทหนปุคคลเวทิยนปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. เวทนาปญฺห

๕. เวทนาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเวทนา

[๕] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน สุขา เวทนา กุสลา วา อกุสลา วา อพฺยากตา วา’’ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สุขเวทนา เป็นกุศล อกุศล หรือว่า อัพยากตะเล่า ?”

‘‘สิยา มหาราช กุสลา, สิยา อกุสลา, สิยา อพฺยากตา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สุขเวทนา เป็นกุศล ก็มี เป็นอกุศล ก็มี เป็นอัพยากตะ ก็มี”

‘‘ยทิ ภนฺเต กุสลา น ทุกฺขา, ยทิ ทุกฺขา น กุสลา, ‘กุสลํ ทุกฺขนฺ’ติ นุปฺปชฺชตี’’ติฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เวทนา ถ้าหากเป็นกุศล ก็ย่อมไม่เป็นทุกข์ ถ้าหากว่าเป็นทุกข์ ก็ย่อมไม่เป็นกุศล คำว่า ‘กุศลก็เป็นทุกข์’ ดังนี้ จะไม่เกิดขึ้น”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, อิธ ปุริสสฺส หตฺเถ ตตฺตํ อโยคุฬํ นิกฺขิเปยฺย, ทุติเย หตฺเถ สีตํ หิมปิณฺฑํ นิกฺขิเปยฺย, กินฺนุ โข มหาราช อุโภปิ เต ทเหยฺยุนฺ’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ณ ที่นี้มีบุรุษคนหนึ่ง เขาวางก้อนเหล็กร้อนไว้บนฝ่ามือข้างหนึ่ง วางก้อนหิมะเย็นไว้บนฝ่ามือข้างที่สอง ขอถวายพระพร ฝ่ามือของเขาพึงไหม้เกรียมทั้ง ๒ ข้างเลยหรือไม่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต อุโภปิ เต ทเหยฺยุนฺ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ฝ่ามือของเขาพึงไหม้เกรียมทั้ง ๒ ข้าง”

‘‘กินฺนุ โข เต มหาราช อุโภปิ อุณฺหา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ฝ่ามือของเขาร้อนทั้ง ๒ ข้างหรือไม่ ?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“กึ ปน เต มหาราช อุโภปิ สีตลา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า ฝ่ามือของเขาเย็นทั้ง ๒ ข้าง เลยหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“อาชานาหิ นิคฺคหำ ยทิ ตตฺตำ ทหติ, น จ เต อุโภปิ อุณฺหา, เตน นุปฺปชฺชติ ฯ ยทิ สีตลำ ทหติ, น จ เต อุโภปิ สีตลา, เตน นุปฺปชฺชติ ฯ กิสฺส ปน เต มหาราช อุโภปิ ทหนฺติ, น จ เต อุโภปิ อุณฺหา, น จ เต อุโภปิ สีตลา ? เอกำ อุณฺหำ, เอกำ สีตลำ, อุโภปิ เต ทหนฺติ, เตน นุปฺปชฺชตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอจงทราบเถิดว่า รับสั่งของพระองค์เป็นอันอาตมภาพข่มได้แล้ว ถ้าหากว่า ก้อนเหล็กร้อนเท่านั้นแผดเผาได้ แต่ฝ่ามือของเขามิได้ร้อนทั้ง ๒ ข้าง เพราะเหตุนั้น พระดำรัสของพระองค์ย่อมฟังไม่ขึ้น ถ้าหากว่า ก้อนหิมะเย็นเท่านั้นแผดเผาเอาได้ แต่ฝ่ามือของเขาก็มิได้เย็นทั้ง ๒ ข้าง เพราะเหตุนั้น พระดำรัสของพระองค์ก็ย่อมฟังไม่ขึ้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ฝ่ามือของเขาไหม้เกรียมไปทั้ง ๒ ข้างได้อย่างไรเล่า เพราะว่า ฝ่ามือของเขามิได้ร้อนทั้ง ๒ ข้าง และมิได้เย็นทั้ง ๒ ข้างเลย ฝ่ามือข้างหนึ่งร้อน ฝ่ามือข้างหนึ่งเย็น แต่ก็ไหม้เกรียมทั้ง ๒ ข้าง เพราะฉะนั้น พระดำรัสของพระองค์ ย่อมฟังไม่ขึ้น”

“นาหำ ปฏิพโล ตยา วาทินา สทฺธึ สลฺลปิตุ, สาธุ อตฺถำ ชปฺเปหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมไม่มีความสามารถพอที่จะโต้ตอบกับท่านผู้เป็นเจ้าวาทะได้หรอก ขอโอกาส ได้โปรดช่วยอธิบายความด้วยเถิด”

ตโต เถโร อภิธมฺมสัยุตฺตาย กถาย ราชานำ มิลินฺทำ สญฺญาเปสิ –

“ฉยิมานิ มหาราช เคหนิสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมนิสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เคหนิสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมนิสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เคหนิสฺสิตา อุเปกฺขา, ฉ เนกฺขมฺมนิสฺสิตา อุเปกฺขาติ, อิมานิ ฉ ฉกฺกานิ, อตีตาปิ ฉตฺตึสวิธา เวทนา, อนาคตาปิ ฉตฺตึสวิธา เวทนา, ปจฺจุปฺปนฺนาปิ ฉตฺตึสวิธา เวทนา, ตเทกชฺฌำ อภิสญฺญูหิตฺวา อภิสมฺปิณฺเฑตฺวา อฏฺฐสตำ เวทนา โหนฺตี”ติ ฯ

ในลำดับนั้น พระเถระก็ได้ถวายวิสัชนาทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าใจ ด้วยคำพูดที่

ประกอบด้วยพระอภิธรรม ดังนี้ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร โสมนัสอาศัยเรือนมี ๖ อย่าง เหล่านี้ โสมนัสอาศัยเนกขัมมะมี ๖ อย่าง โทมนัสอาศัยเรือนมี ๖ อย่าง โทมนัสอาศัยเนกขัมมะมี ๖ อย่าง อุเบกขาอาศัยเรือนมี ๖ อย่าง อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะมี ๖ อย่าง เวทนามี ๖ หมวด เหล่านี้ เวทนาแม้ที่เป็นอดีตมี ๓๖ อย่าง เวทนาแม้ที่เป็นอนาคตมี ๓๖ อย่าง เวทนาแม้ที่เป็นปัจจุบันก็มี ๓๖ อย่าง รวมเวทนาทั้งหมดนั้นเข้าด้วยกัน ก็เป็นเวทนา ๑๐๘” ดังนี้

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทนาปญฺโห ปญฺจโม ฯ
จบเวทนาปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. นามรูปเอกตฺตนานตฺตปญฺห

๖. นามรูปเอกัตตนานัตตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือความเป็นคนละอย่างกันแห่งนามรูป

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โก ปฏิสนฺทหตี”ติ ?
[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ใครกัน ย่อมปฏิสนธิ ?”

เถโร อาห “นามรูปํ โข มหาราช ปฏิสนฺทหตี”ติ ฯ
พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร นามรูปแล ย่อมปฏิสนธิ”

“กึ อิมเยว นามรูปํ ปฏิสนฺทหตี”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “นามรูปนี้นี่แหละหรือ ย่อมปฏิสนธิ ?”

“น โข มหาราช อิมเยว นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, อิมินา ปน มหาราช นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร หาใช่นามรูปนี้นี่แหละ ย่อมปฏิสนธิไม่ ขอถวายพระพร บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น”

“ยทิ ภนฺเต น อิมเยว นามรูปี ปฏิสนฺทหติ, นนุ โส มุตฺโต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ถ้าหากว่านามรูปนี้นี่แหละมิได้ปฏิสนธิไซร้ บุคคลผู้นั้นจักเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ มิใช่หรือ ?”

เถโร อาห ‘‘ยทิ น ปฏิสนฺทเหยฺย, มุตฺโต ภเวยฺย ปาปเกหิ กมฺเมหิ ฯ ยสฺมา จ โข มหาราช ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ถ้าหากนามรูปไม่อาจปฏิสนธิได้ไซร้ เขาก็พึงเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลาย ขอถวายพระพรมหาบพิตร แต่เพราะเหตุที่นามรูปย่อมปฏิสนธิ เพราะเหตุนั้น เขาจึงไม่สามารถที่จะหลุดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านช่วยทำอุปมาให้หน่อยทีเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส อมฺพํ อวหเรยฺย, ตเมนํ อมฺพสามิโก คเหตฺวา รญฺโญ ทสฺเสยฺย ‘อิมินา เทว ปุริเสน มยฺหํ อมฺพา อวหฏา’ติ, โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ เทว อิมสฺส อมฺเพ อวหรามิ, อญฺเญ เต อมฺพา, เย อิมินา โรปิตา, อญฺเญ เต อมฺพา, เย มยา อวหฏา, นาหํ ทณฺฑปฺปตฺโต’ติ ฯ กินฺนุ โข โส มหาราช ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งขโมยผลมะม่วงของบุรุษคนใดคนหนึ่งไป บุรุษผู้เป็นเจ้าของมะม่วงจึงจับเอาบุรุษคนนั้นไปแสดงแก่พระราชา กราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ นายคนนี้ขโมยผลมะม่วงของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า’ บุรุษผู้ขโมยผลมะม่วงนั้นจึงกราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ข้าพระองค์มิได้ขโมยผลมะม่วงของนายคนนี้ ผลมะม่วงที่นายคนนี้เพาะปลูก เป็นผลมะม่วงอื่น ผลมะม่วงที่ข้าพระองค์เก็บมาเป็นผลมะม่วงอื่น ข้าพระองค์ไม่น่าเป็นผู้ต้องรับโทษ พระเจ้าข้า’ ดังนี้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้ขโมยผลมะม่วงนั้น พึงเป็นผู้ต้องรับโทษหรือไม่หนอ ?”

‘‘อาม ภนฺเต ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาพึงเป็นผู้ต้องรับโทษ”

“เกน การเณนา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ จึงต้องรับโทษ ?”

“กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, ปุริมํ ภนฺเต อมฺพํ อปฺปจฺจกฺขาย ปจฺฉิเมน อมฺเพน โส ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษผู้ขโมยมะม่วงนั้น อาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริงอยู่ พระคุณเจ้าผู้เจริญ ถึงกระนั้น บุรุษผู้นั้นบอกปัดผลมะม่วงก่อนมิได้หรอก ควรเป็นผู้ต้องรับโทษ เพราะมะม่วงผลหลัง”

“เอวเมว โข มหาราช อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถที่จะรอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส สาลึ อวหเรยฺย... เป.... อุจฺฉุ อวหเรยฺย... เป.... ยถา มหาราช โกจิ ปุริโส เหมนฺตกาเล อคฺคึ ชาเลตฺวา วิสิพฺเพตฺวา อวิชฺฌาเปตฺวา ปกฺกเมยฺย, อถ โข โส อคฺคิ อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส เขตฺตํ ฑเหยฺย, ตเมนํ เขตฺตสามิโก คเหตฺวา รญฺโญ ทสฺเสยฺย ‘อิมินา เทว ปุริเสน มยฺหํ เขตฺตํ ทฑฺฒนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนไรๆ พึงลักขโมยข้าวสาลีของบุรุษคนใดคนหนึ่ง ฯลฯ พึงลักขโมยอ้อย ฯเลฯ ขอถวายพระพร บุรุษคนไรๆ จุดไฟในฤดูหนาวแล้วผิงไฟ ไม่ดับไฟก่อน พึงหลีกไป, โดยที่แท้แล ไฟนั้นพึงไหม้นาของบุรุษคนใดคนหนึ่ง, เจ้าของนาจึงจับเอาตัวบุรุษนั้นไว้ แล้วพึงแสดงแก่พระราชาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ บุรุษคนนี้เผานาของข้าพระองค์”

โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ เทว อิมสฺส เขตฺตํ ฌาเปมิ, อญฺโญ โส อคฺคิ, โย มยา อวิชฺฌาปิโต, อญฺโญ โส อคฺคิ, เยนิมสฺส เขตฺตํ ทฑฺฒํ, นาหํ ทณฺฑปฺปตฺโต’ติ ฯ กินฺนุ โข โส มหาราช ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ ?

บุรุษผู้นั้นจึงกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ข้าพระองค์ไม่ได้เผานาของคนนี้ ไฟนั้นอีกกองหนึ่ง ไฟที่ข้าพระองค์มิได้ดับใด ไฟนั้นก็เป็นไฟอีกกองหนึ่ง บุคคลใดเผานาของบุรุษนี้ ข้าพระองค์มิต้องรับโทษ’ ดังนี้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้เผานั้น พึงเป็นผู้ต้องรับโทษหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาพึงเป็นผู้ต้องรับโทษ”

“เกน การเณนา’’ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, ปุริมํ ภนฺเต อคฺคึ อปฺปจฺจกฺขาย ปจฺฉิเมน อคฺคินา โส ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษผู้เผานั้น อาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริงอยู่ พระคุณเจ้าผู้เจริญ ถึงกระนั้น บุรุษผู้เผานั้นบอกปัดไฟก่อนมิได้หรอก ควรเป็นผู้ต้องรับโทษ เพราะไฟหนหลัง”

“เอวเมว โข มหาราช อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปึ อาทาย ปาสาทํ อภิรูหิตฺวา ภุญฺเชยฺย, ปทีโป ฌายมาโน ติณฺหํ ฌาเปยฺย, ติณฺหํ ฌายมานํ ฆรํ ฌาเปยฺย, ฆรํ ฌายมานํ คามํ ฌาเปยฺย, คามชโน ตํ ปุริสํ คเหตฺวา เอวํ วเทยฺย ‘กิสฺส ตฺวํ โภ ปุริส คามํ ฌาเปสี’ติ, โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ โภ คามํ ฌาเปมิ, อญฺโญ โส ปทีปคฺคิ, ยสฺสาหํ อาโลเกน ภุญฺชึ,

อญฺโญ โส อคฺคิ, เยน คาโม ฌาปิโต’ติ, เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคจฺเฉยฺยุ, กสฺส ตฺวํ มหาราช อฏฺฐ ธาเรยฺยาสี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง พึงถือประทีปก้าวย่างขึ้นปราสาท แล้วบริโภคอาหาร ประทีปที่ลุกติดอยู่ก็ไปเผาเอาหญ้าเข้า หญ้าที่ลุกติดอยู่ก็ไปเผาเอาเรือนเข้า เรือนที่ลุกติดอยู่ ก็ไปเผาเอาละแวกบ้านเข้า ชาวบ้านจึงจับเอาตัวบุรุษนั้นไว้แล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นาย ทำไมคุณจึงเผาละแวกบ้านเสียละ ?’ บุรุษผู้นั้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นายท่าน ผมไม่ได้เผาละแวกบ้าน ไฟประทีปที่ผมได้อาศัยแสงสว่างกินข้าวเป็นไฟอีกกองหนึ่ง ไฟที่เผาละแวกบ้านก็เป็นไฟอีกกองหนึ่ง’ ดังนี้ คนเหล่านั้นทะเลาะกัน พากันมาที่สำนักงานของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์ควรที่จะยอมรับคำฟ้องของใคร ?”

‘‘คามชนสฺส ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ของชาวบ้าน พระคุณเจ้า”

‘‘กึการณา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไร”

‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, อปิจ ตโต เอว โส อคฺคิ นิพฺพตฺโต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษนั้นอาจจะกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริง แต่ทว่าไฟนั้นก็บังเกิดจากไฟประทีปนั้นนั่นแหละ”

‘‘เอวเมว โข มหาราช กิญฺจาปิ อญฺญํ มารณนฺติกํ นามรูปํ, อญฺญํ ปฏิสนฺธิสฺมึ นามรูปํ, อปิจ ตโตเยว ตํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ, นามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด (ก่อนตาย) ก็ส่วนหนึ่ง นามรูปในคราวปฏิสนธิก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง นามรูป (ในคราวปฏิสนธิ) นั้น ก็บังเกิดจากนามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)นั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้”

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ทหรึ ทาริกำ วาเรตฺวา สุงฺกำ ทตฺวา ปกฺกเมยฺย ฯ สา อปเรน สมเยน มหตี อสฺส วยปฺปตฺตา, ตโต อญฺโญ ปุริโส สุงฺกำ ทตฺวา วิวาหำ กเรยฺย, อิตโร อาคนฺตฺวา เอวำ วเทยฺย ‘กิสฺส ปน เม ตฺวำ อมฺโภ ปุริส ภริยำ เนสี’ติ ? โส เอวำ วเทยฺย ‘นาหำ ตว ภริยำ เนมิ, อญฺญา สา ทาริกา ทหรี ตรุณี, ยา ตยา วาริตา จ ทินฺนสุงฺกา จ, อญฺญายำ ทาริกา มหตี วยปฺปตฺตา มยา วาริตา จ ทินฺนสุงฺกา จา’ติ, เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคจฺเฉยฺยุ ฯ กสฺส ตฺวำ มหาราช อฏฺฏำ ฐาเรยฺยาสี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง สู่ขอเด็กหญิง หมั้นแล้วก็หลีกไปเสีย ในสมัยต่อมา เด็กผู้หญิงนั้นก็ถึงวัยเป็นผู้ใหญ่, ต่อมาก็มีบุรุษอีกคนหนึ่งมาหมั้นแล้วทำการวิวาห์ บุรุษคนก่อนนี้กลับมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นี่แน่นาย เพราะเหตุอะไร คุณจึงพาภรรยาของผมไปเสียเล่า’ ดังนี้ บุรุษคนหลังนั้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ผมมิได้พาภรรยาของคุณไปหรอก เด็กหญิงวัยรุ่นที่คุณสู่ขอและหมั้นไว้นั้นเป็นอีกคนหนึ่ง เด็กหญิงที่ถึงวัยเป็นผู้ใหญ่แล้ว ผมสู่ขอและหมั้นแล้วนี้ก็เป็นอีกคนหนึ่ง’ ดังนี้ คนทั้ง ๒ นั้นทะเลาะกัน พากันมาที่สำนักงานของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์ควรที่จะยอมรับคำฟ้องของใคร ?”

“ปุริมสฺส ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ของบุรุษคนก่อน พระคุณเจ้า”

“กึการณา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไร ?”

“กิญฺจาปิ โส เอวำ วเทยฺย, อปิจ ตโตเยว สา มหตี นิพฺพตฺตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษคนที่ ๒ นั้น อาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริง ถึงอย่างนั้น หญิงที่เป็นผู้ใหญ่นั้น ก็บังเกิดจากเด็กผู้หญิงนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โข มหาราช กิญฺจาปิ อญฺญำ มารณนฺติกำ นามรูปำ, อญฺญำ ปฏิสนฺธิสมฺมึ นามรูปำ, อปิจ ตโตเยว ตำ นิพฺพตฺตำ, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ นามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)ก็เป็นส่วนหนึ่ง นามรูปในคราวปฏิสนธิก็เป็นอีกส่วนหนึ่งก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น นามรูปในคราวปฏิสนธินั้น ก็บังเกิดมาจากนามรูปอันมี

ความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)นั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส โคปาลกสฺส หตฺถโต ขีรฆฏํ กิณิตฺวา ตสฺเสว หตฺเถ นิกฺขิปิตฺวา ปกฺกเมยฺย ‘เสฺว คเหตฺวา คมิสฺสามี’ติ, ตํ อปรชฺชุ ทธิ สมฺปชฺเชยฺย, โส อาคนฺตฺวา เอวํ วเทยฺย ‘เทหิ เม ขีรฆฏนฺ’ติ ฯ โส ทธึ ทสฺเสยฺย ฯ อิตโร เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ ตว หตฺถโต ทธึ กิณามิ, เทหิ เม ขีรฆฏนฺ’ติ ฯ โส เอวํ วเทยฺย ‘อชานโต เต ขีรํ ทธิภูตนฺ’ติ, เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคจฺเฉยฺยุ, กสฺส ตฺวํ มหาราช อฏฺฏํ ธาเรยฺยาสี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งซื้อนมสดหม้อหนึ่งจากมือของคนเลี้ยงโค ยังคงวางหม้อนมสดไว้ในมือของคนเลี้ยงโคนั้นนั่นแหละ พร้อมกับพูดว่า ‘พรุ่งนี้ ผมจะมารับเอาไป’ ดังนี้ แล้วก็หลีกไป วันต่อมา นมสดหม้อนั้นก็กลายเป็นนมส้มไป บุรุษคนนั้นมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านจงเอาหม้อนมสดมาให้ผม’ ดังนี้ คนเลี้ยงโคนั้นก็แสดงนมส้มไป. บุรุษคนนอกนี้ก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ผมมิได้ซื้อนมส้มจากมือของคุณ จงเอาหม้อนมสดมาให้ผมเถิด’ ดังนี้. นายคนเลี้ยงโคนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นมสดของท่านผู้ไม่รู้อะไร กลายเป็นนมส้มไปแล้ว’ คนทั้ง ๒ ทะเลาะกัน พากันมาที่สำนักงานของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์ควรที่จะยอมรับคำฟ้องของใคร ?”

“โคปาลกสฺส ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ของคนเลี้ยงโค พระคุณเจ้า”

“กึการณา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไร ?”

“กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, อปิจ ตโตเยว ตํ นิพฺพตฺตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษคนนั้นอาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น นมส้มนั้นก็บังเกิดมาจากนมสดนั้นนั่นเอง”

“เอวเมว โข มหาราช กิญฺจาปิ อญฺญํ มารณนฺติกํ นามรูปํ, อญฺญํ ปฏิสนฺธิสฺมึ นามรูปํ, อปิจ ตโตเยว ตํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ นามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)ก็เป็นส่วนหนึ่ง นามรูปในคราวปฏิสนธิ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง ก็จริงอยู่ แต่ถึงอย่างนั้น นามรูปในคราวปฏิสนธินั้น ก็บังเกิดมาจากนามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)นั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถจะเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นามรูปเอกตฺตนานตฺตปญฺโห ฉฏฺโ ฯ

จบนามรูปเอกัตตนานัตตปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. เถรปฏิสนฺทหนาปฏิสนฺทหนปญฺห

๗. เถรปฏิสันทหนาปฏิสันทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการปฏิสนธิหรือไม่ปฏิสนธิแห่งพระเถระ

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตฺวํ ปน ปฏิสนฺทหิสฺสสี’’ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะปฏิสนธิอีกหรือไม่ ?”

“อลํ มหาราช กึ เต เตน ปุจฺฉิเตน, นนุ มยา ปฏิกจฺเจว อกฺขาตํ ‘สเจ มหาราช สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’ติฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อย่าเลย ประโยชน์อะไรด้วยคำที่พระองค์ตรัสถามนั้นเล่า, อาตมภาพได้ถวายวิสัชนาเจาะจงทีเดียวไปว่า ‘มหาบพิตร ถ้าหากว่า อาตมภาพยังมีอุปาทานอยู่ อาตมภาพก็จะปฏิสนธิอีก ถ้าหากว่าอาตมภาพไม่มีอุปาทาน อาตมภาพก็จะไม่ปฏิสนธิอีก’ ดังนี้ มิใช่หรือ ?”

“โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส รญฺโญ อธิการํ กเรยฺย, ราชา ตุฏฺโฐ อธิการํ ทเทยฺย, โส เตน อธิกาเรน ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรยฺย, โส เจ ชนสฺส อาโรเจยฺย ‘น เม ราชา กิญฺจิ ปฏิกโรตี’ติ ฯ กินฺนุ โข โส มหาราช ปุริโส ยุตฺตการี ภเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง พึงทำการทะนุบำรุงพระราชา พระราชาทรงยินดีแล้ว ก็ทรงให้การทะนุบำรุงแก่เขา เขาเป็นผู้เอิบอิ่ม เพียบพร้อม บำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณทั้ง ๕ เพราะการทะนุบำรุงนั้น หากว่าเขาพึงบอกแก่ชนว่า ‘พระราชามิได้ทรงกระทำตอบแทนอะไร ๆ แก่เราหรอก’ ดังนี้ไซร้ ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้น ชื่อว่าพึงเป็นผู้ทำสมควรแล้วหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่สมควรหรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช กึ เต เตน ปุจฺฉิเตน, นนุ มยา ปฏิกจฺเจว อกฺขาตํ ‘สเจ สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหิสฺสามี”ติฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ประโยชน์อะไรด้วยคำที่พระองค์ตรัสถามนั้นเล่า อาตมภาพได้กล่าวเจาะจงทีเดียวแล้วว่า ‘ถ้าหากว่าอาตมภาพยังมีอุปาทานอยู่ อาตมภาพก็จะปฏิสนธิอีก ถ้าหากอาตมภาพไม่มีอุปาทานแล้ว อาตมภาพก็จะไม่ปฏิสนธิอีก’ ดังนี้ มิใช่หรือ ?”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เถรปฏิสนฺทหนาปฏิสนฺทหนปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบเถรปฏิสันทหนาปฏิสันทหนปัญหาข้อที่ ๗

———

๘. นามรูปปฏิสนฺทหนปญฺห

๘. นามรูปปฏิสันทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการปฏิสนธิของนามรูป

[๘] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘นามรูปนฺ’ติ, ตตฺถ กตมํ นามํ, กตมํ รูปนฺ”ติ ฯ

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ในคำที่ท่านกล่าวว่า ‘นามรูป’ นี้ อะไรคือนาม อะไร คือ รูป ?”

‘‘ยํ ตตฺถ มหาราช โอฬาริกํ, เอตํ รูปํ, เย ตตฺถ สุขุมา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เอตํ นามนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในคำว่า ‘นามรูป’ นั้น ธรรมชาติที่หยาบ คือรูป ในคำว่า ‘นามรูป’ นั้น จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย อันเป็นธรรมชาติที่ละเอียด คือนาม”

‘‘ภนฺเต นาคเสน เกน การเณน นามเมว น ปฏิสนฺทหติ, รูปเมว วา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุอะไร นามเพียงอย่างเดียว ปฏิสนธิไม่ได้ หรือรูปเพียงอย่างเดียว ก็ปฏิสนธิไม่ได้เล่า ?”

‘‘อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา มหาราช เอเต ธมฺมา เอกโตว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมเหล่านี้อิงอาศัยกันและกัน ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันแน่นอน”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช กุกฺกุฏิยา กลลํ น ภเวยฺย, อณฺฑมฺปิ น ภเวยฺย, ยญฺจ ตตฺถ กลลํ, ยญฺจ อณฺฑํ, อุโภเปเต อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, เอกโต เนสํ อุปฺปตฺติ โหติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ยทิ ตตฺถ นามํ น ภเวยฺย, รูปมฺปิ น ภเวยฺย, ยญฺเจว ตตฺถ นามํ, ยญฺเจว รูปํ, อุโภเปเต อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, เอกโตว เนสํ อุปฺปตฺติ โหติ ฯ เอวเมตํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าน้ำกลละ(ตัวอ่อนแรกเกิด) ของแม่ไก่ไม่มี แม้เยื่อไข่ ก็ไม่มี ในสิ่งทั้ง ๒ นั้น ตัวอ่อนก็ดี เยื่อไข่ก็ดี สิ่งทั้ง ๒ นี้ อิงอาศัยซึ่งกันและกัน สิ่งทั้ง ๒ นี้ มีความเกิดขึ้นพร้อมกันนั่นแหละ ฉันใด ขอถวายพระพร ในนามและรูปนั้น ถ้านามไม่มี แม้รูปก็ไม่อาจมีได้ ในนามและรูปนั้น นามก็ดี รูปก็ดี ธรรมทั้ง ๒ นี้ อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ธรรมทั้ง ๒ นี้มีความเกิดขึ้นพร้อมกันแน่นอน, ฉันนั้นเหมือนกัน นามและรูปนี้ดังกล่าวมานี้ มีอันแล่นไปตลอดกาลนาน”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นามรูปปฏิสนฺทหนปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบนามรูปปฏิสันทหนปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. อทฺธานปญฺห

๙. อัทธานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยกาลนาน

[๙] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ทีฆมทฺธานนฺ’ติ, กิเมตํ อทฺธานํ นามา”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ตลอดกาลนานนี้ อะไรเล่า ชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน (อัทธานะ) นี้ ?”

“อตีโต มหาราช อทฺธา, อนาคโต อทฺธา, ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิ่งที่ล่วงไปแล้ว ก็ชื่อว่าสิ่งที่มีกาลนาน สิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็ชื่อว่าสิ่งที่มีกาลนาน สิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ก็ชื่อว่าสิ่งที่มีกาลนาน”

“กึ ปน ภนฺเต สพฺเพ อทฺธา อตฺถี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า สิ่งที่มีกาลนาน ล้วนมีอยู่ทั้งนั้นหรือ ?”

“โกจิ มหาราช อทฺธา อตฺถิ, โกจิ นตฺถี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิ่งมีกาลนาน บางอย่างมีอยู่ สิ่งมีกาลนาน บางอย่างไม่มีอยู่”

“กตโม ปน ภนฺเต อตฺถิ, กตโม นตฺถี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า อะไรชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน มีอยู่ อะไรชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่ ?”

“เย เต มหาราช สงฺขารา อตีตา วิคตา นิรุทฺธา วิปริณตา, โส อทฺธา นตฺถิ ฯ เย ธมฺมา วิปากา, เย จ วิปากธมฺมธมฺมา, เย จ อญฺญตฺร ปฏิสนฺธึ เทนฺติ, โส อทฺธา อตฺถิ ฯ เย สตฺตา กาลงฺกตา อญฺญตฺร อุปฺปนฺนา, โส จ อทฺธา อตฺถิ ฯ เย สตฺตา กาลงฺกตา อญฺญตฺร อนุปฺปนฺนา, โส อทฺธา นตฺถิ ฯ เย จ สตฺตา ปรินิพฺพุตา, โส จ อทฺธา นตฺถิ ปรินิพฺพุตตฺตา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สังขารทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ไปปราศแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว เหล่านั้นใด นั้น ชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่, วิบากธรรมทั้งหลายก็ดี ธรรมที่ให้วิบากทั้งหลายก็ดี ธรรมที่กำลังให้ปฏิสนธิในภพอื่น ๆ อยู่ก็ดี เหล่าใด นั้น ชื่อว่ามีกาลนาน มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายที่ได้ตายแล้ว เกิดขึ้นในภพอื่นใด นั้น ก็ชื่อว่า สิ่งมีกาลนาน มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายที่ได้ตายแล้ว ไม่เกิดขึ้นในภพอื่นใด นั้น ก็ชื่อว่า สิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่ คือสัตว์ทั้งหลายผู้ปรินิพพานแล้วเหล่าใด นั้น ก็ชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่ เพราะดับรอบแล้ว”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อทฺธานปญฺโห นวโม ฯ
จบอัทธานปัญหาข้อที่ ๙

อทฺธานวคฺโค ทุติโย ฯ
จบอัทธานวรรคที่ ๒
อิมสฺมึ วคฺเค นว ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๙ ข้อ

———

๒.๓ วิจารวคฺค

๒.๓ วิจารวรรค วรรคว่าด้วยวิจาร

๑. อทฺธานมูลปญฺห

๑. อัทธานมูลปัญหา

ปัญหาว่าด้วยมูลเหตุแห่งอัทธานะ

[๑] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน อตีตสฺส อทฺธานสฺส กึ มูลํ, อนาคตสฺส อทฺธานสฺส กึ มูลํ, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส อทฺธานสฺส กึ มูลนฺ’’ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อะไรเป็นมูลเหตุแห่งอัทธานะ(สิ่งมีกาล)ฝ่ายอดีต อะไรเป็นมูลเหตุแห่งอัทธานะฝ่ายอนาคต อะไรเป็นมูลเหตุแห่งอัทธานะฝ่ายปัจจุบันเล่า ?”

‘‘อตีตสฺส จ มหาราช อทฺธานสฺส อนาคตสฺส จ อทฺธานสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จ อทฺธานสฺส อวิชฺชา มูลํ ฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณ-ปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ ฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อทฺธานสฺส ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อวิชชาเป็นมูลเหตุแห่งอัทธานะฝ่ายอดีต แห่งอัทธานะฝ่ายอนาคต และแห่งอัทธานะฝ่ายปัจจุบัน คือว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีอายตนะ ๖ เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ปลายสุดข้างต้นแห่งอัทธานะอันเป็นกองทุกข์ทั้งสิ้นนั่นตามประการดังกล่าวมานี้ ย่อมไม่ปรากฏ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อทฺธานมูลปญฺโห ปฐโม ฯ

จบอัทธานมูลปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. ปุริมโกฏิปญฺห

๒. ปุริมโกฏิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปลายสุดข้างต้น

[๒] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’ติ, ตสฺส โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ปลายสุดข้างต้นไม่ปรากฏนี้ใด ขอท่านจงช่วยทำอุปมาสำหรับคำนั้นเถิด”

“ยถา มหาราช ปุริโส ปริปกฺกํ พีชํ ปถวิยํ นิกฺขิเปยฺย, ตโต องฺกุโร อุฏฺฐหิตฺวา อนุปุพฺเพน วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชิตฺวา ผลํ ทเทยฺย ฯ ตโต พีชํ คเหตฺวา ปุน โรเปยฺย, ตโตปิ องฺกุโร อุฏฺฐหิตฺวา อนุปุพฺเพน วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชิตฺวา ผลํ ทเทยฺย ฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง ฝังเมล็ดพืชที่แก่เต็มที่ไว้ที่พื้นดิน ต่อมา ก็มีหน่องอกขึ้นมา ถึงความเติบโตงอกงามไพบูลย์ไปตามลำดับแล้วก็ให้ผล บุรุษก็ถือเอาเมล็ดพืชจากต้นนั้นไปเพาะปลูกอีก แม้ต่อมา ก็มีหน่องอกขึ้นมา ถึงความเติบโตงอกงามไพบูลย์ไปตามลำดับ แล้วก็ให้ผล ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมาฉะนี้ มีอยู่หรือไรหนอ”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น

แหละ ปลายสุดข้างต้นแม้แห่งอัทธานะ ย่อมไม่ปรากฏ”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช กุกฺกุฏิยา อณฺฑํ ภเวยฺย, อณฺฑโต กุกฺกุฏี กุกฺกุฏิยา อณฺฑนฺติ ฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า จากไก่ ก็มีไข่ จากไข่ ก็มีไก่, จากไก่ ก็มีไข่ ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมานี้ มีอยู่หรือหนอ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ปลายสุดข้างต้นแม้แห่งอัทธานะ ย่อมไม่ปรากฏแล”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

เถโร ปถวิยา จกฺกํ อาลิขิตฺวา มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ “อตฺถิ มหาราช อิมสฺส จกฺกสฺส อนฺโต”ติ ?

พระเถระเขียนรูปวงล้อลงที่พื้นดิน ถวายพระพรถามความข้อนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ที่สุดของรูปวงล้อนี้ มีอยู่หรือไม่”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อิมานิ จกฺกานิ วุตฺตานิ ภควตา ‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา กมฺมํ, กมฺมโต ปุน จกฺขุ ชายตี’ติ ฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสวงล้อเหล่านี้ไว้อย่างนี้ว่า ‘จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยปสาทตาและรูปผัสสะย่อมมี เพราะความพร้อมเพียงกันแห่งธรรม ๓ อย่าง เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีกรรม จักขุปสาทย่อมเกิดจากกรรมอีก’ ดังนี้ ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมาฉะนี้ มีอยู่หรือไม่ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“โสตญฺจ ปฏิจฺจ สทฺเท จ... เป.... มนญฺจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา กมฺมํ, กมฺมโต ปุน มโน ชายตี’ติ ฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “โสตวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยโสตปสาทและเสียง ฯลฯ มโนวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ ผัสสะย่อมมีเพราะความพร้อมเพียงกันแห่งธรรม ๓ อย่าง เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีกรรม ใจย่อมเกิดจากกรรมอีก’ ดังนี้ ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมาฉะนี้ มีอยู่หรือไม่”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ปลายสุดข้างต้นแม้แห่งอัทธานะ ย่อมไม่ปรากฏแล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปุริมโกฏิปญฺโห ทุติโย ฯ

จบปุริมโกฏิปัญหาข้อที่ ๒

๓. โกฏิปณฺณายนปณฺห

๓. โกฏิปัญญายนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความปรากฏแห่งปลายสุด

[๓] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’ติ, กตมา จ สา ปุริมา โกฏี’’ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ‘ปลายสุดข้างต้นไม่ปรากฏ’ ดังนี้ ก็ปลายสุดข้างต้นนั้นเป็นไฉน ?”

‘‘โย โข มหาราช อตีโต อทฺธา, เอสา ปุริมา โกฏี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อัทธานะที่ล่วงไปแล้ว ชื่อว่าปลายสุดข้างต้น”

‘‘ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’ติ, กึ ปน ภนฺเต สพฺพาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ‘ปลายสุดข้างต้นย่อมไม่ปรากฏ’ ดังนี้ ปลายสุดข้างต้นนั้นแม้ทุกอย่างเลยหรือ ย่อมไม่ปรากฏ”

‘‘กาจิ มหาราช ปญฺญายติ, กาจิ น ปญฺญายตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปลายสุดข้างต้นบางอย่างย่อมปรากฏ ปลายสุดข้างต้นบางอย่าง ย่อมไม่ปรากฏ”

‘‘กตมา ภนฺเต ปญฺญายติ, กตมา น ปญฺญายตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ปลายสุดอะไรปรากฏ ปลายสุดอะไร ไม่ปรากฏ ?”

‘‘อิโต ปุพฺเพ มหาราช สพฺเพนสพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ อวิชฺชา นาโหสีติ เอสา ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายติ, ยํ อหุตฺวา สมฺภวติ, หุตฺวา ปฏิวิคจฺฉติ, เอสา ปุริมา โกฏิ ปญฺญายตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ข้อที่ตรัสไว้ว่า ‘ในกาลก่อนแต่นี้ อวิชชา ไม่เคยมีเลยโดยสิ้นเชิง โดยประการทั้งปวง’ ดังนี้ นี้ชื่อว่าปลายสุดข้างต้น ย่อมไม่ปรากฏ สิ่งใดไม่มี ก็มีขึ้น ที่มีแล้ว ก็กลับปราศไป นี้จัดเป็นปลายสุดข้างต้น ย่อมปรากฏ”

“ภนฺเต นาคเสน ยํ อหุตฺวา สมฺโภติ, หุตฺวา ปฏิวิคจฺฉติ, นนุ ตํ อุภโต ฉินฺนํ อตฺถํ คจฺฉตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งใดไม่มี ก็กลับมีขึ้น ที่มีแล้ว ก็กลับปราศไป สิ่งนั้นถูกตัดโดยขณะทั้ง ๒ (ขณะเกิดขึ้นและขณะดับไป) แล้ว ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ มิใช่หรือ”

“ยทิ มหาราช อุภโต ฉินฺนํ อตฺถํ คจฺฉติ, อุภโต ฉินฺนา สกฺกา วฑฺเฒตุนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าเป็นสิ่งที่ถูกตัดโดยขณะทั้ง ๒ ก็ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ปลายสุดที่ถูกตัดโดยขณะทั้ง ๒ สามารถที่จะเจริญได้หรือ ?”

“อาม สาปิ สกฺกา วฑฺเฒตุนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ปลายสุดแม้นั้น สามารถที่จะเจริญได้”

“นาหํ ภนฺเต เอตํ ปุจฺฉามิ โกฏิโต สกฺกา วฑฺเฒตุนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพระเจ้ามิได้ถามข้อนั้น ถามว่า ปลายสุดสามารถที่จะเจริญได้โดยปลายสุดหรือไม่ ?”

“อาม สกฺกา วฑฺเฒตุนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ สามารถที่จะเจริญได้”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

เถโร ตสฺส รุกฺขูปมํ อกาสิ “ขนฺธา จ เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส พีชานี”ติ ฯ

พระเถระได้ทำอุปมาเรื่องต้นไม้ให้แก่พระเจ้ามิลินท์นั้นว่า “ก็ขันธ์ทั้งหลายล้วนเป็นพืชแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

โกฏิปญฺญายนปญฺโห ตติโย ฯ

จบโกฏิปัญญายนปัญหาข้อที่ ๓

๔. สงฺขารชายมานปญฺห

๔. สังขารชายมานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสังขารที่กำลังเกิด

[๔] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ เย เกจิ สงฺขารา, เย ชายนฺตี’’ติ ?

[๔] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ สังขารเหล่าใด ย่อมเกิดขึ้นหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช อตฺถิ สงฺขารา, เย ชายนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถูกต้องแล้ว สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีอยู่ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเกิดขึ้น”

‘‘กตเม เต ภนฺเต’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สังขารที่มีอยู่และสังขารที่เกิดขึ้นเหล่านั้น เป็นไฉน พระคุณเจ้า ?”

‘‘จกฺขุสฺมิญฺจ โข มหาราช สติ รูเปสุ จ จกฺขุวิญฺญาณํ โหติ, จกฺขุวิญฺญาเณ สติ จกฺขุสมฺผสฺโส โหติ, จกฺขุสมฺผสฺเส สติ เวทนา โหติ, เวทนาย สติ ตณฺหา โหติ, ตณฺหาย สติ อุปาทานํ โหติ, อุปาทาเน สติ ภโว โหติ, ภเว สติ ชาติ โหติ, ชาติยา สติ ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีจักขุ และเมื่อมีรูป ก็ย่อมมีจักขุวิญญาณ, เมื่อมีจักขุวิญญาณ ก็ย่อมมีจักขุสัมผัส เมื่อมีจักขุสัมผัส ก็ย่อมมีเวทนา เมื่อมีเวทนา ก็ย่อมมีตัณหา เมื่อมีตัณหา ก็ย่อมมีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ก็ย่อมมีภพ เมื่อมีภพ ก็ย่อมมีชาติ เมื่อมีชาติ ก็ย่อมมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้โดยอาการอย่างนี้

จกฺขุสฺมิญฺจ โข มหาราช อสติ รูเปสุ จ อสติ จกฺขุวิญฺญาณํ น โหติ, จกฺขุวิญฺญาเณ อสติ จกฺขุสมฺผสฺโส น โหติ, จกฺขุสมฺผสฺเส อสติ เวทนา น โหติ, เวทนาย อสติ ตณฺหา น โหติ, ตณฺหาย อสติ อุปาทานํ น โหติ, อุปาทาเน อสติ ภโว น โหติ, ภเว อสติ ชาติ น โหติ, ชาติยา อสติ ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา น โหนฺติ, เอวเมตสฺส

เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี''ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อไม่มีจักขุ และเมื่อไม่มีรูป ก็ย่อมไม่มีจักขุวิญญาณ เมื่อไม่มีจักขุวิญญาณ ก็ย่อมไม่มีจักขุสัมผัส เมื่อไม่มีจักขุสัมผัส ก็ย่อมไม่มีเวทนา เมื่อไม่มีเวทนา ก็ย่อมไม่มีตัณหา เมื่อไม่มีตัณหา ก็ย่อมไม่มีอุปาทาน เมื่อไม่มีอุปาทาน ก็ย่อมไม่มีภพ เมื่อไม่มีภพ ก็ย่อมไม่มีชาติ เมื่อไม่มีชาติ ก็ย่อมไม่มีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้โดยอาการอย่างนี้"

''กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว"

สงฺขารชายมานปญฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบสังขารชายมานปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. ภวนฺตสงฺขารชายมานปญฺห

๕. ภวันตสังขารชายมานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิ่งที่มีอยู่เกิดเป็นสังขารทั้งหลาย

[๕] ราชา อาห ''ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺตี''ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน สังขารทั้งหลายอะไรๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นมีอยู่หรือ ?"

''นตฺถิ มหาราช เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว โข มหาราช สงฺขารา ชายนฺตี''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ ขอถวายพระพร สังขารทั้งหลายเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น"

''โอปมฺมํ กโรหี''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ"

“ตं กึ มญฺญสิ มหาราช, อิทं เคหं อภวนฺตं ชาตं, ยตฺถ ตฺวं นิสินฺโนสี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระราชมณเฑียรที่พระองค์ประทับนั่งอยู่นี้ เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่หรือไร ?”

“นตฺถิ กิญฺจิ ภนฺเต อิธ อภวนฺตं ชาตं, ภวนฺตเยว ชาตं, อิมานิ โข ภนฺเต ทารูนิ วเน อเหสุं, อยญฺจ มตฺติกา ปถวิยं อโหสิ, อิตฺถีนญฺจ ปุริสานญฺจ ตชฺเชน วายาเมน เอวมิทं เคหं นิพฺพตฺตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ในเรือนหลังนี้ อะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ หามีไม่ ที่เกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น พระคุณเจ้า ไม้ทั้งหลายเหล่านี้ ก็มีอยู่แล้วในป่า ดินเหนียว(ที่ทำเป็นผนัง)นี้ ก็ได้มีอยู่แล้วที่พื้นแผ่นดิน เพราะอาศัยความพยายามที่สมควรแก่กิจการนั้นของหญิงและชายทั้งหลายอย่างนี้แล้ว เรือนหลังนี้จึงเกิดขึ้นได้”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาแล้วล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิยฺโย โอปมฺมं กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เย เกจิ พีชคามภูตคามา ปถวิยं นิกฺขิตฺตา อนุปุพฺเพน วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชมานา ปุปฺผานิ จ ผลานิ จ ทเทยฺยุ, น เต รุกฺขา อภวนฺตา ชาตา, ภวนฺตาเยว เต รุกฺขา ชาตา ฯ เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว เต สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า พืชและต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่พวกชนปลูกไว้บนพื้นดิน เมื่อถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์ไปตามลำดับได้ ก็จะพึงให้ดอกและผล ต้นไม้เหล่านั้นหาได้เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ไม่ ต้นไม้เหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น ฉันใด, ขอถวายพระพร สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ หามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช กุมฺภกาโร ปถวิยา มตฺติกํ อุทฺธริตฺวา นานาภาชนานิ กโรติ, น ตานิ ภาชนานิ อภวนฺตานิ ชาตานิ, ภวนฺตานิเยว ชาตานิ ฯ เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ช่างปั้นหม้อตักดินเหนียวจากพื้นดินทำเป็นภาชนะต่าง ๆ ภาชนะเหล่านั้นหาได้เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ไม่ เกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น ฉันใด ขอถวายพระพร สังขารอะไร ๆ ที่เกิดมา เป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ สังขารทั้งหลายเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช วีณาย ปตฺตํ น สิยา, จมฺมํ น สิยา, โทณิ น สิยา, ทณฺโฑ น สิยา, อุปวีโณ น สิยา, ตนฺติโย น สิยุ, โกโณ น สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม น สิยา, ชาเยยฺย สทฺโท”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ใบพิณก็ไม่มี หนังพิณก็ไม่มี รางพิณก็ไม่มี คันพิณก็ไม่มี คอพิณก็ไม่มี สายพิณก็ไม่มี อุปกรณ์เครื่องดีดสายพิณก็ไม่มี และความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นของบุรุษก็ไม่มี เสียง(พิณ)พึงเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ได้หรอก พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช วีณาย ปตฺตํ สิยา, จมฺมํ สิยา, โทณิ สิยา, ทณฺโฑ สิยา, อุปวีโณ สิยา, ตนฺติโย สิยุ, โกโณ สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม สิยา, ชาเยยฺย สทฺโท”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใดแล ใบพิณก็มี หนังพิณก็มี รางพิณก็มี คันพิณก็มี คอพิณก็มี สายพิณก็มี อุปกรณ์เครื่องดีดพิณก็มี ความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นของบุรุษก็มี เสียง(พิณ)ก็พึงเกิดได้ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต ชาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว โข สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช อรณิ น สิยา, อรณิโปตโก น สิยา, อรณิโยตฺตกํ น สิยา, อุตฺตรารณิ น สิยา, โจฬกํ น สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม น สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ไม้สีไฟตัวแม่ก็ไม่มี ไม้สีไฟตัวลูกก็ไม่มี เชือกผูกไม้สีไฟก็ไม่มี ไม้สีไฟท่อนบนก็ไม่มี ขี้ฝอยก็ไม่มี และความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นแห่งบุรุษก็ไม่มี ไฟนั้นพึงเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจเกิดได้หรอก พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช อรณิ สิยา, อรณิโปตโก สิยา, อรณิโยตฺตกํ สิยา, อุตฺตรารณิ สิยา, โจฬกํ สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใดแล ไม้สีไฟตัวแม่ก็มี ไม้สีไฟตัวลูกก็มี เชือกผูกไม้สีไฟก็มี ไม้สีไฟท่อนบนก็มี ขี้ฝอยก็มี และความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นของบุรุษก็มี ไฟนั้นก็พึงเกิดได้ ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต ชาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว โข สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้น หามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช มณิ น สิยา, อาตโป น สิยา, โคมยํ น สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า แก้วมณีก็ไม่มี แสงแดดก็ไม่มี โคมัยก็ไม่มี ไฟนั้นพึงเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจเกิดได้หรอก พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช มณิ สิยา, อาตโป สิยา, โคมยํ สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี”ติ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใด แก้วมณีก็มี แสงแดดก็มี โคมัยก็มี ไฟนั้นพึงเกิดได้ ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต ชาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว โข สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

‘‘ยถา มหาราช อาทาโส น สิยา, อาภา น สิยา, มุขํ น สิยา, ชาเยยฺย อตฺตา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กระจกเงาก็ไม่มี แสงสว่างก็ไม่มี หน้าคนส่องก็ไม่มี ตัวคน(เงาหน้าคน) จะพึงเกิดได้หรือไม่ ?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้าลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจเกิดได้หรอก พระคุณเจ้า”

‘‘ยโต จ โข มหาราช อาทาโส สิยา, อาภา สิยา, มุขํ สิยา, ชาเยยฺย อตฺตา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใดแล กระจกเงาก็มี แสงสว่างก็มี หน้าคนส่องก็มี ตัวคน(เงาหน้าคน) จะพึงเกิดได้ใช่หรือไม่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต ชาเยยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงเกิดได้ พระคุณเจ้า”

‘‘เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว โข สงฺขารา ชายนฺตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ภวนฺตสงฺขารชายมานปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบภวันตสังขารชายมานปัญหาข้อที่ ๕

———

๖. เวทคูปญฺห

๖. เวทคูปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเวทคู

[๖] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน เวทคู อุปลพฺภตี’’ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทคูมีอยู่หรือ ?”

‘‘โก ปเนส มหาราช เวทคู นามา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ใครเล่าชื่อว่าเวทคู ?”

‘‘โย ภนฺเต อพฺภนฺตเร ชีโว จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ สุณาติ, ฆาเนน คนฺธํ ฆายติ, ชิวฺหาย รสํ สายติ, กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสติ, มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, ยถา มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺนา เยน เยน วาตปาเนน อิจฺเฉยฺยาม ปสฺสิตุํ, เตน เตน วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, ปุรตฺถิเมนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, ปจฺฉิเมนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, อุตฺตเรนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, ทกฺขิเณนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม ฯ เอวเมว โข ภนฺเต อยํ อพฺภนฺตเร ชีโว เยน เยน ทฺวาเรน อิจฺฉติ ปสฺสิตุํ, เตน เตน ทฺวาเรน ปสฺสตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ได้แก่ ตัวอัพภันตรชีวะ (ชีวะภายใน) ซึ่งมองดูรูปทางตาบ้าง ฟังเสียงทางหูบ้าง ดมกลิ่นทางจมูกบ้าง ลิ้มรสทางลิ้นบ้าง ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายบ้าง รู้ธรรมทางใจบ้าง เปรียบเหมือนว่า เรานั่งกันอยู่บนปราสาทนี้ ต้องการจะมองดูไปทางหน้าต่างช่องใด ๆ เราก็มองดูไปทางหน้าต่างช่องนั้น ๆ ได้ คือว่า จะมองดูไปทางหน้าต่างด้านทิศตะวันออกก็ได้ จะมองดูไปทางหน้าต่างด้านทิศตะวันตกก็ได้ จะมองดูไปทางหน้าต่างด้านทิศเหนือก็ได้ จะมองดูไปทางหน้าต่างด้านทิศใต้ก็ได้ ฉันใด พระคุณเจ้า ตัวอัพภันตรชีวะต้องการจะมองดู(รูปเป็นต้น) ทางทวารใด ๆ ก็ย่อมมองดู(รูปเป็นต้น) ทางทวารนั้น ๆ ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน”

เถโร อาห ‘‘ปญฺจทฺวารํ มหาราช ภณิสฺสามิ, ตํ สุโณหิ สาธุกํ มนสิกโรหิ, ยทิ อพฺภนฺตเร ชีโว จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, ยถา มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺนา เยน เยน วาตปาเนน อิจฺเฉยฺยาม ปสฺสิตุํ, เตน เตน วาตปาเนน รูปํเยว ปสฺเสยฺยาม, ปุรตฺถิเมนปิ วาตปาเนน รูปํเยว ปสฺเสยฺยาม, ปจฺฉิเมนปิ วาตปาเนน รูปเยว ปสฺเสยฺยาม, อุตฺตเรนปิ วาตปาเนน

รูปัเยว ปสฺเสยฺยาม, ทกฺขิเณนปิ วาตปาเนน รูปัเยว ปสฺเสยฺยาม, เอวเมเตน อพฺภนฺตเร ชีเวน โสเตนปิ รูปัเยว ปสฺสิตพฺพำ, ฆาเนนปิ รูปัเยว ปสฺสิตพฺพำ, ชิวฺหายปิ รูปัเยว ปสฺสิตพฺพำ, กาเยนปิ รูปัเยว ปสฺสิตพฺพำ, มนสาปิ รูปัเยว ปสฺสิตพฺพำ; จกฺขุนาปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ, ฆาเนนปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ, ชิวฺหายปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ, กาเยนปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ, มนสาปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ; จกฺขุนาปิ คนฺโธเยว ฆายิตพฺโพ, โสเตนปิ คนฺโธเยว ฆายิตพฺโพ, ชิวฺหายปิ คนฺโธเยว ฆายิตพฺโพ, กาเยนปิ คนฺโธเยว ฆายิตพฺโพ, มนสาปิ คนฺโธเยว ฆายิตพฺโพ; จกฺขุนาปิ รโสเยว สายิตพฺโพ, โสเตนปิ รโสเยว สายิตพฺโพ, ฆาเนนปิ รโสเยว สายิตพฺโพ, กาเยนปิ รโสเยว สายิตพฺโพ, มนสาปิ รโสเยว สายิตพฺโพ; จกฺขุนาปิ โผฏฺฐพฺพำเยว ผุสิตพฺพำ, โสเตนปิ โผฏฺฐพฺพำเยว ผุสิตพฺพำ, ฆาเนนปิ โผฏฺฐพฺพำเยว ผุสิตพฺพำ, ชิวฺหายปิ โผฏฺฐพฺพำเยว ผุสิตพฺพำ, มนสาปิ โผฏฺฐพฺพำเยว ผุสิตพฺพำ; จกฺขุนาปิ ธมฺมำเยว วิชานิตพฺพำ, โสเตนปิ ธมฺมำเยว วิชานิตพฺพำ, ฆาเนนปิ ธมฺมำเยว วิชานิตพฺพำ, ชิวฺหายปิ ธมฺมำเยว วิชานิตพฺพำ, กาเยนปิ ธมฺมำเยว วิชานิตพฺพนฺ”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพจักขอถวายพระพร กล่าวถึงทวาร ๕ ขอพระองค์จงทรงสดับเรื่องทวาร ๕ นั้น ขอจงทรงกระทำไว้ในพระทัยให้ดีเถิด เปรียบเหมือนว่า เรานั่งอยู่บนปราสาทนี้ต้องการจะมองดูรูปทางหน้าต่างช่องใด ๆ เราก็มองดูเฉพาะรูปเท่านั้นทางหน้าต่างช่องนั้น ๆ คือ เราพึงมองดูรูปนั่นแหละ ทางหน้าต่างด้านทิศตะวันออกก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละทางหน้าต่างด้านทิศตะวันตกก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละทางหน้าต่างด้านทิศเหนือก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละทางหน้าต่างด้านทิศใต้ก็ได้ ฉันใด ถ้าหากว่า ตัวอัพภันตรชีวะ พึงมองดูรูปทางตาได้ไซร้ ตัวอัพภันตรชีวะนั้น ก็พึงมองดูรูปนั่นแหละ ทางหูก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละ ทางจมูกก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละ ทางลิ้นก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละทางกายก็ได้ พึงมองดูรูปนั่นแหละทางใจก็ได้ พึงฟังเสียงนั่นแหละ ทางตาก็ได้ พึงฟังเสียงนั่นแหละ ทางจมูกก็ได้ พึงฟังเสียงนั่นแหละ ทางลิ้นก็ได้ พึงฟังเสียงนั่นแหละทางกายก็ได้ พึงฟังเสียงนั่นแหละ ทางใจก็ได้ พึงดมกลิ่นนั่นแหละ ทางตาก็ได้ พึงดมกลิ่นนั่นแหละทางหูก็ได้ พึงดมกลิ่นนั่นแหละ ทางลิ้นก็ได้ พึงดมกลิ่นนั่นแหละ ทางกายก็ได้ พึงดมกลิ่นนั่นแหละ ทางใจก็ได้ พึงลิ้มรสนั่นแหละ ทางตาก็ได้ พึงลิ้มรสนั่นแหละ ทางหูก็ได้ พึงลิ้มรสนั่นแหละ ทางจมูกก็ได้ พึงลิ้มรสนั่นแหละ ทางกายก็ได้ พึงลิ้มรสนั่นแหละ ทางใจก็ได้ พึงถูกต้องโผฏฐัพพะนั่นแหละ ทางตาก็ได้ พึงถูกต้องโผฏฐัพพะนั่นแหละ ทางหูก็ได้ พึงถูกต้อง

โผฏฐัพพะนั่นแหละ ทางจมูกก็ได้ พึงถูกต้องโผฏฐัพพะนั่นแหละ ทางลิ้นก็ได้ พึงถูกต้องโผฏฐัพพะนั่นแหละ ทางใจก็ได้ พึงรู้ธรรมแม้ทางตาก็ได้ พึงรู้ธรรมแม้ทางหูก็ได้ พึงรู้ธรรมแม้ทางจมูกก็ได้ พึงรู้ธรรมแม้ทางลิ้นก็ได้ พึงรู้ธรรมแม้ทางกายก็ได้ ฉันนั้นเหมือนกันหรือไร ?"

"น หิ ภนฺเต"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า"

"น โข เต มหาราช ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมํ, ยถา วา ปน มหาราช มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺนา อิเมสุ ชาลวาตปาเนสุ อุคฺฆาฏิเตสุ มหนฺเตน อากาเสน พหิมุขา สุฏฺฐุตรํ รูปี ปสฺสาม, เอวเมเตน อพฺภนฺตเร ชีเวนาปิ จกฺขุทฺวาเรสุ อุคฺฆาฏิเตสุ มหนฺเตน อากาเสน สุฏฺฐุตรํ รูปี ปสฺสิตพฺพํ,

โสเตสุ อุคฺฆาฏิเตสุ... เป.... ฆาเน อุคฺฆาฏิเต... เป.... ชิวฺหาย อุคฺฆาฏิตาย... เป.... กาเย อุคฺฆาฏิเต มหนฺเตน อากาเสน สุฏฺฐุตรํ สทฺโท โสตพฺโพ, คนฺโธ ฆายิตพฺโพ, รโส สายิตพฺโพ, โผฏฺฐพฺโพ ผุสิตพฺโพ"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสที่แรก หรือพระดำรัสที่แรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง ขอถวายพระพรอีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เรานั่งกันอยู่บนปราสาทหลังนี้ เปิดหน้าต่างเหล่านี้ออก หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็ย่อมมองดูรูปชัดเจนยิ่ง ฉันใด ตัวอัพภันตรชีวะนั้น เมื่อได้เปิดจักษุทวารหันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็พึงมองดูรูปได้ชัดเจนยิ่ง

เมื่อได้เปิดโสตทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็พึงฟังเสียงได้ชัดเจนยิ่ง, เมื่อได้เปิดฆานทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็พึงดมกลิ่นได้ชัดเจนยิ่ง, เมื่อได้เปิดชิวหาทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็พึงลิ้มรสได้ชัดเจนยิ่ง, เมื่อได้เปิดกายทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศอันกว้างใหญ่ ก็พึงถูกต้องโผฏฐัพพะได้ชัดเจนยิ่ง ฉันนั้นเหมือนกันหรือไร ?"

"น หิ ภนฺเต"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า"

“น โข เต มหาราช ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมํ, ยถา วา ปน มหาราช อยํ ทินฺโน นิกฺขมิตฺวา พหิทฺวารโกฏฺฐเก ติฏฺเฐยฺย, ชานาสิ ตฺวํ มหาราช ‘อยํ ทินฺโน นิกฺขมิตฺวา พหิทฺวารโกฏฺฐเก จิโต’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสทีแรก หรือพระดำรัสทีแรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้นี้ได้รับพระราชทานแล้ว ออกไปยืนอยู่ภายนอกซุ้มประตู ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงทราบหรือไม่ว่า บุรุษนี้ได้รับพระราชทานแล้วออกไปยืนอยู่ภายนอกซุ้มประตู”

‘‘อาม ภนฺเต ชานามี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ โยมทราบ พระคุณเจ้า”

“ยถา วา ปน มหาราช อยํ ทินฺโน อนฺโต ปวิสิตฺวา ตว ปุรโต ติฏฺเฐยฺย, ชานาสิ ตฺวํ มหาราช ‘อยํ ทินฺโน อนฺโต ปวิสิตฺวา มม ปุรโต จิโต’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ส่วนว่า อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้นี้ได้รับพระราชทานแล้ว เข้าไปข้างในแล้วพึงยืนอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงทราบหรือไม่ว่า ‘บุรุษผู้นี้ได้รับพระราชทานแล้วเข้าไปข้างในแล้วยืนอยู่ที่เบื้องหน้าเรา”

‘‘อาม ภนฺเต ชานามี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ โยมทราบ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อพฺภนฺตเร โส ชีโว ชิวฺหาย รเส นิกฺขิตฺเต ชาเนยฺย อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ตัวอัพภันตรชีวะนั้น เมื่อได้วางรสไว้ที่ลิ้น พึงรู้ได้หรือไม่ว่าเป็นรสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด หรือว่าเป็นรสหวาน ?”

‘‘อาม ภนฺเต ชาเนยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงรู้ได้ พระคุณเจ้า”

“เต รเส อนฺโต ปวิฏฺเฐ ชาเนยฺย อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ตัวอัพภันตรชีวะพึงรู้รสเหล่านั้นที่เข้าไปในภายในได้ว่าเป็นรสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด หรือว่าเป็นรสหวาน”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “รู้ไม่ได้หรอก พระคุณเจ้า”

“น โข เต มหาราช ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมํ, ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส มธุฆฏสตํ อาหราเปตฺวา มธุโทณึ ปูราเปตฺวา ปุริสสฺส มุขํ ปิทหิตฺวา มธุโทณิยา ปกฺขิเปยฺย, ชาเนยฺย มหาราช โส ปุริโส มธุ สมฺปนฺนํ วา น สมฺปนฺนํ วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสทีแรก หรือพระดำรัสทีแรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง ขอถวายพระพรเปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนให้เขานำน้ำผึ้ง ๑๐๐ หม้อ มาเทใส่รางน้ำผึ้งให้เต็ม แล้วปิดปากของบุรุษไว้ จับวางลงไปในรางน้ำผึ้ง ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นจะพึงรู้ได้หรือไม่ว่าเป็นน้ำผึ้งดี หรือน้ำผึ้งไม่ดี ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “รู้ไม่ได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การเณนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“น หิ ตสฺส ภนฺเต มุเข มธุ ปวิฏฺฐนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะว่าน้ำผึ้งมิได้เข้าไปในปากของเขา”

“น โข เต มหาราช ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสทีแรก หรือพระดำรัสทีแรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง”

“นาหं ปฏิพโล ตยา วาทินา สทฺธึ สลฺลปิตุ; สาธุ ภนฺเต อตฺถं ชปฺเปหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมไม่ใช่เป็นผู้ที่สามารถพอจะโต้ตอบกับท่านเจ้าวาทะได้ ขอพระคุณเจ้าได้โปรดช่วยอธิบายเนื้อความด้วยเถิด”

เถโร อภิธมฺมสํยุตฺตาย กถาย ราชานं มิลินฺทं สญฺญาเปสิ – “อิธ มหาราช จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตสหชาตา ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยं มนสิกาโรติ เอวเมเต ธมฺมา ปจฺจยโต ชายนฺติ, น เหตฺถ เวทคู อุปลพฺภติ, โสตญฺจ ปฏิจฺจ สทฺเท จ... เป.... มนญฺจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณํ, ตสหชาตา ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยं มนสิกาโรติ เอวเมเต ธมฺมา ปจฺจยโต ชายนฺติ, น เหตฺถ เวทคู อุปลพฺภตี”ติ ฯ

พระเถระได้ทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าพระทัยด้วยคำพูดประกอบด้วยพระอภิธรรมว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในความข้อนี้ จักขุวิญญาณอาศัยจักขุและรูปเกิดขึ้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการเป็นธรรมเกิดร่วมกับจักขุวิญญาณนั้น ธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดจากปัจจัยตามประการดังกล่าวมาฉะนี้ นี้ก็เวทคูย่อมถูกได้ในธรรมเหล่านี้ ก็หาไม่ โสตวิญญาณ อาศัยโสตะและสัททะเกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณ อาศัยมนะและธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ เป็นธรรมที่เกิดร่วมกับมโนวิญญาณนั้น ธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดจากปัจจัยตามประการดังกล่าวมาฉะนี้ ก็เวทคูย่อมถูกได้ในธรรมเหล่านี้ ก็หาไม่” ดังนี้

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทคูปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบเวทคูปัญหาข้อที่ ๖

———

๗. จกฺขุวิญฺญาณาทิปญฺห

๗. จักขุวิญญาณาทิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้นหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถูกต้องแล้ว จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น”

‘‘กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน ปฐมํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณํ, อุทาหุ มโนวิญฺญาณํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา จกฺขุวิญฺญาณนฺ’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลัง หรือว่ามโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลังเล่า ?”

‘‘ปฐมํ มหาราช จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลัง”

‘‘กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, อุทาหุ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณสั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือ หรือว่า มโนวิญญาณสั่งจักขุวิญญาณว่า ท่านจักเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือ ?”

“น หิ มหาราช อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณเหล่านั้นต่างหาการพูดจากันและกันมิได้”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณ ก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น อย่างไรเล่า ?”

“นินฺนตฺตา จ มหาราช ทฺวารตฺตา จ จิณฺณตฺตา จ สมุทาจริตตฺตา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น ก็เพราะทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำ เพราะเป็นเหมือนประตู เพราะเป็นเหมือนเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว และเพราะความที่ทวารนั้นเป็นที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน นินฺนตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณ ก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำอย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, เทเว วสฺสนฺเต, กตเมน อุทกํ คจฺเฉยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร เมื่อฝนตกลงมา น้ำจะพึงไหลไปทางไหน ?”

“เยน ภนฺเต นินฺนํ, เตน คจฺเฉยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “จะพึงไหลไปทางที่ลุ่มต่ำ พระคุณเจ้า”

“อถาปเรน สมเยน เทโว วสฺเสยฺย, กตเมน ตํ อุทกํ คจฺเฉยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ในสมัยอื่นต่อมา ฝนพึงตกลงมาอีก น้ำนั้นจะพึงไหลไปทางไหน”

“เยน ภนฺเต ปุริมํ อุทกํ คตํ, ตมฺปิ เตน คจฺเฉยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “แม้น้ำนั้นก็จะพึงไหลไปทางที่น้ำครั้งแรกได้ไหลไปแล้ว พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช ปุริมํ อุทกํ ปจฺฉิมํ อุทกํ อาณาเปติ ‘เยนาหํ คจฺฉามิ, ตฺวมฺปิ เตน คจฺฉาหี’ติ, ปจฺฉิมํ วา อุทกํ ปุริมํ อุทกํ อาณาเปติ ‘เยน ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหมฺปิ เตน คจฺฉิสฺสามี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำครั้งแรกสั่งน้ำครั้งหลังไว้ว่า ‘เราไหลไปทางใด แม้ท่านก็จงไหลไปทางนั้น’ ดังนี้หรือไร หรือว่า น้ำครั้งหลังสั่งน้ำครั้งแรกว่า ‘ท่านจักไหลไปทางใด แม้เราก็จักไหลไปทางนั้น’ ดังนี้หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, นินฺนตฺตา คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า น้ำทั้งสองคราวนั้นต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมไหลไป เพราะเป็นทางที่ลุ่มต่ำ”

“เอวเมว โข มหาราช นินฺนตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, นินฺนตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำ จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย แม้มโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น หาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำ”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน ทฺวารตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโน-

วิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนประตู อย่างไร ? ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ตำ กึ มญฺญสิ มหาราช, รญฺโญ ปจฺจนฺติมำ นครำ อสฺส ทพฺหปาการโตรณำ เอกทฺวารำ, ตโต ปุริโส นิกฺขมิตุกาโม ภเวยฺย, กตเมน นิกฺขเมยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร หัวเมืองชายแดนของพระราชาซึ่งมีป้อมปราการเสาค่ายแข็งแรง มีประตูเดียว บุรุษผู้ต้องการจะออกไปจากเมืองนั้น พึงออกไปทางไหนเล่า ?”

“ทฺวาเรน ภนฺเต นิกฺขเมยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พึงออกไปทางประตู พระคุณเจ้า”

“อถาปโร ปุริโส นิกฺขมิตุกาโม ภเวยฺย, กตเมน โส นิกฺขเมยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ต่อมา มีบุรุษอีกคนหนึ่งต้องการจะออกไป บุรุษผู้นั้นพึงออกไปทางไหนเล่า”

“เยน ภนฺเต ปุริโม ปุริโส นิกฺขนฺโต, โสปิ เตน นิกฺขเมยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เขาพึงออกไปทางประตูที่บุรุษคนก่อนออกไปแล้ว พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช ปุริโม ปุริโส ปจฺฉิมำ ปุริสำ อาณาเปติ ‘เยนาหำ คจฺฉามิ, ตฺวมฺปิ เตน คจฺฉาหี’ติ, ปจฺฉิโม วา ปุริโส ปุริมำ ปุริสำ อาณาเปติ ‘เยน ตฺวำ คจฺฉิสฺสสิ, อหมฺปิ เตน คจฺฉิสฺสามี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษคนก่อนสั่งบุรุษคนหลังไว้ว่า ‘เราไปทางไหน แม้ท่านก็จงไปทางนั้น’ ดังนี้หรือไร หรือว่าบุรุษคนหลังสั่งบุรุษคนแรกไว้ว่า ‘ท่านไปทางใด แม้เราก็จักไปทางนั้น’ ดังนี้หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต, อนาลาโป เตสำ อญฺญมญฺเญหิ, ทฺวารตฺตา คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า บุรุษทั้ง ๒ คนนั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ พวกเขาย่อมไป ก็เพราะว่าทางนั้นเป็นประตู”

“เอวเมว โข มหาราช ทฺวารตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณำ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโน-วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณำ มโนวิญฺญาณำ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหำ อุปฺปชฺชามิ,

ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี'ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ 'ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี'ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, ทฺวารตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนประตู จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า 'เราเกิดขึ้นที่ทวารไหน แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้นนะ' ดังนี้ ทั้งมโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า 'ท่านเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น' ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น ก็เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนประตู"

"กถํ ภนฺเต นาคเสน จิณฺณตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมฺมํ กโรหี''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว อย่างไร? ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด"

"ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ปจมํ เอกํ สกฏํ คจฺเฉยฺย, อถ ทุติยํ สกฏํ กตเมน คจฺเฉยฺยา''ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร เกวียนเล่มที่ ๑ พึงไปก่อน ต่อมา เกวียนเล่มที่ ๒ จะพึงไปเส้นทางไหน"

"เยน ภนฺเต ปุริมํ สกฏํ คตํ, ตมฺปิ เตน คจฺเฉยฺยา''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "จะพึงไปตามเส้นทางที่เกวียนเล่มที่ ๑ ได้ไปแล้ว พระคุณเจ้า"

"กินฺนุ โข มหาราช ปุริมํ สกฏํ ปจฺฉิมํ สกฏํ อาณาเปติ 'เยนาหํ คจฺฉามิ, ตฺวมฺปิ เตน คจฺฉาหี'ติ, ปจฺฉิมํ วา สกฏํ ปุริมํ สกฏํ อาณาเปติ 'เยน ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหมฺปิ เตน คจฺฉิสฺสามี''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร เกวียนเล่มแรกสั่งเกวียนเล่มหลังไว้ว่า 'เราไปเส้นทางใด แม้ท่านก็จงไปตามเส้นทางนั้นนะ' ดังนี้หรือไร หรือว่าเกวียนเล่มหลังสั่งเกวียนเล่มแรกไว้ว่า 'ท่านไปเส้นทางใด แม้เราก็จักไปตามเส้นทางนั้น' ดังนี้เล่า ?"

“น หิ ภนฺเต, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, จิณฺณตฺตา คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า เกวียนทั้ง ๒ เล่มนั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมไป เพราะว่าเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช จิณฺณตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, จิณฺณตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพระว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย ทั้งมโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น ต่างก็หาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน สมุทาจริตตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมออย่างไร ? ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ยถา มหาราช มุทฺทาคณนาสงฺขฺยาเลขาสิปฺปฏฺฐาเนสุ อาทิกมฺมิกสฺส ทนฺธายนา ภวติ, อถาปเรน สมเยน นิสมฺมกิริยาย สมุทาจริตตฺตา อทนฺธายนา ภวติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สมุทาจริตตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, สมุทาจริตตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คนผู้เริ่มทำงานครั้งแรกในงานศิลปะทั้งหลาย มีการนับจำนวนด้วยนิ้วมือ และการขีดเขียน แรกๆ ก็มี

ความงุ่มง่ามชักช้าอยู่ สมัยต่อมา ก็หาความงุ่มง่ามชักช้ามิได้ เพราะได้เป็นไปอยู่เสมอ ในการงานที่ต้องใคร่ครวญแล้วทำ ฉันใด ขอถวายพระพร จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ ฉันนั้นเหมือนกัน, จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า 'เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น' ดังนี้เลย ทั้งมโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า 'ท่านเกิดขึ้นทางทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้นด้วย' ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ"

"ภนฺเต นาคเสน ยตฺถ โสตวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตีติ... เป... ยตฺถ ฆานวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ... เป... ยตฺถ ชิวฺหาวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ ... เป.... ยตฺถ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน โสตวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้นหรือ ? ฆานวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด ฯลฯ ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด ฯลฯ กายวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณ ก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้นหรือ ?"

"อาม มหาราช ยตฺถ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ถูกต้องแล้ว มหาบพิตร กายวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น"

"กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน ปฐมํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณํ, อุทาหุ มโนวิญฺญาณํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา กายวิญฺญาณนฺ"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน กายวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลังหรือ หรือว่ามโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน กายวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลังเล่า ?"

"กายวิญฺญาณํ มหาราช ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณนฺ"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร กายวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลัง"

“กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน... เป...”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน กายวิญญาณสั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือ หรือว่ามโนวิญญาณสั่งกายวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือไร”

“... เป... อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเญหิ, สมุทาจริตตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณเหล่านั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

จกฺขุวิญฺญาณาทิปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบจักขุวิญญาณาทิปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. ผสฺสลกฺขณปญฺห

๘. ผัสสลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของผัสสะ

[๘] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยตฺถ มโนวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ผสฺโสปิ เวทนาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชตี”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน มโนวิญญาณเกิดขึ้นในที่ใด แม้ผัสสะ แม้เวทนา ก็เกิดขึ้นในที่นั้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ยตฺถ มโนวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ผสฺโสปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, เวทนาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, สญฺญาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, เจตนาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, วิตกฺโกปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, วิจาโรปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, สพฺเพปิ ผสฺสปฺปมุขา ธมฺมา ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร มโนวิญญาณเกิดขึ้นในที่ใด แม้ผัสสะก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้เวทนาก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้สัญญาก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้เจตนา

ก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้วิตกก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้วิจารก็เกิดขึ้นในที่นั้น ธรรมแม้ทุกอย่างมีผัสสะเป็นประมุข ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น”

“ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขโณ ผสฺโส”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผัสสะมีอะไรเป็นลักษณะเล่า ?”

“ผุสนลกฺขโณ มหาราช ผสฺโส”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ผัสสะมีการกระทบเป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ยถา มหาราช เทฺว เมณฺฑา ยุชฺเฌยฺยุ, เตสุ ยถา เอโก เมณฺโฑ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา ทุติโย เมณฺโฑ, เอวํ รูปํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺฐพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างแพะ ๒ ตัวต่อสู้กัน ในแพะ ๒ ตัวนั้น พึงเห็นจักขุเป็นดุจแพะตัวหนึ่ง พึงเห็นรูป เป็นดุจแพะตัวที่ ๒ พึงเห็นผัสสะเป็นดุจการชนกันแห่งแพะทั้ง ๒ ตัวเหล่านั้นเถิด”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เทฺว ปาณี วชฺเชยฺยุ, เตสุ ยถา เอโก ปาณิ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา ทุติโย ปาณิ, เอวํ รูปํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺฐพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างคนปรบฝ่ามือทั้ง ๒ ข้าง ในฝ่ามือ ๒ ข้างนั้น พึงเห็นจักขุเป็นดุจฝ่ามือข้างหนึ่ง พึงเห็นรูปเป็นดุจฝ่ามือข้างที่ ๒ พึงเห็นผัสสะเป็นดุจการปรบกันแห่งฝ่ามือทั้ง ๒ ข้างเหล่านั้น”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เทฺว สมฺมา วชฺเชยฺยุ, เตสุ ยถา เอโก สมฺโม, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา ทุติโย สมฺโม, เอวํ รูปา ทฏฺฐพฺพา ฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺฐพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างคนตีฉิ่ง ๒ ข้าง ในฉิ่ง ๒ ข้างนั้น พึงเห็นจักขุเป็นดุจฉิ่งข้างหนึ่ง พึงเห็นรูปเป็นดุจฉิ่งข้างที่ ๒ พึงเห็นผัสสะเป็นดุจการตีถูกกันแห่งฉิ่งทั้ง ๒ ข้างเหล่านั้นเถิด”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ผสฺสลกฺขณปญฺโห อฏฺฐโม ฯ

จบผัสสลักขณปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. เวทนาลกฺขณปญฺห

๙. เวทนาลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของเวทนา

[๙] “ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณา เวทนา”ติ ?

[๙] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทนามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“เวทยิตลกฺขณา มหาราช เวทนา อนุภวนลกฺขณา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เวทนามีการได้รับรู้เป็นลักษณะ และมีการเสวยเป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส รญฺโญ อธิการํ กเรยฺย, ตสฺส ราชา ตุฏฺโจ อธิการํ ทเทยฺย, โส เตน อธิกาเรน ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส ‘มยา โข ปุพฺเพ รญฺโญ อธิกาโร กโต, ตสฺส เม ราชา ตุฏฺโจ อธิการํ อทาสิ, สฺวาหํ ตโตนิทานํ อิมํ เอวรูปํ เวทนํ เวทยามี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างบุรุษบางคนได้ทำความดีความชอบต่อพระราชา พระราชาทรงยินดีแล้ว ก็ทรงปูนบำเหน็จความดีความชอบต่อเขา เขาจึงเป็นผู้อิ่มเอิบเพียบพร้อมบำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ เพราะการปูนบำเหน็จความดีความชอบนั้น เขานั้นได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราได้ทำความดีความชอบต่อพระราชาไว้ก่อน พระราชาทรงยินดีแล้ว จึงทรงปูนบำเหน็จความดีความชอบต่อเรา เราได้รับเวทนาเห็นปานนั้นได้ เพราะความดีความชอบที่พระราชาทรงปูนบำเหน็จต่อเรานั้นเป็นเหตุ’ ดังนี้

ยถา วา ปน มหาราช โกจิเทว ปุริโส กุสลำ กมฺมำ กตฺวา กายสฺส เภทา ปรำ มรณา สุคตึ สคฺคำ โลกำ อุปปชฺเชยฺย, โส จ ตตฺถ ทิพฺเพหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส ‘สฺวาหำ โข ปุพฺเพ กุสลำ กมฺมำ อกาสึ, โสหำ ตโตนิทานำ อิมำ เอวรูปำ เวทนำ เวทยามี’ติ, เอวำ โข มหาราช เวทยิตลกฺขณา เวทนา อนุภวนลกฺขณา จา’’ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร “อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษบางคนได้ทำกุศลกรรมไว้ หลังจากตายไป ก็พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และเขาก็เป็นผู้อิ่มเอิบเพียบพร้อม บำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ ในชั้นสวรรค์นั้น เขานั้นได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘เรานั้นได้ทำกุศลกรรมเอาไว้ก่อน เพราะเหตุที่เราได้ทำกุศลกรรมเอาไว้นั้น เรานั้นจึงได้เสวยเวทนาเห็นปานนี้’ ดังนี้ ขอถวายพระพร เวทนามีการได้รับรู้เป็นลักษณะ และมีการเสวยเป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้แล”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทนาลกฺขณปญฺโห นวโม ฯ

จบเวทนาลักขณปัญหาข้อที่ ๙

———

๑๐. สญฺญาลกฺขณปญฺห

๑๐. สัญญาลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของสัญญา

[๑๐] ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณา สญฺญา’’ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สัญญามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘สญฺชานนลกฺขณา มหาราช สญฺญา ฯ กึ สญฺชานาติ ? นีลมฺปิ สญฺชานาติ, ปีตมฺปิ สญฺชานาติ, โลหิตมฺปิ สญฺชานาติ, โอทาตมฺปิ สญฺชานาติ, มญฺชิฏฺฐมฺปิ สญฺชานาติ ฯ เอวํ โข มหาราช สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สัญญามีความจำเป็นลักษณะ จำอะไรหรือ จำสีเขียวบ้าง จำสีเหลืองบ้าง จำสีแดงบ้าง จำสีขาวบ้าง จำสีเลื่อมพรายบ้าง ขอถวายพระพร สัญญามีความจำได้เป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช รญฺโญ ภณฺฑาคาริโก ภณฺฑาคารํ ปวิสิตฺวา นีลปีตโลหิโตทาต-มญฺชิฏฺฐานิ ราชโภคานิ รูปานิ ปสฺสิตฺวา สญฺชานาติ ฯ เอวํ โข มหาราช สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ขุนคลังของพระราชา เข้าไปสู่เรือนคลังแล้ว เห็นรูปทั้งหลายซึ่งเป็นเครื่องใช้ของพระราชาที่มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีเลื่อมพราย ก็ย่อมจำได้ ฉันใด ขอถวายพระพร สัญญามีความจำได้เป็นลักษณะ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สญฺญาลกฺขณปญฺโห ทสโม ฯ

จบสัญญาลักขณปัญหาข้อที่ ๑๐

———

๑๑. เจตนาลกฺขณปญฺห

๑๑. เจตนาลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของเจตนา

[๑๑] ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณา เจตนา’’ติ ?

[๑๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เจตนามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘เจตยิตลกฺขณา มหาราช เจตนา อภิสงฺขรณลกฺขณา จา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เจตนามีความจงใจเป็นลักษณะ และมีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส วิสํ อภิสงฺขริตฺวา อตฺตนา จ ปิเวยฺย, ปเร จ ปาเยยฺย, โส อตฺตนาปิ ทุกฺขิโต ภเวยฺย, ปเรปิ ทุกฺขิตา ภเวยฺยุ ฯ เอวเมว โข มหาราช อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล อกุสลํ กมฺมํ เจตยิตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺเชยฺย ฯ เยปิ ตสฺส อนุสิกฺขนฺติ, เตปิ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคน ปรุงยาพิษแล้วก็ดื่มเองด้วย ให้คนเหล่าอื่นดื่มด้วย แม้ตัวเขาเองนั้นก็เป็นทุกข์ แม้คนเหล่าอื่นก็เป็นทุกข์ ฉันใด ขอถวายพระพร บุคคลบางคนในโลกนี้ มีเจตนาจงใจกระทำอกุศลกรรม หลังจากตายไป ก็พึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลแม้เหล่าใดเอาเยี่ยงอย่างเขา บุคคลแม้เหล่านั้น หลังจากตายไป ก็ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ฉันนั้นเหมือนกัน

‘‘ยถา วา ปน มหาราช โกจิเทว ปุริโส สปฺปินวนีตเตลมธุผาณิตํ เอกชฺฌํ อภิสงฺขริตฺวา อตฺตนา จ ปิเวยฺย, ปเร จ ปาเยยฺย, โส อตฺตนา สุขิโต ภเวยฺย, ปเรปิ สุขิตา ภเวยฺยุ ฯ เอวเมว โข มหาราช อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล กุสลํ กมฺมํ เจตยิตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ ฯ เยปิ ตสฺส อนุสิกฺขนฺติ, เตปิ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติ ฯ เอวํ โข มหาราช เจตยิต-ลกฺขณา เจตนา อภิสงฺขรณลกฺขณา จา’’ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็หรือว่า เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคน ปรุงเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยให้มีรสเป็นอันเดียวกันแล้วก็ดื่มเองด้วย ให้คนเหล่าอื่นดื่มด้วย ตัวเขาเองนั้นก็เป็นสุข แม้คนเหล่าอื่นก็เป็นสุข ฉันใด ขอถวายพระพร บุคคลบางคนในโลกนี้มีเจตนาจงใจกระทำกุศลกรรม หลังจากตายไป ก็ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ บุคคลแม้เหล่าใดเอาเยี่ยงอย่างเขา บุคคลแม้เหล่านั้น หลังจากตายไป ก็ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เจตนามีความจงใจเป็นลักษณะ และมีการปรุงแต่งเป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เจตนาลกฺขณปญฺโห เอกาทสโม ฯ

จบเจตนาลักขณปัญหาข้อที่ ๑๑

---

๑๒. วิญฺญาณลกฺขณปญฺห

๑๒. วิญญาณลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของวิญญาณ

[๑๒] “ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขณํ วิญฺญาณนฺ”ติ ?

[๑๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิญญาณมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“วิชานนลกฺขณํ มหาราช วิญฺญาณนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณมีความรู้ต่าง ๆ เป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช นครคุตฺติโก มชฺเฌ นครสิงฺฆาฏเก นิสินฺโน ปสฺเสยฺย ปุรตฺถิมทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ, ปสฺเสยฺย ทกฺขิณทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ, ปสฺเสยฺย ปจฺฉิมทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ, ปสฺเสยฺย อุตฺตรทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ ฯ เอวเมว โข มหาราช ยญฺจ ปุริโส

จกฺขุนา รูปี ปสฺสติ, ตำ วิญฺญาเณน วิชานาติ ฯ ยญฺจ โสเตน สทฺทำ สุณาติ, ตำ วิญฺญาเณน วิชานาติ ฯ ยญฺจ ฆาเนน คนฺธำ ฆายติ, ตำ วิญฺญาเณน วิชานาติ ฯ ยญฺจ ชิวฺหาย รสำ สายติ, ตำ วิญฺญาเณน วิชานาติ ฯ ยญฺจ กาเยน โผฏฺฐพฺพำ ผุสติ, ตำ วิญฺญาเณน วิชานาติ, ยญฺจ มนสา ธมฺมำ วิชานาติ, ตำ วิญฺญาเณน วิชานาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้รักษาเมือง นั่งอยู่ที่สี่แยกกลางเมืองแล้ว ก็พึงเห็นผู้คนผู้มาจากทางทิศตะวันออก พึงเห็นผู้คนผู้มาจากทางทิศใต้ พึงเห็นผู้คนผู้มาจากทางทิศตะวันตก พึงเห็นคนผู้มาจากทางทิศเหนือฉันใด ขอถวายพระพร บุรุษเห็นรูปใดทางตา ก็ชื่อว่ารู้รูปนั้นได้ด้วยวิญญาณ ได้ยินเสียงใดทางหู ก็ชื่อว่ารู้เสียงนั้นได้ด้วยวิญญาณ ดมกลิ่นใดทางจมูก ก็ชื่อว่ารู้กลิ่นนั้นได้ด้วยวิญญาณ ลิ้มรสใดทางลิ้น ก็ชื่อว่ารู้รสนั้นได้ด้วยวิญญาณ กระทบโผฏฐัพพะใดทางกาย ก็ชื่อว่ารู้โผฏฐัพพะนั้นได้ด้วยวิญญาณ รู้ธรรมใดทางใจ ก็ชื่อว่ารู้ธรรมนั้นได้ด้วยวิญญาณ ฉันนั้นเหมือนกัน

เอวำ โข มหาราช วิชานนลกฺขณำ วิญฺญาณนฺ”ติ ฯ
ขอถวายพระพร วิญญาณมีความรู้ต่าง ๆ เป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิญฺญาณลกฺขณปญฺโห ทุวาทสโม ฯ
จบวิญญาณลักขณปัญหาข้อที่ ๑๒

---

๑๓. วิตกฺกลกฺขณปญฺห

๑๓. วิตักกลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของวิตก

[๑๓] “ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขโณ วิตกฺโก”ติ ?
[๑๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิตกมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“อปฺปนาลกฺขโณ มหาราช วิตกฺโก”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิตกมีความแนบชิด (อารมณ์)เป็นลักษณะ”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อย”

‘‘ยถา มหาราช วฑฺฒกี สุปริกมฺมกตํ ทารุ สนฺธิสฺมึ อปฺเปติ, เอวเมว โข มหาราช อปฺปนาลกฺขโณ วิตกฺโก’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ช่างไม้ย่อมวางท่อนไม้ที่ทำบริกรรมดีแล้วให้แนบชิดถึงกันในส่วนที่จะต่อเชื่อมกัน ฉันใด ขอถวายพระพร วิตกก็มีความแนบชิดอารมณ์เป็นลักษณะ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิตกฺกลกฺขณปญฺโห เตรสโม ฯ

จบวิตักกลักขณปัญหาข้อที่ ๑๓

---

๑๔. วิจารลกฺขณปญฺห

๑๔. วิจารลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของวิจาร

[๑๔] ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึลกฺขโณ วิจาโร’’ติ ?

[๑๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิจารมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

‘‘อนุมชฺชนลกฺขโณ มหาราช วิจาโร’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิจารมีการตามเคล้าคลึง (อารมณ์)เป็นลักษณะ”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช กำสตาลำ อาโกฏิตำ ปจฺฉา อนุรวติ อนุสนฺทหติ, ยถา มหาราช อาโกฏนา, เอวำ วิตกฺโก ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา อนุรวนา, เอวำ วิจาโร ทฏฺฐพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กังสดาล พอเริ่มตีแล้ว ภายหลังก็ส่งเสียงครวญต่อเนื่องกันไป ส่งเสียงกังวาลต่อเนื่องกันไป ฉันใด ขอถวายพระพร พึงเห็นวิตกว่าเป็นดุจการตีครั้งแรก พึงเห็นวิจารว่าเป็นดุจเสียงครวญ ฉันนั้นเถิด”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิจารลกฺขณปญฺโห จุทฺทสโม ฯ
จบวิจารลักขณปัญหาข้อที่ ๑๔

วิจารวคฺโค ตติโย ฯ
จบวิจารวรรคที่ ๓

อิมสฺมึ วคฺเค จุทฺทส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๑๔ ข้อ

๒.๔ นิพฺพานวคฺค

๒.๔ นิพพานวรรค วรรคว่าด้วยนิพพาน

๑. ผสฺสาทิวินิพฺภุชนปญฺห

๑. ผัสสาทิวินิพภุชนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการแยกแยะธรรมมีผัสสะเป็นต้น

[๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สกฺกา อิเมสำ ธมฺมานำ เอกโตภาวคตานำ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา นานากรณำ ปญฺญาเปตุำ ‘อยำ ผสฺโส, อยำ เวทนา, อยำ สญฺญา, อยำ เจตนา, อิทำ วิญฺญาณำ, อยำ วิตกฺโก, อยำ วิจาโร’ติ”?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ใคร ๆ สามารถที่จะแยกแยะธรรมทั้งหลาย

ที่ถึงความรวมอยู่ในจิตดวงเดียวกันเหล่านี้ เพื่อให้รู้ถึงความต่างกันว่า 'นี้ผัสสะ นี้เวทนา นี้สัญญา นี้เจตนา นี้วิญญาณ นี้วิตก นี้วิจาร' ดังนี้ได้หรือไม่ ?"

"น สกฺกา มหาราช อิเมสํ ธมฺมานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา นานากรณํ ปญฺญาเปตุ 'อยํ ผสฺโส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ วิญฺญาณํ, อยํ วิตกฺโก, อยํ วิจาโร"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใคร ๆ ไม่อาจที่จะแยกแยะธรรมทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในจิตดวงเดียวกันเหล่านี้ เพื่อให้รู้ถึงความต่างกันว่า 'นี้ผัสสะ นี้เวทนา นี้สัญญา นี้เจตนา นี้วิญญาณ นี้วิตก นี้วิจาร' ดังนี้ได้เลย"

"โอปมฺมํ กโรหี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ"

"ยถา มหาราช รญฺโญ สูโท อรสํ วา รสํ วา กเรยฺย, โส ตตฺถ ทธิมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, โลณมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, สิงฺคิเวรมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, ชีรกมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, มริจมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, อญฺญานิปิ ปการานิ ปกฺขิเปยฺย, ตเมนํ ราชา เอวํ วเทยฺย, 'ทธิสฺส เม รสํ อาหร, โลณสฺส เม รสํ อาหร, สิงฺคิเวรสฺส เม รสํ อาหร, ชีรกสฺส เม รสํ อาหร, มริจสฺส เม รสํ อาหร, สพฺเพสํ เม ปกฺขิตฺตานํ รสํ อาหรา'ติ ฯ สกฺกา นุ โข มหาราช เตสํ รสานํ เอกโตภาว-คตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา รสํ อาหริตุ อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นายวิเสท (พ่อครัวของหลวง) พึงทำเครื่องเสวยที่มีรสไม่ดีบ้าง มีรสดีบ้าง ถวายแก่พระราชา นายวิเสทผู้นั้น พึงใส่นมส้มในเครื่องเสวยนั้นบ้าง พึงใส่เกลือบ้าง พึงใส่ขิงสดบ้าง พึงใส่เม็ดยี่หร่าบ้าง พึงใส่พริกบ้าง พึงใส่เครื่องปรุงแม้อย่างอื่น ๆ บ้าง, พระราชารับสั่งกับนายวิเสทนั้นอย่างนี้ว่า 'เจ้าจงแยกรสนมส้มมาให้เรา จงแยกเอารสของเกลือมาให้เรา จงแยกเอารสของขิงสดมาให้เรา จงแยกเอารสของยี่หร่ามาให้เรา จงแยกเอารสของพริกมาให้เรา จงแยกเอารสของเครื่องปรุงทุกอย่างที่ใส่ลงไปมาให้เรา' ดังนี้, ขอถวายพระพร บรรดารสทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในเครื่องเสวยอันเดียวกันเหล่านั้น นายวิเสทสามารถที่จะคัดแยกนำมาเฉพาะรสเปรี้ยว เค็ม ขม เผ็ด ฝาด หรือหวาน ได้หรือไม่หนอ ?"

“น หิ ภนฺเต สกฺกา เตสํ รสานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา รสํ อาหริตุ๋ อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา, อปิจ โข ปน สเกน สเกน ลกฺขเณน อุปฏฺฐหนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า บรรดารสทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในเครื่องเสวยอันเดียวกันเหล่านั้น นายวิเสทไม่อาจที่จะคัดแยกนำมาเฉพาะรสเปรี้ยว เค็ม ขม เผ็ด ฝาด หรือหวานได้ แต่ทว่า รสทั้งหลายก็ปรากฏ(ให้รู้ได้) โดยลักษณะเฉพาะที่เป็นของตนๆ”

“เอวเมว โข มหาราช น สกฺกา อิเมสํ ธมฺมานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา นานากรณ์ ปญฺญาเปตุ๋ ‘อยํ ผสฺโส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ วิญฺญาณ์, อยํ วิตกฺโก, อยํ วิจาโร’ติ, อปิจ โข ปน สเกน สเกน ลกฺขเณน อุปฏฺฐหนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ใคร ๆ ไม่อาจที่จะแยกแยะธรรมทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในจิตดวงเดียวกันเหล่านี้ เพื่อให้รู้ถึงความต่างกันว่า ‘นี้ผัสสะ นี้เวทนา นี้สัญญา นี้เจตนา นี้วิญญาณ นี้วิตก นี้วิจาร’ ดังนี้ได้เลย ก็อีกอย่างหนึ่งแล ธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏ (ให้รู้ได้) โดยลักษณะที่เป็นของตนๆ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ผสฺสาทิวินิพฺภุชนปญฺโห ปจฺโม ฯ

จบผัสสาทิวินิพภุชนปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. นาคเสนปญฺห

๒. นาคเสนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปัญหาของพระนาคเสน

[๒] เถโร อาห “โลณ์ มหาราช จกฺขุวิญฺเญยฺยนฺ”ติ ฯ

[๒] พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ความเค็มเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยตาหรือ ?”

“อาม ภนฺเต จกฺขุวิญฺเญยฺยนฺ”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยตา”

“สุฏฺฐุ โข มหาราช ชานาหี”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงรู้ถูกต้องดีแล้วหรือ ?”

“กึ ปน ภนฺเต ชิวฺหาวิญฺเญยฺยนฺ”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ความเค็มเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยลิ้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ชิวฺหาวิญฺเญยฺยนฺ”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่แล้ว มหาบพิตร รสเค็มเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยลิ้น”

“กึ ปน ภนฺเต สพฺพํ โลณํ ชิวฺหาย วิชานาตี”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า คนเรารู้รสเค็มทั้งปวงได้ด้วยลิ้นหรือ ?”

“อาม มหาราช สพฺพํ โลณํ ชิวฺหาย วิชานาติ” ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ถูกต้อง มหาบพิตร คนเรารู้รสเค็มทั้งปวงได้ด้วยลิ้น”

“ยทิ ภนฺเต สพฺพํ โลณํ ชิวฺหาย วิชานาติ, กิสฺส ปน ตํ สกเฏหิ พลีพทฺทา อาหรนฺติ, นนุ โลณเมว อาหริตพฺพนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ถ้าหากคนเรารู้รสเค็มทั้งปวงได้ด้วยลิ้นไซร้ ก็เพราะเหตุไร จึงต้องใช้โคถึกลากเอาเกลือนั้นมาตั้งหลายเล่มเกวียนเล่า น่าจะเอามาเฉพาะความเค็มเท่านั้น มิใช่หรือ ?”

“น สกฺกา มหาราช โลณเมว อาหริตุํ เอกโตภาวคตา เอเต ธมฺมา โคจรนานตฺต-คตา โลณํ ครุภาโว จาติ ฯ สกฺกา ปน มหาราช, โลณํ ตุลาย ตุลยิตุนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะคัดเอามาเฉพาะความเค็มเท่านั้นได้ ธรรมเหล่านี้รวมอยู่ในกลุ่มก้อนเดียวกัน ถึงความเป็นอารมณ์ที่แตกต่างกัน ขอถวายพระพร ความเค็มมีน้ำหนักด้วยหรือ ใคร ๆ สามารถที่จะใช้ตาชั่งชั่งความเค็มได้หรือ ?”

“อาม ภนฺเต สกฺกา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ใคร ๆ ก็สามารถที่จะชั่งความเค็มได้”

“น สกฺกา มหาราช โลณํ ตุลาย ตุลยิตุ, ครุภาโว ตุลาย ตุลิยตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะใช้ตาชั่งชั่งความเค็มได้หรอก น้ำหนักของเกลือเท่านั้นที่ใคร ๆ สามารถที่จะใช้ตาชั่งทำการชั่งเอาได้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นาคเสนปญฺโห ทุติโย ฯ

จบนาคเสนปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. ปญฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปญฺห

๓. ปัญจายตนกัมมนิพพัตตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยอายตนะ ๕ เป็นสิ่งที่บังเกิดแต่กรรม

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยานิมานิ ปญฺจายตนานิ, กินฺนุ ตานิ นานา-กมฺเมหิ นิพฺพตฺตานิ, อุทาหุ เอเกน กมฺเมนา”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อายตนะ ๕ อย่างเหล่านี้ บังเกิดจากกรรมต่าง ๆ กัน หรือว่าบังเกิดจากกรรมอันเดียวกันเล่า ?”

“นานากมฺเมหิ มหาราช นิพฺพตฺตานิ, น เอเกน กมฺเมนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อายตนะ ๕ อย่าง บังเกิดจากกรรมต่าง ๆ กัน หาบังเกิดจากกรรมอันเดียวกันไม่”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, เอกสฺมึ เขตฺเต นานาพีชานิ วปฺเปยฺยุ, เตสํ นานาพีชานํ นานาผลานิ นิพฺพตฺเตยฺยุนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ชาวนาพึงหว่านเมล็ดพืชชนิดต่าง ๆ กันในนาแห่งหนึ่ง เมล็ดพืชชนิดต่าง ๆ กันเหล่านั้น พึงบังเกิดผลชนิดต่าง ๆ กัน ใช่หรือไม่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต นิพฺพตฺเตยฺยุนฺ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า พึงบังเกิดผลชนิดต่าง ๆ กัน”

‘‘เอวเมว โข มหาราช ยานิ ยานิ ปญฺจายตนานิ, ตานิ ตานิ นานากมฺเมหิ นิพฺพตฺตานิ, น เอเกน กมฺเมนา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อายตนะ ๕ อย่างเหล่าใดๆ อายตนะ ๕ อย่างเหล่านั้น ๆ ล้วนบังเกิดจากกรรมต่าง ๆ กัน หาเกิดจากกรรมอันเดียวกันไม่”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปญฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปญฺโห ตติโย ฯ

จบปัญจายตนกัมมนิพพัตตปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. กมฺมนานากรณปญฺห

๔. กัมมนานากรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการทำกรรมที่ต่างกัน

[๔] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน เกน การเณน มนุสฺสา น สพฺเพ สมกา, อญฺเญ อปฺปายุกา, อญฺเญ ทีฆายุกา, อญฺเญ พหฺวาพาธา อญฺเญ อปฺปาพาธา, อญฺเญ ทุพฺพณฺณา, อญฺเญ วณฺณวนฺโต, อญฺเญ อปฺเปสกฺขา, อญฺเญ มเหสกฺขา, อญฺเญ อปฺปโภคา, อญฺเญ มหาโภคา, อญฺเญ นีจกุลีนา, อญฺเญ มหากุลีนา, อญฺเญ ทุปฺปญฺญา, อญฺเญ ปญฺญวนฺโต’’ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุอะไร มนุษย์ทุกคนจึงไม่เสมอเหมือนกัน คือ พวกหนึ่งมีอายุสั้น พวกหนึ่งมีอายุยืนยาว พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยมาก พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยน้อย พวกหนึ่งมีผิวพรรณทราม พวกหนึ่งมีผิวพรรณงดงาม พวกหนึ่งมียศศักดิ์น้อย พวกหนึ่งมียศศักดิ์มาก พวกหนึ่งมีโภคะน้อย พวกหนึ่งมีโภคะมาก พวกหนึ่งมีสกุลต่ำ พวกหนึ่งมีสกุลสูง พวกหนึ่งมีปัญญาทราม พวกหนึ่งมีปัญญามากเล่า ?”

เถโร อาห “กิสฺส ปน มหาราช รุกฺขา น สพฺเพ สมกา, อญฺเญ อมฺพิลา, อญฺเญ ลวณา, อญฺเญ ติตฺตกา, อญฺเญ กฏุกา, อญฺเญ กสาวา, อญฺเญ มธุรา”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เพราะเหตุอะไร ต้นไม้ทุกจำพวกจึงไม่เสมอเหมือนกัน คือ จำพวกหนึ่งเปรี้ยว จำพวกหนึ่งเค็ม จำพวกหนึ่งขม จำพวกหนึ่งเผ็ด จำพวกหนึ่งฝาด จำพวกหนึ่งหวานเล่า ?”

“มญฺญามิ ภนฺเต พีชานำ นานากรเณนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่าต้นไม้ทุกจำพวกไม่เสมอเหมือนกัน เพราะเหตุคือมีความต่างกันแห่งชนิดของพืชทั้งหลาย”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมานำ นานากรเณน มนุสฺสา น สพฺเพ สมกา, อญฺเญ อปฺปายุกา, อญฺเญ ทีฆายุกา, อญฺเญ พหฺวาพาธา, อญฺเญ อปฺปาพาธา, อญฺเญ ทุพฺพณฺณา, อญฺเญ วณฺณวนฺโต, อญฺเญ อปฺเปสกฺขา, อญฺเญ มเหสกฺขา, อญฺเญ อปฺปโภคา, อญฺเญ มหาโภคา, อญฺเญ นีจกุลีนา, อญฺเญ มหากุลีนา, อญฺเญ ทุปฺปญฺญา, อญฺเญ ปญฺญวนฺโตฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มนุษย์ทุกคนไม่เสมอเหมือนกัน คือ พวกหนึ่งอายุสั้น พวกหนึ่งอายุยืนยาว พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยมาก พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยน้อย พวกหนึ่งมีผิวพรรณทราม พวกหนึ่งมีผิวพรรณงดงาม พวกหนึ่งมียศศักดิ์น้อย พวกหนึ่งมียศศักดิ์มาก พวกหนึ่งมีโภคะน้อย พวกหนึ่งมีโภคะมาก พวกหนึ่งมีสกุลต่ำ พวกหนึ่งมีสกุลสูง พวกหนึ่งมีปัญญาทราม พวกหนึ่งมีปัญญามาก ก็เพราะเหตุคือความแตกต่างกันแห่งกรรมทั้งหลาย

ภาสิตมฺเปตำ มหาราช ภควตา – ‘กมฺมสฺสกา มาณว สตฺตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธู กมฺมปฺปฏิสรณา, กมฺมำ สตฺเต วิภชติ ยทิทำ หีนปฺปณีตตายา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งพิงอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์เพื่อให้เป็นผู้ต่ำทราม หรือประณีต’ ดังนี้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

กมฺมนานากรณปญฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบกัมมนานากรณปัญหาข้อที่ ๔

๕. วายามกรณปณฺห

๕. วายามกรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการทำความเพียร

[๕] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘กินฺติ อิมํ ทุกฺขํ นิรุชฺเฌยฺย, อญฺญญฺจ ทุกฺขํ นุปฺปชฺเชยฺยา’ติ ฯ

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านพากันกล่าวว่า ‘ถ้ากระไรทุกข์นี้พึงดับไปเสีย อนึ่ง ทุกข์อื่นก็ไม่พึงเกิดขึ้น’ ดังนี้ มิใช่หรือ ?”

“เอตทตฺถา มหาราช อมฺหากํ ปพฺพชฺชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร การบวชของพวกอาตมภาพก็มีข้อที่ว่ามานี้เป็นประโยชน์”

‘‘กึ ปฏิกจฺเจว วายมิเตน, นนุ สมฺปตฺเต กาเล วายมิตพฺพนฺ’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ประโยชน์อะไรด้วยความเพียรแต่เนิ่น ๆ เล่า เมื่อถึงเวลาแล้วจึงค่อยเพียรพยายาม มิใช่หรือ ?”

เถโร อาห ‘‘สมฺปตฺเต กาเล มหาราช, วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฏิกจฺเจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตี’’ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ ปิปาสิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ อุทปานํ ขณาเปยฺยาสิ, ตพาหกํ ขณาเปยฺยาสิ ‘ปานียํ ปิวิสฺสามี’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงรับสั่งให้เขาขุดบ่อเก็บน้ำ รับสั่งให้เขาขุดสระน้ำ ในคราวที่พระองค์ทรงกระหายน้ำ แล้วทรงมีพระดำริว่า ‘เราจักดื่มน้ำ’ ดังนี้ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สมฺปตฺเต กาเล, วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฏิกจฺเจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ พุภุกฺขิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ, สาลึ โรปาเปยฺยาสิ, ธญฺญํ อติหราเปยฺยาสิ ‘ภตฺตํ ภุญฺชิสฺสามี’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงรับสั่งให้เขาไถนา รับสั่งให้เขาหว่านข้าวสาลี รับสั่งให้เขาเก็บข้าวเปลือก ในคราวที่พระองค์ทรงหิว แล้วทรงมีพระดำริว่า ‘เราจักกินข้าว’ ดังนี้ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สมฺปตฺเต กาเล, วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฏิกจฺเจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตีติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยทา เต สงฺคาโม ปจฺจุปฏฺฐิโต ภเวยฺย, ตทา ตฺวํ ปริขํ ขณาเปยฺยาสิ, ปาการํ การาเปยฺยาสิ, โคปุรํ การาเปยฺยาสิ, อฏฺฏาลกํ การาเปยฺยาสิ,

ธญฺญํ อติหราเปยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ หตฺถิสฺมึ สิกฺเขยฺยาสิ, อสฺสสฺมึ สิกฺเขยฺยาสิ, รถสฺมึ สิกฺเขยฺยาสิ, ธนุสฺมึ สิกฺเขยฺยาสิ, ถรุสฺมึ สิกฺเขยฺยาสี''ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงรับสั่งให้เขาขุดคูเมือง รับสั่งให้เขาสร้างกำแพง รับสั่งให้เขาทำซุ้มประตู รับสั่งให้เขาสร้างป้อม รับสั่งให้เขารวบรวมธัญญาหารไว้ ตัวพระองค์เองก็จะทรงศึกษาในเรื่องช้าง จะทรงศึกษาในเรื่องม้า จะทรงศึกษาในเรื่องรถ จะทรงศึกษาในเรื่องธนู จะทรงศึกษาในเรื่องดาบ ก็ในคราวที่สงครามปรากฏขึ้นแล้วแก่พระองค์ อย่างนั้นหรือ ?"

''น หิ ภนฺเต''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า"

''เอวเมว โข มหาราช สมฺปตฺเต กาเล, วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฏิกจฺเจว วายาโม กิจฺจกโร ภวติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา –

''ปฏิกจฺเจว ตํ กยิรา ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน
น สากฏิกจินฺตาย มนฺตา ธีโร ปรกฺกเม ฯ
''ยถา สากฏิโก มฏฺจํ สมํ หิตฺวา มหาปถํ
วิสมํ มคฺคมารุยฺห อกฺขจฺฉินฺโนว ฌายติ ฯ
''เอวํ ธมฺมา อปกฺกมฺม อธมฺมมนุวตฺติย
มนฺโท มจฺจุ มุขํ ปตฺโต อกฺขจฺฉินฺโนว ฌายตี''ติ ฯ

ขอถวายพระพร ข้อนี้สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

"บุคคลรู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ตนเอง ก็พึงทำสิ่งนั้นเสีย แต่เนิ่น ๆ เถิด บุคคลผู้เป็นนักปราชญ์ ไม่ควรคล้อยตามความคิดของพ่อค้าเกวียน รู้แล้ว ก็ควรบากบั่นเสียแต่เนิ่น ๆ เปรียบเหมือนว่า พ่อค้าเกวียนละทิ้งทางใหญ่ที่เรียบดีเสีย ย่างขึ้นทางขรุขระ เพลาเกวียนหักไป ก็ย่อมซบเซา ฉันใด

บุคคลผู้มีปัญญาทึบ หลีกออกจากธรรม แล้วคล้อยตามซึ่งอธรรม พอถึงปากแห่งความตาย อินทรีย์แตกทำลายแล้ว ก็ย่อมซบเซา ฉันนั้นเหมือนกัน” ดังนี้

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วายามกรณปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบวายามกรณปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. เนรยิกคฺคิอุณฺหภาวปญฺห

๖. เนรยิกัคคิอุณหภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความร้อนแห่งไฟนรก

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘ปากติกอคฺคิโต เนรยิโก อคฺคิ มหาภิตาปตโร โหติ, ขุทฺทโกปิ ปาสาโณ ปากติเก อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺโต ทิวสมฺปิ ปจฺจมาโน น วิลยํ คจฺฉติ, กูฏาคารมตฺโตปิ ปาสาโณ เนรยิกคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺโต ขเณน วิลยํ คจฺฉตี’ติ, เอตํ วจนํ น สทฺทหามิ, เอวญฺจ ปน วเทถ ‘เย จ ตตฺถ อุปฺปนฺนา สตฺตา, เต อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺตี’ติ, ตมฺปิ วจนํ น สทฺทหามี”ติ ฯ

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘ไฟนรกร้อน ร้อนแรงมากกว่าไฟตามปกติ ก้อนหินแม้เล็ก ๆ ใส่เข้าไปในไฟตามปกติ ถูกเผาตลอดทั้งวัน ก็หาถึงความย่อยยับไปไม่ ก้อนหินแม้โตขนาดเท่าเรือนยอดใส่เข้าไปในไฟนรก เพียงขณะเดียว ก็ถึงความย่อยยับไป’ ดังนี้ โยมไม่เชื่อคำที่ว่านี้หรอก และก็แม้คำที่พวกท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พวกสัตว์นรกที่เกิดอยู่ในนรกนั้น หมกไหม้อยู่ในนรก แม้ตลอดหลายพันปี ก็ไม่ถึงความย่อยยับไป’ ดังนี้ โยมก็ไม่เชื่อคำนั้นหรอก”

เถโร อาห “ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยา ตา สนฺติ มกรินิโยปิ สุสุมารินิโยปิ กจฺฉปินิโยปิ โมรินิโยปิ กโปตินิโยปิ, กินฺนุ ตา กกฺขฬานิ ปาสาณานิ สกฺขราโย จ ขาทนฺตี”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อ

นั้นว่าอย่างไร สัตว์จำพวกแม่มังกรก็ดี จำพวกแม่จระเข้ก็ดี จำพวกแม่เต่าก็ดี จำพวกแม่นกยูงก็ดี จำพวกแม่นกเขาก็ดี ย่อมกินก้อนหินและก้อนกรวดที่แข็ง ๆ ได้มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต ขาทนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมกินได้ พระคุณเจ้า”

“กึ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฏฺฐพฺภนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ก้อนหินก้อนกรวดเหล่านั้น ที่อยู่ภายในกระเพาะในท้องของสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไป ใช่หรือไม่”

“อาม ภนฺเต วิลยํ คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมถึงความย่อยยับไป พระคุณเจ้า”

“โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คพฺโภ, โสปิ วิลยํ คจฺฉตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า แม้ลูกน้อยในท้องของสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไปด้วยหรือไม่”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การเณนา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“มญฺญามิ ภนฺเต กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่า ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พวกสัตว์นรกทั้งหลายที่หมกไหม้อยู่ในนรก แม้ตลอดหลายพันปี ไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – ‘โส น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตีโหตี’’ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘สัตว์นรกนั้น ตราบใดที่กรรมชั่วนั้นยังไม่สิ้นสุด ตราบนั้นจะยังไม่ตาย’ ดังนี้”

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยา ตา สนฺติ สีหินิโยปิ พฺยคฺฆินิโยปิ ทีปินิโยปิ กุกฺกุรินิโยปิ, กินฺนุ ตา กกฺขฬานิ อฏฺฐิกานิ มํสานิ ขาทนฺตีติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร สัตว์จำพวกแม่ราชสีห์ก็ดี จำพวกแม่เสือโคร่งก็ดี จำพวกแม่เสือเหลืองก็ดี จำพวกแม่สุนัขก็ดี ย่อมกินเนื้อกระดูกที่แข็ง ๆ เหล่านั้น ได้มิใช่หรือ ?”

‘‘อาม ภนฺเต ขาทนฺตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมกินได้ พระคุณเจ้า”

‘‘กึ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฏฺฐพฺภนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็เนื้อกระดูกที่แข็ง ๆ เหล่านั้น ที่อยู่ภายในกระเพาะในท้องของสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไป หรือไม่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมถึงความย่อยยับไป พระคุณเจ้า”

‘‘โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คพฺโภ, โสปิ วิลยํ คจฺฉตี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า แม้ลูกน้อยในท้องของพวกสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไปด้วยหรือไม่ ?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า”

‘‘เกน การเณนา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“มญฺญามิ ภนฺเต กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่า ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พวกสัตว์นรกที่หมกไหม้อยู่ในนรกแม้ตลอดหลายพันปี ไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยา ตา สนฺติ โยนกสุขุมาลินิโยปิ ขตฺติยสุขุมาลินิโยปิ พฺราหฺมณสุขุมาลินิโยปิ คหปติสุขุมาลินิโยปิ, กินฺนุ ตา กกฺขพานิ ขชฺชกานิ มํสานิ ขาทนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พวกหญิงชาวโยนกผู้สุขุมาลชาติก็ดี พวกหญิงกษัตริย์ผู้สุขุมาลชาติก็ดี พวกหญิงพราหมณ์ผู้สุขุมาลชาติก็ดี พวกหญิงคฤหบดีผู้สุขุมาลชาติก็ดี ย่อมเคี้ยวกินของขบเคี้ยวที่แข็ง ๆ เนื้อที่แข็ง ๆ เหล่านั้นได้ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต ขาทนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมเคี้ยวกินได้ พระคุณเจ้า”

“กึ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฏฺฐพฺภนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ของขบเคี้ยวที่แข็ง ๆ เนื้อที่แข็ง ๆ เหล่านั้น ที่อยู่ภายในกระเพาะในท้องของหญิงเหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไป ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต วิลยํ คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมถึงความย่อยยับไป พระคุณเจ้า”

“โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คพฺโภ, โสปิ วิลยํ คจฺฉตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า แม้ลูกน้อยในท้องของหญิงเหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไปด้วยหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การเณนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“มญฺญามิ ภนฺเต กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่า ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พวกสัตว์นรกที่หมกไหม้อยู่ในนรกแม้ตลอดหลายพันปี ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – “โส น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตีโหตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘สัตว์นรกนั้น ตราบใดที่กรรมชั่วนั้นยังไม่สิ้นสุด ตราบนั้นจะยังไม่ตาย’ ดังนี้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เนรยิกคฺคิอุณฺหภาวปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบเนรยิกัคคิอุณหภาวปัญหาข้อที่ ๖

———

๗. ปถวิสนฺธารกปญฺห

๗. ปถวิสันธารกปัญหา

ปัญหาว่าด้วยน้ำที่รองรับแผ่นดิน

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘อยํ มหาปถวี อุทเก ปติฏฺฐิตา, อุทกํ วาเต ปติฏฺฐิตํ, วาโต อากาเส ปติฏฺฐิโต’ติ, เอตมฺปิ วจนํ น สทฺทหามี’’ติ ฯ

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘แผ่นดินใหญ่นี้ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ’ ดังนี้ แม้คำนี้ โยมก็ไม่เชื่อหรอก”

เถโร ธมฺมกรเกน อุทกํ คเหตฺวา ราชานํ มิลินฺทํ สญฺญาเปสิ ‘‘ยถา มหาราช อิมํ อุทกํ วาเตน อาธาริตํ, เอวํ ตมฺปิ อุทกํ วาเตน อาธาริตนฺ’’ติ ฯ

พระเถระใช้เครื่องกรองน้ำตักน้ำ ถวายพระพรพระเจ้ามิลินท์ให้ทรงเข้าพระทัยว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำนี้เป็นน้ำที่ลมรองรับไว้ ฉันใด แม้น้ำที่รองรับแผ่นดินนั้น ก็เป็นน้ำที่ลมรองรับไว้ ฉันนั้น”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปถวิสนฺธารกปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบปถวิสันธารกปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. นิโรธนิพฺพานปญฺห

๘. นิโรธนิพพานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยนิโรธเป็นนิพพาน

[๘] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน นิโรโธ นิพฺพานนฺ’’ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นิโรธ ชื่อว่านิพพานหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช นิโรโธ นิพฺพานนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ นิโรธ ชื่อว่านิพพาน”

“กถ ภนฺเต นาคเสน นิโรโธ นิพฺพานนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นิโรธ ชื่อว่านิพพาน อย่างไร ?”

“สพฺเพ พาลปุถุชฺชนา โข มหาราช อชฺฌตฺติกพาหิเร อายตเน อภินนฺทนฺติ อภิวทนฺติ อชฺโฌสาย ติฏฺฐนฺติ, เต เตน โสเตน วุยฺหนฺติ, น ปริมุจฺจนฺติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกน ปริเทเวน ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปายาเสหิ ‘น ปริมุจฺจนฺติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิ ฯ สุตวา จ โข มหาราช อริยสาวโก อชฺฌตฺติกพาหิเร อายตเน นาภินนฺทติ นาภิวทติ นาชฺโฌสาย ติฏฺฐติ, ตสฺส ตำ อนภินนฺทโต อนภิวทโต อนชฺโฌสาย ติฏฺฐโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ, ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ, ชาตินิโรธา ชรามรณำ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ, เอวำ โข มหาราช นิโรโธ นิพฺพานนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปุถุชนผู้คนพาลทั้งหลายทั้งปวง ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมชื่นชม ย่อมยึดติดอายตนะภายในและอายตนะภายนอกทั้งหลาย ปุถุชนคนพาลเหล่านั้น จึงถูกกระแสคือตัณหานั้นพัดพาไป จึงไม่พ้นจากความเกิด จากความแก่ จากความตาย จากความเศร้าโศก จากความร่ำไห้รำพัน จากความทุกข์กาย จากความทุกข์ใจ จากความคับแค้นใจ อาตมภาพขอกล่าวว่า ‘ย่อมไม่พ้นจากทุกข์’ ขอถวายพระพร พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่ชื่นชม ย่อมไม่ยึดติดอายตนะภายในและอายตนภายนอกทั้งหลาย ตัณหาของพระอริยสาวกนั้น ผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่ชื่นชม ไม่ยึดติดอายตนะภายในและอายตนะภายนอกนั้น ย่อมดับไป เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจึงดับไป เพราะอุปาทานดับไป ภพจึงดับไป เพราะภพดับไป ความเกิดจึงดับไป เพราะความเกิดดับไป ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความร่ำไห้รำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ จึงดับไป นิโรธ(ความดับ)แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้โดยประการดังกล่าวมานี้, ขอถวายพระพรมหาบพิตร นิโรธ จึงชื่อว่านิพพาน อย่างนี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นิโรธนิพฺพานปญฺโห อฏฺฐโม ฯ

จบนิโรธนิพพานปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. นิพฺพานลภนปญฺห

๙. นิพพานลภนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการได้พระนิพพาน

[๙] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน สพฺเพว ลภนฺติ นิพฺพานนฺ’’ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลย่อมได้พระนิพพานกันทุกคนเลยหรือ ?”

‘‘น โข มหาราช สพฺเพว ลภนฺติ นิพฺพานํ, อปิจ โข มหาราช โย สมฺมา ปฏิปนฺโน อภิญฺเญยฺเย ธมฺเม อภิชานาติ, ปริญฺเญยฺเย ธมฺเม ปริชานาติ, ปหาตพฺเพ ธมฺเม ปชหติ, ภาเวตพฺเพ ธมฺเม ภาเวติ, สจฺฉิกาตพฺเพ ธมฺเม สจฺฉิกโรติ, โส ลภติ นิพฺพานนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลจะได้พระนิพพานกันทุกคนหามิได้ ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า ผู้ใดแลเป็นผู้ปฏิบัติชอบ รู้ยิ่งซึ่งอภิญเญยยธรรมทั้งหลาย กำหนดรู้ปริญเญยยธรรมทั้งหลาย ละปหาตัพพธรรมทั้งหลาย เจริญภาเวตัพพธรรมทั้งหลาย กระทำให้แจ้งซึ่งสัจฉิกาตัพพธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมได้พระนิพพาน”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นิพฺพานลภนปญฺโห นวโม ฯ

จบนิพพานลภนปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. นิพฺพานสุขชานนปญฺห

๑๐. นิพพานสุขชานนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความรู้พระนิพพานว่าเป็นสุข

[๑๐] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน โย น ลภติ นิพฺพานํ, ชานาติ โส ‘สุขํ นิพฺพานนฺ’ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ที่ไม่ได้พระนิพพานจะรู้หรือไม่ว่า พระนิพพานเป็นสุข ?”

‘‘อาม มหาราช โย น ลภติ นิพฺพานํ, ชานาติ โส ‘สุขํ นิพฺพานนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ ผู้ที่ไม่ได้พระนิพพาน ก็ย่อมรู้ได้ว่า ‘พระนิพพานเป็นสุข’

‘‘กถํ ภนฺเต นาคเสน อลภนฺโต ชานาติ ‘สุขํ นิพฺพานนฺ’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อไม่ได้ จะรู้ว่า ‘พระนิพพานเป็นสุข’ ได้อย่างไร ?”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, เยสํ นจฺฉินฺนา หตฺถปาทา, ชาเนยฺยุํ เต มหาราช ‘ทุกฺขํ หตฺถปาทจฺเฉทนนฺ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร คนพวกที่ไม่เคยถูกตัดมือตัดเท้ามาก่อน อาจทราบได้หรือไม่ว่า ‘การถูกตัดมือหรือเท้าเป็นทุกข์ ?”

‘‘อาม ภนฺเต ชาเนยฺยุนฺ’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ อาจทราบได้ พระคุณเจ้า”

‘‘กถํ ชาเนยฺยุนฺ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “อาจทราบได้อย่างไร ?”

‘‘อญฺเญสํ ภนฺเต ฉินฺนหตฺถปาทานํ ปริเทวิตสทฺทํ สุตฺวา ชานนฺติ ‘ทุกฺขํ หตฺถ-ปาทจฺเฉทนนฺ’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เขาได้ยินเสียงร้องคร่ำครวญของพวกคนเหล่าอื่น

ที่ถูกตัดมือหรือเท้าแล้ว ก็ย่อมทราบได้ว่า ‘การถูกตัดมือหรือเท้า เป็นทุกข์’

“เอวเมว โข มหาราช เยสํ ทิฏฺฐํ นิพฺพานํ, เตสํ สทฺทหฺ สุตฺวา ชานาติ ‘สุขํ นิพฺพานนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ คนทั้งหลายได้สดับเสียง (สรรเสริญ) ของบุคคลทั้งหลายผู้ที่ได้พบเห็นพระนิพพานแล้ว ก็ย่อมทราบได้ว่า ‘พระนิพพานเป็นสุข’

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นิพฺพานสุขชานนปญฺโห ทสโม ฯ
จบนิพพานสุขชานนปัญหาข้อที่ ๑๐

นิพฺพานวคฺโค จตุตฺโถ ฯ
จบนิพพานวรรคที่ ๔

อิมสฺมิ วคฺเค ทส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๑๐ ข้อ

———

๒.๕ พุทฺธวคฺค

๒.๕ พุทธวรรค วรรคว่าด้วยพระพุทธเจ้า

๑. พุทฺธสฺส อตฺถินตฺถิภาวปญฺห

๑. พุทธัสสะ อัตถินัตถิภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยพระพุทธเจ้ามีหรือไม่มี

[๑] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ ตยา ทิฏฺโ’’ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านเคยเห็นพระพุทธเจ้าหรือ ?”

‘‘น หิ มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “อาตมภาพไม่เคยเห็นหรอก มหาบพิตร”

‘‘อถ เต อาจริเยหิ พุทฺโธ ทิฏฺโ’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น อาจารย์ทั้งหลายของท่านเคยเห็นพระพุทธเจ้าหรือไร ?”

‘‘น หิ มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ไม่เคยเห็นหรอก มหาบพิตร”

‘‘เตนหิ ภนฺเต นาคเสน นตฺถิ พุทฺโธ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ไม่มีจริง”

‘‘กึ ปน มหาราช หิมวติ อูหา นที ตยา ทิฏฺา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์เคยทอดพระเนตรแม่น้ำอูหา ที่ภูเขาหิมพานต์หรือไม่ ?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่เคยเห็นหรอก พระคุณเจ้า”

‘‘อถ เต ปิตรา อูหา นที ทิฏฺา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น พระชนกของพระองค์เคยทอดพระเนตรแม่น้ำอูหาหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ก็ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นหรอก พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช นตฺถิ อูหา นที”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าเช่นนั้น แม่น้ำอูหา ก็ไม่มีอยู่จริง”

“อตฺถิ ภนฺเต กิญฺจาปิ มยา อูหา นที น ทิฏฺจา, ปิตราปิ เม อูหา นที น ทิฏฺจา, อปิจ อตฺถิ อูหา นที”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมไม่เคยเห็นแม่น้ำอูหา แม้บิดาของโยมก็ไม่เคยเห็นแม่น้ำอูหา ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น แม่น้ำอูหาก็มีจริง”

“เอวเมว โข มหาราช กิญฺจาปิ มยา ภควา น ทิฏฺโจ, อาจริเยหิปิ เม ภควา น ทิฏฺโจ, อปิจ อตฺถิ ภควา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อาตมภาพไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้อาจารย์ทั้งหลายของอาตมภาพก็ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็มีอยู่จริง”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทฺธสฺส อตฺถินตฺถิภาวปญฺโห ปจฺโม ฯ

จบพุทธัสสะ อัตถินัตถิภาวปัญหาข้อที่ ๑

———

๒. พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวปญฺห

๒. พุทธัสสะ อนุตตรภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยพระพุทธเจ้าผู้ที่หาใครยิ่งกว่ามิได้

[๒] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ อนุตฺตโร’’ติ ?

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้า ทรงเป็นบุคคลผู้ที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ จริงหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช ภควา อนุตฺตโร’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้”

‘‘กถํ ภนฺเต นาคเสน อทิฏฺฐปุพฺพํ ชานาสิ ‘พุทฺโธ อนุตฺตโร’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านก็ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า ท่านจะทราบได้อย่างไรว่า ‘พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้ที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ ?”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, เยหิ อทิฏฺฐปุพฺโพ มหาสมุทฺโท, ชาเนยฺยุํ เต มหาราช มหนฺโต โข มหาสมุทฺโท คมฺภีโร อปฺปเมยฺโย ทุปฺปริโยคาโห, ยตฺถิมา ปญฺจ มหานทิโย สตตํ สมิตํ อปฺเปนฺติ, เสยฺยถิทํ, คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหี, เนว ตสฺส อูนตฺตํ วา ปูรตฺตํ วา ปญฺญายตี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พวกคนที่ไม่เคยเห็นมหาสมุทร จะทราบได้หรือไม่ว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่ลึก หาประมาณมิได้ หยั่งถึงได้ยาก เป็นที่แม่น้ำใหญ่ ๕ สายเหล่านี้ไหลมาบรรจบเป็นประจำสม่ำเสมอ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี มหาสมุทรนั้นไม่ปรากฏว่าพร่องไป หรือเต็มล้นฝั่งเลย”

‘‘อาม ภนฺเต ชาเนยฺยุนฺ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงทราบได้ พระคุณเจ้า”

‘‘เอวเมว โข มหาราช สาวเก มหนฺเต ปรินิพฺพุเต ปสฺสิตฺวา ชานามิ ‘ภควา อนุตฺตโร’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อาตมภาพได้พบเห็นพระอรหันตสาวกทั้งหลายผู้ประเสริฐปรินิพพานแล้ว ก็ทราบได้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้’

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวปญฺโห ทุติโย ฯ

จบพุทธัสสะ อนุตตรภาวปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวชานนปญฺห

๓. พุทธัสสะ อนุตตรภาวชานนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยจะรู้ได้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สกฺกา ชานิตุ ‘พุทฺโธ อนุตฺตโร”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เราสามารถที่จะทราบได้หรือไม่ว่า ‘พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้หรือ ?”

“อาม มหาราช สกฺกา ชานิตุ ‘ภควา อนุตฺตโร”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ ขอถวายพระพรมหาบพิตร เราสามารถที่จะทราบได้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน สกฺกา ชานิตุ ‘พุทฺโธ อนุตฺตโร”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เราสามารถที่จะทราบได้อย่างไรว่า ‘พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ ?’

“ภูตปุพฺพํ มหาราช ติสฺสตฺเถโร นาม เลขาจริโย อโหสิ, พหูนิ วสฺสานิ อพฺภตีตานิ กาลงฺกตสฺส กถํ โส ญายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในกาลก่อน ก็เคยมีพระอาจารย์นักเขียนชื่อว่าพระติสสเถระ เมื่อท่านมรณภาพล่วงไปแล้วหลายปี คนทั้งหลายยังรู้จักท่านได้อย่างไร ?”

“เลเขน ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โดยงานเขียน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช โย ธมฺมํ ปสฺสติ, โส ภควนฺตํ ปสฺสติ, ธมฺโม หิ มหาราช ภควตา เทสิโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ผู้ใดเห็นพระธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะว่า พระธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ มหาบพิตร”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวชานนปญฺโห ตติโย ฯ

จบพุทธัสสะ อนุตตรภาวชานนปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. ธมฺมทิฏฺฐปญฺห

๔. ธัมมทิฏฐปัญหา

ปัญหาว่าด้วยธรรมที่เห็นแล้ว

[๔] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ธมฺโม ตยา ทิฏฺโฐ”ติ ฯ

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระธรรม ท่านได้เห็นแล้วหรือ ?”

“พุทฺธเนตฺติยา โข มหาราช พุทฺธปญฺญตฺติยา ยาวชีวํ สาวเกหิ วตฺติตพฺพนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระธรรม พวกสาวกควรประพฤติตลอดชีวิต เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้ เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ธมฺมทิฏฺฐปญฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบธัมมทิฏฐปัญหาข้อที่ ๔

๕. อสงฺกมนปฏิสนฺทหนปญฺห

๕. อสังกมนปฏิสันทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการไม่เคลื่อนไปก็ปฏิสนธิได้

[๕] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จา’’ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย หรือ ?”

‘‘อาม มหาราช น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่แล้ว จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย”

‘‘กถํ ภนฺเต นาคเสน น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จ, โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย อย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปโต ปทีปํ ปทีเปยฺย, กินฺนุ โข โส มหาราช ปทีโป ปทีปมฺหา สงฺกนฺโต’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษบางคน พึงจุดไฟตะเกียง (ใหม่) ขึ้นจากไฟตะเกียง (เก่า) ไฟตะเกียง (ใหม่) เป็นไฟที่เคลื่อนจากตะเกียง (เก่า) ไปหรือ มหาบพิตร?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

‘‘เอวเมว โข มหาราช น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย”

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“อภิชานาสิ นุ ตฺวํ มหาราช ทหรโก สนฺโต สิโลกาจริยสฺส สนฺติเก กิญฺจิ สิโลกํ คหิตนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์มีอยู่ พระองค์ยังคงทรงจำได้หรือไม่ว่า ทรงได้รับเกียรติคุณบางอย่างในสำนักของอาจารย์ผู้มีเกียรติคุณ”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมยังจำได้”

“กึ นุ โข มหาราช โส สิโลโก อาจริยมฺหา สงฺกนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เกียรติคุณที่พระองค์ทรงได้รับนั้น เคลื่อนไปจากตัวพระอาจารย์หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อสงฺกมนปฏิสนฺทหนปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบอสังกมนปฏิสันทหนปัญหาข้อที่ ๕

———

๖. เวทคูปญฺห

๖. เวทคูปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเวทคู

[๖] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน เวทคู อุปลพฺภตี’’ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทคู บุคคลย่อมได้จริงหรือ ?”

เถโร อาห ‘‘ปรมตฺเถน โข มหาราช เวทคู นุปลพฺภตี’’ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ว่าโดยปรมัตถ์ เวทคู บุคคลย่อมไม่ได้”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทคูปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบเวทคูปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. อญฺญกายสงฺกมนปญฺห

๗. อัญญกายสังกมนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการเคลื่อนจากกายนี้สู่กายอื่น

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ โกจิ สตฺโต, โย อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ สงฺกมตี’’ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สัตว์อะไร ๆ ผู้เคลื่อนจากกายนี้ไปสู่กายอื่น มีอยู่หรือ ?”

‘‘น หิ มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ไม่มีหรอก มหาบพิตร”

‘‘ยทิ ภนฺเต นาคเสน อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ สงฺกมนฺโต นตฺถิ นนุ มุตฺโต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าสัตว์ผู้เคลื่อนจากกายนี้สู่กายอื่น ไม่มีไซร้ ก็จักเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ มิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราช, ยทิ น ปฏิสนฺทเหยฺย, มุตฺโต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กมฺเมหีติ, ยสฺมา จ โข มหาราช ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่แล้ว ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าเขาไม่ปฏิสนธิ เขาจักเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร แต่เพราะเหตุที่เขายังจะปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงหาเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ไม่”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส อมฺพํ อวหเรยฺย, กึ โส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนขโมยมะม่วงของบุรุษคนใดคนหนึ่งไป บุรุษผู้นั้นควรเป็นผู้ต้องโทษมิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาควรเป็นผู้ต้องโทษ”

“น โข โส มหาราช ตานิ อมฺพานิ อวหริ, ยานิ เตน โรปิตานิ, กสฺมา ทณฺฑปฺ-ปตฺโต ภเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้นั้นมิได้ขโมยมะม่วงที่บุรุษผู้เป็นเจ้าของนั้นปลูกไว้ เพราะเหตุอะไร เขาจึงควรเป็นผู้ต้องโทษเล่า ?”

“ตานิ ภนฺเต อมฺพานิ นิสฺสาย ชาตานิ, ตสฺมา ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า มะม่วง (ที่ถูกขโมยไป) เหล่านั้น อาศัยมะม่วง (ที่บุรุษผู้เป็นเจ้าของปลูกไว้) เหล่านั้น จึงเกิดได้ เพราะฉะนั้น เขาควรเป็นผู้ต้องโทษ”

“เอวเมว โข มหาราช อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา อโสภนํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น

แหละ บุคคลทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นย่อมปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงหาเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ไม่"

"กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว"

อญฺญกายสงฺกมนปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบอัญญกายสังกมนปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. กมฺมผลอตฺถิภาวปญฺห

๘. กัมมผลอัตถิภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยภาวะที่กรรมมีผล

[๘] ราชา อาห "ภนฺเต นาคเสน อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กตํ กุสลํ วา อกุสลํ วา, กุหึ ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี"ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน กุศลกรรมก็ตาม อกุศลกรรมก็ตามที่สัตว์ได้ทำไว้ด้วยนามรูปนี้ กรรมทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ไหน ?"

"อนุพนฺเธยฺยุ โข มหาราช ตานิ กมฺมานิ ฉายาว อนปายินี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร กรรมทั้งหลายเหล่านั้นพึงตามติดพันไป เหมือนเงาที่ติดตามตัวไป ฉะนั้น"

"สกฺกา ปน ภนฺเต ตานิ กมฺมานิ ทสฺเสตุํ 'อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้า ท่านสามารถที่จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้หรือไม่ว่า 'กรรมทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้ ?'

"น สกฺกา มหาราช ตานิ กมฺมานิ ทสฺเสตุํ 'อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้ว่า 'กรรมเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้'

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยานิมานิ รุกฺขานิ อนิพฺพตฺตผลานิ, สกฺกา เตสํ ผลานิ ทสฺเสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ ผลานิ ติฏฺฐนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ต้นไม้ที่ยังไม่มีออกผล พระองค์ทรงสามารถที่จะแสดงผลไม้เหล่านั้นได้หรือไม่ว่า ‘ผลทั้งหลายเหล่านั้นจะตั้งอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่สามารถที่จะแสดงได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อพฺโพจฺฉินฺนาย สนฺตติยา น สกฺกา ตานิ กมฺมานิ ทสฺเสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เมื่อความสืบต่อ (แห่งนามรูป) ยังไม่ขาดสาย ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้ว่า ‘กรรมทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้’

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

กมฺมผลอตฺถิภาวปญฺโห อฏฺฐโม ฯ

จบกัมมผลอัตถิภาวปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. อุปฺปชฺชติชานนปญฺห

๙. อุปปัชชติชานนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้หรือ

[๙] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามี”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้หรือไม่ว่า ‘เราจักเกิด ?’

‘‘อาม มหาราช โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ สัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้ว่าเราจักเกิด”

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

‘‘ยถา มหาราช กสฺสโก คหปติโก พีชานิ ปถวิยํ นิกฺขิปิตฺวา สมฺมา เทเว วสฺสนฺเต ชานาติ ‘ธญฺญํ นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คฤหบดีชาวนา ฝังเมล็ดพืชทั้งหลายไว้ที่พื้นดิน เมื่อฝนตกดี ย่อมรู้หรือไม่ว่า ‘ธัญญพืชจักงอกขึ้น ?’

‘‘อาม ภนฺเต ชาเนยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาพึงรู้ได้”

‘‘เอวเมว โข มหาราช โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้ว่า ‘เราจักเกิด’

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อุปฺปชฺชติชานนปญฺโห นวโม ฯ

จบอุปปัชชติชานนปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. พุทฺธนิทสฺสนปญฺห

๑๐. พุทธนิทัสสนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการแสดงว่าพระพุทธเจ้ามีจริงหรือไม่

[๑๐] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ อตฺถี’’ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา อตฺถี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่จริง”

“สกฺกา ปน ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ นิทสฺเสตุ๋ อิธ วา อิธ วา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า ท่านสามารถที่จะแสดงพระพุทธเจ้าได้หรือไม่ว่า ประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้ ?”

“ปรินิพฺพุโต มหาราช ภควา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา, น สกฺกา ภควา นิทสฺเสตุ๋ ‘อิธ วา อิธ วา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่แสดงได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, มหโต อคฺคิกฺขนฺธสฺส ชลมานสฺส ยา อจฺจิ อตฺถงฺคตา, สกฺกา สา อจฺจิ ทสฺเสตุ๋ ‘อิธ วา อิธ วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร เปลวไฟแห่งกองไฟใหญ่ที่ลุกโพลง ถึงความดับไปแล้ว พระองค์สามารถที่จะแสดงเปลวไฟนั้นได้หรือไม่ว่า อยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้ ?”

“น หิ ภนฺเต, นิรุทฺธา สา อจฺจิ อปฺปญฺญตฺตึ คตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่สามารถที่จะแสดงได้หรอก พระคุณเจ้า เปลวไฟที่ดับไปแล้วนั้น ถึงความไม่ปรากฏแล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต อตฺถงฺคโต, น สกฺกา ภควา นิทสฺเสตุ๋ ‘อิธ วา อิธ วา’ ติ, ธมฺมกาเยน ปน โข มหาราช สกฺกา ภควา นิทสฺเสตุ๋ ฯ ธมฺโม หิ มหาราช ภควตา เทสิโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว ทรงถึงความดับแล้ว ด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน

ธาตุ ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้ ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า บุคคลสามารถที่จะแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้า (ว่ามีอยู่จริง) ได้ด้วยพระธรรมกาย ขอถวายพระพร เพราะว่า พระธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทฺธนิทสฺสนปญฺโห ทสโม ฯ
จบพุทธนิทัสสนปัญหาข้อที่ ๑๐

พุทฺธวคฺโค ปญฺจโม ฯ
จบพุทธวรรคที่ ๕

อิมสฺมึ วคฺเค ทส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๑๐ ข้อ

๒.๖ สติวคฺค

๒.๖ สติวรรค วรรคว่าด้วยสติ

๑. กายปิยายนปญฺห

๑. กายปิยายนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความประพฤติดุจว่าร่างกายเป็นที่รัก

[๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย”ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ร่างกายเป็นที่รักของพวกบรรพชิตหรือ ?”

“น โข มหาราช ปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ร่างกายหาเป็นที่รักของพวกบรรพชิตทั้งหลายไม่”

“อถ กิสฺส นุ โข ภนฺเต เกลายถ มมายถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคุณเจ้า เพราะเหตุอะไร พวกบรรพชิตจึงยังคงปรนนิบัติร่างกาย ยังคงยึดร่างกายว่าเป็นของเราอยู่เล่า ?”

“กึ ปน เต มหาราช กทาจิ กรหจิ สงฺคามคตสฺส กณฺฑปฺปหาโร โหตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร นักรบของพระองค์ผู้ไปในสงครามในบางคราว ในบางโอกาสถูกทำร้ายด้วยธนู ก็มีอยู่ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช โส วโณ อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปฏฺเฏน ปลิเวจียตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บาดแผลนั้น เขาต้องใช้ยาทาแผลทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล้ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปฏฺเฏน ปลิเวจียตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาต้องใช้ยาทาแผลทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล้ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้”

“กินฺนุ โข มหาราช ปิโย เต วโณ, เตน อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปฏฺเฏน ปลิเวจียตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็บาดแผลเป็นที่รักของพระองค์หรือไร พระองค์จึงต้องใช้ยาทาแผลนั้นทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล้ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้ ?”

“น เม ภนฺเต ปิโย วโณ, อปิจ มํสสฺส รุหนตฺถาย อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปฏฺเฏน ปลิเวจียตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บาดแผลจะเป็นที่รักของโยม ก็หามิได้ พระคุณเจ้า อีกอย่างหนึ่ง โยมต้องใช้ยาทาแผลทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล้ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้ เพื่อประโยชน์แก่การให้เนื้องอกขึ้น”

“เอวเมว โข มหาราช อปฺปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย, อถ จ ปพฺพชิตา อนชฺโฌสิตา กายํ ปริหรนฺติ พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ฯ อปิจ โข มหาราช วณูปโม กาโย วุตฺโต ภควตา, เตน ปพฺพชิตา วณมิว กายํ ปริหรนฺติ อนชฺโฌสิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ร่างกายมิได้จะเป็นที่รักของพวกบรรพชิตหรอก พวกบรรพชิตทั้งหลายผู้ไม่สยบในร่างกาย ย่อมบริหารร่างกาย เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์, ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงร่างกายว่า มีอุปมาเหมือนบาดแผล เพราะเหตุนั้น พวกบรรพชิตทั้งหลายผู้ไม่สยบในร่างกาย จึงบริหารร่างกายดุจรักษาแผล ฉะนั้น

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา –

“อลฺลจมฺมปฏิจฺฉนฺโน นวทฺวาโร มหาวโณ
สมนฺตโต ปคฺฆรติ อสุจิปูติคนฺธิโย”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

“ร่างกายอันถูกห่อหุ้มด้วยหนังสด มีทวาร ๙ เป็นแผลใหญ่ เป็นสิ่งสกปรก มีกลิ่นเหม็น ย่อมไหลออกจากร่างกายทั่วทั้งตัว” ดังนี้

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

กายปิยายนปญฺโห ปจฺโม ฯ

จบกายปิยายนปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. สพฺพญฺญุภาวปญฺห

๒. สัพพัญญุภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นพระสัพพัญญู

[๒] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี”ติ ?

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง) เป็นพระสัพพทัสสาวี (ผู้เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง) หรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู ทรงเป็นพระสัพพทัสสาวี”

“อถ กิสฺส นุ โข ภนฺเต นาคเสน สาวกานํ อนุปุพฺเพน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไรหนอ จึงค่อย ๆ ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อพระสาวกทั้งหลายไปตามลำดับเล่า ?”

“อตฺถิ ปน เต มหาราช โกจิ เวชฺโช, โย อิมิสฺสํ ปถวิยํ สพฺพเภสชฺชานิ ชานาตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร หมอบางคนของพระองค์รู้จักยาทุกชนิดในแผ่นดินนี้ ก็มีอยู่ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต อตฺถี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช โส เวชฺโช คิลานกํ สมฺปตฺเต กาเล เภสชฺชํ ปาเยติ, อุทาหุ อสมฺปตฺเต กาเล”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร หมอผู้นั้น ย่อมให้คนไข้กินยาในเวลาที่ถึงคราวป่วยไข้ หรือว่าในเวลาที่ยังไม่ถึงคราวป่วยไข้เล่า ?”

“สมฺปตฺเต กาเล ภนฺเต คิลานกํ เภสชฺชํ ปาเยติ, โน อสมฺปตฺเต กาเล”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า หมอผู้นั้นย่อมให้คนไข้กินยาในเวลาที่ถึงคราวป่วยไข้ ไม่ใช่ในเวลาที่ยังไม่ถึงคราวป่วยไข้”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี น อสมฺปตฺเต กาเล สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปติ, สมฺปตฺเต กาเล สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปติ ยาวชีวํ อนติกฺกมนียนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู เป็นพระสัพพทัสสาวี ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อพระสาวกทั้งหลาย ในเวลาที่ยังไม่ถึงคราว ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อพระสาวกทั้งหลายในเวลาที่ถึงคราวแล้ว เป็นสิกขาบทที่เหล่าพระสาวกทั้งหลายไม่ควรล่วงละเมิดเลย ตลอดชีวิต”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สพฺพญฺญุภาวปญฺโห ทุติโย ฯ
จบสัพพัญญุภาวปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. มหาปุริสลกฺขณปญฺห

๓. มหาปุริสลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของมหาบุรุษ

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริวฺุชิโต สุวณฺณวณฺโณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภ”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา จริงหรือ?”

“อาม มหาราช ภควา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริวฺุชิโต สุวณฺณวณฺโณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา”

“กึ ปนสฺส ภนฺเต มาตาปิตโรปิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริวฺุชิตา สุวณฺณวณฺณา กญฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็แต่ว่า แม้พระชนกและชนนีของพระองค์ก็ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา หรือไร ?”

“โน จสฺส มหาราช มาตาปิตโร ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริณฺชิตา สุวณฺณวณฺณา กญฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระชนกและชนนีของพระองค์ หาทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา ไม่”

“เอวํ สนฺเต โข ภนฺเต นาคเสน น อุปฺปชฺชติ พุทฺโธ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริณฺชิโต สุวณฺณวณฺโณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภติ, อปิจ มาตุสทิโส วา ปุตฺโต โหติ มาตุปกฺโข วา, ปิตุสทิโส วา ปุตฺโต โหติ ปิตุปกฺโข วา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อเป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา ทรงอุบัติขึ้นได้อย่างไร ? เพราะว่า ผู้เป็นบุตร ย่อมเป็นผู้เหมือนกับมารดา หรือเป็นข้างเดียวกับมารดา เป็นผู้เหมือนกับบิดา หรือเป็นข้างเดียวกับบิดา ?”

เถโร อาห “อตฺถิ ปน มหาราช กิญฺจิ ปทุมํ สตปตฺตนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปทุมร้อยกลีบบางชนิด มีอยู่มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต อตฺถี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“ตสฺส ปน กุหึ สมฺภโว”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ ปทุมชนิดนั้น เกิดขึ้นในที่ไหน ?”

“กทฺทเม ชายติ อุทเก อาสียตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ย่อมเกิดในเปือกตม อาศัยอยู่ในน้ำ”

“กินฺนุ โข มหาราช ปทุมํ กทฺทเมน สทิสํ วณฺเณน วา คนฺเธน วา รเสน วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปทุมมีสีก็ดี มีกลิ่นก็ดี มีรสก็ดี เหมือนกันกับเปลือกตมหรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“อถ อุทเกน สทิสํ วณฺเณน วา คนฺเธน วา รเสน วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น ปทุมนั้น มีสีก็ดี มีกลิ่นก็ดี มีรสก็ดี เหมือนกับน้ำหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริวุโต สุวณฺณวณฺโณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภ, โน จสฺส มาตาปิตโร ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริวุตา สุวณฺณวณฺณา กญฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา พระชนกและชนนีของพระองค์นั้น หาเป็นผู้ประกอบด้วยด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา ไม่”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

มหาปุริสลกฺขณปญฺโห ตติโย ฯ

จบมหาปุริสลักขณปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. ภควโต พฺรหฺมจาริปญฺห

๔. ภควโต พรหมจารีปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นพรหมจารีของพระผู้มีพระภาค

[๔] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ พฺรหฺมจารี’’ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประพฤติเยี่ยงอย่างพรหมหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช ภควา พฺรหฺมจารี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ประพฤติเยี่ยงอย่างพรหม”

‘‘เตนหิ ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ พฺรหฺมุโน สิสฺโส’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าทรงเป็นศิษย์ของพรหมนะซิ ?”

‘‘อตฺถิ ปน เต มหาราช หตฺถิปาโมกฺโข’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ช้างประธานของพระองค์ มีอยู่ มิใช่หรือ ?”

‘‘อตฺถิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีอยู่ พระคุณเจ้า”

‘‘กินฺนุ โข มหาราช โส หตฺถี กทาจิ กรหจิ โกญฺจนาทํ นทตีติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ช้างเชือกนั้น บางครั้งบางคราวก็บันลือโกญจนาท (ส่งเสียงร้องอย่างเสียงนกกระเรียน) มิใช่หรือ ?”

‘‘อาม ภนฺเต นทตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ย่อมบันลือ”

‘‘เตนหิ มหาราช โส หตฺถี โกญฺจสกุณสฺส สิสฺโส’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น ช้างเชือกนั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นศิษย์ของนกกระเรียนนะซิ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“กึ ปน มหาราช พฺรหฺมา สพุทฺธิโก อพุทฺธิโก”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พรหมเป็นผู้ที่ต้องมีพระพุทธเจ้า หรือว่าไม่ต้องมีพระพุทธเจ้าเล่า ?”

“สพุทฺธิโก ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เป็นผู้ต้องมีพระพุทธเจ้า พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช พฺรหฺมา ภควโต สิสฺโส”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น พรหมก็ต้องเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้านะซิ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ภควโต พฺรหฺมจาริปญฺโห จตุตฺโถ ฯ
จบภควโต พรหมจารีปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. ภควโต อุปสมฺปทาปญฺห

๕. ภควโต อุปสัมปทาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการอุปสมบทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๕] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อุปสมฺปทา สุนฺทรา”ติ ?
[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน การอุปสมบทเป็นสิ่งที่ดีหรือ ?”

“อาม มหาราช อุปสมฺปทา สุนฺทรา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ การอุปสมบทเป็นสิ่งที่ดี”

“อตฺถิ ปน ภนฺเต พุทฺธสฺส อุปสมฺปทา อุทาหุ นตฺถี”ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พระพุทธเจ้าทรงมีการอุปสมบท หรือว่าไม่มีเล่า ?”

“อุปสมฺปนฺโน โข มหาราช ภควา โพธิรุกฺขมูเล สห สพฺพญฺญุตญาเณน, นตฺถิ ภควโต อุปสมฺปทา อญฺเญหิ ทินฺนา, ยถา สาวกานํ มหาราช ภควา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ ยาวชีวํ อนติกฺกมนียนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงได้อุปสมบทที่โคนต้นโพธิ์ พร้อมกับพระสัพพัญญุตญาณ ไม่มีผู้อื่นถวายการอุปสมบทแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทแก่เหล่าพระสาวกทั้งหลาย อันเป็นสิกขาบทที่พระสาวกทั้งหลายไม่ควรล่วงละเมิดตลอดชีวิต ฉะนั้น”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ภควโต อุปสมฺปทาปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบภควโต อุปสัมปทาปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. อสฺสุเภสชฺชาเภสชฺชปญฺห

๖. อัสสุเภสัชชาเภสัชชปัญหา

ปัญหาว่าด้วยน้ำตาที่เป็นยาและที่ไม่เป็นยา

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โย จ มาตริ มตาย โรทติ, โย จ ธมฺมเปเมน โรทติ, อุภินฺนํ เตสํ โรทนฺตานํ กสฺส อสฺสุ เภสชฺชํ, กสฺส น เภสชฺชนฺ”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คนหนึ่ง เมื่อมารดาตาย ร้องไห้ อีกคนหนึ่ง ร้องไห้เพราะความรักในธรรม บรรดาคนทั้ง ๒ ผู้ที่ร้องไห้อยู่เหล่านั้น น้ำตาของคนไหนจัดเป็นยา ของคนไหน ไม่จัดเป็นยา ?”

“เอกสฺส โข มหาราช อสฺสุ ราคโทสโมเหหิ สมลํ อุณฺหํ, เอกสฺส ปีติโสมนสฺเสน วิมลํ สีตลํ ฯ ยํ โข มหาราช สีตลํ, ตํ เภสชฺชํ, ยํ อุณฺหํ, ตํ น เภสชฺชนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำตาของคนหนึ่งมีมลทินร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ น้ำตาของอีกคนหนึ่งปราศจากมลทิน เย็นเพราะปีติและโสมนัส ขอถวายพระพร น้ำตาที่เย็น จัดเป็นยา น้ำตาที่ร้อน ไม่จัดเป็นยา”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อสฺสุเภสชฺชาเภสชฺชปญฺโห ฉฏฺโ ฯ

จบอัสสุเภสัชชาเภสัชชปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. สราควีตราคนานากรณปญฺห

๗. สราควีตราคนานากรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความแตกต่างกันระหว่างคนผู้มีราคะกับผู้ปราศจากราคะ

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กึ นานากรณํ สราคสฺส จ วีตราคสฺส จา’’ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลผู้มีราคะ กับบุคคลผู้ปราศจากราคะ มีอะไรเป็นข้อที่ทำให้แตกต่างกัน ?”

‘‘เอโก โข มหาราช อชฺโฌสิโต, เอโก อนชฺโฌสิโต’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลหนึ่งเป็นผู้สงบ กับอีกบุคคลหนึ่งเป็นผู้ไม่สงบ”

‘‘กึ เอตํ ภนฺเต อชฺโฌสิโต อนชฺโฌสิโต นามา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ที่ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เป็นผู้ไม่สงบ นี้คืออะไร ?”

‘‘เอโก โข มหาราช อตฺถิโก, เอโก อนตฺถิโก’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร คือ บุคคลหนึ่งแล มีความต้องการ กับอีกบุคคลหนึ่ง ไม่มีความต้องการ”

‘‘ปสฺสามหํ ภนฺเต เอวรูปึ โย จ สราโค, โย จ วีตราโค, สพฺโพเปโส โสภนเมวยิจฺฉติ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา, น โกจิ ปาปกํ อิจฺฉตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมย่อมเห็นบุคคลเช่นนี้เหมือน ๆ กัน คือ บุคคลผู้มีราคะ กับบุคคลผู้ปราศจากราคะ ทุกคนแม้นี้ล้วนแต่ต้องการสิ่งดี ๆ ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นของเคี้ยว หรือว่าของกิน ใคร ๆ ก็ไม่ต้องการของไม่ดี”

“อวีตราโค โข มหาราช รสปฏิสํเวที จ รสราคปฏิสํเวที จ โภชนํ ภุญฺชติ, วีตราโค ปน รสปฏิสํเวที โภชนํ ภุญฺชติ, โน จ โข รสราคปฏิสํเวที”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะ บริโภคอาหาร ก็เป็นผู้รู้จักรสและรู้จักยินดีในรส ส่วนบุคคลผู้ปราศจากราคะ บริโภคอาหาร เป็นผู้รู้จักรสเพียงอย่างเดียว หาเป็นผู้รู้จักยินดีในรสด้วยไม่”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สราควีตราคนานากรณปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบสราควีตราคนานากรณปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. ปณฺณาปติฏฺฐานปญฺห

๘. ปัญญาปติฏฐานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยที่ตั้งแห่งปัญญา

[๘] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ปณฺณา กุหึ ปฏิวสตี”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญญาย่อมอาศัยอยู่ ณ ที่ไหน ?”

“น กตฺถจิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาหาได้อาศัยอยู่ ณ ที่ไหนไม่”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน นตฺถิ ปณฺณา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าเช่นนั้น ปัญญาก็ไม่มีจริง”

“วาโต มหาราช กุหึ ปฏิวสตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ลมย่อมอาศัยอยู่ ณ ที่ไหน?”

“น กตฺถจิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ลมหาได้อาศัยอยู่ ณ ที่ไหนไม่”

“เตนหิ มหาราช นตฺถิ วาโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ลมก็ไม่มีจริงนะซิ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปญฺญาปติฏฺฐานปญฺโห อฏฺฐโม ฯ

จบปัญญาปติฏฐานปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. สสารปญฺห

๙. สังสารปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสังสารวัฏ

[๙] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘สสาโร’ติ, กตโม โส สสาโร”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งที่ท่านเรียกว่า ‘สังสารวัฏ’ นี้ใด สังสารวัฏนั้น เป็นไฉน ?”

“อิธ มหาราช ชาโต อิเธว มรติ, อิธ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, ตหึ ชาโต ตหึเยว มรติ, ตหึ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, เอวํ โข มหาราช สสาโร โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลที่เกิดในโลกนี้แล้ว ก็ตายในโลกนี้นั่นแหละ ครั้นตายในโลกนี้แล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่น เกิดในโลกนั้นแล้ว ก็ตายในโลกนั้นนั่นแหละ ครั้นตายในโลกนั้นแล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่นอีก ขอถวายพระพร สังสารวัฏเป็นอย่างนี้แล”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยทีเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปกฺกํ อมฺพํ ขาทิตฺวา อฏฺฐึ โรเปยฺย, ตโต มหนฺโต อมฺพรุกฺโข นิพฺพตฺติตฺวา ผลานิ ทเทยฺย, อถ โส ปุริโส ตโตปิ ปกฺกํ อมฺพํ ขาทิตฺวา อฏฺฐึ โรเปยฺย, ตโตปิ มหนฺโต อมฺพรุกฺโข นิพฺพตฺติตฺวา ผลานิ ทเทยฺย, เอวเมเตสํ รุกฺขานํ โกฏิ น ปญฺญายติ, เอวเมว โข มหาราช อิธ ชาโต อิเธว มรติ, อิธ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, ตหึ ชาโต ตหึเยว มรติ, ตหึ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, เอวํ โข มหาราช สํสาโร โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งเคี้ยวกินผลมะม่วงสุกแล้ว เพาะเมล็ดมะม่วงนั้นไว้ ต่อจากเมล็ดมะม่วงที่เพาะไว้นั้น พึงบังเกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่แล้วก็ให้ผล ลำดับนั้น บุรุษนั้นก็จะพึงเคี้ยวกินผลมะม่วงสุก แม้จากต้นมะม่วงต้นที่ ๒ แล้วก็เพาะเมล็ดมะม่วงไว้ แม้ต่อจากเมล็ดมะม่วงที่เพาะไว้นั้น พึงบังเกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่แล้วให้ผล เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นแรกสุดแห่งบรรดาต้นมะม่วงเหล่านั้น ก็ย่อมไม่ปรากฏ ฉันใด ขอถวายพระพร บุคคลเกิดในโลกนี้แล้ว ก็ตายในโลกนี้นั่นแหละ ครั้นตายในโลกนี้แล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่น เกิดขึ้นในโลกนั้นแล้ว ก็ตายในโลกนั้นนั่นแหละ ครั้นตายในโลกนั้นแล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่นอีก ขอถวายพระพร สังสารวัฏย่อมมีตามประการดังกล่าวมาฉะนี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สํสารปญฺโห นวโม ฯ

จบสังสารปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. จิรกตสรณปญฺห

๑๐. จิรกตสรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการระลึกถึงกิจที่ได้ทำไว้นานแล้ว

[๑๐] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน เกน อตีตํ จิรกตํ สรตี”ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลย่อมระลึกถึงกิจที่ล่วงไปแล้ว ที่ได้ทำไว้นานแล้ว ได้ด้วยอะไร ?”

‘‘สติยา มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ย่อมระลึกได้ด้วยสติ”

‘‘นนุ ภนฺเต นาคเสน จิตฺเตน สรติ โน สติยา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เขาย่อมระลึกได้ด้วยจิตมิใช่หรือ ไม่ใช่ด้วยสติหรอก”

‘‘อภิชานาสิ นุ ตฺวํ มหาราช, กิญฺจิเทว กรณียํ กตฺวา ปมุฏฺฐนฺ’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ก็ทรงทราบดีมิใช่หรือว่า พระกรณียกิจบางอย่างที่พระองค์ทรงทำแล้วหลงลืมไป ก็มีอยู่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

‘‘กินฺนุ โข ตฺวํ มหาราช ตสฺมึ สมเย อจิตฺตโก อโหสี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ในสมัยนั้น พระองค์ได้ทรงเป็นผู้ไม่มีจิตหรือไรหนอ ?”

‘‘น หิ ภนฺเต สติ ตสฺมึ สมเย นาโหสี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ในสมัยนั้น ไม่มีสติต่างหาก”

‘‘อถ กสฺมา ตฺวํ มหาราช เอวมาห ‘จิตฺเตน สรติ, โน สติยา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไร พระองค์จึงตรัสอย่างนี้ว่า ‘เขาย่อมระลึกได้ด้วยจิต ไม่ใช่ด้วยสติหรอก’ ดังนี้เล่า”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

จิรกตสรณปญฺโห ทสโม ฯ

จบจิรกตสรณปัญหาข้อที่ ๑๐

———

๑๑. อภิชานนฺตสติปญฺห

๑๑. อภิชานันตสติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสติพอเกิดขึ้นมาก็รู้ทันที

[๑๑] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน สพฺพา สติ อภิชานนฺตี อุปฺปชฺชติ อุทาหุ กฏฺฐมิกาว สตี’’ติ ?

[๑๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สติทั้งปวงเมื่อเกิดขึ้นมาก็รู้ทันที หรือว่ามีแต่สติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้วเท่านั้น ?”

‘‘อภิชานนฺตีปิ มหาราช กฏฺฐมิกาปิ สตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติแม้ที่รู้ทันที ก็มี แม้ที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้ว ก็มี”

‘‘เอวญฺหิ โข ภนฺเต นาคเสน สพฺพา สติ อภิชานนฺตี, นตฺถิ กฏฺฐมิกา สตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เป็นอย่างนี้เท่านั้นแล พระคุณเจ้านาคเสน สติทั้งปวงล้วนมีแต่รู้ทันที สติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้ว ไม่มีหรอก”

‘‘ยทิ นตฺถิ มหาราช กฏฺฐมิกา สติ, นตฺถิ กิญฺจิ สิปฺปิกานํ กมฺมายตเนหิ วา สิปฺปายตเนหิ วา วิชฺชาฏฺฐาเนหิ วา กรณียํ, นิรตฺถกา อาจริยา, ยสฺมา จ โข มหาราช อตฺถิ กฏฺฐมิกา สติ, ตสฺมา อตฺถิ กมฺมายตเนหิ วา สิปฺปายตเนหิ วา วิชฺชาฏฺฐาเนหิ วา กรณียํ, อตฺโถ จ อาจริเยหี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าสติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้วไม่มีไซร้ พวกศึกษางานศิลปะทั้งหลาย ก็ไม่มีกิจอะไร ๆ ที่ควรทำ โดยเป็นการงานที่ควรทำ โดยเป็นศิลปะที่ควรทำ หรือโดยเป็นฐานะแห่งวิชา ทั้งพวกอาจารย์ทั้งหลาย ก็ย่อมเป็นคนไร้ประโยชน์ ขอถวายพระพร แต่เพราะเหตุที่สติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้ว ก็มีอยู่ เพราะฉะนั้น จึงมีกิจที่ควรทำ โดยเป็นการงานที่ควรทำ โดยเป็นศิลปะที่ควรทำ หรือโดยเป็นฐานะแห่งวิชา และประโยชน์ด้วยอาจารย์ทั้งหลาย ก็มีอยู่”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อภิชานนฺตสติปญฺโห เอกาทสโม ฯ
จบอภิชานันตสติปัญหาข้อที่ ๑๑

สติวคฺโค ฉฏฺโฐ ฯ
จบสติวรรคที่ ๖

อิมสฺมึ วคฺเค เอกาทส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๑๑ ข้อ

๒.๗ อรูปธมฺมววตฺถานวคฺค

๒.๗ อรูปธัมมววัตถานวรรค วรรคว่าด้วยการกำหนดอรูปธรรม

๑. สติอุปฺปชฺชนปญฺห

๑. สติอุปปัชชนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งสติ

[๑] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กติหากาเรหิ สติ อุปฺปชฺชตี’’ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการเท่าไร ?”

‘‘สตฺตรสหากาเรหิ มหาราช สติ อุปฺปชฺชตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ ๑๗”

‘‘กตเมหิ สตฺตรสหากาเรหี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ ๑๗ อะไรบ้าง ?”

‘‘อภิชานโตปิ มหาราช สติ อุปฺปชฺชติ, กฏฺฐมิกายปิ สติ อุปฺปชฺชติ, โอฬาริก-วิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, หิตวิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, อหิตวิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, สภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, วิสภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, กถาภิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, ลกฺขณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, สารณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, มุทฺทาโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, คณนาโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, ธารณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, ภาวนโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, โปตฺถกนิพนฺธนโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, อุปนิกฺเขปโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, อนุภูตโตปิ สติ อุปฺปชฺชตีติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะเป็นคนคงแก่เรียน, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะเป็นคนที่ผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ได้ทำไปแล้ว, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะวิญญาณโอฬาร, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะวิญญาณที่เกื้อกูล, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะวิญญาณที่ไม่เกื้อกูล, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะนิมิตที่มีส่วนเหมือนกัน, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะนิมิตที่มีส่วนที่ไม่เหมือนกัน, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการเข้าใจคำพูด, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะลักษณะ, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการที่ผู้อื่นบอกให้ระลึก, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการบันทึก, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการนับ, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการ

ทรงจำ, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะภาวนา, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะคำบันทึกไว้ในสมุด, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการเก็บไว้, สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวย ฉะนี้แล”

“กถํ อภิชานโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคนคงแก่เรียนอย่างไร ?”

“ยถา มหาราช อายสฺมา จ อานนฺโท ขุชฺชุตฺตรา จ อุปาสิกา, เย วา ปน อญฺเญปิ เกจิ ชาติสฺสรา ชาตึ สรนฺติ, เอวํ อภิชานโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นผู้คงแก่เรียน ก็เหมือนกับท่านพระอานนท์ และนางขุชชุตตราอุบาสิกา หรือแม้แต่คนอื่น ๆ บางพวกผู้ระลึกชาติได้ทั้งหลาย ย่อมระลึกชาติได้”

“กถํ กฏฺฐมิกาย สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคนที่ผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ได้ทำไปแล้วอย่างไร ?”

โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก, ปเร จ ตํ สราปนตฺถํ นิพนฺธนฺติ, เอวํ กฏฺฐมิกาย สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลผู้มักหลงลืมสติ พอผู้อื่นกระตุ้นเตือนเพื่อให้ระลึกถึงสิ่งที่ได้ทำไปแล้วนั้น ก็ย่อมระลึกได้ สติย่อมเกิดขึ้นแม้เพราะเป็นคนที่ผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ได้ทำไปแล้วอย่างนี้

“กถํ โอพาริกวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณโอพารอย่างไร ?”

ยทา รชฺเช วา อภิสิตฺโต โหติ, โสตาปตฺติผลํ วา ปตฺโต โหติ, เอวํ โอพาริก-วิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “สติย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอันโอพาร ก็เหมือนอย่างในคราวที่บุคคลได้อภิเษกในราชสมบัติ หรือบรรลุโสดาปัตติผล ฉะนั้น

“กถํ หิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณที่เกื้อกูลอย่างไร ?”

“ยมฺหิ สุขาปิโต, ‘อมุกสฺมึ เอวํ สุขาปิโต’ติ สรติ, เอวํ หิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลเป็นผู้เปี่ยมด้วยความสุขในที่ใด ก็ย่อมระลึกได้ว่า ‘เราเป็นผู้เปี่ยมด้วยความสุขแล้วอย่างนี้ในที่โน้น’ ดังนี้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณที่เกื้อกูลอย่างนี้

“กถํ อหิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณที่ไม่เกื้อกูลอย่างไร ?”

“ยมฺหิ ทุกฺขาปิโต, ‘อมุกสฺมึ เอวํ ทุกฺขาปิโต’ติ สรติ, เอวํ อหิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ในที่ใด ก็ย่อมระลึกได้ว่า ‘ในที่โน้น เราเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความทุกข์แล้วอย่างนี้’ ดังนี้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณที่ไม่เกื้อกูลอย่างนี้

“กถํ สภาคนิมิตฺตโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะนิมิตที่มีส่วนเหมือนกันอย่างไร ?”

“สทิสํ ปุคฺคลํ ทิสฺวา มาตรํ วา ปิตรํ วา ภาตรํ วา ภคินึ วา สรติ, โอฏฺฐํ วา โคณํ วา คทฺรภํ วา ทิสฺวา อญฺญํ ตาทิสํ โอฏฺฐํ วา โคณํ วา คทฺรภํ วา สรติ, เอวํ สภาคนิมิตฺตโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลเห็นบุคคลที่เหมือนกับมารดาเป็นต้น ย่อมระลึกถึงมารดาหรือบิดา พี่น้องชายหรือพี่น้องหญิง เห็นอูฐ โค หรือลา ย่อมระลึกถึงอูฐ โค หรือลาอื่น ๆ ที่เหมือนกัน สติย่อมเกิดขึ้น เพราะนิมิตที่มีส่วนเหมือนกันอย่างนี้

“กถํ วิสภาคนิมตฺตโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะนิมิตที่มีส่วนไม่เหมือนกันอย่างไร ?”

“อสุกสฺส นาม วณฺโณ เอทิโส, สทฺโท เอทิโส, คนฺโธ เอทิโส, รโส เอทิโส, โผฏฺฐพฺโพ เอทิโสติ สรติ, เอวมฺปิ วิสภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ ย่อมระลึกได้ว่า ‘สิ่งโน้น มีสีเช่นนี้ มีเสียงเช่นนี้ มีกลิ่นเช่นนี้ มีรสเช่นนี้ มีโผฏฐัพพะเช่นนี้’ ดังนี้ สติย่อมเกิดขึ้นแม้เพราะนิมิตที่มีส่วนไม่เหมือน

กันอย่างนี้

“กถํ กถาภิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการเข้าใจคำพูดอย่างไร ?”

“โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก โหติ, ตํ ปเร สราเปนฺติ, เตน โส สรติ, เอวํ กถา-ภิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ผู้ที่มักหลงลืม พอถูกผู้อื่นบอกให้ระลึก เขาย่อมระลึกได้เพราะคำพูดนั้น สติย่อมเกิดขึ้นเพราะการเข้าใจคำพูดอย่างนี้

“กถํ ลกฺขณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะลักษณะอย่างไร ?”

“โย ปกติยา พลีพทฺทานํ องฺเคน ชานาติ, ลกฺขเณน ชานาติ, เอวํ ลกฺขณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ผู้รู้จักโคถึกทั้งหลายโดยอวัยวะตามปกติ ชื่อว่าย่อมรู้โดยลักษณะ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะลักษณะอย่างนี้

“กถํ สารณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการให้ระลึกอย่างไร ?”

“โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก โหติ, โย ตํ ‘สราหิ โภ, สราหิ โภ’ติ ปุนปฺปุนํ สราเปติ, เอวํ สารณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ผู้ที่มักหลงลืม พอผู้อื่นมาบอกให้ระลึกอยู่บ่อย ๆ ว่า ‘จงระลึกเข้าเถิดนะ พ่อมหาจำเริญ จงระลึกเข้าเถิดนะ พ่อมหาจำเริญ’ ดังนี้ (ก็ย่อมระลึกได้), สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการถูกผู้อื่นบอกให้ระลึกอย่างนี้

“กถํ มุทฺทาโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการบันทึกอย่างไร ?”

“ลิปิยา สิกฺขิตตฺตา ชานาติ ‘อิมสฺส อกฺขรสฺส อนนฺตรํ อิมํ อกฺขรํ กาตพฺพนฺ’ติ เอวํ มุทฺทาโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะได้ศึกษาวิธีเขียนไว้แล้ว จึงรู้ว่า ‘อักษรนี้ต้องทำไว้ติดกับอักษรตัวนี้ เป็นต้น’ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการบันทึกอย่างนี้

“กถํ คณนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการนับอย่างไร ?”

“คณนาย สิกฺขิตตฺตา คณกา พหุมฺปิ คเณนฺติ, เอวํ คณนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะได้ศึกษาการนับเอาไว้แล้ว พวกคนผู้นับจึงนับจำนวนแม้มากมายได้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการนับอย่างนี้

“กถํ ธารณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการทรงจำอย่างไร ?”

“ธารณาย สิกฺขิตตฺตา ธารณกา พหุมฺปิ ธาเรนฺติ, เอวํ ธารณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ เพราะศึกษาการทรงจำไว้แล้ว พวกคนผู้ทรงจำจึงจำได้แม้มากมาย สติย่อมเกิดขึ้นเพราะการทรงจำอย่างนี้

“กถํ ภาวนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการภาวนาอย่างไร ?”

“อิธ ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เสยฺยถิทํ, เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย... เป.... อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เอวํ ภาวนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมตามระลึกถึงขันธ์ที่เคยอยู่ในภพก่อนได้เป็นอันมาก คือย่อมระลึกไปชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ย่อมระลึกถึงขันธ์ที่เคยอยู่ในภพก่อน พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุทเทส อย่างนี้, สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการภาวนาอย่างนี้

“กถํ โปตฺถกนิพนฺธนโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะคำบันทึกไว้ในสมุดอย่างไร ?”

“ราชาโน อนุสาสนิยํ อสฺสรนฺตา ‘เอตํ โปตฺถกํ อาหรถาติ, เตน โปตฺถเกน อนุสฺสรนฺติ, เอวํ โปตฺถกนิพนฺธนโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ พระราชาทั้งหลาย เมื่อทรงระลึกในอนุศาสนีไม่ได้ จึงรับสั่งว่า ‘จงเอาสมุดเล่มนี้มา’ ทรงระลึกถึงอนุศาสนีได้ เพราะสมุดเล่มนั้น สติย่อมเกิดขึ้น เพราะคำบันทึกไว้ในสมุดอย่างนี้

“กถํ อุปนิกฺเขปโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการเก็บไว้อย่างไร ?”

“อุปนิกฺขิตฺตํ ภณฺฑํ ทิสฺวา สรติ, เอวํ อุปนิกฺเขปโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ พอเห็นสิ่งของที่เก็บไว้ ก็ย่อมระลึกได้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการเก็บไว้อย่างนี้

“กถํ อนุภูตโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวยอย่างไร ?”

“ทิฏฺฐตฺตา รูปํ สรติ, สุตตฺตา สทฺทํ สรติ, ฆายิตตฺตา คนฺธํ สรติ, สายิตตฺตา รสํ สรติ, ผุฏฺฐตฺตา โผฏฺฐพฺพํ สรติ, วิญฺญาตตฺตา ธมฺมํ สรติ, เอวํ อนุภูตโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ ย่อมระลึกถึงรูปได้ เพราะเคยเห็น ย่อมระลึกถึงเสียงได้ เพราะเคยได้ยิน ย่อมระลึกถึงกลิ่นได้ เพราะเคยดม ย่อมระลึกถึงรสได้ เพราะเคยลิ้ม ย่อมระลึกถึงโผฏฐัพพะได้ เพราะเคยสัมผัส ย่อมระลึกถึงธรรมได้ เพราะเคยรู้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวยอย่างนี้

อิเมหิ โข มหาราช สตฺตรสหากาเรหิ สติ อุปฺปชฺชตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ ๑๗ อย่าง เหล่านี้แล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สติอุปฺปชฺชนปญฺโห ปฐโม ฯ

จบสติอุปปัชชนปัญหาข้อที่ ๑

———

๒. พุทฺธคุณสติปฏิลาภปญฺห

๒. พุทธคุณสติปฏิลาภปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการได้สติระลึกถึงพระพุทธคุณ

[๒] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอตํ ภณถ ‘โย วสฺสสตํ อกุสลํ กเรยฺย, มรณกาเล จ เอกํ พุทฺธคุณํ สตึ ปฏิลเภยฺย, โส เทเวสุ อุปฺปชฺเชยฺยา’ติ เอตํ น สทฺทหามิ, เอวญฺจ ปน วเทถ ‘เอเกน ปาณาติปาเตน นิรเย อุปฺปชฺเชยฺยา’ติ เอตมฺปิ น สทฺทหามี’’ติ ฯ

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านพากันกล่าวคำนี้ว่า ‘บุคคลใดทำแต่อกุศลไปตลอด ๑๐๐ ปี แต่ในเวลาใกล้ตาย กลับได้สติระลึกถึงพระพุทธคุณ บุคคลนั้น พึงได้เกิดในหมู่เทวดาทั้งหลาย’ ดังนี้ โยมไม่เชื่อคำที่ว่านี้หรอก อีกอย่างหนึ่ง แม้คำที่พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า ‘บุคคลพึงเกิดขึ้นในนรกได้ เพราะปาณาติบาตที่ได้ทำไว้แล้วครั้งเดียว’ แม้เรื่องนี้ โยมก็ไม่เชื่อหรอก”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ขุทฺทโกปิ ปาสาโณ วินา นาวาย อุทเก อุปฺปิลเวยฺยา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ก้อนหินแม้เล็ก ๆ เว้นจากการใช้เรือ ก็พึงลอยอยู่เหนือน้ำได้หรือไร ?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้หรอก พระคุณเจ้า”

‘‘กินฺนุ โข มหาราช วาหสตมฺปิ ปาสาณานํ นาวาย อาโรปิตํ อุทเก อุปฺปิลเวยฺยา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก้อนหินแม้ขนาด ๑๐๐ เล่มเกวียน ที่เขาบรรทุกไว้ในเรือ พึงลอยอยู่เหนือน้ำได้หรือไม่ ?”

‘‘อาม ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ได้ พระคุณเจ้า”

‘‘ยถา มหาราช นาวา, เอวํ กุสลานิ กมฺมานิ ทฏฺฐพฺพานี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลพึงเห็นกุศลกรรมทั้งหลายว่า เปรียบเหมือนเรือเถิด”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทฺธคุณสติปฏิลาภปญฺโห ทุติโย ฯ

จบพุทธคุณสติปฏิลาภปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. ทุกฺขปฺปหานวายมปญฺห

๓. ทุกขัปปหานวายมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความพยามเพื่อละทุกข์

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กึ ตุมฺเห อตีตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านย่อมพยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอดีตหรือไร ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“กึ ปน ภนฺเต อนาคตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า พวกท่านพากันพยายามเพื่อจะละทุกข์ที่เป็นอนาคตหรือ ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“กึ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พวกท่าน ย่อมพยายามเพื่อจะละทุกข์ที่เป็นปัจจุบันหรือ ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

“ยทิ ตุมฺเห น อตีตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, น อนาคตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, น ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, อถ กิมตฺถาย วายมถา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าหากว่า พวกท่านมิได้พยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอดีต มิได้พยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอนาคต มิได้พยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นปัจจุบันไซร้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกท่านพยายามไปเพื่อประโยชน์อะไร ?”

เถโร อาห “กินฺติ มหาราช ‘อิทญฺจ ทุกฺขํ นิรุชฺเฌยฺย, อญฺญญฺจ ทุกฺขํ นุปฺปชฺเชยฺยา’ติ เอตทตฺถาย วายามา”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เพื่อประโยชน์อะไรนะหรือ พวกอาตมภาพย่อมพยายามเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้คือ ‘ทุกข์นี้พึงดับไปเสีย และทุกข์อื่น ก็ไม่พึงเกิดขึ้น’

“อตฺถิ ปน เต ภนฺเต นาคเสน อนาคตํ ทุกฺขนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า ทุกข์ที่เป็นอนาคตของท่านมีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ไม่มีหรอก มหาบพิตร”

“ตุมฺเห โข ภนฺเต นาคเสน อติปณฺฑิตา, เย ตุมฺเห อสนฺตานํ อนาคตานํ ทุกฺขานํ ปหานาย วายมถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านแลล้วนเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่พากันพยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มีอยู่”

“อตฺถิ ปน เต มหาราช เกจิ ปฏิราชาโน ปจฺจตฺถิกา ปจฺจามิตฺตา ปจฺจุปฏฺฐิตา โหนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระราชาฝ่ายตรงกันข้ามทั้งหลายบาง พระองค์ผู้เป็นข้าศึก ศัตรู ผู้รุกราน ของพระองค์ มีอยู่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต อตฺถี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“กึ นุ โข มหาราช ตทา ตุมฺเห ปริขํ ขณาเปยฺยาถ, ปาการํ จินาเปยฺยาถ, โคปุรํ การาเปยฺยาถ, อฏฺฏาลกํ การาเปยฺยาถ, ธญฺญํ อติหราเปยฺยาถา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงรับสั่งให้ขุดคูเมือง ให้ก่อกำแพง ให้สร้างประตูเมือง ให้สร้างป้อม ให้เก็บเกี่ยวธัญญาหารไว้ ในคราวนั้นหรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต ปฏิกจฺเจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า กิจมีการให้ขุดคูเมืองไว้เป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กึ ตุมฺเห มหาราช ตทา หตฺถิสฺมึ สิกฺเขยฺยาถ, อสฺสสฺมึ สิกฺเขยฺยาถ, รถสฺมึ สิกฺเขยฺยาถ, ธนุสฺมึ สิกฺเขยฺยาถ, ถรุสฺมึ สิกฺเขยฺยาถา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกพระองค์ทรงศึกษาในเรื่องช้าง ทรงศึกษาในเรื่องม้า ทรงศึกษาในเรื่องรถ ทรงศึกษาในเรื่องธนู ทรงศึกษาในเรื่องหอก ก็ในคราวนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต, ปฏิกจฺเจว ตํ สิกฺขิตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า กิจมีการศึกษาในเรื่องช้างเป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กิสฺสตฺถายา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพื่อประโยชน์อะไรหรือ ?”

“อนาคตานํ ภนฺเต ภยานํ ปฏิพาหนตฺถายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพื่อประโยชน์คือการป้องกันภัยทั้งหลายที่ยังมาไม่ถึง”

“กินฺนุ โข มหาราช อตฺถิ อนาคตํ ภยนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ภัยที่เป็นอนาคตมีอยู่หรือหนอ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“ตุมฺเห จ โข มหาราช อติปณฺฑิตา, เย ตุมฺเห อสนฺตานํ อนาคตานํ ภยานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยาเทถา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็พวกพระองค์แล ล้วนทรงเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่ทรงเตรียมการเพื่อป้องกันภัยที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มี”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหีติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ ปิปาสิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ อุทปานํ ขณาเปยฺยาสิ, โปกฺขรณึ ขณาเปยฺยาสิ, ตฬากํ ขณาเปยฺยาสิ ‘ปานียํ ปิวิสฺสามี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงเกิดกระหายน้ำในเวลาใด พระองค์ก็รับสั่งให้เขาขุดบ่อน้ำ ให้ขุดสระโบกขรณี ให้ขุดตระพังน้ำ ด้วยทรงดำริว่า ‘เราจักดื่มน้ำ ในเวลานั้นหรือ ?’

“น หิ ภนฺเต, ปฏิกจฺเจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า กิจมีการให้ขุดบ่อน้ำเป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กิสฺสตฺถายา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพื่อประโยชน์อะไรหรือ ?”

“อนาคตานํ ภนฺเต ปิปาสานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยตฺตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีการเตรียมการเพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวกระหายที่จะเกิดในอนาคต พระคุณเจ้า”

“อตฺถิ ปน มหาราช อนาคตา ปิปาสา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ความหิวกระหายที่เป็นอนาคต มีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“ตุมฺเห โข มหาราช อติปณฺฑิตา, เย ตุมฺเห อสนฺตานํ อนาคตานํ ปิปาสานํ ปฏิพาหนตฺถาย ตํ ปฏิยาเทถา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกพระองค์แล ล้วนทรงเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่ตระเตรียมกิจมีการให้ขุดบ่อน้ำเป็นต้นนั้นไว้ เพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวกระหายที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มี”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ พุภุกฺขิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ, สาลึ วปาเปยฺยาสิ ‘ภตฺตํ ภุญฺชิสฺสามี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงเกิดหิวข้าวขึ้นมาในเวลาใด พระองค์ก็รับสั่งให้ไถนา ให้หว่านข้าวสาลีด้วยทรงดำริว่า ‘เราจักกินข้าว’ ดังนี้ ในเวลานั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต, ปฏิกจฺเจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า กิจมีการให้ไถนาเป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กิสฺสตฺถายา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพื่อประโยชน์อะไรหรือ ?”

“อนาคตานํ ภนฺเต พุภุกฺขานํ ปฏิพาหนตฺถายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวที่เป็นอนาคต”

“อตฺถิ ปน มหาราช อนาคตา พุภุกฺขา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็ความหิวที่เป็นอนาคต มีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังไม่มีหรอก พระคุณเจ้า”

“ตุมฺเห โข มหาราช อติปณฺฑิตา, เย ตุมฺเห อสนฺตานํ อนาคตานํ พุภุกฺขานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยาเทถา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกพระองค์แล ล้วนทรงเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่ตระเตรียมการเพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มี”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ทุกฺขปฺปหานวายมปญฺโห ตติโย ฯ

จบทุกขัปปหานวายมปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. พฺรหฺมโลกปญฺห

๔. พรหมโลกปัญหา

ปัญหาว่าด้วยระยะทางไปพรหมโลก

[๔] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กีวทูโร อิโต พฺรหฺมโลโก”ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พรหมโลกอยู่ไกลจากนี้ไปเท่าไร ?”

“ทูโร โข มหาราช อิโต พฺรหฺมโลโก กูฏาคารมตฺตา สิลา ตมฺหา ปติตา อโหรตฺเตน อฏฺจตฺตาลีสโยชนสหสฺสานิ ภสฺสมานา จตูหิ มาเสหิ ปถวิยํ ปติฏฺเหยฺยา”ติฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พรหมโลกอยู่ไกลจากนี้ไป ชั่วก้อนหินขนาดเท่าเรือนยอด ตกจากพรหมโลกนั้น ลอยเคว้งคว้างไปทั้งวันทั้งคืน สิ้นระยะทาง ๔๘,๐๐๐ โยชน์ โดยใช้เวลา ๔ เดือน ก็ตกถึงพื้นดิน”

“ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณถ ‘เสยฺยถาปิ พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิญฺเชยฺย, เอวเมว อิทฺธิมา ภิกฺขุ เจโตวสิปฺปตฺโต ชมฺพุทีเป อนฺตรหิโต พฺรหฺมโลเก ปาตุภเวยฺยา’ติ เอตํ วจนํ น สทฺทหามิ, เอวํ อติสีฆํ ตาว พหูนิ โยชนสตานิ คจฺฉิสฺสตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า ‘ภิกษุผู้มีฤทธิ์ผู้ได้เจโตวสี พึงหายตัวที่ชมพูทวีป ไปปรากฏตัวที่พรหมโลก ชั่วระยะเวลาดุจบุรุษผู้มีกำลัง

เหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดอยู่เข้ามา ฉะนั้น' โยมไม่เชื่อคำที่ว่านี้หรอก ภิกษุจักไปสิ้นทางหลายร้อยโยชน์ถึงเพียงนั้น ได้เร็วยิ่งอย่างนี้เชียวหรือ"

เถโร อาห ''กุหึ ปน มหาราช ตว ชาตภูมี''ติ ?
พระเถระกล่าวถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ชาตภูมิของพระองค์อยู่ที่ไหน ?"

''อตฺถิ ภนฺเต อลสนฺโท นาม ทีโป, ตตฺถาหํ ชาโต''ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "มีเกาะแห่งหนึ่ง ชื่อว่าอลสันทะ โยมเกิดที่เกาะนั้น"

''กีวทูโร มหาราช อิโต อลสนฺโท โหตี''ติ ?
พระเจ้านาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร เกาะอลสันทะ อยู่ไกลจากที่นี้ไปสักเท่าไร ?"

''ทฺวิมตฺตานิ ภนฺเต โยชนสตานี''ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ไกลจากที่นี้ไปประมาณ ๒๐๐ โยชน์ พระคุณเจ้า"

''อภิชานาสิ นุ ตฺวํ มหาราช, ตตฺถ กิญฺจิเทว กรณียํ กริตฺวา สริตา''ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร พระองค์ก็ทรงทราบมิใช่หรือว่าพระองค์ก็ทรงระลึกถึงพระราชกรณียกิจบางอย่างที่ทรงกระทำไว้แล้ว ณ ที่เกาะแห่งนั้นได้ ?"

''อาม ภนฺเต สรามี''ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ใช่ พระคุณเจ้า โยมระลึกได้"

''ลหุ โข ตฺวํ มหาราช คโตสิ ทฺวิมตฺตานิ โยชนสตานี''ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร พระองค์เสด็จไปสิ้นระยะทางประมาณ ๒๐๐ โยชน์ได้เร็วเสียจริงหนอ"

''กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา''ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว"

พฺรหฺมโลกปญฺโห จตุตฺโถ ฯ
จบพรหมโลกปัญหาข้อที่ ๔

———

๕. ทฺวินฺนำ โลกุปฺปนฺนานำ สมกภาวปญฺห

๕. ทวินนัง โลกุปปันนานัง สมกภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยภาวะที่บุคคล ๒ คนใช้เวลาอุบัติในโลกเท่ากัน

[๕] ราชา อาห "ภนฺเต นาคเสน โย อิธ กาลงฺกโต พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺเชยฺย, โย จ อิธ กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปชฺเชยฺย, โก จิรตรำ โก สีฆตรนฺ"ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลผู้ที่ตายในเมืองนี้ แล้วเกิดขึ้นที่พรหมโลก กับบุคคลที่ตายในเมืองนี้แล้ว เกิดขึ้นในเมืองกัสมีระ ใครช้าเร็วกว่ากัน ?"

"สมกำ มหาราชา"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "เท่ากัน มหาบพิตร"

"โอปมฺมำ กโรหี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ"

"กุหึ ปน มหาราช ตว ชาตนครนฺ"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร พระนครที่ประสูติของพระองค์ อยู่ที่ไหน ?"

"อตฺถิ ภนฺเต กลสิคาโม นาม, ตตฺถาหำ ชาโต"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชื่อว่ากลสิ โยมเกิดที่นั่น"

"กีวทูโร มหาราช อิโต กลสิคาโม โหตี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร หมู่บ้านชื่อว่ากลสิ อยู่ห่างไกลจากที่นี้ไปเท่าไร ?"

"ทฺวิมตฺตานิ ภนฺเต โยชนสตานี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ประมาณ ๒๐๐ โยชน์ พระคุณเจ้า"

"กีวทูรำ มหาราช อิโต กสฺมีรำ โหตี"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร เมืองกัสมีระอยู่ห่างไกลไปจากที่นี้เพียงไร ?"

“ทฺวาทส ภนฺเต โยชนานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ประมาณ ๑๒ โยชน์ พระคุณเจ้า”

“อิงฺฆ ตฺวํ มหาราช กลสิคามํ จินฺเตหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เอาละ มหาบพิตร ขอพระองค์จงทรงนึกถึงหมู่บ้านชื่อว่ากลสิเถิด”

“จินฺติโต ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมนึกแล้ว พระคุณเจ้า”

“อิงฺฆ ตฺวํ มหาราช กสฺมีรํ จินฺเตหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เอาละ มหาบพิตร ขอพระองค์จงทรงนึกถึงเมืองกัสมีระเถิด”

“จินฺติตํ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมนึกแล้ว พระคุณเจ้า”

“กตมํ นุ โข มหาราช จิเรน จินฺติตํ, กตมํ สีฆตรนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร สถานที่แห่งไหนหนอ เป็นสถานที่ที่พระองค์ทรงใช้เวลาในการนึกช้าเร็วกว่ากัน ?”

“สมกํ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เท่ากัน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช โย อิธ กาลงฺกโต พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺเชยฺย, โย จ อิธ กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปชฺเชยฺย, สมกเมว อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้ที่ตายในเมืองนี้แล้ว ไปเกิดขึ้นในพรหมโลก กับบุคคลที่ตายในเมืองนี้แล้ว ไปเกิดขึ้นในเมืองกัสมีระ ย่อมเกิดขึ้นใช้เวลาเท่ากันนั่นแหละ”

“ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตำ กึ มญฺญสิ มหาราช, เทฺว สกุณา อากาเสน คจฺเฉยฺยุ, เตสุ เอโก อุจฺเจ รุกฺเข นิสีเทยฺย, เอโก นีเจ รุกฺเข นิสีเทยฺย, เตสำ สมกำ ปติฏฺฐิตานำ กตมสฺส ฉายา ปฐมตรำ ปถวิยำ ปติฏฺฐเหยฺย, กตมสฺส ฉายา จิเรน ปถวิยำ ปติฏฺฐเหยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร นก ๒ ตัว บินไปทางอากาศ ในนก ๒ ตัวนั้น ตัวหนึ่งจับที่ต้นไม้กิ่งสูง อีกตัวจับที่เกาะต้นไม้กิ่งต่ำ บรรดานก ๒ ตัวที่ลงจับใช้เวลาเท่ากัน เงาของนกตัวไหนถึงพื้นดินก่อน เงาของนกตัวไหนใช้เวลาถึงพื้นดินช้ากว่า ?”

“สมกำ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช้เวลาเท่ากัน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช โย อิธ กาลงฺกโต พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺเชยฺย, โย จ อิธ กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปชฺเชยฺย, สมกำเยว อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้ที่ตายในเมืองนี้แล้วไปเกิดขึ้นในพรหมโลก กับบุคคลผู้ที่ตายในเมืองนี้แล้วไปเกิดขึ้นในเมืองกัสมีระ ย่อมเกิดขึ้นใช้เวลาเท่ากันนั่นแหละ”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ทุวินฺนำ โลกุปฺปนฺนานำ สมกภาวปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบทวินนัง โลกุปปันนานัง สมกภาวปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. โพชฺฌงฺคปญฺห

๖. โพชฌังคปัญหา

ปัญหาว่าด้วยองค์แห่งโพชฌงค์

[๖] ราชา อาห “กติ นุ โข ภนฺเต นาคเสน โพชฺฌงฺคา”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โพชฌงค์มีเท่าไรหนอ ?”

“สตฺต โข มหาราช โพชฺฌงฺคา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร โพชฌงค์มี ๗ อย่าง”

“กติหิ ปน ภนฺเต โพชฺฌงฺเคหิ พุชฺฌตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า บุคคลย่อมตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์เท่าไร ?”

“เอเกน โข มหาราช โพชฺฌงฺเคน พุชฺฌติ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺเคนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุคคลย่อมตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์อย่างเดียว คือ ด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์”

“อถ กิสฺส นุ โข ภนฺเต วุจฺจนฺติ ‘สตฺต โพชฺฌงฺคา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไรหนอ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ‘โพชฌงค์มี ๗ อย่างเล่า’ พระคุณเจ้า”

“ตำ กึ มญฺญสิ มหาราช, อสิ โกสิยา ปกฺขิตฺโต อคฺคหิโต หตฺเถน อุสฺสหติ เฉชฺชำ ฉินฺทิตุนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ดาบที่สอดไว้ในฝัก มิได้ใช้มือชักออกมา สามารถที่จะฟันให้ขาดได้หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺเคน วินา ฉหิ โพชฺฌงฺเคหิ น พุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เว้นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เสีย บุคคลจะตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์ ๖ อย่าง (ที่เหลือ) หาได้ไม่”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

โพชฺฌงฺคปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบโพชฌังคปัญหาข้อที่ ๖

———

๗. ปาปปุณฺณานำ อปฺปานปฺปภาวปณฺห

๗. ปาปปุญญานัง อัปปานัปปภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยบาปมีน้อย บุญมีได้มาก

[๗] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน กตรำ นุ โข พหุตรำ ปุณฺณำ วา อปุณฺณำ วา’’ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อย่างไหนหนอแลมีได้มากกว่ากัน บุญหรือบาป ?”

‘‘ปุณฺณำ โข มหาราช พหุตรำ, อปุณฺณำ โถกนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุญมีได้มากกว่า บาปมีได้หน่อยเดียว”

‘‘เกน การเณนา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

‘‘อปุณฺณำ โข มหาราช กโรนฺโต วิปฺปฏิสารี โหติ ‘ปาปกมฺมำ มยา กตนฺ’ติ, เตน ปาปำ น วฑฺฒติ ฯ ปุณฺณำ โข มหาราช กโรนฺโต อวิปฺปฏิสารี โหติ, อวิปฺปฏิสาริโน ปาโมชฺชำ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขำ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตำ สมาธิยติ, สมาหิโต ยถาภูตำ ปชานาติ, เตน การเณน ปุณฺณำ วฑฺฒติ ฯ ปุริโส โข มหาราช ฉินฺนหตฺถปาโท ภควโต เอกำ อุปฺปลหตฺถำ ทตฺวา เอกนวุติ-กปฺปานิ วินิปาตำ น คจฺฉิสฺสติ ฯ อิมินาปิ มหาราช การเณน ภณามิ ‘ปุณฺณำ พหุตรำ, อปุณฺณำ โถกนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุคคลเมื่อทำบาป ย่อมเป็นผู้มีความเดือดร้อนใจว่า ‘เราได้ทำกรรมชั่วไว้แล้วหนอ’ เพราะเหตุนั้น บาปจึงไม่เจริญ ขอถวายพระพร เมื่อได้ทำบุญ ก็หาความเดือดร้อนใจมิได้ บุคคลผู้หาความเดือดร้อนใจมิได้ ย่อมเกิดความบันเทิง บุคคลผู้บันเทิง ย่อมเกิดความอิ่มเอิบใจ กายของบุคคลผู้มีใจอิ่มเอิบ ย่อมระงับ บุคคลผู้มีกายระงับ ย่อมเสวยสุข จิตของบุคคลผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่นโดยชอบ บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นโดยชอบ ย่อมรู้ชัดได้ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น บุญย่อมเจริญได้ ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีมือและเท้าด้วน ได้ถวายดอกอุบลกำมือเดียวแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจักไม่ไปสู่วินิบาตภูมิตลอด ๙๑ กัป ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อาตมภาพจึงกล่าวว่า ‘บุญมีได้มากกว่า

บาปมีได้นิดหน่อย'

"กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว"

ปาปปุญฺญานํ อปฺปานปฺปภาวปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบปาปปุญญานัง อัปปานัปปภาวปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. ชานนฺตาชานนฺตปาปกรณปญฺห

๘. ชานันตาชานันตปาปกรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการทำกรรมชั่วแห่งบุคคลผู้รู้อยู่และผู้ที่ไม่รู้อยู่

[๘] ราชา อาห "ภนฺเต นาคเสน โย ชานนฺโต ปาปกมฺมํ กโรติ, โย อชานนฺโต ปาปกมฺมํ กโรติ, กสฺส พหุตรํ อปุญฺญนฺ"ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลหนึ่งรู้อยู่ ทำกรรมชั่ว บุคคลหนึ่งไม่รู้อยู่ ทำกรรมชั่ว บาปของใครมีมากกว่ากัน ?"

เถโร อาห "โย โข มหาราช อชานนฺโต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตสฺส พหุตรํ อปุญฺญนฺ"ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร ผู้ที่ไม่รู้อยู่ ทำกรรมชั่ว บาปของบุคคลนั้น ย่อมมีมากกว่า"

"เตนหิ ภนฺเต นาคเสน โย อมฺหากํ ราชปุตฺโต วา ราชมหามตฺโต วา อชานนฺโต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตํ มยํ ทิคุณํ ทณฺเฑมา"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดเป็นราชโอรส หรือเป็นราชมหาอำมาตย์ของโยม ไม่รู้อยู่ กระทำกรรมชั่ว โยมก็ต้องให้ลงโทษผู้นั้นเป็น ๒ เท่าละซิ"

"ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, ตตฺตํ อโยคุฬํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ, เอโก ชานนฺโต คณฺเหยฺย, เอโก อชานนฺโต คณฺเหยฺย, กตโม พลวตรํ ฑยฺเหยฺยา"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ก้อนเหล็กที่ถูกเผาจนร้อนโพลงโชติช่วงชัชวาล, คนหนึ่งรู้อยู่ พึงจับ, คนหนึ่งไม่รู้อยู่

พึงจับ คนไหน พึงถูกไฟไหม้มากกว่า ?”

“โย โข ภนฺเต อชานนฺโต คณฺเหยฺย, โส พลวตรํ ฑยฺเหยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ผู้ใดไม่รู้อยู่ พึงจับ, ผู้นั้นพึงถูกไฟไหม้มากกว่า”

“เอวเมว โข มหาราช โย อชานนฺโต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตสฺส พหุตรํ อปุญฺญนฺ”ติฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้ไม่รู้อยู่ ทำกรรมชั่ว บาปของเขาย่อมมีมากกว่า”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ชานนฺตาชานนฺตปาปกรณปญฺโห อฏฺฐโม ฯ

จบชานันตาชานันตปาปกรณปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. อุตฺตรกุรุกาทิคมนปญฺห

๙. อุตตรกุรุกาทิคมนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการไปสู่อุตตรกุรุทวีปเป็นต้น

[๙] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ โกจิ, โย อิมินา สรีเรน อุตฺตรกุรุํ วา คจฺเฉยฺย พฺรหฺมโลกํ วา อญฺญํ วา ปน ทีปนฺ”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลบางคนผู้ไปอุตตรกุรุทวีป หรือพรหมโลก ก็หรือว่าพึงไปทวีปอื่นด้วยร่างกายนี้ มีอยู่หรือ ?”

“อตฺถิ มหาราช โย อิมินา จาตุมฺมหาภูติเกน กาเยน อุตฺตรกุรุํ วา คจฺเฉยฺย, พฺรหฺมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทีปนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลผู้ที่ไปอุตตรกุรุทวีป หรือพรหมโลก ก็หรือว่าพึงไปทวีปอื่น ด้วยร่างกายที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ มีอยู่”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน อิมินา จาตุมฺมหาภูติเกน กาเยน อุตฺตรกุรุํ วา คจฺเฉยฺย, พฺรหฺมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทีปนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เขาไปอุตตรกุรุทวีป หรือพรหมโลก ก็หรือว่าพึงไปทวีปอื่น ด้วยร่างกายที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ ได้อย่างไร ?”

‘‘อภิชานาสิ นุ ตฺวํ มหาราช อิมิสฺสา ปถวิยา วิทตฺถึ วา รตนํ วา ลงฺฆิตา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงทราบหรือไหมว่า พระองค์ก็ทรงกระโดดจากพื้นดินนี้สูงขึ้นไปคืบหนึ่งก็ได้ ศอกหนึ่งก็ได้ ?”

‘‘อาม ภนฺเต อภิชานามิ ‘อหํ ภนฺเต นาคเสน อฏฺจปิ รตนิโย ลงฺเฆมี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมย่อมทราบดีว่า ‘พระคุณเจ้านาคเสน โยมกระโดดได้สูงถึง ๘ ศอกทีเดียว’

‘‘กถํ ตฺวํ มหาราช อฏฺจปิ รตนิโย ลงฺเฆสี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงกระโดดสูงถึง ๘ ศอกได้อย่างไร ?”

‘‘อหญฺหิ ภนฺเต จิตฺตํ อุปฺปาเทมิ ‘เอตฺถ นิปติสฺสามี’ติ สห จิตฺตุปฺปาเทน กาโย เม ลหุโก โหตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พอโยมเกิดความคิดขึ้นว่า ‘เราจักกระโดด ณ ที่นี้’ ดังนี้ ร่างกายของโยมก็เป็นอันเบาไปทันทีพร้อมกับความคิดที่เกิดขึ้น”

‘‘เอวเมว โข มหาราช อิทฺธิมา ภิกฺขุ เจโตวสิปฺปตฺโต กายํ จิตฺเต สมาโรเปตฺวา จิตฺตวเสน เวหาสํ คจฺฉตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ภิกษุผู้มีฤทธิ์ ได้เจโตวสี ยกร่างกายเข้าไว้ในจิตแล้ว ย่อมไปสู่อากาศได้ด้วยอำนาจจิต”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อุตฺตรกุรุกาทิคมนปญฺโห นวโม ฯ

จบอุตตรกุรุกาทิคมนปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. ทีฆฏฺฐิปญฺห

๑๐. ทีฆัฏฐิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยโครงกระดูกที่ยาว

[๑๐] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณถ ‘อฏฺฐิกานิ ทีฆานิ โยชนสติกานิปี’ติ, รุกฺโขปิ ตาว นตฺถิ โยชนสติโก, กุโต ปน อฏฺฐิกานิ ทีฆานิ โยชนสติกานิ ภวิสฺสนฺตี’’ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า ‘โครงกระดูกแม้ยาวถึง ๑๐๐ โยชน์’ ก็มีอยู่ แม้แต่ต้นไม้ที่สูงถึง ๑๐๐ โยชน์ ก็ยังไม่มีเลย โครงกระดูกที่จะยาวถึง ๑๐๐ โยชน์ จักมีได้แต่ที่ไหนกันเล่า ?”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, สุตํ เต ‘มหาสมุทฺเท ปญฺจโยชนสติกาปิ มจฺฉา อตฺถี’’ติ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ได้ทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า ‘ในมหาสมุทร ปลาแม้ที่ยาวถึง ๕๐๐ โยชน์ ก็มีอยู่ ?’

‘‘อาม ภนฺเต สุตนฺ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมก็เคยได้ยิน”

‘‘นนุ มหาราช ปญฺจโยชนสติกสฺส มจฺฉสฺส อฏฺฐิกานิ ทีฆานิ ภวิสฺสนฺติ โยชนสติกานิปี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ปลาที่มีลำตัวยาวถึง ๕๐๐ โยชน์ ก็ยังมีได้ โครงกระดูกแม้ที่ยาวเพียง ๑๐๐ โยชน์ ก็จักมีได้เหมือนกันมิใช่หรือ ?”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ทีฆฏฺฐิปญฺโห ทสโม ฯ

จบทีฆัฏฐิปัญหาข้อที่ ๑๐

———

๑๑. อสฺสาสปสฺสาสนิโรธปญฺห

๑๑. อัสสาสปัสสาสนิโรธปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการดับลมอัสสาสะและปัสสาสะ

[๑๑] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณถ ‘สกฺกา อสฺสาสปสฺสาเส นิโรเธตุนฺ’’ติ ?

[๑๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านพากันกล่าวอย่างนี้ว่า ‘บุคคลสามารถที่จะดับลมอัสสาสะและปัสสาสะได้’ จริงหรือ ?”

‘‘อาม มหาราช สกฺกา อสฺสาสปสฺสาเส นิโรเธตุนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “จริง มหาบพิตร บุคคลสามารถที่จะดับลมอัสสาสะและปัสสาสะได้”

‘‘กถํ ภนฺเต นาคเสน สกฺกา อสฺสาสปสฺสาเส นิโรเธตุนฺ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลสามารถที่จะดับลมอัสสาสะและปัสสาสะได้อย่างไร ?”

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, สุตปุพฺโพ เต โกจิ กากจฺฉมาโน’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์เคยทรงสดับบ้างหรือไม่ว่า คนบางคนนอนกรน ?”

‘‘อาม ภนฺเต สุตปุพฺโพ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยได้ยิน”

‘‘กินฺนุ โข มหาราช โส สทฺโท กาเย นมิเต วิรเมยฺยา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพร เมื่อเขาพลิกกาย เสียง(กรน)นั้นพึงระงับไป ใช่หรือไม่หนอ ?”

‘‘อาม ภนฺเต วิรเมยฺยา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงระงับไป พระคุณเจ้า”

“โส หิ นาม มหาราช สทฺโท อภาวิตกายสฺส อภาวิตสีลสฺส อภาวิตจิตฺตสฺส อภาวิตปญฺญสฺส กาเย นมิเต วิรมิสฺสติ, กึ ปน ภาวิตกายสฺส ภาวิตสีลสฺส ภาวิตจิตฺตสฺส ภาวิตปญฺญสฺส จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส อสฺสาสปสฺสาสา น นิรุชฺฌิสฺสนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร สำหรับคนที่ยังไม่ได้อบรมกาย มิได้อบรมศีล มิได้อบรมจิต มิได้อบรมปัญญา เมื่อเพียงแต่พลิกกาย เสียงกรนก็ยังระงับไปได้ ลมอัสสาสะและปัสสาสะของภิกษุผู้ได้อบรมกายแล้ว ได้อบรมศีลแล้ว ได้อบรมจิตแล้ว ได้อบรมปัญญาแล้ว ผู้เข้าฌานที่ ๔ จักไม่ดับไปได้เล่า”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อสฺสาสปสฺสาสนิโรธปญฺโห เอกาทสโม ฯ

จบอัสสาสปัสสาสนิโรธปัญหาข้อที่ ๑๑

---

๑๒. สมุทฺทปญฺห

๑๒. สมุททปัญหา

ปัญหาว่าด้วยทะเล

[๑๒] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ‘สมุทฺโท สมุทฺโท’ติ วุจฺจติ, เกน การเณน อุทกํ ‘สมุทฺโท’ติ วุจฺจตี”ติ ?

[๑๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลเรียกน้ำว่า ‘ทะเล ทะเล’ เพราะเหตุอะไร จึงเรียกน้ำว่า ‘ทะเล ?’

เถโร อาห “ยตฺตกํ มหาราช อุทกํ, ตตฺตกํ โลณํ ฯ ยตฺตกํ โลณํ, ตตฺตกํ อุทกํ ฯ ตสฺมา ‘สมุทฺโท’ติ วุจฺจตี”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำมีเท่าใด ความเค็มก็มีเท่านั้น ความเค็มมีเท่าใด น้ำก็มีเท่านั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ทะเล’

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมุทฺทปญฺโห ทุวาทสโม ฯ
จบสมุททปัญหาข้อที่ ๑๒

---

๑๓. สมุทฺทเอกรสปญฺห

๑๓. สมุททเอกรสปัญหา

ปัญหาว่าด้วยทะเลมีรสเดียว

[๑๓] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน เกน การเณน สมุทฺโท เอกรโส โลณรโส’’ติ ?

[๑๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุอะไร ทะเล จึงมีรสเดียวคือรสเค็มเล่า”

‘‘จิรสณฺจิตตฺตา โข มหาราช อุทกสฺส สมุทฺโท เอกรโส โลณรโส’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ทะเลมีรสเดียวคือรสเค็ม เพราะว่าน้ำขังอยู่ยาวนานแล”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมุทฺทเอกรสปญฺโห เตรสโม ฯ
จบสมุททเอกรสปัญหาข้อที่ ๑๓

---

๑๔. สุขุมปณฺห

๑๔. สุขุมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิ่งที่ละเอียด

[๑๔] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน สกฺกา สพฺพํ สุขุมํ ฉินฺทิตุนฺ’’ติ ?

[๑๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลสามารถที่จะตัดสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่งได้หรือไม่ ?”

‘‘อาม มหาราช สกฺกา สพฺพํ สุขุมํ ฉินฺทิตุนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ได้ มหาบพิตร บุคคลสามารถที่จะตัดสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่งได้”

‘‘กึ ปน ภนฺเต สพฺพํ สุขุมนฺ’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็อะไรเล่า ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่ง”

‘‘ธมฺโม โข มหาราช สพฺพสุขุโม, น โข มหาราช ธมฺมา สพฺเพ สุขุมา, ‘สุขุมนฺ’ติ วา ‘ถูลนฺ’ติ วา ธมฺมานเมตมธิวจนํ ฯ ยํ กิญฺจิ ฉินฺทิตพฺพํ, สพฺพํ ตํ ปญฺญาย ฉินฺทติ, นตฺถิ ทุติยํ ปญฺญาย เฉทนนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ธรรมแล ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่ง ขอถวายพระพร ธรรมทั้งหลายก็ไม่ใช่ว่าจะละเอียดไปเสียทุกอย่าง คำว่า ‘ละเอียด’ ก็ดี ‘หยาบ’ ก็ดี นี้ เป็นชื่อของธรรมทั้งหลาย สิ่งใดสิ่งหนึ่งพึงถูกตัด บุคคลย่อมตัดสิ่งนั้นทั้งหมดได้ด้วยปัญญา การตัดด้วยปัญญาอย่างที่สอง ย่อมไม่มี”

‘‘กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สุขุมปณฺโห จุทฺทสโม ฯ

จบสุขุมปัญหาข้อที่ ๑๔

---

๑๕. วิญฺาณนานตฺถปญฺห

๑๕. วิญญาณนานัตถปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความต่างกันแห่งธรรมมีวิญญาณเป็นต้น

[๑๕] ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ‘วิญฺาณนฺ’ติ วา ‘ปญฺา’ติ วา ‘ภูตสฺมึ ชีโว’ติ วา อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ อุทาหุ เอกตฺถา พฺยญฺชนเมว นานนฺ’’ติ ?

[๑๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งที่เรียกว่า ‘วิญญาณ’ ก็ดี ว่า ‘ปัญญา’ ก็ดี ว่า ‘ชีวะในภูต’ ก็ดี ธรรมเหล่านี้ มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือว่ามีอรรถเหมือนกัน ต่างกันเฉพาะพยัญชนะเท่านั้นเล่า ?”

‘‘วิชานนลกฺขณํ มหาราช วิญฺาณํ, ปชานนลกฺขณา ปญฺา, ภูตสฺมึ ชีโว นุปลพฺภตี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณมีความรู้ต่าง ๆ เป็นลักษณะ ปัญญามีความรู้โดยประการทั่วไปเป็นลักษณะ ชีวะในภูต ย่อมไม่ถูกได้”

‘‘ยทิ ชีโว นุปลพฺภติ, อถ โก จรหิ จกฺขุนา รูปึ ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ สุณาติ, ฆาเนน คนฺธํ ฆายติ, ชิวฺหาย รสํ สายติ, กาเยน โผฏฺ‌ฐพฺพํ ผุสติ, มนสา ธมฺมํ วิชานาตี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าหากว่าชีวะย่อมไม่ถูกได้ไซร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าเห็นรูปด้วยจักษุ ได้ยินเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมด้วยใจ”

เถโร อาห ‘‘ยทิ ชีโว จกฺขุนา รูปึ ปสฺสติ... เป.... มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, โส ชีโว จกฺขุทฺวาเรสุ อุปฺปาฏิเตสุ มหนฺเตน อากาเสน พหิมุโข สุฏฺ‌ฐุตรํ รูปึ ปสฺเสยฺย, โสเตสุ อุปฺปาฏิเตสุ, ฆาเน อุปฺปาฏิเต ชิวฺหาย อุปฺปาฏิตาย, กาเย อุปฺปาฏิเต มหนฺเตน อากาเสน สุฏฺ‌ฐุตรํ สทฺทํ สุเณยฺย, คนฺธํ ฆาเยยฺย, รสํ สาเยยฺย, โผฏฺ‌ฐพฺพํ ผุเสยฺยา’’ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ถ้าหากว่าชีวะเห็นรูปด้วยจักษุ ฯลฯ รู้ธรรมด้วยใจไซร้ เมื่อตาทั้ง ๒ ข้างถูกควักออกไป ชีวะนั้นก็พึงโผล่หน้าไปภายนอก ทางอากาศอันกว้างใหญ่ เห็นรูปได้ชัดเจนยิ่ง เมื่อหูทั้ง ๒ ถูกทะลวง เมื่อจมูกถูกคว้านออก เมื่อลิ้นถูกกระชากออก เมื่อกาย

ถูกทำลาย ก็จะพึงโผล่หน้าไปทางอากาศที่กว้างใหญ่ ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะได้ชัดเจนยิ่งขึ้นหรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ภูตสฺมึ ชีโว นุปลพฺภตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ชีวะในภูต ย่อมไม่ถูกได้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิญฺญาณนานตฺถปญฺโห ปนฺนรสโม ฯ

จบวิญญาณนานัตถปัญหาข้อที่ ๑๕

---

๑๖. อรูปธมฺมววตฺถานทุกฺกรปญฺห

๑๖. อรูปธัมมววัตถานทุกกรปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการกำหนดแยกแยะนามธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งกระทำได้ยาก

[๑๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ทุกฺกรํ นุ โข ภควตา กตนฺ”ติ ?

[๑๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากหรือหนอแล ?”

เถโร อาห “ทุกฺกรํ มหาราช ภควตา กตนฺ”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยาก”

“กึ ปน ภนฺเต นาคเสน ภควตา ทุกฺกรํ กตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากอะไรหรือ ?”

“ทุกฺกรํ มหาราช ภควตา กตํ อิเมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาตํ ‘อยํ ผสฺโส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ จิตฺตนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยาก คือ การตรัสแยกแยะนามธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ จิตและเจตสิก ที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกันได้ว่า ‘นี้ เป็นผัสสะ, นี้ เป็นเวทนา, นี้ เป็นสัญญา, นี้ เป็นเจตนา, นี้ เป็นจิต’ ดังนี้เป็นต้น”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส นาวาย มหาสมุทฺทํ อชฺโฌคาเหตฺวา หตฺถปุเฏน อุทกํ คเหตฺวา ชิวฺหาย สายิตฺวา ชาเนยฺย นุ โข มหาราช โส ปุริโส “อิทํ คงฺคาย อุทกํ, อิทํ ยมุนาย อุทกํ, อิทํ อจิรวติยา อุทกํ, อิทํ สรภุยา อุทกํ, อิทํ มหิยา อุทกนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนใช้เรือหยั่งลงสู่มหาสมุทร ใช้อุ้งมือวักน้ำขึ้นชิมด้วยลิ้น ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นอาจรู้ได้หรือไม่ว่า นี้เป็นน้ำในแม่น้ำคงคา นี้เป็นน้ำในแม่น้ำยมุนา นี้เป็นน้ำในแม่น้ำอจิรวดี นี้เป็นน้ำในแม่น้ำสรภู นี้เป็นน้ำในแม่น้ำมหี ?”

“ทุกฺกรํ ภนฺเต ชานิตุนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “การที่บุคคลจะรู้ได้ เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก พระคุณเจ้า”

“อิโต ทุกฺกรตรํ โข มหาราช ภควตา กตํ อิเมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาตํ ‘อยํ ผสฺโส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ จิตฺตนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากกว่านั้นอีก คือการตรัสแยกแยะนามธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ จิตและเจตสิก ที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกันได้ว่า ‘นี้ เป็นผัสสะ, นี้ เป็นเวทนา, นี้ เป็นสัญญา, นี้ เป็นเจตนา, นี้ เป็นจิต’ ดังนี้เป็นต้น”

“สุฏฺฐุ ภนฺเต”ติ ราชา อพฺภานุโมทีติ ฯ
พระราชาทรงอนุโมทนายิ่งนักว่า “เยี่ยมจริงๆ พระคุณเจ้า”

อรูปธมฺมวาวฏฺฐานทุกฺกรปญฺโห โสฬสโม ฯ
จบอรูปธัมมวาวัตถานทุกกรปัญหาข้อที่ ๑๖

อรูปธมฺมวาวฏฺฐานวคฺโค สตฺตโม ฯ
จบอรูปธัมมวาวัตถานวรรคที่ ๗

อิมสฺมิ วคฺเค โสฬส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้ มีปัญหา ๑๖ ข้อ

มิลินฺทปญฺหปุจฺฉาวิสชฺชนา

มิลินทปัญหปุจฉาวิสัชชนา

ว่าด้วยการถามและตอบปัญหาของพระเจ้ามิลินท์

เถโร อาห “ชานาสิ โข มหาราช สมฺปติ กา เวลา”ติ ?
พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ทรงทราบหรือไม่ว่าบัดนี้ เป็นเวลากี่โมงแล้ว ?”

“อาม ภนฺเต ชานามิ ‘สมฺปติ ปจฺโม ยาโม อติกฺกนฺโต, มชฺฌิโม ยาโม ปวตฺตติ, อุกฺกา ปทีปียนฺติ, จตฺตาริ ปฏากานิ อาณตฺตานิ คมิสฺสนฺติ ภณฺฑโต ราชเทยฺยานี”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมทราบ พระคุณเจ้า ว่า ‘บัดนี้ ปฐมยามผ่านพ้นไปแล้ว มัชฌิมยามกำลังเป็นไป คบเพลิงกำลังส่องแสงอยู่ พวกพนักงานจักไปนำเอาผ้า ๔ ผืนที่โยมรับสั่ง ซึ่งเป็นของพระราชทานมาจากคลัง’

โยนกา เอวมาหํสุ “กลฺโลสิ มหาราช ปณฺฑิโต เถโร”ติ ฯ
พวกข้าหลวงโยนกได้กราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระเถระเป็นบัณฑิต เป็นผู้สามารถ พระเจ้าข้า”

“อาม ภเณ ปณฺฑิโต เถโร, เอทิโส อาจริโย ภเวยฺย มาทิโส จ อนฺเตวาสี,

นจิรสฺเสว ปณฺฑิโต ธมฺมํ อาชาเนยฺยา''ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า "ใช่แล้ว พนาย พระเถระเป็นบัณฑิต บุคคลผู้เป็นอาจารย์ควรเป็นอย่างพระเถระนี้ และบุคคลผู้เป็นศิษย์ก็ควรจะเป็นอย่างตัวเรา บุคคลผู้เป็นบัณฑิตจะพึงรู้ทั่วถึงธรรม โดยกาลไม่นานเลยเทียว"

ตสฺส ปญฺหเวยฺยากรเณน ตุฏฺโฐ ราชา เถรํ นาคเสนํ สตสหสฺสคฺฆนเกน กมฺพเลน อจฺฉาเทตฺวา ''ภนฺเต นาคเสน อชฺชตคฺเค เต อฏฺฐสตํ ภตฺตํ ปญฺญเปมิ, ยํ กิญฺจิ อนฺเตปุเร กปฺปิยํ, เตน จ ปวาเรมี''ติ อาห ฯ

พระราชาทรงเป็นผู้ยินดีด้วยคำเฉลยปัญหาของพระเถระนั้น ทรงอาราธนาให้ท่านพระนาคเสนเถระนุ่งห่มผ้ากัมพลที่มีค่าถึง ๑ แสน แล้วตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป โยมจะตระเตรียมภัตตาหาร ๑๐๘ สำรับไว้เพื่อท่าน ภายในเมืองมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นกัปปิยะอยู่ โยมขอปวารณาด้วยสิ่งนั้น" ดังนี้

"อลํ มหาราช ชีวามี''ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า "อย่าเลย มหาบพิตร อาตมภาพก็พอเป็นอยู่ได้"

''ชานามิ ภนฺเต นาคเสน ชีวสิ, อปิจ อตฺตานญฺจ รกฺข, มมญฺจ รกฺขาหี''ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน โยมก็ทราบอยู่หรอกว่า ท่านพอเป็นอยู่ได้ แต่ว่า ขอท่านจงรักษาตนเองและจงรักษาโยมเถิด"

''กถํ อตฺตานํ รกฺขสิ, 'นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ ปสาเทติ, น จ กิญฺจิ อลภี'ติ ปราปวาโท อาคจฺเฉยฺยาติ, เอวํ อตฺตานํ รกฺข ฯ

"อย่างไร ชื่อว่ารักษาตนเอง ? คือ ผู้ชอบกล่าวติเตียนผู้อื่น อาจจะมากล่าวอย่างนี้ว่า 'พระนาคเสน ทำให้พระเจ้ามิลินท์เลื่อมใสได้ ก็ไม่เห็นได้อะไรเลย' เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ขอท่านจงรักษาตนเองเถิด

กถํ มมํ รกฺขสิ, 'มิลินฺโท ราชา ปสนฺโน ปสนฺนาการํ น กโรตี'ติ ปราปวาโท อาคจฺเฉยฺยาติ, เอวํ มมํ รกฺขาหี''ติ ฯ

อย่างไร ชื่อว่ารักษาโยม ? คือ ผู้ชอบกล่าวติเตียนผู้อื่น อาจจะมากล่าวอย่างนี้ว่า 'พระเจ้ามิลินท์ทรงเลื่อมใสแล้ว ก็ไม่เห็นทรงทำอาการเลื่อมใสเลย' เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ขอจงรักษาโยมเถิด"

“ตถา โหตุ มหาราชา”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอจงเป็นอย่างที่ทรงประสงค์เถิด”

“เสยฺยถาปิ ภนฺเต สีโห มิคราชา สุวณฺณปญฺชเร ปกฺขิตฺโตปิ พหิมุโขเยว โหติ, เอวเมว โข อหํ ภนฺเต กิญฺจาปิ อคารํ อชฺฌาวสามิ, พหิมุโขเยว ปน อจฺฉามิ ฯ สเจ อหํ ภนฺเต อคารสฺมา อนาคาริยํ ปพฺพเชยฺยํ, น จิรํ ชีเวยฺยํ, พหู เม ปจฺจตฺถิกา”ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้า เปรียบเหมือนว่า ราชสีห์ เจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้ถูกขังไว้ในกรงทอง ก็ยังบ่ายหน้าไปภายนอกกรงท่าเทียว ฉันใด พระคุณเจ้า โยมผู้อยู่ครองเรือนแม้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น ก็หวังจะบ่ายหน้าออกไปภายนอกเรือนท่าเดียว ฉันนั้นเหมือนกัน, พระคุณเจ้า ถ้าหากว่าโยมพึงออกจากเรือนบวชถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนไซร้ โยมก็อาจจะมีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน โยมมีศัตรูมาก” ดังนี้

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทสฺส รญฺโญ ปญฺหํ วิสชฺเชตฺวา อุฏฺฐายาสนา สงฺฆารามํ อคมาสิ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสน ครั้นแก้ปัญหาของพระเจ้ามิลินท์แล้ว ก็ลุกจากอาสนะกลับไปสู่สังฆาราม

อจิรปกฺกนฺเต จ อายสฺมนฺเต นาคเสเน มิลินฺทสฺส รญฺโญ เอตทโหสิ “กึ มยา ปุจฺฉิตํ, กึ ภทนฺเตน นาคเสเนน วิสฺสชฺชิตนฺ”ติ ?

ฝ่ายพระเจ้ามิลินท์ เมื่อท่านพระนาคเสนหลีกไปได้ไม่นานนัก ก็ทรงเกิดความดำริข้อนี้ขึ้นมาว่า “เราถามไปว่ากระไร, พระคุณเจ้านาคเสน ตอบว่ากระไร” ดังนี้

อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ เอตทโหสิ “สพฺพํ มยา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ ภทนฺเตน นาคเสเนน สุวิสฺสชฺชิตนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงมีความดำริข้อนี้ว่า “เราถามดีทุกข้อ, พระคุณเจ้านาคเสนก็ตอบดีทุกข้อ” ดังนี้

อายสฺมโตปิ นาคเสนสฺส สงฺฆารามคตสฺส เอตทโหสิ “กึ มิลินฺเทน รญฺญา ปุจฺฉิตํ, กึ มยา วิสฺสชฺชิตนฺ”ติ ฯ

แม้ฝ่ายท่านพระนาคเสน ไปถึงสังฆารามแล้ว ก็ได้มีความคิดข้อนี้ว่า “พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่ากระไร, เราถวายพระพรตอบไปว่ากระไร” ดังนี้

อถ โข อายสฺมโต นาคเสนสฺส เอตทโหสิ “สพฺพํ มิลินฺเทน รญฺญา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ มยา สุวิสฺสชฺชิตนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้น ท่านพระนาคเสน ก็ได้เกิดความคิดเห็นข้อนี้ว่า “พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามดีทุกข้อ, เราก็ถวายพระพรตอบดีทุกข้อ” ดังนี้

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เยน มิลินฺทสฺส รญฺโญ นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิ ฯ

ลำดับนั้น เมื่อราตรีนั้นล่วงไปแล้ว ในเวลาเช้า ท่านพระนาคเสนก็นุ่งห่ม ถือเอาบาตรและครองจีวร เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ ที่พระเจ้ามิลินท์ประทับอยู่แล้ว ก็นั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ –

“มา โข ภทนฺตสฺส เอวํ อโหสิ ‘นาคเสโน มยา ปญฺหํ ปุจฺฉิโต’ติ เตเนว โสมนสฺเสน ตํ รตฺตาวเสสํ วีตินาเมสีติ น เต เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตสฺส มยฺหํ, ภนฺเต ตํ รตฺตาวเสสํ เอตทโหสิ ‘กึ มยา ปุจฺฉิตํ, กึ ภทนฺเตน วิสฺสชฺชิตนฺ’ติ, ‘สพฺพํ มยา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ ภทนฺเตน สุวิสฺสชฺชิตนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ก็ทรงกราบไหว้ท่านพระนาคเสน แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระเจ้ามิลินท์ ครั้นประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ก็รับสั่งความข้อนี้กับท่านพระนาคเสนว่า

“พระคุณท่านผู้เจริญ อย่าได้มีความคิดอย่างนี้เลยว่า ‘พระเจ้ามิลินท์นั้นพอทรงคิดว่า ‘เราได้ถามปัญหากับพระนาคเสน’ ดังนี้แล้ว ก็ทรงเอาแต่โสมนัสจนทำให้ล่วงเลยราตรีส่วนที่เหลือนั้น ท่านไม่ควรเห็นอย่างนี้เลย พระคุณเจ้า โยมนั้น ตลอดราตรีส่วนที่เหลือนั้น ก็ได้มีความคิดข้อนี้ว่า ‘เราถามไปว่าอะไร พระคุณเจ้าตอบว่ากระไร’ และว่า ‘เราถามไปดีทุกข้อ พระคุณเจ้าก็ตอบดีทุกข้อ’ ดังนี้”

เถโรปิ เอวมาห – “มา โข มหาราชสฺส เอวํ อโหสิ ‘มิลินฺทสฺส รญฺโญ มยา ปญฺโห วิสฺสชฺชิโต’ติ เตเนว โสมนสฺเสน ตํ รตฺตาวเสสํ วีตินาเมสีติ น เต เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตสฺส มยฺหํ มหาราช ตํ รตฺตาวเสสํ เอตทโหสิ ‘กึ มิลินฺเทน รญฺญา ปุจฺฉิตํ, กึ มยา วิสฺสชฺชิตนฺ’ติ, ‘สพฺพํ มิลินฺเทน รญฺญา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ มยา สุวิสฺสชฺชิตนฺ’’ติ

แม้พระเถระก็ถวายพระพรอย่างนี้ว่า “ขอมหาบพิตรก็อย่าทรงเกิดพระดำริอย่างนี้เลยว่า ‘พระนาคเสนนั้น พอคิดว่า ‘เราแก้ปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ได้’ ดังนี้แล้ว ก็มัวแต่โสมนัสไปจนทำให้ล่วงเลยราตรีส่วนที่เหลือนั้นไป พระองค์ก็ไม่ควรทรงเห็นอย่างนี้เลย มหาบพิตร อาตมภาพนั้น ตลอดราตรีส่วนที่เหลือนั้นได้เกิดความคิดข้อนี้ว่า ‘พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามมาว่ากระไร เราถวายพระพรตอบไปว่ากระไร’ และว่า ‘พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามดีทุกข้อ เราก็ถวายพระพรตอบดีทุกข้อ’ ดังนี้”

อิติห เต มหานาคา อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตํ สมนุโมทึสูติ ฯ

ท่านผู้ประเสริฐยิ่งใหญ่เหล่านั้น ต่างชื่นชมคำพูดดีของกันและกัน ด้วยประการฉะนี้อย่างนี้แล

มิลินฺทปญฺหปุจฺฉาวิสชฺชนา นิฏฺฐิตา ฯ
จบมิลินทปัญหปุจฉาวิสัชชนา

เมณฺฑกปญฺหารมฺภกถา
จบเมณฑกปัญหารัมภกถา

———

๓. ลกฺขณปญฺหกณฺฑ กัณฑ์ลักขณปัญหา

๑. อฏฺฐวตฺตปทปญฺห

๑. อัฏฐวัตตปทปัญหา

ปัญหาว่าด้วยวัตรบท ๘ ประการ

ในตอนที่ ๑ นี้ มี ๒ กัณฑ์ คือ ปุพพโยคกัณฑ์ ที่ชื่อว่าพาหิรกถา และมิลินทปัญหากัณฑ์ คือ ตอนที่ว่าด้วยปัญหาของพระเจ้ามิลินท์เองโดยเฉพาะนี้ ซึ่งประกอบด้วย ๗ วรรค มี มหาวรรค เป็นต้น รวมปัญหาได้ ๘๖ ปัญหา

อฏฺฐมนฺตปริวชฺชนียฏฺฐานานิ

[๑] ภสฺสปฺปวาโท เวตณฺฑี อติพุทฺธิ วิจกฺขโณ
มิลินฺโท ญาณเภทาย นาคเสนมุปาคมิ ฯ
วสนฺโต ตสฺส ฉายาย ปริปุจฺฉ ปุนปฺปุนำ
ปภินฺนพุทฺธิ หุตฺวาน โสปิ อาสิ ติเปฏโก ฯ
นวงฺคำ อนุมชฺชนฺโต รตฺติภาเค รโหคโต
อทฺทกฺขิ เมณฺฑเก ปญฺเห ทุนฺนิเวเจ สนิคฺคเห ฯ
ปริยายภาสิตำ อตฺถิ อตฺถิ สนฺธายภาสิตำ
สภาวภาสิตำ อตฺถิ ธมฺมราชสฺส สาสเน ฯ
เตสมตฺถำ อวิญฺญาย เมณฺฑเก ชินภาสิเต
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน วิคฺคโห ตตฺถ เหสฺสติ ฯ
หนฺท กถำ ปสาเทตฺวา เฉชฺชาเปสฺสามิ เมณฺฑเก
ตสฺส นิทฺทิฏฺฐมคฺเคน นิทฺทิสิสฺสนฺตฺยนาคเต”ติ ฯ

สถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยงจากการปรึกษากัน ๘ แห่ง

[๑] พระเจ้ามิลินท์ผู้มีวาทะข่มคำพูดของผู้อื่น มีพระวาจาทำให้ใจของบัณฑิตทั้งหลายหวาดหวั่น มีพระปัญญายิ่ง มีพระปัญญาเห็นประจักษ์แจ้ง ได้เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสน ด้วยทรงพระประสงค์ความแตกฉานแห่งความรู้

เมื่อประทับอยู่ใต้เงาไม้ ถามปัญหาต่อพระเถระนั้นอยู่บ่อย ๆ ก็

ทรงเป็นผู้มีปัญญาแตกฉาน ทรงพระไตรปิฎก
ในช่วงเวลากลางคืน เสด็จหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ตรวจสอบคำสอนของพระศาสดา ซึ่งมีองค์ ๙ ไป ก็ทรงพบเมณฑกปัญหาอันเป็นปัญหาที่ใคร ๆ เปลื้องได้ยาก มีอรรถที่จำต้องข่มเสียอรรถหนึ่ง
พระราชาทรงดำริว่า ในพระศาสนาของพระธรรมราชา พระดำรัสที่ตรัสไว้โดยปริยายก็มีอยู่ พระดำรัสที่เจาะจงตรัสก็มีอยู่ พระดำรัสที่ตรัสไว้โดยสภาวะก็มีอยู่
ก็ในอนาคตกาล คนเหล่านั้น เมื่อไม่เข้าใจความหมายในพระดำรัสที่พระชินเจ้าตรัสไว้แล้ว ก็จักมีการจับผิดกัน ในพระดำรัสเหล่านั้น
เอาละ พระเถระ ก็ได้ทำให้เราเลื่อมใสแล้ว เราจักขอให้ท่านชี้ขาดพระดำรัสที่เป็นเมณฑกะเสีย ในอนาคต จักได้มีผู้แสดงไปตามแนวทางที่พระเถระนั้นได้แสดงไว้แล้ว”

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปภาตาย รตฺติยา อุทฺธสฺเต อรุเณ สีสं นฺหาตฺวา สิรสิ อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเน สมฺมาสมฺพุทฺเธ อนุสฺสริตฺวา อฏฺจ วตฺตปทานิ สมาทิยิ “อิโต เม อนาคตานิ สตฺต ทิวสานิ อฏฺจ คุเณ สมาทิยิตฺวา ตโป จริตพฺโพ ภวิสฺสติ, โสหं จิณฺณตโป สมาโน อาจริยं อาราเธตฺวา เมณฺฑเก ปญฺเห ปุจฺฉิสฺสามี”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ พอราตรีสว่าง อรุณขึ้น ก็ทรงสนานพระเศียร ทรงประคองอัญชลีเหนือพระเศียร รำลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้ว ก็ทรงสมาทานวัตรบท ๘ อย่างว่า “ตลอด ๗ วันข้างหน้า นับแต่วันนี้ไป เราจักสมาทานคุณ ๘ ประการ ประพฤติตบะ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะอยู่นั้น จักอาราธนาพระอาจารย์ไต่ถามเมณฑก-ปัญหาทั้งหลาย”

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปกติทุสฺสยุคं อปเนตฺวา อาภรณานิ จ โอมุญฺจิตฺวา กาสาวं นิวาเสตฺวา มุณฺฑกปฺปฏิสกं สีเส ปฏิมุญฺจิตฺวา มุนิภาวมุปคนฺตฺวา อฏฺจ คุเณ สมาทิยิ “อิมं สตฺตาหं มยา น ราชตฺโถ อนุสาสิตพฺโพ, น ราคูปสญฺหิตं จิตฺตं อุปฺปาเทตพฺพं, น โทสูปสญฺหิตं จิตฺตं อุปฺปาเทตพฺพं, น โมหูปสญฺหิตं จิตฺตं อุปฺปาเทตพฺพं, ทาสกมฺมกรโปริเส

ชเนปิ นิวาตวุตฺตินา ภวิตพฺพํ, กายิกํ วาจสิกํ อนุรกฺขิตพฺพํ, ฉปิ อายตนานิ นิรวเสสโต อนุรกฺขิตพฺพานิ, เมตฺตาภาวนาย มานสํ ปกฺขิปิตพฺพนฺ”ติ ฯ

ในลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงเปลื้องคู่พระภูษาทรงตามปกติเสีย และทรงปลดพระอาภรณ์เครื่องประดับทั้งหลาย ทรงนุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาด ทรงสวมพระเศียรเหมือนกับคนที่มีศีรษะโล้น เข้าถึงความเป็นมุนี ทรงสมาทานคุณ ๘ อย่างว่า “ตลอด ๗ วันนี้ เราจะไม่วินิจฉัยอรรถคดี เราจะไม่ทำจิตที่ประกอบด้วยราคะให้เกิดขึ้น จะไม่ทำจิตที่ประกอบด้วยโทสะให้เกิดขึ้น เราจะไม่ทำจิตที่ประกอบด้วยโมหะให้เกิดขึ้น เราจะเป็นผู้มีความประพฤติถ่อมตน แม้ในชนผู้ที่เป็นทาส กรรมกรและคนรับใช้ เราจะคอยตามรักษาความประพฤติทางกายและวาจา เราจะคอยตามรักษาอายตนะแม้ทั้ง ๖ โดยไม่มีส่วนเหลือ เราจะใส่ใจไว้ในเมตตาภาวนา”

อฏฺฐวตฺตปทปญฺโห ปฐโม ฯ

จบอัฏฐวัตตปทปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. อฏฺฐมนฺตปริวชฺชนียฏฺฐานปญฺห

๒. อัฏฐมันตปริวัชชนียัฏฐานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยงจากการปรึกษากัน ๘ แห่ง

[๒] อิเม อฏฺฐ คุเณ สมาทิยิตฺวา เตเสฺวว อฏฺฐสุ คุเณสุ มานสํ ปติฏฺฐเปตฺวา พหิ อนิกฺขมิตฺวา สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม ทิวเส ปภาตาย รตฺติยา ปเคว ปาตราสํ กตฺวา โอกฺขิตฺตจกฺขุ มิตภาณี สุสณฺจิเตน อิริยาปเถน อวิกฺขิตฺเตน จิตฺเตน หฏฺเฐน อุทคฺเคน วิปฺปสนฺเนน เถรํ นาคเสนํ อุปสงฺกมิตฺวา เถรสฺส ปาเท สิรสา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ จิโต อิทมโวจ –

“อตฺถิ เม ภนฺเต นาคเสน โกจิ อตฺโถ ตุมฺเหหิ สทฺธึ มนฺตยิตพฺโพ, น ตตฺถ อญฺโญ โกจิ ตติโย อิจฺฉิตพฺโพ, สุญฺเญ โอกาเส ปวิวิตฺเต อรญฺเญ อฏฺฐงฺคุปาคเต สมณสารุปฺเป ฯ ตตฺถ โส ปญฺโห ปุจฺฉิตพฺโพ ภวิสฺสติ, ตตฺถ เม คุยฺหํ น กาตพฺพํ น รหสฺสกํ, อรหามหํ รหสฺสกํ สุณิตุ สุมนฺตเน อุปคเต อุปมายปิ โส อตฺโถ อุปปริกฺขิตพฺโพ, ยถา กึ วิย, ยถา นาม ภนฺเต นาคเสน มหาปถวี นิกฺเขปํ อรหติ นิกฺเขเป อุปคเต ฯ เอวเมว โข ภนฺเต นาคเสน อรหามหํ รหสฺสกํ สุณิตุ สุมนฺตเน อุปคเต”ติ ฯ

[๒] พระเจ้ามิลินท์ ครั้นทรงสมาทานคุณ ๘ ประการเหล่านี้แล้ว ก็ทรงตั้งพระทัยไว้อย่างมั่นคงในคุณ ๘ ประการเหล่านั้นนั่นแหละ ไม่เสด็จออกไปข้างนอก ทรงทำเวลาให้ผ่านเลยไปครบ ๗ วันแล้ว ในวันที่ ๘ เมื่อราตรีสว่าง ทรงเสวยพระกระยาหารตอนเช้าก่อนแล้ว ก็ทรงมีพระเนตรทอดลง มีพระดำรัสพอประมาณ มีพระอิริยาบถตั้งมั่นดี มีพระทัยไม่วุ่นวายรื่นเริง บันเทิง ผ่องใส เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสนเถระ ทรงกัมพระเศียรลงกราบแทบเท้าของพระเถระ แล้วประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ตรัสข้อความนี้ว่า

“พระคุณเจ้านาคเสน โยมมีเรื่องจะปรึกษากับท่านอยู่บางเรื่อง ในสถานที่ที่จะปรึกษากันนั้น ไม่ต้องการให้มีใครอื่นซึ่งเป็นบุคคลที่ ๓ คือในโอกาสที่ว่างคน ได้แก่ ในป่าที่สงัดเงียบที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๘ ซึ่งเหมาะสมแก่สมณะ ปัญหาที่ต้องถามนั้นจักมีในป่านั้น. ที่ในป่านั้นท่านไม่ควรทำให้เป็นเรื่องซ่อนเร้น ให้เป็นความลับสำหรับโยม เมื่อถึงคราวมีเรื่องปรึกษากันด้วยดี โยมก็ควรเพื่อจะได้ฟังเรื่องลับ ควรจะต้องตรวจสอบเนื้อความแม้ด้วยอุปมา เปรียบเหมือนอย่างอะไร พระคุณเจ้านาคเสน เปรียบเหมือนว่า เมื่อถึงคราวมีการวางสิ่งของลง แผ่นดินใหญ่ก็สมควรแก่การวางสิ่งของลง ฉันใด พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อถึงคราวมีเรื่องปรึกษากันด้วยดี โยมก็ควรที่จะได้ฟังเรื่องลับ ฉันนั้นเหมือนกัน”

ครุนา สห ปวิวิตฺตปวนำ ปวิสิตฺวา อิทมโวจ – “ภนฺเต นาคเสน อิธ ปุริเสน มนฺตยิตุกาเมน อฏฺ ฐ ฐานานิ ปริวชฺชยิตพฺพานิ ภวนฺติ, น เตสุ ฐาเนสุ วิญฺญู ปุริโส อตฺถำ มนฺเตติ, มนฺติโตปิ อตฺโถ ปริปตติ น สมฺภวติ ฯ กตมานิ อฏฺ ฐ ฐานานิ ? วิสมฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ, สภยำ ปริวชฺชนียำ, อติวาตฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ, ปฏิจฺฉนฺนฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ, เทวฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ, ปนฺโถ ปริวชฺชนีโย, สงฺคาโม ปริวชฺชนีโย, อุทกติตฺถำ ปริวชฺชนียำ ฯ อิมานิ อฏฺ ฐ ฐานานิ ปริวชฺชนียานี”ติ ฯ

พระราชา ครั้นได้เสด็จเข้าป่ารกชัฏที่เงียบสงัดพร้อมกับท่านผู้เป็นครูแล้ว ก็ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ในโลกนี้ มีสถานที่ ๘ แห่ง ที่บุรุษผู้ต้องการจะปรึกษากันควรหลีกเลี่ยง บุรุษผู้เป็นวิญญูชน จะไม่ปรึกษาเรื่องราวในสถานที่เหล่านั้น เรื่องราวแม้ที่ปรึกษากันแล้ว ก็ย่อมจะตกหายไป ไม่ปรากฏอยู่, สถานที่ ๘ แห่ง มีอะไรบ้าง ? ได้แก่

๑. วิสมฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ. ที่ขรุขระ เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง

๒. สภยำ ปริวชฺชนียำ. สถานที่มีภัย ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง

๓. อติวาตฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ. สถานที่ที่มีลมแรงเกินไป ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง

๔. ปฏิจฺฉนฺนฏฺ ฐานำ ปริวชฺชนียำ. สถานที่ที่ปิดบัง ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง

๕. เทวฏฺฐานํ ปริวชฺชนียํ. เทวสถาน เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
๖. ปนฺโถ ปริวชฺชนีโย. สถานที่ที่เป็นทางเดิน ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
๗. สงฺคาโม ปริวชฺชนีโย. สถานที่ที่มีสงคราม ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
๘. อุทกติตฺถํ ปริวชฺชนียํ. สถานที่ที่ติดท่าน้ำ ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
สถานที่ทั้ง ๘ แห่งเหล่านี้ เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง”

เถโร อาห “โก โทโส วิสมฏฺฐาเน สภเย อติวาเต ปฏิจฺฉนฺเน เทวฏฺฐาเน ปนฺเถ สงฺคาเม อุทกติตฺเถ”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ในสถานที่ขรุขระ ในสถานที่ที่มีภัย ในสถานที่ที่มีลมแรงเกินไป ในสถานที่ที่ปิดบัง ในเทวสถาน ในสถานที่ที่เป็นทางเดิน ในสถานที่ที่มีสงคราม ในสถานที่ที่ติดท่าน้ำ มีโทษอะไร ?”

“วิสเม ภนฺเต นาคเสน มนฺติโต อตฺโถ วิกิรติ วิธมติ ปคฺฆรติ น สมฺภวติ, สภเย มโน สนฺตสฺสติ, สนฺตสฺสิโต น สมฺมา อตฺถํ สมนุปสฺสติ, อติวาเต สทฺโท อวิภูโต โหติ, ปฏิจฺฉนฺเน อุปสฺสุตึ ติฏฺฐนฺติ, เทวฏฺฐาเน มนฺติโต อตฺโถ ครุกํ ปริณมติ, ปนฺเถ มนฺติโต อตฺโถ ตุจฺโฉ ภวติ, สงฺคาเม จญฺจโล ภวติ, อุทกติตฺเถ ปากโฏ ภวติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ในสถานที่ที่ขรุขระ เรื่องที่ปรึกษากันจะกระจัดกระจายไป ล่องลอยไป ไหลไปหมด ไม่ปรากฏอยู่, ในสถานที่ที่มีภัย จิตใจ ก็จักเอาแต่หวาดหวั่น คนผู้มีจิตใจหวาดหวั่น ย่อมไม่พิจารณาเห็นอรรถได้โดยชอบ, ในสถานที่ที่มีลมแรงเกินไป ก็จะไม่ได้ยินเสียงชัด, ในสถานที่ที่ปิดบัง พวกชนจะเข้าไปยืนฟัง, เรื่องที่ปรึกษากันในเทวสถาน ย่อมน้อมกายเป็นเรื่องที่ควรเคารพ, เรื่องที่ปรึกษากันในสถานที่ที่เป็นทางเดิน ย่อมเป็นเรื่องสูญเปล่า, ในสถานที่มีสงคราม ก็มีแต่ความอลหม่าน, ที่ท่าน้ำ เรื่องที่ปรึกษากัน ย่อมแพร่งพราย

ภาวตีห –

“วิสมํ สภยํ อติวาโต ปฏิจฺฉนฺนํ เทวนิสฺสิตํ
ปนฺโถ จ สงฺคาโม ติตฺถํ อฏฺเฐเต ปริวชฺชิยา”ติ ฯ

ในเรื่องนี้ มีคำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“ผู้ที่จะปรึกษากัน ควรหลีกเลี่ยงสถานที่ ๘ แห่งเหล่านี้ คือ
สถานที่ที่ขรุขระ สถานที่ที่มีภัย สถานที่ที่มีลมพัดแรงเกินไป

สถานที่ที่ปิดบัง เทวาลัย สถานที่ที่เป็นทางเดิน สถานที่ที่มีสงคราม สถานที่ที่ติดท่าน้ำ”

อฏฺฐมนฺตปริวชฺชนียฏฺฐานปญฺโห ทุติโย ฯ
จบอัฏฐมันตปริวัชชนียัฏฐานปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. อฏฺฐมนฺตวินาสกปุคฺคลปญฺห

๓. อัฏฐมันตวินาสกปุคคลปัญหา

ปัญหาว่าด้วยบุคคลผู้ทำเรื่องปรึกษากันให้เสียหาย ๘ จำพวก

[๓] “ภนฺเต นาคเสน อฏฺฐิเม ปุคฺคลา มนฺติยมานา มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทนฺติ ฯ กตเม อฏฺฐ ? ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต มานจริโต ลุทฺโธ อลโส เอกจินฺตี พาโลติ ฯ อิเม อฏฺฐ ปุคฺคลา มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทนฺตี”ติ ฯ

[๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ เมื่อปรึกษาด้วย ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป บุคคล ๘ จำพวกเป็นไฉน ? ได้แก่ (๑) คนราคจริต (๒) คนโทสจริต (๓) คนโมหจริต (๔) คนมานจริต (๕) คนที่กำลังอยากได้ (๖) คนเกียจคร้าน (๗) คนชอบคิดคนเดียว (๘) คนพาล บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป”

เถโร อาห “เตสํ โก โทโส”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “บุคคลเหล่านั้น มีอะไรเป็นโทษ ?”

“ราคจริโต ภนฺเต นาคเสน ราควเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, โทสจริโต โทสวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, โมหจริโต โมหวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, มานจริโต มานวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, ลุทฺโธ โลภวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, อลโส อลสตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, เอกจินฺตี เอกจินฺติตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, พาโล พาลตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คนราคจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจราคะ, คนโทสจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสีย

หายไป เพราะอำนาจแห่งโทสะ คนโมหจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจแห่งโมหะ คนมานจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจแห่งมานะ คนที่กำลังอยากได้ ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจแห่งความอยาก คนเกียจคร้าน ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้เสียหายไป เพราะความเกียจคร้าน คนชอบคิดคนเดียว ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะความคิดแง่เดียว คนพาล ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะความเป็นคนพาล

ภาวตีห –

“รตฺโต ทุฏฺโ จ มูฬฺโห จ มานี ลุทฺโธ ตถาลโส
เอกจินฺตี จ พาโล จ เอเต อตฺถวินาสกา”ติ ฯ

ในเรื่องนี้ คำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“บุคคลผู้ทำเรื่องที่ปรึกษากันให้เสียหายไป มี ๘ จำพวกเหล่านี้ คือ (๑) คนมักกำหนัด (๒) คนมักโกรธ (๓) คนมักหลง (๔) คนมีมานะ (๕) คนโลภมาก (๖) คนเกียจคร้าน (๗) คนชอบคิดคนเดียว (๘) คนพาล ฉะนี้แล”

อฏฺ มนฺตวินาสกปุคฺคลปณฺโห ตติโย ฯ
จบอัฏฐมันตวินาสกปุคคลปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. นวคุยฺหมนฺตวิธสกปุคฺคลปณฺห

๔. นวคุยหมันตวิธังสกปุคคลปัญหา

ปัญหาว่าด้วยบุคคลผู้เปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ๙ จำพวก

[๔] “ภนฺเต นาคเสน นวิเม ปุคฺคลา มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรนฺติ น ธาเรนฺติ ฯ กตเม นว ? ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต ภีรุโก อามิสครุโก อิตฺถี โสณฺโฑ ปณฺฑโก ทารโก”ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคล ๙ จำพวกเหล่านี้ ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ปิดไว้ไม่ได้, บุคคล ๙ จำพวกเป็นไฉน ? ได้แก่ (๑) คนราคจริต (๒) คนโทสจริต (๓) คนโมหจริต (๔) คนขี้ขลาด (๕) คนหนักในอามิส (๖) หญิง (๗) นักเลงสุรา

(๘) กระเทย และ (๙) เด็ก”

เถโร อาห “เตสํ โก โทโส”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “คนเหล่านั้นมีอะไรเป็นโทษ ?”

“ราคจริโต ภนฺเต นาคเสน ราควเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, โทสจริโต ภนฺเต โทสวเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, มูฬฺโห โมหวเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, ภีรุโก ภยวเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, อามิสครุโก อามิสเหตุ มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, อิตฺถี ปญฺญาย อิตฺตรตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, โสณฺฑิโก สุราโลลตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, ปณฺฑโก อเนกํสิกตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, ทารโก จปลตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คนราคจริต ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งราคะ คนโทสจริต ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งโทสะ คนโมหจริต ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งโมหะ คนขี้ขลาด ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งความกลัว คนหนักในอามิส ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะเหตุแห่งอามิส หญิง ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะความที่มีปัญญาเพียงชั่วแล่น นักเลงสุรา ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะความเมาสุรา กระเทย ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะหาความคิดที่แน่นอนมิได้ เด็ก ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะเป็นผู้ช่างเจรจา

ภวตีห –

“รตฺโต ทุฏฺโ จ มูฬฺโห จ ภีรุ อามิสครุโก
อิตฺถี โสณฺโฑ ปณฺฑโก จ นวโม ภวติ ทารโก ฯ
นเวเต ปุคฺคลา โลเก อิตฺตรา จลิตา จลา
เอเตหิ มนฺติตํ คุยฺหํ ขิปฺปํ ภวติ ปากฏนฺ”ติ ฯ

ในเรื่องนี้ มีคำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“บุคคลผู้ต่ำต้อยที่หวั่นไหว โลเล ในโลกนี้ มี ๙ จำพวกเหล่านี้
คือ คนมักกำหนัด คนมักโกรธ คนหลง คนขี้ขลาด คนหนัก

ในอามิส หญิง นักเลงสุรา กระเทย และบุคคลที่ ๙ ได้แก่ เด็ก เรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ กับบุคคลเหล่านี้ จะมีอันปรากฏโดยฉับพลัน”

นวคุยฺหมนฺตวิธสกปุคฺคลปญฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบนวคุยหมันตวิธังสกปุคคลปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. อฏฺฐปญฺญาปฏิลาภการณปญฺห

๕. อัฏฐปัญญาปฏิลาภการณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเหตุที่ทำให้ได้ความรู้ ๘ ประการ

[๕] “ภนฺเต นาคเสน อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ ฯ กตเมหิ อฏฺฐหิ ? วยปริณาเมน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ยสปริณาเมน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ปริปุจฺฉาย พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ติตฺถสวาเสน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, โยนิโส มนสิกาเรน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, สากจฺฉาย พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, เสฺนหูปเสวเนน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ปติรูปเทสวาเสน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะเหตุ ๘ อย่าง เหตุ ๘ อย่างเป็นไฉน ? (๑) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะความแน่นหนาแห่งวัย (๒) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะความแน่นหนาแห่งยศ (๓) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการซักถาม (๔) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการอยู่ในสำนักที่เป็นดุจท่าข้าม (๕) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะโยนิโสมนสิการ (๖) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการสนทนากัน (๗) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการคบหาบุคคลน่ารักใคร่ (๘) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการอยู่ในประเทศที่เหมาะสม

ภวตีห –

“วเยน ยสปุจฺฉาหิ ติตฺถวาเสน โยนิโส
สากจฺฉา สฺเนหสํเสวา ปติรูปวเสน จ ฯ
เอตานิ อฏฺฐ ฐานานิ พุทฺธิวิสทการณา
เยสํ เอตานิ สมฺโภนฺติ เตสํ พุทฺธิ ปภิชฺชตี”ติ ฯ

ในเรื่องนี้ มีคำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“ฐานะ ๘ เหล่านี้ เป็นเหตุแกล้วกล้าแห่งความรู้ คือ (๑) เพราะวัย (๒) เพราะยศ (๓) เพราะการซักถาม (๔) เพราะการอยู่ในสำนักที่เป็นดุจท่าข้าม (๕) เพราะโยนิโสมนสิการ (๖) เพราะการสนทนา (๗) เพราะการคบหาบุคคลผู้น่ารักใคร่ (๘) เพราะการอยู่ในประเทศที่สมควร บุคคลเหล่าใด มีฐานะ ๘ เหล่านี้ ความรู้ของบุคคลเหล่านั้น ย่อมแตกฉาน”

อฏฺฐปญฺญาปฏิลาภการณปญฺโห ปญฺจโม ฯ
จบอัฏฐปัญญาปฏิลาภการณปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. ปญฺจวีสติอาจริยคุณปญฺห

๖. ปัญจวีสติอาจริยคุณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นอาจารย์ ๒๕ อย่าง

[๖] “ภนฺเต นาคเสน อยํ ภูมิภาโค อฏฺฐ มนฺตโทสวิวชฺชิโต, อหญฺจ โลเก ปรโม มนฺติสหาโย, คุยฺหมนุรกฺขี จาหํ ยาวาหํ ชีวิสฺสามิ ตาว คุยฺหมนุรกฺขิสฺสามิ, อฏฺฐหิ จ เม การเณหิ พุทฺธิ ปริณามํ คตา, ทุลฺลโภ เอตรหิ มาทิโส อนฺเตวาสี, สมฺมา ปฏิปนฺเน อนฺเตวาสิเก เย อาจริยานํ ปญฺจวีสติ อาจริยคุณา, เตหิ คุเณหิ อาจริเยน สมฺมา ปฏิปชฺชิตพฺพํ ฯ กตเม ปญฺจวีสติ คุณา ?

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ภูมิภาคนี้ เว้นจากโทษแห่งการปรึกษากันทั้ง ๘ อย่าง ที่ทั้งโยมก็เป็นสหายร่วมปรึกษาที่ยอดเยี่ยมในโลก อนึ่ง โยมก็เป็นผู้ที่รักษาเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ได้ โยมจักรักษาเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ไปตราบเท่าที่โยมยังมี

ชีวิตอยู่ได้ ทั้งความรู้ของโยมก็ถึงความแน่นหนา เพราะเหตุ ๘ ประการแล้ว ในปัจจุบันนี้ ศิษย์ผู้เช่นกับโยมเป็นผู้ที่หาได้ยาก อาจริยคุณ ๒๕ ข้อ ของผู้เป็นอาจารย์เหล่าใด ผู้เป็นอาจารย์พึงปฏิบัติชอบในศิษย์ผู้ปฏิบัติชอบด้วยคุณเหล่านั้น คุณ ๒๕ ข้อ เป็นไฉน ?

อิธ ภนฺเต นาคเสน อาจริเยน อนฺเตวาสิมฺหิ สตตํ สมิตํ อารกฺขา อุปฏฺเปตพฺพา,
อเสวนเสวนา ชานิตพฺพา,
ปมตฺตาปฺปมตฺตา ชานิตพฺพา,
เสยฺยาวกาโส ชานิตพฺโพ,
เคลญฺญํ ชานิตพฺพํ,
โภชนสฺส ลทฺธาลทฺธํ ชานิตพฺพํ,
วิเสโส ชานิตพฺโพ,
ปตฺตคตํ สวิภชิตพฺพํ,
อสฺสาสิตพฺโพ ‘มา ภายิ, อตฺโถ เต อภิกฺกมตี’ติ,
‘อิมินา ปุคฺคเลน ปฏิจรตี’ติ ปฏิจาโร ชานิตพฺโพ,
คาเม ปฏิจาโร ชานิตพฺโพ,
วิหาเร ปฏิจาโร ชานิตพฺโพ,
น เตน หาโส ทโว กาตพฺโพ,
น เตน สห สลฺลาโป กาตพฺโพ,
ฉิทฺทํ ทิสฺวา อธิวาเสตพฺพํ,
สกฺกจฺจการินา ภวิตพฺพํ,
อขณฺฑการินา ภวิตพฺพํ,
อรหสฺสการินา ภวิตพฺพํ,
นิรวเสสการินา ภวิตพฺพํ,
‘ชเนมิมํ สิปฺเปสู’ติ ชนกจิตฺตํ อุปฏฺเปตพฺพํ,
‘กถํ อยํ น ปริหายเยยฺยา’ติ วฑฺฒิจิตฺตํ อุปฏฺเปตพฺพํ,
‘พลวํ อิมํ กโรมิ สิกฺขาพเลนา’ติ จิตฺตํ อุปฏฺเปตพฺพํ,
เมตฺตจิตฺตํ อุปฏฺเปตพฺพํ, อาปทาสุ น วิชหิตพฺพํ,
กรณีเย นปฺปมชฺชิตพฺพํ,
ขลิเต ธมฺเมน ปคฺคเหตพฺโพติ ฯ

อิเม โข ภนฺเต ปญฺจวีสติ อาจริยสฺส อาจริยคุณา, เตหิ คุเณหิ มยิ สมฺมา ปฏิปชฺชสฺสุ, สํสโย เม ภนฺเต อุปฺปนฺโน, อตฺถิ เมณฺฑกปญฺหา ชินภาสิตา, อนาคเต อทฺธาเน ตตฺถ วิคฺคโห อุปฺปชฺชิสฺสติ, อนาคเต จ อทฺธาเน ทุลฺลภา ภวิสฺสนฺติ ตุมฺหาทิสา พุทฺธิมนฺโต, เตสุ เม ปญฺเหสุ จกฺขุ เทหิ ปรวาทานํ นิคฺคหายา''ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน

๑. ผู้เป็นอาจารย์ควรเข้าไปตั้งการอารักขาศิษย์ไว้เป็นประจำสม่ำเสมอ

๒. พึงรู้จักเวลาที่ไม่ควรเสวนาและที่ควรเสวนาด้วย

๓. พึงรู้ว่าศิษย์ประมาทหรือไม่ประมาท

๔. พึงรู้จักโอกาสที่ดีกว่า

๕. พึงรู้ถึงความป่วยไข้

๖. พึงรู้ว่าศิษย์ได้ของกินของใช้แล้วหรือยังไม่ได้

๗. พึงรู้ความแตกต่างกันของเหล่าศิษย์

๘. พึงแบ่งปันอาหารที่มีอยู่ในบาตร

๙. พึงปลอบโยนศิษย์ เช่นว่า ‘เธออย่ากลัวไปเลย ผลที่ต้องการจะก้าวเข้ามาหาเธอเอง’ ดังนี้เป็นต้น

๑๐. พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยว่า ‘ศิษย์ติดต่ออยู่กับบุคคลนี้อยู่’

๑๑. พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยในบ้าน

๑๒. พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยในวัด

๑๓. ไม่ควรหัวเราะคึกคะนองกับศิษย์นั้น

๑๔. ไม่ควรพูดคุยเหมือนเพื่อนกับศิษย์

๑๕. พบเห็นความผิด(ของศิษย์)แล้ว ก็ควรอดกลั้น

๑๖. พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างเคารพ

๑๗. พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ขาดตอน

๑๘. พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ปิดบัง

๑๙. พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่มีเหลือ

๒๐. พึงเข้าไปตั้งจิตให้เกิดขึ้นว่า ‘เราจะให้ศิษย์ผู้นี้ได้รู้ในศิลปะทั้งหลาย’

๒๑. พึงเข้าไปตั้งจิตคิดแต่ให้ศิษย์เจริญว่า ‘ศิษย์ผู้นี้จะไม่พึงเสื่อมได้อย่างไร’

๒๒. พึงเข้าไปตั้งจิตคิดไว้อย่างนี้ว่า ‘เราจะทำศิษย์ผู้นี้ให้เป็นคนมีกำลัง ด้วยกำลังคือ

การศึกษา'

๒๓. พึงเข้าไปตั้งเมตตาจิตไว้ ไม่ละทิ้งศิษย์ในคราวมีอันตราย

๒๔. ไม่พึงประมาทในกิจที่ควรทำ

๒๕. เมื่อศิษย์พลั้งพลาด ก็พึงประคับประคองไว้โดยธรรม ฉะนี้แล

พระคุณเจ้า อาจริยคุณของบุคคลผู้เป็นอาจารย์มี ๒๕ ข้อเหล่านี้แล ขอท่านจงปฏิบัติชอบในโยมด้วยคุณเหล่านั้นเถิด พระคุณเจ้า โยมมีความสงสัยเกิดขึ้นแล้ว เมณฑกปัญหาที่พระชินเจ้าทรงภาษิตไว้มีอยู่ ในอนาคตกาลจักเกิดการจับผิดกันในเมณฑกปัญหานั้น ทั้งในอนาคตกาล ภิกษุผู้มีความรู้เช่นอย่างท่าน ก็จักเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ขอท่านจงมอบดวงตาให้โยมได้มองเห็นในเมณฑกปัญหาเหล่านั้น เพื่อจะใช้ข่มพวกปรวาทีทั้งหลายเถิด"

ปญฺจวีสติอาจริยคุณปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ
จบปัญจวีสติอาจริยคุณปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. ทสอุปาสกคุณปญฺห

๗. ทสอุปาสกคุณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นอุบาสก ๑๐ ประการ

[๗] เถโร "สาธู"ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ทส อุปาสกสฺส อุปาสกคุเณ ปริทีเปสิ ฯ "ทส อิเม มหาราช อุปาสกสฺส อุปาสกคุณา ฯ กตเม ทส ? อิธ มหาราช อุปาสโก สทฺธมฺมสมานสุขทุกฺโข โหติ, ธมฺมาธิปเตยฺโย โหติ, ยถาพลํ สวิภาครโต โหติ, ชินสาสนปริหานึ ทิสฺวา อภิวฑฺฒิยา วายมติ ฯ สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ, อปคตโกตูหลมงฺคลิโก ชีวิตเหตุปิ น อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิสติ, กายิกวาจสิกญฺจสฺส รกฺขิตํ โหติ, สมคฺคาราโม โหติ สมคฺครโต, อนุสูยโก โหติ, น จ กุหนวเสน สาสเน จรติ, พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ, สงฺฆํ สรณํ คโต โหติ ฯ อิเม โข มหาราช ทส อุปาสกสฺส อุปาสกคุณา, เตสพฺเพ คุณา ตยิ สวิชฺชนฺติ, ตํ เต ยุตฺตํ ปตฺตํ อนุจฺฉวิกํ ปติรูปํ ยํ ตฺวํ ชินสาสนปริหานึ ทิสฺวา อภิวฑฺฒึ อิจฺฉสิ, กโรมิ เต โอกาสํ, ปุจฺฉ มํ ตฺวํ ยถาสุขนฺ"ติ ฯ

[๗] พระเถระถวายพระพรรับว่า "ถูกต้องแล้ว" ดังนี้แล้ว ก็ได้แสดงอุปาสกคุณของผู้เป็นอุบาสก ๑๐ ประการว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร อุปาสกคุณของผู้เป็นอุบาสก ๑๐

ประการเหล่านี้, ๑๐ ประการเป็นไฉน ? ขอถวายพระพร ผู้เป็นอุบาสกในพระศาสนานี้

๑. ย่อมเป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระสงฆ์

๒. ย่อมเป็นผู้มีธรรมเป็นใหญ่

๓. ย่อมเป็นผู้ยินดีในการแบ่งปันตามสมควรแก่กำลัง

๔. เห็นความเสื่อมแห่งพระศาสนาของพระชินเจ้าแล้ว ก็พยายามเพื่อจะช่วยให้เจริญยิ่งขึ้น

๕. ย่อมเป็นบุคคลผู้สัมมาทิฏฐิ ปราศจากการถือมงคลตื่นข่าว ไม่อ้างผู้อื่นว่าเป็นศาสดา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต

๖. มีอันได้รักษาความประพฤติทางกายและทางวาจา

๗. มีความพร้อมเพรียงเป็นที่ยินดี ยินดีในความพร้อมเพรียง

๘. เป็นคนไม่มักริษยา

๙. ไม่ประพฤติในพระศาสนาด้วยอำนาจความหลอกลวง

๑๐. เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อุปาสกคุณของบุคคลผู้เป็นอุบาสกมี ๑๐ ประการเหล่านี้แล คุณทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นก็มีอยู่ในพระองค์ ข้อที่พระองค์ทรงพบเห็นความเสื่อมแห่งพระศาสนาของพระชินเจ้าแล้ว ก็ทรงหวังซึ่งความเจริญยิ่งขึ้น จัดเป็นข้อที่ถูกต้อง เป็นข้อที่ควรถึง เป็นข้อที่เหมาะ เป็นข้อที่ควรของพระองค์ อาตมภาพขอถวายพระพร กระทำโอกาสแก่พระองค์ ขอพระองค์จงซักถามอาตมภาพตามสะดวกพระทัยเถิด”

ทสอุปาสกคุณปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบทสอุปาสกคุณปัญหาข้อที่ ๗

ลกฺขณปญฺหกณฺโฑ นิฏฺฐิโต ฯ

จบลักขณปัญหกัณฑ์

---

๔. เมณฺฑกปญฺหกณฺฑ กัณฑ์เมณฑกปัญหา

๔.๑ อิทฺธิพลวคฺค

๔.๑ อิทธิพลวรรค หมวดว่าด้วยกำลังฤทธิ์

๑. กตาธิการสผลปญฺห

๑. กตาธิการสผลปัญหา (วัญฌาวัญฌภาวปัญหา)

ปัญหาว่าด้วยอธิการที่บุคคลได้กระทำเป็นของมีผล

[๑] อถ โข มิลินฺโท ราชา กตาวกาโส นิปจฺจ ครุโน ปาเท สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา เอตทโวจ “ภนฺเต นาคเสน อิเม ติตฺถิยา เอวํ ภณนฺติ ‘ยทิ พุทฺโธ ปูชํ สาทิยติ, น ปรินิพฺพุโต พุทฺโธ สยุตฺโต โลเกน อนฺโตภวิโก โลกสฺมึ โลกสาธารโณ, ตสฺมา ตสฺส กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโล ฯ ยทิ ปรินิพฺพุโต วิสยุตฺโต โลเกน นิสฺสโฏ สพฺพภเวหิ ตสฺส ปูชา นุปฺปชฺชติ, ปรินิพฺพุโต น กิญฺจิ สาทิยติ, อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วญฺโฌ ภวติ อผโล’ติ อุภโต โกฏิโก เอโส ปญฺโห, เนโส วิสโย อปฺปตฺตมานสานํ, มหนฺตานเมเวโส วิสโย, ภินฺเทตํ ทิฏฺจิชาลํ เอกเสเ จปย, ตเวโส ปญฺโห อนุปฺปตฺโต, อนาคตานํ ชินปุตฺตานํ จกฺขุ เทหิ ปรวาทนิคฺคหายา”ติ ฯ

[๑] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ พอท่านพระนาคเสนเถระถวายพระพรเปิดโอกาสแล้ว ก็ทรงหมอบลงแทบเท้าท่านผู้เป็นครู ทรงกระทำพระอัญชลีไว้เหนือพระเศียร ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกเดียรถีย์เหล่านี้พากันกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ถ้าพระพุทธเจ้ายังทรงยินดีการบูชาไซร้ พระพุทธเจ้าก็ทรงยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ยังทรงประกอบอยู่กับโลก ยังทรงมีอยู่ในโลก ยังทรงสาธารณะอยู่ด้วยโลก เพราะฉะนั้น อธิการ (การกระทำที่ยิ่งมีการให้ การบูชา เป็นต้น) ที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้านั้น ก็ไม่เป็นหมัน มีผลได้ ถ้าหากว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงประกอบกับโลกแล้ว ทรงสลัดออกไปจากภพทั้งปวงแล้ว การบูชาพระพุทธเจ้านั้น ก็ไม่เกิดผล พระพุทธเจ้าผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วจะทรงยินดีการกระทำอะไร ๆ มิได้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ย่อมเป็นหมัน ไม่มีผล’ ดังนี้ ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน ปัญหานี้มิใช่วิสัยของบุคคลผู้มีใจยังไม่บรรลุ ปัญหานี้เป็นวิสัยของท่านผู้ประเสริฐทั้งหลายเท่านั้น ขอท่านจงทำลายข่ายคือทิฏฐินี้ ขอจงดำรงไว้แต่ฝ่ายเดียวเถิด ปัญหานี้ ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงให้ดวงตาแก่ภิกษุในอนาคต

ทั้งหลาย ผู้เป็นชินบุตร เพื่อใช้ข่มวาทะของฝ่ายอื่นเถิด”

เถโร อาห ‘‘ปรินิพฺพุโต มหาราช ภควา, น จ ภควา ปูชํ สาทิยติ, โพธิมูเลเยว ตถาคตสฺส สาทิยนา ปหีนา, กึ ปน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺส ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงยินดีการบูชา ความยินดี พระตถาคตก็ทรงละได้แล้วที่โคนต้นโพธิ์นั่นแหละ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานไปแล้ว ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุเล่า

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘ปูชิยนฺตา อสมสมา สเทวมานุเสหิ เต
น สาทิยนฺติ สกฺการํ พุทฺธานํ เอส ธมฺมตา’’ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ท่านพระสารีบุตรเถระผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี ได้ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

> “พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทรงเป็นผู้ที่ไม่มีบุคคลอื่นเสมอเหมือน ผู้ที่มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลายพากันบูชา ย่อมไม่ทรงยินดีสักการะ ข้อที่ว่านี้ จัดเป็นธรรมดาสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”

ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน ปุตฺโต วา ปิตุโน วณฺณํ ภาสติ, ปิตา วา ปุตฺตสฺส วณฺณํ ภาสติ, น เจตํ การณํ ปรวาทานํ นิคฺคหาย, ปสาทปฺปกาสนํ นาเมตํ, อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ สมฺมา พฺรูหิ สกวาทสฺส ปติฏฺฐาปนาย ทิฏฺฐิชาลวินิเวจนายา’’ติ ฯ

พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ธรรมดาว่า บุตรก็ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณของบิดา หรือว่า บิดาก็ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณของบุตร คำที่ท่านกล่าวมานี้ยังใช้เป็นเหตุเพื่อข่มวาทะของฝ่ายอื่นมิได้หรอก คำนั่นชื่อว่าเป็นคำป่าวประกาศด้วยความเลื่อมใส นิมนต์เถิด ขอท่านจงช่วยบอกเหตุในปัญหานั้นอย่างที่ถูกต้องแก่โยมด้วยเถิด เพื่ออันดำรงไว้ซึ่งวาทะฝ่ายตน เพื่ออันเปลื้องข่ายคือความเห็นผิด”

เถโร อาห ‘‘ปรินิพฺพุโต มหาราช ภควา น จ ภควา ปูชํ สาทิยติ, อสาทิยนฺตสฺเสว ตถาคตสฺส เทวมนุสฺสา ธาตุรตนํ วตฺถุ กริตฺวา ตถาคตสฺส ญาณ-รตนารมฺมเณน สมฺมาปฏิปตฺตึ เสวนฺตา ติสฺโส สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงยินดีการบูชา เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ทำแก้วคือพระธาตุของพระตถาคตผู้ไม่ทรงยินดีในการบูชาให้เป็นที่ตั้งอาศัย ส้องเสพข้อปฏิบัติชอบ โดยมีแก้วคือพระญาณของพระตถาคตให้เป็นอารมณ์อยู่ ก็ย่อมได้สมบัติ ๓ อย่าง

“ยถา มหาราช มหติมหาอคฺคิกฺขนฺโธ ปชฺชลิตฺวา นิพฺพาเยยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช มหาอคฺคิกฺขนฺโธ สาทิยติ ติณกฏฺฐุปาทานนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า กองไฟใหญ่ลุกโพลงแล้วก็ดับไป ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่นั้น ย่อมยินดีเชื้อคือหญ้าและไม้หรือไร ?”

“ชลมาโนปิ โส ภนฺเต มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ติณกฏฺฐุปาทานํ น สาทิยติ, กึ ปน นิพฺพุโต อุปสนฺโต อเจตโน สาทิยติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า กองไฟใหญ่นั้น แม้ยังลุกโพลงอยู่ ก็หายินดีเชื้อคือหญ้าและไม้ไม่ จะกล่าวไปไยถึงกองไฟที่ดับแล้ว สงบแล้ว หาเจตนามิได้เล่า ที่จะยินดีหรือ”

“ตสฺมึ ปน มหาราช อคฺคิกฺขนฺเธ อุปรเต อุปสนฺเต โลเก อคฺคิ สุญฺโญ โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อกองไฟนั้นดับแล้ว สงบแล้ว ไฟก็เป็นอันสูญหายไปในโลกหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต กฏฺฐํ อคฺคิสฺส วตฺถุ โหติ อุปาทานํ, เย เกจิ มนุสฺสา อคฺคิกามา, เต อตฺตโน ถามพลวีริเยน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน กฏฺฐํ มนฺถยิตฺวา อคฺคึ นิพฺพตฺเตตฺวา เตน อคฺคินา อคฺคิกรณียานิ กมฺมานิ กโรนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้พระคุณเจ้า ไม้แห้งอันเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งไฟ เป็นเชื้อไฟก็มีอยู่ พวกมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้มีความต้องการไฟ พวกมนุษย์เหล่านั้น ย่อมใช้เรี่ยวแรงกำลังและความพยายามของตน สีไม้แห้ง โดยวิธีการเฉพาะของแต่ละคน ทำไฟให้บังเกิดได้แล้ว ก็ใช้ไฟนั้นทำการงานที่ต้องทำด้วยไฟได้

“เตนหิ มหาราช ติตฺถิยานํ วจนํ มิจฺฉา ภวติ ‘อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วญฺโฌ ภวติ อผโล’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น คำพูดของเดียรถีย์ที่ว่า ‘อธิการที่บุคคลทำต่อพระพุทธเจ้า ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมเป็นหมัน ไม่มีผล’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำ

พูดที่ผิด

ยถา มหาราช มหติมหาอคฺคิกฺขนฺโธ ปชฺชลิ, เอวเมว ภควา ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา พุทฺธสิริยา ปชฺชลิ ฯ

ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่ยิ่งย่อมลุกโพลง ฉันใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงลุกโพลงด้วยพระพุทธสิริในหมื่นโลกธาตุ ฉันนั้นเหมือนกัน

ยถา มหาราช มหติมหาอคฺคิกฺขนฺโธ ปชฺชลิตฺวา นิพฺพุโต, เอวเมว ภควา ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา พุทฺธสิริยา ปชฺชลิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต ฯ ยถา มหาราช นิพฺพุโต อคฺคิกฺขนฺโธ ติณกฏฺฐุปาทานํ น สาทิยติ, เอวเมว โข โลกหิตสฺส สาทิยนา ปหีนา อุปสนฺตา ฯ ยถา มหาราช มนุสฺสา นิพฺพุเต อคฺคิกฺขนฺเธ อนุปาทาเน อตฺตโน ถามพลวีริเยน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน กฏฺฐํ มนฺถยิตฺวา อคฺคึ นิพฺพตฺเตตฺวา เตน อคฺคินา อคฺคิกรณียานิ กมฺมานิ กโรนฺติ, เอวเมว โข เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว ธาตุรตนํ วตฺถุ กริตฺวา ตถาคตสฺส ญาณ-รตนารมฺมเณน สมฺมาปฏิปตฺตึ เสวนฺตา ติสฺโส สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติ, อิมินาปิ มหาราช การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโล ฯ

ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่ยิ่งย่อมลุกโพลงแล้วก็ดับไป ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงลุกโพลงด้วยพระพุทธสิริที่ส่องไปได้ตลอดหมื่นโลกธาตุ แล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ฉันนั้นเหมือนกัน, ขอถวายพระพร กองไฟที่ดับแล้วย่อมไม่ยินดีเชื้อคือหญ้าและไม้ ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีน้ำพระทัยเกื้อกูลแก่ชาวโลก ก็ทรงละความยินดี ทรงสงบความยินดีได้ด้วยแล้ว ฉันนั้นเหมือนกัน, ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อกองไฟไม่มีเชื้อ ดับไปแล้ว คนทั้งหลายก็ใช้เรี่ยวแรงกำลังและความพยายามของตนสีไม้ โดยวิธีการเฉพาะของแต่ละคน ทำไฟให้บังเกิดได้ แล้วก็ใช้ไฟนั้นทำการงานทั้งหลายที่ต้องทำด้วยไฟได้ ฉันใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้กระทำพระธาตุรัตนะของพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่เทียว ให้เป็นที่ตั้งอาศัย ส้องเสพข้อปฏิบัติชอบก็ย่อมได้รับสมบัติ ๓ อย่าง เพราะพระญาณรัตนะของพระตถาคตเป็นอารมณ์ ฉันนั้นเหมือนกัน, ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลทำต่อพระผู้มีพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่นั่นแหละ เป็นของไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวณฺโฌ ภวติ สผโล ฯ ยถา มหาราช มหติมหาวาโต วายิตฺวา อุปรเมยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช อุปรโต วาโต สาทิยติ ปุน นิพฺพตฺตาปนนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นที่ยิ่งอีกหน่อยเถิด ซึ่งเป็นเหตุแห่งอธิการที่บุคคลทำแล้วต่อพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ลมใหญ่ ๆ พัดไปแล้ว ก็ขาดหายไป ขอถวายพระพร ลมที่ขาดหายไปแล้วนั้น ย่อมยินดีการทำให้บังเกิดอีกหรือหนอแล”

“น หิ ภนฺเต อุปรตสฺส วาตสฺส อาโภโค วา มนสิกาโร วา ปุน นิพฺพตฺตาปนาย” ฯ “กึ การณํ” ? “อเจตนา สา วาโยธาตู”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ลมที่ขาดหายไปแล้วนั้น ไม่มีการคำนึงถึง หรือไม่มีการใส่ใจ เพื่อจะทำให้บังเกิดอีก, ถามว่า “เพราะเหตุไร ?” ตอบว่า “เพราะเหตุว่า ธาตุลมนั้นเป็นสิ่งที่หาเจตนามิได้”

“อปิ นุ ตสฺส มหาราช อุปรตสฺส วาตสฺส ‘วาโตติ สมญฺญา อปคจฺฉตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ชื่อว่าลม แห่งลมที่ขาดหายไปแล้วนั้นพลอยขาดหายไปด้วยหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต ตาลวณฏวิธูปนานิ วาตสฺส อุปฺปตฺติยา ปจฺจยา, เย เกจิ มนุสฺสา อุณฺหาภิตตฺตา ปริฬาหปริปีฬิตา, เต ตาลวณฺเฏน วา วิธูปเนน วา อตฺตโน ถามพลวีริเยน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน ตํ นิพฺพตฺเตตฺวา เตน วาเตน อุณฺหํ นิพฺพาเปนฺติ ปริฬาหํ วูปสเมนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า พัดใบตาลและเครื่องเป่าลมซึ่งเป็นปัจจัยแก่ความเกิดขึ้นแห่งลม มีอยู่ พวกมนุษย์ที่ถูกความร้อนบีบคั้น เพราะอากาศร้อนอบอ้าว พวกมนุษย์เหล่านั้นย่อมใช้พัดใบตาลบ้าง เครื่องเป่าลมบ้าง ทำลมนั้นให้บังเกิด โดยวิธีการเฉพาะของแต่ละคน โดยเรี่ยวแรงกำลังและความพยายามของตนได้แล้ว ก็ย่อมดับอากาศร้อน ย่อมสงบความร้อนด้วยลมนั้นได้”

“เตนหิ มหาราช ติตฺถิยานํ วจนํ มิจฺฉา ภวติ ‘อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วญฺโฌ ภวติ อผโล’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น คำพูดของเดียรถีย์ที่ว่า ‘อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมเป็นหมัน ไม่มีผล’ ดังนี้ ก็ย่อมจะเป็นคำพูดที่ผิด”

“ยถา มหาราช มหติมหาวาโต วายิ, เอวเมว ภควา ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา สีตลมธุรสนฺตสุขุมเมตฺตาวาเตน อุปวายิ ฯ

ขอถวายพระพร ลมใหญ่ ๆ ได้พัดไปแล้ว ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีลมคือพระเมตตาที่เยือกเย็น นุ่มนวล แผ่วเบา และละเอียด พัดไปในหมื่นโลกธาตุ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ยถา มหาราช มหติมหาวาโต วายิตฺวา อุปรโต, เอวเมว ภควา สีตลมธุรสนฺต-สุขุมเมตฺตาวาเตน อุปวายิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต ฯ ยถา มหาราช อุปรโต วาโต ปุน นิพฺพตฺตาปนํ น สาทิยติ, เอวเมว โลกหิตสฺส สาทิยนา ปหีนา อุปสนฺตา ฯ ยถา มหาราช เต มนุสฺสา อุณฺหาภิตตฺตา ปริฬาหปริปีฬิตา, เอวเมว เทวมนุสฺสา ติวิธกฺคิสนฺตาปปริฬาหปริปีฬิตา ฯ ยถา ตาลวณฺฏวิธูปนานิ วาตสฺส นิพฺพตฺติยา ปจฺจยา โหนฺติ, เอวเมว ตถาคตสฺส ธาตุ จ ญาณรตนญฺจ ปจฺจโย โหติ ติสฺสนฺนํ สมฺปตฺตีนํ ปฏิลาภาย ฯ ยถา มนุสฺสา อุณฺหาภิตตฺตา ปริฬาหปริปีฬิตา ตาลวณฺเฏน วา วิธูปเนน วา วาตํ นิพฺพตฺเตตฺวา อุณฺหํ นิพฺพาเปนฺติ ปริฬาหํ วูปสเมนฺติ, เอวเมว เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว ธาตุญฺจ ญาณรตนญฺจ ปูเชตฺวา กุสลํ นิพฺพตฺเตตฺวา เตน กุสเลน ติวิธกฺคิสนฺตาปปริฬาหํ นิพฺพาเปนฺติ วูปสเมนฺติ ฯ อิมินาปิ มหาราช การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโลติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ลมใหญ่ ๆ พัดไปแล้ว ก็ขาดหายไป ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีลมคือพระเมตตาที่เยือกเย็น นุ่มนวล แผ่วเบา และละเอียด พัดไปแล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ลมที่ขาดหายไปแล้ว ย่อมไม่ยินดีการทำให้บังเกิดอีก ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงมีน้ำพระทัยเกื้อกูลแก่ชาวโลก ก็ทรงละ ทรงสงบความยินดีได้แล้ว ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ถูกความร้อนบีบคั้น เพราะอากาศร้อนอบอ้าว ฉันใด เทวดาและมนุษย์

ทั้งหลาย เป็นผู้ถูกความร้อนจากความเผาไหม้แห่งไฟ ๓ กองบีบคั้น ฉันนั้นเหมือนกัน พัดใบตาลและเครื่องเป่าลม ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความเกิดขึ้นแห่งลม ฉันใด พระธาตุและพระญาณรัตนะของพระตถาคต ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อการได้มาซึ่งสมบัติ ๓ อย่าง ฉันนั้นเหมือนกัน มนุษย์ทั้งหลายผู้ถูกความร้อนบีบคั้น เพราะอากาศร้อนอบอ้าว ย่อมใช้พัดใบตาลบ้าง เครื่องเป่าลมบ้าง ทำให้ลมบังเกิดได้แล้ว ก็ย่อมดับอากาศร้อน ย่อมทำความร้อนให้สงบได้ ฉันใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บูชาพระธาตุ และพระญาณรัตนะของพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ทำกุศลให้บังเกิด ก็ย่อมดับ ย่อมทำความร้อนจากความเผาไหม้แห่งไฟ ๓ กองให้สงบ ด้วยกุศลนั้นได้ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เพราะเหตุแม้นี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่นั่นแหละ ก็ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ ปรวาทานํ นิคฺคหาย ฯ ยถา มหาราช ปุริโส เภรึ อาโกเฏตฺวา สทฺทํ นิพฺพตฺเตยฺย, โย โส เภริสทฺโท ปุริเสน นิพฺพตฺติโต, โส สทฺโท อนฺตรธาเยยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช สทฺโท สาทิยติ ปุน นิพฺพตฺตาปนนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด เพื่ออันข่มเสียซึ่งวาทะฝ่ายอื่นทั้งหลาย, ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งตีกลองให้บังเกิดเสียงดัง เสียงกลองที่บุรุษทำให้บังเกิดแล้วนั้น จะพึงเงียบหายไป, ขอถวายพระพร เสียงที่เงียบหายไปแล้วนั้น ย่อมยินดีการทำให้บังเกิดอีกหรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต อนฺตรหิโต โส สทฺโท, นตฺถิ ตสฺส ปุน อุปฺปาทาย อาโภโค วา มนสิกาโร วา, สกึ นิพฺพตฺเต เภริสทฺเท อนฺตรหิเต โส เภริสทฺโท สมุจฺฉินฺโน โหติ ฯ เภรี ปน ภนฺเต ปจฺจโย โหติ สทฺทสฺส นิพฺพตฺติยา, อถ ปุริโส ปจฺจเย สติ อตฺตเชน วายาเมน เภรึ อาโกเฏตฺวา สทฺทํ นิพฺพตฺเตตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า เสียงนั้นเงียบหายไปแล้ว เสียงที่เงียบหายไปแล้วนั้น ย่อมไม่มีการคำนึงถึง หรือการใส่ใจ เพื่อจะทำให้เกิดขึ้นอีก เมื่อเสียงกลองเกิดดังขึ้นมาครั้งหนึ่ง แล้วเงียบหายไป เสียงกลองนั้นก็เป็นอันขาดสายไปแล้ว พระคุณเจ้า ก็แต่ว่ากลองซึ่งเป็นปัจจัยแก่ความบังเกิดแห่งเสียง ก็ยังมีอยู่ ลำดับนั้น เมื่อปัจจัยมีอยู่ บุรุษก็ใช้ความพยายามที่เกิดในตนเอง ตีกลองให้เกิดเสียงได้อีก”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนปริภาวิตํ ธาตุรตนญฺจ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ อนุสิฏฺฐญฺจ สตฺถารํ ฐปยิตฺวา สยํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต, น จ ปรินิพฺพุเต ภควติ สมฺปตฺติลาโภ อุปจฺฉินฺโน โหติ, ภวทุกฺขปฏิปีฬิตา สตฺตา ธาตุรตนญฺจ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ อนุสิฏฺฐญฺจ ปจฺจยํ กริตฺวา สมฺปตฺติกามา สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติ, อิมินาปิ มหาราช การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโลติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงตั้งพระธาตุรัตนะ คือพระธรรมและพระวินัยที่ทรงอนุศาสน์ไว้ ที่พระองค์ทรงใช้ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะทำให้เกิด ให้เป็นพระศาสดา แล้วพระองค์เองก็เสด็จดับขันธปรินิพพานไปด้วยอนุปาทิเสสนิพานธาตุ ก็แต่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว การได้สมบัติ จะเป็นอันขาดหายไป หามิได้ สัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกทุกข์ในภพบีบคั้น ครั้นได้ทำพระธาตุรัตนะ คือพระธรรมและพระวินัยที่ทรงอนุศาสน์ไว้ให้เป็นปัจจัยแล้ว เป็นผู้ต้องการสมบัติ ก็ย่อมได้รับสมบัติทั้งหลาย ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่นั่นแหละ ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“ทิฏฐญฺเจตํ มหาราช ภควตา อนาคตมทฺธานํ ฯ กถิตญฺจ ภณิตญฺจ อาจิกฺขิตญฺจ ‘สิยา โข ปนานนฺท ตุมฺหากํ เอวมสฺส อตีตสตฺถุกํ ปาวจนํ นตฺถิ โน สตฺถาติ, น โข ปเนตํ อานนฺท เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’ติ ฯ ปรินิพฺพุตสฺส ตถาคตสฺส อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วญฺโฌ ภวติ อผโลติ, ตํ เตสํ ติตฺถิยานํ วจนํ มิจฺฉา อภูตํ วิตถํ อลิกํ วิรุทฺธํ วิปรีตํ ทุกฺขทายกํ ทุกฺขวิปากํ อปายคมนียนฺ’ติ ฯ

ขอถวายพระพร เหตุการณ์ในอนาคตข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับสั่ง ได้ตรัส ได้ทรงบอกอย่างนี้ว่า “ดูก่อนอานนท์ พวกเธออาจจะมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘ปาพจน์ (พระพุทธพจน์) ที่เป็นสมบัติของพระศาสดาผู้เสด็จล่วงลับไปแล้ว มีอยู่ พระศาสดาของพวกเรา ย่อมไม่มี’ ดังนี้ ดูก่อนอานนท์ ข้อนี้ เธอไม่พึงเห็นอย่างนี้ ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยที่เราได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วใด ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย ในกาลล่วงลับไปแห่งเรา’ ดังนี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ เป็นหมัน ย่อมเป็นของไม่มีผล คำพูด

นั้น ของพวกเดียรถีย์เหล่านั้น เป็นคำพูดที่ผิด ไม่จริง ไม่แท้ เป็นคำพูดเหลวไหล เป็นคำพูดตรงกันข้าม เป็นคำพูดวิปริต เป็นคำพูดที่ให้ทุกข์ มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นเหตุไปสู่อบายภูมิแล

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโล ฯ สาทิยติ นุ โข มหาราช อยํ มหาปถวี ‘สพฺพพีชานิ มยิ สำวิรุหนฺตู’’ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน่อยเถิดซึ่งเป็นเหตุแห่งอธิการที่บุคคลกระทำแล้วต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย เป็นของไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล, ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่นี้ ย่อมยินดีอยู่อย่างนี้ว่า ‘ขอพืชทั้งหลายทั้งปวงจงงอกขึ้นบนเรา’ ดังนี้ หรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“กิสฺส ปน ตานิ มหาราช พีชานิ อสาทิยนฺติยา มหาปถวิยา สำวิรุหิตฺวา ทพฺห-มูลชฏาปติฏฺฐิตา ขนฺธสารสาขาปริวิตฺถิณฺณา ปุปฺผผลธรา โหนฺตี’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อแผ่นดินใหญ่ไม่ยินดีอยู่ เพราะเหตุอะไร พืชทั้งหลายเหล่านั้นจึงยังคงงอกขึ้น มีรากมั่นคง มีลำต้น มีแก่นตั้งมั่น มีกิ่งก้านแผ่ไปโดยรอบ ย่อมผลิดอกและออกผลได้เล่า ?”

“อสาทิยนฺตีปิ ภนฺเต มหาปถวี เตสํ พีชานำ วตฺถุ โหติ ปจฺจยำ เทติ วิรุหนาย, ตานิ พีชานิ ตำ วตฺถุ นิสฺสาย เตน ปจฺจเยน สำวิรุหิตฺวา ทพฺหมูลชฏาปติฏฺฐิตา ขนฺธสาร-สาขาปริวิตฺถิณฺณา ปุปฺผผลธรา โหนฺตี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า แผ่นดินใหญ่ แม้ว่าไม่ยินดีอยู่ แต่ก็เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งพืชทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมอบปัจจัยเพื่อให้งอกขึ้นมาได้ พืชทั้งหลายเหล่านั้น ได้อาศัยแผ่นดินใหญ่นั้นเป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว ก็งอกงามขึ้นมา มีรากมั่นคง มีลำต้น มีแก่นตั้งมั่น มีกิ่งก้านแผ่ไปโดยรอบ ย่อมผลิดอกและออกผลได้ เพราะปัจจัยนั้น”

“เตนหิ มหาราช ติตฺถิยา สเก วาเท นฏฺฐา โหนฺติ หตา วิรุทฺธา, สเจ เต ภณนฺติ ‘อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วณฺโณ ภวติ อผโล’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น พวกเดียรถีย์ก็ย่อมเป็นคนฉิบหาย เป็นคนถูกกำจัดแล้ว เป็นคนบกพร่องในเพราะคำกล่าวของตนเอง ถ้าหากว่าพวกเขาเหล่านั้นจักกล่าวว่า ‘อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้า ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ย่อมเป็นหมัน เป็นของไม่มีผล’ ดังนี้ไซร้

“ยถา มหาราช มหาปถวี, เอวํ ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ ยถา มหาราช มหาปถวี น กิญฺจิ สาทิยติ, เอวํ ตถาคโต น กิญฺจิ สาทิยติ ฯ ยถา มหาราช ตานิ พีชานิ ปถวึ นิสฺสาย สวิรุหิตฺวา ทพฺหมูลชฏาปติฏฺฐิตา ขนฺธสารสาขาปริวิตฺถิณฺณา ปุปฺผ-ผลธรา โหนฺติ, เอวํ เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว ธาตุญฺจ ญาณรตนญฺจ นิสฺสาย ทพฺหกุสลมูลปติฏฺฐิตา สมาธิกฺขนฺธธมฺมสารสีลสาขาปริวิตฺถิณฺณา วิมุตฺติปุปฺผสามญฺญผลธรา โหนฺติ, อิมินาปิ มหาราช การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภวติ สผโลติ ฯ

ขอถวายพระพร พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เปรียบเหมือนแผ่นดินใหญ่ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ ย่อมจะไม่ยินดีพืชอะไร ๆ ฉันใด พระตถาคตก็ไม่ทรงยินดีอธิการอะไร ๆ ฉันนั้น ขอถวายพระพร พืชทั้งหลายเหล่านั้นอาศัยแผ่นดิน แล้วก็งอกขึ้นมา มีรากแก้วและรากฝอยอันตั้งมั่นคง มีลำต้น มีแก่น และมีกิ่งก้านแผ่ไปโดยรอบ ผลิดอกและออกผลได้ ฉันใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้อาศัยพระธาตุและพระญาณรัตนะของพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีเลย ก็ย่อมเป็นผู้มีรากเหง้าคือกุศลมั่นคง มีลำต้นคือสมาธิ และแก่นคือธรรมตั้งมั่น มีกิ่งก้านแผ่คือศีลไปโดยรอบ ผลิดอกคือวิมุตติ และผลคือสามัญญผลได้ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภวติ สผโล ฯ สาทิยนฺติ นุ โข มหาราช อิเม โอฏฺฐา โคณา คทฺรภา อชา ปสู มนุสฺสา อนฺโตกุจฺฉิสฺมึ กิมิกุลานํ สมฺภวนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ซึ่งเป็นเหตุแห่งอธิการที่บุคคลกระทำแล้วต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่

เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล ขอถวายพระพร พวกสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ อูฐ โค ลา แพะ ปศุสัตว์ และมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมยินดีการที่หมู่หนอนเกิดมีข้างในท้องหรือหนอ ?"

"น หิ ภนฺเต"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า"

"กิสฺส ปน เต มหาราช กิมโย เตสํ อสาทิยนฺตานํ อนฺโตกุจฺฉิสฺมึ สมฺภวิตฺวา พหุปุตฺตนตฺตา เวปุลฺลตฺ ปาปุณนฺตี"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "เมื่อสัตว์เหล่านั้นไม่ยินดีอยู่ เพราะเหตุอะไร พวกหนอนเหล่านั้นก็ยังคงเกิดภายในท้อง แล้วมีลูกหลานมากมาย ถึงความไพบูลย์ (แพร่พันธุ์) อยู่ได้เล่า ?"

"ปาปสฺส ภนฺเต กมฺมสฺส พลวตาย อสาทิยนฺตานํเยว เตสํ สตฺตานํ อนฺโตกุจฺฉิสฺมึ กิมโย สมฺภวิตฺวา พหุปุตฺตนตฺตา เวปุลฺลตฺ ปาปุณนฺตี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้า เพราะบาปกรรมมีกำลัง เมื่อสัตว์เหล่านั้นไม่ยินดีอยู่ พวกหนอน ก็ยังเกิดภายในท้องแล้วมีลูกหลานมากมาย ถึงความไพบูลย์อยู่ได้"

"เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว ธาตุสฺส จ ญาณารมฺมณสฺส จ พลวตาย ตถาคเต กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโลติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อธิการที่บุคคลทำต่อพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล เพราะว่าธาตุและญาณอารมณ์เป็นสภาพมีกำลัง

"อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโล ฯ สาทิยนฺติ นุ โข มหาราช อิเม มนุสฺสา อิเม อฏฺฐนวุติ โรคา กาเย นิพฺพตฺตนฺตู"ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ซึ่งเป็นเหตุแห่งอธิการที่บุคคลกระทำแล้วต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล, ขอถวายพระพร มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมยินดีว่า 'โรค ๙๘ อย่างเหล่านี้ จงบังเกิดขึ้นในร่างกายเถิด' ดังนี้ หรือหนอ ?"

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“กิสฺส ปน เต มหาราช โรคา อสาทิยนฺตานํ กาเย นิปตนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อมนุษย์เหล่านั้นไม่ยินดีอยู่ เพราะเหตุอะไร โรคทั้งหลายเหล่านั้น ก็ยังคงตกไปในร่างกายได้เล่า ?”

“ปุพฺเพ กเตน ภนฺเต ทุจฺจริเตนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โรคทั้งหลายเหล่านั้น ยังคงตกไปในร่างกายของคนผู้ไม่ยินดีอยู่เหล่านั้นได้ ก็เพราะทุจริตที่เขาได้ทำไว้ในกาลก่อน”

“ยทิ มหาราช ปุพฺเพ กตํ อกุสลํ อิธ เวทนียํ โหติ, เตนหิ มหาราช ปุพฺเพ กตมฺปิ อิธ กตมฺปิ กุสลากุสลํ กมฺมํ อวฌฺฌ ภวติ สผลนฺติ ฯ อิมินาปิ มหาราช การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวฌฺโฌ ภวติ สผโลติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากอกุศลกรรมที่เขาทำไว้ในภพก่อน ย่อมมีผลที่พึงเสวยได้ในภพนี้ไซร้ ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งที่ได้ทำไว้ในภพก่อน ทั้งที่ได้ทำไว้ในภพนี้ ก็ย่อมไม่เป็นหมัน ย่อมเป็นของมีผล ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช นนฺทโก นาม ยกฺโข เถรํ สาริปุตฺตํ อาสาทยิตฺวา ปถวึ ปวิฏฺโ”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็พระองค์ทรงเคยสดับเรื่องยักษ์ชื่อนันทกะที่ทำร้ายท่านพระสารีบุตรเถระ แล้วเข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ (ถูกธรณีสูบ) หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต สุยฺยติ, โลเก ปากโฏ เอโส”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ เคยฟัง พระคุณเจ้า เรื่องนี้มีปรากฏอยู่ในโลก”

“อปิ นุ โข มหาราช เถโร สาริปุตฺโต สาทิยิ นนฺทกสฺส ยกฺขสฺส มหาปถวิ-คิลนนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระสารีบุตรเถระย่อมยินดีการที่นันทกยักษ์ถูกแผ่นดินใหญ่กลืนกินบ้างหรือหนอ ?”

“อุพฺพตฺติยนฺเตปิ ภนฺเต สเทวเก โลเก ปตมาเนปิ ฉมายํ จนฺทิมสูริเย วิกิรนฺเตปิ สิเนรุปพฺพตราเช เถโร สาริปุตฺโต น ปรสฺส ทุกฺขํ สาทิเยยฺย ฯ ตํ กิสฺส เหตุ ? เยน เหตุนา เถโร สาริปุตฺโต กุชฺเฌยฺย วา ทุสฺเสยฺย วา, โส เหตุ เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส สมูหโต สมุจฺฉินฺโน, เหตุโน สมุคฺฆาติตตฺตา ภนฺเต เถโร สาริปุตฺโต ชีวิตหารเกปิ โกปํ น กเรยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า แม้เมื่อโลกพร้อมทั้งเทวโลกจะฉีกขาดตกไปอยู่ แม้เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จะตกพื้นดินหายไป แม้เมื่อขุนเขาสิเนรุจะแหลกกระจายไป พระสารีบุตรเถระ ก็ไม่พึงยินดีทุกข์ของสัตว์อื่น ถามว่า ‘ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร ?’ ตอบว่า ‘พระสารีบุตรเถระพึงโกรธ หรือคิดร้าย เพราะเหตุใด, เหตุนั้น พระสารีบุตรเถระถอนขึ้นได้แล้ว ตัดขาดแล้ว พระคุณเจ้า พระสารีบุตรเถระไม่ทำความขุ่นเคืองในบุคคลแม้จะเป็นผู้พรากชีวิต ก็เพราะว่าท่านถอนเหตุได้แล้ว”

“ยทิ มหาราช เถโร สาริปุตฺโต นนฺทกสฺส ยกฺขสฺส ปถวิคิลนํ น สาทิยิ, กิสฺส ปน นนฺทโก ยกฺโข ปถวึ ปวิฏฺโฐ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า พระสารีบุตรเถระไม่ยินดีการที่นันทกยักษ์ถูกแผ่นดินกลืนกินแล้ว ก็เพราะเหตุอะไร นันทกยักษ์จึงยังเข้าไปสู่แผ่นดินอีกเล่า ?”

“อกุสลสฺส ภนฺเต กมฺมสฺส พลวตายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะว่าอกุศลกรรมเป็นสภาพมีกำลัง”

“ยทิ มหาราช อกุสลสฺส กมฺมสฺส พลวตาย นนฺทโก ยกฺโข ปถวึ ปวิฏฺโฐ, อสาทิยนฺตสฺสาปิ กโต อปราโธ อวณฺโณ ภวติ สผโล ฯ เตนหิ มหาราช อกุสลสฺสปิ กมฺมสฺส พลวตาย อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภวติ สผโลติ ฯ อิมินาปิ มหาราช การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภวติ สผโลติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า นันทกยักษ์เข้าไปสู่แผ่นดินเพราะว่ากรรมนั้นเป็นอกุศลกรรมมีกำลังไซร้ ก็เป็นความผิดที่นันทกยักษ์กระทำต่อพระสารี-บุตรเถระ ผู้แม้ไม่ยินดีอยู่ ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระสารีบุตรเถระผู้ไม่ยินดีอยู่ ก็ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล เพราะว่า

อกุศลกรรมเป็นสภาพมีกำลัง ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้แม้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“กติ นุ โข เต มหาราช มนุสฺสา, เย เอตรหิ มหาปถวึ ปวิฏฺฐา, อตฺถิ เต ตตฺถ สวณนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร พวกมนุษย์ที่เข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ไปในพุทธกาลนี้ มีจำนวนกี่คน พระองค์ทรงมีอันได้สดับในเรื่องนั้นบ้างหรือไม่”

“อาม ภนฺเต สุยฺยตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมก็ได้ฟังมา”

“อิงฺฆ ตฺวํ มหาราช สาเวหี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เชิญพระองค์จงตรัสให้ฟังเถิด”

“จิญฺจมาณวิกา ภนฺเต สุปฺปพุทฺโธ จ สกฺโก เทวทตฺโต จ เถโร นนฺทโก จ ยกฺโข นนฺโท จ มาณวโกติ ฯ สุตเมตํ ภนฺเต อิเม ปญฺจ ชนา มหาปถวึ ปวิฏฺฐา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ได้ฟังเรื่องนี้ว่า มีชน ๕ คนได้เข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ คือ (๑) นางจิญจมาณวิกา (๒) สุปปพุทธศากยะ (๓) พระเทวทัตตเถระ (๔) นันทกยักษ์ และ(๕) นันทมาณพ”

“กิสฺมึ เต มหาราช อปรทฺธา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร คนเหล่านั้นประพฤติผิดในใคร ?”

“ภควติ จ ภนฺเต สาวเกสุ จา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ประพฤติผิดในพระผู้มีพระภาคเจ้า และในเหล่าพระสาวกทั้งหลาย พระคุณเจ้า”

“อปิ นุ โข มหาราช ภควา วา สาวกา วา สาทิยึสุ อิเมสํ มหาปถวิปวิสนนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี เหล่าพระสาวกทั้งหลายก็ดี ทรงยินดีการที่คนเหล่านี้เข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฌ ภวติ สผโล”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ก็ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล”

“สุวิญฺญาปิโต ภนฺเต นาคเสน ปญฺโห คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คุยฺหํ วิหิสิตํ, คณฺฐิ ภินฺโน, คหนํ อคหนํ กตํ, นฏฺฐา ปรวาทา, ภคฺคา กุทิฏฺฐี, นิปฺปภา ชาตา กุติตฺถิยา, ตฺวํ คณีวรปวรมาสชฺชา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหาที่ลึกซึ้ง ท่านก็ทำให้โยมเข้าใจดีแล้ว ทำให้ตื้นแล้ว ท่านได้เปิดเผยสิ่งที่ถูกปกปิด ได้ทำลายเงื่อนปมแล้ว ได้ทำข้อที่รกรุงรังให้หมดความรกรุงรังแล้ว วาทะโต้แย้งของฝ่ายอื่น ท่านก็ได้ทำให้พินาศแล้ว ทิฏฐิที่ชั่วช้าทั้งหลายที่เกิดแก่พวกเดียรถีย์ ท่านก็ได้หักทำลายแล้ว พวกเดียรถีย์ผู้ชั่ว ท่านก็ทำให้หมดรัศมีแล้ว ท่านได้ชื่อว่าเป็นผู้องอาจอยู่ในบรรดาเจ้าคณะผู้ประเสริฐยอดเยี่ยม”

กตาธิการสผลปญฺโห ปฐโม ฯ

จบกตาธิการสผลปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. พุทฺธสพฺพญฺญุภาวปญฺห

๒. พุทธสัพพัญญุภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นสัพพัญญูของพระพุทธเจ้า

[๒] “ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ สพฺพญฺญู”ติ ?

[๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสิ่ง) จริงหรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา สพฺพญฺญู, น จ ภควโต สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ, อาวชฺชนปฏิพทฺธํ ภควโต สพฺพญฺญุตญาณํ, อาวชฺชิตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญูจริง แต่ว่าพระญาณทัสสนะของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะเป็นอันปรากฏอยู่

แล้วเป็นประจำสม่ำเสมอก็หาไม่ พระญาณทัสสนะของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นของเนื่องกับการใคร่ครวญ คือทรงใคร่ครวญ(ถึงสิ่งที่ทรงต้องการรู้)ก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ อสพฺพญฺญูติ ฯ ยทิ ตสฺส ปริเยสนาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าไม่ทรงพระสัพพัญญูจริงหรอก ถ้าหากว่า พระองค์จะทรงมีพระสัพพัญญุตญาณรู้ทุกสิ่งได้ ก็ต่อเมื่อมีการแสวงหาไซร้”

“วาหสตํ โข มหาราช วีหีนํ อฑฺฒจูฬญฺจ วาหา วีหิสตฺตมฺพณานิ เทฺว จ ตุมฺพา เอกจฺฉรากฺขเณ ปวตฺตจิตฺตสฺส เอตฺตกา วีหี ลกฺขํ จปียมานา ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺเฉยฺยุ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ข้าวเปลือกเมื่อบุคคลนับ (ทีละเม็ด) มีประมาณเท่านี้วางไว้ ได้แสนโกฏิเมล็ดแล้ว ก็พึงถึงการสิ้นสุดลง ถือเอาโดยรอบ ย่อมเป็นจำนวนเทียบได้กับจิตที่เป็นไปชั่วขณะดีดนิ้วมือเพียงครั้งเดียว

“ตตฺริเม สตฺตวิธา จิตฺตา ปวตฺตนฺติ, เย เต มหาราช สราคา สโทสา สโมหา สกิเลสา อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? อภาวิตตฺตา จิตฺตสฺส ฯ ยถา มหาราช วสนาพสฺส วิตตสฺส วิสาลสฺส วิตฺถิณฺณสฺส สสิพฺพิตวิสิพฺพิตสฺส สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ครุกํ โหติ อาคมนํ ทนฺธํ ฯ กึการณา ? สสิพฺพิตวิสิพฺพิตตฺตา สาขานํ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต สราคา สโทสา สโมหา สกิเลสา อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? สสิพฺพิต-วิสิพฺพิตตฺตา กิเลเสหิ, อิทํ ปฐมํ จิตฺตํ ฯ

ในบรรดาจิตที่เป็นไปนั้น จิต ๗ อย่างเหล่านี้ย่อมเป็นไป ขอถวายพระพรมหาบพิตร จิตของบุคคลผู้มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีกิเลส ยังมิได้อบรมกาย ยังมิได้อบรมศีล ยังมิได้อบรมจิต ยังมิได้อบรมปัญญา จิตนั้นของบุคคลเหล่านั้น เป็นของหนัก ย่อมเกิดขึ้น ย่อมเป็นไปได้ช้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะว่ายังมิได้อบรมจิต’ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อบุคคลดึงลำไม้ไผ่ที่แผ่ขยายออกไปกว้างขวาง มีรกชัฏแห่งกิ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่ ย่อมมีอันดึงมาได้ช้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะมีกิ่งก้านทั้งหลายประสานเกี่ยวพัน

กันอยู่ ฉันใด ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีกิเลส ยังมิได้อบรมกาย ยังมิได้อบรมศีล ยังมิได้อบรมจิต ยังมิได้อบรมปัญญา จิตนั้นของบุคคลเหล่านั้น เป็นของหนัก ย่อมเกิดขึ้น ย่อมเป็นไปได้ช้า ถามว่า 'เพราะเหตุอะไร ?' ตอบว่า 'เพราะถูกกิเลสทั้งหลายประสานเกี่ยวพันไว้ ฉันนั้นเหมือนกันแล นี้เป็นจิตอย่างที่ ๑

"ตตฺริทํ ทุติยํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต มหาราช โสตาปนฺนา ปิหิตาปายา ทิฏฺฐิปฺปตฺตา วิญฺญาตสตฺถุสาสนา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ตีสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ ฯ อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ตีสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา ฯ ยถา มหาราช วสนาพสฺส ติปพฺพคณฺฐิ-ปริสุทฺธสฺส อุปริ สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ยาว ติปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต อุปริ ถทฺธํ ฯ กึการณา ? เหฏฺฐา ปริสุทฺธตฺตา อุปริ สาขาชฏาชฏิตตฺตา ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต โสตาปนฺนา ปิหิตาปายา ทิฏฺฐิปฺปตฺตา วิญฺญาตสตฺถุสาสนา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ตีสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ตีสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา, อิทํ ทุติยํ จิตฺตํ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที่ ๒ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพรมหาบพิตร จิตของบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน ผู้ปิดอบายได้แล้ว ผู้บรรลุด้วยทิฏฐิแล้ว ผู้รู้แจ้งคำสอนของพระศาสดาแล้ว นั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว ย่อมเป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๓, ย่อมเกิดขึ้นได้ช้า เป็นไปได้ช้า ในภูมิที่เหนือขึ้นไป ถามว่า 'เพราะเหตุไร ?' แก้ว่า 'เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในฐานะ ๓ (และ) เพราะยังละกิเลสที่เหนือขึ้นไปมิได้' ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาดึงลำไม้ไผ่ที่ได้ลิดข้อปม ๓ ปล้องออกไปแล้ว ยังมีรกชัฏแห่งกิ่งก้านตอนเหนือขึ้นไปเกี่ยวพันกันอยู่เทียว ลำไม้ไผ่ ๓ ปล้อง (ที่ได้ลิดข้อปมออกไปแล้ว) เท่านั้น เคลื่อนมาได้เร็ว เหนือขึ้นไปกว่านั้นเคลื่อนมาได้ลำบาก ถามว่า 'เพราะเหตุไร ?' แก้ว่า 'เพราะได้ลิดข้อปมตอนล่างออกไปแล้ว เหนือขึ้นไปยังมีรกชัฏแห่งกิ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่' ฉันใด ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน ผู้ปิดอบายได้แล้ว ผู้บรรลุด้วยทิฏฐิแล้ว ผู้รู้แจ้งคำสอนของพระศาสดาแล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว ย่อมเป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๓, ย่อมเกิดขึ้นได้ช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถามว่า 'เพราะเหตุไร ?' แก้ว่า 'เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในฐานะ ๓ (และ) เพราะยังละกิเลสที่เหนือขึ้นไปมิได้' ฉันนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที่ ๒

“ตฺริหำ ตติยำ จิตฺตำ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต มหาราช, สกทาคามิโน, เยสำ ราคโทสโมหา ตนุภูตา, เตสำ ตำ จิตฺตำ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกำ อุปฺปชฺชติ ทนฺธำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปญฺจสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานำ อปฺปหีนตฺตา ฯ ยถา มหาราช วำสนาพสฺส ปญฺจปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อุปริ สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ยาว ปญฺจปพฺพำ ตาว ลหุกำ เอติ, ตโต อุปริ ถทฺธำ ฯ กึการณา ? เหฏฺฐา ปริสุทฺธตฺตา อุปริ สาขาชฏาชฏิตตฺตา ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต สกทาคามิโน, เยสำ ราคโทสโมหา ตนุภูตา, เตสำ ตำ จิตฺตำ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกำ อุปฺปชฺชติ ทนฺธำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปญฺจสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานำ อปฺปหีนตฺตา, อิทำ ตติยำ จิตฺตำ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ ดวงเหล่านั้น จิตอย่างที่ ๓ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นพระสกทาคามี ผู้มีราคะ โทสะ และโมหะเป็นธรรมชาติที่เบาบางแล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็วในฐานะ ๕, ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะจิตเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ในฐานะ ๕ เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไปมิได้’ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาดึงลำไม้ไผ่ที่ลิดข้อปม ๕ ปล้องออกไปแล้ว ยังมีรกชัฏแห่งกิ่งก้านตอนเหนือขึ้นไปเกี่ยวพันกันอยู่เทียว ลำไม้ไผ่ ๕ ปล้อง (ที่ได้ลิดข้อปมออกไปแล้ว) เท่านั้น เคลื่อนมาได้เร็วเหนือขึ้นไปกว่านั้น เคลื่อนมาได้ลำบาก ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะได้ลิดข้อปมตอนล่างออกไปแล้ว เหนือขึ้นไปยังมีรกชัฏแห่งกิ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่’ ฉันใด ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นสกทาคามี ผู้มีราคะ โทสะ และโมหะ เป็นธรรมชาติที่เบาบางแล้ว จิตนั้นของบุคคลผู้เป็นพระสกทาคามีเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๕, ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในฐานะ ๕ (และ) เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไปไม่ได้’ ฉันนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที่ ๓

“ตฺริหำ จตุตฺถำ จิตฺตำ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต มหาราช อนาคามิโน, เยสำ ปญฺโจรมฺภาคิยานิ สญฺโญชนานิ ปหีนานิ, เตสำ ตำ จิตฺตำ ทสสุ ฐาเนสุ ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกำ อุปฺปชฺชติ ทนฺธำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ทสสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานำ อปฺปหีนตฺตา ฯ ยถา มหาราช วำสนาพสฺส ทสปพฺพคณฺฐิ-ปริสุทฺธสฺส อุปริ สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ยาว ทสปพฺพำ ตาว ลหุกำ เอติ, ตโต

อุปริ ถทฺธํ ฯ กึการณา ? เหฏฺฐา ปริสุทฺธตฺตา อุปริ สาขาชฏาชฏิตตฺตา ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต อนาคามิโน, เยสํ ปญฺโจรมฺภาคิยานิ สญฺโญชนานิ ปหีนานิ, เตสํ ตํ จิตฺตํ ทสสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ทสสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา, อิทํ จตุตฺถํ จิตฺตํ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที่ ๔ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นอนาคามี ผู้มีโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์อันไปในส่วนเบื้องต่ำ) ๕ อย่าง อันละได้แล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๑๐ ย่อมเกิดขึ้นชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะจิตเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ในฐานะ ๑๐ (และ) เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไปมิได้' ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาดึงลำไม้ไผ่ที่ได้ลิดข้อปม ๑๐ ปล้องออกไปแล้ว ยังมีรกชัฏแห่งกิ่งก้านตอนเหนือขึ้นไปเกี่ยวพันกันอยู่เทียว ลำไม้ไผ่ ๑๐ ปล้อง (ที่ได้ลิดข้อปมออกไปแล้ว) เท่านั้น เคลื่อนมาได้เร็ว เหนือขึ้นไปกว่านั้น เคลื่อนมาได้ลำบาก ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะได้ลิดข้อปมตอนล่างออกไปแล้ว เหนือขึ้นไปยังมีรกชัฏแห่งกิ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่' ฉันใด ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นอนาคามี ผู้มีโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ อย่าง อันละได้แล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๑๐ อย่าง ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ในฐานะ ๑๐ (และ) เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไปมิได้' ฉันนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที่ ๔

"ตตฺริทํ ปญฺจมํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต มหาราช อรหนฺโต ขีณาสวา โธตมลา วนฺตกิเลสา วุสิตวนฺโต กตกรณียา โอหิตภารา อนุปฺปตฺตสทตฺถา ปริกฺขีณภวสญฺโญชนา ปตฺตปฏิสมฺภิทา สาวกภูมีสุ ปริสุทฺธา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สาวกวิสเย ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, ปจฺเจกพุทฺธภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปริสุทฺธตฺตา สาวกวิสเย, อปริสุทฺธตฺตา ปจฺเจกพุทฺธวิสเย ฯ ยถา มหาราช วสนาพสฺส สพฺพปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ลหุกํ โหติ อาคมนํ อทนฺธํ ฯ กึการณา ? สพฺพปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธตฺตา อคหนตฺตา วสสฺส ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต อรหนฺโต ขีณาสวา โธตมลา วนฺตกิเลสา วุสิตวนฺโต กตกรณียา โอหิตภารา อนุปฺปตฺตสทตฺถา ปริกฺขีณภวสญฺโญชนา ปตฺตปฏิสมฺภิทา สาวกภูมีสุ ปริสุทฺธา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สาวกวิสเย

ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ, ปจฺเจกพุทฺธภูมีสุ ครุกำ อุปฺปชฺชติ ทนฺธำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปริสุทฺธตฺตา สาวกวิสเย, อปริสุทฺธตฺตา ปจฺเจกพุทฺธวิสเย, อิทำ ปญฺจมำ จิตฺตำ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที่ ๕ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นอรหันตขีณาสพ ผู้ล้างมลทินได้แล้ว สำรอกกิเลสได้แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนได้ตามลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพอันสิ้นแล้ว บรรลุปฏิสัมภิทาได้แล้ว บริสุทธิ์อยู่ในภูมิของสาวกนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในวิสัยของสาวก ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้าในภูมิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของสาวก (และ) เพราะจิตไม่บริสุทธิ์ในวิสัยของพระปัจเจกพุทธเจ้า’ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาดึงลำไม้ไผ่ที่ได้ลิดข้อปมหมดทุกปล้องแล้วมา ก็จะมีอันดึงมาได้รวดเร็ว ไม่ชักช้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะได้ลิดข้อปมหมดทุกปล้องแล้ว เพราะลำไม้ไผ่หากอรกไม่ได้แล้ว’ ฉันใด ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพ ผู้ล้างมลทินได้แล้ว สำรอกกิเลสได้แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนได้ตามลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพอันสิ้นแล้ว บรรลุปฏิสัมภิทาได้แล้ว บริสุทธิ์อยู่ในภูมิของสาวกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในวิสัยของสาวก ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของสาวก (และ) เพราะจิตไม่บริสุทธิ์ในวิสัยของพระปัจเจกพุทธเจ้า’ ฉันนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที่ ๕

“ตติยำ ฉฏฺฐำ จิตฺตำ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต มหาราช ปจฺเจกพุทฺธา สยมฺภุโน อนาจริยกา เอกจาริโน ขคฺควิสาณกปฺปา สกวิสเย ปริสุทฺธวิมลจิตฺตา, เตสำ ตำ จิตฺตำ สกวิสเย ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ, สพฺพญฺญุพุทฺธภูมีสุ ครุกำ อุปฺปชฺชติ ทนฺธำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปริสุทฺธตฺตา สกวิสเย มหนฺตตฺตา สพฺพญฺญุพุทฺธวิสยสฺส ฯ ยถา มหาราช ปุริโส สกวิสยำ ปริตฺตำ นทึ รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ยทิจฺฉกำ อจฺฉมฺภิโต โอตเรยฺย, อถ ปรโต มหาสมุทฺทำ คมฺภีรำ วิตฺถตำ อคาธมปารำ ทิสฺวา ภาเยยฺย, ทนฺธาเยยฺย น วิสเหยฺย โอตริตุำ ฯ กึการณา ? ติณฺณตฺตา สกวิสยสฺส, มหนฺตตฺตา จ มหาสมุทฺทสฺส ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต ปจฺเจกพุทฺธา สยมฺภุโน อนาจริยกา เอกจาริโน ขคฺควิสาณกปฺปา สกวิสเย ปริสุทฺธวิมลจิตฺตา, เตสำ ตำ จิตฺตำ สกวิสเย ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ, สพฺพญฺญุพุทฺธ-ภูมีสุ ครุกำ อุปฺปชฺชติ ทนฺธำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปริสุทฺธตฺตา สกวิสเย มหนฺตตฺตา

สพฺพญฺญุพุทฺธวิสยสฺส, อิทำ ฉฏฺฐำ จิตฺตำ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที่ ๖ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเอง ไม่มีอาจารย์ เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ผู้มีจิตบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ในวิสัยของตนเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็วในวิสัยของตน ย่อมเกิดขึ้นชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของตน (และ) เพราะวิสัยของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเป็นสภาพกว้างใหญ่ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้ไม่ขลาดกลัว แม่น้ำน้อยอันเป็นวิสัยของตน พึงหยั่งลงในตอนกลางคืนก็ได้ ในตอนกลางวันก็ได้ ตามที่ปรารถนา ต่อมาเขาพอเห็นมหาสมุทรที่ทั้งลึกทั้งกว้าง หยั่งไม่ได้ มองไม่เห็นฝั่ง ก็พึงกลัว จึงประพฤติชักช้า ไม่กล้าจะหยั่งลง ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะพ้นวิสัยของตนที่จะข้ามได้ และเพราะมหาสมุทรกว้างใหญ่ ฉันใด ขอถวายพระพร จิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเอง ไม่มีอาจารย์ เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ผู้มีจิตบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ในวิสัยของตนเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นได้รวดเร็ว เป็นไปรวดเร็วในวิสัยของตน ย่อมเกิดขึ้นชักช้า เป็นไปชักช้าในภูมิของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของตน (และ) เพราะวิสัยของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเป็นสภาพกว้างใหญ่ ฉันนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที่ ๖

"ตตฺริทำ สตฺตมำ จิตฺตำ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต มหาราช สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุโน ทสพลธรา จตุเวสารชฺชวิสารทา อฏฺฐารสหิ พุทฺธธมฺเมหิ สมนฺนาคตา อนนฺตชินา อนาวรณญาณา, เตสำ ตำ จิตฺตำ สพฺพตฺถ ลหุกำ อุปฺปชฺชติ ลหุกำ ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? สพฺพตฺถ ปริสุทฺธตฺตา ฯ อปิ นุ โข มหาราช นาราจสฺส สุโธตสฺส วิมลสฺส นิคฺคณฺจิสฺส สุขุมธารสฺส อชิมฺหสฺส อวงฺกสฺส อกุฏิลสฺส ทพฺหจาปสมารูพฺหสฺส โขมสุขุเม วา กปฺปาสสุขุเม วา กมฺพลสุขุเม วา พลวนิปาติตสฺส ทนฺธายิตตฺตำ วา ลคฺคนำ วา โหตี"ติ ?

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที่ ๗ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

"ขอถวายพระพร พระจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระสัพพัญญู ผู้ทรงพลญาณ ๑๐ ประการ แกล้วกล้าด้วยพระเวสารัชชญาณ ๔ อย่าง ประกอบด้วยพระพุทธธรรม ๑๘ อย่าง ชนะมารหาที่สุดมิได้ มีพระญาณหาเครื่องขวางกั้นมิได้นั้น ย่อมเกิดขึ้นได้รวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะทั้งปวง ถามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้ว่า 'เพราะทรงมีพระจิตบริสุทธิ์ในฐานะทั้งปวง ขอถวายพระพร ก็ลูกธนูที่เขาขัดดีแล้ว ปราศจากสนิม ไม่มีปุ่มปม เฉียบคม

ไม่คด ไม่งอ ไม่โก่ง ที่นายขมังธนูยกขึ้นสู่แล่งแข็งแรง แล้วยิงเต็มกำลังไปที่ผ้าเปลือกไม้เนื้อละเอียดบ้าง ที่ผ้าฝ้ายเนื้อละเอียดบ้าง ที่ผ้ากัมพลเนื้อละเอียดบ้าง ย่อมมีอันแล่นทะลุไปได้ช้าหรือว่า มีอันติดขัดหรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต ‘กึการณา?’ ‘สุขุมตฺตา วตฺถานํ สุโธตตฺตา นาราจสฺส นิปาตสฺส จ พลวตฺตา”ติ,

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะผ้าเป็นผ้าเนื้อละเอียด เพราะลูกธนูก็ถูกขัดเกลาไว้ดี และเพราะการยิงไปก็มีกำลังแรง”

เอวเมว โข มหาราช เย เต สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุโน ทสพลธรา จตุเวสารชฺชวิสารทา อฏฺฐารสหิ พุทฺธธมฺเมหิ สมนฺนาคตา อนนฺตชินา อนาวรณญาณา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สพฺพตฺถ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ ฯ ‘กึการณา ?’ สพฺพตฺถ ปริสุทฺธตฺตา, อิทํ สตฺตมํ จิตฺตํ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระสัพพัญญู ผู้ทรงพลญาณ ๑๐ ประการ ผู้แกล้วกล้าด้วยพระเวสารัชชญาณ ๔ อย่าง ผู้ประกอบด้วยพระพุทธธรรม ๑๘ อย่าง ผู้ชนะมารหาที่สุดมิได้ ผู้มีพระญาณหาเครื่องขวางกั้นมิได้ พระจิตนั้นของพระสัมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะทั้งปวง ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้ว่า ‘เพราะทรงมีพระจิตบริสุทธิ์ในฐานะทั้งปวง’ นี้เป็นจิตอย่างที่ ๗

“ตตฺร มหาราช ยทิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ จิตฺตํ, ตํ ฉนฺนมฺปิ จิตฺตานํ คณนํ อติกฺกมิตฺวา อสงฺเขฺยยฺเยน คุเณน ปริสุทฺธญฺจ ลหุกญฺจ ฯ ยสฺมา จ ภควโต จิตฺตํ ปริสุทฺธญฺจ ลหุกญฺจ, ตสฺมา มหาราช ภควา ยมกปาฏิหีรํ ทสฺเสติ ฯ ยมกปาฏิหีเร มหาราช ญาตพฺพํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ จิตฺตํ เอวํ ลหุปริวตฺตนฺติ, น ตตฺถ สกฺกา อุตฺตรึ การณํ วตฺตุ, เตปิ มหาราช ปาฏิหีรา สพฺพญฺญุพุทฺธานํ จิตฺตํ อุปาทาย คณนมฺปิ สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุเปนฺติ, อาวชฺชนปฏิพทฺธํ มหาราช ภควโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อาวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติ ฯ

ขอถวายพระพร ในบรรดาจิตเหล่านั้น จิตของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์และรวดเร็ว ล่วงพ้นจำนวนนับแห่งจิตทั้ง ๖ อย่าง ด้วยพระคุณที่ใครๆ ก็ไม่อาจจะนับได้ ขอถวายพระพร เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์

และรวดเร็ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ได้ ขอถวายพระพร ผู้อื่นพึงทราบได้ว่า พระจิตของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นไปรวดเร็วได้อย่างนี้ ก็ในคราวที่ทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ ในการที่ทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ได้นั้น ใคร ๆ ไม่อาจกล่าวเหตุอื่นที่ยิ่งกว่า (เหตุที่ทรงมีพระจิตบริสุทธิ์ เป็นไปรวดเร็วยิ่งนี้) ได้ ขอถวายพระพร พระปาฏิหาริย์แม้เหล่านั้น เทียบจำนวนนับพระจิตของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแล้ว ก็ไม่ถึงแม้จำนวน แม้การนับ แม้สักเสี้ยวหนึ่ง แม้สักส่วนแห่งเสี้ยวหนึ่ง ขอถวายพระพร พระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า เนื่องด้วยการใคร่ครวญ คือทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทรงรู้ได้ตามที่ต้องการ

‘‘ยถา มหาราช ปุริโส หตฺเถ ฐปิตํ ยํ กิญฺจิ ทุติเย หตฺเถ ฐเปยฺย วิวเฏน มุเขน วาจํ นิจฺฉาเรยฺย, มุขคตํ โภชนํ คิเลยฺย, อุมฺมีเลตฺวา วา นิมีเลยฺย, นิมีเลตฺวา วา อุมฺมีเลยฺย, สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิญฺเชยฺย, จิรตรํ เอตํ มหาราช ลหุตรํ ภควโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ลหุตรํ อาวชฺชนํ, อาวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติ, อาวชฺชนวิกลมตฺตเกน น ตาวตา พุทฺธา ภควนฺโต อสพฺพญฺญุโน นาม โหนฺตี’’ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง พึงวางของอย่างใดอย่างหนึ่งที่วางอยู่บนมือข้างหนึ่งไว้บนมือข้างที่ ๒ อ้าปากเปล่งวาจา กลืนของกินที่อยู่ในปาก ลืมตาแล้วหลับตาบ้าง หลับตาแล้วลืมตาบ้าง เหยียดแขนที่คู้อยู่ออกไปบ้าง คู้แขนที่เหยียดอยู่เข้ามาบ้าง ขอถวายพระพร การกระทำดังกล่าวมานี้ ยังนับว่าช้ากว่า พระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าเร็วกว่า คือทรงใคร่ครวญได้รวดเร็วอย่างยิ่ง ทรงใคร่ครวญแล้ว ก็ทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายจะชื่อว่าไม่ใช่พระสัพพัญญู เพราะเหตุสักว่ายังมีการต้องใคร่ครวญ (ถึงอารมณ์ที่ทรงประสงค์จะรู้) เป็นข้อบกพร่องอยู่ ก็หาไม่”

‘‘อาวชฺชนมฺปิ ภนฺเต นาคเสน ปริเยสนาย กาตพฺพํ, อิงฺฆ มํ ตตฺถ การเณน สญฺญาเปหี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ยังทรงทำแม้การใคร่ครวญด้วยการแสวงหา เอาเถอะ ในข้อที่ว่านั้น ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเข้าใจ ด้วยเหตุผลเถิด”

“ยถา มหาราช ปุริสสฺส อฑฺฒสฺส มหทฺธนสฺส มหาโภคสฺส ปหูตชาตรูปรชตสฺส ปหูตวิตฺตูปกรณสฺส ปหูตธนธญฺญสฺส สาลิวีหิยวตณฺฑุลติลมุคฺคมาสปุพฺพณฺณาปรณฺณสปฺปิ-เตลนวนีตขีรทธิมธุคุพฺพผาณิตา จ ขโพปิกุมฺภิปีจรโกฏฺฐภาชนคตา ภเวยฺยุ, ตสฺส จ ปุริสสฺส ปาหุนโก อาคจฺเฉยฺย ภตฺตารโห ภตฺตาภิกงฺขี, ตสฺส จ เคเห ยํ รนฺธํ โภชนํ, ตํ ปรินิฏฺฐิตํ ภเวยฺย, กุมฺภิโต ตณฺฑุเล นีหริตฺวา โภชนํ รนฺเธยฺย, อปิจ โข โส มหาราช ตาวตเกน โภชนเวกลฺลมตฺตเกน อธโน นาม กปโณ นาม ภเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเสมือนว่า บุรุษผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีเครื่องใช้สอยมาก มีเงินและทองมากพอ มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจมากพอ มีทรัพย์สินและธัญญาหารมากเพียงพอ จะพึงมีข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวสาร งา ถั่วราชมาส ปุพพัณณชาติ อปรัณณชาติ เนยใส น้ำมัน เนยข้น นมสด นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำตาลงบ และน้ำอ้อย อยู่ในหม้อ ตะกร้า ยุ้งฉาง หรือภาชนะที่สะอาด และบุรุษนั้นมีแขกมาหา ซึ่งเป็นผู้ควรต้อนรับด้วยอาหาร เป็นผู้หวังจะได้อาหาร แต่ว่าอาหารที่หุงต้มไว้แล้วในเรือนของบุรุษผู้นั้น หมดไปแล้ว เขาจึงเอาข้าวสารจากหม้อที่เก็บไว้มาหุงเป็นอาหาร ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีทรัพย์มากมายผู้นั้น พึงกลายเป็นคนผู้ชื่อว่ามีทรัพย์น้อย ยากจน เพราะเหตุสักว่าของกินบกพร่องไปเท่านั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต จกฺกวตฺติรญฺโญ ฆเรปิ, ภนฺเต อกาเล โภชนเวกลฺลํ โหติ, กึ ปน คหปติกสฺสา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า จะป่วยกล่าวไปใยถึงในเรือนของผู้เป็นคฤหบดีเท่านั้นเล่า แม้ในพระราชมณเฑียรของพระเจ้าจักรพรรดิ ในสมัยมิใช่กาล ก็ยังมีเรื่องให้โภชนะบกพร่องไปบ้าง”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส อาวชฺชนวิกลมตฺตกํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อาวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระสัพพัญญุตญาณของพระตถาคต เพียงมีการใคร่ครวญถึง เป็นข้อบกพร่อง คือทรงใคร่ครวญก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ต้องการ

“ยถา วา ปน มหาราช รุกฺโข อสฺส ผลิโต โอณตวินโต ปิณฺฑิภารภริโต, น เต กิญฺจิ ตตฺถ ปติตํ ผลํ ภเวยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช รุกฺโข ตาวตเกน ปติตผล-

เวกลฺลมตฺตเกน อผโล นาม ภเวยฺยา''ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ต้นไม้ผลิผลห้อยย้อยเป็นช่อ ๆ ดกเต็มต้น ผลบางผลที่ตกหล่นที่ต้นไม้นั้นของท่าน ไม่พึงมีบ้างหรือ ขอถวายพระพร ต้นไม้นั้น พึงชื่อว่าเป็นต้นไม้ที่ไม่มีผล เพราะเหตุสักว่าบกพร่องไปด้วยผลที่ตกหล่นไปมีประมาณเท่านั้นหรือไร ?"

''น หิ ภนฺเต ปตนปฏิพทฺธานิ ตานิ รุกฺขผลานิ, ปติเต ยทิจฺฉกํ ลภตี''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า ผลไม้เหล่านั้นเนื่องอยู่กับการตกหล่น เมื่อตกหล่นแล้ว คนก็ย่อมได้ตามที่ต้องการ"

''เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส อาวชฺชนปฏิพทฺธํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อาวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระสัพพัญญุตญาณของพระตถาคตเนื่องอยู่กับการใคร่ครวญ คือทรงใคร่ครวญก่อนแล้วก็ทรงรู้ได้ตามที่ต้องการ"

''ภนฺเต นาคเสน อาวชฺเชตฺวา อาวชฺเชตฺวา พุทฺโธ ยทิจฺฉกํ ชานาตี''ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงใคร่ครวญไปเสียก่อนแล้วจึงทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการหรือ ?"

''อาม มหาราช ภควา อาวชฺเชตฺวา อาวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ถูกต้องแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญไป ๆ เสียก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ"

''ยถา มหาราช จกฺกวตฺตี ราชา ยทา จกฺกรตนํ สรติ 'อุเปตุ เม จกฺกรตนนฺ'ติ, สริเต จกฺกรตนํ อุเปติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต อาวชฺเชตฺวา อาวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี''ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ในเวลาที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงระลึกถึงจักรแก้ว เมื่อทรงระลึกว่า ขอจักรแก้วจงเข้ามาหาเรา ดังนี้แล้ว จักรแก้วก็จะเข้าไปหาพระองค์ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงใคร่ครวญไป ๆ เสียก่อนแล้ว ก็ทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ ฉันนั้นเหมือนกัน"

“ทพฺหํ ภนฺเต นาคเสน การณํ พุทฺโธ สพฺพญฺญู, สมฺปฏิจฺฉาม ‘พุทฺโธ สพฺพญฺญู’ติฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เป็นเหตุผลที่หนักแน่น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญูจริง โยมขอยอมรับว่า ‘พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู”

พุทฺธสพฺพญฺญุภาวปญฺโห ทุติโย ฯ

จบพุทธสัพพัญญุภาวปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. เทวทตฺตปพฺพชฺชปญฺห

๓. เทวทัตตปัพพัชชปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการที่ทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช

[๓] “ภนฺเต นาคเสน เทวทตฺโต เกน ปพฺพาชิโต”ติ ?

[๓] พระเจ้ามิลินท์รับสั่งถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ใครบวชให้พระเทวทัต ?”

“ฉ ยิเม มหาราช ขตฺติยกุมารา ภทฺทิโย จ อนุรุทฺโธ จ อานนฺโท จ ภคุ จ กิมฺพิโล จ เทวทตฺโต จ อุปาลิกปฺปโก สตฺตโม อภิสมฺพุทฺเธ สตฺถริ สกฺยกุลานนฺทชนเน ภควนฺตํ อนุปพฺพชนฺตา นิกฺขมึสุ, เต ภควา ปพฺพาเชสี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขัตติยกุมาร ๖ พระองค์เหล่านี้ คือ (๑) ท่านภัททิยะ (๒) ท่านอนุรุทธะ (๓) ท่านอานนท์ (๔) ท่านภคุ (๕) ท่านกิมพิละ (๖) ท่านเทวทัต และคนที่ ๗ คือ ช่างกัลบกชื่อว่าอุบาลี เมื่อคราวที่พระศาสดาทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้ออกบวชตามพระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวที่เสด็จไปโปรดพวกศากยตระกูลให้เกิดความยินดี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้ท่านเหล่านั้นได้บวช”

“นนุ ภนฺเต เทวทตฺเตน ปพฺพชิตฺวา สโฆ ภินฺโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า พระเทวทัตบวชแล้วก็ทำสังฆเภทมิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราช เทวทตฺเตน ปพฺพชิตฺวา สโฆ ภินฺโน, น คิหี สงฺฆํ ภินฺทติ, น ภิกฺขุนี, น สิกฺขมานา, น สามเณโร, น สามเณรี สงฺฆํ ภินฺทติ, ภิกฺขุ ปกตตฺโต สมาน-สวาสโก สมานสีมายํ ฐิโต สงฺฆํ ภินฺทตีติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใช่ พระเทวทัตบวชแล้วก็ทำสังฆเภท

พวกคฤหัสถ์ก็ทำสังฆเภทไม่ได้ พวกนางภิกษุณีก็ทำสังฆเภทไม่ได้ พวกนางสิกขมานาก็ทำสังฆเภทไม่ได้ พวกสามเณรก็ทำสังฆเภทไม่ได้ สามเณรีก็ทำสังฆเภทไม่ได้ ภิกษุผู้ปกตัตตะมีสังวาสเสมอกัน ดำรงอยู่ในสีมาเสมอกัน ย่อมทำสังฆเภทได้"

"สංฆเภทโก ภนฺเต ปุคฺคโล กึ กมฺมं ผุสตี"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า "พระคุณเจ้า บุคคลผู้ทำสังฆเภท ย่อมถูกต้องกรรมอะไร ?"

"กปฺปฏฺฐิติกं มหาราช กมฺมं ผุสตี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ผู้ทำสังฆเภทย่อมถูกต้องกัปปัฏฐิติก-กรรม (กรรมที่เป็นเหตุให้ตั้งอยู่ในนรกตลอดกัป)"

"กึ ปน ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ ชานาติ 'เทวทตฺโต ปพฺพชิตฺวา สංฆं ภินฺทิสฺสติ, สංฆं ภินฺทิตฺวา กปฺปं นิรเย ปจฺจิสฺสตี"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า "พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ทรงทราบอยู่ว่า 'พระเทวทัตบวชแล้ว จักทำสังฆเภท ครั้นทำสังฆเภทแล้วจักหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป' ดังนี้ มิใช่หรือ ?"

"อาม มหาราช ตถาคโต ชานาติ 'เทวทตฺโต ปพฺพชิตฺวา สංฆं ภินฺทิสฺสติ, สංฆं ภินฺทิตฺวา กปฺปं นิรเย ปจฺจิสฺสตี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ใช่ มหาบพิตร พระตถาคตทรงทราบว่า 'พระเทวทัตบวชแล้ว จักทำสังฆเภท ครั้นทำสังฆเภทแล้วจักหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป"

"ยทิ ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ ชานาติ 'เทวทตฺโต ปพฺพชิตฺวา สංฆं ภินฺทิสฺสติ, สංฆं ภินฺทิตฺวา กปฺปं นิรเย ปจฺจิสฺสตี'ติ, เตนหิ ภนฺเต นาคเสน 'พุทฺโธ การุณิโก อนุกมฺปโก หิเตสี สพฺพสตฺตานं อหิตं อปเนตฺวา หิตมุปทหตีติ ยं วจนं, ตं มิจฺฉา ฯ ยทิ ตं อชานิตฺวา ปพฺพาเชสิ, เตนหิ พุทฺโธ อสพฺพญฺญูติ, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, วิชเฏหิ เอตं มหาชฏึ, ภินฺท ปราปวาทं, อนาคเต อทฺธาเน ตยา สทิสา พุทฺธิมนฺโต ภิกฺขู ทุลฺลภา ภวิสฺสนฺติ, เอตฺถ ตว พลं ปกาเสหี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบอยู่ว่า 'พระเทวทัตบวชแล้ว จักทำสังฆเภท ครั้นทำสังฆเภทแล้วจักหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป' ดังนี้ไซร้ ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน คำที่พูดว่า 'พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระกรุณา ทรง

อนุเคราะห์ ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ขจัดสิ่งที่หาประโยชน์เกื้อกูลมิได้ มุ่งมั่นแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย' ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากไม่ทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงให้บวชไซร้ ถ้าอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็หาทรงเป็นพระสัพพัญญูไม่ แม้ปัญหานี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงถางชัฏใหญ่นี้ ขอจงทำลายวาทะโต้แย้งของฝ่ายอื่น ในอนาคตกาลอันยาวนาน ภิกษุทั้งหลายผู้มีความรู้เช่นกับท่าน จักเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ขอท่านจงประกาศกำลังของท่าน ในปัญหาข้อนี้เถิด"

"การุณิโก มหาราช ภควา สพฺพญฺญู จ, การุญฺเญน มหาราช ภควา สพฺพญฺญุตญฺ-ญาเณน เทวทตฺตสฺส คตึ โอโลเกนฺโต อทฺทส เทวทตฺตํ อาปายิกํ กมฺมํ อายูหิตฺวา อเนกานิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ นิรเยน นิรยํ วินิปาเตน วินิปาตํ คจฺฉนฺตํ, ตํ ภควา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตฺวา 'อิมสฺส อปริยนฺตกตํ กมฺมํ มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ปริยนฺตกตํ ภวิสฺสติ, ปุริมํ อุปาทาย ปริยนฺตกตํ ทุกฺขํ ภวิสฺสติ, อปพฺพชิโตปิ อยํ โมฆปุริโส กปฺปฏฺฐิยเมว กมฺมํ อายูหิสฺสตีติ การุญฺเญน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้มีความกรุณา และทรงเป็นพระสัพพัญญู ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูคติของพระเทวทัต ด้วยพระกรุณา ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ได้ทรงเห็นแล้วว่า พระเทวทัตขวนขวายทำแต่กรรมที่เป็นเหตุไปอบาย แล้วก็เป็นผู้ละจากนรกไปสู่นรก ละจากวินิบาต ไปสู่วินิบาต ตลอดหลายแสนโกฏิกัป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นด้วยพระสัพพัญญุต-ญาณแล้ว ก็ทรงดำริว่า 'กรรมที่ผู้นี้ทำไว้ หาที่สุดมิได้ เมื่อได้บวชในศาสนาของเราแล้ว ก็จักมีอันทำให้สิ้นสุดได้ เพราะได้อาศัยการบวชที่มีมาก่อน เขาจักมีอันทำทุกข์ให้สิ้นสุดไปได้ โมฆ-บุรุษผู้นี้ แม้มิได้บวช ก็จักขวนขวายทำแต่กรรมที่มีวิบากตั้งอยู่ชั่วกัปเท่านั้น' ดังนี้แล้ว ก็ทรงโปรดให้พระเทวทัตบวชด้วยพระกรุณา"

"เตนหิ ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ วธิตฺวา เตเลน มกฺเขติ, ปปาเต ปาเตตฺวา หตฺถึ เทติ, มาเรตฺวา ชีวิตํ ปริเยสติ, ยํ โส ปฐมํ ทุกฺขํ ทตฺวา ปจฺฉา สุขํ อุปทหตี"ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น ข้อที่พระพุทธเจ้านั้น ประทานทุกข์แก่เขาก่อน แล้วจึงทรงจัดแจงสุขให้ในภายหลัง จัดว่าพระพุทธเจ้าทรงโบยตีเขาเสียก่อน แล้วจึงทรงใช้น้ำมันทาให้ ทรงผลักเขาให้ตกเหวเสียก่อน แล้วจึงทรงเหยียดพระหัตถ์ให้จับ ทรงทำเขาให้ตายเสียก่อน แล้วจึงทรงชุบชีวิตให้นะสิ"

“วเธติปิ มหาราช ตถาคโต สตฺตานำ หิตวเสน, ปาเตติปิ สตฺตานำ หิตวเสน, มาเรติปิ สตฺตานำ หิตวเสน, วธิตฺวาปิ มหาราช ตถาคโต สตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ, ปาเตตฺวาปิ สตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ, มาเรตฺวาปิ สตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงโบยตี ด้วยอำนาจหวังจะให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายก็ดี ทรงผลักให้ตกไป ด้วยอำนาจหวังจะให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายก็ดี ทรงฆ่า ด้วยอำนาจหวังจะให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายก็ดี ขอถวายพระพร พระตถาคต แม้ทรงโบยตี ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเท่านั้น แม้ทรงผลักให้ตกไป ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงฆ่า ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย

ยถา มหาราช มาตาปิตโร นาม วธิตฺวาปิ ปาตยิตฺวาปิ ปุตฺตานำ หิตเมว อุปทหนฺติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต วเธติปิ สตฺตานำ หิตวเสน, ปาเตติปิ สตฺตานำ หิตวเสน, มาเรติปิ สตฺตานำ หิตวเสน, วธิตฺวาปิ มหาราช ตถาคโต สตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ, ปาเตตฺวาปิ สตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ, มาเรตฺวาปิ สตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ, เยน เยน โยเคน สตฺตานำ คุณวุฑฺฒิ โหติ, เตน เตน โยเคน สพฺพสตฺตานำ หิตเมว อุปทหติ ฯ สเจ มหาราช เทวทตฺโต น ปพฺพาเชยฺย, คิหิภูโต สมาโน นิรยสำวตฺตนิกำ พหุำ ปาปกมฺมำ กตฺวา อเนกานิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ นิรเยน นิรยำ วินิปาเตน วินิปาตำ คจฺฉโต พหุำ ทุกฺขำ เวทยิสฺสติ, ตำ ภควา ชานมาโน การุญฺเญน เทวทตฺตำ ปพฺพาเชติ, ‘มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ทุกฺขำ ปริยนฺตกตำ ภวิสฺสตี’ติ การุญฺเญน ครุกำ ทุกฺขำ ลหุกำ อกาสิ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ธรรมดาว่ามารดาบิดา โบยตีก็ดี ผลักให้ตกไปก็ดี ก็ชื่อว่าจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่บุตรทั้งหลาย ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคต แม้โบยตี ก็ด้วยอำนาจหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ผลักให้ตกไป ก็ด้วยอำนาจหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงฆ่า ก็ด้วยอำนาจหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย ขอถวายพระพร พระตถาคต แม้ว่าทรงโบยตี ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงผลักให้ตกไป ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงฆ่า ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน ความเจริญแห่งคุณธรรม จะมีแก่สัตว์ทั้งหลายได้ โดยวิธีการใด ๆ พระองค์ก็ทรงจัดแจงแต่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย โดยวิธีการนั้น ๆ นั่นแหละ ขอถวายพระพร ถ้าหากพระเทวทัตไม่ได้บวช ยังคงเป็นคฤหัสถ์อยู่ ก็จะทำแต่กรรมชั่วมากมาย ที่อำนวยผลให้

เกิดในนรกและก็จะละนรกไปสู่นรก ละจากวินิบาตไปสู่วินิบาต เสวยทุกข์เป็นอันมาก ตลอดหลายแสนโกฏิกัป พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงทราบความจริงข้อนั้นอยู่ จึงทรงโปรดให้พระเทวทัตบวชด้วยพระกรุณา ได้ทรงทำทุกข์หนักให้เบาบางลง ด้วยพระกรุณาว่า 'เมื่อพระเทวทัตได้บวชในศาสนาของเราแล้ว ก็จักมีอันทำทุกข์ให้สิ้นสุดไปได้' ดังนี้

"ยถา วา มหาราช ธนยสสิริญาติพเลน พลวา ปุริโส อตฺตโน ญาตึ วา มิตฺตं วา รญฺญา ครุกं ทณฺฑं ธาเรนฺตं อตฺตโน พหุวิสฺสตฺถภาเวน สมตฺถตาย ครุกं ทณฺฑं ลหุกํ อกาสิ, เอวเมว โข มหาราช ภควา พหูนิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ ทุกฺขํ เวทยมานํ เทวทตฺตं ปพฺพาเชตฺวา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติพลสมตฺถภาเวน ครุกं ทุกฺขं ลหุกํ อกาสิ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้มีกำลัง ด้วยกำลังทรัพย์ ยศ ความสง่างามและญาติ รู้ว่า ญาติหรือมิตรของตนถูกพระราชารับสั่งให้ต้องรับโทษทัณฑ์หนักแล้ว ก็ใช้ความสามารถจากความที่ตนมีความคุ้นเคยมาก กระทำโทษทัณฑ์หนักให้เบาบางลงฉันใด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคก็ทรงโปรดพระเทวทัตผู้ต้องเสวยทุกข์มากมายหลายแสนโกฏิกัปให้ได้บวช ทรงใช้พระปรีชาสามารถคือกำลังศีล กำลังสมาธิ กำลังปัญญา และกำลังวิมุตติ กระทำทุกข์หนักให้เบาบางลงไป ฉันนั้นเหมือนกัน

"ยถา วา ปน มหาราช กุสโล ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต ครุกं โรคं พลวสตฺถพเลน ลหุกํ กโรติ, เอวเมว โข มหาราช พหูนิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ ทุกฺขं เวทยมานํ เทวทตฺตं ภควา โรคญฺญุตาย ปพฺพาเชตฺวา การุญฺญพโล ปตฺถทฺธธมฺโมสตฺถพเลน ครุกं ทุกฺขं ลหุกํ อกาสิ ฯ อปิ นุ โข โส มหาราช ภควา พหุเวทนียं เทวทตฺตं อปฺปเวทนียं กโรนฺโต กิญฺจิ อปุญฺญं อาปชฺเชยฺยา"ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หมอรักษาบาดแผลผู้ฉลาด ย่อมใช้กำลังคือยาที่มีกำลัง ทำโรคหนักให้เบาบางไป ฉันใด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงมีพระกำลังคือพระกรุณา ก็ทรงโปรดให้พระเทวทัตผู้จะเสวยทุกข์ตลอดหลายแสนโกฏิกัปได้บวช เพราะความที่ทรงมีพระปัญญารู้จักโรค ทรงใช้กำลังยาคือพระธรรมที่แข็งกล้า กระทำทุกข์หนักให้เบาบางไป ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเมื่อทรงทำพระเทวทัตผู้ต้องเสวยทุกข์มากให้เสวยทุกข์แต่น้อยอยู่ จะทรงถึงความผิดอะไร ๆ บ้างหรือหนอแล"

“น กิญฺจิ ภนฺเต อปุญฺญํ อาปชฺเชยฺย อนฺตมโส คทฺทูหนมตฺตมฺปี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “จะไม่ทรงถึงความผิดอะไร ๆ หรอก พระคุณเจ้า โดยที่สุดแม้เพียงเท่าหยาด(น้ำนม)โคที่รีดได้เป็นหยาดแรก”

“อิมมฺปิ โข มหาราช การณํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับเหตุแม้นี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตบวชว่าเป็นเหตุผลที่ใช้ได้เถิด

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ ยถา มหาราช โจรํ อาคุจารึ คเหตฺวา รญฺโญ ทสฺเสยฺยุ ‘อยํ โข เทว โจโร อาคุจารี, อิมสฺส ยํ อิจฺฉสิ, ตํ ทณฺฑํ ปเณหี’ติ ฯ ตเมนํ ราชา เอวํ วเทยฺย ‘เตนหิ ภเณ อิมํ โจรํ พหินครํ นีหริตฺวา อาฆาตเน สีสํ ฉินฺทถา”ติ, ‘เอวํ เทวา’ติ โข เต รญฺโญ ปฏิสฺสุตฺวา ตํ พหินครํ นีหริตฺวา อาฆาตนํ นเยยฺยุ ฯ ตเมนํ ปสฺเสยฺย โกจิเทว ปุริโส รญฺโญ สนฺติกา ลทฺธวโร ลทฺธยสธนโภโค อาเทยฺยวจโน พลวิจฺฉิตการี, โส ตสฺส การุญฺญํ กตฺวา เต ปุริเส เอวํ วเทยฺย ‘อลํ โภ กึ ตุมฺหากํ อิมสฺส สีสจฺเฉทเนน, เตนหิ โภ อิมสฺส หตฺถํ วา ปาทํ วา ฉินฺทิตฺวา ชีวิตํ รกฺขถ, อหเมตสฺส การณา รญฺโญ สนฺติเก ปฏิวจนํ กริสฺสามี’ติ ฯ เต ตสฺส พลวโต วจเนน ตสฺส โจรสฺส หตฺถํ วา ปาทํ วา ฉินฺทิตฺวา ชีวิตํ รกฺเขยฺยุ ฯ อปิ นุ โข โส มหาราช ปุริโส เอวํ การี ตสฺส โจรสฺส กิจฺจการี อสฺสา”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขอพระองค์จงสดับเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช แม้ข้ออื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งจับโจรผู้ประพฤติชั่วช้าได้แล้ว ก็พึงแสดงแก่พระราชาว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้สมมุติเทพ บุคคลผู้นี้เป็นโจร ผู้ประพฤติชั่วช้า พระเจ้าข้า ขอจงรับสั่งให้ลงทัณฑ์โจรผู้นี้ ตามที่ทรงปรารถนาเถิด พระเจ้าข้า’ พระราชาจึงรับสั่งแก่พนักงานนั้นอย่างนี้ว่า ‘ถ้าอย่างนั้น พนาย จงนำโจรผู้นี้ออกไปนอกเมือง แล้วจงตัดหัวมันเสียที่ตะแลงแกง’ ดังนี้ พวกพนักงานเหล่านั้นทูลรับพระบัญชาว่า ‘พระเจ้าข้า พระองค์ผู้สมมุติเทพ’ ดังนี้แล้วพาโจรผู้นั้นออกไปนอกเมือง นำไปยังตะแลงแกง บุรุษผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ได้รับพร ได้รับยศ ทรัพย์ เครื่องใช้สอยจากสำนักของพระราชา เป็นผู้ที่พระราชาทรงเชื่อถือคำพูด เป็นผู้ที่ตัดสินใจกระทำด้วยกำลังได้ พึงเห็นโจรผู้นั้นเข้า เขาเกิด

ความสงสารต่อโจรผู้นั้น จึงกล่าวกับพวกบุรุษเหล่านั้นว่า ‘อย่าเลย ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ประโยชน์อะไรแก่พวกท่านด้วยการตัดหัวของโจรผู้นี้เล่า เอาละ ขอพวกท่านจงเพียงแต่ตัดมือหรือเท้า รักษาชีวิตของโจรผู้นี้เอาไว้เถิด เราจักให้คำตอบ เพราะเหตุที่ให้ทำเช่นนี้ในสำนักของพระราชาเอง’ ดังนี้ พวกพนักงานเหล่านั้น เพราะคำพูดรับรองแข็งขันของบุรุษนั้น จึงตัดมือหรือเท้าของโจรนั้น รักษาชีวิตไว้ ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นทำอย่างนี้ ชื่อว่าพึงเป็นผู้ทำกิจที่ควรทำแก่โจรนั้น หรือไม่หนอ ?”

“ชีวิตทายโก โส ภนฺเต ปุริโส ตสฺส โจรสฺส, ชีวิเต ทินฺเน, กึ ตสฺส อกตํ นาม อตฺถี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า บุรุษผู้นั้นเป็นผู้ให้ชีวิตแก่โจรผู้นั้น เมื่อได้ให้ชีวิตแล้ว ก็ชื่อว่าไม่ได้ทำสิ่งที่ควรทำแก่โจรนั้น มีอยู่หรืออย่างไร ?”

“ยา ปน หตฺถปาทจฺเฉทเน เวทนา, โส ตาย เวทนาย กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า ทุกขเวทนาในเพราะการถูกตัดมือหรือเท้าใด บุรุษนั้นพึงถึงความผิดอะไร ๆ เพราะ(ทุกข)เวทนานั้นบ้างหรือไม่ ?”

“อตฺตโน กเตน โส ภนฺเต โจโร ทุกฺขเวทนํ เวทยติ, ชีวิตทายโก ปน ปุริโส น กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โจรผู้นั้นเสวยทุกขเวทนา เพราะกรรมที่ตนได้กระทำไว้ ส่วนบุรุษผู้ให้ชีวิตเขา ไม่พึงถึงความผิดอะไร ๆ”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา การุญฺเญน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ‘มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ทุกฺขํ ปริยนฺตกตํ ภวิสฺสตี’ติ ฯ ปริยนฺตกตญฺจ มหาราช เทวทตฺตสฺส ทุกฺขํ, เทวทตฺโต มหาราช มรณกาเล –

“อิเมหิ อฏฺฐีหิ ตมคฺคปุคฺคลํ
เทวาติเทวํ นรทมฺมสารถึ
สมนฺตจกฺขุ สตปุญฺญลกฺขณํ
ปาเณหิ พุทฺธํ สรณํ อุเปมี”ติ

ปาณุเปตํ สรณมคมาสิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวชด้วยพระกรุณาว่า ‘เมื่อเทวทัตได้บวชในศาสนาของเราแล้ว ก็จักมีอันทำทุกข์ให้สิ้นสุดไปได้’ ดังนี้ ขอถวายพระพร พระเทวทัตจักมีอันได้ทำทุกข์ให้สิ้นสุดไป เพราะในเวลาใกล้จะตาย พระเทวทัตได้ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นสรณะไปจนสิ้นลมหายใจว่า

> “โยมขอถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศ ผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้ทรงเป็นนายสารถี ฝึกนรชนผู้ควรฝึก ผู้ทรงมีสมันตจักษุ มีพระบุญลักษณะตั้ง ๑๐๐ อย่าง พระองค์นั้นว่าเป็นสรณะ ด้วยกระดูก ด้วยลมหายใจเหล่านี้” ดังนี้

เทวทตฺโต มหาราช ฉ โกฏฺฐาเส กเต กปฺเป อติกฺกนฺเต ปฐมโกฏฺฐาเส สมฺมํ ภินฺทิ, ปญฺจ โกฏฺฐาเส นิรเย ปจฺจิตฺวา ตโต มุจฺจิตฺวา อฏฺฐิสฺสโร นาม ปจฺเจกพุทฺโธ ภวิสฺสติ ฯ อปิ นุ โข โส มหาราช ภควา เอวํ การี เทวทตฺตสฺส กิจฺจการี อสฺสา’’ติ ?

ขอถวายพระพร ในกัปที่ท่านแบ่งไว้เป็น ๖ ส่วน ที่ผ่านไปแล้ว ในส่วนแรก พระเทวทัตได้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน หมกไหม้อยู่ในนรก สิ้นกาล ๕ ส่วน พ้นจากนรกนั้นแล้ว ก็จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าอัฏฐิสสระ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นผู้ทรงกระทำไว้อย่างนี้ ชื่อว่าทรงเป็นผู้ทำกิจที่ควรทำแก่พระเทวทัตหรือไม่หนอแล ?”

‘‘สพฺพทโท ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต เทวทตฺตสฺส, ยํ ตถาคโต เทวทตฺตํ ปจฺเจกโพธึ ปาเปสฺสติ, กึ ตถาคเตน เทวทตฺตสฺส อกตํ นาม อตฺถี’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่พระตถาคตทรงทำพระเทวทัตให้ได้บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ ชื่อว่าพระตถาคตทรงเป็นผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่พระเทวทัต ชื่อว่ากิจอะไร ที่พระตถาคตยังมิได้ทำแก่พระเทวทัต ยังมีอยู่อีกหรือ ?”

‘‘ยํ ปน มหาราช เทวทตฺโต สมฺมํ ภินฺทิตฺวา นิรเย ทุกฺขเวทนํ เวทยติ, อปิ นุ โข ภควา ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺเชยฺยา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เรื่องที่พระเทวทัตทำสงฆ์ให้แตกกันแล้วเสวยทุกขเวทนาอยู่ในนรกใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพึงถึงความผิดอะไร ๆ อันมีเรื่องนั้นเป็นเหตุบ้างหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต อตฺตนา กเตน ภนฺเต เทวทตฺโต กปฺปํ นิรเย ปจฺจติ, ทุกฺข-ปริยนฺตการโก สตฺถา น กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺชตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ทรงถึงความผิดอะไร ๆ หรอก พระคุณเจ้า พระเทวทัตหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป เพราะกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ พระศาสดาผู้ทรงมีแต่จะกระทำให้พระเทวทัตถึงที่สุดแห่งทุกข์ ไม่ทรงถึงความผิดอะไร ๆ”

“อิมมฺปิ โข ตฺวํ มหาราช การณํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับเหตุแม้นี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช ว่าเป็นเหตุผลที่ใช้ได้เถิด”

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ ยถา มหาราช กุสโล ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต วาตปิตฺตเสมฺหสนฺนิปาตอุตุปริณาม-วิสมปริหารโอปกฺกมิโกปกฺกนฺตํ ปูติกุณปทุคฺคนฺธาภิสญฺฉนฺนํ อนฺโตสลฺลํ สุสิรคตํ ปุพฺพ-รุหิรสมฺปุณฺณํ วณํ วูปสเมนฺโต วณมุขํ กกฺขฬติขิณขารกฏฺเกน เภสชฺเชน อนุลิมฺปติ ปริปจฺจนาย, ปริปจฺจิตฺวา มุทุภาวมุปคตํ สตฺเถน วิกนฺตยิตฺวา ฑหติ สลากาย, ทฑฺเฒ ขารลวณํ เทติ, เภสชฺเชน อนุลิมฺปติ วณรุหนาย พฺยาธิตสฺส โสตฺถิภาวมนุปฺปตฺติยา, อปิ นุ โข โส มหาราช ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต อหิตจิตฺโต เภสชฺเชน อนุลิมฺปติ, สตฺเถน วิกนฺเตติ, ฑหติ สลากาย, ขารลวณํ เทตี”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์ทรงสดับเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทว-ทัตได้บวช แม้ข้ออื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า หมอรักษาบาดแผลผู้ฉลาด เมื่อจะรักษาบาดแผลที่เข้าถึงความเจ็บปวด เพราะลมที่กระทบ ดีและเสมหะที่ก่อตัวอุตุที่เปลี่ยนแปลง และการบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ ดาดดื่นไปด้วยซากศพที่เน่าและมีกลิ่นเหม็น มีปลายลูกศรเสียบติดอยู่ข้างใน ทะลุเป็นโพรง บ่มหนองและโลหิต ย่อมใช้ยาที่กล้าแข็ง ร้อนแรง ทาปากแผลเพื่อเผาให้ร้อน พอแผลร้อนถึงความอ่อนตัวไป ก็ใช้มีดผ่า ใช้แผ่นเหล็กทาบให้ร้อน เมื่อร้อนแล้ว ราดน้ำด่างรสเค็ม ใช้ยาทาเพื่อสมานแผล ทำคนผู้เจ็บป่วยให้ถึงความสวัสดีได้ตามลำดับ ขอถวายพระพร หมอรักษาบาดแผลอยู่นั้น เป็นผู้หาจิตเกื้อกูลมิได้หรือไร จึงได้ใช้ยาทา ใช้มีดผ่าตัด ใช้แผ่นเหล็กเผาไฟทาบให้ร้อน ราดน้ำด่างรสเค็ม ?”

“น หิ ภนฺเต หิตจิตฺโต โสตฺถิกาโม ตานิ กิริยานิ กโรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า หมอรักษาบาดแผลเป็นผู้มีจิตเกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดี จึงได้ทำกิจที่ควรทำเหล่านั้น”

“ยา ปนสฺส เภสชฺชกิริยากรเณน อุปฺปนฺนา ทุกฺขเวทนา, ตโตนิทานำ โส ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต กิญฺจิ อปุญฺญำ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะการที่หมอกระทำกิจที่ควรทำด้วยยาใด หมอรักษาบาดแผลผู้นั้น พึงถึงความผิดอะไร ๆ เพราะทุกขเวทนานั้นเป็นเหตุบ้างหรือไม่ ?”

“หิตจิตฺโต ภนฺเต โสตฺถิกาโม ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต ตานิ กิริยานิ กโรติ, กึ โส ตโตนิทานำ อปุญฺญำ อาปชฺเชยฺย, สคฺคคามี โส ภนฺเต ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า หมอผ่าตัดมีจิตเกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดี จึงทำกิจที่ควรทำเหล่านั้น หมอผ่าตัดผู้นั้น จะพึงถึงความผิด เพราะทุกขเวทนานั้นเป็นเหตุอะไรได้ พระคุณเจ้า หมอผ่าตัดผู้นั้น มีแต่จะได้ไปสวรรค์”

“เอวเมว โข มหาราช การุญฺเญน ภควา เทวทตฺตำ ปพฺพาเชสิ ทุกฺขปริมุตฺติยา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระกรุณา จึงทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช เพื่อความพ้นจากทุกข์

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรึ การณำ สุโณหิ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตำ ปพฺพาเชสิ ฯ ยถา มหาราช ปุริโส กณฺฏเกน วิทฺโธ อสฺส, อถญฺญตโร ปุริโส ตสฺส หิตกาโม โสตฺถิกาโม ติณฺเหน กณฺฏเกน วา สตฺถมุเขน วา สมนฺตโต ฉินฺทิตฺวา ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ตำ กณฺฏกำ นีหเรยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช ปุริโส อหิตกาโม ตำ กณฺฏกำ นีหรตี”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระเทวทัตได้บวช แม้ข้ออื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง เป็นผู้ถูกหนามตำ ลำดับนั้น บุรุษอีกคนหนึ่ง เป็นคนประสงค์ประโยชน์เกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดี ใช้หนามแหลมคมบ้าง ปลายมีดบ้าง บ่งโดยรอบ มีเลือดกำลังหลั่งไหลอยู่ ก็คัดเอาหนามนั้นออกไปได้ ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นประสงค์สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลหรือไร จึงได้คัดเอาหนามนั้นออก ?”

“น หิ ภนฺเต หิตกาโม โส ภนฺเต ปุริโส โสตฺถิกาโม ตำ กณฺฏกำ นีหรติ ฯ สเจ โส ภนฺเต ตำ กณฺฏกำ น นีหเรยฺย, มรณำ วา โส เตน ปาปุเณยฺย มรณมตฺตำ วา ทุกฺขนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า บุรุษผู้นั้นประสงค์ประโยชน์เกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดี จึงคัดเอาหนามนั้นออก พระคุณเจ้า ถ้าหากว่าบุรุษผู้นั้นไม่คัดเอาหนามนั้นออกไซร้ บุรุษผู้ถูกหนามตำนั้น ก็อาจถึงความตาย หรือพึงถึงทุกข์ปางตาย เพราะเหตุนั้นได้”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต การุญฺเญน เทวทตฺตำ ปพฺพาเชสิ ทุกฺขปริมุตฺติยา ฯ สเจ มหาราช ภควา เทวทตฺตำ น ปพฺพาเชยฺย, กปฺปโกฏิสตสหสฺสมฺปิ เทวทตฺโต ภวปรมฺปราย นิรเย ปจฺเจยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทรงมีพระกรุณา จึงทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช เพื่อความพ้นจากทุกข์ ขอถวายพระพร ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวชไซร้ พระเทวทัตก็จะหมกไหม้ในนรกหลายภพติดต่อกันไป แม้ตลอดแสนโกฏิกัป”

“อนุโสตคามึ ภนฺเต นาคเสน เทวทตฺตำ ตถาคโต ปฏิโสตำ ปาเปสิ, วิปนฺถปฏิปนฺนำ เทวทตฺตำ ปนฺเถ ปฏิปาเทสิ, ปปาเต ปติตสฺส เทวทตฺตสฺส ปติฏฺฐำ อทาสิ, วิสมคตำ เทวทตฺตำ ตถาคโต สมำ อาโรเปสิ, อิเม จ ภนฺเต นาคเสน เหตู อิมานิ จ การณานิ น สกฺกา อญฺเญน สนฺทสฺเสตุำ อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตได้ทรงช่วยพระเทวทัตผู้ไหลไปตามกระแสให้ไหลไปทวนกระแส ได้ทรงช่วยพระเทวทัตผู้เดินทางผิด ให้เดินถูกทาง ทรงมอบที่พึ่งแก่พระเทวทัตผู้ตกไปในเหว พระตถาคตทรงยกพระเทวทัตผู้ตกไปในที่ขรุขระให้ขึ้นไปสู่ที่ราบเรียบ พระคุณเจ้านาคเสน ยกเว้นบรรพชิตผู้มีปัญญาเช่นกับท่านแล้ว รูปอื่น ๆ ไม่สามารถเพื่อที่จะชี้แจงเหตุผลเหล่านี้ได้เลย”

เทวทตฺตปพฺพชฺชปญฺโห ตติโย ฯ

จบเทวทัตตปัพพัชชปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. ปถวิจลนปญฺห

๔. ปถวีจลนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว

[๔] ‘‘ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา – ‘อฏฺฐิเม ภิกฺขเว เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’ติ ฯ อเสสวจนํ อิทํ, นิสฺเสสวจนํ อิทํ, นิปฺปริยายวจนํ อิทํ, นตฺถญฺโญ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อญฺโญ นวโม เหตุ ภเวยฺย มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, ตมฺปิ เหตุํ ภควา กเถยฺย ฯ ยสฺมา จ โข ภนฺเต นาคเสน นตฺถญฺโญ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, ตสฺมา อนาจิกฺขิโต ภควตา, อยญฺจ นวโม เหตุ ทิสฺสติ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, ยํ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตาติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อฏฺเฐว เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, เตนหิ ‘เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตาติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, เตนหิ อฏฺเฐว เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายาติ ยํ, ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห สุขุโม ทุนฺนิเวริโย อนฺธกรโณ เจว คมฺภีโร จ, โส ตวานุปฺปตฺโต, เนโส อญฺเญน อิตฺตรปญฺเญน สกฺกา วิสฺสชฺเชตุํ อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา’’ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์รับสั่งถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตข้อความนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่างเหล่านี้ ย่อมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่’ ดังนี้ นี้เป็นคำพูดที่หาส่วนเหลือมิได้ นี้เป็นคำพูดที่ไม่มีส่วนเหลือ นี้เป็นคำพูดโดยตรง เหตุอย่างอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๙ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ไม่มี พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าเหตุอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๙ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ มีอยู่ไซร้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะพึงตรัสถึงเหตุแม้ที่ ๙ นั้น พระคุณเจ้านาคเสน ก็เพราะเหตุว่าเหตุอย่างอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๙ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ไม่มีอยู่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ตรัสบอกไว้ ก็แต่ว่า เหตุที่ ๙ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ก็ปรากฏอยู่ คือข้อที่ว่า พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อพระเวสสันดร ทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ก็เกิดไหวถึง ๗ ครั้ง พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่างเหล่านี้เท่านั้น

ย่อมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า ‘เมื่อพระเวสสันดรให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้ง’ ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าเมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้ง จริงไซร้ ถ้าอย่างนี้ คำที่ตรัสไว้ว่า ‘เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่างเหล่านี้เท่านั้น ย่อมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่’ ดังนี้ ก็เป็นพระดำรัสที่ผิด แม้ปัญหานี้ ก็มี ๒ เงื่อน สุขุม คลี่คลายได้ยาก ทั้งมีแต่จะทำให้มืดมน และลึกซึ้ง ปัญหาที่ว่านั้น ตกถึงแก่ท่านแล้ว ปัญหานี้ ยกเว้นผู้มีความรู้เช่นกับท่านแล้ว คนอื่นผู้มีปัญญาน้อยไม่สามารถที่จะแก้ได้”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – ‘อฏฺฐิเม ภิกฺขเว เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’ติ ฯ ยํ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, ตญฺจ ปน อกาลิกํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, ตสฺมา อคณิตํ อฏฺฐหิ เหตูหิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่างเหล่านี้ ย่อมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่’ ดังนี้ จริง ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ไหวถึง ๗ ครั้ง ดังนี้ ใด ก็แต่ว่า ข้อนั้นมิได้มีอยู่เป็นประจำตลอดกาล เกิดขึ้นในกาลบางคราว ซึ่งพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงนับไว้รวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง

“ยถา มหาราช โลเก ตโยเยว เมฆา คณียนฺติ วสฺสิโก เหมนฺติโก ปาวุสโกติ ฯ ยทิ เต มุญฺจิตฺวา อญฺโญ เมโฆ ปวสฺสติ, น โส เมโฆ คณียติ สมฺมเตหิ เมเฆหิ อกาล-เมโฆตฺเวว สงฺขํ คจฺฉติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ในทางโลก คนทั้งหลายย่อมนับฝนไว้ ๓ ประเภทเท่านั้น คือ ฝนในฤดูฝน ฝนในฤดูหนาว ฝนปาวุสกะ ถ้าหากว่ามีฝนประเภทอื่นนอกเหนือจากฝน ๓ ประเภทนั้นตกลงมา ฝนนั้นไม่ถูกนับ รวมเข้ากับฝน ๓ ประเภทที่ได้รับรู้กัน ย่อมถึงความนับว่า เป็นฝนนอกฤดูนั่นเทียว ฉันใด ขอถวายพระพร ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้งใด ข้อนี้มิได้มีอยู่เป็นประจำตลอดกาล เกิดขึ้นในกาลบางคราว ซึ่งพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนับเหตุข้อนั้นรวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช หิมวนฺตา ปพฺพตา ปญฺจ นทิสตานิ สนฺทนฺติ, เตสํ มหาราช ปญฺจนฺนํ นทิสตานํ ทเสว นทิโย นทิคณนาย คณียนฺติ ฯ เสยฺยถิทํ, คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหี สินฺธุ สรสฺสตี เวตฺรวตี วีตํสา จนฺทภาคาติ, อวเสสา นทิโย นทิคณนาย อคณิตา ฯ กึการณา ? น ตา นทิโย ธุวสลิลา ฯ เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า แม่น้ำ ๕๐๐ สาย ไหลมาแต่ภูเขาหิมพานต์ ขอถวายพระพร บรรดาแม่น้ำ ๕๐๐ สายเหล่านั้น เมื่อจะมีการนับจำนวนแม่น้ำกัน คนทั้งหลายย่อมนับแม่น้ำไว้เพียง ๑๐ สายเท่านั้น คือ (๑) คงคา (๒) ยมุนา (๓) อจิรวดี (๔) สรภู (๕) มหี (๖) สินธุ (๗) สรัสวดี (๘) เวตรวดี (๙) วีตังสา (๑๐) จันทภาคา ในการนับจำนวนแม่น้ำ เขามิได้นับแม่น้ำที่เหลือด้วย ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะเหตุว่าแม่น้ำเหล่านั้นมิได้มีน้ำอยู่เป็นประจำ ฉันใด ขอถวายพระพร ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้ง ใด ข้อนี้มิได้มีอยู่เป็นประจำตลอดกาล เกิดขึ้นได้ในกาลบางคราว จึงพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนับเหตุข้อนั้นรวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง ฉันนั้นเหมือนกัน’

“ยถา วา ปน มหาราช รญฺโญ สตมฺปิ ทฺวิสตมฺปิ ติสตมฺปิ อมจฺจา โหนฺติ, เตสํ ฉเยว ชนา อมจฺจคณนาย คณียนฺติ ฯ เสยฺยถิทํ, เสนาปติ ปุโรหิโต อกฺขทสฺโส ภณฺฑาคาริโก ฉตฺตคฺคาหโก ขคฺคคฺคาหโก ฯ เอเตเยว อมจฺจคณนาย คณียนฺติ ฯ กึการณา ? ยุตฺตตฺตา ราชคุเณหิ อวเสสา อคณิตา, สพฺเพ อมจฺจาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พระราชาจะทรงมีอำมาตย์อยู่ ๑๐๐ คนก็ตาม ๒๐๐ คนก็ตาม ๓๐๐ คนก็ตาม เมื่อจะมีการนับจำนวนอำมาตย์เหล่านั้นกัน ย่อมนับเอาชนเพียง ๖ คนเท่านั้น คือ (๑) เสนาบดี (๒) ปุโรหิต (๓) ผู้พิพากษา (๔) ขุนคลัง (๕) คนถือฉัตร (๖) คนถือพระขรรค์ ชน ๖ คนนี้เท่านั้น ที่เขานับไว้ในการนับจำนวนอำมาตย์ ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพระราชคุณ ไม่นับชนที่เหลือด้วย ชนที่เหลือทุกคน ย่อมถึงการนับว่าเป็นอำมาตย์เท่านั้น ฉันใด ขอถวายพระพร ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้ง ใด ข้อนี้มิได้มีอยู่เป็นประจำ เกิดได้

เป็นในกาลบางคราว ซึ่งพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนับเหตุข้อนั้น รวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง ฉันนั้นเหมือนกัน

“สุยฺยติ นุ โข มหาราช เอตรหิ ชินสาสเน กตาธิการานำ ทิฏฺฐธมฺมสุขเวทนียกมฺมำ, กิตฺติ จ เยสำ อพฺภุคฺคตา เทวมนุสฺเสสู”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ก็ได้ทรงสดับมามิใช่หรือ ในพระศาสนาของพระชินเจ้า ในกาลปัจจุบันนี้ มีบุคคลผู้สร้างบุญญาธิการไว้ แล้วได้ทำกรรมที่สามารถเสวยผลเป็นสุขในอัตภาพนี้ไว้แล้ว ก็เป็นผู้มีกิตติศัพท์ฟุ้งขจรไปในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ?”

“อาม ภนฺเต สุยฺยติ เอตรหิ ชินสาสเน กตาธิการานำ ทิฏฺฐธมฺมสุขเวทนียกมฺมำ, กิตฺติ จ เยสำ อพฺภุคฺคตา เทวมนุสฺเสสุ สตฺต ชนาติ” ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมก็ได้ฟังมาในศาสนาของพระชินเจ้า ในกาลปัจจุบันนี้ มีชน ๗ คนที่สร้างบุญญาธิการไว้ แล้วได้ทำกรรมที่สามารถเสวยผลเป็นสุขในอัตภาพนี้แล้ว ก็เป็นผู้มีกิตติศัพท์ฟุ้งขจรไปในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ?”

“เก จ เต มหาราชา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็พวกชนเหล่านั้น มีใครบ้าง ?”

“สุมโน จ ภนฺเต มาลากาโร เอกสาฏโก จ พฺราหฺมโณ ปุณฺโณ จ ภตโก มลฺลิกา จ เทวี โคปาลมาตา จ เทวี สุปฺปิยา จ อุปาสิกา ปุณฺณา จ ทาสีติ อิเม สตฺต ทิฏฺฐธมฺม-สุขเวทนียา สตฺตา, กิตฺติ จ อิเมสำ อพฺภุคฺคตา เทวมนุสฺเสสู”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็มีนายสุมนะ ช่างร้อยพวงมาลัย ๑ นายเอกสาฏก ผู้เป็นพราหมณ์ ๑ นายปุณณะ ลูกจ้าง ๑ พระนางมัลลิกาเทวี ๑ พระนางโคปาลมาตาเทวี ๑ นางสุปปิยาอุบาสิกา ๑ นางปุณณทาสี ๑ ชน ๗ คนดังกล่าวมานี้ เป็นสัตว์ผู้ได้เสวยสุขในอัตภาพนี้ และกิตติศัพท์ของชนพวกนี้ ก็ฟุ้งขจรไปในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

“อปเรปิ สุยฺยนฺติ นุ โข อตีเต มานุสเกเนว สรีรเทเหน ติทสภวนำ คตา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “พระองค์ได้ทรงสดับแม้เรื่องของชนเหล่าอื่นผู้ไปยังภพดาวดึงส์ด้วยสรีระร่างกายที่ยังเป็นของมนุษย์นั่นแหละ ในครั้งอดีตกาล หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต สุยฺยนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมก็ได้ฟังมา ?”

‘‘เก จ เต มหาราชา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็พวกชนเหล่านั้น มีใครบ้าง ?”

‘คุตฺติโล จ คนฺธพฺโพ สาธีโน จ ราชา นิมิ จ ราชา มนฺธาตา จ ราชาติ อิเม จตฺโร ชนา สุยฺยนฺติ, เตเนว มานุสเกน สรีรเทเหน ติทสภวนํ คตา’’ติ ฯ ‘‘สุจิรมฺปิ กตํ สุยฺยติ สุกฏทุกฺกฏนฺติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมได้ยินมาว่า ชน ๔ คนเหล่านี้ คือ (๑) พระเจ้าคุตติลคนธรรพ์ (๒) พระเจ้าสาธีนะ (๓) พระเจ้านิมิ (๔) พระเจ้ามันธาตุ ได้เสด็จไปยังภพดาวดึงส์ด้วยพระสรีระร่างกายที่ยังเป็นของมนุษย์อยู่นั่นแหละ โยมได้ยินมาว่า ชนเหล่านั้นทำแต่กรรมดี ไม่ทำกรรมชั่ว แม้สิ้นกาลนาน”

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช อตีเต วา อทฺธาเน วตฺตมาเน วา อทฺธาเน อิตฺถนฺนามสฺส ทาเน ทียมาเน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา มหาปถวี กมฺปิตา’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า ในกาลอดีตก็ดี ในกาลปัจจุบันก็ดี เมื่อบุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้วครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้ง ?”

‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมไม่เคยได้ยินเลย พระคุณเจ้า”

‘‘อตฺถิ เม มหาราช อาคโม อธิคโม ปริยตฺติ สวนํ สิกฺขาพลํ สุสฺสูสา ปริปุจฺฉา อาจริยุปาสนํ, มยาปิ น สุตปุพฺพํ ‘อิตฺถนฺนามสฺส ทาเน ทียมาเน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา มหาปถวี กมฺปิตา’ติ จเปตฺวา เวสฺสนฺตรสฺส ราชวสภสฺส ทานวรํ ฯ ภควโต จ มหาราช กสฺสปสฺส, ภควโต จ สกฺยมุนิโนติ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนฺตเร คณนปถํ วีติวตฺตา วสฺสโกฏิโย อติกฺกนฺตา, ตตฺถปิ เม สวนํ นตฺถิ ‘อิตฺถนฺนามสฺส ทาเน ทียมาเน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา มหาปถวี กมฺปิตา’ติ ฯ น มหาราช ตาวตเกน วีริเยน ตาวตเกน ปรกฺกเมน มหาปถวี กมฺปติ, คุณภารภริตา มหาราช สพฺพโสเจยฺยกิริยคุณ-ภารภริตา ธาเรตุํ น วิสหนฺตี มหาปถวี จลติ กมฺปติ ปเวธติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพมีอาคม อธิคม ปริยัติ สวนะ สิกขาพละ การได้สดับ การสอบถาม การนั่งใกล้อาจารย์ แม้ตัวอาตมภาพเอง ก็ไม่เคยได้ยินมาอย่างนี้ว่า ‘เมื่อบุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้ว ครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง

หรือ ๓ ครั้ง' ดังนี้เลย ยกเว้น เมื่อคราวที่พระเวสสันดรผู้องอาจทรงให้ทานประเสริฐ ขอถวายพระพร ช่วงเวลาระหว่างพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าศักยมุนี ได้ล่วงไปแล้วหลายโกฏิปี จนพันหนทางจะนับได้ แม้ในกาลระหว่างนั้น อาตมภาพก็ไม่เคยได้ยินว่า 'เมื่อบุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้ว ครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้ง' ดังนี้ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่จะได้ไหวไป เพราะความเพียรเพียงเท่านั้น เพราะความพยายามเพียงเท่านั้น ก็หาไม่ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่เพียบหนักด้วยคุณธรรม เพียบหนักด้วยคุณธรรมที่พึงกระทำด้วยจิตที่สะอาดโดยประการทั้งปวงแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทรงตัวอยู่ได้ ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมไหว ย่อมคลอนแคลนไป

"ยถา มหาราช สกฏสฺส อติภารภริตสฺส นาภิโย จ เนมิโย จ ผลนฺติ อกฺโข ภิชฺชติ, เอวเมว โข มหาราช สพฺพโสเจยฺยกิริยคุณภารภริตา มหาปถวี ธาเรตุ์ น วิสหนฺตี จลติ กมฺปติ ปเวธติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเกวียนบรรทุกของหนักเกินไป ดุมก็ดี กงก็ดี ย่อมฉีกอ้าออก เพลาก็ย่อมหักไป ฉันใด ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ที่เพียบหนักด้วยคุณธรรมที่พึงกระทำด้วยจิตสะอาดโดยประการทั้งปวง แล้วก็ย่อมไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมไหว ย่อมคลอนแคลนไป ฉันนั้นเหมือนกัน

"ยถา วา ปน มหาราช คคนํ อนิลชลเวคสญฺฉาทิตํ อุสฺสนฺนชลภารภริตุ์ อติวาเตน ผุฏิตตฺตา นทติ รวติ คพฺคพายติ, เอวเมว โข มหาราช มหาปถวี รญฺโญ เวสฺสนฺตรสฺส ทานพลวิปุลอุสฺสนฺนภารภริตา ธาเรตุ์ น วิสหนฺตี จลติ กมฺปติ ปเวธติ ฯ น หิ มหาราช รญฺโญ เวสฺสนฺตรสฺส จิตฺตุ์ ราควเสน ปวตฺตติ, น โทสวเสน ปวตฺตติ, น โมหวเสน ปวตฺตติ, น มานวเสน ปวตฺตติ, น ทิฏฺฐิวเสน ปวตฺตติ, น กิเลสวเสน ปวตฺตติ, น วิตกฺกวเสน ปวตฺตติ, น อรติวเสน ปวตฺตติ, อถ โข ทานวเสน พหุลุ์ ปวตฺตติ 'กินฺติ อนาคตา ยาจกา มม สนฺติเก อาคจฺเฉยฺยุ์, อาคตา จ ยาจกา ยถากามุ์ ลภิตฺวา อตฺตมนา ภเวยฺยุน'ติ สตตุ์ สมิตุ์ ทานุ์ ปติ มานสุ์ จปิตุ์ โหติ ฯ รญฺโญ มหาราช เวสฺสนฺตรสฺส สตตุ์ สมิตุ์ ทสสุ จาเนสุ มานสุ์ จปิตุ์ โหติ ทเม สเม ขนฺติยุ์ สวเร ยเม นิยเม อกฺโกเธ อวิหึสายุ์ สจฺเจ โสเจยฺเย ฯ รญฺโญ มหาราช เวสฺสนฺตรสฺส กาเมสนา ปหีนา, ภเวสนา ปฏิปฺปสฺสทฺธา, พฺรหฺมจริเยสนายเยว อุสฺสุกฺกุ์ อาปนฺโน, รญฺโญ มหาราช เวสฺสนฺตรสฺส

อตฺตรกฺขา ปหีนา, สพฺพสตฺตรกฺขาย อุสฺสุกฺกํ อาปนฺโน ‘กินฺติ อิเม สตฺตา สมคฺคา อสฺสุ อโรคา สธนา ทีฆายุกา’ติ พหุลเยว มานสํ ปวตฺตติ ฯ ททมาโน จ มหาราช เวสฺสนฺตโร ราชา ตํ ทานํ น ภวสมฺปตฺติเหตุ เทติ, น ธนเหตุ เทติ, น ปฏิทานเหตุ เทติ, น อุปลาปนเหตุ เทติ, น อายุเหตุ เทติ, น วณฺณเหตุ เทติ, น สุขเหตุ เทติ, น พลเหตุ เทติ, น ยสเหตุ เทติ, น ปุตฺตเหตุ เทติ, น ธีตุเหตุ เทติ, อถ โข สพฺพญฺญุตญาณเหตุ สพฺพญฺญุตญาณรตนสฺส การณา เอวรูเป อตุลวิปุลานุตฺตเร ทานวเร อทาสิ, สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต จ อิมํ คาถํ อภาสิ –

“ชาลี กณฺหาชินํ ธีตํ มทฺทิเทวึ ปติพฺพตํ
จชมาโน น จินฺเตสึ โพธิยาเยว การณา’ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ท้องฟ้าที่ถูกปกคลุมด้วยลมและเมฆฝน เพียบด้วยก้อนเมฆที่หนาแน่น เพราะถูกลมแรงจัดตีกระหน่ำ ก็ย่อมบรรลือเสียง ย่อมเปล่งเสียงดังครืน ๆ สนั่น ฉันใด ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่เพียบหนักด้วยคุณธรรมที่ไพบูลย์หนาแน่น คือ กำลังทานของพระเวสสันดรแล้ว ก็ย่อมไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมไหว ย่อมคลอนแคลนไป ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร พระทัยของพระเวสสันดรมิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งราคะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งโทสะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งโมหะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งมานะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งทิฏฐิ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งกิเลส มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งวิตก มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความไม่ยินดีในอธิกุศล ที่แท้แล ย่อมเป็นไปมากด้วยอำนาจแห่งทาน ทรงตั้งพระทัยเฉพาะจะให้ทานเป็นประจำสม่ำเสมอว่า ‘คนผู้จะขอ ซึ่งยังไม่มา ไฉนจะพึงมาในสำนักของเราได้หนอ ทั้งคนผู้จะขอซึ่งมาถึงแล้ว ไฉนจะได้ตามที่ต้องการจนพอใจเล่า’ ดังนี้ ขอถวายพระพร พระทัยของพระเวสสันดรเป็นสภาพที่ตั้งอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอในฐานะ ๑๐ คือ (๑) ในความฝึก (๒) ในความสม่ำเสมอ (๓) ในความอดกลั้น (๔) ในความสำรวม (๕) ในความยับยั้งชั่งใจ (๖) ในความกำหนดแน่นอน (๗) ในความไม่โกรธ (๘) ในความไม่เบียดเบียน (๙) ในสัจจะ (๑๐) ในความเป็นธรรมชาติสะอาด ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงเลิกละการแสวงหากาม ทรงระงับการแสวงหาภพ ทรงถึงความขวนขวายในการแสวงหาพรหมจรรย์เท่านั้น ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงเลิกละการรักษาตนเอง ทรงถึงความขวนขวายในการรักษาสัตว์ทั้งปวง พระทัยเป็นไปมากอย่างนี้ว่า ‘สัตว์เหล่านี้จะพึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้ไม่มีโรค เป็นผู้มีทรัพย์ มีอายุยืนได้ไฉนหนอ’ ดังนี้เท่านั้น ขอถวายพระพร พระเวสสันดร เมื่อจะทรงให้ทาน ก็มิได้ทรงให้ทานนั้น เพราะ

ทรงเห็นแก่ภพสมบัติ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ทรัพย์ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่การให้ตอบแทน มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่การเข้าไปเจรจา มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่อายุ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่วรรณะ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ความสุข มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่กำลัง มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ยศ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่บุตร มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ธิดา โดยที่แท้แล ทรงให้ทานที่ประเสริฐ ไม่มีสิ่งใดเปรียบ ไพบูลย์ ยอดเยี่ยม เห็นปานนี้ เพราะเหตุแห่งพระสัพพัญญุตญาณ เพราะเหตุแห่งรัตนะคือพระสัพพัญญุตญาณ และพระองค์ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ก็ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

> “เราเมื่อสละบุตรชื่อว่าชาลี ธิดาชื่อว่ากัณหาชินา ภรรยาชื่อว่า
> พระมัทรีเทวี เพราะเหตุแห่งโพธิญาณเท่านั้น หาได้คิดถึงอะไร
> อื่นไม่” ดังนี้

“เวสฺสนฺตโร มหาราช ราชา อกฺโกเธน โกธํ ชินาติ, อสาธุ์ สาธุนา ชินาติ, กทริยํ ทาเนน ชินาติ, อลิกวาทินํ สจฺเจน ชินาติ, สพฺพํ อกุสลํ กุสเลน ชินาติ ฯ ตสฺส เอวํ ททมานสฺส ธมฺมานุคตสฺส ธมฺมสีสกสฺส ทานนิสฺสนฺทพลวีริยวิปุลวิปฺผาเรน เหฏฺฐา มหาวาตา สญฺจลนฺติ สณิกํ สณิกํ สกึ สกึ อากุลากุลา วายนฺติ โอนมนฺติ อุนฺนมนฺติ วินมนฺติ, ฉินฺนปตฺตปาทปา ปปตนฺติ, คุมฺพํ คุมฺพํ วลาหกา คคเน สนฺธาวนฺติ, รโชสญฺจิตา วาตา ทารุณา โหนฺติ, คคนํ อุปฺปีฬิตา วาตา วายนฺติ, สหสา ธมธมายนฺติ, มหาภีโม สทฺโท นิจฺฉรติ, เตสุ วาเตสุ กุปิเตสุ อุทกํ สณิกํ สณิกํ จลติ, อุทเก จลิเต ขุพฺภนฺติ มจฺฉกจฺฉปา, ยมกยมกา อูมิโย ชายนฺติ, ชลจรา สตฺตา ตสนฺติ, ชลวีจิ ยุคนทฺโธ วตฺตติ, วีจินาโท ปวตฺตติ, โฆรา พุพฺพุฬา อุฏฺฐหนฺติ, เผณมาลา ภวนฺติ, อุตฺตรติ มหาสมุทฺโท, ทิสาวิทิสํ ธาวติ อุทกํ, อุทฺธํ โสตปฏิโสตมุขา สนฺทนฺติ สลิลธารา, ตสนฺติ อสุรา ครุฬา นาคา ยกฺขา, อุพฺพิชฺชนฺติ ‘กินฺนุ โข กถํ นุ โข สาคโร วิปริวตฺตตี’ติ, คมนปถเมสนฺติ ภีตจิตฺตา, ขุภิเต ลุพฺเภ ชลธาเร ปกมฺปติ มหาปถวี สนคา สสาครา, ปริวตฺตติ สิเนรุคิริ กูฏเสลสิขโร วินมมาโน โหติ, วิมนา โหนฺติ อหินกุลพิฬารโกฏฺฐุกสูกรมิคปกฺขิโน, รุทนฺติ ยกฺขา อปฺเปสกฺขา, หสนฺติ ยกฺขา มเหสกฺขา กมฺปมานาย มหาปถวิยา ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระเวสสันดรชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธ ชนะความไม่ดี ด้วยความดี ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ ทรงชนะคำพูดเหลาะแหละด้วยคำสัตย์ ทรงชนะอกุศลทั้งปวง ด้วยกุศล เมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงประพฤติคล้อยตามธรรม ผู้ทรงมีธรรมเป็นพระเศียรนั้น ทรงพระราชทานอยู่อย่างนี้ พายุใหญ่ใต้แผ่นดินก็พัดไหว เพราะวิริยะ

อันมีกำลัง อันเป็นวิบากเป็นเครื่องไหลออกแห่งทานแผ่ไปกว้างไกล ย่อมค่อย ๆ หมุนตัวเป็นเกลียว ๆ เคลื่อนไปทีละหน่อย พัดลงเบื้องต่ำ พัดขึ้นเบื้องบน ย่อมหมุนต้นไม้ทั้งหลายมีใบขาดล้มครืนไป ก้อนเมฆหนา ๆ แล่นไปบนท้องฟ้า ลมหอบฝุ่นพัดไปรุนแรง ลมพัดขยี้ท้องฟ้าเกิดเป็นควันฟุ้งไปทันที เปล่งเสียงดังน่ากลัว เมื่อลมเหล่านั้นกำเริบขึ้น น้ำก็ย่อมค่อยกระเพื่อมไหว เมื่อน้ำกระเพื่อมไหว พวกปลาและเต่าทั้งหลายก็พล่านไป เกิดลูกคลื่นซ้อนกันเป็นชั้น ๆ พวกสัตว์น้ำทั้งหลายพากันสะดุ้งกลัว กระแสคลื่นถาโถมติดเนื่องเป็นคู่ ๆ เสียงคลื่นคำรามไป ปล่อยฟองฟอดมีเสียงน่ากลัว เกิดเป็นฝ้าฟองน้ำขึ้น มหาสมุทรมีระดับน้ำสูงยิ่ง น้ำไหลบ่าไปทางทิศใหญ่ทิศน้อย สายน้ำไหลบ่ายหน้าไปเบื้องบน และทวนกระแส พวกอสูร ครุฑ นาค ยักษ์ทั้งหลาย พากันสะดุ้งกลัว เที่ยวถามกันว่า ‘เกิดอะไรขึ้นหนอ ทะเลเกิดเป็นวิปริตไปได้อย่างไรหนอ’ ดังนี้ มีจิตขลาดกลัว เที่ยวแสวงหาหนทางจะหนีไป เมื่อสายชลเกิดกำเริบปั่นป่วนขึ้นแล้ว แผ่นดินใหญ่พร้อมทั้งท้องฟ้าพร้อมทั้งทะเลก็ไหว ภูเขาสิเนรุก็หมุนตัว หินยอดเขาก็บิดงอชี้ไปผิดทาง สัตว์ทั้งหลาย คือ งู พังพอน แมว สุนัขจิ้งจอก สุกร เนื้อ และนกทั้งหลาย พากันมีจิตวิปริต พวกยักษ์ที่มีศักดิ์น้อยพากันร้องไห้ พวกยักษ์ที่มีศักดิ์ใหญ่กลับพากันหัวเราะเพราะแผ่นดินใหญ่ที่กำลังไหว

“ยถา มหาราช มหติมหาปริโยเค อุทฺธนคเต อุทกสมฺปุณฺเณ อากิณฺณตณฺฑุเล เหฏฺฐโต อคฺคิ ชลมาโน ปรมำ ตาว ปริโยคำ สนฺตาเปติ, ปริโยโค สนฺตตฺโต อุทกำ สนฺตาเปติ, อุทกำ สนฺตตฺตำ ตณฺฑุลำ สนฺตาเปติ, ตณฺฑุลำ สนฺตตฺตำ อุมฺมุชฺชติ นิมุชฺชติ, พุพฺพุพฺพกชาตำ โหติ, เผณมาลา อุตฺตรติ; เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตโร ราชา ยำ โลเก ทุจฺจชำ, ตำ จชิ, ตสฺส ตำ ทุจฺจชำ จชนฺตสฺส ทานสฺส สภาวนิสฺสนฺเทน เหฏฺฐา มหาวาตา ธาเรตุำ น วิสหนฺตา ปริกุปฺปึสุ, มหาวาเตสุ ปริกุปิเตสุ อุทกำ กมฺปิ, อุทเก กมฺปิเต มหาปถวี กมฺปิ, อิติ ตทา มหาวาตา จ อุทกญฺจ มหาปถวี จาติ อิเม ตโย เอกมนา วิย อเหสุำ มหาทานนิสฺสนฺเทน วิปุลพลวีริเยน, นตฺเถทิโส มหาราช อญฺญสฺส ทานานุภาโว, ยถา เวสฺสนฺตรสฺส รญฺโญ มหาทานานุภาโว ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า เมื่อยกกระทะใหญ่ที่มีข้าวสารแช่น้ำเต็มขึ้นวางบนเตาไฟ ไฟที่ลุกโพลงอยู่เบื้องล่าง ย่อมทำกระทะให้ร้อนขึ้นก่อนเป็นอันดับแรก กระทะที่ร้อน ย่อมทำน้ำให้ร้อน น้ำที่ร้อน ย่อมทำข้าวสารให้ร้อน ข้าวสารที่ร้อน ย่อมนูนขึ้น ย่อมบุ๋มลง เกิดเป็นฟองขึ้นมา แผ่นฟองน้ำ ย่อมข้ามขึ้น ฉันใด ขอถวายพระพร พระเวสสันดร ทรงบริจาคทานที่บริจาคกันได้ยากในโลก เมื่อพระเวสสันดรนั้น ทรงบริจาคทานที่บริจาคกัน

ได้ยากนั้นอยู่ พายุใหญ่ใต้แผ่นดินไม่อาจจะทรงตัวอยู่ได้ จึงได้เคลื่อนไหว เพราะผลที่หลั่งไหลจากสภาวะแห่งทาน เมื่อพายุใหญ่เกิดกำเริบขึ้น แล้วน้ำก็กระเพื่อมไหว เมื่อน้ำกระเพื่อมไหว แผ่นดินใหญ่ก็ไหว ฉันนั้นเหมือนกัน ในเวลานั้น ของ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ (๑) พายุใหญ่ (๒) น้ำ (๓) แผ่นดินใหญ่ เป็นราวกะว่ามีใจเป็นหนึ่งเดียวกัน ด้วยวิริยะอันไพบูลย์ มีกำลัง ซึ่งเป็นวิบากเป็นเครื่องไหลออกมาแต่มหาทาน ตามประการดังกล่าวมานี้ ขอถวายพระพร อานุภาพแห่งทานของบุคคลอื่น เหมือนอย่างอานุภาพแห่งมหาทานของพระเวสสันดรนี้ หามีไม่

ยถา มหาราช มหิยา พหุวิธา มณโย วิชฺชนฺติ ฯ เสยฺยถิทํ, อินฺทนีโล มหานีโล โชติรโส เวพุริโย อุมฺมาปุปฺโผ สิรีสปุปฺโผ มโนหโร สูริยกนฺโต จนฺทกนฺโต วชิโร ขชฺโชปนโก ผุสฺสราโค โลหิตงฺโค มสารคลฺโลติ, เอเต สพฺเพ อติกฺกมฺม จกฺกวตฺติมณิ อคฺคมกฺขายติ, จกฺกวตฺติมณิ มหาราช สมนฺตา โยชนํ โอภาเสติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ยํ กิญฺจิ มหิยา ทานํ วิชฺชติ อปิ อสทิสทานํ ปรมํ, ตํ สพฺพํ อติกฺกมฺม เวสฺสนฺตรสฺส รญฺโญ มหาทานํ อคฺคมกฺขายติ, เวสฺสนฺตรสฺส มหาราช รญฺโญ มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุ มหาปถวี กมฺปิตา''ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บนแผ่นดินมีแก้วมณีอยู่มากมายหลายอย่าง คือ แก้วอินทนิล แก้วมหานิล แก้วโชติรส แก้วไพฑูรย์ แก้วอุมมาบุปผา แก้วสิรีสบุปผา แก้วมโน-หรา แก้วสุริยกันตะ แก้วจันทกันตะ แก้ววชิระ แก้วขัชโชปนกะ แก้วบุษราคำ แก้วทับทิม แก้วมสารคัลละ แก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวได้ว่าเป็นเลิศ เกินล้ำแก้วมณีทั้งหมดเหล่านั่น ขอถวายพระพร แก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ ส่องสว่างไปตลอดระยะทาง ๑ โยชน์ในที่โดยรอบ ฉันใด ขอถวายพระพร บนแผ่นดินมีทานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ซึ่งแม้ว่าเป็นอสทิสทาน อันยอดเยี่ยม มหาทานของพระเวสสันดร ย่อมกล่าวได้ว่าเป็นเลิศ เกินล้ำทานทั้งหมดนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เมื่อพระเวสสันดรทรงให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้วถึง ๗ ครั้ง”

“อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน พุทฺธานํ, อพฺภุตํ ภนฺเต นาคเสน พุทฺธานํ, ยํ ตถาคโต โพธิสตฺโต สมาโน อสโม โลเกน เอวํขนฺติ เอวํจิตฺโต เอวํอธิมุตฺติ เอวํอธิปฺปาโย, โพธิสตฺตานํ, ภนฺเต นาคเสน ปรกฺกโม ทกฺขาปิโต, ปารมี จ ชินานํ ภิยฺโย โอภาสิตา, จริยํ จรโตปิ ตาว ตถาคตสฺส สเทวเก โลเก เสฏฺจภาโว อนุทสฺสิโต ฯ สาธุ ภนฺเต นาคเสน โถมิตํ ชินสาสนํ, โชติตา ชินปารมี, ฉินฺโน ติตฺถิยานํ วาทคณฺจิ, ภินฺโน

ปราปวาทกุมฺโภ, ปญฺโห คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คหนํ อคหนํ กตํ, สมฺมา ลทฺธํ ชินปุตฺตานํ นิพฺพาหนํ, เอวเมตํ คณิวรปวร ตถา สมฺปฏิจฺฉามา''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่พระตถาคตซึ่งยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ หาชาวโลกเสมอมิได้ ทรงมีขันติอย่างนี้ ทรงมีพระทัยคิดอย่างนี้ ทรงมีพระทัยน้อมไปอย่างนี้ ทรงมีพระประสงค์อย่างนี้ ใด ข้อนั้นจัดว่าเป็นข้อน่าอัศจรรย์สำหรับบุคคลผู้เป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จัดว่าเป็นข้อน่าประหลาดสำหรับบุคคลผู้เป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้ชี้ให้เห็นความบากบั่นของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ทั้งได้ส่องพระบารมีของพระชินสีห์ให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ความที่พระตถาคตผู้ทรงประพฤติแต่ข้อที่ควรประพฤติเท่านั้น เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ท่านก็แสดงแล้ว ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ที่ท่านได้ยกย่องพระศาสนาของพระชินเจ้า ที่ท่านได้ส่องพระบารมีของพระชินเจ้า เงื่อนปมคือวาทะของพวกเดียรถีย์ถูกท่านตัดขาดเสียได้แล้ว หม้อคือวาทะของข้าศึก ถูกท่านทำลายเสียได้แล้ว ท่านได้ทำปัญหาที่ลึกซึ้งให้ตื้นเขินได้แล้ว ท่านได้ทำข้อที่ยุ่งเหยิง ให้หมดความยุ่งเหยิงแล้ว ท่านเป็นเครื่องขจัดปัดเป่าลัทธิของพวกชินบุตรทั้งหลายโดยชอบ ท่านเป็นเจ้าคณะประเสริฐผู้ยอดเยี่ยม โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาด้วยประการฉะนี้"

ปถวิจลนปญฺโห จตุตฺโถ ฯ
จบปถวิจลนปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. สิวิราชจกฺขุทานปญฺห

๕. สิวิราชจักขุทานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการพระราชทานจักษุของพระเจ้าสีพี

[๕] ''ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณถ 'สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ ทินฺนานิ, อนฺธสฺส สโต ปุน ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานี'ติ, เอตมฺปิ วจนํ สกสฏฺ สนิคฺคหํ สโทสํ 'เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ นตฺถิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาโท'ติ สุตฺเต วุตฺตํ, ยทิ ภนฺเต นาคเสน สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ ทินฺนานิ, เตนหิ 'ปุน ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานี'ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา; ยทิ ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานิ, เตนหิ 'สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ ทินฺนานี'ติ ยํ วจนํ, ตมฺปิ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห คณฺฐิโตปิ

คณฺจิตโร เวจโตปิ เวจตโร คหนโตปิ คหนตโร, โส ตวานุปฺปตฺโต, ตตฺถ ฉนฺทมภิชเนหิ นิพฺพาหนาย ปรวาทานำ นิคฺคหายา''ติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์รับสั่งตรัสถามว่า "พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า 'พระเจ้าสีพีได้พระราชทานจักษุแก่คนผู้มาขอ ต่อมาทิพยจักษุได้เกิดแก่พระองค์ผู้ทรงเป็นคนบอด' ดังนี้ คำพูดแม้นี้ เป็นคำที่มีข้อบกพร่อง มีข้อที่ควรข่มได้ มีข้อที่เป็นโทษ มีคำกล่าวในพระสูตรว่า 'เมื่อได้ถอนเหตุเสียแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุ การเกิดขึ้นของทิพยจักษุ ก็ย่อมไม่มี' ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระเจ้าสีพีพระราชทานพระจักษุแก่คนผู้ทูลขอจริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'ต่อมาทิพยจักษุ ก็ได้เกิดขึ้น' ดังนี้ คำพูดนั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า ทิพยจักษุเกิดขึ้นได้จริง ถ้าเป็นเช่นนั้น แม้คำว่า 'พระเจ้าสีพีพระราชทานพระจักษุแก่ผู้ทูลขอ' ดังนี้ คำพูดนั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด แม้ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน เป็นปมยิ่งกว่าปม เป็นเงื่อนยิ่งกว่าเงื่อน เป็นของยุ่งยิ่งกว่ายุ่ง ก็ปัญหานั้นตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเกิดความพอใจในปัญหานั้น เพื่อขจัด เพื่อข่มปรวาทะทั้งหลายเถิด"

''ทินฺนานิ มหาราช สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ, ตตฺถ มา วิมตึ อุปฺปาเทหิ, ปุน ทิพฺพานิ จ จกฺขูนิ อุปฺปนฺนานิ, ตตฺถาปิ มา วิมตึ ชเนหี''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระเจ้าสีพีได้พระราชทานพระจักษุแก่ผู้ทูลขอจริง ขอพระองค์อย่าได้ทรงเกิดความสงสัยในข้อนั้น และต่อมาก็ทรงเกิดทิพยจักษุจริง พระองค์อย่าได้ทรงเกิดความสงสัยแม้ในข้อนั้น"

''อปิ นุ โข ภนฺเต นาคเสน เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชตี''ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า เมื่อได้ถอนเหตุเสียแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุ ทิพยจักษุ ก็ยังเกิดได้อีกหรือ ?"

''น หิ มหาราชา''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "เกิดไม่ได้เลย มหาบพิตร"

''กึ ปน ภนฺเต เอตฺถ การณำ, เยน การเณน เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, อิงฺฆ ตาว การเณน มำ สญฺญาเปหี''ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้า ก็อะไรเป็นเหตุในเรื่องนี้เล่า ซึ่งเป็นเหตุที่ทิพยจักษุ

ยังเกิดได้ เมื่อได้เพิกถอนเหตุเสียแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุแล้ว เอาเถอะ ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลก่อนเถิด”

“กึ ปน มหาราช อตฺถิ โลเก สจฺจํ นาม, เยน สจฺจวาทิโน สจฺจกิริยํ กโรนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในทางโลก ชนผู้เป็นสัจจวาทีทั้งหลาย ย่อมทำสัจกิริยาด้วยสัจจะใด สัจจะนั้น มีอยู่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต, อตฺถิ โลเก สจฺจํ นาม, สจฺเจน ภนฺเต นาคเสน สจฺจวาทิโน สจฺจกิริยํ กตฺวา เทวํ วสฺสาเปนฺติ, อคฺคึ นิพฺพาเปนฺติ, วิสํ ปฏิหนนฺติ, อญฺญมฺปิ วิวิธํ กตฺตพฺพํ กโรนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ชื่อว่าสัจจะมีอยู่ในทางโลก พระคุณเจ้านาคเสน ชนทั้งหลายผู้เป็นสัจจวาทีพากันทำสัจกิริยาแล้ว ก็ย่อมทำให้ฝนตก ทำให้ไฟดับ กำจัดยาพิษได้ ย่อมกระทำกิจที่ควรทำมีประการต่าง ๆ แม้อย่างอื่นได้ด้วยสัจจะ”

“เตนหิ มหาราช ยุชฺชติ สเมติ สิวิราชสฺส สจฺจพเลน ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานีติ, สจฺจพเลน มหาราช อวตฺถุสฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, สจฺจํเยว ตตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทาย ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ข้อที่พระเจ้าสีพีทรงเกิดทิพยจักษุ ด้วยกำลังแห่งสัจจะ ก็ย่อมถูกต้อง สมควร ขอถวายพระพร เมื่อไม่มีวัตถุ ทิพยจักษุก็ยังเกิดได้ เพราะกำลังแห่งสัจจะ สัจจะนั่นเองย่อมเป็นวัตถุเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักษุในที่นั้น

“ยถา มหาราช เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘มหาเมโฆ ปวสฺสตู’ติ, เตสํ สหสจฺจมนุคีเตน มหาเมโฆ ปวสฺสติ, อปิ นุ โข มหาราช อตฺถิ อากาเส วสฺสเหตุ สนฺนิจิโต ‘เยน เหตุนา มหาเมโฆ ปวสฺสตี”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวสัจอธิษฐานว่า ‘ขอฝนห่าใหญ่จงโปรยปรายลงมา’ ดังนี้ ฝนห่าใหญ่ก็ย่อมโปรยปรายลงมาพร้อมกับเสียงกล่าวสัจอธิษฐานของสัตว์เหล่านั้น ขอถวายพระพร สัตว์เหล่านั้นมีการสั่งสมเหตุที่ทำให้ฝนตกไว้ในอากาศ ด้วยคิดว่า ‘จะเป็นเหตุให้ฝนห่าใหญ่ตกลงมา’ ดังนี้ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต สจฺจเมว ตตฺถ เหตุ ภวติ มหโต เมฆสฺส ปวสฺสนายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า สัจจะนั่นแหละเป็นเหตุที่ทำให้ฝนห่าใหญ่ตกลงมา”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ ตสฺส ปกติเหตุ, สจฺจํ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระเจ้าสีพีมิได้มีเหตุตามปกติแห่งทิพยจักษุนั้น ในที่นี้ สัจจะนั่นเองเป็นวัตถุ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักษุ”

“ยถา วา ปน มหาราช เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘ชลิตปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขนฺโธ ปฏินิวตฺตตู’ติ, เตสํ สห สจฺจมนุคีเตน ชลิตปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขนฺโธ ขเณน ปฏินิวตฺตติ ฯ อปิ นุ โข มหาราช อตฺถิ ตสฺมึ ชลิตปชฺชลิเต มหาอคฺคิกฺขนฺเธ เหตุ สนฺนิจิโต ‘เยน เหตุนา ชลิตปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขนฺโธ ขเณน ปฏินิวตฺตตี”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งกล่าวสัจอธิษฐานว่า ‘ขอกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลง จงมอดไปเถิด’ ดังนี้ กองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลง ก็ย่อมมอดไปทันที พร้อมกับเสียงกล่าวสัจอธิษฐานของสัตว์เหล่านั้น ขอถวายพระพร สัตว์เหล่านั้นมีการสั่งสมเหตุในกองไฟใหญ่ที่ลุกโพลงนั้น ด้วยคิดว่า ‘จะเป็นเหตุให้กองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลงมอดไปทันที’ ดังนี้หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต สจฺจเมว ตตฺถ วตฺถุ โหติ ตสฺส ชลิตปชฺชลิตสฺส มหาอคฺคิกฺขนฺธสฺส ขเณน ปฏินิวตฺตนายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า สัจจะนั่นเองเป็นวัตถุแห่งการมอดไปทันทีแห่งกองไฟใหญ่ที่ลุกโพลงนั้น ในที่นั้น”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ ตสฺส ปกติเหตุ, สจฺจเมวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระเจ้าสีพีนั้น มิได้ทรงมีเหตุตามปกติแห่งทิพยจักษุนั้น สัจจะนั่นเองเป็นที่ตั้งในเรื่องนี้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักษุ”

“ยถา วา ปน มหาราช เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘วิสํ หลาหลํ อคทํ ภวตู’ติ ฯ เตสํ สห สจฺจมนุคีเตน วิสํ หลาหลํ ขเณน อคทํ ภวติ, อปิ นุ โข มหาราช อตฺถิ ตสฺมึ หลาหลวิเส เหตุ สนฺนิจิโต ‘เยน เหตุนา วิสํ หลาหลํ ขเณน อคทํ ภวตี’’ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวสัจอธิษฐานว่า ‘ขอพิษที่ร้ายแรง จงกลายเป็นยาถอนพิษไปเสียเถิด’ ดังนี้ พิษที่ร้ายแรงก็มีอันกลายเป็นยาถอนพิษไปทันที พร้อมกับเสียงกล่าวสัจอธิษฐานของสัตว์เหล่านั้น ขอถวายพระพร สัตว์เหล่านั้นได้มีอันสั่งสมเหตุในพิษที่ร้ายแรงด้วยคิดว่า ‘จะเป็นเหตุให้กลายเป็นยาถอนพิษไปทันที’ ดังนี้หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต สจฺจเมว ตตฺถ เหตุ ภวติ วิสสฺส หลาหลสฺส ขเณน ปฏิฆาตายา’’ติฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้พระคุณเจ้า ในที่นั้น สัจจะนั่นเองเป็นเหตุกำจัดพิษร้ายได้ทันที”

“เอวเมว โข มหาราช วินา ปกติเหตุ์ สจฺจ์ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เว้นเหตุตามปกติเสีย สัจจะนั่นเองเป็นวัตถุเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักษุ”

“จตุนฺนมฺปิ มหาราช อริยสจฺจานํ ปฏิเวธาย นตฺถญฺ์ วตฺถุ, สจฺจ์ วตฺถุ์ กตฺวา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตีติ ฯ อตฺถิ มหาราช จีนวิสเย จีนราชา, โส มหาสมุทฺเท กีฬิตุกาโม จตุมาเส จตุมาเส สจฺจกิริยํ กตฺวา สห รเถน อนฺโตมหาสมุทฺเท โยชนํ ปวิสติ, ตสฺส รถสีสสฺส ปุรโต ปุรโต มหาวาริกฺขนฺโธ ปฏิกฺกมติ, นิกฺขนฺตสฺส ปุน โอตฺถรติ, อปิ นุ โข มหาราช โส มหาสมุทฺโท สเทวมนุสฺเสนปิ โลเกน ปกติกายพเลน สกฺกา ปฏิกฺกมาเปตุนฺ’’ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร วัตถุอย่างอื่นเพื่อการรู้แจ่มแจ้งอริยสัจทั้ง ๔ อย่าง หามีไม่ บุคคลย่อมทำสัจจะให้เป็นวัตถุที่ตั้งอาศัย แล้วแทงตลอดอริยสัจ ๔ ได้ ขอถวายพระพร ในแคว้นจีนะ มีพระราชาทรงพระนามว่าจีนะ พระเจ้าจีนะนั้นทรงประสงค์จะกรีฑาน้ำในมหาสมุทร ทรงทำสัจกิริยาแล้ว ทุกๆ ๔ เดือน เสด็จเข้าไปใต้มหาสมุทรลึกหนึ่งโยชน์ พร้อมกับรถทรง ห้วงน้ำใหญ่ในที่ข้างหน้าหัวรถนั้น ย่อมแหวกออก เมื่อเสด็จออกไปแล้ว ห้วงน้ำใหญ่จึงรวมตัวกันใหม่ ขอถวายพระพร มหาสมุทรนั้นสามารถทำให้แหวกออกได้ด้วยกำลัง

ของร่างกายตามปกติของชาวโลกที่มีพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ หรือไร ?”

“อติปริตฺตเกปิ ภนฺเต ตฬาเก อุทกํ น สกฺกา สเทวมนุสฺเสนปิ โลเกน ปกติกาย-พเลน ปฏิกฺกมาเปตุ, กึ ปน มหาสมุทฺเท อุทกนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า น้ำในสระแม้เล็ก ๆ ก็ไม่สามารถที่จะทำให้แหวกออกได้ด้วยกำลังของร่างกายตามปกติของชาวโลกที่มีพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ได้ จะกล่าวไปใยถึงน้ำในมหาสมุทรเล่า”

“อิมินาปิ มหาราช การเณน สจฺจพลํ ญาตพฺพํ ‘นตฺถิ ตํ จานํ, ยํ สจฺเจน น ปตฺตพฺพนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ ขอพระองค์พึงทราบกำลังแห่งสัจจะเถิดว่า ‘ฐานะที่บุคคลจะพึงบรรลุด้วยสัจจะมิได้ หามีไม่’

“นคเร มหาราช ปาฏลิปุตฺเต อโสโก ธมฺมราชา สเนคมชานปทอมจฺจภฏพล-มหามตฺเตหิ ปริวุโต คงฺคํ นทึ นวสลิลสมฺปุณฺณํ สมติตฺถิกํ สมฺภริตํ ปณฺจโยชนสตายามํ โยชนปุถุลํ สนฺทมานํ ทิสฺวา อมจฺเจ เอวมาห ‘อตฺถิ โกจิ ภเณ สมตฺโถ, โย อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปตุนฺ’ติ ฯ อมจฺจา อาหํสุ ‘ทุกฺกรํ เทวา’ติ ฯ

ขอถวายพระพร ที่เมืองปาฏลีบุตร พระเจ้าอโศกธรรมราช ผู้ทรงมีหมู่อำมาตย์ ข้าราช-บริพาร มหาอำมาตย์ พร้อมทั้งหมู่ชาวนิคมชาวชนบททั้งหลายแวดล้อม ทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำคงคาที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใหม่ ๆ ไหลเสมอท่าซึ่งยาว ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ อยู่ จึงรับสั่งกับพวกอำมาตย์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘พนาย มีใครที่สามารถเพื่อจะทำมหาคงคานี้ให้ไหลทวนกลับบ้างไหม ?’ พวกอำมาตย์ก็กราบทูลว่า ‘เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก พระเจ้าข้า’

“ตสฺมึเยว คงฺคากูเล จิตา พนฺธุมตี นาม คณิกา อสฺโสสิ รญฺญา กิร เอวํ วุตฺตํ ‘สกฺกา นุ โข อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปตุนฺ’ติ, สา เอวมาห ‘อหญฺหิ นคเร ปาฏลิ-ปุตฺเต คณิกา รูปูปชีวินี อนฺติมชีวิกา, มม ตาว ราชา สจฺจกิริยํ ปสฺสตู’ติ ฯ อถ สา สจฺจกิริยํ อกาสิ, สห ตสฺสา สจฺจกิริยาย ขเณน สา มหาคงฺคา คพฺคพายนฺตี ปฏิโสตํ สนฺทิตฺถ มหโต ชนกายสฺส ปสฺสโต ฯ

มีหญิงโสเภณีนางหนึ่ง ชื่อว่าพันธุมดี ยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานั้นนั่นแหละ ได้สดับข่าวว่า ‘พระราชาตรัสอย่างนี้ว่า ‘มีใครสามารถพอที่จะทำมหาคงคานี้ให้ไหลทวนกลับได้บ้างไหม’

ดังนี้แล้ว จึงกล่าวกับพวกอำมาตย์อย่างนี้ว่า ‘ฉันเป็นหญิงโสเภณีอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร เป็นผู้ใช้รูปกายเลี้ยงชีพ มีอาชีพอันต่ำต้อย แต่ว่า ขอพระราชาจงทรงทอดพระเนตรดูสัจกิริยาของหม่อมฉันเถิด ลำดับนั้น หญิงโสเภณีนางนั้นได้ทำสัจจกิริยา มหาคงคาก็ได้ไหลทวนกลับทันที ส่งเสียงครืน ๆ พร้อมกับการทำสัจกิริยาของนาง ต่อหน้าฝูงชนหมู่ใหญ่ที่กำลังจ้องมองดูอยู่

‘‘อถ ราชา คงฺคาย อาวฏฺฏอูมิเวคชนิตํ หลาหลสทฺทํ สุตฺวา วิมฺหิโต อจฺฉริยพฺภุต-ชาโต อมจฺเจ เอวมาห ‘กิสฺสายํ ภเณ มหาคงฺคา ปฏิโสตํ สนฺทตี’ติ ? ‘พนฺธุมตี มหาราช คณิกา ตว วจนํ สุตฺวา สจฺจกิริยํ อกาสิ, ตสฺสา สจฺจกิริยาย มหาคงฺคา อุทฺธมฺมุขา สนฺทตี’ติ ฯ

ลำดับนั้น พระราชาพอได้ทรงสดับเสียงดังสนั่นที่กำลังของคลื่นที่ม้วนตัวกลับมาทำให้เกิดแล้วในแม่น้ำคงคา ก็ทรงหวั่นพระทัย ทรงเกิดความอัศจรรย์ ความแปลกพระทัย จึงรับสั่งกับพวกอำมาตย์ว่า ‘ดูก่อนพนาย เพราะเหตุไร มหาคงคานี้จึงไหลทวนกลับเล่า ?’ พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ‘ข้าแต่มหาบพิตร หญิงโสเภณีชื่อว่าพันธุมดีได้ยินพระดำรัสของพระองค์ จึงได้ทำสัจกิริยา เพราะสัจจกิริยาของนาง มหาคงคาจึงไหลม้วนตัวย้อนกลับมา พระเจ้าข้า’

‘‘อถ สำวิคฺคหทโย ราชา ตุริตตุริโต สยํ คนฺตฺวา ตํ คณิกำ ปุจฺฉิ ‘สจฺจำ กิร เช ตยา สจฺจกิริยาย อยำ คงฺคา ปฏิโสตำ สนฺทาปิตา’ติ ? ‘อาม เทวา’ติ ฯ ราชา อาห ‘กึ เต ตตฺถ พลำ อตฺถิ โก วา เต วจนำ อาทิยติ อนุมฺมตฺโต, เกน ตฺวำ พเลน อิมำ มหาคงฺคำ ปฏิโสตำ สนฺทาเปสี’ติ ? สา อาห ‘สจฺจพเลนาหำ มหาราช อิมำ มหาคงฺคำ ปฏิโสตำ สนฺทาเปสิน’ติ ฯ ราชา อาห ‘กึ เต สจฺจพลำ อตฺถิ โจริยา ธุตฺติยา อสติยา ฉินฺนิกาย ปาปิยา ภินฺนสีลาย หิริอติกฺกนฺติกาย อนฺธชนปโลภิกายา’ติ ฯ ‘สจฺจำ มหาราช ตาทิสิกา อหำ, ตาทิสิกายปิ เม มหาราช สจฺจกิริยา อตฺถิ, ยายาหำ อิจฺฉมานา สเทวกมฺปิ โลกำ ปริวตฺเตยฺยนฺ’ติ ฯ ราชา อาห ‘กตมา ปน สา โหติ สจฺจกิริยา, อิงฺฆ มำ สาเวหี’ติ ฯ ‘โย เม มหาราช ธนำ เทติ ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวสฺโส วา สุทฺโท วา อญฺโญ วา โกจิ, เตสำ สมกำเยว อุปฏฺจหามิ, ‘‘ขตฺติโย’’ติ วิเสโส นตฺถิ ‘‘สุทฺโท’’ติ อติมญฺญนา นตฺถิ อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา ธนสฺสามิกำ ปริจรามิ, เอสา เม เทว สจฺจกิริยา, ยายาหำ อิมำ มหาคงฺคำ ปฏิโสตำ สนฺทาเปสิน’ติ ฯ

ลำดับนั้น พระราชาทรงสลดพระหฤทัย รีบเสด็จไปหานางโสเภณีผู้นั้น ด้วยพระองค์เอง รังสั่งถามว่า ‘นี่เธอ ทราบว่า เธอสามารถทำแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลทวนกลับได้ด้วยสัจกิริยา

จริงหรือ ?' หญิงโสเภณีจึงกราบทูลว่า 'จริง พระเจ้าข้า' พระราชารับสั่งว่า 'ในการทำแม่น้ำคงคาให้ไหลย้อนกลับนั้น เธอมีอะไรเป็นกำลัง หรือว่าใครเป็นผู้ยอมรับทำตามคำของเธอ เธอใช้กำลังอะไรทำมหาคงคานี้ให้ไหลย้อนกลับไปได้ ?' หญิงโสเภณีนั้นก็กราบทูลว่า 'ข้าแต่มหาบพิตร หม่อมฉันใช้กำลังสัจจะ ทำมหาคงคานี้ให้ไหลย้อนกลับได้ พระเจ้าข้า' พระราชาจึงตรัสว่า 'กำลังสัจจะของเธอผู้เป็นนางโจร เป็นหญิงนักเลง ไม่มีสติ มีหิริอันขาดแล้ว เป็นหญิงชั่ว มีศีลขาด ไม่มียางอาย เที่ยวประเล้าประโลมชนผู้มืดบอด มีอยู่หรือ ?' หญิงโสเภณีกราบทูลว่า 'ข้าแต่มหาบพิตร หม่อมฉันเป็นคนอย่างนั้นจริง หม่อมฉันแม้ว่าเป็นคนเช่นนั้นก็มีสัจกิริยา พระเจ้าข้า เมื่อต้องการด้วยสิ่งใด หม่อมฉันก็ย่อมเปลี่ยนแปลงโลกพร้อมทั้งเทวโลกได้ พระเจ้าข้า' พระราชาตรัสว่า 'สัจกิริยาของเธอนั้น เป็นไฉนเล่า ? ช่วยเล่าให้เราฟังหน่อย หญิงโสเภณีจึงกราบทูลว่า 'ข้าแต่มหาบพิตร ผู้ใดจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม จะเป็นผู้ใดผู้หนึ่งก็ตาม ให้ทรัพย์แก่หม่อมฉัน หม่อมฉันย่อมบำรุงบำเรอคนเหล่านั้นเท่าเทียมกันหมด ไม่มีบุคคลพิเศษที่ว่า 'เป็นกษัตริย์' ไม่มีบุคคลที่ควรดูหมิ่นที่ว่า 'เป็นศูทร' หม่อมฉันมีจิตที่ไม่ประกอบด้วยความยินดียินร้าย บำรุงบำเรอคนมีทรัพย์เท่าเทียมกัน ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ข้อที่ว่านี้ เป็นสัจกิริยาของหม่อมฉัน ซึ่งหม่อมฉันใช้ทำมหาคงคาให้ไหลทวนกลับ พระเจ้าข้า'

"อิติปิ มหาราช สจฺเจ จิตา น กิญฺจิ อตฺถํ น วินฺทนฺติ ฯ ทินฺนานิ จ มหาราช สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ, ทิพฺพจกฺขูนิ จ อุปฺปนฺนานิ, ตญฺจ สจฺจกิริยาย ฯ ยํ ปน สุตฺเต วุตฺตํ 'มํสจกฺขุสฺมึ นฏฺเ อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ นตฺถิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาโท'ติ ฯ ตํ ภาวนามยํ จกฺขุํ สนฺธาย วุตฺตํ, เอวเมตํ มหาราช ธาเรหี"ติ ฯ

ขอถวายพระพร บุคคลทั้งหลายตั้งอยู่ในสัจจะแล้ว จะไม่ได้รับประโยชน์อะไร ๆ หามีไม่ แม้ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร พระเจ้าสีพีพระราชทานพระจักษุแก่คนผู้ขอแล้ว แต่ทิพยจักษุก็ยังเกิดได้ ข้อนั้นมีได้เพราะสัจกิริยา ก็คำที่ท่านกล่าวไว้ในพระสูตรว่า 'เมื่อมังส-จักษุพินาศไป เมื่อไม่มีเหตุ ไม่มีวัตถุแล้ว ทิพยจักษุก็หามีอันเกิดขึ้นได้ไม่' ดังนี้ใด คำนั้นท่านกล่าวหมายเอา(ทิพย)จักษุที่บังเกิดขึ้นเพราะการภาวนา ขอพระองค์จงทรงข้อนี้ไว้อย่างนี้เถิด มหาบพิตร"

"สาธุ ภนฺเต นาคเสน สุนิพฺเพิจิโต ปณฺโห, สุนิทฺทิฏฺโจ นิคฺคโห, สุมทฺทิตา ปรวาทา, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้แก้ปัญหาดีแล้ว ท่านแสดงไขข้อความได้ดีแล้ว ท่านได้ย่ำยีปรวาทะดีแล้ว โยมขอยอมรับปัญหานี้ ตามประการที่ท่านได้กล่าวไว้นั้น”

สีวิราชจกฺขุทานปญฺโห ปญฺจโม ฯ
จบสีวิราชจักขุทานปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. คพฺภาวกฺกนฺติปญฺห

๖. คัพภาวักกันติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการก้าวลงสู่ครรภ์

[๖] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ติณฺณํ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, อิธ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตุนี โหติ, คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ, อิเมสํ โข ภิกฺขเว ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ, อเสสวจนเมตํ, นิสฺเสสวจนเมตํ, นิปฺปริยายวจนเมตํ, อรหสฺสวจนเมตํ, สเทว-มนุสฺสานํ มชฺเฌ นิสีทิตฺวา ภณิตํ, อยญฺจ ทฺวินฺนํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ ทิสฺสติ, ทุกูเลน ตาปเสน ปาริกาย ตาปสิยา อุตุนิกาเล ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเฐน นาภิ ปรามฏฺฐา, ตสฺส เตน นาภิปรามสเนน สามกุมาโร นิพฺพตฺโต ฯ มาตงฺเคนาปิ อิสินา พฺราหฺมณกญฺญาย อุตุนิกาเล ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเฐน นาภิ ปรามฏฺฐา, ตสฺส เตน นาภิปรามสเนน มณฺฑพฺโย นาม มาณวโก นิพฺพตฺโตติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘ติณฺณํ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ ฯ เตนหิ สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺโย จ มาณวโก อุโภปิ เต นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตาติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ภนฺเต ตถาคเตน ภณิตํ ‘สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺโย จ มาณวโก นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตา’’ติ, เตนหิ ‘ติณฺณํ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ ยํ วจนํ, ตมฺปิ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห สุคมฺภีโร สุนิปุโณ วิสโย พุทฺธิมนฺตานํ, โส ตวานุปฺปตฺโต, ฉินฺท วิมติปถํ, ธาเรหิ ญาณวรปฺปชฺโชตนฺ’’ติ ฯ

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้เพราะการประชุมกันแห่งเหตุ ๓ อย่าง คือ (๑) มารดาและบิดาในโลกนี้เป็นผู้ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) มีสัตว์ปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย การก้าวลงสู่ครรภ์ เพราะความประชุมกันแห่งเหตุ ๓ อย่างเหล่านี้’ ดังนี้ คำที่ตรัสไว้นี้ เป็นคำที่หาส่วนเหลือมิได้ คำที่ตรัสไว้นี้ ไม่มีส่วนเหลือ คำที่ตรัสไว้นี้ เป็นคำพูดโดยตรง นี้เป็นคำของท่านผู้เป็นพระอรหันต์ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งตรัสคำนี้ ท่ามกลางมนุษย์พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย แต่ว่า การก้าวลงสู่ครรภ์เพราะความประชุมกันแห่งเหตุ ๒ อย่าง (เว้นการร่วมกันแห่งมารดากับบิดา) ก็มีอยู่ คือข้อที่ทุกูลดาบสใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบไล้สะดือของนางปาริกาดาบสหญิงผู้กำลังมีระดู ก็เพราะการที่ทุกูลดาบสนั้น ใช้นิ้วมือลูบไล้สะดือนั้น สามกุมารจึงบังเกิด แม้มาตังคฤษีก็ใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบไล้สะดือของนางกัญญาพราหมณีในคราวมีระดู เพราะการที่มาตังคฤษีนั้นลูบไล้สะดือนั้น มัณฑพยมาณพ จึงบังเกิด. พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมี เพราะการประชุมกันแห่งเหตุ ๓ ประการ’ ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘สามกุมาร มัณฑพยมาณพ คนทั้ง ๒ เหล่านั้น บังเกิดได้ เพราะการลูบไล้สะดือ’ ดังนี้ ก็เป็นพูดที่ผิด พระคุณเจ้า ถ้าหากว่า พระตถาคตตรัสว่า ‘สามกุมาร มัณฑพยมาณพ เกิดได้เพราะการลูบไล้สะดือ’ ดังนี้จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะการประชุมแห่งเหตุ ๓ อย่าง’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน แสนจะลึกซึ้ง แสนจะละเอียด ปัญหานั้นเป็นวิสัยของท่านผู้รู้เท่านั้น ตกถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ขอท่านจงทำลายช่องทางความคลางแคลงใจทรงไว้ซึ่งความสว่างไสวแห่งญาณอันประเสริฐเถิด”

“ภาสิตมฺเปตำ มหาราช ภควตา ‘ติณฺณำ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, อิธ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตุนี โหติ, คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ, เอวำ ติณฺณำ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ ฯ ภณิตญฺจ ‘สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺโย จ มาณวโก นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย การก้าวลงสู่ครรภ์ ย่อมมีได้ เพราะประชุมแห่งเหตุ ๓ อย่าง คือ (๑) มารดาและบิดาในโลกนี้เป็นผู้ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) มีสัตว์ปรากฏ, การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะประชุมแห่งเหตุ ๓ อย่าง อย่างนี้แล’ ดังนี้จริง และตรัสไว้ว่า ‘สามกุมาร และมัณฑพยมาณพ บังเกิดเพราะการลูบไล้สะดือ’ ดังนี้ก็จริง”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน เยน การเณน ปญฺโห สุวินิจฺฉิโต โหติ, เตน การเณน มํ สญฺญาเปหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหาเป็นอันถูกวินิจฉัยดีแล้ว ด้วยเหตุใด ขอนิมต์ท่านช่วยทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลนั้นเถิด”

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช สกิจฺโจ จ กุมาโร อิสิสิงฺโค จ ตาปโส เถโร จ กุมารกสฺสโป ‘อิมินา นาม เต นิพฺพตฺตา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า บุคคล ๓ ท่านเหล่านี้ คือ สังกิจจกุมาร อิสิสิงคดาบส และพระกุมารกัสสปเถระ บุคคลเหล่านั้นบังเกิด เพราะเหตุนี้”

“อาม ภนฺเต สุยฺยติ, อพฺภุคฺคตา เตสํ ชาติ, เทฺว มิคเธนุโย ตาว อุตุนิกาเล ทฺวินฺนํ ตาปสานํ ปสฺสาวฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา สสมฺภวํ ปสฺสาวํ ปิวึสุ, เตน ปสฺสาวสมฺภเวน สกิจฺโจ จ กุมาโร อิสิสิงฺโค จ ตาปโส นิพฺพตฺตา ฯ เถรสฺส อุทายิสฺส ภิกฺขุนุปสฺสยํ อุปคตสฺส รตฺตจิตฺเตน ภิกฺขุนิยา องฺคชาตํ อุปนิชฺฌายนฺตสฺส สมฺภวํ กาสาเว มุจฺจิ ฯ อถ โข อายสฺมา อุทายิ ตํ ภิกฺขุนึ เอตทโวจ ‘คจฺฉ ภคินิ, อุทกํ อาหร อนฺตรวาสกํ โธวิสฺสามี’ติ ฯ ‘อาหร’ยฺย อหเมว โธวิสฺสามี’ติ ฯ ตโต สา ภิกฺขุนี อุตุนิสมเย ตํ สมฺภวํ เอกเทสํ มุเขน อคฺคเหสิ, เอกเทสํ องฺคชาเต ปกฺขิปิ, เตน เถโร กุมารกสฺสโป นิพฺพตฺโตติ เอตํ ชโน อาหา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมได้ฟังมา การเกิดของบุคคลเหล่านั้น เป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ คือ แม่เนื้อ ๒ ตัว ในคราวมีระดู ได้มายังสถานที่ถ่ายปัสสาวะของดาบส ๒ รูป ได้ดื่มกินน้ำปัสสาวะปนน้ำอสุจิของดาบสแล้ว สังกิจจกุมารและอิสิสิงคดาบส จึงได้บังเกิด เพราะน้ำอสุจิในปัสสาวะนั้น เมื่อพระอุทายีเถระได้เข้าไปยังสำนักของภิกษุณีทั้งหลาย มีจิตกำหนัดขณะเพ่งจ้องอวัยวะเพศของภิกษุณีรูปหนึ่งอยู่ ก็ปล่อยน้ำอสุจิออกมาเปลื้อนผ้ากาสาวพัสตร์ครั้งนั้นแล ท่านพระอุทายีได้กล่าวกับนางภิกษุณีรูปนั้นว่า ‘น้องหญิง ช่วยไปนำน้ำมาให้ที เราจะซักผ้าสบง ภิกษุณีก็กล่าวว่า ‘พระคุณเจ้า พึงนำมา ดิฉันจะซักให้เอง’ ต่อจากนั้น นางภิกษุณีรูปนั้นซึ่งในสมัยนั้นกำลังมีระดู ก็ใช้ปากคาบเอาน้ำอสุจินั้นไว้ส่วนหนึ่ง ใส่เข้าไปในอวัยวะเพศส่วนหนึ่ง เพราะการกระทำนั้น พระกุมารกัสสปเถระ จึงได้บังเกิดขึ้น คนพูดถึงเรื่องนี้กัน ด้วยประการฉะนี้”

“อปิ นุ โข ตฺวํ มหาราช สทฺทหสิ ตํ วจนนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงเชื่อคำนั้นบ้างหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต พลวํ ตตฺถ มยํ การณํ อุปลภาม, เยน มยํ การเณน สทฺทหาม ‘อิมินา การเณน นิพฺพตฺตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเชื่อ เพราะเหตุว่า ‘พวกชนเหล่านี้เกิดเพราะเหตุนี้’ โยมได้เหตุที่มีกำลังในเรื่องนั้น”

“กึ ปเนตฺถ มหาราช การณนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็ในเรื่องนี้ มีเหตุผลอะไรหรือ ?”

“สุปริกมฺมกเต ภนฺเต กลเล พีชํ นิปติตฺวา ขิปฺปํ สวิรุหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พืชที่หว่านลงไปบนดินตรงที่เขาตระเตรียมไว้อย่างดีแล้ว ย่อมงอกงามได้เร็ว มิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ ขอถวายพระพรมหาบพิตร”

“เอวเมว โข ภนฺเต สา ภิกฺขุนี อุตุนี สมานา สณฺจิเต กลเล รุหิเร ปจฺฉินฺนเวเค จิตาย ธาตุยา ตํ สมฺภวํ คเหตฺวา ตสฺมึ กลเล ปกฺขิปิ, เตน ตสฺสา คพฺโภ สณฺจาสิ, เอวํ ตตฺถ การณํ ปจฺเจม เตสํ นิพฺพตฺติยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ภิกษุณีรูปนั้นเป็นหญิงมีระดู เมื่อเลือดในรังไข่ซึ่งยังตั้งอยู่พร้อมเพิ่งขาดไป เมื่อธาตุ (ระดู) ยังตั้งอยู่ ถือเอาน้ำอสุจิใส่เข้าไปที่รังไข่นั้น เพราะฉะนั้น ครรภ์ของภิกษุณีนั้น จึงตั้งขึ้น พวกโยมอาศัยเหตุแห่งการเกิดขึ้นของบุคคลเหล่านั้น ในเรื่องนั้น อย่างนี้”

“เอวเมตํ มหาราช ตถา สมฺปฏิจฺฉามิ, โยนิปฺปเวเสน คพฺโภ สมฺภวตีติ ฯ สมฺปฏิจฺฉสิ ปน ตฺวํ มหาราช เถรสฺส กุมารกสฺสปสฺส คพฺภาวกฺกมนนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพก็ขอรับรองความข้อนี้เหมือนอย่างนั้นอย่างนี้ว่า เพราะมีการใส่น้ำอสุจิเข้าไปทางอวัยวะเพศหญิง ครรภ์จึงเกิดมีขึ้น มหาบพิตร พระองค์ทรงยอมรับว่า พระกุมารกัสสปเถระมีการหยั่งลงสู่ครรภ์ตามประการ

ดังกล่าวมานี้ หรือ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมยอมรับ”

“สาธุ มหาราช ปจฺจาคโตสิ มม วิสยํ, เอกวิเธนปิ คพฺภาวกฺกนฺตึ กถยนฺโต มมานุพลํ ภวิสฺสสิ, อถ ยา ปน ตา เทฺว มิคเธนุโย ปสฺสาวํ ปิวิตฺวา คพฺภํ ปฏิลภึสุ, ตาสํ ตฺวํ สทฺทหสิ คพฺภสฺสาวกฺกมนนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ดีแล้ว มหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงกลับมายังวิสัย (แนวทางความคิด) ของอาตมา พระองค์เมื่อตรัสยอมรับการก้าวลงสู่ครรภ์ แม้โดยวิธีการหนึ่ง ก็จักเป็นอันคล้อยตามกำลังของอาตมภาพ เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้อที่ว่า แม่เนื้อ ๒ ตัวนั้นดื่มน้ำปัสสาวะแล้วได้การตั้งครรภ์ พระองค์ก็ทรงเชื่อแล้วสิว่า มีการก้าวลงสู่ครรภ์แห่งแม่เนื้อทั้ง ๒ ตัวนั้นจริง ?”

“อาม ภนฺเต ยํ กิญฺจิ ภุตฺตํ ปีตํ ขายิตํ เลหิตํ, สพฺพํ ตํ กลลํ โอสรติ, ฐานคตํ วุฑฺฒิมาปชฺชติ ฯ ยถา ภนฺเต นาคเสน ยา กาจิ สริตา นาม, สพฺพา ตา มหาสมุทฺทํ โอสรนฺติ, ฐานคตา วุฑฺฒิมาปชฺชนฺติ ฯ เอวเมว โข ภนฺเต นาคเสน ยํ กิญฺจิ ภุตฺตํ ปีตํ ขายิตํ เลหิตํ, สพฺพํ ตํ กลลํ โอสรติ, ฐานคตํ วุฑฺฒิมาปชฺชติ, เตนาหํ การเณน สทฺทหามิ มุขคเตนปิ คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่แล้ว พระคุณเจ้า โยมเชื่อ สิ่งที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว อย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมหยั่งลงสู่รังไข่ได้ ถึงสถานที่แล้ว ย่อมถึงความเจริญ พระคุณเจ้านาคเสน เปรียบเหมือนว่า ขึ้นชื่อว่าแม่น้ำทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม่น้ำทั้งหมดเหล่านั้น ย่อมไหลลงไปสู่มหาสมุทร ถึงสถานที่แล้ว ย่อมถึงความเจริญ ฉันใด พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ได้กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวกินแล้ว ลิ้มแล้ว สิ่งนั้นทั้งหมด ย่อมหยั่งลงสู่รังไข่ได้ ถึงสถานที่แล้ว ย่อมถึงความเจริญ ฉันนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุผลข้อนั้น โยมจึงเชื่อว่า การหยั่งลงสู่ครรภ์ ย่อมมีได้ แม้ด้วยปัสสาวะปนน้ำอสุจิที่เข้าไปทางปาก”

“สาธุ มหาราช, คาฬฺหตรํ อุปคโตสิ มม วิสยํ, มุขปาเนนปิ ทฺวยสนฺนิปาโต ภวติ ฯ สงฺกิจฺจสฺส จ มหาราช กุมารสฺส อิสิสิงฺคสฺส จ ตาปสสฺส เถรสฺส จ กุมารกสฺสปสฺส คพฺภาวกฺกมนำ สมฺปฏิจฺฉสี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “สาธุ มหาบพิตร พระองค์ทรงเข้าถึงวิสัยของอาตมาอย่างหนักแน่น แม้มีการประชุมกันแห่งเหตุ ๒ อย่าง แม้โดยการใช้ปากดื่ม ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับการก้าวลงสู่ครรภ์ของสังกิจจกุมาร อิสิสิงคดาบส และพระกุมาร-กัสสปะเถระ”

“อาม ภนฺเต สนฺนิปาโต โอสรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า การประชุมกัน ก็มีการหยั่งลงสู่ครรภ์ได้”

“สาโมปิ มหาราช กุมาโร มณฺฑพฺโยปิ มาณวโก ตีสุ สนฺนิปาเตสุ อนฺโตคธา, เอกรสาเยว ปุริเมน, ตตฺถ การณำ วกฺขามิ ฯ ทุกูโล จ มหาราช ตาปโส ปาริกา จ ตาปสี อุโภปิ เต อรญฺญวาสา อเหสุ ปวิเวกาธิมุตฺตา อุตฺตมตฺถคเวสกา, ตปเตเชน ยาว พฺรหฺมโลกำ สนฺตาเปสุ ฯ เตสำ ตทา สกฺโก เทวานมินฺโท สายำ ปาตำ อุปฏฺฐานำ อาคจฺฉติ ฯ โส เตสำ ครุกตเมตฺตตาย อุปธาเรนฺโต อทฺทส อนาคตมทฺธาเน ทฺวินฺนมฺปิ เตสำ จกฺขูนำ อนฺตรธานำ, ทิสฺวา เต เอวมาห ‘เอกำ เม โภนฺโต วจนำ กโรถ, สาธุ เอกำ ปุตฺตำ ชเนยฺยาถ, โส ตุมฺหากำ อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสติ อาลมฺพโน จา’ติ ฯ ‘อลำ โกสิย, มา เอวำ ภณี’ติ ฯ เต ตสฺส ตำ วจนำ น สมฺปฏิจฺฉึสุ ฯ อนุกมฺปโก อตฺถกาโม สกฺโก เทวานมินฺโท ทุติยมฺปิ... เป.... ตติยมฺปิ เต เอวมาห ‘เอกำ เม โภนฺโต วจนำ กโรถ, สาธุ เอกำ ปุตฺตำ ชเนยฺยาถ, โส ตุมฺหากำ อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสติ อาลมฺพโน จา’ติ ฯ ตติยมฺปิ เต อาหำสุ ‘อลำ โกสิย มา ตฺวำ โข อมฺเห อนตฺเถ นิโยเชหิ กทายำ กาโย น ภิชฺชิสฺสติ, ภิชฺชตุ อยำ กาโย เภทนธมฺโม, ภิชฺชนฺติยาปิ ธรณิยา ปตนฺเตปิ เสลสิขเร ผลนฺเตปิ อากาเส ปตนฺเตปิ จนฺทิมสูริเย เนว มยำ โลกธมฺเมหิ มิสฺสยิสฺสาม, มา ตฺวำ อมฺหากำ สมฺมุขภาวำ อุปคจฺฉ, อุปคตสฺส เต เอโส วิสฺสาโส, อนตฺถจโร ตฺวำ มญฺเญ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร แม้สามกุมาร แม้มัณฑพยมาณพ ก็นับเนื่องในเหตุ ๓ อย่างประชุมกัน มีอาการเดียวกันกับบุคคลก่อน ๆ นั่นแหละ อาตมภาพจักกล่าวถึงเหตุในการเกิด (แห่งบุคคลเหล่านั้น) ขอถวายพระพร มีเรื่องว่า มีบุคคล ๒ คนนั้น คือ ทุกูลดาบส และนางปาริกาดาบสหญิง ได้อาศัยอยู่ในป่า มีจิตน้อมไปในวิเวก เป็นผู้แสวงหา

ประโยชน์สูงสุด มีเดชตบะ ทำโลกให้ร้อนไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ในกาลนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพได้เสด็จมาสู่ที่บำรุงของบุคคลทั้ง ๒ เหล่านั้น ทั้งตอนเย็น ทั้งตอนเช้า เพราะมีความเมตตาหนักแน่นต่อบุคคลเหล่านั้น ท้าวสักกะนั้นจึงทรงตรวจสอบ ก็ทรงพบว่า ในอนาคตจักษุทั้ง ๒ ข้างของคนเหล่านั้น จักมืดบอด ครั้นทรงพบแล้วก็ตรัสกับคนทั้ง ๒ เหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งสอง จงทำตามคำของโยมสักอย่างหนึ่งเถิด คือว่า จะเป็นการดี ถ้าท่านพึงให้กำเนิดบุตรสักคนหนึ่ง เขาจักเป็นผู้ทำนุบำรุงและเอาใจใส่พวกท่าน คนเหล่านั้นทูลตอบว่า อย่าเลย ท่านท้าวโกสีย์ พระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนี้เลย คนเหล่านั้นไม่ยอมรับคำขอร้องนั้นของท้าวสักกะนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพผู้ทรงมีพระทัยอนุเคราะห์ใคร่ประโยชน์ ได้ตรัสกับบุคคลเหล่านั้น แม้เป็นครั้งที่ ๒ แม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งสองจงทำตามคำของโยมสักอย่างหนึ่งเถิด คือว่า จะเป็นการดีถ้าท่านพึงให้กำเนิดบุตรสักคนหนึ่ง เขาจักเป็นผู้ทำนุบำรุงและเอาใจใส่พวกท่าน คนเหล่านั้นก็ทูลตอบแม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า อย่าเลยท่านท้าวโกสีย์ พระองค์อย่าได้ตรัสชักชวนพวกอาตมาในเรื่องไร้ประโยชน์เลย ในกาลไหน ๆ กายนี้จักยังไม่แตกทำลาย ขอให้กายที่มีความแตกทำลายเป็นธรรมดานี้ จงแตกทำลายไปเถอะ แม้เมื่อธรณีจะล่มสลายไป แม้เมื่อภูเขาหินจะไสล้ลงไป แม้เมื่ออากาศจะพลิกกลับไป แม้เมื่อดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จะตกไป พวกอาตมภาพก็จักไม่ขอคลุกคลีอยู่ด้วยโลกธรรมทั้งหลาย ขอพระองค์จงอย่าเสด็จเข้าใกล้สู่ความเป็นผู้อยู่ตรงหน้าของพวกอาตมา ความสนิทสนมกับพระองค์ผู้ใกล้ชิดนี้ ดูเหมือนว่ามีแต่จะประพฤติสิ่งที่ไร้ประโยชน์”

ตโต สกฺโก เทวานมินฺโท เตสํ มนํ อลภมาโน ครุกโต ปญฺชลิโก ปุน ยาจิ ‘ยทิ เม วจนํ น อุสฺสหถ กาตุํ, ยทา ตาปสี อุตุนี โหติ ปุปฺผวตี, ตทา ตฺวํ ภนฺเต ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเฐน นาภึ ปรามเสยฺยาสิ, เตน สา คพฺภํ ลจฺฉติ, สนฺนิปาโตเยเวส คพฺภาวกฺกนฺติยา’ติ ฯ ‘สกฺโกมหํ โกสิย ตํ วจนํ กาตุํ, น ตาวตเกน อมฺหากํ ตโป ภิชฺชติ, โหตู’ติ สมฺปฏิจฺฉิสุ ฯ ตาย จ ปน เวลาย เทวภวเน อตฺถิ เทวปุตฺโต อุสฺสนฺนกุสลมูโล ขีณายุโก อายุกฺขยปฺปตฺโต ยทิจฺฉกํ สมตฺโถ โอกฺกมิตุํ อปิ จกฺกวตฺติกุเลปิ ฯ อถ สกฺโก เทวานมินฺโท ตํ เทวปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห ‘เอหิ โข มาริส, สุปภาโต เต ทิวโส, อตฺถสิทฺธิ อุปคตา, ยมหํ เต อุปฏฺฐานมาคมึ, รมณีเย เต โอกาเส วาโส ภวิสฺสติ, ปติรูเป กุเล ปฏิสนฺธิ ภวิสฺสติ, สุนฺทเรหิ มาตาปิตูหิ วฑฺเฒตพฺโพ, เอหิ เม วจนํ กโรหี’ติ ยาจิ ฯ ทุติยมฺปิ...เป.... ตติยมฺปิ ยาจิ สิรสิ ปญฺชลิกโต ฯ

ในลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ เมื่อทรงชักจูงใจของคนเหล่านั้นไม่ได้ ก็ทรงทำความเคารพ ประคองอัญชลี ขอร้องอีกครั้งว่า “ถ้าหากท่านทั้ง ๒ ไม่ขวนขวายทำตามคำของโยม เวลาใด ท่านดาบสหญิงเกิดมีระดู ท่านผู้เจริญ ในเวลานั้น ท่านจงใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบไล้สะดือเถิด ดาบสหญิงนั้นจักตั้งครรภ์ เพราะการกระทำนั้น นี้เป็นการประชุมกันเพื่อการก้าวลงสู่ครรภ์เหมือนกัน” ดังนี้ ท่านเหล่านั้นรับปากว่า “ท่านท้าวโกสีย์ โยมอาจทำตามคำของท่านได้ เพราะด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ตบะของพวกอาตมาจะไม่แตกเสียหาย” ดังนี้ ก็แลในเวลานั้น ที่ภพเทวดา มีเทพบุตรองค์หนึ่งผู้มีกุศลมูลหนาแน่น สิ้นอายุ ถึงอายุขัยแล้ว สามารถที่จะก้าวลง แม้ในตระกูลพระเจ้าจักรพรรดิได้ตามที่ปรารถนา ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเสด็จเข้าไปหาเทพบุตรองค์นั้นแล้วรับสั่งอย่างนี้ว่า “มาเถิด ท่านผู้นิรทุกข์ วันนี้เป็นวันฤกษ์ดีของท่าน ท่านจะบรรลุความสำเร็จประโยชน์ เรามาสู่ที่บำรุงของท่านใด การอยู่ในโอกาสที่น่ารื่นรมย์จักมีแก่ท่าน ท่านจักมีการปฏิสนธิในตระกูลที่สมควร ท่านจะพึงเจริญเติบโตด้วยมารดาและบิดาผู้ดีงาม มาเถอะ ขอท่านจงทำตามคำของเรา” ดังนี้ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพได้ทรงประคองอัญชลีเหนือพระเศียร ตรัสขอร้องถึง ๒ - ๓ ครั้ง

ตโต โส เทวปุตฺโต เอวมาห ‘กตมํ ตํ มาริส กุลํ, ยํ ตฺวํ อภิกฺขณํ กิตฺตยสิ ปุนปฺปุนนฺ’ติ ฯ ‘ทุกูโล จ ตาปโส ปาริกา จ ตาปสี’ติ ฯ โส ตสฺส วจนํ สุตฺวา ตุฏฺโจ สมฺปฏิจฺฉิ ‘สาธุ มาริส, โย ตว ฉนฺโท, โส โหตุ, อากงฺขมาโน อหํ มาริส ปตฺถิเต กุเล อุปฺปชฺเชยฺยํ, กิมฺหิ กุเล อุปฺปชฺชามิ อณฺฑเช วา ชลาพุเช วา สเสทเช วา โอปปาติเก วา’ติ ? ‘ชลาพุชาย มาริส โยนิยา อุปฺปชฺชาหี’ติ ฯ อถ สกฺโก เทวานมินฺโท อุปฺปตฺติทิวสํ วิคเณตฺวา ทุกูลสฺส ตาปสสฺส อาโรเจสิ ‘อสุกสฺมึ นาม ทิวเส ตาปสี อุตุนี ภวิสฺสติ ปุปฺผวตี, ตทา ตฺวํ ภนฺเต ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเจน นาภึ ปรามเสยฺยาสี’ติ ฯ ตสฺมึ มหาราช ทิวเส ตาปสี จ อุตุนี ปุปฺผวตี อโหสิ, เทวปุตฺโต จ ตตฺถูปโค ปจฺจุปฏฺจิโต อโหสิ, ตาปโส จ ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเจน ตาปสิยา นาภึ ปรามสิ, อิติ เต ตโย สนฺนิปาตา อเหสุ, นาภิปรามสเนน ตาปสิยา ราโค อุทปาทิ, โส ปนสฺสา ราโค นาภิปรามสนํ ปฏิจฺจ มา ตฺวํ สนฺนิปาตํ อชฺฌาจารเมว มญฺญิ, อูหสนมฺปิ สนฺนิปาโต, อุลฺลปนมฺปิ สนฺนิปาโต, อุปนิชฺฌายนมฺปิ สนฺนิปาโต, ปุพฺพภาคภาวโต ราคสฺส อุปฺปาทาย อามสเนน สนฺนิปาโต ชายติ, สนฺนิปาตา โอกฺกมนํ โหตีติ ฯ

ต่อจากนั้น เทพบุตรองค์นั้นได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระองค์ทรงยกย่องตระกูลไหนเนือง ๆ พระเจ้าข้า’ ท้าวสักกะตรัสตอบว่า ‘ทุกูลดาบส และนางปาริกา

ดาบสหญิง' เทพบุตรองค์นั้นพอได้สดับคำของท่านท้าวสักกะนั้น ก็ยินดี รับคำ กล่าวว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ความพอพระทัยของพระองค์ดีจริง พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ก็หวังจะเกิดในตระกูลที่ตนปรารถนา คิดอยู่ว่า เราจะเกิดในตระกูลไหน ในตระกูลที่เป็นอัณฑชะ หรือว่าที่เป็นชลาพุชะ หรือว่าที่เป็นสังเสทชะ หรือว่าที่เป็นโอปปาติกะ ดังนี้. ท่านท้าวสักกะตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงเกิดในชลาพุชะกำเนิดเถิด ครั้งนั้น ท่านท้าวสักกะจอมเทพทรงคำนวณวันที่เทพบุตรจะไปเกิดไว้แล้ว ทรงแจ้งข่าวแก่ทุกูลดาบสว่า ดาบสหญิงจะมีระดูในวันโน้น ท่านผู้เจริญ ถึงตอนนั้น ขอท่านจงใช้หัวแม่มือข้างขวาลูบไล้ที่สะดือเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร เมื่อวันนั้นมาถึง ดาบสหญิงก็ได้เป็นผู้มีระดู เทพบุตรก็ได้เข้าไปปรากฏตัวในที่นั้น และท่านดาบสก็ได้ใช้หัวแม่มือข้างขวาลูบไล้ที่สะดือของดาบสหญิง ด้วยประการฉะนี้ จึงได้มีเหตุ ๓ อย่างเหล่านั้นมาประชุมกัน นางดาบสหญิงได้เกิดราคะ เพราะการลูบไล้สะดือ ก็ราคะนั้นของดาบสหญิงนั้น ย่อมเกิดเพราะอาศัยการลูบไล้สะดือ ขอพระองค์อย่าทรงสำคัญการร่วมกันนั้นว่าเป็นอัชฌาจารเลย แม้แต่การหัวเราะ ก็จัดว่าเป็นการร่วมกันได้ แม้การพูดกัน ก็จัดว่าเป็นการร่วมกันได้ แม้การเพ่งจ้องกัน ก็จัดว่าเป็นการร่วมกันได้ ย่อมเกิดการร่วมกัน เพราะการเกิดขึ้นแห่งราคะที่จับต้อง เพราะมีส่วนเบื้องต้น และเพราะมีการร่วมกัน ก็ย่อมมีการก้าวลงสู่ครรภ์แล

"อนชฺฌาจาเรปิ มหาราช ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ ยถา มหาราช อคฺคิ ชลมาโน อปรามสโนปิ อุปคตสฺส สีตํ พฺยปหนฺติ, เอวเมว โข มหาราช อนชฺฌาจาเรปิ ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ

ขอถวายพระพร การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะการลูบคลำ แม้ไม่ถึงขั้นเป็นอัชฌาจาร ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไฟที่ลุกโพลง ไม่แตะถึงตัว ย่อมขจัดความเย็นแห่งสิ่งที่เข้าใกล้ได้ ฉันใด การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้เพราะการลูบไล้ แม้ที่ไม่ถึงขั้นเป็นอัชฌาจาร ฉันนั้น

"จตุนฺนํ มหาราช วเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ กมฺมวเสน โยนิวเสน กุลวเสน อายาจนวเสน, อปิจ สพฺเพเปเต สตฺตา กมฺมสมฺภวา กมฺมสมุฏฺฐานา ฯ

ขอถวายพระพร การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) ด้วยอำนาจแห่งกรรม (๒) ด้วยอำนาจแห่งอาการที่เกิด (๓) ด้วยอำนาจแห่งตระกูล (๔) ด้วยอำนาจแห่งการร้องขอ แม้สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ จะเป็นผู้มีกรรมเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นเหตุให้ตั้งขึ้นก็ตาม

“กถํ มหาราช กมฺมวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ? อุสฺสนฺนกุสลมูลา มหาราช สตฺตา ยทิจฺฉกํ อุปฺปชฺชนฺติ ขตฺติยมหาสาลกุเล วา พฺราหฺมณมหาสาลกุเล วา คหปติ-มหาสาลกุเล วา เทเวสุ วา อณฺฑชาย วา โยนิยา ชลาพุชาย วา โยนิยา สเสทชาย วา โยนิยา โอปปาติกาย วา โยนิยา ฯ ยถา มหาราช ปุริโส อฑฺโฒ มหทฺธโน มหาโภโค ปหูตชาตรูปรชโต ปหูตวิตฺตูปกรโณ ปหูตธนธญฺโญ ปหูตขาทิปกฺโข ทาสึ วา ทาสํ วา เขตฺตํ วา วตฺถุ วา คามํ วา นิคมํ วา ชนปทํ วา ยํ กิญฺจิ มนสา อภิปตฺถิตํ, ยทิจฺฉกํ ทฺวิคุณติคุณมฺปิ ธนํ ทตฺวา กิณาติ, เอวเมว โข มหาราช อุสฺสนฺนกุสลมูลา สตฺตา ยทิจฺฉกํ อุปฺปชฺชนฺติ ขตฺติยมหาสาลกุเล วา พฺราหฺมณมหาสาลกุเล วา คหปติมหาสาลกุเล วา เทเวสุ วา อณฺฑชาย วา โยนิยา ชลาพุชาย วา โยนิยา สเสทชาย วา โยนิยา โอปปาติกาย วา โยนิยา ฯ เอวํ กมฺมวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีด้วยอำนาจแห่งกรรม เป็นอย่างไร ? มหาบพิตร สัตว์ผู้มีกุศลมูลหนาแน่น ย่อมเกิดได้ตามที่ปรารถนา คือ ในตระกูลกษัตริย์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลพราหมณ์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลคฤหบดีมหาศาลก็ได้ ในหมู่เทวดาทั้งหลายก็ได้ ในอัณฑชกำเนิดก็ได้ ในชลาพุชกำเนิดก็ได้ ในสังเสทชกำเนิดก็ได้ ในโอปปาติกำเนิดก็ได้ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจเพียงพอ มีเงิน มีข้าวเปลือกเพียงพอ มีบุคคลฝ่ายที่เป็นญาติเพียงพอ ย่อมจ่ายเงินเป็น ๒ เท่า ๓ เท่า ซื้อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นทาสหญิงก็ได้ ทาสชายก็ได้ ที่นาก็ได้ ที่สวนก็ได้ หมู่บ้านก็ได้ ตำบลก็ได้ อำเภอก็ได้ ตามที่ปรารถนา ตามที่ต้องการ ฉันใด ขอถวายพระพร สัตว์ทั้งหลายผู้มีกุศลหนาแน่น ย่อมเกิดได้ตามที่ปรารถนา คือ ในตระกูลกษัตริย์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลพราหมณ์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลคฤหบดีมหาศาลก็ได้ ในหมู่เทวดาทั้งหลายก็ได้ ในอัณฑชกำเนิดก็ได้ ในชลาพุชกำเนิดก็ได้ ในสังเสทชกำเนิดก็ได้ ในโอปปาติกกำเนิดก็ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งกรรม ตามประการดังกล่าวมาฉะนี้

“กถํ โยนิวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ? กุกฺกุฏานํ มหาราช วาเตน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ พลากานํ เมฆสทฺเทน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ สพฺเพปิ เทวา อคพฺภเสยฺยกา สตฺตาเยว, เตสํ นานาวณฺเณน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ ยถา มหาราช มนุสฺสา นานาวณฺเณน มหิยา จรนฺติ, เกจิ ปุรโต ปฏิจฺฉาเทนฺติ, เกจิ ปจฺฉโต ปฏิจฺฉาเทนฺติ, เกจิ นคฺคา โหนฺติ, เกจิ ภณฺฑู โหนฺติ เสตปฏธรา, เกจิ โมฬิพทฺธา

โหนฺติ, เกจิ ภณฺฑู กาสาววสนา โหนฺติ, เกจิ กาสาววสนา โมฬิพทฺธา โหนฺติ, เกจิ ชฏิโน วากจีรธรา โหนฺติ, เกจิ จมฺมวสนา โหนฺติ, เกจิ รสฺมิโย นิวาเสนฺติ, สพฺเพเปเต มนุสฺสา นานาวณฺเณน มหิยา จรนฺติ, เอวเมว โข มหาราช สตฺตาเยว เต สพฺเพ, เตสํ นานาวณฺเณน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ เอวํ โยนิวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ

การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งอาการที่เกิด อย่างไร ? พวกไก่ป่า พอมีลมพัด ก็มีการก้าวลงสู่ครรภ์ พวกนกยาง พอมีเสียงฟ้าร้อง ก็มีการก้าวลงสู่ครรภ์ พวกเทวดาแม้ทุกตน มิได้เป็นสัตว์ผู้เกิดในครรภ์เลยเทียว สัตว์เหล่านั้นมีการก้าวลงสู่ครรภ์ โดยอาการต่าง ๆ กัน ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ผู้คนทั้งหลายย่อมเที่ยวไปบนแผ่นดิน โดยอาการต่าง ๆ กัน บางพวกปิดแค่ข้างหน้า บางพวกปิดแค่ข้างหลัง บางพวกก็เป็นคนเปลือย บางพวกหัวโล้น ทรงผ้าขาว บางพวกเกล้ามวยผม บางพวกหัวโล้นนุ่งห่มผ้ากาสาวะ บางพวกเกล้ามวยผมนุ่งห่มผ้ากาสาวะ บางพวกมีชฎา ทรงจีวรเปลือกไม้ บางพวกนุ่งหนังสัตว์ บางพวกนุ่งบังเหียน ผู้คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดย่อมเที่ยวไปบนแผ่นดิน โดยอาการต่าง ๆ กัน ฉันใด ขอถวายพระพรมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัตว์เหล่านั้นย่อมมีการก้าวลงสู่ครรภ์โดยอาการต่าง ๆ กัน การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งอาการที่เกิด ตามประการดังกล่าวมานี้

“กถํ กุลวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ? กุลํ นาม มหาราช จตฺตาริ กุลานิ อณฺฑชํ ชลาพุชํ สํเสทชํ โอปปาติกํ ฯ ยทิ ตตฺถ คนฺธพฺโพ ยโต กุโตจิ อาคนฺตฺวา อณฺฑเช กุเล อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ อณฺฑโช โหติ...เป.... ชลาพุเช กุเล...เป.... สํเสทเช กุเล...เป .... โอปปาติเก กุเล อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ โอปปาติโก โหติ ฯ เตสุ เตสุ กุเลสุ ตาทิสาเยว สตฺตา สมฺภวนฺติ ฯ ยถา มหาราช หิมวติ เนรุปพฺพตํ เย เกจิ มิคปกฺขิโน อุเปนฺติ, สพฺเพ เต สกวณฺณํ วิชหิตฺวา สุวณฺณวณฺณา โหนฺติ, เอวเมว โข มหาราช โย โกจิ คนฺธพฺโพ ยโต กุโตจิ อาคนฺตฺวา อณฺฑชํ โยนึ อุปคนฺตฺวา สภาววณฺณํ วิชหิตฺวา อณฺฑโช โหติ...เป.... ชลาพุชํ...เป.... สํเสทชํ...เป.... โอปปาติกํ โยนึ อุปคนฺตฺวา สภาววณฺณํ วิชหิตฺวา โอปปาติโก โหติ, เอวํ กุลวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ

การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งตระกูล เป็นอย่างไร ? ขอถวายพระพรมหาบพิตร ชื่อว่าตระกูล ได้แก่ตระกูล ๔ คือ (๑) อัณฑชะ (๒) ชลาพุชะ (๓) สังเสทชะ (๔) โอปปาติกะ ในตระกูลทั้ง ๔ เหล่านั้น ถ้าหากว่า สัตว์มาจากภพใดภพหนึ่ง เกิดในตระกูลที่เป็นอัณฑชะ ในภพนั้น สัตว์ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นอัณฑชะ (สัตว์ผู้เกิดในไข่ ฯลฯ เกิด

ในตระกูลที่เป็นชลาพุชะ ฯลฯ เกิดในตระกูลที่เป็นสังเสทชะ ฯลฯ มาเกิดในตระกูลที่เป็นโอปปาติกะ ในภพนั้น สัตว์ผู้นั้นก็ชื่อว่าเป็นโอปปาติกะ (สัตว์ผู้ผุดเกิดฉับพลัน) สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นเช่นเดียวกันทั้งหมดในตระกูลทั้งหลายนั้น ๆ นั่นแหละ ย่อมเกิดขึ้น ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า หมู่เนื้อและนกพวกใดพวกหนึ่ง เข้าถึงภูเขาสิเนรุในป่าหิมพานต์ หมู่เนื้อและนกเหล่านั้นทั้งปวงย่อมเป็นผู้ละผิวพรรณของตน แล้วกลายเป็นผู้มีผิวพรรณผุดผ่องดุจทองคำ ฉันใด ขอถวายพระพร สัตว์ผู้จะเกิดคนใดคนหนึ่ง ละจากภพหนึ่งภพใด เข้าถึงอันฑชกำเนิดแล้ว ย่อมเป็นผู้ละรูปร่างที่มีอยู่ตามสภาพเสียแล้วเป็นอัณฑชสัตว์ ฯลฯ เข้าถึงชลาพุชะกำเนิด ฯลฯ เข้าถึงสังเสทชกำเนิด ฯลฯ เข้าถึงโอปปาติกกำเนิด สัตว์นั้นย่อมเป็นผู้ละรูปร่างที่มีอยู่ของตนเสียแล้ว เป็นโอปปาติกสัตว์ ฉันนั้น การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งตระกูล ด้วยประการฉะนี้

“กถं อายาจนวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ? อิธ มหาราช กุลํ โหติ อปุตฺตกํ พหุสาปเตยฺยํ สทฺธํ ปสนฺนํ สีลวนฺตํ กลฺยาณธมฺมํ ตปนิสฺสิตํ, เทวปุตฺโต จ อุสฺสนฺนกุสลมูโล จวนธมฺโม โหติ ฯ อถ สกฺโก เทวานมินฺโท ตสฺส กุลสฺส อนุกมฺปาย ตํ เทวปุตฺตํ อายาจติ ‘ปณิเธหิ มาริส อสุกสฺส กุลสฺส มเหสิยา กุจฺฉิน’ติ ฯ โส ตสฺส อายาจนเหตุ ตํ กุลํ ปณิเธติ ฯ ยถา มหาราช มนุสฺสา ปุญฺญกามา สมณํ มโนภาวนียํ อายาจิตฺวา เคหํ อุปเนนฺติ, อยํ อุปคนฺตฺวา สพฺพสฺส กุลสฺส สุขาวโห ภวิสฺสตีติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สกฺโก เทวานมินฺโท ตํ เทวปุตฺตํ อายาจิตฺวา ตं กุลํ อุปเนติ ฯ เอวं อายาจนวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ

การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจการขอร้อง เป็นอย่างไร ? ขอถวายพระพร ในโลกนี้ ตระกูลที่ยังไม่มีบุตร มีทรัพย์สมบัติมาก มีศรัทธา เลื่อมใส มีศีล มีกัลยาณธรรม อาศัยตบะ ก็มีอยู่ อนึ่ง เทพบุตรผู้มีกุศลมูลหนาแน่น ผู้จะต้องเคลื่อนเป็นธรรมดา ก็มีอยู่. ครั้งนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ ทรงประสงค์อนุเคราะห์ตระกูลนั้น จึงทรงร้องขอเทพบุตรนั้นว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงตั้งความปรารถนาท้องของนายหญิงแห่งตระกูลโน้นเถิด ดังนี้ เพราะการขอร้องของท้าวสักกะเป็นเหตุ เทพบุตรตนนั้น จึงตั้งความปรารถนาตระกูลนั้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คนทั้งหลายผู้ต้องการบุญกราบอาราธนานิมนต์สมณะที่ตนมีใจยกย่องนำเข้าไปยังเรือนด้วยคิดว่า สมณะผู้นี้เข้าไปแล้วก็จักเป็นผู้นำแต่ความสุขมาให้แก่ตระกูลทั้งปวง ฉันใด ขอถวายพระพร ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ ก็ทรงขอร้องเทพบุตรนั้นให้เข้าไปสู่ตระกูลนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน การก้าวลงสู่ครรภ์แห่ง

สัตว์ทั้งหลายย่อมมีด้วยอำนาจแห่งการขอร้อง ด้วยประการฉะนี้

“สาโม มหาราช กุมาโร สกฺเกน เทวานมินฺเทน อายาจิโต ปาริกาย ตาปสิยา กุจฺฉึ โอกฺกนฺโต ฯ สาโม มหาราช กุมาโร กตปุญฺโญ, มาตาปิตโร สีลวนฺโต กลฺยาณธมฺมา, อายาจโก สกฺโก, ติณฺณำ เจโตปณิธิยา สาโม กุมาโร นิพฺพตฺโต ฯ อิธ มหาราช นยกุสโล ปุริโส สุกฏฺเ อนูปเขตฺเต พีชำ โรเปยฺย, อปิ นุ ตสฺส พีชสฺส อนฺตรายำ วิวชฺเชนฺตสฺส วุฑฺฒิยา โกจิ อนฺตราโย ภเวยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สามกุมาร ซึ่งถูกท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพทรงขอร้อง ก็ได้ก้าวลงสู่ครรภ์ของนางปาริกาดาบสหญิง ขอถวายพระพร สามกุมาร เป็นผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว มารดาและบิดาเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ท้าวสักกะซึ่งเป็นผู้ขอร้อง เพราะการตั้งจิตปรารถนาแห่งบุคคล ๓ คน สามกุมารจึงบังเกิดได้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้ฉลาดในนัยในโลกนี้ จะพึงปลูกพืชในไร่นาที่ปรับไว้ดี ก็เมื่อบุรุษนั้นขจัดสิ่งที่เป็นอันตรายต่อพืชแล้ว อันตรายอะไรๆ จะพึงมี เพื่อจะขัดขวางความเจริญงอกงาม บ้างหรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต นิรุปฺปาตำ พีชำ ขิปฺปำ สำวิรุเหยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า พืชปราศจากอันตรายขัดขวาง ก็จะพึงเจริญงอกงามได้อย่างรวดเร็ว”

“เอวเมว โข มหาราช สาโม กุมาโร มุตฺโต อุปฺปนฺนนฺตราเยหิ ติณฺณำ เจโตปณิธิยา นิพฺพตฺโต ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละแล สามกุมารพ้นจากอันตรายทั้งหลายที่เกิดขึ้น จึงบังเกิดได้ เพราะความตั้งจิตปรารถนาแห่งบุคคลทั้ง ๓

“อปิ นุ โข มหาราช สุตปุพฺพำ ตยา อิสีนำ มโนปโทเสน อิทฺโธ ผีโต มหาชนปโท สชโน สมุจฺฉินฺโน”ติ ?

ขอถวายพระพร พระองค์เคยทรงสดับบ้างหรือไม่ว่า มีชนบทใหญ่พร้อมทั้งฝูงชนมั่งคั่ง แผ่ไพศาล ต้องสาบสูญไปเพราะจิตประทุษร้ายของพวกฤษี ?”

“อาม ภนฺเต สุยฺยติ ฯ มหิยา ทณฺฑการญฺญ มชฺฌารญฺญ กาลิงฺคารญฺญ มาตงฺคารญฺญ, สพฺพ ตำ อรญฺญ อรญฺญภูตำ, สพฺเพเปเต ชนปทา อิสีน มโนปโทเสน ขยำ คตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยได้ยินมาว่า สถานที่ทั้งหมดนั้นเป็นป่า กลายเป็นป่าไปหมดทั่วแผ่นดิน คือ ป่าทัณฑกะ ป่ามัชฌะ ป่ากาลิงคะ ป่ามาตังคะ ชนบททั้งหลายแม้ทั้งหมดเหล่านี้ ถึงความสิ้นไป เพราะจิตประทุษร้ายของพวกฤษี”

“ยทิ มหาราช เตส มโนปโทเสน สุสมิทฺธา ชนปทา อุจฺฉิชฺชนฺติ, อปิ นุ โข เตส มโนปสาเทน กิญฺจิ นิพฺพตฺเตยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากชนบททั้งหลายที่มั่งคั่งอย่างดี ย่อมสาปสูญไป เพราะจิตประทุษร้ายของพวกฤษีเหล่านั้นได้ไซร้ สิ่งอะไร ๆ จะพึงบังเกิดขึ้น เพราะจิตเลื่อมใสของพวกฤษีเหล่านั้นได้ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “น่าจะมีได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช สาโม กุมาโร ติณฺณ พลวนฺตาน เจโตปสาเทน นิพฺพตฺโต อิสินิมฺมิโต เทวนิมฺมิโต ปุญฺญนิมฺมิโตติ ฯ เอวเมต มหาราช ธาเรหิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น สามกุมารก็บังเกิดเพราะจิตเลื่อมใส ของบุคคลผู้มีพลานุภาพ ๓ คน ได้เหมือนกัน ถือได้ว่าเป็นผู้ที่ฤษีเนรมิต เทพเนรมิต บุญเนรมิต ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงรับรองข้อที่ว่านี้ อย่างนี้เถิด

“ตโยเม มหาราช เทวปุตฺตา สกฺเกน เทวานมินฺเทน อายาจิตา กุล อุปฺปนฺนา ฯ กตเม ตโย ? สาโม กุมาโร มหาปนาโท กุสราชา, ตโยเปเต โพธิสตฺตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เทพบุตรทั้ง ๓ ตนเหล่านี้ เป็นผู้ที่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพขอร้องแล้ว พากันบังเกิดในตระกูล สามตนมีใครบ้าง ได้แก่ สามกุมาร พระเจ้ามหาปนาทะ พระเจ้ากุสะ ทั้ง ๓ ตนเหล่านั่น ล้วนเป็นพระโพธิสัตว์”

“สุนิทฺทิฏฺจา ภนฺเต นาคเสน คพฺภาวกฺกนฺติ, สุกถิต การณ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, ชฏา วิชฏิตา, นิจฺฉุทฺธา ปรวาทา, เอวเมต ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้ชี้แจงเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ได้

ดีแล้ว ท่านได้กล่าวถึงเหตุผลดีแล้ว ท่านได้ทำความมืดให้เป็นความสว่างแล้ว ได้ถางรกชัฏแล้ว ถอนทิ้งวาทะของบุคคลอื่นทั้งหลายได้แล้ว โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาแล้วอย่างนี้”

คพฺภาวกฺกนฺติปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ
จบคัพภาวักกันติปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. สทฺธมฺมนฺตรธานปญฺห

๗. สัทธัมมันตรธานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความหายสาปสูญไปแห่งพระสัทธรรม

[๗] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม ฐสฺสตี’ติ ฯ ปุน จ ปรินิพฺพานสมเย สุภทฺเทน ปริพฺพาชเกน ปญฺหํ ปุฏฺเฐน ภควตา ภณิตํ ‘อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติ, อเสสวจนเมตํ, นิสฺเสสวจนเมตํ, นิปฺปริยายวจนเมตํ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคเตน ภณิตํ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม ฐสฺสตี’ติ, เตนหิ ‘อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติ, เตนหิ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม ฐสฺสตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห คหนโตปิ คหนตโร พลวโตปิ พลวตโร คณฺหิโตปิ คณฺหิตโร, โส ตวานุปฺปตฺโต, ตตฺถ เต ญาณพลวิปฺผารํ ทสฺเสหิ มกโร วิย สาครพฺภนฺตรคโต”ติ ฯ

[๗] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตพระดำรัสนี้ไว้ว่า ‘อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น’ ดังนี้ และในสมัยเป็นที่ปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อันสุภัททปริพพาชกทูลถามปัญหา ก็ได้ตรัสไว้อีกว่า ‘สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้พึงเป็นผู้อยู่โดยชอบไซร้ โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย’ ดังนี้ พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้ เป็นพระดำรัสหาส่วนเหลือมิได้ พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้ ไม่มีส่วนเหลือ พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้เป็นพระดำรัสโดยตรง พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าพระตถาคตตรัสว่า อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่าง

นั้น พระดำรัสที่ว่า โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่าพระตถาคตตรัสว่า โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น พระดำรัสที่ว่า อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้นั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ปัญหาแม้ข้อนี้มี ๒ เงื่อน เป็นของรกชัฏยิ่งกว่ารกชัฏ มีกำลังยิ่งกว่ามีกำลัง เป็นปมยิ่งกว่าปม ปัญหานั้นตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงแสดงพลังแผ่ไปแห่งปัญญาของท่านในปัญหานั้น ดุจมังกรผู้อยู่ในมหาสาครแสดงพลังแผ่ไปในมหาสาครนั้น ฉันนั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม ฐสฺสตี’ติ ฯ ปรินิพฺพานสมเย จ สุภทฺทสฺส ปริพฺพาชกสฺส ภณิตํ ‘อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติ ฯ ตญฺจ ปน มหาราช ภควโต วจนํ นานตฺถญฺเจว โหติ นานาพฺยญฺชนญฺจ, อยํ สาสนปริจฺเฉโท, อยํ ปฏิปตฺติ ปริทีปนาติ ทูรํ วิวชฺชิตา เต อุโภ อญฺญมญฺญํ ฯ ยถา มหาราช นภํ ปถวิโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, นิรยํ สคฺคโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, กุสลํ อกุสลโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, สุขํ ทุกฺขโต ทูรํ วิวชฺชิตํ ฯ เอวเมว โข มหาราช เต อุโภ อญฺญมญฺญํ ทูรํ วิวชฺชิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ว่า อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปี ดังนี้ จริง และในสมัยใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสแก่สุภัททปริพพาชกว่า สุภัททะ ภิกษุเหล่านั้นพึงเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ ก็จริง ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนั้นเป็นพระดำรัสที่มีอรรถต่างกันด้วย มีพยัญชนะต่างกัน ด้วยคำหนึ่งเป็นคำกำหนด (อายุ) พระศาสนา อีกคำหนึ่งเป็นคำแสดง (ยกย่อง) การปฏิบัติ แล ก็พระดำรัสทั้ง ๒ นั้น แยกห่างกันและกัน ขอถวายพระพร คำทั้ง ๒ เหล่านั้น แยกห่างกันและกัน เปรียบเหมือนท้องฟ้าแยกห่างจากดิน นรกแยกห่างจากสวรรค์ กุศลแยกห่างจากอกุศล สุขแยกห่างจากทุกข์ ฉันใด มหาบพิตร พระดำรัสทั้ง ๒ เหล่านั้น แยกห่างกันและกัน ฉันนั้นเหมือนกันแล

“อปิจ มหาราช มา เต ปุจฺฉา โมฆา อสฺส, รสโต เต สํสนฺทิตฺวา กถยิสฺสามิ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม ฐสฺสตี’ติ ยํ ภควา อาห, ตํ ขยํ ปริทีปยนฺโต เสสกํ ปริจฺฉินฺทิ, วสฺสสหสฺสํ อานนฺท สทฺธมฺโม ติฏฺเฐยฺย, สเจ ภิกฺขุนิโย น ปพฺพาเชยฺยุ ฯ ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม ฐสฺสตีติ ฯ อปิ นุ โข มหาราช ภควา

เอวं วทนฺโต สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ วา วเทติ อภิสมยं วา ปฏิกฺโกสตี”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง รับสั่งถามของพระองค์ ก็ขอจงอย่าเสียไปเปล่าเลย อาตมภาพจักถวายพระพรวิสัชชนาแก่พระองค์ เทียบเคียงกันโดยรส พระดำรัสที่ตรัสว่า อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ เป็นพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความสิ้นไป (แห่งอายุพระศาสนา) ก็ทรงกำหนดถึงส่วนที่เหลืออยู่อย่างนี้ว่า อานนท์ ถ้าหากหญิงทั้งหลายไม่บวชเป็นภิกษุณี พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ถึง ๑,๐๐๐ ปี อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมตรัสถึงการหายสาปสูญไปแห่งพระสัทธรรม หรือตรัสปฏิเสธการตรัสรู้ธรรม กระนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้หรอก พระคุณเจ้า”

“นฏฺฐํ มหาราช ปริกิตฺตยนฺโต เสสกํ ปริทีปยนฺโต ปริจฺฉินฺทิ ฯ ยถา มหาราช ปุริโส นฏฺฐายิโก สพฺพเสสกํ คเหตฺวา ชนสฺส ปริทีเปยฺย ‘เอตฺตกํ เม ภณฺฑํ นฏฺฐํ, อิทํ เสสกนฺ’ติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ภควา นฏฺฐํ ปริทีปยนฺโต เสสกํ เทวมนุสฺสานํ กเถสิ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตี’ติ ฯ ยํ ปน มหาราช ภควตา ภณิตํ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตี’ติ, สาสนปริจฺเฉโท เอโส ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงประกาศอายุที่เสื่อมหายไปแล้ว แสดงอายุส่วนที่เหลืออยู่ จึงทรงกำหนดแล้ว ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้ทำของหายคนหนึ่ง ถือเอาของที่เหลืออยู่ทั้งหมดไปแสดงแก่คนอื่นว่า ภัณฑะสิ่งของของโยมประมาณเท่านี้หายไป นี้คือส่วนที่เหลืออยู่ ดังนี้ ฉันใด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงอายุพระศาสนาที่เสื่อมหายไปแล้ว ก็ตรัสอายุพระศาสนาส่วนที่ยังเหลืออยู่แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายว่า อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน พระดำรัสนั่น เป็นการกำหนด (อายุ) ของพระศาสนามหาบพิตร ก็พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์ บัดนี้ พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น

“ยํ ปน ปรินิพฺพานสมเย สุภทฺทสฺส ปริพฺพาชกสฺส สมเณ ปริกิตฺตยนฺโต อาห ‘อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติ, ปฏิปตฺติ-ปริทีปนา เอสา, ตฺวํ ปน ตํ ปริจฺเฉทญฺจ ปริทีปนญฺจ เอกรสํ กโรสิ ฯ ยทิ ปน เต ฉนฺโท เอกรสํ กตฺวา กถยิสฺสามิ, สาธุกํ สุโณหิ มนสิกโรหิ อวิกฺขิตฺตมานโส ฯ

ส่วนพระดำรัสที่ตรัสยกย่องสมณะทั้งหลายแก่สุภัททปริพพาชกในสมัยใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ว่า สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้ พึงเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกก็จะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ พระดำรัสนั่น เป็นคำแสดง (ยกย่อง) การปฏิบัติขอพระองค์จงทรงกระทำคำกำหนดอายุพระศาสนาและคำแสดง (ยกย่อง) การปฏิบัติให้มีรสเป็นอันเดียวกันเถิด ก็ถ้าว่า พระองค์ทรงมีความพอพระทัย อาตมภาพก็จักขอถวายพระพร ทำให้มีรสเป็นอันเดียวกัน ขอพระองค์เป็นผู้มีพระหทัยไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งพระทัยสดับด้วยดี มนสิการด้วยดีเถิด

“อิธ มหาราช ตถาโก ภเวยฺย นวสลิลสมฺปุณฺโณ สมฺมุขมุตฺตริยมาโน ปริจฺฉินฺโน ปริวฏฺฏมกโต, อปริยาทิณฺเณเยว ตสฺมึ ตถาเก อุทกูปริ มหาเมโฆ อปราปรํ อนุปฺปนฺโน อภิวสฺเสยฺย, อปิ นุ โข มหาราช ตสฺมึ ตถาเก อุทกํ ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺเฉยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า สระแห่งหนึ่งในโลกนี้ที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใหม่ ๆ สูงเสมอขอบปาก เป็นสระที่เขาขุดตัดเป็นสระกลม เมื่อสระนั้นยังไม่ทันได้เหือดแห้งเลย ก็มีฝนห่าใหญ่ตกหนักเหนือสระติดต่อสืบเนื่องกันไป ขอถวายพระพร น้ำในสระนั้นพึงถึงความสิ้นไป พึงถึงความเหือดแห้งไปหรือไรหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เกน การเณน มหาราชา”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ มหาบพิตร ?”

“เมฆสฺส ภนฺเต อนุปฺปนฺนตายา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะมีฝนตกลงมาติดต่อกัน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ชินสาสนวรสทฺธมฺมตถาโก อาจารสีลคุณวตฺตปฏิปตฺติวิมล-นวสลิลสมฺปุณฺโณ อุตฺตริยมาโน ภวคฺคมภิภวิตฺวา จิโต ฯ ยทิ ตตฺถ พุทฺธปุตฺตา อาจารสีล-คุณวตฺตปฏิปตฺติเมฆวสฺสํ อปราปรํ อนุปฺปนฺนาเปยฺยุ อภิวสฺสาเปยฺยุ ฯ เอวมิทํ ชินสาสน-

วรสทฺธมฺมตพาโก จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺเจยฺย, อรหนฺเตหิ โลโก อสุญฺโญ ภเวยฺย, อิมมตฺถํ ภควตา สนฺธาย ภาสิตํ 'อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา'ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สระใหญ่คือพระสัทธรรมอันเป็นพระศาสนาประเสริฐของพระชินวรพุทธเจ้า ก็เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใหม่ที่สะอาดปราศจากมลทินคืออาจารคุณ ศีลคุณ และข้อวัตรปฏิบัติ ดำรงอยู่ สูงส่ง ครอบงำภวัคคพรหม ถ้าหากว่าภิกษุผู้เป็นพุทธบุตรทั้งหลาย พึงทำฝนห่าใหญ่ คืออาจารคุณ ศีลคุณ ข้อวัตรปฏิบัติให้ตกลงมาติดต่อกัน บนสระใหญ่คือพระสัทธรรมนั้นไซร้ การทำอย่างนี้จะเป็นเหตุให้สระใหญ่ คือพระสัทธรรมอันเป็นศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้าดำรงอยู่ได้ตลอดกาลยาวนาน และโลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอรรถาธิบายดังกล่าวมานี้ จึงตรัสไว้ว่า สุภัททะ ก็ภิกษุเหล่านี้พึงเป็นอยู่ได้โดยชอบไซร้ โลกก็เป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย

"อิธ ปน มหาราช มหติมหาอคฺคิกฺขนฺเธ ชลมาเน อปราปรํ สุกฺขติณกฏฺจ-โคมยานิ อุปสංหเรยฺยุ, อปิ นุ โข โส มหาราช อคฺคิกฺขนฺโธ นิพฺพาเยยฺยา"ติ ?

ขอถวายพระพร ก็เมื่อกองไฟใหญ่กำลังลุกโพลงอยู่บนแผ่นดินนี้ บุคคลก็ยังเอาหญ้าแห้ง ไม้แห้ง ก้อนโคมัยใส่เข้าไปติดต่อกันไป. ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่นั้นพึงมอดดับไปหรือหนอ ?"

"น หิ ภนฺเต ภิยฺโย ภิยฺโย โส อคฺคิกฺขนฺโธ ชเลยฺย, ภิยฺโย ภิยฺโย ปภาเสยฺยา"ติฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า กองไฟนั้นมีแต่จะลุกโพลงยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีแต่จะส่องสว่างยิ่ง ๆ ขึ้นไป"

"เอวเมว โข มหาราช ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา ชินสาสนวรมฺปิ อาจารสีลคุณวตฺต-ปฏิปตฺติยา ชลติ ปภาสติ ฯ ยทิ ปน มหาราช ตทุตฺตรึ พุทฺธปุตฺตา ปญฺจหิ ปธานิยงฺเคหิ สมนฺนาคตา สตตมปฺปมตฺตา ปทเหยฺยุ, ตีสุ สิกฺขาสุ ฉนฺทชาตา สิกฺเขยฺยุ, จาริตฺตญฺจ สีลสมตฺตํ ปริปูเรยฺยุ, เอวมิทํ ชินสาสนวรํ ภิยฺโย ภิยฺโย จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺเจยฺย, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสาติ อิมมตฺถํ ภควตา สนฺธาย ภาสิตํ 'อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา'ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ แม้พระ

ศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้าก็ลุกโพลงส่องสว่างด้วยอาจารคุณ ศีลคุณ และข้อปฏิบัติ ไปในหมื่นโลกธาตุ ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพุทธบุตรพึงเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ ไม่ประมาท บากบั่นเป็นนิตย์ พึงเกิดฉันทะศึกษาในไตรสิกขา พึงทำจาริตศีลให้เต็มบริบูรณ์อยู่เสมอ ให้ยิ่งกว่านั้นไซร้ ข้อนี้ก็จะเป็นเหตุให้พระศาสนาอันประเสริฐของพระชินเจ้า พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกาลนานยิ่ง ๆ ขึ้นไป และโลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย, พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาอรรถาธิบายดังกล่าวมานี้ จึงตรัสไว้ว่า สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้ พึงเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกก็ไม่พึงเป็นอันว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้

“อิธ ปน มหาราช สินิทฺธสมสุมชฺชิตสปฺปภาสวิมลาทาสํ สณฺหสุขุมเครุกจุณฺเณน อปราปรํ มชฺเชยฺยุ, อปิ นุ โข มหาราช ตสฺมึ อาทาเส มลกทฺทมรโชชลฺลํ ชาเยยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ พึงใช้ผงดินสอพองที่ละเอียดอ่อน ขัดกระจกที่ได้ขัดไว้เกลี้ยงเกลาใสแวววาว ปราศจากมลทินแล้วไปเรื่อย ๆ ขอถวายพระพร เปลือกตม ขี้ฝุ่น ขี้ไคล ที่เป็นมลทิน ยังเกิดขึ้นที่กระจกนั้นได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต อญฺญทตฺถุ วิมลตรํเยว ภเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เกิดไม่ได้หรอก พระคุณเจ้า โดยแท้จริงแล้ว กระจกนั้น ก็มีแต่ปราศจากมลทินยิ่ง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น”

“เอวเมว โข มหาราช ชินสาสนวรํ ปกตินิมฺมลํ พฺยปคตกิเลสมลรโชชลฺลํ, ยทิ ตํ พุทฺธปุตฺตา อาจารสีลคุณวตฺตปฏิปตฺติสลฺเลขธุตคุเณน ชินสาสนวรํ สลฺลกฺเขยฺยุ, เอวมิทํ ชินสาสนวรํ จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺเฐยฺย, อสุญฺโญ จ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสาติ อิมมตฺถํ ภควตา สนฺธาย ภาสิตํ ‘อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติ ฯ ปฏิปตฺติมูลกํ มหาราช สตฺถุสาสนํ ปฏิปตฺติการณํ ปฏิปตฺติยา อนนฺตรหิตาย ติฏฺฐตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้า ปราศจากมลทินตามปกติ ปราศจากขี้ฝุ่น ขี้ไคล อันเป็นมลทิน คือกิเลส ถ้าหากว่า ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพุทธบุตร พึงใช้คุณเครื่องขัดเกลากิเลสเครื่องกำจัดกิเลส คืออาจารคุณ ศีลคุณ ข้อวัตรปฏิบัติ พึงกำหนดศาสนาประเสริฐของพระชินสีห์นั้น ข้อนี้จะเป็นเหตุให้พระศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้า พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกาลอันยาวนาน และ

โลก ก็จะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอรรถาธิบายดังกล่าวมานี้ จึงตรัสว่า สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้พึงเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกก็จะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ ขอถวายพระพร พระศาสนาของพระศาสดามีการปฏิบัติเป็นรากเหง้า มีการปฏิบัติเป็นเหตุ เมื่อการปฏิบัติยังไม่หายไป ก็ย่อมดำรงอยู่ได้”

“ภนฺเต นาคเสน ‘สทฺธมฺมนฺตรธานนฺ’ติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ สทฺธมฺมนฺตรธานนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านกล่าวว่า ‘การหายสาปสูญไปแห่งสัทธรรม’ ดังนี้ ใด การหายสาปสูญไปแห่งสัทธรรมนั้น เป็นไฉน?”

“ตีณิมานิ มหาราช สาสนนฺตรธานานิ ฯ กตมานิ ตีณิ ? อธิคมนฺตรธานํ ปฏิปตฺตนฺตรธานํ ลิงฺคนฺตรธานํ, อธิคเม มหาราช อนฺตรหิเต สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติ, ปฏิปตฺติยา อนฺตรหิตาย สิกฺขาปทปญฺญตฺติ อนฺตรายติ, ลิงฺคเมว ติฏฺฐติ, ลิงฺเค อนฺตรหิเต ปเวณุปจฺเฉโท โหติ, อิมานิ โข มหาราช ตีณิ อนฺตรธานานี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร การหายสาปสูญไปของพระศาสนามี ๓ ประการเหล่านี้ ๓ ประการ เป็นไฉน ? ได้แก่ อธิคมอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งมรรคผลนิพพาน) ปฏิปัตติอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งการปฏิบัติ) ลิงคอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งเครื่องหมายแสดงเพศของภิกษุ) ขอถวายพระพร เมื่ออธิคมอันตรธาน ภิกษุแม้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดี ก็ไม่มีการตรัสรู้ธรรม เมื่อปฏิบัติอันตรธาน สิกขาบทบัญญัติ ก็ย่อมอันตรธาน เหลือแต่ลิงคะเท่านั้นคงอยู่ เมื่อลิงคอันตรธาน ประเพณี (ความสืบต่อแห่งเพศบรรพชิต) ก็ขาดสายไป ขอถวายพระพรมหาบพิตร อันตรธานแห่งพระสัทธรรมมี ๓ ประการเหล่านี้แล”

“สุวิญฺญาปิโต ภนฺเต นาคเสน ปญฺโห, คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คณฺฐิ ภินฺโน, นฏฺฐา ปรวาทา ภคฺคา นิปฺปภา กตา, ตฺวํ คณิวรวสภมาสชฺชาติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านทำให้โยมเข้าใจปัญหาได้ดีแล้ว ปัญหาที่ลึกซึ้ง ท่านก็ได้ทำให้ตื้นแล้ว ท่านทำลายปมแล้ว ท่านหักวาทะของบุคคลอื่นให้พินาศได้แล้ว ทำให้หมดรัศมีแล้ว ท่านได้ถึงความเป็นผู้องอาจในหมู่คณะอันประเสริฐแล้ว”

สทฺธมฺมนฺตรธานปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบสัทธัมมันตรธานปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. อกุสลจฺเฉทนปญฺห

๘. อกุศลัจเฉทนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการตัดอกุศลกรรม (แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

[๘] ‘‘ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต สพฺพํ อกุสลํ ฌาเปตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต อุทาหุ สาวเสเส อกุสเล สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต’’ติ ?

[๘] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตเผาอกุศลได้ทั้งหมด ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ หรือว่ายังทรงมีอกุศลหลงเหลืออยู่ ทรงบรรลุพระสัพพัญญุต-ญาณเล่า ?”

‘‘สพฺพํ มหาราช อกุสลํ ฌาเปตฺวา ภควา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต, นตฺถิ ภควโต เสเสกํ อกุสลนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเผา อกุศลได้ทั้งหมดแล้ว ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมีอกุศลหลง เหลืออยู่เลย”

‘‘กึ ปน ภนฺเต ทุกฺขา เวทนา ตถาคตสฺส กาเย อุปฺปนฺนปุพฺพา’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็พระตถาคตเคยทรงเกิดทุกขเวทนาที่พระวรกาย หรือไม่ ?”

‘‘อาม มหาราช ราชคเห ภควโต ปาโท สกฺขลิกาย ขโต, โลหิตปกฺขนฺทิกาพาโธ อุปฺปนฺโน, กาเย อภิสนฺเน ชีวเกน วิเรโก การิโต, วาตาพาเธ อุปฺปนฺเน อุปฏฺฐาเกน เถเรน อุณฺโหทกํ ปริยิฏฺฐนฺ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เคย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเคยเกิด ทุกขเวทนาที่พระวรกาย คือที่กรุงราชคฤห์ พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหิน บาดแล้ว, ทรงเกิดพระโลหิตปักขันทิกาพาธ, หมอชีวกได้ทำการคัดพระโลหิตในพระวรกาย ที่ใคร ๆ ทำให้ฉีกขาดมิได้, เมื่อเกิดพระอาพาธโรคลม พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐาก ก็ได้เที่ยว หาน้ำร้อนมาถวาย”

‘‘ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต สพฺพํ อกุสลํ ฌาเปตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต, เตนหิ ภควโต ปาโท สกฺขลิกาย ขโต, โลหิตปกฺขนฺทิกา จ อาพาโธ อุปฺปนฺโนติ ยํ วจนํ, ตํ

มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาคตสฺส ปาโท สกฺขลิกาย ขโต, โลหิตปกฺขนฺทิกา จ อาพาโธ อุปฺปนฺโน, เตนหิ ตถาคโต สพฺพํ อกุสลํ ฌาเปตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ นตฺถิ ภนฺเต วินา กมฺเมน เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ เวทยิตํ กมฺมมูลกํ, ตํ กมฺเมเนว เวทยติ, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าพระตถาคต เผาอกุศลได้ทั้งหมดแล้ว จึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณจริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า พระบาทข้างหนึ่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินบาด, ทรงเกิดพระโลหิตปักขันทิกาพาธ ดังนี้ คำนั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระบาทของตถาคตถูกสะเก็ดหินบาด, ทรงเกิดพระโลหิตปักขันทิกาพาธ จริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า พระตถาคตทรงเผาอกุศลได้ทั้งหมดแล้ว จึงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้ คำแม้นั้น ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด พระคุณเจ้า เว้นกรรมเสียเท่านั้น เวทนาก็หามีได้ไม่ เวทนาทั้งหมดนั้นล้วนมีกรรมเป็นมูล ผลนั้น ย่อมเสวยเพราะกรรมเท่านั้น แม้ปัญหานี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

"น หิ มหาราช สพฺพํ ตํ เวทยิตํ กมฺมมูลกํ ฯ อฏฺฐหิ มหาราช การเณหิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เยหิ การเณหิ ปุถู สตฺตา เวทนา เวทิยนฺติ ฯ กตเมหิ อฏฺฐหิ ?

วาตสมุฏฺฐานานิปิ โข มหาราช อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ,

ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ โข มหาราช...เป....

เสมฺหสมุฏฺฐานานิปิ โข มหาราช...เป....

สนฺนิปาติกานิปิ โข มหาราช...เป....

อุตุปริณามชานิปิ โข มหาราช...เป....

วิสมปริหารชานิปิ โข มหาราช...เป....

โอปกฺกมิกานิปิ โข มหาราช...เป....

กมฺมวิปากชานิปิ โข มหาราช อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อิเมหิ โข มหาราช อฏฺฐหิ การเณหิ ปุถู สตฺตา เวทนา เวทยนฺติ ฯ ตตฺถ เย เต ปุคฺคลา 'สตฺเต กมฺมํ วิพาธตี'ติ วเทยฺยุ, เต อิเม ปุคฺคลา สตฺตการณํ ปฏิพาหนฺติ ฯ เตสํ ตํ วจนํ มิจฺฉา''ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร เวทนาทั้งปวง ล้วนมีกรรมเป็นมูล ก็หาไม่ ขอถวายพระพร เวทนาทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๘ อย่าง ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายมากมายได้เสวยเวทนา เพราะเหตุ ๘ อย่างอะไรบ้าง ?

ขอถวายพระพร

๑. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง

๒. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง

๓. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานบ้าง

๔. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากสันนิบาต (เหตุประจวบร่วมกัน) บ้าง

๕. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงแห่งอุตุบ้าง

๖. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอบ้าง

๗. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากความพยายามบ้าง

๘. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรมบ้าง

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายมากมาย ย่อมเสวยเวทนาเพราะเหตุ ๘ อย่างเหล่านี้ ในบรรดาเหตุ ๘ อย่างเหล่านั้น บุคคลเหล่าใดกล่าวแต่ว่า กรรมย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าปฏิเสธเหตุ ๗ อย่าง คำพูดของบุคคลเหล่านั้น นั้น เป็นคำพูดที่ผิด”

“ภนฺเต นาคเสน ยญฺจ วาติกํ ยญฺจ ปิตฺติกํ ยญฺจ เสมฺหิกํ ยญฺจ สนฺนิปาติกํ ยญฺจ อุตุปริณามชํ ยญฺจ วิสมปริหารชํ ยญฺจ โอปกฺกมิกํ, สพฺเพเต กมฺมสมุฏฺฐานาเยว, กมฺเมเนวเต สพฺเพ สมฺภวนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทนาที่เกิดจากลมก็ดี เวทนาที่เกิดจากดีก็ดี เวทนาที่เกิดจากเสมหะก็ดี เวทนาที่เกิดจากสันนิบาตก็ดี เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงแห่งอุตุก็ดี เวทนาที่เกิดการบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอก็ดี เวทนาที่เกิดจากความพยายามก็ดี เวทนาเหล่านั้นทั้งหมด ก็ล้วนตั้งขึ้นเพราะกรรมทั้งนั้นนั่นแหละ เวทนาเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเกิดได้เพราะกรรมอย่างเดียว”

“ยทิ มหาราช เตปิ สพฺเพ กมฺมสมุฏฺฐานาว อาพาธา ภเวยฺยุ, น เตสํ โกฏฺฐาสโต ลกฺขณานิ ภเวยฺยุ ฯ วาโต โข มหาราช กุปฺปมาโน ทสวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุณฺเหน ชิฆจฺฉาย วิปาสาย อติภุตฺเตน จาเนน ปธาเนน อาธาวเนน อุปกฺกเมน กมฺมวิปาเกน ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าความเจ็บไข้ได้ป่วย (ทุกขเวทนา) ทั้งหลายทั้งปวงแม้เหล่านั้น ล้วนมีกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียวไซร้ ความเจ็บไข้ได้ป่วยเหล่านั้นก็ไม่น่าจะมีลักษณะเป็นส่วน ๆ ขอถวายพระพร ลมเมื่อจะกำเริบ ย่อมกำเริบเพราะเหตุ ๑๐ อย่าง คือ

๑. สีเตน, เพราะความหนาวเย็น
๒. อุณฺเหน, เพราะความร้อน
๓. ชิฆจฺฉาย, เพราะความหิว
๔. วิปาสาย, เพราะความกระหาย
๕. อติภุตฺเตน, เพราะบริโภคอาหารมากเกินไป
๖. จาเนน, เพราะการยืน (ที่นานเกินไป)
๗. ปธาเนน, เพราะความเพียร (ที่มากเกินไป)
๘. อาธาวเนน, เพราะการวิ่งเร็วเกินไป
๙. อุปกฺกเมน, เพราะความพยายาม (ของตนหรือของผู้อื่น)
๑๐. กมฺมวิปาเกน, เพราะผลกรรม

ตตฺร เย เต นววิธา, น เต อตีเต น อนาคเต วตฺตมานเก ภเว อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพา ‘กมฺมสมฺภวา สพฺพา เวทนา’ติ ฯ

ในบรรดาเหตุ ๑๐ อย่างเหล่านั้น เหตุ ๙ อย่าง ไม่ใช่เหตุอดีต ไม่ใช่เหตุอนาคต ย่อมเกิดขึ้นในภพปัจจุบัน เพราะฉะนั้น ก็ไม่ควรกล่าวว่า เวทนาทั้งหลายทั้งปวงมีกรรมเป็นแดนเกิด

ปิตฺตํ มหาราช กุปฺปมานํ ติวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุณฺเหน วิสมโภชเนน ฯ

ขอถวายพระพร ดีเมื่อจะกำเริบ ย่อมกำเริบเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ

๑. สีเตน, เพราะความหนาวเย็น
๒. อุณฺเหน, เพราะความร้อน
๓. วิสมโภชเนน, เพราะการกินของแสลง

เสมฺหํ มหาราช กุปฺปมานํ ติวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุณฺเหน อนฺนปาเนน ฯ
ขอถวายพระพร เสมหะ เมื่อจะกำเริบ ย่อมกำเริบเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ
๑. สีเตน, เพราะความหนาวเย็น
๒. อุณฺเหน, เพราะความร้อน
๓. อนฺนปาเนน, เพราะข้าวและน้ำ

โย จ มหาราช วาโต ยญฺจ ปิตฺตํ ยญฺจ เสมฺหํ, เตหิ เตหิ โกเปหิ กุปฺปิตฺวา มิสฺสี หุตฺวา สกํ สกํ เวทนํ อากฑฺฒติ ฯ อุตุปริณามชา มหาราช เวทนา อุตุปริณาเมน อุปฺปชฺชติ ฯ วิสมปริหารชา เวทนา วิสมปริหาเรน อุปฺปชฺชติ ฯ โอปกฺกมิกา มหาราช เวทนา อตฺถิ กิริยา, อตฺถิ กมฺมวิปากา, กมฺมวิปากชา เวทนา ปุพฺเพ กเตน กมฺเมน อุปฺปชฺชติ ฯ อิติ โข มหาราช อปฺปี กมฺมวิปากชํ, พหุตรํ อวเสสํ ฯ ตตฺถ พาลา ‘สพฺพํ กมฺมวิปากชเมวา’ติ อติธาวนฺติ ฯ ตํ กมฺมํ น สกฺกา วินา พุทฺธญาเณน ววตฺถานํ กาตุ ฯ

ขอถวายพระพร ลมก็ดี ดีก็ดี เสมหะก็ดี กำเริบเพราะเหตุกำเริบเหล่านั้น ๆ แล้ว ก็เป็นของเจือปนกัน ชักเอาเวทนาที่เป็นของตน ๆ มา. ขอถวายพระพร เวทนาที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงแห่งอุตุ ย่อมเกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงแห่งอุตุ เวทนาที่เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอ ก็ย่อมเกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอ ขอถวายพระพร เวทนาที่เกิดจากความพยายาม ย่อมมีได้เพราะการกระทำ วิบากของกรรมมีอยู่ เวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม ย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อน ขอถวายพระพร เวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม จัดว่ามีเพียงเล็กน้อย ด้วยประการฉะนี้แล เวทนาที่เหลือมีมากกว่า ในความข้อที่ว่านั้น พวกคนพาลทั้งหลายย่อมคิดเลยเถิดไปว่า เวทนาทุกอย่างล้วนเกิดโดยเป็นวิบากของกรรม ดังนี้ ยกเว้นพระพุทธญาณแล้ว ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะกำหนดกรรมนั้นได้เลย

“ยํ ปน มหาราช ภควโต ปาโท สกฺขลิกาย ขโต, ตํ เวทยิตํ เนว วาตสมุฏฺฐานํ, น ปิตฺตสมุฏฺฐานํ, น เสมฺหสมุฏฺฐานํ, น สนฺนิปาติกํ, น อุตุปริณามชํ, น วิสมปริหารชํ, น กมฺมวิปากชํ, โอปกฺกมิกเมว ฯ เทวทตฺโต หิ มหาราช พหูนิ ชาติสตสหสฺสานิ ตถาคเต อาฆาตํ พนฺธิ, โส เตน อาฆาเตน มหตึ ครุ สิลํ คเหตฺวา ‘มตฺถเก ปาเตสฺสามี’ติ มุญฺจิ, อถญฺเญ เทฺว เสลา อาคนฺตฺวา ตํ สิลํ ตถาคตํ อสมฺปตฺตเมว สมฺปฏิจฺฉึสุ, ตาสํ ปหาเรน ปปฏิกา ภิชฺชิตฺวา ภควโต ปาเท ปติตฺวา รุหิรํ อุปฺปาเทสิ, กมฺมวิปากโต วา มหาราช ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตุทฺธํ นตฺถญฺญา เวทนา ฯ

ขอถวายพระพร ข้อที่พระบาทข้างหนึ่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินบาดใด ข้อนั้นหาใช่เวทนาที่มีลมเป็นสมุฏฐานไม่ หาใช่เวทนาที่มีดีเป็นสมุฏฐานไม่ หาใช่เวทนาที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดจากสันนิบาตไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงแห่งอุตุไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดโดยเป็นผลกรรมไม่ แต่ว่าเป็นเวทนาที่เกิดจากความพยายามนั่นเอง ขอถวายพระพร พระเทวทัตผูกอาฆาตในพระตถาคตตลอดหลายแสนชาติ งัดหินก้อนใหญ่หนักขึ้นมา ด้วยหมายใจว่า เราจักกลิ้งให้ตกไปโดนหัว ดังนี้ แล้วปล่อยให้กลิ้งลงมา ลำดับนั้น ก็มีหินอื่น ๒ ก้อน (โผล่ขึ้น) มารับเอาหินใหญ่ที่มาจวนถึงพระตถาคตก้อนนั้นเอาไว้ได้ เพราะก้อนหินเหล่านั้นมากระทบกระทั่งกัน ก็เกิดสะเก็ดหินปริออก กระเด็นไปกระทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค ทำพระโลหิตให้ห้อขึ้น ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เวทนาของพระผู้มีพระภาคนี้ จะจัดว่าเป็นเวทนาที่บังเกิดโดยเป็นผลกรรมก็ได้ เป็นเวทนาที่บังเกิดจากการกระทำก็ได้ ไม่มีเวทนาอื่นนอกเหนือไปจากเวทนา ๒ อย่างนั้น

“ยถา มหาราช เขตฺตทุฏฺฐตาย วา พีชํ น สมฺภวติ พีชทุฏฺฐตาย วา ฯ เอวเมว โข มหาราช กมฺมวิปากโต วา ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตุทฺธํ นตฺถญฺญา เวทนา ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เพราะสถานที่เพาะปลูกไม่ดี หรือเพราะความเป็นเมล็ดพืชที่ไม่ดี เมล็ดพืชจึงงอกดีไม่ได้ ฉันใด, ขอถวายพระพร เวทนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เป็นเวทนาที่บังเกิดโดยเป็นผลกรรมก็ได้ เป็นเวทนาที่บังเกิดจากการกระทำก็ได้ ไม่มีเวทนาอื่นที่นอกเหนือไปจากเวทนา ๒ อย่างนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช โกฏฺฐทุฏฺฐตาย วา โภชนํ วิสมํ ปริณมติ อาหารทุฏฺฐตาย วา, เอวเมว โข มหาราช กมฺมวิปากโต วา ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตุทฺธํ นตฺถญฺญา เวทนา ฯ

ขอถวายพระพร ก็อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เพราะมีที่เก็บไม่ดี หรือเพราะเป็นอาหารที่ไม่ดี ของกินจึงเปลี่ยนไปเป็นของแสลง ไป ฉันใด ขอถวายพระพร เวทนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เป็นเวทนาที่บังเกิดโดยเป็นผลกรรมก็ได้ เป็นเวทนาที่บังเกิดจากการกระทำก็ได้ ไม่มีเวทนาอื่นที่นอกเหนือไปจากเวทนา ๒ อย่างนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน

อปิจ มหาราช นตฺถิ ภควโต กมฺมวิปากชา เวทนา, นตฺถิ วิสมปริหารชา เวทนา, อวเสเสหิ สมุฏฺฐาเนหิ ภควโต เวทนา อุปฺปชฺชติ, ตาย จ ปน เวทนาย น สกฺกา ภควนฺตํ ชีวิตา โวโรเปตุ ฯ

ขอถวายพระพร อีกนัยหนึ่ง สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า หาทรงมีเวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรมไม่ หาทรงมีเวทนาที่เกิดจากการบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเกิดเวทนาจากสมุฏฐานที่เหลือ แต่ว่า เวทนานั้น ไม่อาจจะปลงพระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้

“นิปตนฺติ มหาราช อิมสฺมึ จาตุมหาภูติเก กาเย อิฏฺฐานิฏฺฐา สุภาสุภเวทนา ฯ อิธ มหาราช อากาเส ขิตฺโต เลฑฺฑุ มหาปถวิยา นิปตติ, อปิ นุ โข โส มหาราช เลฑฺฑุ ปุพฺเพ กเตน มหาปถวิยา นิปตี”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เวทนาที่ดีและไม่ดี ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ย่อมตกอยู่ในกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ ขอถวายพระพร ก้อนดินที่เขาขว้างไปในอากาศ ย่อมตกลงบนแผ่นดินใหญ่นี้ ขอถวายพระพร ก้อนดินนั้นตกลงบนแผ่นดินใหญ่ได้เพราะกรรมที่แผ่นดินใหญ่ได้ทำไว้หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต นตฺถิ โส ภนฺเต เหตุ มหาปถวิยา, เยน เหตุนา มหาปถวี กุสลากุสลวิปากํ ปฏิสํเวเทยฺย, ปจฺจุปฺปนฺเนน ภนฺเต อกมฺมเกน เหตุนา โส เลฑฺฑุ มหาปถวิยํ นิปตติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า เหตุที่ทำให้แผ่นดินใหญ่ พึงเสวยวิบากของกุศลและอกุศล ย่อมไม่มี พระคุณเจ้า ก้อนดินนั้นตกลงบนแผ่นดินใหญ่ เพราะเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า มิใช่กรรม”

ยถา มหาราช มหาปถวี, เอวํ ตถาคโต ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา เลฑฺฑุ ปุพฺเพ อกเตน มหาปถวิยํ นิปตติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส ปุพฺเพ อกเตน สา สกฺขลิกา ปาเท นิปติตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พึงเห็นว่า พระตถาคตทรงเปรียบได้ด้วยแผ่นดินใหญ่เถิด ก้อนดินตกลงบนแผ่นดินใหญ่ได้เพราะเหตุที่ไม่ใช่กรรมที่แผ่นดินใหญ่ทำไว้ ในกาลก่อน ฉันใด สะเก็ดหินนั้นก็ตกลงที่พระบาทของพระตถาคต เพราะเหตุที่ไม่ใช่กรรมที่พระตถาคตทรงทำไว้ในกาลก่อน ฉันนั้นเหมือนกัน

“อิธ ปน มหาราช มนุสฺสา มหาปถวึ ภินฺทนฺติ จ ขณนฺติ จ, อปิ นุ โข มหาราช เต มนุสฺสา ปุพฺเพ กเตน มหาปถวึ ภินฺทนฺติ จ ขณนฺติ จา”ติ ?

ขอถวายพระพร ก็พวกมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมตัดและขุดแผ่นดินใหญ่ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ถูกพวกมนุษย์เหล่านั้นตัดและขุด เพราะแผ่นดินใหญ่ได้ทำกรรมไว้หรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ยา สา สกฺขลิกา ภควโต ปาเท นิปติตา, น สา สกฺขลิกา ปุพฺเพ กเตน ภควโต ปาเท นิปติตา ฯ โยปิ มหาราช ภควโต โลหิตปกฺขนฺทิกาพาโธ อุปฺปนฺโน, โสปิ อาพาโธ น ปุพฺเพ กเตน อุปฺปนฺโน, สนฺนิปาติเกเนว อุปฺปนฺโน, เย เกจิ มหาราช ภควโต กายิกา อาพาธา อุปฺปนฺนา, น เต กมฺมาภินิพฺพตฺตา, ฉนฺนํ เอเตสํ สมุฏฺฐานานํ อญฺญตรโต นิพฺพตฺตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สะเก็ดหินที่ตกไปที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ก็หาได้ตกไปที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ทำกรรมไว้ในกาลก่อนไม่ ขอถวายพระพร แม้พระปักขันทิกาพาธที่เกิดขึ้นกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็หาได้เกิดขึ้นเพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำกรรมไว้ในกาลก่อนไม่ เกิดขึ้นเพราะเหตุประจวบร่วมกันเท่านั้น ขอถวายพระพร พระอาพาธทางพระวรกายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดกับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระอาพาธเหล่านั้น หาบังเกิดเพราะกรรมไม่ บังเกิดเพราะสมุฏฐาน ๖ อย่างเหล่านั่น อย่างใดอย่างหนึ่ง

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวรลญฺฉเก โมฬิยสีวเก เวยฺยากรเณ –

“ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ โข สีวก อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สามมฺปิ โข เอตํ สีวก เวทิตพฺพํ, ยถา ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ โลกสฺสปิ โข เอตํ สีวก สจฺจสมฺมตํ, ยถา ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตตฺร สีวก เย เต สมณพฺราหฺมณา เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน “ยํ กิญฺจายํ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, สพฺพํ ตํ ปุพฺเพ กตเหตู”ติ ฯ ยญฺจ สามํ

ญาตๆ, ตญฺจ อติธาวนฺติ, ยญฺจ โลเก สจฺจสมฺมตๆ, ตญฺจ อติธาวนฺติ ฯ ตสฺมา เตสๆ สมณพฺราหฺมณานๆ มิจฺฉาติ วทามิ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเหล่าเทพทั้งหลาย ได้ทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ในสังยุตตนิกาย วรลัญฉกะ ในโมฬิยสีวกไวยากรณ์ว่า

“สีวกะ เวทนาบางอย่างที่มีดีเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ ข้อที่ว่าเวทนาบางอย่างที่มีดีเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้นั่น แม้เราเองก็รับรู้ว่าจริงตามอย่างที่มันเป็น ข้อที่เวทนาบางอย่างที่มีดีเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้นั่น แม้ชาวโลกก็มีการรับรู้กันว่าจริงตามอย่างที่มันเป็น สีวกะ ในเรื่องนี้ สมณะและพราหมณ์พวกที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เวทนาทั้งหมดนั้นมีกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อนเป็นเหตุ ดังนี้ใด สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่เราเองก็รับรู้ ชื่อว่าย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่ชาวโลกก็รับรู้กันอยู่ว่าเป็นจริง. เพราะฉะนั้น เราขอกล่าวว่า วาทะและทิฏฐิของพวกสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นเป็นวาทะและทิฏฐิที่ผิด”

“เสมฺหสมุฏฺฐานานิปิ โข สีวก อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ วาต-สมุฏฺฐานานิปิ โข สีวก...เป.... สนฺนิปาติกานิปิ โข สีวก...เป.... อุตุปริณามชานิปิ โข สีวก...เป.... วิสมปริหารชานิปิ โข สีวก...เป.... โอปกฺกมิกานิปิ โข สีวก...เป.... กมฺมวิปากชานิปิ โข สีวก อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สามมฺปิ โข เอตๆ สีวก เวทิตพฺพๆ, ยถา กมฺมวิปากชานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ โลกสฺสปิ โข เอตๆ สีวก สจฺจสมฺมตๆ, ยถา กมฺมวิปากชานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตตฺร สีวก เย เต สมณพฺราหฺมณา เอวๆวาทิโน เอวๆทิฏฺฐิโน “ยๆ กิญฺจายๆ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสๆเวเทติ สุขๆ วา ทุกฺขๆ วา อทุกฺขมสุขๆ วา, สพฺพๆ ตๆ ปุพฺเพ กตเหตู”ติ ฯ ยญฺจ สามๆ ญาตๆ, ตญฺจ อติธาวนฺติ, ยญฺจ โลเก สจฺจสมฺมตๆ, ตญฺจ อติธาวนฺติ ฯ ตสฺมา เตสๆ สมณพฺราหฺมณานๆ มิจฺฉาติ วทามี”ติ ฯ

สีวกะ เวทนาบางอย่างแม้ที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ สีวกะ เวทนาบางอย่างแม้ที่มีลมเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ สีวกะ แม้ที่มีสมุฏฐานรวมกัน ฯลฯ สีวกะ แม้ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงแห่งอุตุ ฯลฯ สีวกะ แม้ที่เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอ ฯลฯ แม้ที่เกิดจากความพยายาม ฯลฯ สีวกะ เวทนาบางอย่าง แม้ที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ สีวกะ พึงทราบข้อที่เวทนาบางอย่างที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้

นั่น แม้ชาวโลกก็รับรู้ว่าจริงตามอย่างที่มันเป็น. สีวกะ ในเรื่องนั้น สมณะและพราหมณ์พวกที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เวทนาทั้งหมดนั้น มีกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อนเป็นเหตุ ดังนี้ใด สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่เราเองรับรู้ ชื่อว่าย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่ชาวโลกรับรู้กันอยู่ว่าเป็นจริง เพราะฉะนั้น เราขอกล่าวว่า วาทะและทิฏฐิของพวกสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นเป็นวาทะและทิฏฐิที่ผิด

“อิติปิ มหาราช น สพฺพา เวทนา กมฺมวิปากชา, สพฺพํ มหาราช อกุสลํ ฌาเปตฺวา ภควา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตติ เอวเมตํ ธาเรหี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ เวทนาทุกอย่าง หาล้วนเกิดโดยเป็นวิบากของกรรมแต่อย่างเดียวไม่ ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับความข้อนี้อย่างนี้เถิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเผาอกุศลได้ทั้งหมด ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับความข้อนี้ตามที่ท่านได้กล่าวมานี้”

อกุสลจฺเฉทนปญฺโห อฏฺจโม ฯ
จบอกุสลัจเฉทนปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. อุตฺตริกรณียปญฺห

๙. อุตตริกรณียปัญหา

ปัญหาว่าด้วยกิจที่ต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก

[๙] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘ยํ กิญฺจิ กรณียํ ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยาเยว มูเล ปรินิฏฺฐิตํ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตรึ กรณียํ, กตสฺส วา ปติจโย’ติ, อิทญฺจ เตมาสํ ปฏิสลฺลานํ ทิสฺสติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ยํ กิญฺจิ กรณียํ ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยาเยว มูเล ปรินิฏฺฐิตํ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตรึ กรณียํ, กตสฺส วา ปติจโย, เตนหิ ‘เตมาสํ ปฏิสลฺลีโน’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ เตมาสํ ปฏิสลฺลีโน, เตนหิ ‘ยํ กิญฺจิ กรณียํ, ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยาเยว มูเล ปรินิฏฺฐิตนฺ’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ นตฺถิ กตกรณียสฺส

ปฏิสลฺลานำ, สกรณียสฺเสว ปฏิสลฺลานำ ยถา นาม พฺยาธิตสฺเสว เภสชฺเชน กรณียำ โหติ, อพฺยาธิตสฺส กึ เภสชฺเชน ฯ ฉาตสฺเสว โภชเนน กรณียำ โหติ, อฉาตสฺส กึ โภชเนน ฯ เอวเมว โข ภนฺเต นาคเสน นตฺถิ กตกรณียสฺส ปฏิสลฺลานำ, สกรณียสฺเสว ปฏิสลฺลานำ ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ''ติ ฯ

[๙] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ท่านทั้งหลายกล่าวกันว่า กิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจทั้งหมดนั้น จบสิ้นแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ พระตถาคตไม่ทรงมีกิจที่ต้องทำต่อไปอีก และไม่ทรงมีการรวบรวมกิจที่ทรงทำแล้ว ดังนี้ ก็แต่ว่าเรื่องที่พระตถาคตทรงมีการอยู่หลีกเร้นตลอด ๓ เดือนนี้ ก็ปรากฏอยู่ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่ากิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจทั้งหมดนั้นจบสิ้นแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ พระตถาคตไม่ทรงมีกิจต้องทำต่อไปอีก และไม่ทรงมีการรวบรวมกิจที่ทรงทำแล้ว จริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ทรงมีการหลีกเร้นอยู่ตลอด ๓ เดือน ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงมีการอยู่หลีกเร้นตลอด ๓ เดือน จริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า กิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจนั้นทั้งหมดจบสิ้นแล้ว ณ ที่โคนต้นโพธิ์ ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด คนที่ได้ทำกิจที่ต้องทำจบสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีการอยู่หลีกเร้น คนที่ยังมีกิจที่ต้องทำเท่านั้น จึงจะมีการอยู่หลีกเร้น เปรียบเหมือนว่า คนที่เจ็บป่วยเท่านั้น จึงมีกิจที่ต้องทำด้วยยา สำหรับคนที่ยังไม่เจ็บป่วย ประโยชน์อะไรด้วยยาเล่า คนหิวอยู่เท่านั้น จึงมีกิจที่ต้องทำด้วยอาหาร สำหรับคนที่ยังไม่หิว ประโยชน์อะไรด้วยอาหารเล่า ฉันใด พระคุณเจ้านาคเสน คนที่ได้ทำกิจที่ต้องทำจบสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีการอยู่หลีกเร้น คนที่ยังมีกิจที่ต้องทำเท่านั้น จึงจะมีการอยู่หลีกเร้น ฉันนั้นเหมือนกัน ปัญหาแม้นี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

"ยำ กิญฺจิ มหาราช กรณียำ ตถาคตสฺส, สพฺพำ ตำ โพธิยาเยว มูเล ปรินิฏฺฐิตำ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตริ กรณียำ, กตสฺส วา ปติจโย, ภควา จ เตมาสำ ปฏิสลฺลีโน, ปฏิสลฺลานำ โข มหาราช พหุคุณำ, สพฺเพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพฺพญฺญุตำ ปตฺตา, ตำ เต สุกต-คุณมนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานำ เสวนฺติ ฯ ยถา มหาราช ปุริโส รญฺโญ สนฺติกา ลทฺธวโร ปฏิลทฺธโภโค ตำ สุกตคุณมนุสฺสรนฺโต อปราปรำ รญฺโญ อุปฏฺฐานำ เอติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สพฺเพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพฺพญฺญุตำ ปตฺตา, ตำ เต สุกตคุณมนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานำ เสวนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร กิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจทั้งหมดนั้นจนสิ้นแล้วที่โคนต้นโพธิ์ พระตถาคตไม่ทรงมีกิจที่ต้องทำต่อไปอีก และไม่ทรงมีการรวบรวมกิจที่ทรงทำไว้แล้ว จริง และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีการอยู่หลีกเร้นตลอด ๓ เดือน จริง ขอถวายพระพร การอยู่หลีกเร้นเป็นของมีคุณมาก แล พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ทรงอยู่หลีกเร้นแล้วจึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พระตถาคตทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อทรงหวนระลึกถึงคุณแห่งการหลีกเร้นที่พระองค์ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น จึงยังทรงส้องเสพการหลีกเร้นอยู่. ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งได้รับพร ได้รับโภคทรัพย์จากสำนักของพระราชาแล้ว เมื่อหวนระลึกถึงคุณแห่งพระราชาที่ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น ก็ย่อมมาสู่สถานที่บำรุงแห่งพระราชาอยู่เรื่อย ๆ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ ทรงอยู่หลีกเร้นแล้ว จึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พระตถาคตเหล่านั้น เมื่อทรงหวนระลึกถึงคุณแห่งการอยู่หลีกเร้นที่ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น จึงทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช ปุริโส อาตุโร ทุกฺขิโต พาฬฺหคิลาโน ภิสกฺกมุปเสวิตฺวา โสตฺถิมนุปฺปตฺโต ตํ สุกตคุณมนุสฺสรนฺโต อปราปรํ ภิสกฺกมุปเสวติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สพฺเพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกตคุณมนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งเป็นคนขี้โรค เป็นทุกข์เป็นไข้หนัก พอได้หาหมอแล้ว ก็ถึงความสวัสดีได้ เมื่อหวนระลึกถึงคุณของหมอที่หมอทำไว้ดีแล้วนั้น ก็ย่อมหาหมออยู่เรื่อย ๆ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ ทรงอยู่หลีกเร้นแล้ว จึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พระตถาคตเหล่านั้น เมื่อทรงหวนระลึกถึงคุณแห่งการอยู่หลีกเร้นที่ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น จึงยังทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น ฉันนั้นเหมือนกัน

“อฏฺจวีสติ โข ปนิเม มหาราช ปฏิสลฺลานคุณา, เย คุเณ สมนุสฺสรนฺตา ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ กตเม อฏฺจวีสติ ? อิธ มหาราช ปฏิสลฺลานํ ปฏิสลฺลียมานํ อตฺตานํ รกฺขติ, อายุ วฑฺเฒติ, พลํ เทติ, วชฺชํ ปิทหติ, อยสมปเนติ, ยสมุปเนติ, อรตึ วิโนเทติ, รติมุปทหติ, ภยมปเนติ, เวสารชฺชํ กโรติ, โกสชฺชมปเนติ, วีริยมภิชเนติ, ราคมปเนติ, โทสมปเนติ, โมหมปเนติ, มานํ นิหนฺติ, วิตกฺกํ ภญฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ กโรติ, มานสํ สฺเนหยติ, หาสํ ชเนติ, ครุกํ กโรติ, ลาภมุปฺปาทยติ, นมสฺสิยํ กโรติ, ปีตึ ปาเปติ,

ปาโมชฺชํ กโรติ, สงฺขารานํ สภาวํ ทสฺสยติ, ภาวปฺปฏิสนฺธึ อุคฺฆาเฏติ, สพฺพสามญฺญํ เทติ ฯ

ขอถวายพระพร คุณแห่งการอยู่หลีกเร้นมี ๒๘ ข้อเหล่านี้ ซึ่งเป็นคุณที่พระตถาคตทรงระลึกถึงอยู่ ก็ยังทรงสอ้งเสพการอยู่หลีกเร้น คุณแห่งการอยู่หลีกเร้นมี ๒๘ ข้ออะไรบ้าง ?

๑. ขอถวายพระพร การอยู่หลีกเร้นในพระศาสนานี้ ย่อมรักษาตนผู้อยู่หลีกเร้น
๒. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำการเจริญอายุ
๓. การอยู่หลีกเร้น ย่อมมอบกำลังให้
๔. การอยู่หลีกเร้น ย่อมปิดกั้นโทษได้
๕. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดความเป็นคนไม่มียศ
๖. การอยู่หลีกเร้น ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นคนมียศ
๗. การอยู่หลีกเร้น ย่อมบรรเทาความไม่ยินดี
๘. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำความยินดีให้คงอยู่
๙. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดความกลัวได้
๑๐. การอยู่หลีกเร้น ย่อมสร้างความกล้าหาญ
๑๑. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดความเกียจคร้านได้
๑๒. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เกิดความเพียร
๑๓. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดราคะได้
๑๔. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดโทสะได้
๑๕. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดโมหะได้
๑๖. การอยู่หลีกเร้น ย่อมถอนมานะได้
๑๗. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำลายวิตกได้
๑๘. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำจิตให้มีอารมณ์เดียวได้ (สมาธิ)
๑๙. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้ผูกจิตไว้ได้
๒๐. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เกิดความบรรเทิง
๒๑. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เป็นคนน่าเคารพ
๒๒. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เกิดลาภ
๒๓. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เป็นที่นอบน้อม
๒๔. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้บรรลุถึงปีติ

๒๕. การอยู่หลีกเร้น ย่อมสร้างความปราโมทย์
๒๖. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เห็นสภาวะแห่งสังขารทั้งหลาย
๒๗. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เพิกถอนปฏิสนธิในภพได้
๒๘. การอยู่หลีกเร้น ย่อมมอบสามัญญผลทั้งปวงให้

อิเม โข มหาราช อฏฺฐวีสติ ปฏิสลฺลานคุณา, เย คุเณ สมนุสฺสรนฺตา ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร คุณแห่งการอยู่หลีกเร้นมี ๒๘ ข้อเหล่านี้แล เป็นคุณที่พระตถาคตทรงหวนระลึกถึงอยู่ ก็ยังทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้นอยู่

“อปิจ โข มหาราช ตถาคตา สนฺตํ สุขํ สมาปตฺติรตึ อนุภวิตุกามา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ปริโยสิตสงฺกปฺปา ฯ จตูหิ โข มหาราช การเณหิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ กตเมหิ จตูหิ ? วิหารผาสุตายปิ มหาราช ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, อนวชฺชคุณพหุลตายปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, อเสสอริยวีถิโตปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, สพฺพพุทฺธานํ ถุตโถมิตวณฺณิตปสตฺถโตปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่งแล พระตถาคตทั้งหลายผู้ทรงมีพระดำริเสร็จแล้ว ทรงเป็นผู้ประสงค์จะเสวยความยินดีในสมาบัติซึ่งสงบเป็นสุข จึงทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้นด้วยเหตุ ๔ อย่างแล เหตุ ๔ อย่างมีอะไรบ้าง ?

๑. วิหารผาสุตายปิ มหาราช ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, ขอถวายพระพร พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น เพื่อความอยู่ผาสุกบ้าง

๒. อนวชฺชคุณพหุลตายปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะความไม่มีโทษและมากด้วยคุณบ้าง

๓. อเสสอริยวีถิโตปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะเป็นทางดำเนินแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลายทุกท่านไม่มีเหลือบ้าง

๔. สพฺพพุทฺธานํ ถุตโถมิตวณฺณิตปสตฺถโตปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะเป็นของประเสริฐที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสยกย่องชมเชยแซ่ซ้องสรรเสริญบ้าง

อิเมหิ โข มหาราช จตูหิ การเณหิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น ด้วยเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้แล

อิติ โข มหาราช ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ น สกรณียตาย, น กตสฺส วา ปติจยาย, อถ โข คุณวิเสสทสฺสาวิตาย ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺตี''ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะยังทรงเป็นผู้มีกิจที่ต้องทำ ก็หาไม่ และเพราะทรงประสงค์จะรวบรวมกิจที่ทำแล้ว ก็หาไม่ โดยที่แท้แล พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะทรงเล็งเห็นคุณวิเศษ ด้วยประการฉะนี้แล"

''สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับข้อนี้อย่างนี้ ตามประการที่ท่านกล่าวมานี้"

อุตฺตริกรณียปญฺโห นวโม ฯ

จบอุตตริกรณียปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. อิทฺธิพลทสฺสนปญฺห

๑๐. อิทธิพลทัสสนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการแสดงกำลังแห่งอิทธิบาท

[๑๐] ''ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา 'ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, โส อากงฺขมาโน อานนฺท ตถาคโต กปฺปํ วา ติฏฺเฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา'ติ ฯ ปุน จ ภณิตํ 'อิโต ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน ตถาคโต ปรินิพฺพายิสฺสตี'ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ 'ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา'ติ, เตนหิ เตมาสปริจฺเฉโท มิจฺฉา ฯ ยทิ ภนฺเต ตถาคเตน ภณิตํ 'อิโต ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน ตถาคโต ปรินิพฺพายิสฺสตี'ติ, เตนหิ ''ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา'ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ นตฺถิ ตถาคตานํ

อฏฺฐาเน คชฺชิตํ ฯ อโมฆวจนา พุทฺธา ภควนฺโต ตถวจนา อเถวชฺฌวจนา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปณฺโห คมฺภีโร สุนิปุโณ ทุนฺนิชฺฌาปโย ตวานุปฺปตฺโต, ภินฺเทตํ ทิฏฺฐิชาลํ, เอกึเส จปย, ภินฺท ปรวาทนฺ”ติ ฯ

[๑๐] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนท์ อิทธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ได้ทำให้เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว อานนท์ ตถาคตนั้นเมื่อหวังอยู่ ก็จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป’ ดังนี้ และตรัสไว้อีกคำหนึ่งว่า ‘ล่วงไป ๓ เดือนนับแต่นี้ ตถาคตจักปรินิพพาน’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อานนท์ อิทธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ฯลฯ หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป ดังนี้ ถ้าเช่นนั้น การกำหนด ๓ เดือน ก็ต้องเป็นคำที่ผิด. ท่านผู้เจริญ ถ้าพระตถาคตตรัสพระดำรัสว่า ‘โดยอันล่วงไปอีก ๓ เดือนจากเดือนนี้ พระตถาคตจักปรินิพพาน’ ดังนี้ไซร้, ถ้าเช่นนั้น คำแม้นั้นว่า ‘อิทธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ได้ทำให้เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว อานนท์ ตถาคตนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป’ ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด. พระตถาคตทั้งหลาย ไม่ทรงมีอันตรัสไว้ในฐานะที่ไม่เป็นจริง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงมีวาจาเหลวเปล่า ทรงมีพระวาจาแท้จริง ไม่ทรงมีพระวาจาเป็น ๒ อย่าง ปัญหาแม้นี้มี ๒ เงื่อน ลึกซึ้ง ละเอียดอ่อนนัก เข้าใจได้ยาก ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านจงทำลายข่ายคือทิฏฐินั่นเสีย จงตั้งไว้ในส่วนเดียว จงทำลายปรวาทะเสีย”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา’ติ, เตมาสปริจฺเฉโท จ ภณิโต, โส จ ปน กปฺโป อายุกปฺโป วุจฺจติ ฯ น มหาราช ภควา อตฺตโน พลํ กิตฺตยมาโน เอวมาห, อิทฺธิพลํ ปน มหาราช ภควา ปริกิตฺตยมาโน เอวมาห ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนท์ อิทธิบาท ๔ พระตถาคตได้เจริญแล้ว ฯลฯ หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป’ ดังนี้จริง และตรัสกำหนดกาลไว้ ๓ เดือนจริง ก็แต่ว่า กัปที่ตรัสถึงนั้นคืออายุกัป มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสอย่างนี้ หาใช่ว่าจะทรงยกย่องพระกำลังของพระองค์เองไม่ แต่เมื่อจะทรงยกย่องกำลังแห่งอิทธิบาท จึงได้ตรัสอย่างนี้ว่า ‘อานนท์ อิทธิบาท ๔ ตถาคตได้

เจริญแล้ว ฯลฯ หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป' ดังนี้

"ยถา มหาราช รญฺโญ อสฺสาชานีโย ภเวยฺย สีฆคติ อนิลชโว, ตสฺส ราชา ชวพลํ ปริกิตฺตยนฺโต สเนคมชานปทภฏพลพฺราหฺมณคหปติกอมจฺจชนมชฺเฌ เอวํ วเทยฺย 'อากงฺขมาโน เม โภ อยํ หยวโร สาครชลปริยนฺตํ มหึ อนุวิจริตฺวา ขเณน อิธาคจฺเฉยฺยา'ติ, น จ ตํ ชวคตึ ตสฺสํ ปริสายํ ทสฺเสยฺย, วิชฺชติ จ โส ชโว ตสฺส, สมตฺโถ จ โส ขเณน สาครชลปริยนฺตํ มหึ อนุวิจริตุ ฯ เอวเมว โข มหาราช ภควา อตฺตโน อิทฺธิพลํ ปริกิตฺตยมาโน เอวมาห, ตมฺปิ เตวิชฺชานํ ฉฬภิญฺญานํ อรหนฺตานํ วิมลขีณาสวานํ เทวมนุสฺสานญฺจ มชฺเฌ นิสีทิตฺวา ภณิตํ 'ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, โส อากงฺขมาโน อานนฺท ตถาคโต กปฺปํ วา ติฏฺเฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา'ติ ฯ วิชฺชติ จ ตํ มหาราช อิทฺธิพลํ ภควโต, สมตฺโถ จ ภควา อิทฺธิพเลน กปฺปํ วา ราตุ กปฺปาวเสสํ วา, น จ ภควา ตํ อิทฺธิพลํ ตสฺสํ ปริสายํ ทสฺเสติ, อนตฺถิโก มหาราช ภควา สพฺพภเวหิ ครหิตา จ ตถาคตสฺส สพฺพภวา ฯ ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา 'เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อปฺปมตฺตโกปิ คูโถ ทุคฺคนฺโธ โหติ ฯ เอวเมว โข อหํ ภิกฺขเว อปฺปมตฺตกมฺปิ ภวํ น วณฺเณมิ อนฺตมโส อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปี'ติ อปิ นุ โข มหาราช ภควา สพฺพภวคติโยนิโย คูถสมํ ทิสฺวา อิทฺธิพลํ นิสฺสาย ภเวสุ ฉนฺทราคํ กเรยฺยา"ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระราชาทรงมีม้าอาชาไนยที่วิ่งเร็ว ฝีเท้าจัด พระราชา เมื่อจะทรงยกย่องกำลังฝีเท้าของม้าอาชาไนยนั้น จึงรับสั่งในท่ามกลางชุมชน พวกข้าราชการ พราหมณ์ คฤหบดี อำมาตย์ พร้อมทั้งพวกชาวนิคม ชาวชนบททั้งหลายอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ม้าประเสริฐของเราตัวนี้ ถ้ามันต้องการ มันก็ย่อมท่องเที่ยวไปยังแผ่นดินใหญ่จนถึงขอบทะเล แล้วกลับมาถึงที่นี้ได้โดยฉับพลัน ดังนี้ พระองค์มิได้ทรงทำฝีเท้าเร็วให้ปรากฏในบริษัทนั้น ก็ม้าอาชาไนยนั้นมีฝีเท้าเร็วจริง และม้าตัวนั้นก็มีความสามารถที่จะเที่ยวไปในแผ่นดินจนถึงขอบทะเล แล้วกลับมาได้โดยพลันจริง อุปมาฉันใด ขอถวายพระพร อุปมัยก็ฉันนั้นเหมือนกันแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงยกย่องกำลังแห่งอิทธิบาทของพระองค์ จึงได้ตรัสอย่างนี้ ประทับตรัสคำนั้นท่ามกลางพระอรหันต์ขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน ผู้ได้วิชชา ๓ ได้อภิญญา ๖ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายว่า อานนท์ อิทธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ได้ทำให้เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว สั่งสมดีแล้ว ปรารภดีแล้ว อานนท์ ตถาคตนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือตลอดส่วนเหลือแห่งกัป

ดังนี้ ขอถวายพระพร กำลังแห่งอิทธิบาทนั้น ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีอยู่ และพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงสามารถที่จะดำรงอยู่ตลอดกัป หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัปด้วยกำลังแห่งอิทธิบาทได้ แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มิได้ทรงทำกำลังแห่งอิทธิบาทนั้นให้ปรากฏในบริษัทนั้น ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้หาความต้องการด้วยภพทั้งปวงมิได้ ทั้งภพทั้งปวงก็เป็นสิ่งที่พระตถาคตทรงติเตียน ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสความข้อนี้ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย คูถแม้เพียงเล็กน้อย ก็เป็นของที่มีกลิ่นเหม็น แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภพแม้เพียงนิดหน่อย โดยที่สุด แม้เพียงชั่วดีดนิ้วมือครั้งเดียว เราก็ไม่ขอสรรเสริญฉันนั้น” ดังนี้ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นภพ คติ กำเนิดทั้งปวง เสมอด้วยคูถแล้ว จะอาศัยกำลังแห่งอิทธิบาท ทำฉันทราคะให้เกิดในภพทั้งหลายกระนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ภควา อิทฺธิพลํ ปริกิตฺตยมาโน เอวรูปํ พุทฺธสีหนาทมภินที”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ยกย่องกำลังแห่งอิทธิบาท จึงทรงบรรลือพุทธสีหนาทที่เป็นอย่างนี้”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำนั่นอย่างนี้ ตามที่ท่านได้กล่าวมาแล้วนี้”

อิทฺธิพลทสฺสนปญฺโห ทสโม ฯ
จบอิทธิพลทัสสนปัญหาข้อที่ ๑๐

อิทฺธิพลวคฺโค ปจฺโม ฯ
จบอิทธิพลวรรคที่ ๑

อิมสฺมึ วคฺเค ทส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้มีปัญหา ๑๐ ข้อ

———

๔.๒ อเภชฺชวคฺค

๔.๒ อเภชชวรรค ว่าด้วยสิ่งที่ไม่แตกแยกกัน

๑. ขุทฺทานุขุทฺทกปญฺห

๑. ขุททานุขุททกปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิกขาบทเล็กๆ น้อย ๆ

[๑] ‘‘ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อภิญฺญายาหํ ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ ฯ ปุน จ วินยปญฺญตฺติยา เอวํ ภณิตํ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สงฺโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ ฯ กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ ทุปฺปญฺญตฺตานิ อุทาหุ อวตฺถุสฺมึ อชานิตฺวา ปญฺญตฺตานิ, ยํ ภควา อตฺตโน อจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนาเปติ ? ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘อภิญฺญายาหํ ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ, เตนหิ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สงฺโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาคเตน วินยปญฺญตฺติยา เอวํ ภณิตํ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สงฺโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ เตนหิ ‘อภิญฺญายาหํ ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห สุขุโม นิปุโณ คมฺภีโร สุคมฺภีโร ทุนฺนิชฺฌาปโย, โส ตวานุปฺปตฺโต, ตตฺถ เต ญาณพลวิปฺผารํ ทสฺเสหี’’ติ ฯ

[๑] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ยังไม่รู้ก็แสดงธรรม” ดังนี้ และยังตรัสไว้ในพระวินัยบัญญัติ อย่างนี้อีกว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด” ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่รับสั่งให้สงฆ์เพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายได้ในคราวที่พระองค์ทรงล่วงลับไปแล้วนั้น เป็นเพราะสิกขาบทเล็กน้อยทั้งหลายเป็นสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ไม่ดีหรือไร หรือว่า เป็นเพราะเมื่อยังไม่มีเรื่องเกิดขึ้น พระองค์ทรงบัญญัติไว้ เพราะไม่ทรงรู้เล่า ? พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ยังไม่รู้ ก็แสดงธรรม” ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหาก

พระตถาคตตรัสไว้ในพระวินัยบัญญัติอย่างนี้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ไม่รู้ ก็แสดงธรรม ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน สุขุมละเอียดอ่อน ลึกซึ้งแสนลึกซึ้ง บุคคลเข้าใจได้ยาก ปัญหานั้นตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงแสดงกำลังญาณที่แผ่ไพศาลของท่านในปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อภิญฺญายาหํ ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ, วินยปญฺญตฺติยาปิ เอวํ ภณิตํ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ, ตํ ปน มหาราช ตถาคโต ภิกฺขู วีมํสมาโน อาห ‘อุกฺกเลสฺสนฺติ นุ โข มม สาวกา มยา วิสฺสชฺชาปียมานา มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ อุทาหุ อาทิยิสฺสนฺตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ยังไม่รู้ ก็แสดงธรรม ดังนี้จริง ตรัสไว้แม้ในพระวินัยบัญญัติอย่างนี้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆน้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ จริง ขอถวายพระพร พระตถาคต เมื่อจะทรงทดสอบภิกษุทั้งหลายว่า สาวกของเราเมื่อเราอนุญาต พอเราล่วงลับไปแล้ว จักพากันเลิกล้มสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลาย หรือว่าจะยังคงเอื้อเฟื้อกันอยู่หนอ ดังนี้ จึงได้ตรัสคำในพระวินัยบัญญัตินั้นไว้

“ยถา มหาราช จกฺกวตฺตี ราชา ปุตฺเต เอวํ วเทยฺย ‘อยํ โข ตาตา มหาชนปโท สพฺพทิสาสุ สาครปริยนฺโต, ทุกฺกโร ตาตา ตาวตเกน พเลน ธาเรตุ, เอถ ตุมฺเห ตาตา มมจฺจเยน ปจฺจนฺเต ปจฺจนฺเต เทเส ปฆหถา’ติ ฯ อปิ นุ โข เต มหาราช กุมารา ปิตุ-อจฺจเยน หตฺถคเต ชนปเท สพฺเพ เต ปจฺจนฺเต ปจฺจนฺเต เทเส มุญฺเจยฺยุนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงรับสั่งกับพระโอรสทั้งหลายอย่างนี้ว่า พ่อคุณทั้งหลาย แว่นแคว้นใหญ่หลวงนี้ไปสิ้นสุดที่มหาสมุทรตลอดทิศทั้งหลายทั้งปวง การที่พวกเจ้าอาศัยกำลังเพียงเท่านั้น รักษาแว่นแคว้นใหญ่นี้เอาไว้ เป็นข้อที่ทำได้ยาก เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้ว พวกเจ้าจงสละหัวเมืองชายแดนเสียบ้างเถิด ดังนี้ มหาบพิตร เมื่อพระราชชนกสวรรคตแล้ว พวกราชกุมารเหล่านั้น ก็ยอมสละหัวเมืองชายแดนทั้งปวงที่อยู่ในเงื้อมมือตน (การปกครองของตน) ตามพระดำรัสของพระราชชนกหรือไร”

“น หิ ภนฺเต ราชาโน, ภนฺเต ลุทฺธตรา กุมารา รชฺชโลเภน ตทุตฺตรึ ทิคุณติคุณํ ชนปทํ ปริคฺคณฺเหยฺยุ, กึ ปน เต หตฺถคตํ ชนปทํ มุญฺเจยฺยุนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า พวกพระราชกุมารทั้งหลาย มีแต่จะยึดเอาหัวเมืองชนบทให้มากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นเป็นทวีคูณ เพราะความโลภต่อราชสมบัติ ไฉนจะยอมสละหัวเมืองชนบทที่อยู่ในเงื้อมมือได้เล่า”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ภิกฺขู วีมํสมาโน เอวมาห ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ ฯ ทุกฺขปริมุตฺติยา มหาราช พุทฺธปุตฺตา ธมฺมโลเภน อญฺญมฺปิ อุตฺตรึ ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ โคเปยฺยุ, กึ ปน ปกติ-ปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ มุญฺเจยฺยุนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทรงประสงค์จะทดสอบภิกษุทั้งหลาย จึงรับสั่งอย่างนี้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร พระพุทธบุตรทั้งหลายมีแต่จะอบรมสิกขาบทอื่น ๆ ยิ่งขึ้นไปอีกเป็นทวีคูณ เพราะมีความต้องการด้วยธรรมเพื่อความพ้นจากทุกข์ จะสละทิ้งสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ตามปกติได้อย่างไร”

“ภนฺเต นาคเสน ยํ ภควา อาห ‘ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานี’ติ, เอตฺถายํ ชโน สมฺมูฬฺโห วิมติชาโต อธิกโต สํสยปกฺขนฺโท ฯ กตมานิ ตานิ ขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ, กตมานิ อนุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานีติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ใด ในคำนี้ คนเขายังสับสน เกิดความข้องใจ สงสัยกันอยู่ว่า สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ เป็นไฉน ?”

“ทุกฺกฏนฺ มหาราช ขุทฺทกํ สิกฺขาปทํ, ทุพฺภาสิตนฺ อนุขุทฺทกํ สิกฺขาปทํ, อิมานิ เทฺว ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ, ปุพฺพเกหิปิ มหาราช มหาเถเรหิ เอตฺถ วิมติ อุปฺปาทิตา, เตหิปิ เอกชฺฌํ น กโต ธมฺมสณฺจิติปริยาเย ภควตา เอโส ปญฺโห อุปทิฏฺโจติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิกขาบทที่เป็นทุกกฏ ชื่อว่าเป็นสิกขาบทเล็ก สิกขาบทที่เป็นทุพภาษิต ชื่อว่าสิกขาบทน้อย, เหล่านี้ ชื่อว่าสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ๒, มหาบพิตร พระเถระแต่ครั้งก่อนก็เกิดความสงสัยในสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ๒ อย่าง

เหล่านี้ นี้เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นแล้ว แต่พระเถระเหล่านั้นก็ไม่ได้รวบรวมไว้ในคราวทำสังคายนา”

“จิรนิกฺขิตฺตํ ภนฺเต นาคเสน ชินรหสฺสํ อชฺเชตรหิ โลเก วิวฏฺฏ ปากฏฺ กตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อลี้ลับของพระชินสีห์ที่เก็บงำไว้นาน ได้ถูกท่านทำให้เปิดเผย ให้ปรากฏแล้วในโลก เดี๋ยวนี้ ในวันนี้”

ขุทฺทานุขุทฺทกปญฺโห ปฐโม ฯ

จบขุทฺทานุขุทฺทกปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. อพฺยากรณียปญฺห

๒. อัพยากรณียปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิ่งที่ไม่ควรพยากรณ์

[๒] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริย-มุฏฺ’ติ, ปุน จ เถเรน มาลุกฺยปุตฺเตน ปญฺหํ ปุฏฺโ น พฺยากาสิ ฯ เอโส โข ภนฺเต นาคเสน ปญฺโห ทฺวยนฺโต เอกนฺตนิสฺสิโต ภวิสฺสติ อชานเนน วา คุยฺหกรเณน วา ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺ’ติ, เตนหิ เถรสฺส มาลุกฺยปุตฺตสฺส อชานนฺเตน น พฺยากตํ ฯ ยทิ ชานนฺเตน น พฺยากตํ, เตนหิ อตฺถิ ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺจิ ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๒] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนท์ กำมือแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต’ ดังนี้ และอีกครั้งหนึ่ง พระองค์พอพระมาลุงกยบุตรเถระทูลถามปัญหา ก็ไม่ตรัสพยากรณ์ พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหานี้ จะต้องเป็นปัญหาที่อาศัยเหตุอย่างหนึ่งในเหตุ ๒ อย่าง คือไม่ตรัสพยากรณ์เพราะไม่ทรงรู้ หรือไม่ก็เพราะจะทรงทำให้เป็นความลับ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อานนท์ กำมือแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น ก็เป็นอันว่า เพราะไม่ทรงรู้ จึงไม่ตรัสพยากรณ์แก่ท่านมาลุงกยบุตรเถระ ถ้าหากว่าทรงรู้ ก็ยังไม่ตรัสพยากรณ์แก่ท่านพระมาลุงกยบุตรเถระ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น ก็

เป็นอันว่า พระตถาคตยังทรงมีกำมือแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลายอยู่ ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตๆ มหาราช ภควตา ‘นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺ’ติ, อพฺยากโต จ เถเรน มาลุกฺยปุตฺเตน ปุจฺฉิโต ปญฺโห, ตญฺจ ปน น อชานนฺเตน น คุยฺหกรเณน ฯ จตฺตาริมานิ มหาราช ปญฺหพฺยากรณานิ ฯ กตมานิ จตฺตาริ ? เอกํส-พฺยากรณีโย ปญฺโห วิภชฺชพฺยากรณีโย ปญฺโห ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปญฺโห ฐปนีโย ปญฺโหติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า อานนท์ กำมือแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต ดังนี้จริง แต่ว่า ข้อที่ไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาที่มาลุงกยบุตรเถระทูลถามนั้น ไม่ใช่เพราะไม่รู้ ไม่ใช่เพราะจะทรงทำให้เป็นความลับ ขอถวายพระพร ปัญหาพยากรณ์มี ๔ อย่างเหล่านี้ ปัญหาพยากรณ์ ๔ อย่าง มีอะไรบ้าง ?

๑. ปัญหาบางอย่าง เป็นเอกังสพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่พึงพยากรณ์โดยส่วนเดียว)

๒. ปัญหาบางอย่าง เป็นวิภัชชพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่พึงแยกแยะพยากรณ์)

๓. ปัญหาบางอย่าง เป็นปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่พึงย้อนถามเสียก่อนแล้วจึงพยากรณ์)

๔. ปัญหาบางอย่าง เป็นฐปนียปัญหา (ปัญหาที่พึงพักไว้ คือพึงนิ่งเฉยเสีย) ดังนี้

“กตโม จ มหาราช เอกํสพฺยากรณีโย ปญฺโห ?

‘รูปํ อนิจฺจนฺ’ติ เอกํสพฺยากรณีโย ปญฺโห, ‘เวทนา อนิจฺจา’ติ...เป.... ‘สญฺญา อนิจฺจา’ติ...เป.... ‘สงฺขารา อนิจฺจา’ติ...เป.... ‘วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺ”ติ เอกํสพฺยากรณีโย ปญฺโห, อยํ เอกํสพฺยากรณีโย ปญฺโห ฯ

ขอถวายพระพร ก็เอกังสพยากรณียปัญหา เป็นไฉน ?

ปัญหาว่า รูปไม่เที่ยงหรือ เป็นปัญหาที่พึงพยากรณ์โดยส่วนเดียว ปัญหาว่า เวทนาไม่เที่ยงหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สัญญาไม่เที่ยงหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สังขารไม่เที่ยงหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า วิญญาณไม่เที่ยงหรือ เป็นปัญหาที่พึงพยากรณ์โดยส่วนเดียว นี้ชื่อว่าเอกังสพยากรณีย-ปัญหา

“กตโม วิภชฺชพฺยากรณีโย ปญฺโห ?

‘อนิจฺจํ ปน รูปนฺ’ติ วิภชฺชพฺยากรณีโย ปญฺโห, ‘อนิจฺจา ปน เวทนา’ติ...เป.... ‘อนิจฺจา ปน สญฺญา’ติ...เป.... ‘อนิจฺจา ปน สงฺขารา’ติ...เป.... ‘อนิจฺจํ ปน วิญฺญาณนฺ’ติ วิภชฺชพฺยากรณีโย ปญฺโห, อยํ วิภชฺชพฺยากรณีโย ปญฺโห ฯ

วิภัชชพยากรณียปัญหาเป็นไฉน ?

ปัญหาว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงคือรูปหรือ เป็นปัญหาที่พึงแยกแยะพยากรณ์ ปัญหาว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงคือเวทนาหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงคือสัญญาหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงคือสังขารหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงคือวิญญาณหรือ ? เป็นต้น (เป็นปัญหาที่พึงแยกแยะพยากรณ์) นี้ชื่อว่าวิภัชชพยากรณียปัญหา

“กตโม ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปญฺโห ?

‘กินฺนุ โข จกฺขุนา สพฺพํ วิชานาตี’ติ อยํ ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปญฺโห ฯ

ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหาเป็นไฉน ?

ปัญหาว่า บุคคลรู้สิ่งทั้งปวงด้วยจักษุหรือ เป็นต้น เป็นปัญหาที่พึงย้อนถามเสียก่อนแล้วจึงพยากรณ์ นี้ชื่อว่าปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา

“กตโม ฐปนีโย ปญฺโห ?

‘สสฺสโต โลโก’ติ ฐปนีโย ปญฺโห, ‘อสสฺสโต โลโก’ติ ฯ ‘อนฺตวา โลโก’ติ ฯ ‘อนนฺตวา โลโก’ติ ฯ ‘อนฺตวา จ อนนฺตวา จ โลโก’ติ ฯ ‘เนวนฺตวา นานนฺตวา โลโก’ติ ฯ ‘ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺ’ติ ฯ ‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺ’ติ ฯ ‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ ฯ ‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ ฯ ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ ฯ ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ ฐปนีโย ปญฺโห, อยํ ฐปนีโย ปญฺโห ฯ

ฐปนียปัญหาเป็นไฉน ?

ปัญหาว่า โลกยั่งยืนหรือ เป็นปัญหาที่พึงพักไว้ ปัญหาว่า โลกไม่ยั่งยืนหรือ หรือว่า ว่า โลกมีที่สุดหรือ หรือว่า โลกไม่มีที่สุดหรือ ว่า โลกมีที่สุดก็มี ไม่มีที่สุดก็มีหรือ ว่า โลกมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่หรือ ว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นหรือ ว่า ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่งหรือ ว่า หลังจากตาย สัตว์จะมีอีกหรือ ว่า หลังจากตายสัตว์จะไม่มีอีกหรือ ว่า หลังจากตายสัตว์จะมีอีกก็ใช่ ไม่มีอีกก็ใช่หรือ ว่า หลังจากตาย สัตว์จะมีอีกก็ไม่ใช่ ไม่มีอีกก็ไม่ใช่หรือ ดังนี้เป็นต้น เป็นปัญหาที่พึงพักไว้ นี้ชื่อว่าฐปนียปัญหา

“ภควา มหาราช เถรสฺส มาลุกฺยปุตฺตสฺส ตำ จปนียำ ปญฺหำ น พฺยากาสิ ฯ โส ปน ปญฺโห กึการณา จปนีโย ? น ตสฺส ทีปนาย เหตุ วา การณำ วา อตฺถิ, ตสฺมา โส ปญฺโห จปนีโย ฯ นตฺถิ พุทฺธานำ ภควนฺตานำ อการณมเหตุกำ คิรมุทีรณนฺ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ปัญหาของท่านมาลุงกยบุตรเถระนั้นเป็นฐปนียปัญหา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสพยากรณ์, ก็เพราะเหตุไรเล่า ปัญหานั้นเป็นปัญหาที่พึงพักไว้ ตอบว่า ก็เพราะเหตุหรือการณ์ที่จะตรัสเฉลยปัญหานั้นไม่มี เพราะฉะนั้น ปัญหานั้นจึงเป็นปัญหาที่พึงพักไว้ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงมีการเปล่งพระวาจาอย่างปราศจากเหตุปราศจากการณ์แล”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตำ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำนั่นอย่างนี้ ตามที่ท่านกล่าวมานี้”

อพฺยากรณียปญฺโห ทุติโย ฯ
จบอัพยากรณียปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. มจฺจุภายนาภายนปญฺห

๓. มัจจุภายนาภายนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความกลัวและไม่กลัวต่อความตาย

[๓] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตำ ภควตา ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ, ปุน ภณิตำ ‘อรหา สพฺพภยมติกฺกนฺโต’ติ ฯ กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน อรหา ทณฺฑภยา ตสติ, นิรเย วา เนรยิกา สตฺตา ชลิตา กุถิตา ตตฺตา สนฺตตฺตา ตมฺหา ชลิตคฺคิชาลกา มหานิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตำ ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ, เตนหิ ‘อรหา สพฺพภยมติกฺกนฺโต’ติ ยำ วจนำ, ตำ มิจฺฉา ฯ ยทิ ภควตา ภณิตำ ‘อรหา สพฺพภยมติกฺกนฺโต’ติ, เตนหิ ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ตมฺปิ วจนำ มิจฺฉา ฯ อยำ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิต

ความข้อนี้ไว้ว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ ยังตรัสต่อไปอีกว่า ‘พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงความกลัวต่อทุกสิ่งทุกอย่างได้แล้ว’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ผู้เป็นพระอรหันต์ยังคงหวาดหวั่นทัณฑภัยหรือหนอ อีกอย่างหนึ่ง สัตว์นรกในนรกผู้ถูกไฟนรกแผดเผาลุกโพลง หมกไหม้อยู่ กำลังเคลื่อนจากมหานรกที่เปลวไฟลุกโพลงอยู่นั้น ยังกลัวต่อความตายอยู่อีกหรือหนอ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ‘พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงความกลัวต่อทุกสิ่งทุกอย่างได้แล้ว’ ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงความกลัวต่อทุกสิ่งทุกอย่างได้แล้ว’ ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“เนตๆ มหาราช วจนๆ ภควตา อรหนฺเต อุปาทาย ภณิตๆ ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ จปิโต อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, สมูหโต ภยเหตุ อรหโต ฯ เย เต มหาราช สตฺตา สกิเลสา, เยสญฺจ อธิมตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ, เย จ สุขทุกฺเขสุ อุนฺนตาวนตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณิตๆ ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ อรหโต มหาราช สพฺพคติ อุปจฺฉินฺนา, โยนิ วิทฺธสิตา, ปฏิสนฺธิ อุปหตา, ภคฺคา ผาสุกา, สมูหตา สพฺพภวาลยา, สมุจฺฉินฺนา สพฺพสงฺขารา, หตๆ กุสลากุสลๆ, วิหตา อวิชฺชา, อพีชๆ วิญฺญาณๆ กตๆ, ทฑฺฒา สพฺพกิเลสา, อติวตฺตา โลกธมฺมา, ตสฺมา อรหา น ตสติ สพฺพภเยหิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร คำว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสหมายเอาพระอรหันต์ด้วย ในเรื่องนั้น ต้องยกเว้นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์ถอนเหตุแห่งความกลัวได้แล้ว ขอถวายพระพร บรรดาสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย สัตว์เหล่าใด มีอัตตานุทิฏฐิประมาณยิ่ง และสัตว์เหล่าใดเป็นผู้ฟูขึ้นและแฟบลงในสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาสัตว์เหล่านั้น ตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ ขอถวายพระพร พระอรหันต์ตัดคติทั้งปวงได้แล้ว กำจัดกำเนิดได้แล้ว เพิกปฏิสนธิได้แล้ว หักซี่โครงเรือนได้แล้ว ถอนอาลัยในภพทั้งปวงได้แล้ว ทำลายสังขารทั้งปวงได้แล้ว ละกุศลและอกุศลได้แล้ว พรากอวิชชาได้แล้ว ทำวิญญาณให้ไม่มีพืชได้แล้ว เผากิเลสทั้ง

ปวงได้แล้ว ก้าวล่วงโลกธรรมทั้งหลายได้แล้ว เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ จึงไม่หวาดหวั่นภัยทั้งปวง

“อิธ มหาราช รญฺโญ จตฺตาโร มหามตฺตา ภเวยฺยุ อนุรกฺขา ลทฺธยสา วิสฺสาสิกา ฐปิตา มหติ อิสฺสริเย ฐาเน ฯ อถ ราชา กิสฺมิญฺจิเทว กรณีเย สมุปฺปนฺเน ยาวตา สกวิชิเต สพฺพชนสฺส อาณาเปยฺย ‘สพฺเพว เม พลึ กโรนฺตุ, สาเธถ ตุมฺเห จตฺตาโร มหามตฺตา ตำ กรณียนฺ’ติ ฯ อปิ นุ โข มหาราช เตสำ จตุนฺนำ มหามตฺตานำ พลิภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระราชาในโลกนี้ ทรงมีมหาอำมาตย์อยู่ ๔ คน ซึ่งเป็นองค์รักษ์ ได้รับพระราชทานยศ เป็นผู้สนิทสนมกับพระราชา พระราชาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่ ต่อมา เมื่อมีกรณียกิจบางอย่างเกิดขึ้น พระราชาก็ทรงออกพระราชโองการตรัสสั่งทุกคนเท่าที่มีในแว่นแคว้นของพระองค์ว่า ทุกคนนั่นแหละจงทำพลีกรรมแก่เรา ท่านมหาอำมาตย์ทั้ง ๔ ขอท่านจงจัดการทำกรณียกิจนั้นให้สำเร็จเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร มหาอำมาตย์ทั้ง ๔ ท่านเหล่านั้น พึงเกิดความหวาดหวั่นภัยคือพลีกรรมนั้นหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่เกิดหรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การเณน มหาราชา”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุไรหรือ มหาบพิตร ?”

“ฐปิตา เต ภนฺเต รญฺญา อุตฺตมฏฺฐาเน, นตฺถิ เตสำ พลิ, สมติกฺกนฺตพลิโน เต อวเสเส อุปาทาย รญฺญา อาณาปิตำ ‘สพฺเพว เม พลึ กโรนฺตู’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกอำมาตย์เหล่านั้น พระราชาทรงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งที่สูงส่ง พลีกรรมย่อมไม่มีแก่พวกอำมาตย์เหล่านั้น พวกเขาเป็นผู้ล่วงพ้นการทำพลีกรรม พระราชดำรัสรับสั่งหมายเอาพวกชนที่เหลือเหล่านั้นว่า ทุกคนทีเดียว จงทำพลีกรรมแก่เรา”

“เอวเมว โข มหาราช เนตำ วจนำ ภควตา อรหนฺเต อุปาทาย ภณิตำ, ฐปิโต อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, สมูหโต ภยเหตุ อรหโต, เย เต มหาราช สตฺตา สกิเลสา, เยสญฺจ อธิมตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ, เย จ สุขทุกฺเขสุ อุนฺนตาวนตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณิตำ

‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ ตสฺมา อรหา น ตสติ สพฺพภเยหี’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระดำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสหมายเอาพระอรหันต์ด้วย ในเรื่องนั้น ต้องยกเว้นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์ถอนเหตุแห่งความกลัวได้แล้ว ขอถวายพระพร บรรดาสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดมีอัตตานุทิฏฐิประมาณยิ่ง และสัตว์เหล่าใดเป็นผู้ฟูขึ้นและแฟบลงในสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาสัตว์เหล่านั้น ตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวง ย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงไม่หวาดหวั่นภัยทั้งปวง”

‘‘เนตํ ภนฺเต นาคเสน วจนํ สาวเสสํ, นิรวเสสวจนเมตํ ‘สพฺเพ’ติ ฯ ตตฺถ เม อุตฺตรึ การณํ พฺรูหิ ตํ วจนํ ปติฏฺฐาเปตุนฺ’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้ ไม่ใช่พระดำรัสที่ยังไม่มีส่วนเหลือ พระดำรัสว่า สัตว์ทั้งปวงนี้ เป็นพระดำรัสที่หาส่วนเหลือมิได้ ขอท่านจงบอกเหตุในพระดำรัสที่ตรัสไว้นั้นแก่โยมให้ยิ่งอีกหน่อยเถิด ขอจงอธิบายพระดำรัสที่ตรัสไว้นั้น ให้หนักแน่นเถิด

‘‘อิธ มหาราช คาเม คามสฺสามิโก อาณาปกํ อาณาเปยฺย ‘เอหิ โภ อาณาปก, ยาวตา คาเม คามิกา, เต สพฺเพ สีฆํ มม สนฺติเก สนฺนิปาเตหี’ติ ฯ โส ‘สาธุ สามี’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา คามมชฺเฌ จตฺวา ติกฺขตฺตุํ สทฺทมนุสฺสาเวยฺย ‘ยาวตา คาเม คามิกา, เต สพฺเพ สีฆสีฆํ สามิโน สนฺติเก สนฺนิปตนฺตู’ติ ฯ ตโต เต คามิกา อาณาปกสฺส วจเนน ตุริตตุริตา สนฺนิปติตฺวา คามสฺสามิกสฺส อาโรเจนฺติ ‘สนฺนิปติตา สามิ สพฺเพ คามิกา, ยํ เต กรณียํ, ตํ กโรหี’ติ ฯ อิติ โส มหาราช คามสฺสามิโก กุฏิปุริเส สนฺนิปาเตนฺโต สพฺเพ คามิเก อาณาเปติ, เต จ อาณตฺตา น สพฺเพ สนฺนิปตนฺติ, กุฏิปุริสาเยว สนฺนิปตนฺติ, ‘เอตฺตกาเยว เม คามิกา’ติ คามสฺสามิโก จ ตถา สมฺปฏิจฺฉติ, อญฺเญ พหุตรา อนาคตา อิตฺถิปุริสา ทาสิทาสา ภตกา กมฺมกรา คามิกา คิลานา โคมหึสา อเชฬกา สุวานา, เย อนาคตา, สพฺเพ เต อคณิตา, กุฏิปุริเสเยว อุปาทาย อาณาปิตตฺตา ‘สพฺเพ สนฺนิปตนฺตู’ติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เนตํ วจนํ ภควตา อรหนฺเต อุปาทาย ภณิตํ, จปิโต อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, สมูหโต ภยเหตุ อรหโต, เย เต มหาราช สตฺตา สกิเลสา, เยสญฺจ อธิมตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ, เย จ สุขทุกฺเขสุ อุนฺนตาวนตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณิตํ ‘สพฺเพ

ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน'ติ ฯ ตสฺมา อรหา น ตสติ สพฺพภเยหิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร นายบ้านเป็นใหญ่ในหมู่บ้าน พึงสั่งบ่าวผู้ประกาศคำสั่งว่า นายผู้ประกาศคำสั่ง เธอจงไปบอกลูกบ้านทุกคนเท่าที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ให้รีบไปประชุมกันที่สำนักงานของฉันโดยเร็วเถิด บ่าวผู้ประกาศคำสั่งรับคำสั่งว่า ครับ นายท่าน ดังนี้แล้ว ก็ไปยืนอยู่กลางหมู่บ้าน เปล่งเสียงให้ได้ยินถึง ๓ ครั้งว่า ลูกบ้านทุกคนเท่าที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ขอจงไปประชุมกันที่สำนักงานของนายท่านโดยเร็วเถิด ต่อจากนั้นไป พอพวกลูกบ้านเหล่านั้นรีบไปประชุมกันที่สำนักงานของนายบ้านตามคำของบ่าวผู้ประกาศคำสั่งแล้วก็แจ้งแก่นายบ้านว่า นายท่าน ลูกบ้านทุกคนประชุมกันแล้ว ขอท่านจงทำกิจที่ควรทำเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า นายบ้านผู้นั้นได้สั่งลูกบ้านที่เป็นชายในเรือนทุกคนให้มาประชุม ก็ลูกบ้านทั้งหลายเหล่านั้น พอถูกสั่งแล้ว ก็หามาประชุมทุกคนไม่ เฉพาะพวกผู้ชายในเรือนเท่านั้นที่มาประชุม และนายบ้าน ก็ยอมรับตามนั้นว่า ลูกบ้านของเรา ก็มีเพียงเท่านั้น หญิง ชาย ทาสหญิง ทาสชาย ลูกจ้าง กรรมกร คนเจ็บซึ่งเป็นลูกบ้านคนอื่น ๆ ตลอดจนโค กระบือ แพะ สุนัข ที่มิได้มาประชุมนั้น มีจำนวนมากกว่า นายบ้านมิได้นับเอา คนที่ไม่ได้มาทุกคนเหล่านั้นด้วย เพราะเหตุที่สั่งว่า ทุกคนจงมาประชุม นั้น หมายเอาเฉพาะพวกผู้ชายในเรือนเท่านั้น ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระดำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงหมายเอาพระอรหันต์ด้วย ในเรื่องนั้นต้องยกเว้นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์ถอนเหตุแห่งความกลัวได้แล้ว ขอถวายพระพร บรรดาสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดมีอัตตานุทิฏฐิประมาณยิ่ง และสัตว์เหล่าใดเป็นผู้ฟูขึ้นและแฟบลงในสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาสัตว์เหล่านั้น ตรัสว่า 'สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย' ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงไม่หวาดหวั่นต่อภัยทั้งปวง

"อตฺถิ มหาราช สาวเสสํ วจนํ สาวเสโส อตฺโถ, อตฺถิ สาวเสสํ วจนํ นิรวเสโส อตฺโถ, อตฺถิ นิรวเสสํ วจนํ สาวเสโส อตฺโถ, อตฺถิ นิรวเสสํ วจนํ นิรวเสโส อตฺโถ ฯ เตน เตน อตฺโถ สมฺปฏิจฺฉิตพฺโพ ฯ

ขอถวายพระพร คำพูดส่วนเหลือ อรรถมีส่วนเหลือก็มีอยู่ คำพูดมีส่วนเหลือ แต่อรรถหาส่วนเหลือมิได้ ก็มีอยู่ คำพูดหาส่วนเหลือมิได้ แต่อรรถมีส่วนเหลือก็มีอยู่ คำพูดหาส่วนเหลือมิได้ อรรถก็หาส่วนเหลือมิได้ ก็มีอยู่ บัณฑิตพึงรับรองอรรถได้เพราะเหตุนั้นๆ

"ปญฺจวิเธหิ มหาราช การเณหิ อตฺโถ สมฺปฏิจฺฉิตพฺโพ อาหจฺจปเทน รเสน อาจริย-วํเสน อธิปฺปายา การณุตฺตริยตาย ฯ เอตฺถ หิ อาหจฺจปทนฺติ สุตฺตํ อธิปฺเปตํ ฯ รโสติ

สุตฺตานุโลมํ ฯ อาจริยวโสติ อาจริยวาโท ฯ อธิปฺปายโยติ อตฺตโน มติ ฯ การณุตฺตริยตาติ อิเมหิ จตูหิ สเมนฺตํ การณํ ฯ อิเมหิ โข มหาราช ปญฺจหิ การเณหิ อตฺโถ สมฺปฏิจฺฉิตพฺโพ ฯ เอวเมโส ปญฺโห สุวินิจฺฉิโต โหตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร บัณฑิตพึงรับรองอรรถได้โดยเหตุ ๕ อย่าง คือ

๑. โดยอาหัจจบท

๒. โดยรส

๓. โดยอาจริยวังสะ

๔. โดยอธิบาย

๕. โดยการณุตตริยตา

ในบรรดาเหตุ ๕ อย่างนั้น พระสูตรท่านประสงค์ว่าเป็นอาหัจจบท

คำพูดอนุโลมตามพระสูตร ชื่อว่ารส

วาทะของอาจารย์ ชื่อว่าอาจริยวังสะ

มติของตน ชื่อว่าอธิบาย

เหตุที่ใช้อ้างเหมาะสมด้วยเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าการณุตตริยตา

ขอถวายพระพรมหาบพิตร บัณฑิตพึงรับรองอรรถได้ด้วยเหตุ ๕ อย่างเหล่านี้แล ปัญหานั้น ชื่อว่าเป็นอันได้รับการวินิจฉัยดีแล้ว ด้วยประการฉะนี้”

“โหตุ ภนฺเต นาคเสน ตถา ตํ สมฺปฏิจฺฉามิ ฯ ธปิโต โหตุ อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, ตสนฺตุ อวเสสา สตฺตา, นิรเย ปน เนรยิกา สตฺตา ทุกฺขา ติพฺพา กฏุกา เวทนา เวทยมานา ชลิตปชฺชลิตสพฺพงฺคปจฺจงฺคา รุณฺณการุญฺญกนฺทิตปริเทวิตลาลปฺปิตมุขา อสยฺห-ติพฺพทุกฺขาภิภูตา อตาณา อสรณา อสรณีภูตา อนปฺปโสกาตุรา อนฺติมปจฺจิมคติกา เอกนฺตโสกปรายณา อุณฺหติขิณจณฺฑขรตปนเตชวนฺโต ภีมภยชนกนินาทมหาสทฺทา สํสิพฺพิตฉพฺพิธชาลามาลากุลา สมนฺตา สตโยชนานุผรณจฺจิเวคา กทริยา ตปนา มหานิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมก็ยอมรับคำนั้นตามที่ท่านกล่าวมานั้น ข้อที่สัตว์ทั้งหลายที่เหลือ จงสะดุ้งกลัวในเรื่องนั้น ต้องยกเว้นพระอรหันต์ ก็แต่ว่า พวกสัตว์นรกทั้งหลายผู้เสวยทุกขเวทนากล้าแข็งเผ็ดร้อนอยู่ในนรก มีอวัยวะใหญ่น้อยทั้งปวงถูกไฟเผาลุกโพลง มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้ คร่ำครวญ บ่นเพ้ออยู่อย่างน่าสงสาร มีทุกข์แรงกล้าเหมือนทนถูกครอบงำ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่พึ่ง เป็นผู้ที่สิ่งอื่นไม่อาจเป็นที่พึ่งให้ได้ มีความ

เศร้าโศกอาดูรมิใช่น้อย มีคติต่ำทรามเป็นที่สุด บ่ายหน้าไปหาความเศร้โศกโดยส่วนเดียว ถูกไฟแผดเผาร้อนกล้าโหดร้าย เปล่งเสียงดังฟังแล้วทำให้เกิดความสยดสยองน่ากลัว มีเปลวไฟ ๖ อย่างติดประสานเป็นพวงอยู่ เปล่งเปลวไฟร้อนกล้าแผ่ไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ เมื่อเคลื่อนจากมหานรกร้อนทารุณ ก็ยังกลัวความตายอีกหรือ ?”

“อาม มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร”

“นนุ ภนฺเต นาคเสน นิรโย เอกนฺตทุกฺขเวทนีโย, กิสฺส ปน เต เนรยิกา สตฺตา เอกนฺตทุกฺขเวทนียา นิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺติ, กิสฺส นิรเย รมนฺตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นรกเป็นคติที่ต้องเสวยแต่ทุกข์โดยส่วนเดียวเท่านั้น มิใช่หรือ เพราะเหตุอะไร พวกสัตว์นรกเหล่านั้น เมื่อจะเคลื่อนจากนรก ซึ่งเป็นคติที่ต้องเสวยแต่ทุกข์โดยส่วนเดียว จึงยังกลัวตายเล่า ยังรื่นรมย์ในนรกอยู่เพราะเหตุอะไร ?”

“น เต มหาราช เนรยิกา สตฺตา นิรเย รมนฺติ, มุญฺจิตุกามาว เต นิรยา ฯ มรณสฺเสว โส มหาราช อานุภาโว, เยน เตสํ สนฺตาโส อุปฺปชฺชตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกสัตว์นรกเหล่านั้น หารื่นรมย์ในนรกไม่ พวกสัตว์นรกเหล่านั้นมีแต่ความต้องการจะพ้นจากนรก ขอถวายพระพร ความตายมีอานุภาพ เป็นเหตุให้สัตว์นรกเหล่านั้นเกิดความสะดุ้งกลัว”

“เอตํ โข ภนฺเต นาคเสน น สทฺทหามิ, ยํ มุจฺจิตุกามานํ จุติยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชตีติ, หาสนียํ ภนฺเต นาคเสน ตํ ฐานํ, ยํ เต ปตฺถิตํ ลภนฺติ, การเณน มํ สญฺญาเปหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ว่าสัตว์นรกผู้ต้องการจะพ้นจากนรกยังเกิดความสะดุ้งกลัวต่อการเคลื่อนนี้ โยมไม่เชื่อหรอก พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่สัตว์นรกได้ตามความปรารถนานั้น เป็นฐานะที่น่าขัน ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลเถิด”

“มรณนฺติ โข มหาราช เอตํ อทิฏฺฐสจฺจานํ ตาสนียฏฺฐานํ, เอตฺถายํ ชโน ตสติ จ อุพฺพิชฺชติ จ ฯ โย จ มหาราช กณฺหสปฺปสฺส ภายติ, โส มรณสฺส ภายนฺโต กณฺหสปฺปสฺส ภายติ ฯ โย จ หตฺถิสฺส ภายติ...เป.... สีหสฺส...เป.... พฺยคฺฆสฺส...เป.... ทีปิสฺส...เป.... อจฺฉสฺส...เป.... ตรจฺฉสฺส...เป.... มหึสสฺส...เป.... ควยสฺส...เป.... อคฺคิสฺส...เป....

อุทกสฺส...เป.... ขาณุกสฺส...เป.... กณฺฏกสฺส ภายติ ฯ โย จ สตฺติยา ภายติ, โส มรณสฺส ภายนฺโต สตฺติยา ภายติ ฯ มรณสฺเสว โส มหาราช สรสสภาวเตโช, ตสฺส สรสสภาวเตเชน สกิเลสา สตฺตา มรณสฺส ตสนฺติ ภายนฺติ, มุจฺจิตุกามาปิ มหาราช เนรยิกา สตฺตา มรณสฺส ตสนฺติ ภายนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขึ้นชื่อว่าความตายนั่น เป็นฐานะที่น่าสะดุ้งกลัวสำหรับสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่เห็นสัจจะ คนเรานี้ ย่อมหวาดหวั่นพรั่นพรึงในความตายนี้ ขอถวายพระพร ก็ผู้ใดกลัวงูเห่า ผู้นั้นกลัวตาย จึงกลัวงูเห่า ผู้ใดกลัวช้าง ... กลัวราชสีห์ ... กลัวเสือโคร่ง ... กลัวเสือเหลือง ... กลัวหมี ... กลัวหมาป่า ...กลัวกระบือ ... กลัวโคลาน ... กลัวไฟ ... กลัวน้ำ ... กลัวตอ ... กลัวหนาม ... และผู้ใดกลัวหอกหลาว ผู้นั้นกลัวตาย จึงกลัวหอกหลาว ขอถวายพระพร ข้อนั้นเป็นเดชานุภาพอันเป็นสภาวะพร้อมทั้งรสของความตายนั่นแหละ เพราะเดชานุภาพอันเป็นสภาวะพร้อมทั้งรสของความตายนั้น สัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลายจึงสะดุ้งกลัวแต่ความตาย ขอถวายพระพร สัตว์นรกทั้งหลาย แม้ประสงค์จะพ้น (จากทุกข์) ย่อมสะดุ้งกลัวแต่ความตาย

“อิธ มหาราช ปุริสสฺส กาเย เมโท คณฺหิ อุปฺปชฺเชยฺย ฯ โส เตน โรเคน ทุกฺขิโต อุปฺปฺทวา ปริมุจฺจิตุกาโม ภิสกฺกํ สลฺลกตฺตํ อามนฺตาเปยฺย ฯ ตสฺส วจนํ โส ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตสฺส โรคสฺส อุทฺธรณาย อุปกรณํ อุปฏฺฐาเปยฺย, สตฺถกํ ติขิณํ กเรยฺย, ยมกสลากา อคฺคิมฺหิ ปกฺขิเปยฺย, ขารลวณํ นิสทาย ปิสาเปยฺย, อปิ นุ โข มหาราช ตสฺส อาตุรสฺส ติขิณสตฺถกจฺเฉทเนน ยมกสลากาทหเนน ขารโลณปฺปเวสเนน ตาโส อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนในโลกนี้มีต่อมไขมันในร่างกายบวมเป็นต่อมฝีขึ้น เขาเป็นทุกข์เพราะโรคนั้น มีความประสงค์จะพ้นจากอันตราย จึงไปเชิญหมอผ่าตัดมา หมอผ่าตัดรับคำเชิญของเขาแล้ว ก็จัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับการถอนโรคนั้น ลับมีดผ่าตัดให้คม เอาคีมลนไฟไว้ บดยาชะล้างแผลไว้ ขอถวายพระพร คนไข้ผู้กำลังย่ำแย่อยู่นั้น พึงเกิดความสะดุ้งกลัว (ต่อทุกขเวทนา) เพราะการผ่าตัดด้วยมีดคม เพราะการทำแผลให้ไหม้ด้วยคีม เพราะการใส่ยาชะล้างแผลขึ้นบ้างหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“อิติ มหาราช ตสฺส อาตุรสฺส โรคา มุจฺจิตุกามสฺสาปิ เวทนาภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ ฯ เอวเมว โข มหาราช นิรยา มุจฺจิตุกามานมฺปิ เนรยิกานำ สตฺตานำ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า คนไข้ผู้กำลังย่ำแย่อยู่นั้น แม้ว่าต้องการจะพ้นไปจากโรค ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวภัยจากเวทนา ขอถวายพระพร ข้อนี้มีอุปมาฉันใด พวกสัตว์นรกทั้งหลาย แม้ว่าต้องการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวมรณภัย ฉันนั้นเหมือนกัน”

“อิธ มหาราช ปุริโส อิสฺสราปราธิโก พทฺโธ สงฺขลิกพนฺธเนน คพฺเภ ปกฺขิตฺโต ปริมุจฺจิตุกาโม อสฺส, ตเมนำ โส อิสฺสโร โมเจตุกาโม ปกฺโกสาเปยฺย ฯ อปิ นุ โข มหาราช ตสฺส อิสฺสราปราธิกสฺส ปุริสสฺส ‘กตโทโส อหนฺ’ติ ชานนฺตสฺส อิสฺสรทสฺสเนน สนฺตาโส อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความผิดในท่านผู้เป็นใหญ่ พอถูกล่ามด้วยโซ่ตรวน ถูกขังไว้ในห้องขังแล้ว ก็พึงเป็นผู้ต้องการจะพ้นไป ท่านผู้เป็นใหญ่นั้น ก็ต้องการจะปล่อย จึงให้เรียกเขามา ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีความผิดในท่านผู้เป็นใหญ่ ผู้รู้อยู่ว่า เราได้ทำความผิดไว้ ดังนี้ นั้นก็จะเกิดความสะดุ้งกลัวต่อภัยคือท่านผู้เป็นใหญ่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“อิติ มหาราช ตสฺส อิสฺสราปราธิกสฺส ปุริสสฺส ปริมุจฺจิตุกามสฺสาปิ อิสฺสรภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ ฯ เอวเมว โข มหาราช นิรยา มุจฺจิตุกามานมฺปิ เนรยิกานำ สตฺตานำ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า บุรุษผู้มีความผิดในท่านผู้เป็นใหญ่นั้น แม้ว่าต้องการจะพ้นไป ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวภัยจากท่านผู้เป็นใหญ่ ขอถวายพระพร ข้อนี้มีอุปมาฉันใด พวกสัตว์นรกทั้งหลาย แม้ว่าต้องการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวมรณภัย ฉันนั้นเหมือนกัน”

“อปรมฺปิ ภนฺเต อุตฺตรึ การณำ พฺรูหิ, เยนาหำ การเณน โอกปฺเปยฺยนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ขอท่านจงช่วยบอกเหตุผลที่ยิ่งขึ้นไปแม้อย่างอื่น

ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้โยมปลงใจเชื่อได้เถิด”

“อิธ มหาราช ปุริโส ทฏฺฐวิเสน อาสีวิเสน ทฏฺโฐ ภเวยฺย, โส เตน วิสวิกาเรน ปเตยฺย อุปฺปเตยฺย วฏฺเฏยฺย ปวฏฺเฏยฺย, อถญฺญตโร ปุริโส พลวนฺเตน มนฺตปเทน ตำ ทฏฺฐวิสำ อาสีวิสำ อาเนตฺวา ตำ ทฏฺฐวิสำ ปจฺจาจมาเปยฺย, อปิ นุ โข มหาราช ตสฺส วิสคตสฺส ปุริสสฺส ตสฺมึ ทฏฺฐวิเส สปฺเป โสตฺถิเหตุ อุปคจฺฉนฺเต สนฺตาโส อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุรุษบางคนในโลกนี้ถูกงูพิษกัดเอา เพราะพิษที่แพร่กระจายไปนั้น เขาจึงล้มกลิ้งเกลือกอยู่ไปมา ลำดับนั้น บุรุษอีกคนหนึ่ง ด้วยบทมนต์ที่มีพลัง ชักนำงูพิษตัวนั้นมา บังคับให้ดูดพิษที่รอยกัดนั้นกลับคืนไป ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีพิษงูซึมซาบอยู่นั้น เมื่องูพิษที่กัดนั้นเลื้อยเข้ามาใกล้ เพราะเหตุจะสร้างความสวัสดีให้ จะพึงเกิดความสะดุ้งกลัวขึ้นมาบ้างหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

อิติ มหาราช ตถารูเป อหิมฺหิ โสตฺถิเหตุปิ อุปคจฺฉนฺเต ตสฺส สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ ฯ เอวเมว โข มหาราช นิรยา มุจฺจิตุกามานมฺปิ เนรยิกานำ สตฺตานำ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ ฯ อนิฏฺฐำ มหาราช สพฺพสตฺตานำ มรณำ, ตสฺมา เนรยิกา สตฺตา นิรยา ปริมุจฺจิตุกามาปิ มจฺจุโน ภายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า เมื่องูเห็นปานนั้นเลื้อยเข้ามาใกล้ เพราะเหตุจะสร้างความสวัสดีให้ บุรุษผู้นั้นยังเกิดความสะดุ้งกลัวได้ ข้อนี้อุปมาฉันใด พวกสัตว์นรกทั้งหลาย แม้ว่าต้องการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวต่อมรณภัย ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ความตายไม่เป็นที่น่าปรารถนาสำหรับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เพราะฉะนั้น พวกสัตว์นรก แม้ว่าต้องการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังกลัวตาย”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตำ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดนั้นอย่างนี้ ตามที่ท่านกล่าวมาแล้วฉะนี้”

มจฺจุภายนาภายนปญฺโห ตติโย ฯ

จบมัจจุภายนาภายนปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. มจฺจุปาสมุตฺติปญฺห

๔. มัจจุปาสมุตติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความหลุดพ้นจากบ่วงแห่งความตาย

[๔] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา –

“น อนฺตลิกฺเข น สมุทฺทมชฺเฌ
น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสฺส
น วิชฺชตี โส ชคติปฺปเทโส
ยตฺถฏฺฐิโต มุจฺเจยฺย มจฺจุปาสา”ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

“บุคคลหนีเข้าไปในอากาศ ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งความตาย หนีเข้าไปยังกลางมหาสมุทร ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งความตาย หนีเข้าไปยังซอกเขา ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งความตาย เขาดำรงอยู่ในภูมิประเทศใดแล้ว จะพึงพ้นจากบ่วงแห่งความตายได้ ภูมิ-ประเทศนั้น หามีไม่” ดังนี้แล้ว

“ปุน ภควตา ปริตฺตา จ อุทฺทิฏฺฐา ฯ เสยฺยถิทํ, รตนสุตฺตํ เมตฺตสุตฺตํ ขนฺธปริตฺตํ โมรปริตฺตํ ธชคฺคปริตฺตํ อาฏานาฏิยปริตฺตํ องฺคุลิมาลปริตฺตํ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อากาสคโตปิ สมุทฺทมชฺฌคโตปิ ปาสาทกุฏิเลณคุหาปพฺภารทริพิลคิริวิวรปพฺพตนฺตรคโตปิ น มุจฺจติ มจฺจุปาสา, เตนหิ ปริตฺตกมฺมํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ปริตฺตกรเณน มจฺจุปาสา ปริมุตฺติ ภวติ, เตนหิ ‘น อนฺตลิกฺเข...เป.... มจฺจุปาสา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห คณฺฐิโตปิ คณฺฐิตโร ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

ก็ยังทรงแสดงพระปริตรทั้งหลายไว้อีก คือ รัตนสูตร เมตตาสูตร ขันธปริตร โมรปริตร ธชัคคปริตร อาฏานาฏิยปริตร อังคุลิมาลปริตร พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า บุคคลแม้ไปในอากาศแล้ว แม้ไปกลางมหาสมุทรแล้ว แม้ไปในปราสาท กุฏิที่เร้นลับ ถ้ำ เงื้อมเขา โพรง ซอกเขา ที่ระหว่างภูเขาแล้ว ก็ยังพ้นจากบ่วงแห่งความตายมิได้ไซร้ ถ้าอย่างนั้น การเจริญพระปริตร ก็เป็นทางทำที่ไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่าจะมีอันพ้นจากบ่วงแห่งความตาย ด้วยการเจริญพระปริตรได้จริง ถ้าอย่างนั้น พระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า บุคคลหนีเข้าไปในอากาศ ก็ไม่พ้นจากบ่วง

แห่งความตาย ฯลฯ เขาดำรงอยู่ในภูมิประเทศใดแล้ว จะพึงพ้นจากบ่วงแห่งความตายได้ ภูมิประเทศนั้น หามีไม่ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน เป็นปมเสียยิ่งกว่าปม ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘น อนฺตลิกฺเข...เป.... มจฺจุปาสา’ติ, ปริตฺตา จ ภควตา อุทฺทิฏฺฐา, ตญฺจ ปน สาวเสสายุกสฺส วยสมฺปนฺนสฺส อเปตกมฺมาวรณสฺส, นตฺถิ มหาราช, ขีณายุกสฺส จิติยา กิริยา วา อุปกฺกโม วา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ว่า บุคคลหนีเข้าไปในอากาศ ฯลฯ พ้นจากบ่วงแห่งความตายได้ ภูมิประเทศนั้น หามีไม่ ดังนี้ไว้จริง และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสพระปริตทั้งหลายไว้จริง แต่ว่า ข้อนั้นตรัสไว้สำหรับบุคคลผู้ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์ ปราศจากกัมมาวรณ์เท่านั้น สำหรับคนสิ้นอายุแล้ว กิจที่ต้องทำ หรือความพยายามเพื่อความดำรงอยู่ (แห่งชีวิต) หามีไม่

“ยถา มหาราช มตสฺส รุกฺขสฺส สุกฺขสฺส โกฬาปสฺส นิสฺเนหสฺส อุปรุทฺธชีวิตสฺส คตายุสงฺขารสฺส กุมฺภสหสฺเสนปิ อุทเก อากิรนฺเต อลฺลตฺตํ วา ปลฺลวิตหริตภาโว วา น ภเวยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช เภสชฺชปริตฺตกมฺเมน นตฺถิ ขีณายุกสฺส จิติยา กิริยา วา อุปกฺกโม วา, ยานิ ตานิ มหาราช มหิยา โอสธานิ เภสชฺชานิ, ตานิปิ ขีณายุกสฺส อกิจฺจกรานิ ภวนฺติ ฯ สาวเสสายุกํ มหาราช วยสมฺปนฺนํ อเปตกมฺมาวรณํ ปริตฺตํ รกฺขติ โคเปติ, ตสฺสตฺถาย ภควตา ปริตฺตา อุทฺทิฏฺฐา ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ต้นไม้ที่ตายแล้ว แห้งผุแล้ว ไม่มียางแล้ว ชีวิตดับแล้ว ปราศจากอายุสังขารแล้ว เมื่อบุคคลเอาน้ำมารดถึงพันหม้อ ก็หากลับสดเขียวหรือผลิใบแตกหน่อขึ้นมาได้อีกไม่ ฉันใด ขอถวายพระพร สำหรับคนที่สิ้นอายุแล้ว กิจที่ควรทำ หรือความพยายามเพื่อดำรง (ชีวิต) ด้วยยา หรือพระปริตร หามีไม่ ฉันนั้น ขอถวายพระพร โอสถที่เป็นยาบนแผ่นดินเหล่านั้นเหล่าใดมีอยู่ สำหรับคนที่สิ้นอายุแล้ว กิจที่ควรทำด้วยโอสถที่เป็นยาแม้เหล่านั้น ย่อมไม่มี ขอถวายพระพร พระปริตรจะรักษาคุ้มครองก็เฉพาะผู้ที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์ ปราศจากกัมมาวรณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปริตรไว้ ก็เพื่อประโยชน์แก่คนพวกนั้น

“ยถา มหาราช กสฺสโก ปริปกฺเก ธญฺเญ มเต สสฺสนาเฬ อุทกปฺปเวสนํ วาเรยฺย, ยํ ปน สสฺสํ ตรุณํ เมฆสนฺนิภํ วยสมฺปนฺนํ, ตํ อุทกวฑฺฒิยา วฑฺฒติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ขีณายุกสฺส เภสชฺชปริตฺตกิริยา จปิตา ปฏิกฺขิตฺตา, เย ปน เต มนุสฺสา สาวเสสายุกา วยสมฺปนฺนา, เตสํ อตฺถาย ปริตฺตเภสชฺชานิ ภณิตานิ, เต ปริตฺตเภสชฺเชหิ วฑฺฒนฺตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อข้าวแก่หง่อมแล้ว ต้นข้าวก็ตายไป ชาวนาพึงกั้นน้ำไม่ให้ไหลเข้าไป ส่วนข้าวกล้าที่ยังอ่อนอยู่ อาศัยเมฆฝน มีวัยสมบูรณ์ ย่อมงอกงามเติบโตได้ด้วยการเพิ่มน้ำให้ ฉันใด สำหรับผู้ที่สิ้นอายุแล้ว ก็เป็นอันต้องยกเว้น ต้องบอกปัดการใช้ยา หรือการเจริญพระปริตร ส่วนว่า คนเหล่าใดที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์อยู่ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระปริตรและยาไว้ ก็เพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้น คนเหล่านั้นย่อมเจริญ (ชีวิต) ได้ด้วยการเจริญพระปริตรและการใช้ยา ฉันนั้นเหมือนกัน”

“ยทิ ภนฺเต นาคเสน ขีณายุโก มรติ, สาวเสสายุโก ชีวติ, เตนหิ ปริตฺต-เภสชฺชานิ นิรตฺถกานิ โหนฺตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า ผู้มีอายุสิ้นแล้ว จะต้องตาย ผู้มีอายุเหลืออยู่ จึงจะเป็นอยู่ได้ไซร้ ถ้าอย่างนั้น พระปริตรและยา ก็เป็นของไร้ประโยชน์”

“ทิฏฺจปุพฺโพ ปน ตยา มหาราช โกจิ โรโค เภสชฺเชหิ ปฏินิวตฺติโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์เคยทรงทอดพระเนตรเห็นคนที่มีโรคบางโรค พอใช้ยา ก็หายจากโรคได้บ้างหรือไม่”

“อาม ภนฺเต อเนกสตานิ ทิฏฺจานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยเห็นมาแล้วหลายร้อยคน”

“เตนหิ มหาราช ‘ปริตฺตเภสชฺชกิริยา นิรตฺถกา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภวตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้อที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและยาเป็นของไร้ประโยชน์ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำตรัสที่ผิดนะซิ”

“ทิสฺสนฺติ ภนฺเต นาคเสน เวชฺชานํ อุปกฺกมา เภสชฺชปานานุเลปา, เตน เตสํ อุปกฺกเมน โรโค ปฏินิวตฺตตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระเจ้านาคเสน การการดื่มและการชะโลมยา ก็ปรากฏว่าเป็นความพยายามของหมอทั้งหลาย เพราะความพยายามนั้นของหมอเหล่านั้นโรคจึงหายได้”

“ปริตฺตานมฺปิ มหาราช ปวตฺตียมานานำ สทฺโท สุยฺยติ, ชิวฺหา สุกฺขติ, หทยำ พฺยาวฏฺฏติ, กณฺโฐ อาตุรติ ฯ เตน เตสำ ปวตฺเตน สพฺเพ พฺยาธโย วูปสมนฺติ, สพฺพา อีติโย อปคจฺฉนฺตีติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุคคลทั้งหลายเมื่อกำลังสวดพระปริตร ได้ยินเสียงอยู่ ลิ้นก็แห้งไป หัวใจเพลีย คอระบม ความเจ็บไข้ได้ป่วยทั้งปวงของบุคคลเหล่านั้นก็สงบไป เพราะการสวดพระปริตรนั้น เสนียดจัญไรทั้งปวง ก็ปราศจากไปสิ้น”

“ทิฏฺฐปุพฺโพ ปน ตยา มหาราช โกจิ อหินา ทฏฺโฐ มนฺตปเทน วิสำ ปาตียมาโน วิสำ จิกฺขสฺสนฺโต อุทฺธมโธ อาจมยมาโน”ติ ?

ขอถวายพระพร ก็พระองค์เคยทรงทอดพระเนตรเห็นบ้างหรือไม่ว่า บางคนที่ถูกงูกัด พอใช้บทมนต์ ก็สามารถทำพิษให้ตกไป ทำพิษให้ซึมออกมาได้ สำรอกพิษออกมาได้ ทั้งทางเบื้องบนและทางเบื้องล่าง

“อาม ภนฺเต อชฺเชตรหิปิ ตำ โลเก วตฺตตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมเคยเห็น พระคุณเจ้า ทุกวันนี้ในโลก ก็ยังใช้วิธีนั้นรักษาแม้ในบัดนี้”

“เตนหิ มหาราช ‘ปริตฺตเภสชฺชกิริยา นิรตฺถกา’ติ ยำ วจนำ, ตำ มิจฺฉา ภวติ ฯ กตปริตฺตญฺหิ มหาราช ปุริสำ ฑำสิตุกาโม อหิ น ฑำสติ, วิวฏฺฏำ มุขำ ปิทหติ, โจรานำ อุกฺขิตฺตลคุฬมฺปิ น สมฺภวติ, เต ลคุฬำ มุญฺจิตฺวา เปมำ กโรนฺติ, กุปิโตปิ หตฺถินาโค สมาคนฺตฺวา อุปรมติ, ปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขนฺโธปิ อุปคนฺตฺวา นิพฺพายติ, วิสำ หลาหลมฺปิ ขายิตำ อคทำ สมฺปชฺชติ, อาหารตฺถำ วา ผรติ, วธกา หนฺตุกามา อุปคนฺตฺวา ทาสภูตา สมฺปชฺชนฺติ, อกฺกนฺโตปิ ปาโส น สำวรติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและยาเป็นของไร้ประโยชน์ ดังนี้ ก็เป็นคำตรัสที่ผิด ขอถวายพระพร งูต้องการจะกัด ก็ไม่อาจจะกัดบุรุษผู้เจริญพระปริตรได้ ย่อมอ้าปากไม่ขึ้น พวกโจรก็ไม่อาจเงื้อมไม้ค้อนขึ้น (ทำร้าย) ได้ พวกโจรเหล่านั้นจะพากันทิ้งไม้ค้อนเสีย แล้วทำความรักให้เกิดขึ้นแทน แม้ช้างตัวประเสริฐที่ดุร้าย พอมาถึงตัวเข้าเท่านั้น ก็เชื่องไป แม้กองไฟใหญ่กำลังลุกโพลงอยู่ ลามมาถึงตัวเท่านั้น ก็พลันดับไป แม้ยาพิษแรงกล้าที่กลืนกินเข้าไป ก็หายไปเหมือนเจอยาแก้พิษ หรือกลับเป็นอาหารแผ่ซ่านไป นายขมังธนูผู้ประสงค์จะฆ่า พอถึงตัวเข้าเท่านั้น ก็ยอมตนเป็น

ทาสไป แม้เดินเหยียบบ่วง มันก็หาคล้องตัวเอาไม่

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช ‘โมรสฺส กตปริตฺตสฺส สตฺตวสฺสสตานิ ลุทฺทโก นาสกฺขิ ปาสํ อุปเนตุ, อกตปริตฺตสฺส ตํ เยว ทิวสํ ปาสํ อุปเนสี”ติ ?

ขอถวายพระพร พระองค์เคยสดับมาบ้างหรือไม่ว่า นกยูงเจริญพระปริตร นายพรานไม่อาจใช้บ่วงดักได้ตลอด ๗๐๐ ปี ในวันที่ไม่ได้เจริญพระปริตรวันเดียวเท่านั้น นายพรานจึงใช้บ่วงดักเอาได้”

“อาม ภนฺเต สุยฺยติ, อพฺภุคฺคโต โส สทฺโท สเทวเก โลเก”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมเคยได้ฟัง พระคุณเจ้า กิตติศัพท์เรื่องนั้น แพร่ขจรขจายไปในโลก พร้อมทั้งเทวโลก”

“เตนหิ มหาราช ‘ปริตฺตเภสชฺชกิริยา นิรตฺถกา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภวติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น คำที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและยา เป็นของไร้ประโยชน์ ก็เป็นคำที่ผิดนะซิ

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช ‘ทานโว ภริยํ ปริรกฺขนฺโต สมุคฺเค ปกฺขิปิตฺวา คิลิตฺวา กุจฺฉินา ปริหรติ, อเถโก วิชฺชาธโร ตสฺส ทานวสฺส มุเขน ปวิสิตฺวา ตาย สทฺธึ อภิรมติ, ยทา โส ทานโว อญฺญาสิ, อถ สมุคฺคํ วมิตฺวา วิวริ, สห สมุคฺเค วิวเฏ วิชฺชาธโร ยถากามํ ปกฺกามี”ติ ?

ขอถวายพระพร พระองค์ทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีทานพคนหนึ่ง ซึ่งเมื่อจะรักษาภริยาไว้ให้ดี ก็ใส่ลงไปในหีบแล้วกลืนกินเสีย ใช้ท้องป้องกันไว้ ต่อมา มีวิทยาธรตนหนึ่งเข้าไปหาทางปากของทานพนั้น แล้วได้อภิรมย์สมสู่กับภริยาของทานพนั้น เวลาที่ทานพนั้นรู้แล้วก็สำรอกหีบออกมาเปิดดู ทันทีที่หีบถูกเปิดออก วิทยาธรก็หลบหนีไปได้ตามต้องการ”

“อาม ภนฺเต สุยฺยติ, อพฺภุคฺคโต โสปิ สทฺโท สเทวเก โลเก”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ โยมเคยฟัง พระคุณเจ้า แม้กิตติศัพท์เรื่องนั้นฟุ้งไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลก

“นนุ โส มหาราช วิชฺชาธโร ปริตฺตพเลน คหณา มุตฺโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร วิทยาธรนั้น ใช้กำลังของพระปริตรมิใช่หรือ จึงพ้นจากการจับตัวได้ ?”

‘‘อาม ภนฺเต’’ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

‘‘เตนหิ มหาราช อตฺถิ ปริตฺตพลํ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กำลังของพระปริตรก็มีอยู่”

‘‘สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช ‘อปโรปิ วิชฺชาธโร พาราณสิรญฺโญ อนฺเตปุเร มเหสิยา สทฺธึ สมฺปทุฏฺโจ คหณปฺปตฺโต สมาโน ขเณน อทสฺสนํ คโต มนฺตพเลนา’’ติ ฯ
ขอถวายพระพร พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีวิทยาธรอีกตนหนึ่งได้สมสู่กับพระมเหสีของพระราชาเมืองพาราณสีภายในเมือง พอถูกจับได้ ก็ใช้กำลังมนต์หายตัวไปเสียทันที”

‘‘อาม ภนฺเต สุยฺยตี’’ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยได้ฟังมา”

‘‘ननु โส มหาราช วิชฺชาธโร ปริตฺตพเลน คหณา มุตฺโต’’ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร วิทยาธรตนนั้น ใช้กำลังพระปริตรมิใช่หรือ จึงพ้นจากการจับตัวได้ ?”

‘‘อาม ภนฺเต’’ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

‘‘เตนหิ มหาราช อตฺถิ ปริตฺตพลนฺ’’ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กำลังของพระปริตรก็มีอยู่”

‘‘ภนฺเต นาคเสน ‘กึ สพฺเพเยว ปริตฺตं รกฺขตี’’ติ ?
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระปริตรรักษาได้ทุกคนเลยหรือ ?”

‘‘เอกจฺเจ มหาราช รกฺขติ, เอกจฺเจ น รกฺขตี’’ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ย่อมรักษาได้เป็นบางคน บางคนก็ไม่อาจรักษาได้”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน ปริตฺตํ น สพฺพตฺถิกนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น พระปริตรก็ไม่ชื่อว่าเป็นของน่าต้องการสำหรับทุกคน”

“อปิ นุ โข มหาราช โภชนํ สพฺเพสํ ชีวิตํ รกฺขตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาหารย่อมรักษาชีวิตของคนได้ทุกคนเลยหรือหนอ ?”

“เอกจฺเจ ภนฺเต รกฺขติ, เอกจฺเจ น รกฺขตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ย่อมรักษาได้เป็นบางคน บางคนก็ไม่อาจรักษาได้”

“กึการณา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ ?”

“ยโต ภนฺเต เอกจฺเจ ตเยว โภชนํ อติภุญฺชิตฺวา วิสูจิกาย มรนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะเหตุว่า บางคนพอกินอาหารนั้นนั่นแหละมากเกินไปแล้ว ก็ตาย เพราะโรคลงท้อง”

“เตนหิ มหาราช โภชนํ น สพฺเพสํ ชีวิตํ รกฺขตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น อาหารก็ไม่ชื่อว่ารักษาชีวิตของทุกคน”

“ทฺวีหิ ภนฺเต นาคเสน การเณหิ โภชนํ ชีวิตํ หรติ อติภุตฺเตน วา อุสฺมา-ทุพฺพลตาย วา, อายุททำ ภนฺเต นาคเสน โภชนำ ทุรุปจาเรน ชีวิตำ หรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อาหารย่อมคร่าชีวิตได้เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะบริโภคมากเกินไป (๒) เพราะไฟธาตุช่วยย่อยอ่อนกำลังไป พระคุณเจ้านาคเสน อาหารเป็นของให้อายุ แต่เพราะมีวิธีการไม่ดี ก็ย่อมคร่าเอาชีวิตได้”

“เอวเมว โข มหาราช ปริตฺตำ เอกจฺเจ รกฺขติ, เอกจฺเจ น รกฺขติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระปริตรคุ้มครองรักษาได้ก็แต่บางคน ไม่อาจคุ้มครองรักษาบางคนได้

“ตีหิ มหาราช การเณหิ ปริตฺตํ น รกฺขติ กมฺมาวรเณน กิเลสาวรเณน อสทฺทหนตาย ฯ สตฺตานุรกฺขณํ มหาราช ปริตฺตํ อตฺตนา กเตน อารกฺขํ ชหติ, ยถา มหาราช มาตา ปุตฺตํ กุจฺฉิคตํ โปเสติ, หิเตน อุปจาเรน ชเนติ, ชนยิตฺวา อสุจิมล-สิงฺฆาณิกมปเนตฺวา อุตฺตมวรสุคนฺธํ อุปลิมฺปติ, โส อปเรน สมเยน ปเรสํ ปุตฺเต อกฺโกสนฺเต วา ปหรนฺเต วา ปหารํ เทติ ฯ เต ตสฺส กุชฺฌิตฺวา ปริสาย อากฑฺฒิตฺวา ตํ คเหตฺวา สามิโน อุปเนนฺติ, ยทิ ปน ตสฺสา ปุตฺโต อปรทฺโธ โหติ เวลาติวตฺโต ฯ อถ นํ สามิโน มนุสฺสา อากฑฺฒยมานา ทณฺฑมุคฺครชาณุมุฏฺฐีหิ ตาเพนฺติ โปเถนฺติ, อปิ นุ โข มหาราช ตสฺส มาตา ลภติ อากฑฺฒนปริกฑฺฒนํ คาหํ สามิโน อุปนยนํ กาตุนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร พระปริตรไม่อาจคุ้มครองรักษาได้เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. เพราะกัมมาวรณ์ (คือมีกรรมเป็นเครื่องขวางกั้น)

๒. เพราะกิเลสาวรณ์ (คือมีกิเลสเป็นเครื่องขวางกั้น)

๓. เพราะความไม่เชื่อถือ

ขอถวายพระพร พระปริตรที่ตามรักษาสัตว์ได้ ย่อมเลิกละการรักษา ก็เพราะเหตุ (อย่างใดอย่างหนึ่งในเหตุ ๓ อย่าง) ที่ตนได้ทำเอาไว้ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า มารดาย่อมเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่ยังอยู่ในท้อง ให้คลอดออกมาด้วยวิธีการที่เกื้อกูล ให้คลอดออกมาแล้วก็ชำระสิ่งไม่สะอาดแปดเปื้อนและน้ำมูก แล้วลูบไล้ของหอมที่ดี ๆ ประเสริฐยอดเยี่ยมให้ ในสมัยต่อมา บุตรคนนั้นเมื่อไปด่าว่า หรือทำร้าย หรือประหารบุตรของคนอื่น คนเหล่านั้น ก็โกรธต่อบุตรนั้น ช่วยกันฉุดไปในบริษัท จับตัวเขาไว้ นำเข้าไปหาผู้เป็นนาย ก็ถ้าหากว่าบุตรของหญิงคนนั้น เป็นผู้มีความผิดจริง เป็นผู้ประพฤติล่วงขอบเขต ทีนั้น ผู้คนทั้งหลายผู้ฉุดคร่าตัวเขามา (แสดง) แก่เจ้านาย ก็ย่อมใช้ท่อนไม้ ไม้ฆ้อน เข่า กำปั้น ทำร้ายทุบตี ขอถวายพระพรมหาบพิตร มารดาของเขาจะต้องได้รับการฉุดคร่า การจับตัว การนำเข้าไปหาผู้เป็นนายด้วยหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การเณน มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ ? มหาบพิตร”

“อตฺตโน ภนฺเต อปราเธนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะเป็นความผิดของตน (ไม่ใช่ของมารดา) พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สตฺตานำ อารกฺขำ ปริตฺตำ อตฺตโน อปราเธน วณฺณำ กโรตี”ติฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระปริตรที่ปกป้องคุ้มครองรักษาสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทำความเป็นหมัน (ไม่คุ้มครองรักษา) ก็เพราะเป็นความผิดของตนเอง”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน สุวินิจฺฉิโต ปณฺโห, คหนำ อคหนำ กตำ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, วินิเวจิตำ ทิฏฺฐิชาลำ, ตฺวำ คณิวรปวรมาสชฺชา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ท่านวินิจฉัยปัญหาไว้ดีแล้ว เงื่อนปมเป็นอันท่านทำให้คลี่คลายได้แล้ว ทำที่มืดให้สว่างได้แล้ว เปลื้องข่ายคือทิฏฐิได้แล้ว ท่านเป็นผู้ถึงความยอดเยี่ยมในคณะผู้ประเสริฐทั้งหลายแล”

มจฺจุปาสมุตฺติปณฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบมัจจุปาสมุตติปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. พุทฺธลาภนฺตรายปณฺห

๕. พุทธลาภันตรายปัญหา

ปัญหาว่าด้วยอันตรายแห่งลาภของพระพุทธเจ้า

[๕] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘ลาภี ตถาคโต จีวรปิณฺฑปาตเสนาสน-คิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺ’ติ ฯ ปุน จ ตถาคโต ปณฺจสาลำ พฺราหฺมณคามำ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโตติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานำ, เตนหิ ปณฺจสาลำ พฺราหฺมณคามำ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโตติ ยำ วจนำ, ตำ มิจฺฉา ฯ ยทิ ปณฺจสาลำ พฺราหฺมณคามำ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโต, เตนหิ ลาภี ตถาคโต จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺ-ปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ ตมฺปิ วจนำ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปณฺโห สุมหนฺโต ทุนฺนิพฺเพโธ ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจยเภสัชบริขาร (เครื่องบริขารคือยาอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้)’ ดังนี้ แต่กล่าวไว้อีกว่า ‘พระตถาคตเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า ปัญจสาละ เพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเหมือนอย่างที่ล้างไว้’ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีปกติได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบริขารจริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘พระตถาคตเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าปัญจสาละเพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเหมือนอย่างที่ล้างไว้’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า ตถาคตเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าปัญจสาละเพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเหมือนอย่างที่ล้างไว้จริง ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้มีปกติได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ปัญหาแม้นี้ ก็มี ๒ เงื่อน เป็นปัญหาใหญ่นัก เปลื้องได้ยาก ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ลาภี มหาราช ตถาคโต จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานำ, ปญฺจสาลญฺจ พฺราหฺมณคามำ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโฐเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโต, ตญฺจ ปน มารสฺส ปาปิมโต การณา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงเป็นผู้มีปกติได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารจริง ข้อที่เสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าปัญจสาละ เพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเปล่าเหมือนอย่างที่ล้างไว้นั้น เพราะเหตุแห่งมารผู้มีบาป”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน ภควโต คณนปถำ วีติวตฺตกปฺเป อภิสงฺขตำ กุสลำ กินฺติ นิฏฺฐิตำ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น กุศลที่ทรงเคยสั่งสมมาตลอดหลายกัปที่ล่วงพ้นจะนับได้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะชื่อว่าสำเร็จแล้วได้อย่างไร”

“อธุนุปฺปฺจิเตน มาเรน ปาปิมตา ตสฺส กุสลสฺส พลเวคำ กินฺติ ปิหิตำ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “กุศลนั้น ถูกมารผู้มีบาปผู้เกิดได้ไม่นาน ปิดกั้นเสียซึ่งแรงแห่งกำลัง (ของกุศลนั้น) ไปเสีย

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อุปวาโท อาคจฺฉติ, กุสลโตปิ อกุสลํ พลวตรํ โหติ, พุทฺธพลโตปิ มารพลํ พลวตรํ โหตีติ, เตนหิ รุกฺขสฺส มูลโตปิ อคฺคํ ภารตรํ โหติ, คุณสมฺปริกิณฺณโตปิ ปาปิยํ พลวตรํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น ในเรื่องนั้น ย่อมถึงข้อติเตียนได้ใน ๒ ฐานะ คือ

๑. อกุศลมีกำลังยิ่งกว่ากุศล

๒. กำลังของมารเป็นกำลังที่ยิ่งกว่าพระกำลังของพระพุทธเจ้า

ถ้าอย่างนั้น ปลายต้นไม้ย่อมหนักกว่าโคนต้นไม้ คนชั่วย่อมมีกำลังยิ่งกว่าคนที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม”

“น มหาราช ตาวตเกน กุสลโตปิ อกุสลํ พลวตรํ นาม โหติ, น พุทฺธพลโตปิ มารพลํ พลวตรํ นาม โหติ ฯ อปิเจตฺถ การณํ อิจฺฉิตพฺพํ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อกุศลจะได้ชื่อว่ามีกำลังยิ่งกว่ากุศล เพราะเหตุเพียงเท่านั้นหามิได้ กำลังของมารจะชื่อว่าเป็นกำลังยิ่งกว่าพระกำลังของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุเพียงเท่านั้น ก็หาไม่ ก็แต่ว่า ในเรื่องนี้ ควรต้องการเหตุผล

“ยถา มหาราช ปุริโส รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส มธุํ วา มธุปิณฺฑิกํ วา อญฺญํ วา อุปายนํ อภิหเรยฺย, ตเมนํ รญฺโญ ทฺวารปาโล เอวํ วเทยฺย ‘อกาโล โภ อยํ รญฺโญ ทสฺสนาย, เตนหิ โภ ตว อุปายนํ คเหตฺวา สีฆสีฆํ ปฏินิวตฺต, ปุเร ตว ราชา ทณฺฑํ ธาเรสฺสตี’ติ ฯ ตโต โส ปุริโส ทณฺฑภยา ตสิโต อุพฺพิคฺโค ตํ อุปายนํ อาทาย สีฆสีฆํ ปฏินิวตฺเตยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช ราชา จกฺกวตฺตี ตาวตเกน อุปายนวิกลมตฺตเกน ทฺวารปาลโต ทุพฺพลตโร นาม โหติ, อญฺญํ วา ปน กิญฺจิ อุปายนํ น ลเภยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง จะน้อมนำเอาน้ำผึ้งบ้าง น้ำตาลงบบ้าง ของกำนัลอย่างอื่นบ้าง ทูลเกล้าถวายแด่พระเจ้าจักรพรรดิ คนเฝ้าประตูวังของพระราชากล่าวกับบุรุษคนนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะเข้าเฝ้าพระราชา เพราะฉะนั้น ท่านก็จงถือเอาของกำนัลของคุณกลับไปเสียโดยเร็วเถิด ก่อนที่พระราชาจะรับสั่งให้ลงทัณฑ์คุณ ต่อจากนั้นไป บุรุษผู้นั้นซึ่งสะดุ้งหวาดหวั่นทัณฑภัย ก็คว้าเอาของกำนัลนั้นกลับไปโดยเร็ว ขอถวายพระพร พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น ชื่อว่าทรงเป็นผู้มีพระกำลังทรามยิ่งกว่าคนเฝ้าประตู เพราะเหตุที่เพียงแต่เขาทำให้ทรงเสียของกำนัลไปเท่านั้น หรือหนอ หรือเพราะเหตุที่

เขาทำให้ไม่ทรงได้รับของกำนัลอะไร ๆ สักอย่างหนึ่งเท่านั้น หรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต อิสฺสาปกโต โส, ภนฺเต ทฺวารปาโล อุปายนํ นิวาเรสิ, อญฺเญน ปน ทฺวาเรน สตสหสฺสคุณมฺปิ รญฺโญ อุปายนํ อุเปตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้หรอก พระคุณเจ้า คนเฝ้าประตูผู้นั้นเป็นผู้มีปกติริษยา จึงขัดขวางของกำนัลเสีย ก็บุรุษคนนั้น ย่อมเข้าไปทางประตูอื่น ทูลเกล้าถวายของกำนัลแม้สักแสนเท่าแก่พระราชาได้แล”

“เอวเมว โข มหาราช อิสฺสาปกโต มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ, อญฺญานิ ปน อเนกานิ เทวตาสตสหสฺสานิ อมตํ ทิพฺพํ โอชํ คเหตฺวา อุปคตานิ ‘ภควโต กาเย โอชํ โอทหิสฺสามา’ติ ภควนฺตํ นมสฺสมานานิ ปญฺชลิกานิ จิตานี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มารผู้มีบาปเป็นผู้มีปกติริษยา จึงดลใจพวกพราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านปัญจสาละเสีย ก็แต่ว่า เทวดาหลายแสนตนเหล่าอื่น ย่อมถือเอาทิพย์โอชะอันอมตะเข้าไป ด้วยคิดว่า ‘เราจักโปรยปรายโอชะไปบนพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า’ ดังนี้ จงยืนประนมมือนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่”

“โหตุ ภนฺเต นาคเสน สุลภา ภควโต จตฺตาโร ปจฺจยา โลเก อุตฺตมปุริสสฺส, ยาจิโตว ภควา เทวมนุสฺเสหิ จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชติ, อปิจ โข ปน มารสฺส โย อธิปฺปาโย, โส ตาวตเกน สิทฺโธ, ยํ โส ภควโต โภชนสฺส อนฺตรายมกาสิ ฯ เอตฺถ เม ภนฺเต กงฺขา น ฉิชฺชติ, วิมติชาโตหํ ตตฺถ สํสยปกฺขนฺโท ฯ น เม ตตฺถ มานสํ ปกฺขนฺทติ, ยํ ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลวรสฺส กุสล-วรปุญฺญสมฺภวสฺส อสมสมสฺส อนุปมสฺส อปฺปฏิสมสฺส ฉวกํ ลามกํ ปริตฺตํ ปาปํ อนริยํ วิปนฺนํ มาโร ลาภนฺตรายมกาสี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัจจัย ๔ เป็นของหาได้ง่ายสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งทรงเป็นบุรุษผู้สูงสุดในโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทูลอ้อนวอนแล้ว ย่อมเสวยปัจจัย ๔ ก็แต่ว่า มารมีความประสงค์อันใดอยู่ ความประสงค์นั้นก็สำเร็จได้ คือ มารนั้นได้ทำอันตรายแก่โภชนาหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าเพียงเท่านั้น พระคุณเจ้า โยมยังตัดความสงสัยในเรื่องนี้มิได้ โยมยังเกิดความลังเล ยังคอยแต่จะ

สงสัยในเรื่องนั้นอยู่ ใจของโยมไม่ยอมแล่นดิ่งลงไปในข้อที่ว่า พระตถาคตทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดบุคคลผู้ประเสริฐ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา ผู้เกิดแต่บุญกุศลประเสริฐ ผู้เสมอด้วยบุคคลผู้หาใครเสมอมิได้ ผู้อันใคร ๆ ไม่อาจเปรียบเทียบได้ ผู้อันใคร ๆ ไม่อาจเปรียบเสมอได้ แล้วก็ยังถูกมารทำเรื่องที่น่าเกลียด ลามกต่ำทราม ชั่วช้า ไม่ประเสริฐวิบัติ คืออันตรายแห่งลาภได้”

“จตฺตาโร โข มหาราช อนฺตรายา อทิฏฺฐนฺตราโย อุทฺทิสฺส กตนฺตราโย อุปกฺขฏนฺตราโย ปริโภคนฺตราโยติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อันตรายมี ๔ อย่าง คือ

๑. อทิฏฐันตราย
๒. อุททิสสกตันตราย
๓. อุปักขฏันตราย
๔. ปริโภคันตราย

ตตฺถ กตโม อทิฏฺฐนฺตราโย ? อโนทิสฺส อทสฺสเนน อนภิสงฺขตำ โกจิ อนฺตรายำ กโรติ ‘กึ ปรสฺส ทินฺเนนา’ติ, อยำ อทิฏฺฐนฺตราโย นาม ฯ

ในบรรดาอันตราย ๔ อย่างนั้น อทิฏฐันตราย เป็นไฉน ? บุคคลบางคนย่อมทำอันตรายโภชนะที่เขาจัดแจงไว้ โดยไม่เจาะจงบุคคล ยังไม่เห็นตัวผู้รับ โดยกล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยการเที่ยวให้แก่คนอื่น ดังนี้เป็นต้น นี้ชื่อว่าอทิฏฐันตราย

“กตโม อุทฺทิสฺส กตนฺตราโย ? อิเธกจฺจำ ปุคฺคลำ อุปทิสิตฺวา อุทฺทิสฺส โภชนำ ปฏิยตฺตำ โหติ, ตำ โกจิ อนฺตรายำ กโรติ, อยำ อุทฺทิสฺส กตนฺตราโย นาม ฯ

อุททิสสกตันตราย เป็นไฉน ? โภชนะที่เขาจัดแจง อุทิศเจาะจงบุคคล (ผู้รับ) บางคนในโลกนี้ มีอยู่ บุคคลบางคนย่อมทำอันตรายแก่โภชนะนั้น นี้ชื่อว่าอุททิสสกตันตราย

“กตโม อุปกฺขฏนฺตราโย ? อิธ ยำ กิญฺจิ อุปกฺขฏำ โหติ อปฺปฏิคฺคหิตำ, ตตฺถ โกจิ อนฺตรายำ กโรติ, อยำ อุปกฺขฏนฺตราโย นาม ฯ

อุปักขฏันตราย เป็นไฉน ? โภชนะที่เขาตระเตรียมไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้รับยังมิได้รับมีอยู่ในโลกนี้ บุคคลบางคนทำอันตรายในโภชนะนั้น นี้ชื่อว่าอุปักขฏันตราย

“กตโม ปริโภคนฺตราโย ? อิธ ยํ กิญฺจิ ปริโภคํ, ตตฺถ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ, อยํ ปริโภคนฺตราโย นาม ฯ

ปริโภคันตราย เป็นไฉน ? การบริโภคอย่างใดอย่างหนึ่ง ในโลกนี้มีอยู่ บุคคลบางคนทำอันตรายในการบริโภคนั้น นี้ชื่อว่าปริโภคันตราย

อิเม โข มหาราช จตฺตาโร อนฺตรายา ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อันตรายมี ๔ อย่างเหล่านี้แล

“ยํ ปน มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ, ตํ เนว ภควโต ปริโภคํ น อุปกฺขฏฺ น อุทฺทิสฺสกตํ, อนาคตํ อสมฺปตฺตํ อทสฺสเนน อนฺตรายํ กตํ, ตํ ปน เนกสฺส ภควโตเยว, อถ โข เย เต เตน สมเยน นิกฺขนฺตา อพฺภาคตา, สพฺเพปิ เต ตํ ทิวสํ โภชนํ น ลภึสุ, นาหํ ตํ มหาราช ปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย, โย ตสฺส ภควโต อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏฺ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺย ฯ สเจ โกจิ อิสฺสาย อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏฺ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺย, ผเลยฺย ตสฺส มุทฺธา สตธา วา สหสฺสธา วา ฯ

ก็ข้อที่มารผู้มีบาปดลใจพวกพราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านปัญจสาละใด ข้อนั้นจะเป็นอันมารได้ทำอันตรายการบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็หาไม่ จะได้เป็นอันทำอันตรายโภชนะที่เขาตระเตรียมไว้แล้ว ก็หาไม่ จะได้เป็นอันทำอันตรายโภชนะที่เขาทำอุทิศเจาะจง (บุคคลผู้รับ) ก็หาไม่ เพราะยังไม่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ยังไม่เสด็จมา ผู้เสด็จมายังไม่ถึง ก็การกระทำของมารข้อนั้น หาได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นไม่ แต่ว่าในสมัยนั้น พวกนิครนถ์ทั้งหลายแม้ทั้งปวง ผู้มาถึงแล้ว ก็ไม่ได้โภชนะในวันนั้นทั้งนั้น ขอถวายพระพร อาตมภาพมองไม่เห็นใครในโลกพร้อมทั้งเทวดา พร้อมทั้งมาร พร้อมทั้งพรหม ในหมู่ประชา พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ที่อาจทำอันตรายโภชนะที่เขาทำอุทิศเจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น โภชนะที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และการบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นได้เลย ถ้าหากมีใครบางคนจะพึงทำอันตรายโภชนะที่เขาทำเจาะจงพระองค์ โภชนะที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระองค์ การบริโภคของพระองค์ ด้วยความริษยาไซร้ ศีรษะของผู้นั้นจะพึงแตกออกเป็น ๑๐๐ เสี่ยง หรือ ๑,๐๐๐ เสี่ยง

“จตฺตาโรเม มหาราช ตถาคตสฺส เกนจิ อนาวรณียา คุณา ฯ กตเม จตฺตาโร ? ลาโภ มหาราช ภควโต อุทฺทิสฺส กโต อุปกฺขโฏ, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุ; สรีรานุคตา มหาราช ภควโต พฺยามปฺปภา, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุ; สพฺพญฺญุตํ มหาราช ภควโต ญาณรตนํ, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุ; ชีวิตํ มหาราช ภควโต, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุ ฯ

ขอถวายพระพร คุณ (ฐานะ) ของพระตถาคต ใคร ๆ ก็ไม่อาจขวางกั้นได้ มี ๔ อย่าง เหล่านี้ คุณ ๔ อย่างอะไรบ้าง ? คุณ ๔ อย่าง คือ

๑. มหาบพิตร ลาภ (ปัจจัย ๔) ที่เขาจัดไว้ ที่เขาตระเตรียมไว้ เจาะจงถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

๒. มหาบพิตร พระรัศมีที่แผ่ไปประมาณ ๑ วา ทั่วพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

๓. มหาบพิตร พระญาณรัตนะที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่างของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

๔. มหาบพิตร พระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

อิเม โข มหาราช จตฺตาโร ตถาคตสฺส เกนจิ อนาวรณียา คุณา, สพฺเพเปเต มหาราช คุณา เอกรสา อโรคา อกุปฺปา อปรูปกฺกมา อผุสานิ กิริยานิ ฯ อทสฺสเนน มหาราช มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ ฯ

มหาบพิตร คุณ ๔ อย่างเหล่านี้แล ของพระตถาคต ใครๆ ก็ไม่อาจจะขวางกั้นได้ มหาบพิตร คุณ ๔ อย่างเหล่านั่นแม้ทั้งหมด มีรสเป็นอันเดียวกัน ไม่มีโรค ไม่กำเริบ ผู้อื่นโจมตีมิได้ เป็นกิริยาที่ใคร ๆ สัมผัสไม่ได้ ขอถวายพระพร มารผู้มีบาปแอบแฝงตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าดลใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้

“ยถา มหาราช รญฺโญ ปจฺจนฺเต เทเส วิสเม อทสฺสเนน นิลียิตฺวา โจรา ปนฺถํ ทูเสนฺติ ฯ ยทิ ปน ราชา เต โจเร ปสฺเสยฺย, อปิ นุ โข เต โจรา โสตฺถึ ลเภยฺยุนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ที่ประเทศชายแดนของพระราชา พวกโจรต้องแอบแฝงอยู่ตามที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่ให้ใครเห็นตัว จึงปล้นคนเดินทางอยู่ได้ ถ้าหากพระราชาทรงรู้เห็นว่า มีโจรพวกนั้นอยู่ พวกโจรเหล่านั้น จะพึงได้รับความสวัสดีอยู่หรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต ผรสุนา ผาลาเปยฺย สตธา วา สหสฺสธา วา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า พระองค์จะรับสั่งให้ (จับตัวมา) ใช้ขวานตัดผ่าเป็น ๑๐๐ เสี่ยง หรือ ๑,๐๐๐ เสี่ยง เสียเป็นแน่”

“เอวเมว โข มหาราช อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มารผู้มีบาปต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าสิงใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้

“ยถา วา ปน มหาราช อิตฺถี สปติกา อทสฺสเนน นิลียิตฺวา ปรปุริสํ เสวติ, เอวเมว โข มหาราช อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ ฯ ยทิ มหาราช อิตฺถี สามิกสฺส สมฺมุขา ปรปุริสํ เสวติ, อปิ นุ โข สา อิตฺถี โสตฺถึ ลเภยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หญิงมีสามีต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงคบหาชายอื่นได้ ฉันใด ขอถวายพระพร มารผู้มีบาปก็ต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าสิงใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้ ฉันนั้นเหมือนกัน มหาบพิตร ถ้าหากว่าหญิงนั้นคบหาชายอื่นต่อหน้าผู้เป็นสามีไซร้ หญิงนั้นจะพึงได้รับความสวัสดีอยู่หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต หเนยฺยาปิ ตํ, ภนฺเต สามิโก วเธยฺยาปิ พนฺเธยฺยาปิ ทาสิตฺตํ วา อุปเนยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ผู้เป็นสามีจะพึงเฆี่ยนตีหญิงนั้นบ้าง พึงฆ่านางเสียบ้าง พึงขังบ้าง หรือว่าปลดให้เป็นนางทาสีบ้าง”

“เอวเมว โข มหาราช อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ ฯ ยทิ มหาราช มาโร ปาปิมา ภควโต อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏํ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺย, ผเลยฺย ตสฺส มุทฺธา สตธา วา สหสฺสธา วา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มารผู้มีบาปต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าสิงใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้ ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า มารผู้มีบาปพึงทำอันตรายของที่เขาทำเจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้า ของที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า การบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้าไซร้ ศีรษะของมารนั้นก็จะแตกออกเป็น ๑๐๐ เสี่ยง หรือ ๑,๐๐๐ เสี่ยง เป็นแน่”

“เอวเมตๆ ภนฺเต นาคเสน โจริกาย กตๆ มาเรน ปาปิมตา, นิลียิตฺวา มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ ฯ สเจ โส ภนฺเต มาโร ปาปิมา ภควโต อุทฺทิสฺส กตๆ อุปกฺขฏๆ ปริโภคๆ อนฺตรายๆ กเรยฺย, มุทฺธา วาสฺส ผเลยฺย สตธา วา สหสฺสธา วา, กาโย วาสฺส ภุสมุฏฺจิ วิย วิกิเรยฺย,

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน มารผู้มีบาปได้ทำโจรกรรมข้อนี้แล้วอย่างนี้ คือ มารผู้มีบาปแอบซ่อนตัวเข้าสิงใจพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละ ถ้าหากว่ามารผู้มีบาปนั้น กระทำอันตรายต่อของที่เขาทำอุทิศเจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า การบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้าไซร้ ศีรษะของมารก็จะพึงแตกเป็น ๑๐๐ เสี่ยง หรือ ๑,๐๐๐ เสี่ยง หรือร่างกายของมารนั้นพึงกระจัดกระจายไปเหมือนกองแกลบ ฉะนั้น

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตๆ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาแล้วนี้”

พุทฺธลาภนฺตรายปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบพุทธลาภันตรายปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. อปุญฺญปญฺห

๖. อปุญญปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเรื่องที่ไม่ใช่บุญ (บาป)

[๖] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘โย อชานนฺโต ปาณาติปาตๆ กโรติ, โส พลวตรๆ อปุญฺญๆ ปสวตี’ติ ฯ ปุน จ ภควตา วินยปญฺญตฺติยา ภณิตๆ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อชานิตฺวา ปาณาติปาตๆ กโรนฺโต พลวตรๆ อปุญฺญๆ ปสวติ, เตนหิ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’ติ ยๆ วจนๆ, ตๆ มิจฺฉา ฯ ยทิ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส, เตนหิ ‘อชานิตฺวา ปาณาติปาตๆ กโรนฺโต พลวตรๆ อปุญฺญๆ ปสวตี’ติ ตมฺปิ วจนๆ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ทุรุตฺตโร ทุรติกฺกโม ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ผู้ใดไม่รู้อยู่ ทำปาณาติบาต ผู้นั้นย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงกว่า ดังนี้ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้ากลับตรัสไว้ในพระวินัยบัญญัติเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าคำว่า บุคคลไม่รู้แล้วทำปาณาติบาต ย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงกว่า ดังนี้ ถูกต้องจริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ จริงแล้วไซร้, คำนั้น ก็ผิด, ถ้าว่า คำที่ตรัสไว้ว่า “เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ จริงแล้วไซร้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า บุคคลไม่รู้แล้วทำปาณาติบาต ย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงยิ่งกว่า ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน เปลื้องได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘โย อชานนฺโต ปาณาติปาตํ กโรติ, โส พลวตรํ อปุญฺญํ ปสวตี’ติ ฯ ปุน จ วินยปญฺญตฺติยา ภควตา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’ติ ฯ ตตฺถ อตฺถนฺตรํ อตฺถิ ฯ กตมํ อตฺถนฺตรํ ? อตฺถิ มหาราช อาปตฺติ สญฺญาวิโมกฺขา, อตฺถิ อาปตฺติ โนสญฺญาวิโมกฺขา ฯ ยายํ มหาราช อาปตฺติ สญฺญาวิโมกฺขา, ตํ อาปตฺตึ อารพฺภ ภควตา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดไม่รู้อยู่ ทำปาณาติบาต ผู้นั้นย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงกว่า ดังนี้จริง และพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยังตรัสไว้อีกในพระวินัยบัญญัติว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ก็จริง ความหมายอย่างอื่นในคำที่ตรัสไว้นั้นยังมีอยู่อีก ความหมายอย่างอื่นอะไร ? ขอถวายพระพร มหาบพิตร อาบัติประเภทสัญญาวิโมกข์ (พ้นจากอาบัติได้ ถ้าไม่มีสัญญา) ก็มีอยู่ อาบัติประเภทโนสัญญาวิโมกข์ (แม้ไม่มีสัญญา ก็ไม่พ้นจากอาบัติ) ก็มีอยู่ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภถึงอาบัติประเภทสัญญาวิโมกข์ ตรัสว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมาแล้วนี้”

อปุญฺญปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ

จบอปุญญปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. ภิกฺขุสงฺฆปริหรณปญฺห

๗. ภิกขุสังฆปริหรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการบริหารภิกษุสงฆ์

[๗] ‘‘ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตं ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เอวं โหติ ‘‘อหं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหริสฺสามี’’ติ วา ‘‘มมุทฺเทสิโก ภิกฺขุสงฺโฆ’’ติ วา’ติ ฯ ปุน จ เมตฺเตยฺยสฺส ภควโต สภาวคุณं ปริทีปยมาเนน ภควตา เอวं ภณิตं ‘‘โส อเนกสหสฺสं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหं เอตรหิ อเนกสตं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหรามี’’ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตं ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เอวं โหติ ‘‘อหं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหริสฺสามี’’ติ วา, ‘‘มมุทฺเทสิโก ภิกฺขุสงฺโฆ’’ติ วา’ติ, เตนหิ อเนกสตं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหรามีติ ยं วจนं, ตं มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตं ‘โส อเนกสหสฺสं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหं เอตรหิ อเนกสตं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหรามี’ติ, เตนหิ ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เอวं โหติ ‘อหं ภิกฺขุสงฺฆं ปริหริสฺสามี’ติ วา, ‘มมุทฺเทสิโก ภิกฺขุสงฺโฆ’ติ วาติ ตมฺปิ วจนं มิจฺฉา, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’’ติ ฯ

[๗] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนท์ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์’ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักเป็นผู้ที่มีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ แต่เมื่อจะแสดงพระคุณตามสภาวะของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าเมตไตรย กลับตรัสอย่างนี้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยนั้น จักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายพันรูป เหมือนอย่างกับเราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อยรูปอยู่ ในปัจจุบันนี้’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ‘อานนท์ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักมีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อย’ ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ถ้าหากพระตถาคตตรัสไว้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยนั้น จักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายพันรูป เหมือนอย่างกับเราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อยรูปอยู่ในปัจจุบันนี้’ ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า ‘อานนท์ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์’ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักเป็นผู้ที่มีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ปัญหาแม้นี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เอวํ โหติ “อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี”ติ วา “มมุทฺเทสิโก ภิกฺขุสงฺโฆ”ติ วา’ติ ฯ ปุน จ เมตฺเตยฺยสฺสาปิ ภควโต สภาวคุณํ ปริทีปยมาเนน ภควตา ภณิตํ ‘โส อเนกสหสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหํ เอตรหิ อเนกสตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหรามี’ติ ฯ เอตสฺมิญฺจ มหาราช ปญฺเห เอโก อตฺโถ สาวเสโส, เอโก อตฺโถ นิรวเสโส ฯ น มหาราช ตถาคโต ปริสาย อนุคามิโก, ปริสา ปน ตถาคตสฺส อนุคามิกา ฯ สมฺมุติ มหาราช เอสา ‘อหนฺ’ติ ‘มมา’ติ, น ปรมตฺโถ เอโส, วิคตํ มหาราช ตถาคตสฺส เปมํ, วิคโต สิเนโห, ‘มยฺหนฺ’ติปิ ตถาคตสฺส คหณํ นตฺถิ อุปาทาย ปน อวสฺสโย โหติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนท์ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์’ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักเป็นผู้ที่มีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ จริง และเมื่อจะแสดงพระคุณที่มีอยู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรย ก็ตรัสไว้อีกว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยนั้น จักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายพันรูป เหมือนอย่างที่เราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อยรูปอยู่ในปัจจุบันนี้’ ดังนี้ จริง ขอถวายพระพร ในปัญหาข้อนี้ อรรถหนึ่งเป็นอรรถที่มีส่วนเหลือ อีกอรรถหนึ่งไม่มีส่วนเหลือ ขอถวายพระพร พระตถาคต มิได้ทรงเป็นผู้คอยติดตามบริษัท แต่ว่า บริษัทคอยติดตามพระตถาคต มหาบพิตร ที่กล่าวว่า เรา ว่า ของเรา นี้เป็นเพียงสมมติ หาใช่ปรมัตถ์ไม่ ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงปราศจากความรัก ปราศจากความเสน่หา พระตถาคตไม่ทรงมีการถือเอาว่า ของเรา แต่ว่า ทรงเป็นผู้ที่สัตว์ทั้งหลายได้พึ่งพิงอาศัย

“ยถา มหาราช ปถวี ภูมฏฺฐานํ สตฺตานํ ปติฏฺฐา โหติ อุปสฺสยํ, ปถวิฏฺฐา เจเต สตฺตา, น จ มหาปถวิยา ‘มยฺเหเต’ติ อเปกฺขา โหติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ ปติฏฺฐา โหติ อุปสฺสยํ, ตถาคตฏฺฐา เจเต สตฺตา, น จ ตถาคตสฺส ‘มยฺเหเต’ติ อเปกฺขา โหติ ฯ ยถา วา ปน มหาราช, มหติมหาเมโฆ อภิวสฺสนฺโต ติณรุกฺขปสุมนุสฺสานํ วุฑฺฒึ เทติ สนฺตตึ อนุปาเลติ ฯ วุฏฺฐูปชีวิโน เจเต สตฺตา สพฺเพ, น จ มหาเมฆสฺส ‘มยฺเหเต’ติ อเปกฺขา โหติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ กุสลธมฺเม ชเนติ อนุปาเลติ, สตฺถูปชีวิโน เจเต สตฺตา สพฺเพ, น จ ตถาคตสฺส ‘มยฺเหเต’ติ อเปกฺขา โหติ ฯ ตํ กิสฺส เหตุ ? อตฺตานุทิฏฺจิยา ปหีนตฺตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า แผ่นดิน เป็นที่พึ่งเป็นที่พำนักของสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่บนแผ่นดิน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่อยู่บนแผ่นดิน แต่แผ่นดินใหญ่ ก็หาได้

ใส่ใจว่า สัตว์เหล่านี้ของเรา ดังนี้ไม่ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงเป็นที่พึ่งที่พำนักของสัตว์ทั้งหลาย และสัตว์ทั้งหลายก็พึ่งพระตถาคต แต่พระตถาคตหาทรงสนพระทัยว่า สัตว์เหล่านี้ของเรา ดังนี้ไม่ ฉันนั้น ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เมฆฝนห่าใหญ่เมื่อตกลงมา ก็ย่อมมอบความเจริญงอกงามให้แก่ต้นหญ้า ต้นไม้ ปศุสัตว์ และมนุษย์ทั้งหลาย คอยตามรักษาให้เป็นไปสืบต่อ ก็สัตว์เหล่านี้ล้วนเป็นอยู่ได้ด้วยฝน แต่ว่า เมฆฝนห่าใหญ่ก็หาได้สนใจว่า 'สัตว์เหล่านี้ของเรา' ดังนี้ไม่ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงทำกุศลธรรมให้เกิดแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย คอยตามรักษา ก็สัตว์ทั้งหลายล้วนเป็นอยู่ได้ด้วยพระศาสดา แต่พระตถาคตหาทรงสนพระทัยว่า 'สัตว์เหล่านี้ของเรา' ดังนี้ไม่ ฉันนั้นเหมือนกัน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? เพราะทรงละอัตตานุทิฏฐิได้แล้ว"

"สาธุ ภนฺเต นาคเสน สุนิพฺเพธิโต ปญฺโห พหุวิเธหิ การเณหิ คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คณฺฐิ ภินฺโน, คหนํ อคหนํ กตํ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, ภคฺคา ปรวาทา, ชินปุตฺตานํ จกฺขุ อุปฺปาทิตนฺ"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ท่านเปลื้องปัญหาด้วยดี ด้วยเหตุผลหลายอย่าง ท่านได้ทำปัญหาที่ลึกซึ้งให้ตื้นได้ ทำลายเงื่อนปมได้ ทำข้อที่ยุ่งเหยิงให้ไม่มีความยุ่งเหยิงได้ ทำที่มืดให้สว่างได้ ทำลายปรปวาทะได้ ดวงตาท่านทำให้เกิดแก่ภิกษุผู้เป็นบุตรของพระชินสีห์แล้ว"

ภิกฺขุสงฺฆปริหรณปญฺโห สตฺตโม ฯ
จบภิกขุสังฆปริหรณปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. อเภชฺชปริสปญฺห

๘. อเภชชปริสปัญหา

ปัญหาว่าด้วยพระผู้มีพระภาคมีบริษัทไม่แตกแยกกัน

[๘] "ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ 'ตถาคโต อเภชฺชปริโส'ติ, ปุน จ ภณถ 'เทวทตฺเตน เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานี'ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต อเภชฺชปริโส, เตนหิ เทวทตฺเตน เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ เทวทตฺเตน เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานิ, เตนหิ 'ตถาคโต

อเภชฺชปริโส'ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปณฺโห ตวานุปฺปตฺโต, คมฺภีโร ทุนฺนิเวจิโย, คณฺหิโตปิ คณฺจิตโร, เอตฺถายํ ชโน อาวโฏ นิวุโต โอวุโต ปิหิโต ปริโยนทฺโธ, เอตฺถ ตว ญาณพลํ ทสฺเสหิ ปรวาเทสู"ติ ฯ

[๘] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า 'พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน', แต่ยังกล่าวอีกว่า 'พระเทวทัตทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป' พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกันจริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า พระเทวทัตทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ถ้าหากพระเทวทัตทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป จริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า พระตถาคตเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำที่ผิด ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว เป็นปัญหาที่ลึกซึ้ง เปลื้องได้ยาก เป็นปมยิ่งกว่าปม ผู้คนยังยุ่งเหยิงสับสนพัลวันปิดติดขัดในปัญหานี้กันอยู่ ในปัญหานี้ ขอท่านพึงแสดงกำลังปัญญาของท่านในวาทะของฝ่ายอื่นทั้งหลายเถิด"

"อเภชฺชปริโส มหาราช ตถาคโต เทวทตฺเตน จ เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานิ, ตญฺจ ปน เภทกสฺส พเลน, เภทเก วิชฺชมาเน นตฺถิ มหาราช อเภชฺชํ นาม ฯ เภทเก สติ มาตาปิ ปุตฺเตน ภิชฺชติ, ปุตฺโตปิ มาตรา ภิชฺชติ, ปิตาปิ ปุตฺเตน ภิชฺชติ, ปุตฺโตปิ ปิตรา ภิชฺชติ, ภาตาปิ ภคินิยา ภิชฺชติ, ภคินีปิ ภาตรา ภิชฺชติ, สหาโยปิ สหาเยน ภิชฺชติ, นาวาปิ นานาทารุสงฺฆฏิตา อูมิเวคสมฺปหาเรน ภิชฺชติ, รุกฺโขปิ มธุกปุปฺผสมฺปนฺนผโล อนิลพลเวคาภิหโต ภิชฺชติ, สุวณฺณมฺปิ ชาติมนฺตํ โลเหน ภิชฺชติ ฯ อปิจ มหาราช เนโส อธิปฺปาโย วิญฺญูนํ, เนสา พุทฺธานํ อธิมุตฺติ, เนโส ปณฺฑิตานํ ฉนฺโท 'ตถาคโต เภชฺชปริโส'ติ ฯ อปิ เจตฺถ การณํ อตฺถิ เยน การเณน ตถาคโต วุจฺจติ 'อเภชฺชปริโส'ติ ฯ กตมํ เอตฺถ การณํ ? ตถาคตสฺส, มหาราช, กเตน อทาเนน วา อปฺปิยวจเนน วา อนตฺถจริยาย วา อสมานตฺตตาย วา ยโต กุโตจิ จริยํ จรนฺตสฺสปิ ปริสา ภินฺนาติ น สุตปุพฺพํ, เตน การเณน ตถาคโต วุจฺจติ 'อเภชฺชปริโส'ติ ฯ ตยาเปตํ มหาราช ญาตพฺพํ 'อตฺถิ กิญฺจิ นวงฺเค พุทฺธวจเน สุตฺตาคตํ, อิมินา นาม การเณน โพธิสตฺตสฺส กเตน ตถาคตสฺส ปริสา ภินฺนา'ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกันจริง และพระเทวทัตก็ทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป จริง แต่ว่า ความแตกแยกกันนั้น ย่อมมีได้ด้วยกำลังความสามารถของผู้ทำลายให้แตกกัน ขอ

ถวายพระพร คือว่า เมื่อมีผู้มาทำลายให้แตกกัน ก็ไม่มีความกลมเกลียวกันก็ได้ เมื่อมีผู้มาทำลายให้แตกกัน แม้มารดาก็แตกกับบุตรได้ แม้บุตรก็แตกกับมารดาได้ แม้บิดาก็แตกกับบุตรได้ แม้บุตรก็แตกกับบิดาได้ แม้พี่น้องชายก็ต้องแตกกับพี่น้องหญิงได้ แม้พี่น้องหญิงก็ต้องแตกกับพี่น้องชายได้ แม้เพื่อนก็แตกกับเพื่อนได้ แม้เรือที่ประกอบติดกันด้วยชิ้นไม้ต่าง ๆ ก็ยังแตกออกจากกันได้ เพราะถูกคลื่นซัด แม้ต้นไม้ที่ออกผลสะพรั่งมีรสหวาน พอถูกสายฟ้าฟาด ก็ฉีกแตกไป แม้ทอง แม้เงิน มีทองแดงเข้าแทรกปะปน ก็แตกแยกห่างกันไป ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง ข้อที่ว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทแตกกันนี้ วิญญูชนทั้งหลายหาเห็นชอบด้วยไม่ พระพุทธะทั้งหลายหาทรงยอมรับด้วยไม่ บัณฑิตทั้งหลายหาพอใจไม่ ก็ในความข้อนี้ เหตุที่ทำให้บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงพระตถาคตว่า พระตถาคตเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน ดังนี้ มีอยู่ เหตุในความข้อที่ว่านี้ คืออะไร ? ขอถวายพระพร คำพูดที่ว่า บริษัทของพระตถาคตแตกแยกกัน เพราะพระตถาคตทรงกระทำการลำเอียงก็ดี เพราะทรงมีวาจาน่าเกลียดก็ดี เพราะทรงมีความประพฤติเสียหายก็ดี เพราะทรงเป็นผู้มีตนไม่เสมอต้นเสมอปลายก็ดี ทรงประพฤติอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ดังนี้ ใคร ๆ ก็ไม่เคยได้ยิน เพราะเหตุดังกล่าวนั้น บัณฑิตจึงกล่าวถึงพระตถาคตว่า ทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน ดังนี้ ขอถวายพระพร ขอพระองค์ทรงทราบแม้ความข้อนี้ คือว่า เรื่องอะไร ๆ ที่มาแล้วในพระสูตร ในพระพุทธพจน์มีองค์ ๙ ที่เกี่ยวกับว่า บริษัทของพระตถาคต แม้ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ย่อมแตกแยกกัน เพราะการที่ทรงก่อเหตุการณ์เช่นนี้ไว้ ดังนี้ มีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต โน เจตํ โลเก ทิสฺสติ โนปิ สุยฺยติ ฯ สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า เรื่องที่ว่านี้ไม่ปรากฏในโลก แม้โยมเองก็ไม่เคยได้ยิน ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้”

อเภชฺชปริสปญฺโห อฏฺฐโม ฯ
จบอเภชชปริสปัญหาข้อที่ ๘

อเภชฺชวคฺโค ทุติโย ฯ
จบอเภชชวรรคที่ ๒

อิมสฺมิ วคฺเค อฏฺฐ ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้มีปัญหา ๘ ข้อ

๔.๓ ปณามิตวคฺค

๔.๓ ปณามิตวรรค ว่าด้วยการเหตุที่ถูกขับไล่

๑. เสฏฺฐธมฺมปญฺห

๑. เสฏฐธัมมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุด

[๑] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐ เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ ทิฏฺเฐ เจว ธมฺเม อภิสมฺปราเย จา’ติ ฯ ปุน จ ‘อุปาสโก คิหี โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปตฺโต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุ์ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺเฐตี’ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐ, เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ ทิฏฺเฐ เจว ธมฺเม อภิสมฺปราเย จา’ติ, เตนหิ ‘อุปาสโก คิหี โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปตฺโต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุ์ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺเฐตี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ‘อุปาสโก คิหี โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปตฺโต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุ์ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺเฐติ’, เตนหิ ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐ, เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ ทิฏฺเฐ เจว ธมฺเม อภิสมฺปราเย จาติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติหน้า’ ดังนี้ และตรัสไว้อีกว่า ‘อุบาสกคฤหัสถ์ แม้เป็นพระโสดาบัน ผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ ลุกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติหน้า ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า อุบาสกคฤหัสถ์ แม้เป็นพระโสดาบันผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ ลุกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน ดังนี้ ก็ต้องผิด ถ้าหากตรัสว่า อุบาสกคฤหัสถ์แม้เป็นพระโสดาบันผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ ลุกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน ดังนี้ จริง ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติน้า ดังนี้ ก็ต้องผิด ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐ, เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ ทิฏฺเฐ เจว ธมฺเม อภิสมฺปราเย จา’ติ, ‘อุปาสโก จ คิหี โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺจิปฺปตฺโต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺเจติ’ ฯ ตตฺถ ปน การณํ อตฺถิ ฯ กตมํ ตํ การณํ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ว่า ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติหน้า ดังนี้ จริง ตรัสไว้อีกว่า อุบาสกคฤหัสถ์ ผู้เป็นพระโสดาบันผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ลุกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน ดังนี้จริง ก็แต่ว่า ในเรื่องนั้น มีเหตุผลอยู่ เหตุผลนั้นคืออะไร ?

“วีสติ โข ปนิเม มหาราช สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ, เยหิ สมโณ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานสมฺมานนปูชนารโห โหติ ฯ กตเม วีสติ สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ ? เสฏฺโฐ ธมฺมาราโม, อคฺโค นิยโม, จาโร วิหาโร สํยโม สวโร ขนฺติ โสรจฺจํ เอกตฺตจริยา เอกตฺตาภิรติ ปฏิสลฺลานํ หิริโอตฺตปฺปํ วีริยํ อปฺปมาโท สุกฺกา-วทานํ อุทฺเทโส ปริปุจฺฉา สีลาทิอภิรติ นิราลยตา สิกฺขาปทปาริปูริตา, กาสาวธารณ, ภณฺฑุภาโว ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะแห่งผู้เป็นสมณะ ๒๐ อย่างเหล่านี้ และเพศ ๒ อย่าง ย่อมเป็นเหตุให้สมณะเป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้ การลุกรับ นับถือ บูชา ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะแห่งผู้เป็นสมณะ ๒๐ อย่าง และเพศ ๒ อย่าง มีอะไรบ้าง ? ได้แก่

๑. เสฏฺโฐ ธมฺมาราโม	มีความยินดีในธรรมอันประเสริฐที่สุด
๒. อคฺโค นิยโม	มีความนิยมอันเลิศ
๓. จาโร	มีความประพฤติดี
๔. วิหาโร	มีวิหารธรรม
๕. สํยโม	มีความสำรวม
๖. สวโร	มีธรรมเครื่องป้องกัน
๗. ขนฺติ	มีความอดกลั้น
๘. โสรจฺจํ	มีความสงบเสงี่ยม
๙. เอกตฺตจริยา	ประพฤติในอารมณ์ที่มีความเป็นหนึ่ง

๑๐. เอกตฺตาภิรติ	ยินดีในอารมณ์ที่มีความเป็นหนึ่ง
๑๑. ปฏิสลฺลานํ	มีความประพฤติหลีกเร้น
๑๒. หิริโอตฺตปฺปี	มีความละอายและเกรงกลัวบาป
๑๓. วิริยํ	มีความเพียร
๑๔. อปฺปมาโท	มีความไม่ประมาท
๑๕. สุกฺกาวทานํ	สมาทานสิกขา
๑๖. อุทฺเทโส	มีการเรียนบาลี
๑๗. ปริปุจฺฉา	มีการสอบถาม (หรือการเรียนอรรถกถา)
๑๘. สีลาทิอภิรติ	มีความยินดีในคุณมี ศีล เป็นต้น
๑๙. นิราลยตา	ไม่มีอาลัย
๒๐. สิกฺขาปทปาริปูริตา	เป็นผู้ทำสิกขาบทให้บริบูรณ์

เพศ ๒ อย่าง ได้แก่

๑. กาสาวธารณํ	ทรงผ้ากาสาวพัสตร์
๒. ภณฺฑุภาโว	มีการปลงผม (มีศีรษะโล้น)

อิเม โข มหาราช วีสติ สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ ฯ เอเต คุเณ ภิกฺขุ สมาทาย วตฺตติ, โส เตสํ ธมฺมานํ อนูนตฺตา ปริปุณฺณตฺตา สมฺปนฺนตฺตา สมนฺนาคตตฺตา อเสกฺขภูมึ อรหนฺตภูมึ โอกฺกมติ, เสฏฺฐํ ภูมนฺตรํ โอกฺกมติ, อรหตฺตาสนฺน-คโตติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะแห่งผู้เป็นสมณะมี ๒๐ อย่างเหล่านี้ และเพศมี ๒ อย่าง ภิกษุย่อมสมาทานประพฤติคุณธรรมเหล่านี้ ภิกษุนั้นเพราะความที่มีธรรมเหล่านั้นไม่บกพร่อง บริบูรณ์ถึงพร้อม เพียบพร้อม ก็ย่อมก้าวลงสู่อเสกขภูมิ อรหันตภูมิ ย่อมก้าวลงสู่ลำดับภูมิอันประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ไปสู่ที่ใกล้ความเป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุนั้น อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบัน จึงสมควรเพื่อจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน

‘ขีณาสเวหิ โส สามญฺญํ อุปคโต, นตฺถิ เม โส สมโย’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เข้าถึงความเป็นผู้เสมอเหมือนกับพระขีณาสพทั้งหลาย เราไม่มีสมัย (โอกาส) นั้น’ ดังนี้

‘อคฺคปริสํ โส อุปคโต, นาหํ ตํ ฐานํ อุปคโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เข้าถึงความเป็นยอดบริษัท เราไม่ใช่ผู้เข้าถึงฐานะนั้น’ ดังนี้

‘ลภติ โส ปาติโมกฺขุทฺเทสํ โสตุ, นาหํ ตํ ลภามิ โสตุนฺ’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น ได้ฟังพระปาติโมกขอุทเทส เราไม่ได้ฟังพระปาติโมกขอุทเทสนั้น’ ดังนี้

‘โส อญฺเญ ปพฺพาเชติ อุปสมฺปาเทติ ชินสาสนํ วฑฺเฒติ, อหเมตํ น ลภามิ กาตุนฺ’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชนด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น ให้บุคคลอื่นบรรพชาอุปสมบทก็ได้ ทำพระศาสนาของพระชินเจ้าให้เจริญก็ได้ เราไม่ได้เพื่อจะทำกิจนั้น’ ดังนี้

‘อปฺปมาเณสุ โส สิกฺขาปเทสุ สมตฺตการี, นาหํ เตสุ วตฺตามี’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เป็นผู้มีปกติทำให้เพียบพร้อมในสิกขาบททั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ เราไม่ได้ประพฤติในสิกขาบทเหล่านั้น’ ดังนี้

‘อุปคโต โส สมณลิงฺคํ, พุทฺธาธิปฺปาเย ฐิโต, เตนาหํ ลิงฺเคน ทูรมปคโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เข้าถึงเพศสมณะ ดำรงอยู่ในฐานะที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ เราห่างไกลจากเพศนั้น’ ดังนี้

‘ปรูพฺหกจฺฉโลโม โส อนญฺชิตอมณฺฑิโต อนุลิตฺตสีลคนฺโธ, อหํ ปน มณฺฑน-วิภูสนาภิรโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชนด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้

นั้น ไม่ปล่อยขนรักแร้ยาวรุงรัง ไม่หยอดตา ไม่ประดับประดา เป็นผู้ลูบไล้ด้วยกลิ่นศีล ส่วนเรายังยินดีในการประดับ การตกแต่ง' ดังนี้

อปิจ มหาราช 'เย เต วีสติ สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ, สพฺเพเปเต ธมฺมา ภิกฺขุสฺส สำวิชฺชนฺติ, โสเยว เต ธมฺเม ธาเรติ, อญฺเญปิ ตตฺถ สิกฺขาเปติ, โส เม อาคโม สิกฺขาปนญฺจ นตฺถี'ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนำ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า 'ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะ ๒๐ อย่าง และเพศ ๒ อย่าง เหล่าใด ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ย่อมมีแก่ภิกษุ ก็พระภิกษุนั้นนั่นแหละ ทรงธรรมเหล่านั้นไว้ได้ ทั้งยังให้บุคคลเหล่าอื่นได้ศึกษาในธรรมเหล่านั้น ก็แต่ว่า พระปริยัติและการให้การศึกษาของเรานั้น ก็ไม่มี' ดังนี้

ยถา มหาราช ราชกุมาโร ปุโรหิตสฺส สนฺติเก วิชฺชำ อธียติ, ขตฺติยธมฺมำ สิกฺขติ, โส อปเรน สมเยน อภิสิตฺโต อาจริยำ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺเฐติ 'สิกฺขาปโก เม อยนฺ'ติ, เอวเมว โข มหาราช 'ภิกฺขุ สิกฺขาปโก วำสธโร'ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุ ปุถุชฺชนำ อภิวาเทตุ ปจฺจุฏฺฐาตุ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระราชกุมารทรงเรียนวิชา ทรงศึกษาขัตติยธรรมในสำนักของปุโรหิต ในสมัยต่อมา พระราชกุมารนั้นแม้ทรงได้รับการอภิเษกแล้ว ก็ยังทรงกราบไหว้ ลุกรับอาจารย์ ด้วยคิดว่า 'ท่านผู้นี้เป็นผู้ให้การศึกษาแก่เรา' ดังนี้ ฉันใด ขอถวายพระพร อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบัน ก็ควรจะกราบไหว้ ลุกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า 'พระภิกษุเป็นผู้ให้คนทั้งหลายได้ศึกษา ทรงวงศ์ (ของพระศาสดา) ไว้' ดังนี้ ฉันนั้นเหมือนกันแล

อปิจ มหาราช อิมินาเปตำ ปริยาเยน ชานาหิ ภิกฺขุภูมิยา มหนฺตตำ อสมวิปุลภาวำ ฯ ยทิ มหาราช อุปาสโก โสตาปนฺโน อรหตฺตำ สจฺฉิกโรติ, เทฺวว ตสฺส คติโย ภวนฺติ อนญฺญา ตสฺมึเยว ทิวเส ปรินิพฺพาเยยฺย วา, ภิกฺขุภาวำ วา อุปคจฺเฉยฺย ฯ อจลาหิ สา มหาราช ปพฺพชฺชา, มหตี อจฺจุคฺคตา, ยทิทำ ภิกฺขุภูมี"ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง ขอพระองค์ทรงทราบเถิดว่า 'ภูมิภิกษุมีความยิ่งใหญ่ มีความไพบูลย์ ที่หาภูมิฆราวาสเสมอเหมือนมิได้ โดยปริยายนี้ ขอถวายพระพร คือข้อที่ว่า ถ้าหากอุบาสกผู้เป็นพระโสดาบัน กระทำพระอรหัตผลให้แจ้งได้ อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันนั้น

จะมีคติอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น ไม่มีอย่างอื่น คือ จะพึงปรินิพพานในวันนั้นนั่นแหละ หรือต้องเข้าถึงความเป็นภิกษุ มหาบพิตร ก็การบวชเป็นฐานะที่ไม่หวั่นไหว ภูมิภิกษุนี้ จึงจัดเป็นภูมิที่ยิ่งใหญ่ สูงส่งยิ่งนัก”

“ญาณคโต ภนฺเต นาคเสน ปญฺโห สุนิพฺเพธิโต พลวตา อติพุทฺธินา ตยา, นยิมํ ปญฺหํ สมตฺโถ อญฺโญ เอวํ วินิเวเจตุํ อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหาที่ต้องใช้กำลังญาณ ตัวท่านผู้มีกำลัง มีความรู้ยิ่ง ได้คลี่คลายแล้ว เว้นผู้มีความรู้เช่นท่านแล้ว ผู้อื่นไม่อาจเพื่อจะเปลื้องปัญหาอย่างนี้ได้”

เสฏฺฐธมฺมปญฺโห ปฐโม ฯ
จบเสฏฐธรรมปัญหาข้อที่ ๑

---

๒. สพฺพสตฺตหิตผรณปญฺห

๒. สัพพสัตตหิตผรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการที่พระตถาคตทรงแผ่ประโยชน์เกื้อกูลไปแก่สรรพสัตว์

[๒] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหตี’ติ ฯ ปุน จ ภณถ ‘อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตนฺ’ติ ฯ อคฺคิกฺขนฺธูปมํ ภนฺเต ธมฺมปริยายํ เทเสนฺเตน ตถาคเตน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ หิตมปเนตฺวา อหิตมุปทหิตํ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหติ, เตนหิ อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตนฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, เตนหิ ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหตีติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงแต่ประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์’ และ(ท่านพระอานนท์) ยังกล่าวไว้อีกว่า ‘เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมปริยาย อันมีอุปมาด้วยกอง

ไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป' ดังนี้ พระคุณเจ้า พระตถาคตเมื่อทรงแสดงธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟ ก็เป็นอันว่า 'พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์แล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมปริยายมีอุปมาด้วยกองไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป' ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ถ้าหากว่า 'เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็ทะลักออกมาจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป' จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์' ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

"ตถาคโต มหาราช สพฺพสตฺตานำ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหติ, อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานำ ภิกฺขูนำ อุณฺหำ โลหิตำ มุขโต อุคฺคตำ, ตญฺจ ปน น ตถาคตสฺส กเตน, เตสำเยว อตฺตโน กเตนา"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายจริง เมื่อตรัสธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป จริง ก็แต่ว่า ข้อที่โลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูปนั้น มิได้มีเพราะการกระทำของพระตถาคต แต่มีเพราะการกระทำของภิกษุเหล่านั้นนั่นเอง"

"ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต อคฺคิกฺขนฺธูปมำ ธมฺมปริยายำ น ภาเสยฺย, อปิ นุ เตสำ อุณฺหำ โลหิตำ มุขโต อุคฺคจฺเฉยฺยาติ,

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตไม่ตรัสธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟไซร้ ภิกษุเหล่านั้นจะมีโลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปากหรือหนอ ?"

"น หิ มหาราช มิจฺฉาปฏิปนฺนานำ เตสำ ภควโต ธมฺมปริยายำ สุตฺวา ปริฬาโห กาเย อุปฺปชฺชิ, เตน เตสำ ปริฬาเหน อุณฺหำ โลหิตำ มุขโต อุคฺคตนฺ"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "หามิได้หรอก มหาบพิตร ภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติมิชอบ พอฟังธรรมปริยายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเกิดความร้อนรุ่มขึ้นในกาย เพราะความร้อนรุ่มนั้น

ภิกษุเหล่านั้น จึงเกิดโลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปาก”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคตสฺเสว กเตน เตสํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, ตถาคโตเยว ตตฺถ อธิกาโร เตสํ นาสนาย, ยถา นาม ภนฺเต นาคเสน อหิ วมฺมิกํ ปวิเสยฺย, อถญฺญตโร ปุริโส วมฺมิกํ ภินฺทิตฺวา ปสุ หเรยฺย, ตสฺส ปสุหรเณน วมฺมิกสฺส สุสิรํ ปิทเหยฺย, อถ ตตฺเถว โส อสฺสาสํ อลภมาโน มเรยฺย, นนุ โส ภนฺเต อหิ ตสฺส ปุริสสฺส กเตน มรณปฺปตฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นนะ พระคุณเจ้านาคเสน ภิกษุเหล่านั้นเกิดมีโลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปาก เพราะการกระทำของพระตถาคต ในเรื่องนั้น พระตถาคตนั่นแหละที่เป็นผู้ทรงจัดแจงให้ภิกษุเหล่านั้นพินาศ พระคุณเจ้านาคเสน เปรียบเหมือนว่า งูตัวหนึ่ง เลื้อยเข้าไปในจอมปลวก ต่อมามีบุรุษผู้หนึ่งต้องการผงคลีดิน จึงทำลายจอมปลวก แล้วโกยเอาผงคลีดินไป เพราะการที่บุรุษผู้นั้นโกยเอาผงคลีดินไป ก็ไปปิดโพลงของจอมปลวก เมื่อเป็นเช่นนั้น งูตัวนั้น เมื่อหายใจไม่ได้ ก็ตายในที่นั้นนั่นแหละ พระคุณเจ้า งูตัวนั้นถึงแก่ความตายเพราะการกระทำของบุรุษคนนั้น มิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร”

“เอวเมว โข ภนฺเต นาคเสน ตถาคโตเยว ตตฺถ อธิกาโร เตสํ นาสนายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ในเรื่องนั้น พระตถาคตนั่นแหละ ทรงเป็นผู้จัดแจงให้ภิกษุเหล่านั้นพินาศ”

“ตถาคโต มหาราช ธมฺมํ เทสยมาโน อนุนยปฺปฏิฆํ น กโรติ, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺโต ธมฺมํ เทเสติ, เอวํ ธมฺเม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏิปนฺนา, เต ผุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต ปตนฺติ ฯ ยถา มหาราช ปุริสสฺส อมฺพํ วา ชมฺพุ วา มธุกํ วา จาลยมานสฺส ยานิ ตตฺถ ผลานิ สารานิ ทฬฺหพนฺธนานิ, ตานิ ตตฺเถว อจฺจุตานิ ติฏฺฐนฺติ, ยานิ ตตฺถ ผลานิ ปูติวณฺฏมูลานิ ทุพฺพลพนฺธนานิ, ตานิ ปตนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ธมฺมํ เทสยมาโน อนุนยปฺปฏิฆํ น กโรติ, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺโต ธมฺมํ เทเสติ, เอวํ ธมฺเม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏิปนฺนา, เต ผุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต ปตนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตเมื่อทรงแสดงธรรม ย่อมไม่ทรงกระทำความยินดี ยินร้าย ทรงเป็นผู้พ้นจากความยินดียินร้ายแสดงธรรม เมื่อทรงแสดงธรรมไปโดยอาการอย่างนี้ ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมตรัสรู้ ส่วนว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติมิชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมพลาดตกไป ขอถวายพระพร เมื่อบุรุษคนหนึ่ง เขย่าต้นมะม่วงก็ดี ต้นหว้าก็ดี ต้นมะซางก็ดี ในบรรดาผลไม้เหล่านั้น ผลเหล่าใด มั่นคง มีขั้วแข็งแรง ผลไม้เหล่านั้น ก็ยังคงติดอยู่ที่ต้นนั้นนั่นแหละ ไม่ตกหล่น ในบรรดาผลไม้เหล่านั้น ผลเหล่าใด มีโคนก้านเน่า มีขั้วอ่อนแอ ผลไม้เหล่านั้น ย่อมตกหล่น ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตเมื่อทรงแสดงธรรม ย่อมไม่ทรงกระทำความยินดียินร้าย ทรงเป็นผู้พ้นจากความยินดียินร้ายแสดงธรรม เมื่อทรงแสดงธรรมอยู่โดยอาการอย่างนี้ ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมตรัสรู้ ส่วนภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติมิชอบ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมพลาดตกไป ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช กสฺสโก ธญฺญํ โรเปตุกาโม เขตฺตํ กสติ, ตสฺส กสนฺตสฺส อเนกสตสหสฺสานิ ติณานิ มรนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ปริปกฺกมานเส สตฺเต โพเธนฺโต อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺโต ธมฺมํ เทเสติ, เอวํ ธมฺเม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต ติณานิ วิย มรนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ชาวนา ต้องการปลูกข้าว จึงไถนา เมื่อชาวนาผู้นั้น กำลังไถนาอยู่ ต้นหญ้าหลายแสนต้น ก็ตายไป ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตเมื่อจะทรงโปรดสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีใจสุกงอม (มีอินทรีย์แก่กล้า) ให้ได้ตรัสรู้ ก็ทรงเป็นผู้พ้นจากความยินดียินร้าย แสดงธรรม เมื่อทรงแสดงธรรมโดยอาการอย่างนี้ ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมตรัสรู้ ส่วนว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติผิด ภิกษุเหล่านั้น ก็ย่อมตายไปเหมือนหญ้า ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช มนุสฺสา รสเหตุ ยนฺเตน อุจฺฉุ ปีฬยนฺติ, เตสํ อุจฺฉุ ปีฬยมานานํ เย ตตฺถ ยนฺตมุขคตา กิมโย, เต ปีฬิยนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ปริปกฺกมานเส สตฺเต โพเธนฺโต ธมฺมยนฺตมภิปีฬยติ, เย ตตฺถ มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต กิมี วิย มรนฺตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมใช้แป้นยนต์คั้นอ้อย เพราะเหตุแห่งรส เมื่อมนุษย์เหล่านั้นกำลังคั้นอ้อยไป ก็ไปบีบเอาหมู่หนอนที่ไต่อยู่บน

หน้าแป้นยนต์ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตเมื่อจะทรงโปรดสัตว์ทั้งหลายผู้มีใจสุกงอม (มีอินทรีย์แก่กล้า) ให้ได้ตรัสรู้ ก็ทรงใช้แป้นยนต์ คือ ธรรมเทศนาบีบคั้นเอา ฉะนั้น ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติผิด ภิกษุเหล่านั้น ก็ย่อมตายไปเหมือนหมู่หนอน ฉันนั้นเหมือนกันแล”

“นนุ ภนฺเต นาคเสน เต ภิกฺขู ตาย ธมฺมเทสนาย ปติตา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ภิกษุเหล่านั้นพลาดตกไป เพราะธรรมเทศนานั้น มิใช่หรือ ?”

“อปิ นุ โข มหาราช ตจฺฉโก รุกฺขํ ตจฺฉนฺโต อุชุกํ ปริสุทฺธํ กโรตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ช่างถาก เมื่อจะถากไม้ ย่อมทำไม้ให้ตรง ทำให้เกลี้ยงเกลาได้ (ทั้งนั้น) หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต วชฺชนียํ อปเนตฺวา ตจฺฉโก รุกฺขํ อุชุกํ ปริสุทฺธํ กโรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ช่างถากจะคัดเอาส่วนที่ควรเว้นออกไปแล้วจึงจะทำไม้ให้ตรง ทำให้เกลี้ยงเกลาได้”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ปริสํ รกฺขนฺโต น สกฺโกติ อโพธนียเย สตฺเต โพเธตุํ, มิจฺฉาปฏิปนฺเน ปน สตฺเต อปเนตฺวา โพธเนยฺเย สตฺเต โพเธติ, อตฺตกเตน ปน เต มหาราช มิจฺฉาปฏิปนฺนา ปตนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตเมื่อจะทรงรักษาบริษัท ไม่ทรงอาจทำสัตว์ผู้ไม่สามารถตรัสรู้ให้ตรัสรู้ได้ แต่ว่าจะทรงนำสัตว์ผู้ปฏิบัติผิดทั้งหมดออกไป โปรดแต่สัตว์ผู้สามารถจะตรัสรู้ได้เท่านั้นให้ได้ตรัสรู้ ขอถวายพระพร ภิกษุผู้ปฏิบัติผิดเหล่านั้น ย่อมพลาดตกไปเพราะการกระทำของตน

“ยถา มหาราช กทลี เวฬุ อสฺสตรี อตฺตเชน หญฺญติ, เอวเมว โข มหาราช เย เต มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต อตฺตกเตน หญฺญนฺติ ปตนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร ต้นกล้วย ไม้ไผ่ แม่ม้าอัสดร ย่อมถูกฆ่า เพราะลูกที่เกิดในตนเอง ฉันใด ขอถวายพระพร ภิกษุผู้ปฏิบัติผิดเหล่านั้นเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้น ย่อมถูกฆ่า คือย่อมพลาดตกไป เพราะการกระทำของตน ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา มหาราช โจรา อตฺตกเตน จกฺขุปฺปาฏนํ สูลาโรปนํ สีสจฺเฉทนํ ปาปุณนฺติ, เอวเมว โข มหาราช เย เต มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต อตฺตกเตน หญฺญนฺติ ปตนฺติ ฯ เยสํ มหาราช สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, เตสํ ตํ เนว ภควโต กเตน, น ปเรสํ กเตน, อถ โข อตฺตโนเยว กเตน ฯ

ขอถวายพระพร พวกโจรถูกควักลูกตา ถูกเสียบด้วยหลาว ถูกตัดศีรษะเพราะการกระทำของตน ฉันใด ขอถวายพระพร ภิกษุเหล่าใดปฏิบัติผิด ภิกษุเหล่านั้น ก็ถูกฆ่าคือพลาดตกไป เพราะการกระทำของตน ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ภิกษุประมาณ ๖๐ รูปเหล่านั้น เกิดมีโลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปาก ข้อที่ภิกษุเหล่านั้นมีโลหิตร้อนๆ พุ่งออกจากปากนั้น หาเป็นเพราะการกระทำของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ หาเป็นเพราะการกระทำของคนเหล่าอื่นไม่ ที่แท้ เป็นเพราะการกระทำของตนเองนั่นแหละ

“ยถา มหาราช ปุริโส สพฺพชนสฺส อมตํ ทเทยฺย, เต ตํ อมตํ อสิตฺวา อโรคา ทีฆายุกา สพฺพีติโต ปริมุจฺเจยฺยุ, อถญฺญตโร ปุริโส ทุรุปจาเรน ตํ อสิตฺวา มรณํ ปาปุเณยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช อมตทายโก ปุริโส ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งให้ยาอมตะแก่ชนทุกคน คนเหล่านั้นกินยาอมตะแล้ว ก็เป็นผู้ไม่มีโรค มีอายุยืน พ้นจากเสนียดจัญไรทั้งปวง ต่อมา มีบุรุษคนใดคนหนึ่งดื่มยาอมตะนั้น โดยผิดวิธีการ แล้วถึงแก่ความตาย ขอถวายพระพร บุรุษผู้ให้ยาอมตะนั้น พึงได้บาปอะไร ๆ เพราะเหตุที่ได้ให้ยาอมตะแก่คนนั้น บ้างหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา เทวมนุสฺสานํ อมตํ ธมฺมทานํ เทติ, เย เต สตฺตา ภพฺพา, เต ธมฺมามเตน พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน เต สตฺตา อภพฺพา, เต ธมฺมามเตน หญฺญนฺติ ปตนฺติ ฯ โภชนํ มหาราช สพฺพสตฺตานํ ชีวิตํ รกฺขติ, ตเมกจฺเจ ภุญฺชิตฺวา วิสูจิกาย มรนฺติ, อปิ นุ โข โส มหาราช โภชนทายโก ปุริโส ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตก็ทรงมอบธรรมทานเป็นยาอมตะแก่พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดเป็นภัพพสัตว์ (สัตว์ผู้สมควรจะตรัสรู้) สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมตรัสรู้ธรรมได้ ส่วนสัตว์เหล่าใดเป็นผู้อาภัพ สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมถูกธรรมเทศนาฆ่าตาย คือ พลาดตกไปจากอมตธรรมนั้น ขอถวายพระพร อาหารย่อมรักษาชีวิตของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงไว้ สัตว์บางจำพวกบริโภคอาหารนั้น แล้วก็ตายเพราะโรคลงท้อง ขอถวายพระพร บุรุษผู้ให้อาหารนั้น พึงได้บาปอะไรๆ เพราะเหตุที่ได้ให้อาหารนั้นบ้างหรือหนอ ?"

"น หิ ภนฺเต"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "หามิได้ พระคุณเจ้า"

"เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา เทวมนุสฺสานำ อมตำ ธมฺมทานำ เทติ, เย เต สตฺตา ภพฺพา, เต ธมฺมามเตน พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน เต สตฺตา อภพฺพา, เต ธมฺมามเตน หญฺญนฺติ ปตนฺตี"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตก็ทรงมอบธรรมทานที่เป็นอมตะแก่เหล่าเทวดาและมนุษย์ในหมื่นโลกธาตุ สัตว์เหล่าใดเป็นภัพพสัตว์ สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมตรัสรู้ เพราะอาหารอมตะคือพระธรรมเทศนา ส่วนสัตว์เหล่าใดเป็นผู้อาภัพ สัตว์เหล่านั้นก็ถูกอาหารอมตะคือพระธรรมเทศนานั้น ทำให้ตาย คือ พลาดตกไป (จากอาหารอมตะคือพระธรรมเทศนานั้น)"

"สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตำ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ดีแล้ว พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมาแล้วอย่างนี้"

สพฺพสตฺตหิตผรณปญฺโห ทุติโย ฯ

จบสัพพสัตตหิตผรณปัญหาข้อที่ ๒

---

๓. วตฺถุคุยฺหนิทสฺสนปญฺห

๓. วัตถุคุยหนิทัสสนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการชี้แจงถึงวัตถุของลับ

[๓] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ตถาคเตน –

“กาเยน สำวโร สาธุ สาธุ วาจาย สำวโร
มนสา สำวโร สาธุ สาธุ สพฺพตฺถ สำวโร’ติ ฯ

[๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

“ความสำรวมทางกาย เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางวาจา เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมทางใจ เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำรวมในทวารทั้งปวง เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ”

“ปุน จ ตถาคโต จตุนฺนำ ปริสานำ มชฺเฌ นิสีทิตฺวา ปุรโต เทวมนุสฺสานำ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตำ วตฺถคุยฺหำ ทสฺเสสิ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตำ ‘กาเยน สำวโร สาธู’ติ, เตนหิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตำ วตฺถคุยฺหำ ทสฺเสสีติ ยำ วจนำ, ตำ มิจฺฉา ฯ ยทิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตำ วตฺถคุยฺหำ ทสฺเสติ, เตนหิ ‘กาเยน สำวโร สาธู’ติ ตมฺปิ วจนำ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

และยังมีคำกล่าวไว้อีกว่า ‘พระตถาคตประทับนั่งท่ามกลางบริษัท ๔ ทรงแสดงพระวัตถุคุยหะ (องคชาต) อันซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์ ในที่เบื้องหน้าของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘ความสำรวมทางกายเป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ’ ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ทรงแสดงวัตถุคุยหะอันซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า ทรงแสดงพระวัตถุคุยหะอันซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ความสำรวมทางกาย เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ปัญหาข้อนี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘กาเยน สำวโร สาธู’ติ, เสลสฺส จ พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ ทสฺสิตํ ฯ ยสฺส โข มหาราช ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺส โพธนตฺถาย ภควา อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทสฺเสติ, โสเยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ว่า ‘ความสำรวมทางกาย เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ’ ดังนี้ จริง และทรงแสดงวัตถุคุยหะอันซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์ จริง ขอถวายพระพร ผู้ใดเกิดความสงสัยในองค์พระตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงใช้พระฤทธิ์แสดงพระกาย (อื่น) มีส่วนเหมือนกับพระวรกาย (จริง) นั้นแก่ผู้นั้น เพื่อให้เขาได้รู้ (ได้หายสงสัย) เขาเท่านั้น ย่อมเห็นปาฏิหาริย์นั้นได้”

“โก ปเนตํ ภนฺเต นาคเสน สทฺทหิสฺสติ, ยํ ปริสคโต เอโกเยว ตํ คุยฺหํ ปสฺสติ, อวเสสา ตตฺเถว วสนฺตา น ปสฺสนฺตีติ ฯ อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ อุปทิส, การเณน มํ สญฺญาเปหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ท่านกล่าวว่า ‘เขาผู้อยู่ท่ามกลางบริษัทคนเดียวเท่านั้น ได้เห็นพระคุยหะนั้น คนที่เหลือซึ่งก็อยู่ ณ สถานที่นั้นเหมือนกันกลับไม่เห็น’ ดังนี้ ใครเล่าจักเชื่อถือได้ ในเรื่องนั้น ขอนิมนต์ท่านช่วยชี้แจงถึงเหตุผลแก่โยมเถิด ขอจงทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลเถิด”

“ทิฏฺจปุพฺโพ ปน ตยา มหาราช โกจิ พฺยาธิโต ปุริโส ปริกิณฺโณ ญาติมิตฺเตหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์เองเคยทรงทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บป่วยบางคนที่มีญาติมิตรทั้งหลายห้อมล้อมหรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมเคยเห็น พระคุณเจ้า”

“อปิ นุ โข สา มหาราช ปริสา ปสฺสเตตํ เวทนำ, ยาย โส ปุริโส เวทนาย เวทยตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นได้เสวยเวทนาใด บริษัทนั้นได้เห็นเวทนานั้นด้วยบ้างหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต, อตฺตนาเยว โส ภนฺเต ปุริโส เวทยตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่เห็นหรอก พระคุณเจ้า บุรุษผู้นั้นย่อมเสวย (ทุกขเวทนา) เฉพาะตนคนเดียวเท่านั้น”

“เอวเมว โข มหาราช ยสฺเสว ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺเสว ตถาคโต โพธนตฺถาย อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทสฺเสติ, โสเยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ผู้ใดเกิดความสงสัยในองค์พระตถาคต พระตถาคตก็จะทรงใช้พระฤทธิ์แสดงพระกาย (อื่น) อันมีส่วนเหมือนกับพระวรกาย (จริง) นั้น แก่ผู้นั้นเท่านั้น เพื่อให้เขาได้รู้ (ได้หายสงสัย) เขาเท่านั้นย่อมเห็นปาฏิหาริย์นั้นได้ ?”

“ยถา วา ปน มหาราช กญฺจิเทว ปุริสํ ภูโต อาวิเสยฺย, อปิ นุ โข สา มหาราช ปริสา ปสฺสติ ตํ ภูตาคมนนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ภูตเข้าสิงบุรุษไรๆ ขอถวายพระพร บริษัทนั้น ได้เห็นการมาของภูตตนนั้นด้วยบ้างหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภนฺเต โสเยว อาตุโร ตสฺส ภูตสฺส อาคมนํ ปสฺสตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า บุรุษคนนั้นเท่านั้นผู้กระสับกระส่าย ย่อมเห็นการมาของภูตตนนั้น”

“เอวเมว โข มหาราช ยสฺเสว ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺเสว ตถาคโต โพธนตฺถาย อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทสฺเสติ, โสเยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เฉพาะผู้ใดที่เกิดความสงสัยในพระตถาคต พระตถาคตก็จะทรงใช้พระฤทธิ์แสดงพระกาย (อื่น) อันมีส่วนเหมือนกับพระวรกาย (จริง) นั้น แก่ผู้นั้นเท่านั้น เพื่อให้เขาได้รู้ (ได้หายสงสัย) เขาเท่านั้นย่อมเห็นปาฏิหาริย์นั้นได้”

“ทุกฺกรํ ภนฺเต นาคเสน ภควตา กตํ, ยํ เอกสฺสปิ อทสฺสนียํ, ตํ ทสฺเสนฺเตนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ทรงแสดงสิ่งที่ใคร ๆ แม้สักคนหนึ่งไม่อาจเห็นได้ จัดว่าเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กระทำสิ่งที่ทำได้ยาก”

“น มหาราช ภควา คุยฺหํ ทสฺเสสิ, อิทฺธิยา ปน ฉายํ ทสฺเสสี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงพระคุยหะ (ของจริง) หรอก แต่ว่า ทรงใช้พระฤทธิ์แสดงเพียงพระฉายา”

“ฉายายปิ ภนฺเต ทิฏฺฐาย ทิฏฺฐเมว โหติ คุยฺหํ, ยํ ทิสฺวา นิฏฺฐํ คโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เมื่อเขาได้เห็นพระฉายาแล้ว ก็นับว่าเป็นอันได้เห็นพระคุยหะจริงนั่นแหละ เพราะพอเห็นแล้วก็ปลงใจได้ (สิ้นสงสัย)”

“ทุกฺกรญฺจาปิ มหาราช ตถาคโต กโรติ โพธเนยฺเย สตฺเต โพเธตุํ ฯ ยทิ มหาราช ตถาคโต กิริยํ หาเปยฺย, โพธเนยฺยา สตฺตา น พุชฺเฌยฺยุํ ฯ ยสฺมา จ โข มหาราช โยคญฺญู ตถาคโต โพธเนยฺเย สตฺเต โพเธตุํ, ตสฺมา ตถาคโต เยน เยน โยเคน โพธเนยฺยา พุชฺฌนฺติ, เตน เตน โยเคน โพธเนยฺเย โพเธติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากอย่างหนึ่ง คือ การที่ทรงโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้ ขอถวายพระพร ถ้าหากว่าพระตถาคตทรงเลิกละการกระทำ (การโปรดสัตว์ให้รู้) สัตว์ทั้งหลายผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ก็ไม่อาจจะรู้ได้ ขอถวายพระพร ก็เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ที่จะโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้ สัตว์ทั้งหลายผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ย่อมรู้ได้ด้วยวิธีการใด ๆ ก็ทรงใช้วิธีการนั้น ๆ โปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้

“ยถา มหาราช ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต เยน เยน เภสชฺเชน อาตุโร อโรโค โหติ, เตน เตน เภสชฺเชน อาตุรํ อุปสงฺกมติ, วมนียํ วเมติ, วิเรจนียํ วิเรเจติ, อนุเลปนียํ อนุลิมฺเปติ, อนุวาสนียํ อนุวาเสติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต เยน เยน โยเคน โพธเนยฺยา สตฺตา พุชฺฌนฺติ, เตน เตน โยเคน โพเธติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า คนเจ็บป่วยจะเป็นผู้ไม่มีโรคได้ด้วยยาขนานใด ๆ ศัลยแพทย์ก็ใช้ยาขนานนั้น ๆ รักษาคนเจ็บป่วย ทำให้อาเจียนออกมา ทำให้ถ่ายออกมา ใช้ทาส่วนที่ต้องทา ใช้อบส่วนที่ต้องอบ ฉันใด ขอถวายพระพร สัตว์ทั้งหลายผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ย่อมรู้ได้ด้วยวิธีการใด ๆ พระตถาคตก็ทรงใช้วิธีการนั้นโปรดให้รู้ ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช อิตฺถี มูฬฺหคพฺภา ภิสกฺกสฺส อทสฺสนียํ คุยฺหํ ทสฺเสติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต โพธเนยฺเย สตฺเต โพเธตุํ อทสฺสนียํ คุยฺหํ อิทฺธิยา ฉายํ ทสฺเสสิ ฯ นตฺถิ มหาราช อทสฺสนีโย นาม โอกาโส ปุคฺคลสฺส อุปาทาย ฯ ยทิ มหาราช

โกจิ ภควโต หทยํ ทิสฺวา พุชฺเฌยฺย, ตสฺสปิ ภควา โยเคน หทยํ ทสฺเสยฺย, โยคญฺญู มหาราช ตถาคโต เทสนากุสโล ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หญิงมีครรภ์หลง (ผิดปกติ) ย่อมแสดงของลับที่ไม่ควรแสดงแก่หมอ ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงใช้ฤทธิ์ให้เขาเห็นพระคุยหะอันเป็นของไม่ควรแสดง ซึ่งเป็นเพียงพระฉายา เพื่อที่จะโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร มุ่งถึงบุคคลแล้ว โอกาสที่ชื่อว่าไม่ควรแสดง ย่อมไม่มี ขอถวายพระพร หากว่า บางคนต้องการเห็นพระหทัย (หัวใจ) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียก่อน จึงจะรู้ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงแสดงพระหทัยด้วยวิธีการ แม้แก่บุคคลนั้น มหาบพิตร พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ทรงเป็นผู้ฉลาดในพระเทศนา

“นนุ มหาราช ตถาคโต เถรสฺส นนฺทสฺส อธิมุตฺตึ ชานิตฺวา ตํ เทวภวนํ เนตฺวา เทวกญฺญาโย ทสฺเสสิ ‘อิมินายํ กุลปุตฺโต พุชฺฌิสฺสตี’ติ, เตน จ โส กุลปุตฺโต พุชฺฌิ ฯ อิติ โข มหาราช ตถาคโต อเนกปริยาเยน สุภนิมิตฺตํ หีเพนฺโต ครหนฺโต ชิคุจฺฉนฺโต ตสฺส โพธนเหตุ กกุฏปาทินิโย อจฺฉราโย ทสฺเสสิ ฯ เอวมฺปิ ตถาคโต โยคญฺญู เทสนากุสโล ฯ

ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงทราบว่าพระนันทเถระจะหลุดพ้น จึงทรงนำท่านไปสู่เทวโลก ให้เห็นพวกนางเทพกัญญาทั้งหลาย ด้วยทรงดำริว่า ‘ด้วยวิธีนี้ กุลบุตรผู้นี้จักรู้ได้’ ดังนี้ มิใช่หรือ ? และกุลบุตรผู้นั้นก็ได้รู้แล้วด้วยวิธีนั้น ขอถวายพระพร พระตถาคตผู้ทรงตำหนิติเตียนของสวยงามโดยปริยายเป็นอันมาก ทรงรังเกียจอยู่อย่างนี้ ก็ยังโปรดให้เห็นพวกนางฟ้าผู้มีเท้าแดงอ่อนเช่นกับเท้านกพิราบ เพราะเหตุที่จะโปรดให้ท่านได้ตรัสรู้ พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ฉลาดในพระเทศนา แม้อย่างนี้

“ปุน จปรํ มหาราช ตถาคโต เถรสฺส จูฬปนฺถกสฺส ภาตรา นิกฺกฑฺฒิตสฺส ทุกฺขิตสฺส ทุมฺมนสฺส อุปคนฺตฺวา สุขุมํ โจฬขณฺฑํ อทาสิ ‘อิมินายํ กุลปุตฺโต พุชฺฌิสฺสตี’ติ, โส จ กุลปุตฺโต เตน การเณน ชินสาสเน วสีภาวํ ปาปุณิ ฯ เอวมฺปิ มหาราช ตถาคโต โยคญฺญู เทสนากุสโล ฯ

ขอถวายพระพร ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระจูฬปันถกเถระ ถูกพระพี่ชายขับไล่ ก็เป็นทุกข์ เสียใจอยู่ พระตถาคตก็เสด็จเข้าไปหาแล้ว ทรงมอบผ้าเนื้อละเอียดผืนหนึ่งให้ไป ด้วยทรงดำริว่า ‘กุลบุตรผู้นี้ จักบรรลุได้ด้วยวิธีนี้’ ดังนี้ และกุลบุตรผู้นั้น ได้บรรลุวสีภาวะในศาสนาของพระชินสีห์ ด้วยวิธีการนั้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงรู้จักวิธีการ ฉลาดในพระเทศนา แม้อย่างนี้

“ปุน จปรํ มหาราช ตถาคโต พฺราหฺมณสฺส โมฆราชสฺส ยาว ตติยํ ปญฺหํ ปุฏฺโจ น พฺยากาสิ ‘เอวมิมสฺส กุลปุตฺตสฺส มาโน อุปสมิสฺสติ, มานูปสมา อภิสมโย ภวิสฺสตี’ติ, เตน จ ตสฺส กุลปุตฺตสฺส มาโน อุปสมิ, มานูปสมา โส พฺราหฺมโณ ฉสุ อภิญฺญาสุ วสีภาวํ ปาปุณิ ฯ เอวมฺปิ มหาราช ตถาคโต โยคญฺญู เทสนากุสโล”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง พระตถาคต เมื่อทรงถูกพระโมฆราชพราหมณ์ถามปัญหาที่ ๓ ก็ไม่ทรงเฉลย ด้วยทรงดำริว่า ‘มานะของกุลบุตรผู้นี้ จักสงบได้ โดยวิธีการอย่างนี้’ พราหมณ์ผู้สงบมานะได้แล้ว จักบรรลุได้ ดังนี้ มานะของกุลบุตรนั้น ก็ได้สงบแล้ว ด้วยวิธีการนั้น พราหมณ์ผู้สงบมานะได้แล้วนั้น ได้บรรลุวสีภาวะในอภิญญา ๖ ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ฉลาดในพระเทศนา แม้อย่างนี้”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน สุนิพฺเพจิโต ปญฺโห พหุวิเธหิ การเณหิ คหนํ อคหนํ กตํ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, คณฺฐิ ภินฺโน, ภคฺคา ปรวาทา, ชินปุตฺตานํ จกฺขุ ตยา อุปฺปาทิตํ, นิปฺปฏิภานา ติตฺถิยา, ตฺวํ คณิวรปวรมาสชฺชา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สาธุ พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้คลี่คลายปัญหาด้วยเหตุผลหลายอย่างดีแล้ว ถางรกชัฏแล้ว ทำที่มืดให้เป็นที่สว่างได้แล้ว ทำลายเงื่อมปมได้แล้ว หักล้างวาทะของบุคคลอื่นได้แล้ว ได้มอบดวงตาให้แก่พระชินบุตรทั้งหลายแล้ว ทำพวกเดียรถีย์ทั้งหลายให้หมดปฏิภาณแล้ว ท่านเป็นผู้องอาจอย่างยิ่งในหมู่คณะผู้ประเสริฐ”

วตฺถุคุยฺหนิทสฺสนปญฺโห ตติโย ฯ

จบวัตถุคุยหนิทัสสนปัญหาข้อที่ ๓

---

๔. ผรุสวาจาภาวปญฺห

๔. ผรุสวาจาภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นผู้มีผรุสวาจา

[๔] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา ‘ปริสุทฺธวจีสมาจาโร อาวุโส ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รกฺเขยฺย ‘มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติ ฯ ปุน จ ตถาคโต เถรสฺส สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ ปาราชิกํ ปญฺญเปนฺโต ผรุสาหิ วาจาหิ โมฆปุริสวาเทน สมุทาจริ, เตน จ โส เถโร โมฆปุริสวาเทน มงฺกุจิตฺตวเสน รุนฺธิตตฺตา วิปฺปฏิสารี นาสกฺขิ อริยมคฺคํ ปฏิวิชฺฌิตุ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ปริสุทฺธวจีสมาจาโร ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, เตนหิ ตถาคเตน เถรสฺส สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ โมฆปุริสวาเทน สมุทาจิณฺณนฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ภควตา เถรสฺส สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ โมฆปุริสวาเทน สมุทาจิณฺณํ, เตนหิ ปริสุทฺธวจีสมาจาโร ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตนฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระได้ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตทรงมีวจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริตที่พระองค์ตรัสรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น ๆ อย่าได้รู้วจีทุจริตของเรานี้’ ยังมีกล่าวไว้อีกว่า พระตถาคตผู้จะทรงบัญญัติสิกขาบทข้อปาราชิก ในเพราะความผิดพลาดของพระสุทินนกลันทบุตรเถระ ทรงมีผรุสวาจา เปล่งคำว่า โมฆบุรุษ ด้วยคำว่า โมฆบุรุษนั้น เป็นเหตุให้เถระนั้นร้องไห้ เดือดร้อน ด้วยอำนาจแห่งความละอายจิต ไม่อาจแทงตลอดพระอริยมรรคได้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีวจีสมาจารบริสุทธิ์ วจีทุจริตไม่มีแก่พระตถาคต จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘พระตถาคตทรงเปล่งพระวาจาว่า โมฆบุรุษ ในเพราะความผิดพลาดของพระสุทินนกลันทบุตรเถระ’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งวาจาด้วยคำว่า โมฆบุรุษ ในเพราะความผิดพลาดของพระสุทินนกลันทบุตรเถระ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้มีวจีสมาจารบริสุทธิ์ วจีทุจริตย่อมไม่มีแก่พระตถาคต’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด แม้ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา ‘ปริสุทฺธวจีสมาจาโร อาวุโส ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รกฺเขยฺย ‘มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติ ฯ อายสฺมโต จ สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ ปาราชิกํ ปญฺญเปนฺเตน ภควตา โมฆปุริสวาเทน สมุทาจิณฺณํ, ตญฺจ ปน อทุฏฺฐจิตฺเตน อสารมฺเภน ยาถาวลกฺขเณน ฯ กิญฺจ ตตฺถ ยาถาวลกฺขณํ, ยสฺส มหาราช ปุคฺคลสฺส อิมสฺมึ อตฺตภาเว จตุสจฺจาภิสมโย น โหติ, ตสฺส ปุริสตฺตนํ โมฆํ อญฺญํ กยิรมานํ อญฺเญน สมฺภวติ, เตน วุจฺจติ ‘โมฆปุริโส’ติ ฯ อิติ มหาราช ภควตา อายสฺมโต สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส สภาววจเนน สมุทาจิณฺณํ, โน อภูตวาเทนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ท่านพระธรรมเสนาบดีสารี-บุตรเถระได้ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตมีวจีสมาจารบริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริต ที่พระตถาคตทรงรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น อย่าได้รู้วจีทุจริตของเรานี้’ ดังนี้ จริง และมีคำกล่าวว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบทข้อปาราชิกในเพราะความผิดพลาดของท่านพระสุทินนกลันทบุตร ได้ทรงเปล่งด้วยวาจาว่า โมฆบุรุษ’ จริง แต่ว่าข้อนั้นทรงเปล่งด้วยพระจิตที่ไม่ประทุษร้าย ด้วยหาความแข่งดีมิได้ ด้วยลักษณะตามที่เป็นจริง ก็ลักษณะตามที่เป็นจริงในเรื่องนั้น คืออะไรเล่า ? ขอถวายพระพร บุคคลใดหาการตรัสรู้สัจจะ ๔ ในอัตภาพนี้มิได้ ความเป็นบุรุษของบุคคลนั้น ก็เป็นโมฆะ คือ เกิดเป็นอีกอย่างหนึ่งจากอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุนั้น จึงเรียกเขาว่า โมฆบุรุษ ขอถวายพระพร ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระวาจาที่เป็นจริง ต่อท่านสุทินนกลันทบุตร ไม่ใช่วาจาที่ไม่เป็นจริงด้วยประการฉะนี้”

“สภาวมฺปิ ภนฺเต นาคเสน โย อกฺโกสนฺโต ภณติ, ตสฺส มยํ กหาปณํ ทณฺฑํ ธาเรม, อปราโธเยว โส วตฺถุ นิสฺสาย วิสุ โวหารํ อาจรนฺโต อกฺโกสตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดกล่าวด่าว่าเขา แม้เป็นเรื่องจริง โยมจะสั่งให้เขาปรับสินไหม ให้ลงทัณฑ์ต่อผู้นั้น ข้อที่ตัวเขานั้น อาศัยเรื่องจริง เปล่งโวหารด่าแต่ละคำก็จัดว่าเป็นคนผิดนั่นแหละ”

“อตฺถิ ปน มหาราช, สุตปุพฺพํ ตยา ขลิตสฺส อภิวาทนํ วา ปจฺจุฏฺฐานํ วา สกฺการํ วา อุปายนานุปฺปทานํ วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร มีบ้างไหม เรื่องที่พระองค์เคยสดับมาว่า คนมีความพลั้งพลาด ก็ควรได้รับการกราบไหว้ หรือการลุกรับ หรือการสักการบูชา หรือการมอบรางวัล ?”

“น หิ ภนฺเต ยโต กุโตจิ ยตฺถ กตฺถจิ ขลิโต, โส ปริภาสนารโห โหติ ตชฺชนารโห, อุตฺตมงฺคมฺปิสฺส ฉินฺทนฺติ หนนฺติปิ พนฺธนฺติปิ ฆาเตนฺติปิ ฌาเปนฺติปี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มี พระคุณเจ้า คนพลั้งพลาดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ย่อมเป็นผู้ควรจะถูกด่าว่า ควรกำหราบ อาจต้องตัดศีรษะเขาบ้าง เบียดเบียนบ้าง จองจำบ้าง ฆ่าบ้าง เผาให้ตายบ้าง”

“เตนหิ มหาราช ภควตา กิริยาเยว กตา, โน อกิริยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำกิจที่ควรทำ ไม่ใช่ทรงทำกิจที่ไม่ควรทำ”

“กิริยมฺปิ ภนฺเต นาคเสน กุรุมาเนน ปติรูเปน กาตพฺพํ อนุจฺฉวิเกน, สวเนนปิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคตสฺส สเทวโก โลโก โอตฺตปฺปติ หิริยติ ภิยฺโย ทสฺสเนน ตตฺตฺตรึ อุปสงฺกมเนน ปยิรุปาสเนนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงทำแม้สิ่งที่ควรทำ ก็น่าจะทรงทำโดยเหมาะ โดยควร, พระคุณเจ้านาคเสน ชาวโลกพร้อมทั้งเทวดา ย่อมเกรงกลัว ย่อมละอายต่อพระตถาคต แม้โดยเพียงแต่ได้ยิน (พระนาม) เท่านั้น พอได้เห็น ก็ยิ่งกลัว ได้เข้าเฝ้า ได้นั่งใกล้ ก็ยิ่งกลัวขึ้นไปกว่านั้น”

“อปิ นุ โข มหาราช ติกิจฺฉโก อภิสนฺเน กาเย กุปิเต โทเส สิเนหนียานิ เภสชฺชานิ เทตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร คนเราเมื่อในร่างกายเกิดมีโทษ (โรค) กำเริบขึ้น หมอจะให้แต่ยาที่น่ากินทั้งนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต ติณฺหานิ เลขนียานิ เภสชฺชานิ เทตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า หมอจะให้ยาล้วนแต่ที่ขมขื่น”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต สพฺพกิเลสพฺยาธิวูปสมาย อนุสิฏฺฐึ เทติ, ผรุสาปิ มหาราช ตถาคตสฺส วาจา สตฺเต สิเนหยติ, มุทุเก กโรติ ฯ ยถา มหาราช อุณฺหมฺปิ อุทกํ ยํ กิญฺจิ สิเนหนียํ สิเนหยติ, มุทุกํ กโรติ, เอวเมว โข มหาราช ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตฺถวตี โหติ กรุณาสหคตา ฯ ยถา มหาราช ปิตุวจนํ ปุตฺตานํ อตฺถวนฺตํ โหติ กรุณาสหคตํ, เอวเมว โข มหาราช ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตฺถวตี โหติ กรุณา-สหคตา ฯ ผรุสาปิ มหาราช ตถาคตสฺส วาจา สตฺตานํ กิเลสปฺปหานา โหติ ฯ ยถา มหาราช ทุคฺคนฺธมฺปิ โคมุตฺตํ ปีตํ วิรสมฺปิ อคทํ ขายิตํ สตฺตานํ พฺยาธิ หนติ, เอวเมว โข มหาราช ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตฺถวตี กรุณาสหคตา ฯ ยถา มหาราช มหนฺโตปิ ตูลปุญฺโช ปรสฺส กาเย นิปติตฺวา รุชํ น กโรติ, เอวเมว โข มหาราช ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา น กสฺสจิ ทุกฺขํ อุปฺปาเทตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตก็ทรงมอบคำอนุศาสน์ เพื่อสงบความเจ็บป่วยคือกิเลสทั้งปวง ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายรักใคร่ได้ ทำให้เป็นคนอ่อนโยนได้ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำร้อน ย่อมอาจทำบางสิ่งบางอย่างที่อาจหลอมเหลวได้ ให้หลอมได้ ทำให้อ่อนตัวได้ ฉันใด ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคตแม้ว่าหยาบ ก็ย่อมเป็นวาจาที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณา ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า คำพูดของบิดา ย่อมเป็นคำพูดที่มีประโยชน์ต่อบุตรทั้งหลาย ประกอบด้วยความกรุณา ฉันใด ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ย่อมเป็นวาจาที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณา ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ย่อมเป็นพระวาจาที่เป็นเหตุละกิเลสของสัตว์ทั้งหลาย ฉันนั้น ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำปัสสาวะโค แม้มีกลิ่นเหม็น ที่สัตว์ได้ดื่มแล้ว ยา แม้หารสชาติมิได้ ที่สัตว์ได้กินแล้ว ย่อมกำจัดความเจ็บป่วยของสัตว์ทั้งหลายได้ ฉันใด ขอถวายพระพร วาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็เป็นพระวาจาที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณา ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า นุ่น แม้ว่าเป็นกองใหญ่ ตกถูกร่างกายใคร ก็ไม่สร้างความเจ็บปวด ฉันใด ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ไม่ทำความทุกข์ให้เกิดแก่ใคร ๆ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“สุวินิจฺฉิโต ภนฺเต นาคเสน ปญฺโห พหูหิ การเณหิ, สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้วินิจฉัยปัญหาดีแล้ว ด้วยเหตุผลเป็นอันมาก ดีละ พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้อย่างนี้”

ผรุสวาจาภาวปญฺโห จตุตฺโถ ฯ

จบผรุสวาจาภาวปัญหาข้อที่ ๔

---

๕. รุกฺขอเจตนาภาวปญฺห

๕. รุกขอเจตนาภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความไม่มีจิตใจของต้นไม้

[๕] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ตถาคเตน –

‘อเจตนำ พฺราหฺมณ อสฺสุณนฺตำ
ชาโน อชานนฺตมิมำ ปลาสำ
อารทฺธวีริโย ธุวำ อปฺปมตฺโต
สุขเสยฺยำ ปุจฺฉสิ กิสฺส เหตู’ติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

‘พราหมณ์ ท่านก็รู้ว่า ใบไม้นี้ไม่มีจิตใจ ไม่ได้ยินเสียง และไม่มีความรู้สึก เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ลืม เพียรพยายามถามอยู่เป็นนิตย์ถึงการนอนเป็นสุขเล่า ?’

ปุน จ ภณิตำ –

‘อิติ ผนฺทนรุกฺโขปิ ตาวเท อชฺฌภาสถ
มยฺหมฺปิ วจนำ อตฺถิ ภารทฺวาช สุโณหิ เม’ติ ฯ

และยังตรัสไว้อีกว่า

‘ในทันใดนั้น รุกขเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นสะคร้อ ก็ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ถึงข้าพเจ้าก็มีคำที่จะพูด ภารทวาชะ โปรดฟังคำของข้าพเจ้า’

“ยทิ ภนฺเต นาคเสน รุกฺโข อเจตโน, เตนหิ ผนฺทเนน รุกฺเขน ภารทฺวาเชน สห สลฺลปิตนฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ผนฺทเนน รุกฺเขน ภารทฺวาเชน สทฺธึ สลฺลปิตํ, เตนหิ รุกฺโข อเจตโนติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าต้นไม้เป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า ‘ต้นสะคร้อได้พูดจากับพราหมณ์ภารทวาชะ’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่า ต้นสะคร้อได้พูดจากับพราหมณ์ภารทวาชะ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ต้นไม้เป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด แม้ปัญหานี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘รุกฺโข อเจตโน’ติ, ผนฺทเนน จ รุกฺเขน ภารทฺวาเชน สทฺธึ สลฺลปิตํ, ตญฺจ ปน วจนํ โลกสมญฺญาย ภณิตํ ฯ นตฺถิ มหาราช อเจตนสฺส รุกฺขสฺส สลฺลาโป นาม, อปิจ มหาราช ตสฺมึ รุกฺเข อธิวตฺถาย เทวตาเยตํ อธิวจนํ รุกฺโขติ, รุกฺโข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ, ยถา มหาราช สกฏฺ ธญฺญสฺส ปริปูรึ ธญฺญสกฏนฺติ ชโน โวหรติ, น จ ตํ ธญฺญมยํ สกฏฺ, รุกฺขมยํ สกฏฺ, ตสฺมึ สกเฏ ธญฺญสฺส ปน อากิริตตฺตา ธญฺญสกฏนฺติ ชโน โวหรติ, เอวเมว โข มหาราช น รุกฺโข สลฺลปติ, รุกฺโข อเจตโน, ยา ปน ตสฺมึ รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตํ อธิวจนํ รุกฺโขติ, รุกฺโข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตข้อความนี้ว่า ‘ต้นไม้เป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ’ ดังนี้ จริง แต่ที่ตรัสว่า ต้นสะคร้อได้พูดจากับพราหมณ์ภารทวาชะนั้น เป็นอันตรัสไปตามโวหารโลก ขอถวายพระพร ขึ้นชื่อว่าต้นไม้ซึ่งหาจิตใจมิได้ ย่อมหาการพูดจามิได้ คำว่า ‘ต้นไม้นี้เป็นชื่อเรียกเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้นี้’ ก็คำว่า ‘ต้นไม้พูดจา’ นี้ เป็นบัญญัติทางโลก ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ชนทั้งหลาย ย่อมเรียกเกวียนที่เต็มด้วยข้าวว่า ‘เกวียนข้าว’ ความจริง เกวียนที่ทำด้วยข้าวนั้น หามีไม่ มีแต่เกวียนที่ทำด้วยไม้ แต่เพราะในเกวียนนั้น มีข้าวอยู่เกลื่อนกล่น ชนทั้งหลายจึงเรียกว่าเกวียนข้าว ฉันใด ขอถวายพระพร ต้นไม้พูดจาไม่ได้หรอก ต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่ว่า ที่ต้นไม้นั้นมีเทวดาตนใดสิงสถิตย์อยู่ ก็ย่อมมีชื่อเรียกเทวดาตนนั้นว่า ‘ต้นไม้’ ฉันนั้นเหมือนกัน ก็คำพูดว่า ‘ต้นไม้พูดจา’ นี้ เป็นบัญญัติของชาวโลก

“ยถา วา ปน มหาราช ทธึ มนฺถยมาโน ตกฺกํ มนฺเถมีติ โวหรติ, น ตํ ตกฺกํ, ยํ โส มนฺเถติ, ทธึเยว โส มนฺเถนฺโต ตกฺกํ มนฺเถมีติ โวหรติ, เอวเมว โข มหาราช น รุกฺโข สลฺลปติ, รุกฺโข อเจตโน ฯ ยา ปน ตสฺมึ รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตํ อธิวจนํ รุกฺโขติ, รุกฺโข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า คนผู้กำลังกวนนมส้มอยู่ ย่อมกล่าวว่า เรากำลังกวนเปรียง ก็สิ่งที่เขากำลังกวนอยู่ไม่ใช่เปรียง เป็นนมส้มนั่นแหละ เขากำลังกวนอยู่ ก็กล่าวว่า เรากำลังกวนเปรียง ฉันใด ขอถวายพระพร ต้นไม้พูดจาไม่ได้หรอก ต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่ว่า ที่ต้นไม้นั้น มีเทวดาตนใดสิงสถิตย์อยู่ ก็ย่อมมีชื่อเรียกเทวดาตนนั้นว่า ต้นไม้ ฉันนั้นเหมือนกัน ก็คำว่า ต้นไม้พูดจา นี้ เป็นบัญญัติของชาวโลก

“ยถา วา ปน มหาราช อสนฺตํ สาเธตุกาโม สนฺตํ สาเธมีติ โวหรติ, อสิทฺธึ สิทฺธนฺติ โวหรติ, เอวเมสา โลกสมญฺญา, เอวเมว โข มหาราช น รุกฺโข สลฺลปติ, รุกฺโข อเจตโน ฯ ยา ปน ตสฺมึ รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตํ อธิวจนํ รุกฺโขติ, รุกฺโข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ, ยาย มหาราช โลกสมญฺญาย ชโน โวหรติ, ตถาคโตปิ ตาเยว โลกสมญฺญาย สตฺตานํ ธมฺมํ เทเสตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เวลาที่คนผู้ต้องการทำสิ่งที่ยังไม่มีให้สำเร็จ ย่อมกล่าวว่า เรากำลังทำสิ่งที่มีอยู่ให้สำเร็จ ย่อมกล่าวถึงสิ่งที่ยังไม่สำเร็จ ว่าสำเร็จ จัดว่าเป็นโวหารของชาวโลก ฉันใด ขอถวายพระพร ต้นไม้พูดจาไม่ได้หรอก ต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่ว่าที่ต้นไม้นั้น มีเทวดาตนใดสิงสถิตย์อยู่ ก็ย่อมมีชื่อเรียกว่าเทวดาตนนั้นว่า ต้นไม้ฉันนั้นเหมือนกัน ก็คำว่า ‘ต้นไม้พูดจา’ นี้ เป็นบัญญัติของชาวโลก ขอถวายพระพร ชนทั้งหลายกล่าวขานกันด้วยโวหารของชาวโลก ใด พระตถาคตก็ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยโวหารของชาวโลกนั้นนั่นแหละ

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้”

รุกฺขเจตนาภาวปญฺโห ปญฺจโม ฯ

จบรุกขเจตนาภาวปัญหาข้อที่ ๕

---

๖. ปิณฑปาตมหปฺผลปญฺห

๖. ปิณฑปาตมหัปผลปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปิณฑบาตที่มีผลมาก

[๖] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ธมฺมสงฺคีติการเกหิ เถเรหิ –

“จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา กมฺมารสฺสาติ เม สุตํ
อาพาธํ สมฺผุสี ธีโร ปพาฬฺหํ มารณนฺติกนฺ’ติ ฯ

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระเถระผู้ทำสังคายนาพระธรรม ได้กล่าวคำนี้ว่า

“โยมได้ฟังมาว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระปรีชา เสวย
พระกระยาหารของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว ทรงพระประชวร
อย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน’ ดังนี้

“ปุน จ ภควตา ภณิตํ ‘เทฺวเม อานนฺท ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จ ฯ กตเม เทฺว ? ยญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุชฺฌิ, ยญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ ฯ อิเม เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา, อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา’ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควโต จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุตฺตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปนฺโน, ปพาฬฺหา จ เวทนา ปวตฺตา มารณนฺติกา, เตนหิ ‘เทฺวเม อานนฺท ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ เทฺวเม ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จ, เตนหิ ภควโต จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุตฺตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปนฺโน, ปพาฬฺหา จ เวทนา ปวตฺตา มารณนฺติกาติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ

และพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อีกว่า ‘อานนท์ บิณฑบาต ๒ คราว มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน ฯลฯ มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า ยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่นๆ บิณฑบาต ๒ คราว อะไรบ้าง ได้แก่ บิณฑบาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ก็ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณคราวหนึ่ง บิณฑบาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ก็ได้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ คราวหนึ่ง บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์

มากกว่า บิณฑบาตอื่น ๆ นัก' ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสวยพระกระยาหารของนายจุนทะแล้ว พระอาการที่แรงกล้าก็เกิดขึ้น และพระเวทนาสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน ก็เป็นไป จริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสว่า 'อานนท์ บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่าและมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ นัก' ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ถ้าหากว่า บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ นัก จริงแล้วไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสวยพระกระยาหารของนายจุนทะแล้ว พระอาพาธที่แรงกล้าก็เกิดขึ้น และพระเวทนาสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพานก็เป็นไป' ดังนี้ ย่อมไม่ถูกต้อง

กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน โส ปิณฺฑปาโต วิสคตตาย มหปฺผโล, โรคุปฺปาทกตาย มหปฺผโล, อายุวินาสกตาย มหปฺผโล, ภควโต ชีวิตหรณตาย มหปฺผโล ? ตตฺถ เม การณํ พฺรูหิ ปรวาทานํ นิคฺคหาย, เอตฺถายํ ชโน สมฺมูฬฺโห โลภวเสน อติพหุ ขายิเตน โลหิต-ปกฺขนฺทิกา อุปฺปนฺนาติ ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปณฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ''ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน บิณฑบาตนั้น เมื่อถึงความเป็นยาพิษไป จะมีผลมากได้หรือหนอ เมื่อทำให้เกิดโรค จะมีผลมากได้หรือหนอ เมื่อทำอายุให้พินาศ จะมีผลมากได้หรือหนอ เมื่อคร่าพระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะมีผลมากได้หรือหนอ เพื่อเป็นการข่มปรปวาทะ ขอท่านจงกล่าวเหตุผลในความข้อนั้น แก่โยมเถิด ในเรื่องนี้ ยังมีคนหลงเข้าใจว่า โรคถ่ายเป็นเลือดเกิดขึ้น เพราะพระกระยาหารที่เสวยมากเกินไป ด้วยอำนาจแห่งความอยาก ปัญหาแม้นี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

''ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ธมฺมสงฺคีติการเกหิ เถเรหิ –

''จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา กมฺมารสฺสาติ เม สุตํ
อาพาธํ สมฺผุสี ธีโร ปพาฬฺหํ มารณนฺติกนฺ'ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระเถระผู้ทำการสังคายนาพระธรรม ได้กล่าวข้อความนี้ไว้ว่า

"โยมได้ฟังมาว่า 'พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระปรีชา เสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว ทรงพระประชวรอย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน" ดังนี้ จริง

“ภควตา จ ภณิตๆ ‘เทฺวเม อานนฺท ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสๆสตรา จ ฯ กตเม เทฺว ? ยญฺจ ปิณฺฑปาตๆ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุตฺตรๆ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุชฺฌิ, ยญฺจ ปิณฺฑปาตๆ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, อิเม เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา, อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสๆสตรา จา’ติ ฯ

และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ‘อานนท์ บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก บิณฑบาต ๒ คราว อะไรบ้าง ได้แก่ บิณฑบาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณคราวหนึ่ง บิณฑบาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ก็ได้ปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก’ ดังนี้ จริง

“โส ปน ปิณฺฑปาโต พหุคุโณ อเนกานิสๆโส ฯ เทวตา มหาราช หฏฺจา ปสนฺน-มานสา ‘อยๆ ภควโต ปจฺฉิโม ปิณฺฑปาโต’ติ ทิพฺพๆ โอชๆ สูกรมทฺทเว อากิรึสุ ฯ ตญฺจ ปน สมฺมาปากๆ ลหุปากๆ มนุญฺญๆ พหุรสๆ ชฏฺจรคฺคิเตชสฺส หิตๆ ฯ น มหาราช ตโตนิทานๆ ภควโต โกจิ อนุปฺปนฺโน โรโค อุปฺปนฺโน, อปิจ มหาราช ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิ ฯ

ก็บิณฑบาตนั้น มีคุณมาก มีอานิสงส์มากมาย ขอถวายพระพร เทวดาทั้งหลายผู้บันเทิง มีใจเลื่อมใสอยู่ คิดว่า ‘บิณฑบาตครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า’ ดังนี้ จึงโปรยปรายโอชะอันเป็นทิพย์ลงบนสูกรมัททวะสุกอย่างดี ย่อยง่าย น่าชื่นใจ มีรสมาก เกื้อกูลแก่ไฟธาตุย่อยอาหาร ขอถวายพระพร เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ โรคอะไร ๆ ที่ยังไม่เกิด ก็เป็นอันเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตามปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น

“ยถา มหาราช ปกติยา ชลมาโน อคฺคิ อญฺญสฺมึ อุปาทาเน ทินฺเน ภิยฺโย ปชฺชลติ, เอวเมว โข มหาราช ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ไฟที่กำลังลุกโพลงอยู่ตามปกติ เมื่อป้อนเชื้ออื่นเข้าไป ก็ยิ่งลุกโพลงขึ้น ฉันใด ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตามปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า

มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช โสโต ปกติยา สนฺทมาโน อภิวุฏฺเฐ มหาเมเฆ ภิยฺโย มโหโฆ อุทกวาหโก โหติ, เอวเมว โข มหาราช ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า กระแสน้ำที่ไหลไปตามปกติ เมื่อมีฝนห่าใหญ่ตกลงมา ก็กลายเป็นห้วงน้ำใหญ่ ไหลเชี่ยวกรากไป ฉันใด ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตามปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช ปกติยา อภิสนฺนธาตุ กุจฺฉิ อญฺญสฺมึ อชฺโฌหริเต ภิยฺโย อายเมยฺย, เอวเมว โข มหาราช ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิ, นตฺถิ มหาราช ตสฺมึ ปิณฺฑปาเต โทโส, น จ ตสฺส สกฺกา โทสํ อาโรเปตุนฺ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ก็อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ท้องมีวาโยธาตุกำเริบอยู่ตามปกติ เมื่อบริโภคอาหารอื่น ที่ดิบซ้ำเข้าไป ยิ่งอืดหนักขึ้น ฉันใด ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตามปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร หามีความผิดอะไร ๆ ในบิณฑบาตนั้นไม่ และใคร ๆ ก็ไม่อาจจะยกความผิดให้แก่บิณฑบาตนั้นได้”

“ภนฺเต นาคเสน เกน การเณน เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุไร ? บิณฑบาต ๒ คราวนั้น จึงมีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่าและมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอย่างอื่นยิ่งนัก”

“ธมฺมานุมชฺชนสมาปตฺติวเสน มหาราช เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บิณฑบาต ๒ คราวนั้น มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอย่างอื่นยิ่งนัก ก็ด้วยอำนาจแห่งการเข้าสมาบัติที่มีการตามพิจารณาธรรม”

“ภนฺเต นาคเสน กตเมสํ ธมฺมานํ อนุมชฺชนสมาปตฺติวเสน เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บิณฑบาต ๒ คราวนั้น มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอย่างอื่นยิ่งนัก ด้วยอำนาจแห่งการเข้าสมาบัติที่มีการตามพิจารณาธรรมเหล่าไหนบ้าง”

“นวนฺนํ มหาราช อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีนํ อนุโลมปฺปฏิโลมสมาปชฺชนวเสน เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อญฺเญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บิณฑบาต ๒ คราวนั้น มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอย่างอื่นยิ่งนัก ด้วยอำนาจแห่งการเข้าอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ อย่าง ทั้งโดยอนุโลมและโดยปฏิโลม”

“ภนฺเต นาคเสน ทฺวีสุเยว ทิวเสสุ อธิมตฺตํ ตถาคโต นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติโย อนุโลมปฺปฏิโลมํ สมาปชฺชี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงเข้าอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ อย่าง เป็นอนุโลม และปฏิโลมในเวลาเพียง ๒ วันเต็ม เท่านั้นหรือ ?”

“อาม มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร”

“อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน อพฺภุตํ ภนฺเต นาคเสน ฯ ยํ อิมสฺมึ พุทฺธกฺเขตฺเต อสทิสํ ปรมทานํ, ตมฺปิ อิเมหิ ทฺวีหิ ปิณฺฑปาเตหิ อคณิตํ ฯ อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ ภนฺเต นาคเสน ฯ ยาว มหนฺตา นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติโย, ยตฺร หิ นาม นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติวเสน ทานํ มหปฺผลตรํ โหติ มหานิสํสตรญฺจ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน น่าอัศจรรย์เสียจริง น่าแปลกใจเสียจริงที่อสทิสทาน ที่ยอดเยี่ยมในพุทธเขตนี้ ก็ยังนับเทียบกับบิณฑบาต ๒ คราวนี้ไม่ได้ น่าอัศจรรย์เสียจริง น่าแปลกใจเสียจริงนะ พระคุณเจ้านาคเสน ตราบเท่าที่อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ อย่าง เป็นของยิ่งใหญ่ ทานย่อมเป็นของมีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า ก็ด้วยอำนาจแห่งอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ อย่างนั้น

สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตं ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติ ฯ
ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาฉะนี้"

ปิณฺฑปาตมหปฺผลปญฺโห ฉฏฺโฐ ฯ
จบปิณฑปาตมหัปผลปัญหาข้อที่ ๖

---

๗. พุทฺธปูชนปญฺห

๗. พุทธปูชนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการบูชาพระพุทธเจ้า

[๗] ''ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตं ตถาคเตน 'อพฺยาวฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา'ติ ฯ ปุน จ ภณิตं –

''ปูเชถ นं ปูชนิยสฺส ธาตุ;
เอวं กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา'ติ ฯ

[๗] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า 'อานนท์ ขอพวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย' ดังนี้ แต่ตรัสไว้อีกแห่งหนึ่งว่า

"ขอเชิญท่านทั้งหลายบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธ-
เจ้าผู้ควรบูชานั้น ว่ากันว่า ด้วยการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ
อย่างนี้ ท่านทั้งหลายละจากอัตภาพนี้แล้ว จักไปสู่สรวงสวรรค์"
ดังนี้

''ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคเตน ภณิตं 'อพฺยาวฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา'ติ, เตนหิ 'ปูเชถ นं ปูชนิยสฺส ธาตุ, เอวं กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา'ติ ยं วจนं, ตं มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตं 'ปูเชถ นं ปูชนิยสฺส ธาตุ, เอวं กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา'ติ, เตนหิ 'อพฺยาวฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา'ติ ตมฺปิ วจนं มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ''ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของพระตถาคตเลย ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า ขอเชิญท่านทั้งหลายบูชา

พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้นเถิด เพราะพวกท่านทำอย่างนี้ ละจากอัตภาพนี้แล้วจักไปสู่สวรรค์ ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง ถ้าหาก พระตถาคตตรัสว่า ขอท่านทั้งหลาย จงบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้นเถิด เพราะว่าพวกท่านทำอย่างนี้ ละจากอัตภาพนี้แล้ว จักไปสู่สวรรค์ ดังนี้ จริง ถ้าอย่างนั้น คำว่า อานนท์ ขอพวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง ปัญหาแม้ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อพฺยาวฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติ, ปุน จ ภณิตํ ‘ปูเชถ นํ ปูชนิยสฺส ธาตุ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา’ติ, ตญฺจ ปน น สพฺเพสํ ชินปุตฺตานํ เยว อารพฺภ ภณิตํ ‘อพฺยาวฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติ ฯ อกมฺมํ เหตํ มหาราช ชินปุตฺตานํ ยทิทำ ปูชา, สมฺมสนำ สงฺขารานำ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฏฺฐานานุปสฺสนา, อารมฺมณสารคฺคาโห, กิเลสยุทฺธ, สทตฺถมนุยุญฺชนา, เอตำ ชินปุตฺตานำ กรณียำ, อวเสสานำ เทวมนุสฺสานำ ปูชา กรณียา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ว่า อานนท์ พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุของตถาคตเลย ดังนี้ จริง และตรัสไว้อีกแห่งหนึ่งว่า ขอเชิญท่านทั้งหลายจงบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้นเถิด เพราะว่า พวกท่านทั้งหลายผู้กระทำอยู่อย่างนี้ ละจากอัตภาพนี้แล้ว จักไปสู่สวรรค์ ดังนี้ จริง คำว่า อานนท์ พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย ดังนี้ นั้น ตรัสปรารภพระภิกษุที่เป็นบุตรเท่านั้น ไม่ใช่คนทุกจำพวก ขอถวายพระพร การบูชาอย่างนี้นั้น ไม่ใช่การงานของพระภิกษุผู้เป็นชินบุตร การพิจารณาสังขาร โยนิโสมนสิการ การตามพิจารณาในสติปัฏฐาน การถือเอาแต่แก่นอารมณ์ การรบกับกิเลส การบำเพ็ญประโยชน์ของตน ข้อนี้ต่างหากเป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลายพึงทำ การบูชาเป็นกิจที่พวกมนุษย์และเทวดาที่เหลือพึงทำ

“ยถา มหาราช มหิยา ราชปุตฺตานำ หตฺถิอสฺสรถธนุถรุเลขมุทฺทาสิกฺขาขคฺคมนฺตสุติ-สมฺมุติยุทฺธยุชฺฌาปนกิริยา กรณียา, อวเสสานำ ปุถุเวสฺสสุทฺทานำ กสิ วณิชฺชา โครกฺขา กรณียา, เอวเมว โข มหาราช อกมฺมำ เหตำ ชินปุตฺตานำ ยทิทำ ปูชา, สมฺมสนำ สงฺขารานำ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฏฺฐานานุปสฺสนา, อารมฺมณสารคฺคาโห, กิเลสยุทฺธ, สทตฺถ-มนุยุญฺชนา, เอตำ ชินปุตฺตานำ กรณียำ, อวเสสานำ เทวมนุสฺสานำ ปูชา กรณียา ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า การศึกษาเรื่องช้าง ม้า รถ ธนู ดาบ เลข การคำณวน และพระขรรค์ เวทมนต์ กฎหมาย การรบ การจัดแจงทัพ เป็นกิจที่พระโอรสของพระราชาพึงกระทำ การไถนา การค้าขาย การเลี้ยงโค เป็นกิจที่พวกแพศย์และศูทรมากมายที่เหลือทั้งหลายพึงกระทำ ฉันใด ขอถวายพระพร การบูชานี้ ไม่ใช่การงานของภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลาย การพิจารณาสังขาร โยนิโสมนสิการ การตามพิจารณาในสติปัฏฐาน การถือเอาแต่แก่นอารมณ์ การรบกับกิเลส การบำเพ็ญประโยชน์ของตน ข้อนี้ต่างหาก เป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลายพึงทำ ส่วนการบูชาเป็นกิจที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่เหลือพึงทำ ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช พฺราหฺมณมาณวกานำ อิรุเวทำ ยชุเวทำ สามเวทำ อถพฺพณเวทำ ลกฺขณำ อิติหาสำ ปุราณำ นิฆณฺฑุ เกฏุภำ อกฺขรปฺปเภทำ ปทำ เวยฺยากรณำ ภาสมคฺคำ อุปฺปาตำ สุปินำ นิมิตฺตำ ฉพฺงคำ จนฺทคฺคาหำ สูริยคฺคาหำ สุกฺกราหุจริตำ อุพฺพคฺคหยุทฺธำ เทวทุนฺทุภิสฺสรำ โอกฺกนฺติ อุกฺกาปาตำ ภูมิกมฺมำ ทิสาทาหำ ภุมฺมนฺตลิกฺขำ โชติสำ โลกายติกำ สาจกฺกำ มิคจกฺกำ อนฺตรจกฺกำ มิสฺสกุปฺปาทำ สกุณรุตรวิตำ สิกฺขา กรณียา, อวเสสานำ ปุถุเวสฺสสุทฺทานำ กสิ วณิชฺชา โครกฺขา กรณียา, เอวเมว โข มหาราช อกมฺมำ เหตำ ชินปุตฺตานำ ยทิทำ ปูชา, สมฺมสนำ สงฺขารานำ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฏฺฐานานุปสฺสนา, อารมฺมณสารคฺคาโห, กิเลสยุทฺธำ, สทตฺถมนุยุญฺชนา, เอตำ ชินปุตฺตานำ กรณียำ, อวเสสานำ เทวมนุสฺสานำ ปูชา กรณียา, ตสฺมา มหาราช ตถาคโต ‘มา อิเม อกมฺเม ยุญฺชนฺตุ, กมฺเม อิเม ยุญฺชนฺตู’ติ อาห ‘อพฺยาวฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติ ฯ ยเทตำ มหาราช ตถาคโต น ภเณยฺย, ปตฺตจีวรมฺปิ อตฺตโน ปริยาทาเปตฺวา ภิกฺขู พุทฺธปูชำเยว กเรยฺยุนฺ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พวกคัมภีร์พระเวททั้งหลาย คือ อีรุเวท ยชุเวท สามเวท อถัพพณเวท คัมภีร์ลักขณะ คัมภีร์อิติหาสะ คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกฏุภะ คัมภีร์อักขรัปปเภทะ คัมภีร์ปทะ คัมภีร์พยากรณ์ คัมภีร์ภาสมัคคะ คัมภีร์อุบาทว์ คัมภีร์สุปินะ คัมภีร์นิมิต คัมภีร์ฉพังคะ คัมภีร์จันทคาหะ คัมภีร์สุริยคาหะ คัมภีร์สุกกราหุจริตะ คัมภีร์อุพพุคคหยุทธะ คัมภีร์เทวทุนทุภิสสระ คัมภีร์โอกกันติ คัมภีร์อุกกาบาต คัมภีร์ภูมิกัมมะ คัมภีร์ทิสาทาหะ คัมภีรภุมมันตลิกขะ คัมภีร์โชติสะ คัมภีร์โลกายติกะ คัมภีร์สาจักกะ คัมภีร์มิคจักกะ คัมภีร์อันตรจักกะ คัมภีร์มิสสกุปปาทะ คัมภีร์สกุณรุตรวิตะ เป็นของพวกพราหมณ์มาณพทั้งหลายพึงทำการศึกษา การไถนา การค้าขาย การเลี้ยงโค เป็นกิจที่

พวกแพศย์และศูทรมากมายที่เหลือพึงทำฉันใด ขอถวายพระพร การบูชานี้ ไม่ใช่การงานของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นชินบุตร การพิจารณาสังขาร โยนิโสมนสิการ การตามพิจารณาในสติ-ปัฏฐาน การถือเอาแต่แก่นอารมณ์ การรบกับกิเลส การบำเพ็ญประโยชน์ของตน ข้อนี้ต่างหาก เป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลายพึงทำ ส่วนการบูชาเป็นกิจที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่เหลือพึงทำ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงตรัสว่า พวกเธอจงอย่าประกอบในการงานที่ไม่สมควรเหล่านี้ จงประกอบแต่ในการงานที่สมควรเหล่านี้เท่านั้นเถิด และว่า อานนท์ ขอพวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย ดังนี้ ขอถวายพระพร พระตถาคตจะไม่ตรัสว่า แม้บาตรและจีวรของตน ภิกษุทั้งหลาย ก็พึงสละกระทำการบูชาพระพุทธเจ้าเถิด ดังนี้ เลยเทียว

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตๆ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้”

พุทฺธปูชนปญฺโห สตฺตโม ฯ

จบพุทธปูชนปัญหาข้อที่ ๗

---

๘. ปาทกลิกาหตปญฺห

๘. ปาทกลิกาหตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสะเก็ดหินที่กระเด็นไปกระทบพระบาท

[๘] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณถ ‘ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยๆ อเจตนา มหาปถวี นินฺนๆ อุนฺนมติ, อุนฺนตๆ โอนมตี’ติ, ปุน จ ภณถ ‘ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต’ติ ฯ ยา สา สกลิกา ภควโต ปาเท ปติตา, กิสฺส ปน สา สกลิกา ภควโต ปาทา นิวตฺตา ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยๆ อเจตนา มหาปถวี นินฺนๆ อุนฺนมติ, อุนฺนตๆ โอนมติ, เตนหิ ‘ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต’ติ ยๆ วจนๆ, ตๆ มิจฺฉา ฯ ยทิ ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต, เตนหิ ‘ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยๆ อเจตนา มหาปถวี นินฺนๆ อุนฺนมติ อุนฺนตๆ โอนมตี’ติ ตมฺปิ วจนๆ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๘] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่อันหาจิตใจมิได้นี้ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงทำให้ต่ำลง ดังนี้ และยังกล่าวอีกว่า “สะเก็ดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า” ดังนี้ เพราะเหตุไร พอสะเก็ดหินกระเด็นตกมาที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคแล้ว สะเก็ดหินนั้นจึงไม่หันกลับไป พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่ ซึ่งไม่มีจิตใจ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงให้ต่ำลง จริงไซร้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า สะเก็ดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่า สะเก็ดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่ซึ่งหาจิตใจมิได้ ก็ปรับที่ลุ่มให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงทำให้ต่ำลง ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง แม้ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“สจฺจํ มหาราช อตฺเถตํ ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี นินฺนํ อุนฺนมติ อุนฺนตํ โอนมติ, ภควโต จ ปาโท สกลิกาย ขโต, น จ ปน สา สกลิกา อตฺตโน ธมฺมตาย ปติตา, เทวทตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปติตา ฯ เทวทตฺโต มหาราช พหูนิ ชาติสตสหสฺสานิ ภควติ อาฆาตํ พนฺธิ, โส เตน อาฆาเตน ‘มหนฺตํ กูฏาคารปฺปมาณํ ปาสาณํ ภควโต อุปริ ปาเตสฺสามี’ติ มุญฺจิ ฯ อถ เทฺว เสลา ปถวิโต อุฏฺฐหิตฺวา ตं ปาสาณํ สมฺปฏิจฺฉึสุ, อถ เนสํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺติ ภควโต ปาเท ปติตา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ข้อที่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่ซึ่งหาจิตใจมิได้นี้ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำทำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงทำให้ต่ำลง และที่ว่า สะเก็ดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ นี้เป็นความจริง มีอยู่ ก็แต่ว่า สะเก็ดหินมิได้กระเด็นไปตามธรรมดาของตน กระเด็นตกไปเพราะความพยายามของพระเทวทัตต่างหาก ขอถวายพระพร พระเทวทัตผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าหลายแสนชาติ ด้วยความอาฆาตนั้น พระเทวทัตนั้น คิดว่า เราจักงัดก้อนหินใหญ่ขนาดเท่าเรือนยอด ให้กลิ้งไปทับพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ แล้วก็ปล่อยก้อนหินใหญ่นั้นไป ลำดับนั้น ก็มีหิน ๒ ก้อน โผล่ขึ้นมาจากดินสะกัดกั้นก้อนหินใหญ่นั้นไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะการกระทบกระแทกกันแห่งก้อนหินเหล่านั้น ก็เกิดสะเก็ดหินปริแตกจากก้อนหินกระเด็นตกไปข้างนั้นข้างนี้ กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ยถา จ ภนฺเต นาคเสน เทฺว เสลา ปาสาณา สมฺปฏิจฺฉึสุ, ตเถว ปปฏิกาปิ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก้อนหินเล็กสองก้อน น่าจะสะกัดกั้นสะเก็ดหินเอาไว้ได้ เหมือนอย่างที่สะกัดกั้นก้อนหินใหญ่ไว้ได้”

“สมฺปฏิจฺฉิตมฺปิ มหาราช อิเธกจฺจํ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, ยถา มหาราช อุทกํ ปาณินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาหิ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, ขีรํ ตกฺกํ มธุ์ สปฺปิ เตสํ มจฺฉรสํ มํสรสํ ปาณินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาหิ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข มหาราช สมฺปฏิจฺฉนตฺถํ อุปคตานํ ทฺวินฺนํ เสลานํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร สะกัดกั้นแล้วด้วย (แต่)ในบรรดาสะเก็ดหินเหล่านี้ มีสะเก็ดหินบางชิ้นเล็ดลอดไปได้ ไม่หยุดอยู่กับที่ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำที่เขาใช้ฝ่ามือวักขึ้นมา ย่อมรั่วไหลออกไปทางร่องนิ้วมือ ไม่ขังอยู่กับที่ นมสด เปรียง น้ำผึ้ง เนยใส น้ำมัน ซุปปลา ซุปเนื้อ ที่เขาใช้ฝ่ามือวักขึ้นมา ย่อมรั่วไหลออกทางร่องนิ้วมือได้ ไม่ขังอยู่กับที่ฉันใด, ขอถวายพระพร เมื่อหิน ๒ ก้อน โผล่ขึ้นมาเพื่อสะกัดกั้น ก็ยังมีสะเก็ดหินปริแตกจากก้อนหิน เพราะการกระแทกกัน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช สณฺหสุขุมอณุรชสมํ ปุพฺพินํ มุฏฺจินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาหิ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข มหาราช สมฺปฏิจฺฉนตฺถํ อุปคตานํ ทฺวินฺนํ เสลานํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตา ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เม็ดทรายที่เสมอด้วยฝุ่นละอองที่เล็กละเอียด ที่เขาถือไว้ด้วยกำมือ ย่อมรั่วไหลออกทางร่องนิ้วมือ ไม่ขังอยู่กับที่ฉันใด, ขอถวายพระพร เมื่อหิน ๒ ก้อนโผล่ขึ้นมาเพื่อสะกัดกั้น ก็ยังมีสะเก็ดหินปริแตกจากก้อนหิน เพราะการกระแทกกัน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช กพโฬ มุเขน คหิโต อิเธกจฺจสฺส มุขโต มุจฺจิตฺวา ปคฺฆรติ ปสวติ น จานมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข มหาราช สมฺปฏิจฺฉนตฺถํ อุปคตานํ ทฺวินฺนํ เสลานํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า คำข้าวที่ใช้ปากอมไว้ ย่อมมีบางส่วนหลุดตกออกจากปาก ไม่ตั้งอยู่กับที่ฉันใด, ขอถวายพระพร เมื่อหิน ๒ ก้อนโผล่ขึ้นมาเพื่อสะกัดกั้น ก็ยังมีสะเก็ดหินปริแตกจากก้อนหิน เพราะการกระแทกกัน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน

“โหตุ, ภนฺเต นาคเสน เสเลหิ ปาสาโณ สมฺปฏิจฺฉิโต, อถ ปปฏิกายปิ อปจิติ กาตพฺพา ยเถว มหาปถวิยา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เอาละ พระคุณเจ้านาคเสน ก็เป็นอันว่า หินเล็ก ๒ ก้อน สะกัดหินใหญ่ไว้ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้สะเก็ดหิน ก็น่าจะทำความยำเกรงพระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือนอย่างแผ่นดินใหญ่บ้าง”

“ทฺวาทสิเม มหาราช อปจิตึ น กโรนฺติ ฯ กตเม ทฺวาทส ? รตฺโต ราควเสน อปจิตึ น กโรติ, ทุฏฺโจ โทสวเสน, มูฬฺโห โมหวเสน, อุนฺนโต มานวเสน, นิคฺคุโณ อวิเสสตาย, อติถทฺโธ อนิเสธนตาย, หีโน หีนสภาวตาย, วจนกโร อนิสฺสรตาย, ปาโป กทริยตาย, ทุกฺขาปิโต ปฏิทุกฺขาปนตาย, ลุทฺโธ โลภาภิภูตตาย, อายูหิโต อตฺถสาธนตาย อปจิตึ น กโรติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร คน ๑๒ จำพวกเหล่านี้ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรง ๑๒ จำพวกอะไรบ้าง ได้แก่

๑. รตฺโต คนกำหนัด ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งราคะ
๒. ทุฏฺโจ คนโกรธ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งโทสะ
๓. มูฬฺโห คนหลง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งโมหะ
๔. อุนฺนโต คนจองหอง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งมานะ
๕. นิคฺคุโณ คนเนรคุณ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความแตกต่างมิได้
๖. อติถทฺโธ คนแข็งกระด้าง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความรู้จักหัก

ห้ามใจมิได้

๗. หีโน คนเลว ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมีสภาวะแห่งคนเลว

๘. วจนกโร คนคอยทำตามคำสั่ง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความเป็นอิสระมิได้

๙. ปาโป คนชั่วช้า ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมีความตระหนี่

๑๐. ทุกขาปิโต คนเปี่ยมด้วยความทุกข์ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมัวแต่คิดบำบัดทุกข์

๑๑. ลุทฺโธ คนโลภ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะความที่ถูกความอยากครอบงำ

๑๒. อายูหิโต คนง่วนอยู่กับการงาน ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมุ่งแต่จะให้สำเร็จสิ่งที่ต้องการ

อิเม โข มหาราช ทฺวาทส อปจิตึ น กโรนฺติ ฯ สา จ ปน ปปฏิกา ปาสาณ-สมฺปหาเรน ภิชฺชิตฺวา อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตา ฯ

ขอถวายพระพร คน ๑๒ จำพวกเหล่านี้ ไม่รู้จักทำความยำเกรง ก็แต่ว่า สะเก็ดหิน ปริแตกเพราะการกระทบกัน แห่งก้อนหิน มิได้ทำหมายทิศไว้ กระเด็นไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ยถา วา ปน มหาราช สณฺหสุขุมอณุรโช อนิลพลสมาหโต อนิมิตฺตกตทิโส เยน วา เตน วา อภิกิรติ, เอวเมว โข มหาราช สา ปปฏิกา ปาสาณสมฺปหาเรน ภิชฺชิตฺวา อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตา ฯ ยทิ ปน มหาราช สา ปปฏิกา ปาสาณโต วิสุ น ภเวยฺย, ตมฺปิ เต เสลา ปาสาณปปฏิกํ อุปฺปติตฺวา คณฺเหยฺยุ ฯ เอสา ปน มหาราช, ปปฏิกา น ภูมฏฺจา น อากาสฏฺจา, ปาสาณสมฺปหาร-เวเคน ภิชฺชิตฺวา อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตา ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ขี้ฝุ่นละอองอย่างละเอียด ถูกกำลังลมพัด มิได้ทำหมายทิศไว้ กระจัดกระจายไปรอบด้าน ฉันใด, ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้นปริแตก เพราะแรงกระทบกันแห่งศิลา มิได้ทำหมายทิศไว้ กระเด็นไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ก็ถ้า สะเก็ดหินนั้น ไม่พึงปริแยกจากก้อนหิน

หิน ๒ ก้อนนั้น ผุดขึ้นมารับก้อนหินแม้นั้น ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้น ไม่ติดอยู่บนพื้นดิน ไม่ติดอยู่ในอากาศ ปริแตกเพราะแรงกระแทกแห่งก้อนหิน มิได้ทำหมายทิศไว้ กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ยถา วา ปน มหาราช วาตมณฺฑลิกาย อุกฺขิตฺตํ ปุราณปณฺณํ อนิมิตฺตกตทิสํ เยน วา เตน วา ปตติ, เอวเมว โข มหาราช เอสา ปปฏิกา ปาสาณสมฺปหารเวเคน อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตา ฯ อปิจ มหาราช อกตญฺญุสฺส กทริยสฺส เทวทตฺตสฺส ทุกฺขานุภวนาย ปปฏิกา ภควโต ปาเท ปติตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ใบไม้เก่า ๆ ถูกลมหัวด้วนพัดขึ้น มิได้ทำหมายทิศไว้ ตกไปรอบด้าน ฉันใด, ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้น มิได้ทำหมายทิศไว้ เพราะแรงกระแทกแห่งก้อนหิน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาค ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร อนึ่ง สะเก็ดหิน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้พระเทวทัตผู้ชั่วช้า เป็นคนอกตัญญู ได้เสวยทุกข์“

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำ ตามที่ท่านกล่าวมานี้”

ปาทกลิกาหตปญฺโห อฏฺจโม ฯ
จบปาทกลิกาหตปัญหาข้อที่ ๘

---

๙. อคฺคคฺคสมณปญฺห

๙. อัคคัคคสมณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสมณะผู้ยอดเยี่ยม

[๙] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติ ฯ

[๙] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะความสิ้นอาสวะทั้งหลาย’ ดังนี้

ปุน จ ภณิตๆ –

“จตุพฺภิ ธมฺเมหิ สมงฺคิภูตๆ
ตๆ เว นรๆ สมณๆ อาหุ โลเก’ติ ฯ

และตรัสอีกว่า

“นรชนนั้นแลผู้พรั่งพร้อมด้วยธรรมทั้ง ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก” ดังนี้

ตตฺริเม จตฺตาโร ธมฺมา ขนฺติ อปฺปาหารตา รติวิปฺปหานๆ อากิญฺจญฺญๆ ฯ

ในคำที่ตรัสไว้นั้น ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ได้แก่

๑. ขนฺติ. ความอดทน
๒. อปฺปาหารตา. ความเป็นผู้มีอาหารน้อย
๓. รติวิปฺปหานๆ. การละความยินดี
๔. อากิญฺจญฺญๆ. ความไม่มีสิ่งยุ่งเกี่ยว

สพฺพานิ ปเนตานิ อปริกฺขีณาสวสฺส สกิเลสสฺเสว โหนฺติ ฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน อาสวานๆ ขยา สมโณ โหติ, เตนหิ ‘จตุพฺภิ ธมฺเมหิ สมงฺคิภูตๆ, ตๆ เว นรๆ สมณๆ อาหุ โลเก’ติ ยๆ วจนๆ, ตๆ มิจฺฉา ฯ ยทิ จตุพฺภิ ธมฺเมหิ สมงฺคิภูโต สมโณ โหติ, เตนหิ ‘อาสวานๆ ขยา สมโณ โหตี’ติ ตมฺปิ วจนๆ มิจฺฉา, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

ก็สิ่งทั้งหมดนี้ ย่อมมีแก่ผู้ที่ยังไม่สิ้นอาสวะ ยังมีกิเลสอยู่นั่นเทียว พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า บุคคลเป็นสมณะเพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า นระนั้นแลผู้พรั่งพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวเป็นสมณะในโลก ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ถ้าหากเป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่า เป็นสมณะจริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสว่า ชื่อว่าเป็นสมณะ ก็เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตๆ มหาราช ภควตา ‘อาสวานๆ ขยา สมโณ โหตี’ติ ฯ ปุน จ ภณิตๆ ‘จตุพฺภิ ธมฺเมหิ สมงฺคิภูตๆ, ตๆ เว นรๆ สมณๆ อาหุ โลเก’ติ ฯ ตทิทๆ มหาราช วจนๆ เตสๆ เตสๆ ปุคฺคลานๆ คุณวเสน ภณิตๆ ‘จตุพฺภิ ธมฺเมหิ สมงฺคิภูตๆ, ตๆ เว นรๆ สมณๆ อาหุ โลเก’ติ, อิทๆ ปน นิรวเสสวจนๆ ‘อาสวานๆ ขยา สมโณ โหตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ชื่อว่าเป็นสมณะ ก็เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายดังนี้ จริง และตรัสไว้อีกว่า นระนั้นแลผู้พรั่งพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก ดังนี้ จริง ขอถวายพระพร คำนี้ที่ว่า นระนั้นแลผู้พรั่งพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก ดังนี้ นั้น ตรัสไว้เกี่ยวกับเป็นคุณธรรมสำหรับบุคคลเหล่านั้น ส่วนคำว่า ชื่อว่า เป็นสมณะ ก็เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ นี้ เป็นคำพูดที่หาส่วนเหลือมิได้

“อปิจ, มหาราช, เย เกจิ กิเลสูปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สพฺเพ อุปาทายุปาทาย สมโณ ขีณาสโว อคฺคมกฺขายติ ฯ ยถา มหาราช ยานิ กานิจิ ชลชถลชปุปฺผานิ, วสฺสิกำ เตสำ อคฺคมกฺขายติ, อวเสสานิ ยานิ กานิจิ วิวิธานิ ปุปฺผชาตานิ, สพฺพานิ ตานิ ปุปฺผานิ เยว, อุปาทายุปาทาย ปน วสฺสิกำเยว ปุปฺผำ ชนสฺส ปตฺถิตำ ปิหยิตำ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กิเลสูปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สพฺเพ อุปาทายุปาทาย สมโณ ขีณาสโว อคฺคมกฺขายติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง บรรดาบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสงบกิเลส (คือเป็นสมณะ) พระขีณาสพผู้สงบกิเลสได้แล้วนั่นเทียว เทียบ ๆ กับบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดแล้ว ก็จัดว่าเป็นยอดสมณะ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ดอกไม้ทั้งที่เกิดในน้ำทั้งที่เกิดบนบก เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาดอกไม้เหล่านั้น ดอกมะลิ กล่าวได้ว่าเป็นยอดดอกไม้ก็ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เหลือ ดอกมะลินั่นเทียว เทียบ ๆ กับดอกไม้ทั้งหมดเหล่านั้นแล้ว ก็จัดว่าเป็นดอกไม้ที่คนปรารถนา ที่คนชื่นใจ ฉันใด, ขอถวายพระพร บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อสงบกิเลสเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พระขีณาสพผู้สงบกิเลสได้แล้วนั่นเทียว เทียบ ๆ กับบุคคลเหล่านั้นแล้ว ก็จัดว่าเป็นยอดสมณะ ฉันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช สพฺพธญฺญานำ สาลิ อคฺคมกฺขายติ, ยา กาจิ อวเสสา วิวิธา ธญฺญชาติโย, ตา สพฺพา อุปาทายุปาทาย โภชนานิ สรีรยาปนาย, สาลิเยว เตสำ อคฺคมกฺขายติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กิเลสูปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สพฺเพ อุปาทายุปาทาย สมโณ ขีณาสโว อคฺคมกฺขายตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ข้าวสาลี กล่าวได้ว่า เป็นยอดข้าวแห่งประเภทข้าวทั้งหลาย ข้าวชนิดต่าง ๆ เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เหลือ ข้าวสาลีนั่นเทียว เทียบกับข้าวทั้งหมดเหล่านั้น ด้วยความเป็นโภชนะเยียวยาสรีระแล้ว ก็กล่าวได้ว่า เป็นยอดโภชนะ

แห่งบรรดาข้าวเหล่านั้น ฉันใด, ขอถวายพระพร บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อสงบกิเลสเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พระขีณาสพผู้สงบกิเลสได้แล้วนั่นเทียว เทียบ ๆ กับบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดแล้ว ก็จัดว่าเป็นยอดสมณะ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตๆ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริงพระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำ ตามที่ท่านกล่าวมานี้”

อคฺคคฺคสมณปญฺโห นวโม ฯ

จบอัคคัคคสมณปัญหาข้อที่ ๙

---

๑๐. วณฺณภณนปญฺห

๑๐. วัณณภณนปัญหา

ปัญาว่าด้วยการกล่าวคำสรรเสริญ

[๑๐] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตๆ ภควตา ‘มมๆ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณๆ ภาเสยฺยุๆ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณๆ ภาเสยฺยุๆ, ตตฺร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสๆ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตๆ กรณียนฺ’ติ ปุน จ ตถาคโต เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺฑมาเน อานนฺทิโต สุมโน อุปฺปิลาวิโต ภิยฺโย อุตฺตรึ สกคุณๆ ปกิตฺเตสิ –

“ราชาหมสฺมิ เสลาติ ธมฺมราชา อนุตฺตโร
ธมฺเมน จกฺกๆ วตฺเตมิ จกฺกๆ อปฺปฏิวตฺติยนฺ’ติ ฯ

[๑๐] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะพึงกล่าวยกย่องเรา กล่าวยกย่องพระธรรม หรือกล่าวยกย่องพระสงฆ์ก็ตาม พวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจในคำที่เขากล่าวสรรเสริญนั้น’ ดังนี้ และเมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญธรรมตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคตก็ทรงเป็นผู้เพลิดเพลิน ดีพระทัย ปลาบปลื้มพระทัย ประกาศคุณของพระองค์เองให้ดียิ่งขึ้นไป อีกว่า

“เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรม

ราชาผู้ยอดเยี่ยม ยังธรรมจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้”

“ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุ, ตตฺร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณียนฺ’ติ, เตนหิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺฑมาเน อานนฺทิโต สุมโน อุปฺปิลาวิโต ภิยฺโย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิตฺเตสีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺฑมาเน อานนฺทิโต สุมโน อุปฺปิลาวิโต ภิยฺโย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิตฺเตสิ, เตนหิ ‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุ, ตตฺร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณียนฺ’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปณฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ พึงกล่าวสรรเสริญเราบ้าง พึงกล่าวสรรเสริญพระธรรมบ้าง พึงกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์บ้าง พวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจ ในคำที่เขากล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคตก็ทรงเป็นผู้เพลิดเพลิน ดีพระทัย ปลาบปลื้มพระทัย ประกาศคุณของพระองค์เอง ให้ยิ่งขึ้นไป ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง, ถ้าหากว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคตก็ทรงเป็นผู้เพลิดเพลิน ดีพระทัย ปลาบปลื้มพระทัย ประกาศคุณของพระองค์เอง ให้ยิ่งขึ้นไป จริงไซร้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ พึงกล่าวสรรเสริญเราบ้าง พึงกล่าวสรรเสริญพระธรรมบ้าง พึงกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์บ้าง พวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจ ในคำกล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด, ปัญหาแม้นี้มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้น”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุ, ตตฺร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณียนฺ”ติ ฯ เสลสฺส จ พฺราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺฑมาเน ภิยฺโย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิตฺติตํ –

“ราชาหมสฺมิ เสลาติ ธมฺมราชา อนุตฺตโร
ธมฺเมน จกฺกํ วตฺเตมิ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ พึงกล่าวสรรเสริญเราบ้าง ฯลฯ พวกเธอไม่ควรทำความปลาบปลื้มใจ ในคำที่เขากล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ จริง และเมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคต ทรงเป็นผู้เพลิดเพลิน ฯลฯ ปรารภคุณของตนให้ยิ่งขึ้นไปว่า

> “ท่านเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรมราชา ผู้ยอดเยี่ยม ยังพระธรรมจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้”

“ปฐมๆ มหาราช ภควตา ธมฺมสฺส สภาวสรสลกฺขณๆ สภาวๆ อวิตถๆ ภูตๆ ตจฺฉๆ ตถตฺถๆ ปริทีปยมาเนน ภณิตๆ ‘มมๆ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณๆ ภาเสยฺยุๆ, ธมฺมสฺส วา สฆสฺส วา วณฺณๆ ภาเสยฺยุๆ, ตตฺร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสๆ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตๆ กรณีย’นฺติ ฯ ยๆ ปน ภควตา เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺฑมาเน ภิยฺโย อุตฺตรึ สกคุณๆ ปกิตฺติตๆ ‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ, ธมฺมราชา อนุตฺตโร’ติ ตๆ น ลาภเหตุ, น ยสเหตุ, น อตฺตเหตุ, น ปกฺขเหตุ, น อนฺเตวาสิกมฺยตาย, อถ โข อนุกมฺปาย การุญฺเญน หิตวเสน เอวๆ อิมสฺส ธมฺมาภิสมโย ภวิสฺสติ ติณฺณญฺจ มาณวกสตานนฺติ, เอวๆ ภิยฺโย อุตฺตรึ สกคุณๆ ภณิตๆ ‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ ธมฺมราชา อนุตฺตโร’ติ ฯ

ขอถวายพระพร ครั้งแรก พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงสภาวะที่มีลักษณะพร้อมทั้งรสตามความเป็นจริง ที่ไม่คลาดเคลื่อน ที่เป็นจริง ที่แท้ ที่มีความเป็นของแท้แห่งพระธรรม จึงตรัสไว้ก่อนว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกคนอื่น ๆ พึงกล่าวสรรเสริญเราบ้าง พึงกล่าวสรรเสริญพระธรรมบ้าง พึงกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์บ้าง พวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริง ดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจ ในคำกล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ ส่วนข้อที่ว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงประกาศพระคุณของพระองค์เองให้ยิ่งขึ้นไปว่า ท่านเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรมราชา ผู้ยอดเยี่ยม ดังนี้เป็นต้น ใด ข้อนั้นทรงประกาศไว้ หาใช่เพราะเหตุแห่งลาภไม่ หาใช่เพราะเหตุแห่งยศไม่ หาใช่เพราะเหตุแห่งตนไม่ หาใช่เหตุแห่งพวกพ้องไม่ หาใช่เพราะความอยากได้ศิษย์ไม่ แต่ว่าทรงประกาศเพื่อจะอนุเคราะห์ประโยชน์เกื้อกูล ด้วยพระมหากรุณา คำว่า พราหมณ์ผู้นี้และมาณพอีก ๓๐๐ คน จักมีการบรรลุธรรมได้ โดยประการอย่างนี้ ดังนี้ แล้วจึงตรัสถึงพระคุณของพระองค์เอง ให้ยิ่งขึ้นไป อย่างนี้ว่า เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นธรรม

ราชาผู้ยอดเยี่ยม ดังนี้เป็นต้น

"สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตं ตถา สมฺปฏิจฺฉามี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับตามคำที่ท่านกล่าวมานี้"

วณฺณภณนปญฺโห ทสโม ฯ

จบวัณณภณนปัญหาข้อที่ ๑๐

---

๑๑. อหึสานิคฺคหปณฺห

๑๑. อหิงสานิคคหปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความไม่เบียดเบียนและการข่มผู้ที่ควรข่ม

[๑๑] "ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตं ภควตา 'อหึสาย จร โลเก, ปิโย โหหิสิ มมิวา'ติ ฯ ปุน จ ภณิตं 'นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหं, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห'นฺติ ฯ นิคฺคโห นาม, ภนฺเต นาคเสน หตฺถจฺเฉโท ปาทจฺเฉโท วโธ พนฺธนं การณา มารณं สนฺตติวิโกปนं, น เอตं วจนं ภควโต ยุตฺตं, น จ ภควา อรหติ เอตं วจนं วตฺตุ ฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตं 'อหึสยं ปรं โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก"ติ, เตนหิ "นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหं, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห"นฺติ ยं วจนं, ตं มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตं "นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหं, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห"นฺติ, เตนหิ "อหึสยं ปรं โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก"ติ ตมฺปิ วจนं มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ"ติ ฯ

[๑๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า 'ท่านจงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก จักเป็นที่รักของชาวโลก เหมือนอย่างโยม' และยังตรัสไว้อีกว่า 'พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง' พระคุณเจ้านาคเสน ขึ้นชื่อว่าการข่ม ได้แก่ การตัดมือ การตัดเท้า การฆ่า การจองจำ การให้ทำงานหนัก การทรมานจนตาย การทำลายเครื่องสืบต่อชีวิต คำว่า ข่มนี้ ไม่สมควรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ควรจะตรัสคำนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า จงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนผู้อื่นในโลก ท่านจักเป็นที่รัก เหมือนเราเทียว

ดังนี้ จริงไซร้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด; ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ จริงไซร้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า จงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก ท่านจงเป็นที่รักเหมือนเราเทียว ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด, ปัญหาแม้ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อหึสาย จร โลเก, ปิโย โหหิสิ มมิวา’ติ, ภณิตญฺจ ‘นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหนฺ’ติ ฯ ‘อหึสาย จร โลเก, ปิโย โหหิสิ มมิวา’ติ สพฺเพสํ มหาราช ตถาคตานํ อนุมตํ เอตํ, เอสา อนุสิฏฺฐิ, เอสา ธมฺมเทสนา, ธมฺโม หิ มหาราช อหึสาลกฺขโณ, สภาววจนํ เอตํ ฯ ยํ ปน มหาราช ตถาคโต อาห ‘นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหนฺ’ติ, ภาสา เอสา อุทฺธตํ มหาราช จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ, ลีนํ จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ฯ อกุสลํ จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ, กุสลํ จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ฯ อโยนิโส มนสิกาโร นิคฺคเหตพฺโพ, โยนิโส มนสิกาโร ปคฺคเหตพฺโพ ฯ มิจฺฉาปฏิปนฺโน นิคฺคเหตพฺโพ, สมฺมาปฏิปนฺโน ปคฺคเหตพฺโพ ฯ อนริโย นิคฺคเหตพฺโพ อริโย ปคฺคเหตพฺโพ ฯ โจโร นิคฺคเหตพฺโพ, อโจโร ปคฺคเหตพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า จงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก ท่านจักเป็นที่รักเหมือนเราเทียว ดังนี้ จริง และตรัสไว้ว่า พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้จริง ขอถวายพระพร คำว่า จงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก ท่านจักเป็นที่รัก เหมือนเราเทียว ดังนี้ นี้ เป็นคำที่พระตถาคตทุกพระองค์ทรงเห็นชอบ นี้เป็นคำที่ทรงอนุศาสน์ นี้เป็นธรรมเทศนาของพระตถาคตทุกพระองค์ ขอถวายพระพร เป็นความจริงว่า พระธรรมมีความไม่เบียดเบียนเป็นลักษณะ คำนี้ จึงเป็นคำที่ตรัสไว้ตามสภาวะ ขอถวายพระพร ส่วนคำที่พระตถาคตตรัสไว้ว่า พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ นี้เป็นเพียงภาษา ขอถวายพระพร จิตที่ฟุ้ง พึงข่มเสีย จิตที่หดหู่ พึงยกขึ้น อกุศลจิต พึงข่มเสีย กุศลจิตพึงยกขึ้น อโยนิโสมนสิการ พึงข่มเสีย โยนิโสมนสิการ พึงยกขึ้น ผู้ปฏิบัติผิด พึงข่มเสีย ผู้ปฏิบัติชอบ พึงยกย่อง ผู้ไม่ใช่อริยะพึงข่มเสีย ผู้เป็นอริยะ พึงยกย่อง ผู้เป็นโจรพึงข่มเสีย ผู้ไม่ใช่โจรพึงยกย่อง” ดังนี้

“โหตุ ภนฺเต นาคเสน อิทานิ ตฺวํ ปจฺจาคโตสิ มม วิสยํ, ยมหํ ปุจฺฉามิ, โส เม อตฺโถ อุปคโต ฯ โจโร ปน ภนฺเต นาคเสน นิคฺคณฺหนฺเตน กถํ นิคฺคเหตพฺโพ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เอาละ พระคุณเจ้านาคเสน ตัวท่านได้กลับมายังวิสัยของโยมแล้ว โยมถามเพื่อประโยชน์ใด โยมก็ได้บรรลุถึงประโยชน์นั้นแล้ว พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ที่จะข่มโจร จะพึงข่มอย่างไร ?

‘‘โจโร มหาราช นิคฺคณฺหนฺเตน เอวํ นิคฺคเหตพฺโพ, ปริภาสนีโย ปริภาสิตพฺโพ, ทณฺฑนีโย ทณฺเฑตพฺโพ, ปพฺพาชนีโย ปพฺพาเชตพฺโพ, พนฺธนีโย พนฺธิตพฺโพ, ฆาตนีโย ฆาเตตพฺโพ’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ผู้ที่จะข่มโจร พึงข่มอย่างนี้ ถ้าควรด่า ก็ต้องด่า ถ้าควรลงทัณฑ์ ก็ควรลงทัณฑ์ ถ้าควรขับไล่ ก็ต้องขับไล่ ถ้าควรจองจำ ก็ต้องจองจำ ถ้าควรฆ่า ก็ต้องฆ่า”

‘‘ยํ ปน ภนฺเต นาคเสน โจรานํ ฆาตนํ, ตํ ตถาคตานํ อนุมตนฺ’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทั้งหลายทรงเห็นชอบการฆ่าพวกโจรหรือ”

‘‘น หิ มหาราชา’’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามิได้ มหาบพิตร”

‘‘กิสฺส ปน โจโร อนุสาสนีโย อนุมโต ตถาคตานนฺ’’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โจร ก็เป็นผู้ที่พระตถาคตทรงเห็นชอบว่า เป็นผู้ที่ควรอนุศาสน์ (พร่ำสอน) หรือ ?”

‘‘โย โส มหาราช ฆาตียติ, น โส ตถาคตานํ อนุมติยา ฆาตียติ, สยกเตน โส ฆาตียติ, อปิจ ธมฺมานุสิฏฺิยา อนุสาสียติ, สกฺกา ปน มหาราช ตยา ปุริสํ อการกํ อนปราธํ วีถิยํ จรนฺตํ คเหตฺวา ฆาตยิตุนฺ’’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร โจรที่ถูกฆ่า หาได้ถูกฆ่า เพราะพระตถาคตทรงเห็นชอบไม่ โจรผู้นั้น ถูกฆ่า เพราะกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ ก็แต่ว่า พระตถาคตจะทรงอนุศาสน์ (พวกโจร) ด้วยคำอนุศาสน์ คือ ธรรมเทศนา ขอถวายพระพร พระองค์ทรงอาจจับเอาบุรุษผู้ไม่ได้ทำผิด ผู้หาโทษมิได้ ซึ่งกำลังเดินอยู่ที่ถนนไปฆ่าได้หรือไม่ ?”

‘‘น สกฺกา ภนฺเต’’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจทำได้หรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การเณน มหาราชา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ ? มหาบพิตร”

“อการกตฺตา ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะเขาไม่ใช่คนทำผิด พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช น โจโร ตถาคตานำ อนุมติยา หญฺญติ, สยำกเตน โส หญฺญติ, กึ ปเนตฺถ อนุสาสโก กิญฺจิ โทสำ อาปชฺชตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละแล โจรหาได้ถูกฆ่า เพราะพระตถาคตทรงเห็นชอบไม่ เขาถูกฆ่าเพราะความผิดที่ตนเองได้ทำไว้ ก็แต่ว่า ในเรื่องนี้ ผู้ที่อนุศาสน์โจร จะได้รับโทษอะไรบ้างหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ได้รับหรอก พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ตถาคตานำ อนุสิฏฺจิ สมฺมานุสิฏฺจิ โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น คำที่พระตถาคตอนุศาสน์ (พวกโจร) ก็ย่อมจัดว่าเป็นคำอนุศาสน์โดยชอบ”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตำ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาอย่างนี้ นี้”

อหิสานิคฺคหปญฺโห เอกาทสโม ฯ

จบอหิงสานิคคหปัญหาข้อที่ ๑๑

———

๑๒. ภิกฺขุปณามิตปญฺห

๑๒. ภิกขุปณามิตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าขับไล่ภิกษุ

[๑๒] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อกฺโกธโน วิคตขิโลหมสฺมี’ติ, ปุน จ ตถาคโต เถเร สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน สปริเส ปณาเมสิ, กินฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต กุปิโต ปริสํ ปณาเมสิ, อุทาหุ ตุฏฺโฐ ปณาเมสิ, เอตํ ตาว ชานาหิ อิมํ นามาติ ? ยทิ ภนฺเต นาคเสน กุปิโต ปริสํ ปณาเมสิ, เตนหิ ตถาคตสฺส โกโธ อปฺปฏิวตฺติโต, ยทิ ตุฏฺโฐ ปณาเมสิ, เตนหิ อวตฺถุสฺมึ อชานนฺเตน ปณามิตา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๑๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘เราเป็นผู้ไม่โกรธ ปราศจากกิเลส ดุจตะปูตรึงใจ แต่ว่า อีกครั้งหนึ่ง พระตถาคตทรงขับไล่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานเถระพร้อมทั้งบริษัท, พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงกริ้วหรือ จึงทรงขับไล่บริษัท หรือว่า ทรงดีพระทัยอยู่ ก็ขับไล่เล่า ข้อนี้ ท่านต้องรู้ก่อนเทียว พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงกริ้ว จึงขับไล่บริษัท ไซร้, ถ้าอย่างนั้น พระตถาคตก็ยังทรงเลิกละความโกรธมิได้ ถ้าหากว่า ทรงดีพระทัยอยู่ ก็ยังทรงขับไล่ไซร้ ก็เป็นอันว่า ไม่ทรงรู้อยู่ จึงทรงขับไล่ในเรื่องที่ไม่สมควร ปัญหาแม้นี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อกฺโกธโน วิคตขิโลหมสฺมี’ติ, ปณามิตา จ เถรา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา สปริสา, ตญฺจ ปน น โกเปน, อิธ มหาราช โกจิเทว ปุริโส มหาปถวิยา มูเล วา ขาณุเก วา ปาสาเณ วา กฐเล วา วิสเม วา ภูมิภาเค ขลิตฺวา ปตติ, อปิ นุ โข มหาราช มหาปถวี กุปิตา ตํ ปาเตตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า เราเป็นผู้ไม่โกรธ ปราศจากกิเลสดุจตะปูตรึงใจ ดังนี้ จริง และทรงขับไล่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเถระ พร้อมทั้งบริษัทจริง แต่ว่า ข้อที่ทรงขับไล่บริษัทนั้น หาได้ทรงทำไปเพราะความขุ่นเคืองไม่ ขอถวายพระพร บุรุษบางคนในโลกนี้ พลาดล้มลงไปบนแผ่นดินใหญ่ ตรงที่มีแต่รากไม้ก็ดี ตรงที่มีแต่ตอก็ดี ตรงที่มีแต่หินก็ดี ตรงที่มีแต่โคลนตมก็ดี ตรงพื้นดินที่ขรุขระก็ดี ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ขุ่นเคือง ทำบุรุษคนนั้นให้

ล้มลงไปหรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต นตฺถิ มหาปถวิยา โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา มหาปถวี, สยเมว โส อลโส ขลิตฺวา ปติโตติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า แผ่นดินใหญ่หามีความขุ่นเคืองหรือความชื่นชมไม่ แผ่นดินใหญ่ปลอดพ้นจากความดีใจ เสียใจ บุรุษผู้นั้นซุ่มซ่ามเองเทียว จึงพลาดล้มลงไป”

“เอวเมว โข มหาราช, นตฺถิ ตถาคตานํ โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา ตถาคตา อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา, อถ โข สยํ กเตเนว เต อตฺตโน อปราเธน ปณามิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทั้งหลาย ก็ไม่ทรงมีความขุ่นเคือง หรือความชื่นชม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นผู้ปลอดพ้นแล้ว จากความดีใจ เสียใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอันถูกขับไล่ เพราะความผิดที่ตนได้ทำไว้เอง

“อิธ ปน มหาราช มหาสมุทฺโท น มเตน กุณเปน สวสติ, ยํ โหติ มหาสมุทฺเท มตํ กุณปี, ตํ ขิปฺปเมว นิจฺฉุภติ ถลํ อุสฺสาเรติ ฯ อปิ นุ โข มหาราช มหาสมุทฺโท กุปิโต ตํ กุณปี นิจฺฉุภตี”ติ ?

ขอถวายพระพร มหาสมุทรในโลกนี้ ย่อมไม่อยู่ร่วมกับซากสัตว์ตาย มหาสมุทรจะซัดซากสัตว์ตายที่มีอยู่ในมหาสมุทรให้ลอยขึ้นฝั่งไป ขอถวายพระพร มหาสมุทรขุ่นเคืองซัดซากศพนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต นตฺถิ มหาสมุทฺทสฺส โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺโต มหาสมุทฺโท”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า มหาสมุทรหามีความขุ่นเคือง หรือความชื่นชมไม่ มหาสมุทรปลอดพ้นจากความดีใจ ความเสียใจ”

“เอวเมว โข มหาราช, นตฺถิ ตถาคตานํ โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา ตถาคตา อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา, อถ โข สยํ กเตเนว เต อตฺตโน อปราเธน ปณามิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทั้งหลายก็ไม่ทรงมีความขุ่นเคือง หรือความชื่นชม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงเป็นผู้ปลอดพ้นแล้วจากความดีใจ ความเสียใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอันถูกขับไล่เพราะความผิดที่ตนได้ทำไว้เอง”

“ยถา มหาราช ปถวิยา ขลิโต ปตียติ, เอวํ ชินสาสนวเร ขลิโต ปณามียติ ฯ ยถา มหาราช สมุทฺเท มตํ กุณปํ นิจฺฉุภียติ, เอวํ ชินสาสนวเร ขลิโต ปณามียติ ฯ ยํ ปน เต มหาราช ตถาคโต ปณาเมสิ, เตสํ อตฺถกาโม หิตกาโม สุขกาโม วิสุทฺธิกาโม ‘เอวํ อิเม ชาติชราพฺยาธิมรเณหิ ปริมุจฺจิสฺสนฺตี’ติ ปณาเมสี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร บุรุษผู้พลาดพลั้งบนแผ่นดิน ย่อมล้มลงไปฉันใด, ภิกษุผู้ผิดพลาดในพระศาสนาอันประเสริฐของพระชินเจ้า ย่อมถูกขับไล่ ฉันนั้น, ขอถวายพระพร ซากสัตว์ตายในมหาสมุทร ย่อมถูกซัดไป ฉันใด, ภิกษุผู้ผิดพลาดในศาสนาอันประเสริฐของพระชินเจ้า ย่อมถูกขับไล่ ฉันนั้น, ขอถวายพระพร บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระตถาคตทรงขับไล่ภิกษุผู้ที่รักตน ต้องการประโยชน์ ปรารถนาความสุข ใคร่ความบริสุทธิ์ ทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ จักพ้นจากชาติ ชรา พยาธิ และมรณะได้ ก็โดยประการอย่างนี้ ดังนี้ แล้ว จึงขับไล่”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาฉะนี้”

ภิกฺขุปณามิตปญฺโห ทฺวาทสโม ฯ
จบภิกขุปณามิตปัญหาข้อที่ ๑๒

ปณามิตวคฺโค ตติโย ฯ
จบปณามิตวรรคที่ ๓

อิมสฺมึ วคฺเค ทฺวาทส ปญฺหา ฯ
ในวรรคนี้มีปัญหา ๑๒ ข้อ

บันทึกท้ายเล่ม

บันทึกท้ายเล่ม